DERSİM'İN GİZEMLİ TARİHİ - 1

Şeyh Dilo Belincan'ın (Berxécan) Şeceresi ve Kürt Aşiretleri

ERDOĞAN YALGIN

fam YAYINLARI

DERSİM'İN GİZEMLİ TARİHİ - 1
ERDOĞAN YALGIN
fam YAYINLARI

DERSİM'İN GİZEMLİ TARİHİ -I

Şeyh Dilo Belincan'ın (Berxécan) Şeceresi
ve Kürt Aşiretleri

ERDOĞAN YALGIN

Fam Yayınları

DERSİM'İN GİZEMLİ TARİHİ -I
Şeyh Dilo Belincan'ın (Berxécan) Şeceresi
ve Kürt Aşiretleri
ERDOĞAN YALGIN

1. Baskı
Haziran 2016

Yayın Yönetmeni: Devrim Tekinoğlu
Son okuma: Ahmet Batmaz
Redaksiyon: Ahmet Batmaz
Kapak Tasarımı: Emel Akgül
İç sayfa Tasarımı: Emel Akgül
İSBN: 978-605-5293-41-3

Hayat Yapım Basım Yayın Matbaacılık
Org. San. Tic. Ltd. Şti
Katip Mustafa Çelebi Mah. Büyükparmakkapı Sok.
No: 22 D:10 Beyoğlu/ İstanbul
Tel: 02122431363
05074313562

Web: www.famyayinlari.com
E-mail: info@famyayinlari.com
famyayinlari@hotmail.com

Baskı:
Yön Basım Yayın Dizim Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. B Blok No: 366
Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 544 66 34

DERSİM'İN GİZEMLİ TARİHİ -I

Şeyh Dilo Belincan'ın (Berxécan) Şeceresi ve Kürt Aşiretleri

ERDOĞAN YALGIN

Erdoğan Yalgın

18 Mayıs 1968 Dersim Pertek doğumlu olan Erdoğan Yalgın; 1989 yılından beri Almanya'da yaşamaktadır. 1986-89 yıllarında Milliyet gazetesinin Pertek muhabirligi ile başladığı yazın hayatına Ehlibeyt, Zülfikar, Dergah, Munzur, Semah, Özgür Politika, Dersim, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi gibi dergi ve gazetelerinde devam etti. 1991 yılında WDR Köln radyosu Türkçe servisinin düzenledigi Örsan Öymen röportaj yarışmasında yabancı düşmanlığı ile ilgili yaptığı bir röportaj ile başarı ödülüne layık görüldü. 1995-97 yıllarında, Almanya'nın Saarland eyaletinin Neunkirchen kentinde yabancılar meclis üyeligine (Ausländerbeirates) seçildi. Alevi dernekleri ve federasyonu içinde aktif yer alan yazarın "Kaçak Şiirler" isimli şiir kitabı bulunmaktadır.

Halen Semah dergisinin genel yayın yönetmenligini yapan Yalgın, Özgür Politika gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktadır.

Yoğun bir emek sonucunda ortaya çıkardığım bu çalışmamı; Dengbej, Çirokvan ve Halk hekimi dedem Memi Qere Sılo'nun (Kürdoğullarından Hasanoğlu Mehmed 1897-1987) anısına ithaf ediyorum…

Binlerce yıldan beri tapınakların kapısında “**kendini bil”** emri yazıyor. Bâtınî Aleviliğinde ise “*Kendini bilen; Hakk’ı bilir!”* disturu vardır. Dergâhların kapısında Farsça yazılı bir levhada, “*İnsan nedir, kimdir o insan?*” sorusuna, şu cevap verilmiştir:

O ki, bilmiyor ama biliyor bilmediğini

Çocuktur onu eğitin /yetiştirin.

O ki, bilmiyor ama bilmiyor bilmediğini

Cahildir, ondan uzakça durun.

O ki, biliyor ama bilmiyor bildiğini

Belki uykudadır onu uyandırın.

O ki, biliyor ama bilmiyor bildiğini

Bilge kişidir onu izleyin (Aktaran, Güvenç, 1991: 318).

İçindekiler

Üçüncü Bölüm

Dördüncü Bölüm

Beşinci Bölüm

Önsöz

Erdoğan Yalgın

Uzun soluklu yazılı ve sözlü tarih araştırmalarımın bir özeti olan elinizdeki bu çalışmamızın ebadı büyüyünce, kitabımızı iki ayrı cilt olarak ilginize sunmayı uygun gördük. Elinizdeki bu çalışmamız, iki ayrı ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın temel konusu, Dersim'de yerleşik olan Kurmanç, Pilvankan Aşireti içinde vücuda gelen Şıx(h) Delil-i Berxécan Ocağı'na isim kaynağı olan "Şeyh Dilo Belincan"ın üzerinde özellikle durulmuştur. Çalışmamız, sözlü ve yazılı kaynaklar ışığında bazı temel bölümlerden oluşmaktadır.

İlk olarak Şıx Dilo Belincan'ın ismi/unvanı, kendisine izafe edilen mitleşmiş kerametleri, yaşadığı dönemi, mensubu olduğu aşireti, aldığı eğitimi/okulu, tarikat/yol ve soy silsilesi, ardıllarına bıraktığı şeceresi, kendisine bağlanan Kürt aşiretleri, faaliyet alanları, kendisinden sonra adına düzenlenen şecereleri, halifeleri, tarihteki ayak izleri ve köyü/ebedi istirahatgâhı hakkında öznel bilgiler verilmiştir.

İkinci olarak Kürtlerin sosyal-siyasal tarihinde köklü bir geçmişi olan Kürt aşiretleri hakkında bazı temel verileri gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu Kürt aşiretleri; miladi 1010 yılında yazılan Şıx Dilo Belincan'ın şeceresinde adları geçen Kürt aşiretleridir. Bu aşiretlerin ayrı ayrı tarihteki izleri sürülmüş ve günümüze kadar gelen gerçeklikleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Bütün bunlarla birlikte; aslında şu an elinizde olan bu çalışma, başlı başına Réya /Raa Heqi/Alevi inancının popüler merkezi olan Dersim'in, gizemli tarihinin kısa bir özetidir.

Çalışmamızın temel konusu, özelde Dersim merkezli Pilvankan Aşireti ve bileşkesi olan Şıx Delil-i Berxécan Ocağı'ydı. Aslında bu tarih araştırmasına, özel bir hobi düzeyinde başlamıştım. 1990'dan beri Almanya'da ve Dersim'de birçok kaynak kişiden sözlü derleme yaptım. Kültürel benzerlikler arasında ilişki bağları aradım, zaman içinde elde ettiğim sözlü materyallerden önemli bir literatür oluştuğunu gördüm. Bu defa da araştırmalarıma daha özenle yaklaşmam gerektiğini anladım! Bu düşüncemi tetikleyen en büyük etken, elbette Şıx Dilo Belincan'ın şeceresi olmuştu! Haziran 2009'da Dersim'e, izine giderken orada Şıx Delil-i Berxécan Ocağı'ndan yaşlıların, "Neden kimse bizim tarihimizi yazmıyor, acılarımızı dile getirmiyor, şeceremizden söz etmiyor, neden herkes bizi yok sayıyor?" benzeri sitemleriyle karşılaştım. Kendime, izlemem gereken bir yol güzergâhı çizdim. Kasım 2010 tarihinde Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Delikan ve Dersim'in Pilvank/Pilvenk Köylerine özel olarak saha araştırması yapmak için gittim. Araştırmalarım derinleştikçe, elde ettiğim bazı ipuçları bu defa da beni, hiç hesapta olmayan Gaziantep'e götürdü. Şubat 2012 tarihinde Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı, şimdiki adıyla Arslanlı, eski adıyla *Şıx Bilécan Köyü'ne* gittim. Şıx Bilécan Köyü'ndeki coğrafi alanda, izlenimlerde bulunarak yaşlı köylülerden gerekli tüm bilgileri aldım. En son, Şubat 2014 tarihinde Çemişgezek ilçesinde bulundum. 1010 yılında bu bölgede yerleşik olan bazı aşiretlerin, Keban Barajı suyu altında kalan yerleşkeleri hakkında ve buradaki Ocak reberleriyle görüşüp ek bilgiler topladım. Dersim'e özgü ve şu âna kadar tarihi yazılmayan devasa bir Kürt tarihiyle karşılaştığımı gördüm. Dolayısıyla elde ettiğim tüm veriler, bu güzergâhta antik Mezopotamya'ya[1] ait kültleri önüme çıkardı. Aslında saha araştırmalarındaki

1. Mezopotamya adı, Helence "mezos" *orta,* "phatames" *ırmak* sözcüklerinden türetilmiştir. Mezosphatames, yani *ırmaklar arası* sözcüklerin bileşiminden oluşmaktadır. Bu ismi ilk kullananın Büyük İskender (336-323) olduğu söylenmektedir. Bu coğrafyaya Asuriler, *"iki ırmak*

amacım, iki katmanlı merkezin; *Pilvankan Aşireti* ve bileşkesi *olan Şıx Delil-i Berxécan Ocağı'nın* üyeleriyle görüşüp sözlü, yazılı ve görsel materyal toplamaktı. Fakat işin içine kırk üç aşiretin de dahil edildiği bu çalışmamızın kapsam alanı, genişlemiş oldu. Nitekim elinizdeki bu çalışma, yazılı kaynakların dışında, alanda toplanmış sözlü tradisyona ait tarihsel donelerden ibarettir. Alanda, elde edilen olgular üzerinde titizlikle durulmuştur.

Bin yıl önce hazırlanan ve Ocak mensupları tarafından özenle saklanarak günümüze kadar korunan bu yazılı belge, sadece

---

arası" (Dicle Fırat) anlamına gelen *Bet-Narin* adını vermişlerdir. Keza Araplar da aynı anlama gelen "Naheryn" tanımını kullanmışlar. Antikçağlarda Mezopotamya'nın güneyine Sümer (Sinear) ülkesi, kuzeyine Akad ülkesi adı verilirdi. Kuzey Mezopotamya'ya ise genellikle Assyria deniliyordu. Günümüzdeki coğrafik tanımlaması kısaca şöyledir; güneydoğu Anadolu'nun kuzeybatı/Bakur-Rojava Kürdistan) büyük bir kısmı, kuzey (Güneybatı/Başür-Rojava Kürdistan) Suriye, kuzeybatı (Doğu/Rojhilat Kürdistan) İran'ın bir kısmı, Kuzey Irak'ı (Güney/Başür Kürdistan) içeren Dicle ve Fırat, Bağdat dolaylarını kapsayan ve Şattülarap'dan körfeze uzanan coğrafyayı kapsamaktadır. Çağlar öncesi Sümerler, Akadlar, Amarular, Babiller, Asurlar, Elamlar, Hurriler, Mitaniler ve benzeri topluluklar, bu bölgeleri kendilerine yurt edinmişlerdir. Bu topraklar mitolojilerin, kutsal metinlerin yazılıp dağıldığı, birçok yeni buluşların ve medeniyetlerin ortaya çıktığı adeta yeryüzü cennetidir. Yukarıda aktardığımız üzere Grek etimolojisinde Mezo-potamya'nın asıl manasının Kürtçe olduğu tespitleri de söz konusudur. Buna göre; kavramın kökü olan "Mezo", Kürtçedeki "mezra"dan türemiş olup, "suyu bol yeşil alan" manasına gelmektedir. Soneki olan "potamya" ise antikçağın coğrafyacı tarihcisi Herodot'un (MÖ 484-425), Kürtler ve ülkeleri için kullandığı Pacty, Bohti, Botana verilen addır. Sonuçta, Kürtçedeki antik literatürde varolan "Mezr-a Botan", adı Helen yazmalarına "Mezopotamya" olarak geçmiştir. Bütün bunlarla birlikte çeşitli kaynakların verdiği bilgiye göre; Mezopotamya'nın kültür çağlarını etkileyen başlıca kültür dönemleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Çanak çömlekli Neolitik Çağ diye de adlandırılan Tell Halaf kültür dönemiyle (MÖ 5600-5000) birlikte çağdaşı olan Hassuna kültürlerdir. Tell Halaf kültürü; Basra körfezinden yukarıya (kuzey) doğru Fırat, Zap Suyu arası ile Muş ovasına kadar yayılmıştır. Mezopotamya'yı etkileyen bir diğer kültür dönemi ise Bakırın kullanılmaya başlamasıyla nitelenen Kalkeolitik (tarih öncesi) ve Neolitik (Taş Devrinin son çağı) kültürün özelliklerini taşıyan El Ubeid kültür (MÖ 5000-4000) dönemidir. Mezopotamya'nın kuzey kısmında MÖ 4000'lerde Tell Halaf kültürü görülürken, aynı dönemlerde güney kısmında da El Ubeid (Obeyd) kültürü yaşanmıştır. Mesela Nuh (Ziusudra) Tufanı'nın; El Ubeyd devrine isabet ettiği sanılmaktadır! El Ubeid kültüründen sonra Mezopotamya'da Uruk kültürü (MÖ 4000-3100) etkili olmuştur. Bu kültür katmanı adını, Fırat nehir yatağının doğusunda, Sümer kralı Enmerkar (Gılgamış'ın dedesi) tarafından kurulan Uruk şehrinden almaktadır.

Ocak mensuplarının bir şeceresi değil, Dersim'in de şeceresi değerindedir. Belgede yer alan Kürt arşiretlerinin ve bunların tarihsel süreçleri içinde konup göçtükleri yerleşkeler göz önüne alındığında, elinizdeki bu önçalışmanın muhtevasında Kürt tarihinde Dersim'in, Dersim'in gizemli tarihi içinde ise Kürt tarihinin bir yanı gün ışığına kavuşmuş oldu. Sözü edilen bu belgeyle, elde edilen bir diğer önemli tarihsel gerçeklik daha var. Klasik manada literatürdeki *Kızılbaş, Alevi, Alevi Bektaşi* (İtikaté Réya Heqi) benzeri isimlerle anılan toplulukların inançsal kökeninin, varolan kaynaklarda 13-16. yüzyıllarda oluştuğu sanılmaktaydı. Oysa antikçağları saymazsak, Dersim bölgesindeki bu proto sürecin, en azından 10.-11. yüzyıllarda başladığı anlaşılmaktadır. Bâtınî Kürt klanları arasında bu proto süreci başlatanların başında ise Ebu'l Vefâ-i Kürdi (925-1017) ve onun Bağdat'ta yetiştirip, alanlara gönderdiği Bâtınî Zeydî-İsmâilî daileri gelmektedir. Zira Dersim kökenli proto Ocakların çoğunun şeceresi Ebu'l Vefâ üzerinde yürümektedir.

Elinizdeki bu tarih araştırması, kendi alanında bir ilke işaret etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında, eksik ve fazlalıklarıyla beraber önemsenmesi gereken bir önçalışmadır. Zira alanda derlenen sözlü anlatımların, zaman zaman aldatıcı olabileceği ve bazı konularda ister istemez kesin bir sonuca varmanın zorluğu tahmin edilmelidir. Gerçi aynı paradoksal durum, yazılı kaynaklar için de aynen geçerlidir. Çünkü bu zamana kadar özellikle Kürt aşiretleri ve Dersim İtikat Ocakları hakkında yazılanların çoğunun, resmi tarih tezlerine tekabül ettiği bilinmektedir. Bilimin, dünyada en büyük güç olduğu hususunda, bütün bilim insanları hemfikirdir. Bilimsel bilginin ve onun insanlar üzerinde yarattığı bilinç, yaşamsal öneme sahip etkin bir araçtır. Dolayısıyla tarihleri yazıya dökülmeyen halkların, toplulukların zamanla baskın olan toplulukların çevresel kültür ve yaşamına asimile olmaları kaçınılmazdır. Yazılmamış tarihe dair ne varsa, derlenip toparlanması ve bunların bilimsel objektif bir mantık süzgecinden test edilerek yazıya dökülmesi elzemdir. Bilim yöntemi açısında klasik mantığın üç önemli ilkesi olduğu bilinmektedir. Bunları

kısaca hatırlatacak olursak, "*Özdeşlik ilkesi*", "*Çelişmezlik ilkesi*" ve üçüncü olarak "*İmkânsızlık, dışarıda bırakma ilkesidir*". Bu ilkeler, aynı zamanda düşüncenin vazgeçilmez ilkeleridirler. Mümkün olduğunca bu ilkeler bazında çalışmamı, ele alıp yürütmeye özen gösterdim.

Elinizdeki bu çalışma, bazı ezberlerin bozulmasına, varolan bilgi kirliliğinin/eksikliğinin gidermesine ve yeni düşünce formasyonlarının gelişimine önemli bir katkı sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında; antik Kürt aşiretlerinin kökeni, en az bundan 5.000 yıl önceye kadar uzandığı görülecektir. Bu vesileyle Kürt aşiretlerinin antik adları ve yerleşkeleri hakkındaki bazı önbilgiler anlaşılır kılınmıştır. Nitekim Dersim Ocaklar sisteminin oluşumu; 13-16. yüzyıllarda değil de (antikçağlardan süzülüp gelen öğeler bir yana), en azından proto/erken dönem dediğimiz 10.-11. yüzyıllara kadar uzandığı anlaşılcaktır. "Horasan ekolü"nden daha çok; Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin (925-1017) "Bağdat ekolü"nün, Dersim'deki Bâtınî itikatının harcına olan katkısının tartışılmaz olduğu görülecektir. Elinizdeki bu çalışmada; Bâtınî Alevilik (Réya Heqi İtikatı) tarihinde gizlenen Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin erken dönem, Dersim İtikat Ocakları banilerinin ser çeşmesi olduğu kavranılacaktır. Dersim'de, "*evliya kerametleri*" diye anlatılan mitik aktarıların, örtü altındaki gerçekliklerinin aslında "marifet ve hakikat" babında itikat yolunun özünde varolan "tenasuh inancının" yattığı hatırlanacaktır. İtikat Ocaklarının banileri adına takdis edilen mitik aktarıların tümü, İslami kaidelerle ele alınamayacağı anlaşılacaktır. Yine bu çalışmayla; erken dönemdeki İtikat Ocaklarının ana cereyan damarları; Ehlibeyt hanesi içinde olup, fakat 12 İmam tasnifinde yer alamayan, buna karşın Bâtınî dailerin dayandığı iki isyancı; Zeyd ve İsmail'e uzandığı göz ardı edilmeyecektir.

Hâsılı kelam, yıllardan beri tüm tehlikelere karşın Ocak kroniklerini özenle saklayan ve bizim şahsımızda tarih bilimine sunan Ocak mensubu ailelere, bu kitabın vücuda gelmesinde sözlü tarih bilgilerini bizimle paylaşan Ocak ve Aşiret mensubu dostlarımıza, belgelerin Türkçe çevirilerini yapan ve analizlerinde

katkısını sunan dostum Prof. Dr. Erkan Yar'a sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca, bu araştırmayı yaparken, büyük bir sabırla hoşgörülerini benden esirgemeyen eşim Selma'ya, oğullarım Doğu Mehdi Cem ve Erdoğan Ardıl'a; kızlarım Roni Berfin'e, Birsen Arjin'e ve Arya Su'ya teşekkür eder, sevgilerimi sunarım.

Birinci Bölüm

Şeyh Dilo Belincàn الشيخ دلو بلنجان Kimdir?

Yöntem Üzerine, Bazı Verisel Düşünceler

Evliyamızın şeceredeki gerçek adı: "Şeyh Dilo Belincàn"dır. Dersim'de, Pilvankan/Pilvenk Aşireti içinde onun adına izafeten vücuda getirilen Ocağın adı ise, "Şıx Delil-i (é) Berxécàn Ocağı"dır. Fakat şu âna kadar yazılı ve sözlü kaynaklar üzerinde yaptığımız araştırmalarda, onun faaliyet gösterdiği alanlarda, şeceredeki gibi Şeyh Dilo Belincàn ismiyle anıldığına tesadüf edilmediği görülmüştür. Sözel tarihi aynalayan yazılı kaynaklarda, Şıx Dilo Belincân'ın adına dair, çok farklı yazım ve telaffuz örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan bazılarınıın kronik seyrine kısaca değinelim!

Çalışmamıza başlarken bu bölümde; Şıx'ın adı üzerindeki perdeyi kaldırmak maksadıyla bütün nişaneleri, mümkün oldukça bilimsel bir yöntemle ele alacak, bunların nitelik değerleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Hicri 400/Miladi 1009-10 yılında yazılan İclas Belgesi'nde (taht'a çıkarma, görevlendirme belgesi) yani, şeceresinde Şıx'ın

adı, “Şeyh Dilo Belincân” olarak geçmektedir[2]. Arapça, Türkçe okumalarında farklı nüansları olmakla birlikte, “Dilo (u) Belincân” adı, Dersim ve çevresinde “Şıx Delili Berxécân”, Gaziantep/Suriye sınır illerinde “Şıx Belincân/Şıx Bilecen/Şıx Bıléc, Şıx Bircân” olarak bilinmektedir. Kurmanci konuşma dilinde, (é) harfi ile (i) harfi, eşdeğer olup bazı kelimelerde bunlar yer değiştirir. Şu âna kadar, üzerinde birçok tetkikte bulunduğumuz yazılı ve sözlü kaynaklarda, faaliyet gösterdiği tarihi ve coğrafik alanlarda, onun hakkında malumat sahibi olanların, onu; şeceresindeki gibi “Şeyh Dilo Belincân” ismiyle anıp tanımladıkları ile karşılaştık. Belincân adı, İslami onomastiğine ait klasik bir isim olmadığı gibi, Ehlibeyt hanesi içinde de kullanılmamıştır (varsa da biz rastlamadık!). Aslında isim bazındaki bu durum, Réya Heqi İtikat Ocaklarının çoğu banileri için de geçerlidir. Dersim ve çevresinde yaptığımız alan çalışmaları içinde, Şıx’ın adına ilişkin yerelde farklı fonetik yapılarıyla oluşturulmuş isimlerle karşılaştık. Zira bunlar arasında en popüler olanı; Şıx Delil-i Berxécân’dır.

“Dilo Belincân” özel bir isimdir. Bu yüzden tarihi vesikalarda bir başka “Belincân” adaş/benzeri isimlere pek de rastlanmaz! Özel adların telaffuzu, sıkça kullanılan adlardan daha çok değişikliğe uğrarlar. Bu durum, bütün Dersim evliyalarının ismi için geçerlidir. Bir de buna; Kürtçe-Türkçe dilsel değişimler eklendiğinde, kullanılan isimlerde farklılıklar meydana gelir. Çünkü bu tür adları, ilk etapta doğru telaffuz etmek zordur. Özel adlar, başka dillere kolayca çevrilemezler. Çevrilse bile bu süreç; asıl ismin kullanımından çok daha farklı yazım ve dilsel fonetiklerle ancak mümkündür. Dikkatle incelendiği zaman bu tür özel adla-

2. Bunun yanı sıra yerelde, belli çevrelerde ve bazı yazılı kaynaklarda Şıx’ın gerçek adının “Abdullah Xorasani” olduğuna ilişkin farklı bilgiler de vardır (Gültekin, 2006: s. 93; Gültekin, 2010: s. 99). Şeceresinden de anlaşıldığı üzere bu ismin, gerçekle bir ilgisi görülmemektedir. Buradaki amaç, izafi olarak sadece “Horasan”a yapılmak istenen popüler bir vurgudan ibarettir. İncelediğimiz bunca yazılı ve sözlü kaynaklar içinde Şıx Dilo Belincân’ın, Horasan’la bir ilgisinin olduğuna dair çiddiye alınabilecek en küçük bir bulguyla dahi karşılaşmadığımızı, yeri gelmişken belirtmek isteriz. Ayrıca Şıx, “Horasan ekolü”yle değil de, Ebu’l Vefâ-i Kürdi’nin “Bağdat ekolü”yle yetişmiştir.

rın, felsefik olarak çok derin edebi bir gerçeğe işaret ettiği görülür. Özel adla anılan/bilinen şahsiyetler; mensubu olduğu toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel kodlarını isimlerinde gizlerler.

Bilinen tarihi itibariyle ortaçağda Kürt aileleri isimlerini, büyük aile atalarından, mensubu oldukları aşiretten ya da yaşadıkları coğrafi çevreden alırlardı (Izady, 2007: s. 158, 160, 334). Bu devamlılık Osmanlının son yıllarına kadar böyle devam edip geldi. Kürtler, soyadı olarak genelde aşiretlerinin isimleriyle anılmaktaydı (çalışmamızın 4. bölümüne bakınız). Şıx Dilo Belincân'ın adında da böylesine bir sürecin işlediğini görmekteyiz. "Şıx Dilo Belincân" adını, onomostik, toponimik, etimolojik açıdan ve analitik bakımdan kısaca ele almaya çalışacağız.

"Pilvankan Aşireti" ve "Şıx Delil-i Berxécân Ocağı"nın mensupları içinde başta olmak üzere, Dersim ve çevresinde Şıx'ın sosyal adı olarak en yaygın kullanılanı, hiç şüphesiz "Şıx Delil-i Berxécân"dır. Bundandır ki; aşiretin bileşkesi olan ocak; "Şıx Delili Berxécân Ocağı" adıyla hep ünlenmiştir. Şıx'ın adında ortaya çıkan aşırı derecedeki bu çeşitlilik, Dersim'in diğer evliyalarında da var olmakla birlikte, aynı düzeyde göze çarpmadığı da görülmektedir. Bu durum, özellikle Şıx'ın erken dönemde bölgede faaliyet göstermesiyle ilgili olabilir. İsimdeki bu çeşitliliğin bir diğer kaynağı, Şıx'ın, sadece Dersim ve yakın çevresinde değil de, bir bütün olarak Kürdistan coğrafyasında bulunması ve bir derwéş gibi köy köy gezerek, farklı klanlarla geniş manada, cemaat/aşiret ilişkisi geliştirmesindendir.

Yazılı ve Sözlü Kaynaklarda "Şeyh Dilo Belincàn" Adı

Asıl şecerenin 1997 yılında Arapçadan Türkçeye tercümesinde Şıx'ın adı; "Şeyh Delu Belican" olarak okunmuştu. 4 Ağustos 2011 tarihinde Pertek ilçesinde kalabalık bir topluluk huzurunda şecere, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Prof. Dr. Erkan Yar tarafından okunarak incelenmiştir. Yar, Şıx'ın gerçek adının

"Şeyh Dilo Belincân" olduğunu, oradaki kalabalık topluluğa açıklamıştı. Berxécân Ocağı pirlerinden Mele (Molla) Pir Veli tarafından, Hicri 1286/Miladi 1869-70 yılında) Bağdat Kazımiye'de bulunan İmam Musa-i Mazım'ın türbesinde, asıl şecereden istinsah (müstensih/elle yazılması, kopya edilmiş) edilerek yeni bir şecere tanzim edilmiştir (çalışmamızın ekler bölümüne bakınız). Bu şecerede Şıx'ın adı "Şeyh Dilo Belincân" olarak aynen kaydedilmiştir. Ocağa ait Arapça yazılmış bir diğer belge, 1671 yılına aittir. Pilvank Köyü'nde ikamet eden Berxécân Ocağı'nın pirleri tarafından Sağman Kadısı aracılığıyla Osmanlı yetkililerine gönderilen bu mektupta da Şıx'ın adı, "Şeyh Dilo Belincân" olarak geçmektedir (çalışmamızın 2. bölümüne bakınız). Yine 1859 yılında Arapça yazılan ve "Üryan Hızır (Sultan Xıdır/Oriya Xıdır) Menakıbnamesi" olarak da bilinen bu belgede, Türkçe tercümesine göre Şıx'ın adı "Delü Belincân, Delil Belican"olarak geçer (Gülten, 2010: s. 90, 94). Ayrıca konu ile ilgili yazdığı makalesinde Sadullah Gülten, Şıx'ın adını "Delü Berhucan" (Gülten, 2010: s. 94, 101) olarak verir. 1943'de yayınlanan *Türk (İnönü) Ansiklopedisi'*ndeki "Alevi" maddesinin bir yerinde Alevi uluları tanıtılırken, burada diğer yol erenleriyle birlikte "Şeyh Bircân" adı kullanılmıştır (*Türk [İnönü] Ansiklopedisi*, 1943: C. 2: s. 74).

Bilindiği üzere, yakın zamana kadar gizli tutulan ve hiç bilinmeyen, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki (BOA) 16. yüzyıla ait kayıtların bazılarının dizin ve transkripsiyonları yapıldı. Bu çalışmalar kitaplar halinde yayımlandı. Şıx'ın Gaziantep/Dilok havalisinde kendi adıyla anılan köyün adı, bu kayıtlarda yer almıştır. Örneğin 397 numaralı, 1536 yılındaki Halep Sancağı kayıtlarında Arapçadan Türkçeye tercümesiyle köyün adı "Şeyh-Berīcān/Şeyh-Berūcān Köyü, Menbic nahiyesi: 177, 207" (Halep Livası, 2010: s. 124) olarak kaydedilmiştir. Muhtemelen aynı arşiv kaynaklarını kullanan Enver Çakar, ilgili çalışmasında Şıx'ın ismini "Şeyh Bericàn" olarak verirken diğer çalışmalarında ise Şeyh Bericàn, Şeyh Bire Can adlarını kullanır. Söz konusu Şıx'ın adına izafe edilen onun yaşadığı ve sır olduğu kö-

yün adını, 1950'de alanda derlediği efsaneler içinde Celal Cahit Güzelbey (1908-1995) ise "Şıh Bilecen" olarak verir (Güzelbey: 1956: s. 46, 47). Daha sonraları, Şıx'ı çalışmalarına konu edinen Saim Sakaoğlu'da; Güzelbey gibi, Şıh Bilecen (Sakaoğlu, 1976: s. 129, 130; Sakaoğlu 1997: s. 181, 190) olarak adlandırır.

16. yüzyılda Malatya kazasına ait Osmanlının tuttuğu tahrir defterlerinde Cubas nahiyesine (Kale/İzol) bağlı Sürmengi/Hormengi Köyü'nün sakinleri Belincarlı/Belincarlu olarak kaydedilmiştir. Bu tarihlerde köyde Cemaat-ı Eşkanlu ve Kavi Aşireti mensupları da meskûndur (Göğebakan, 2002: s. 201). Ki Cemaat-ı Eşkan, Şıx'ın şeceresinde adı zikredilmektedir. Lakin Şıx bu bölgede faaliyet yürütmüştü. İlerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, Şıx'ın erken dönemde geldiği bu bölgede, kendi adına bir de Şıx Bircân Ocağı tesis edilmişti.

Şimdiki adıyla, Arslanlı Köyü'nün sakinleri ve çevre köylüler köyün eski adını "Şeyh Bilecan, Şeyh Bilecen, Şeyh Belincân, Şeyh Bircân" olarak da telaffuz ederler. Ayrıca Gaziantep'e 1985 yılında Esenyurt (İnönü) Caddesi'nde kurulan "Şeyh Bircân Camii Yaptırma ve Yardımlaşma Derneği" tarafından yapımı tamamlanan camiinin adı, Şeyh Bircân Camii'dir. Gaziantep'in şehir merkezinde ve Araslanlı (Şeyh Bilecân) Köyü'nde Şıx Dilo Belincân'ın adına Şeyh Birâan/Şeyh Bilecan Camii bulunmaktadır. Öte yandan Siirt şehir merkezinde ise Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin (925-1017) adına; modern mimarisiyle inşaa edilmiş bir Ebu'l Vefâ Camii bulunmaktadır. Bütün bunların sonuç okumalarında, şu anlaşılmalıdır: Bölgenin Müslüman/Sünni nüfus yoğunluğundan dolayı, söz konusu bu zatların bölgede gerçek kimlikleriyle değil de, yerel anlatımlarıyla birer ermiş sıfatıyla tanınmış olmalarından dolayı isimlerine cami inşaa edilmiştir.

Gaziantep'in merkez ilçesi olan Şahinbey'de, eskiden bir Şeyh Bircân Türbesi'nin olduğu bilinmektedir. Anlaşılan odur ki; Gaziantep ve çevresinde Şıx'ın adı üzerinde, mutabık bir görüş sağlanılmamıştır. Bu konu hakkında gazeteci/yazar Necdet Özaltan (1930), *Gaziantep Zafer Gazetesi*'ndeki köşesinde (05.05.2009), "Aslını ne kadar koruyor?" adlı makalesinde konumuzla ilgili

olarak şöyle diyerek sitemde bulunur, "... kısaltmalarda, şekil değiştirmekte çok mahiriz. Şeyh Bircân'ı, Şıkıcan yapmışız!" Gaziantep şivesiyle, isimler üzerinde fazlaca oynandığı zaten bilinmektedir. Sevan Nişanyan (1956), Arslanlı Köyü'nün adını şöyle verir: "Arslanlı Köy-Oğuzeli (Doğanpınar Bucağı) – Gaziantep 1928 K: Şeyxbilecan [Kürd Şêxbilêcan 'Belincanlar (aş.) şeyhi' Dağı" olarak aktarır.

Erzincan Valisi (1931-32) Ali Kemali (1884-1962), 1932 yılında hazırladığı *Erzincan* adlı kitabında Dersim aşiretlerinden sonra, bir de Seyyidleri katagorize eder. Şıx'ın adını "Şeyh Delil Berhican ve Şeyh Delil Bercan olarak iki ayrı isimle anar ve onu, "Hacı Bektaş Veli halifelerinden" gösterir (Kemali: 1192: s. 148-162). Faik Bulut, Ali Kemali'nin çalışmasına atıfta bulunarak Kemali'nin, Şıx'ın adına ilişkin verdiği yazımı, "Şeyh Delil Berxecan" olarak düzeltir (Bulut: 1991: s. 16). Mehmed Nuri Dersimi (1890-1973) anılarında "Şığ Delili Berhican" olarak söz eder (Dersimi: 1992a: s. 147). Mehmet Teker, *Kürt Tarihinde Hormek/Ahlas Aşireti* adlı çalışmasında Pilvankan Aşireti ve ezbetlerinden de söz ederek, Seyitler adlı bölümünde Şıx'ın adını, Şeyh Delil Bercan Evladı olarak aktarır (Teker, 2006: s. 123). Dersim ozanlarından Şey Qaji (1860-1936), 1930'lardaki "Dewe Dewe" adlı kılamında ismi, "Şıx Delil Berxéca" olarak dillendirir (Gezik-Çakmak, 2010: s. 34). Nejat Birdoğan (1939-2001), "Şeyh Bircân" diye yazdığı gibi, konferanslarında da yine aynı ismi dile getirir (Birdoğan: 1990: s. 208). Erdal Gezik ve Hüseyin Çakmak, ortak çalışmalarında "Şıx Delil Berxican" olarak verilirler. Ali Yaman "Şeyh Delil Berhican" (Yaman, 2006: s. 135), Hamza Aksüt "Şeyh Delil Berhican" (Aksüt, 2010: s. 290) diye yazarlar.

A. Kerim Gültekin, hazırladığı tezinde Şıx'ın adını; "Şah Delil Berhican" olarak dillendirir. Gültekin, ayrıca Şıx'ın isminin dilbilimi açısında, farklı varyantlardaki degişikliklerine de değinir. Onun derlediği isimler arasında şunlar bulunmaktadır. "Delu Beliycan, Bircân, Şıh Abdullah Huresani" (Gültekin, 2010: s. 99). Diğer yandan Ertuğrul Danık (1962-2008), "Dersim Mito-

lojisinin Kaynak ve Kökenleri" adlı makalesinde Şıx'ın adını bazen "Şıh Delil" olarak verdiği gibi "Şıh Delili Berhecan" olarak da yazar. Berxécân Ocağı'nın pirlerinden Hüseyin Erdoğan, Kurmanci telaffuzu Türkçe yazar ve "Şığ Delili Berğecan" olarak dillendirir (Erdoğan, 2011: s. 33). Vali Saltık, Berxécân Ocağı ile ilgili çalışmasında ismi, "Delil Bircân (Berhucân) Ocağı" olarak verir. Analizlerinde sadece "Bircân Ocağı" olarak yazar (Saltık, 2009: s. 151-155). Yücel Kaplanoğlu, 2010 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde "Şeyh Delil Berhicân Ocağı" (Kaplanoğlu, 2010: s. 43) ve yine aynı çalışmasında "Delil Berheân" olarak yazar (Kaplanoğlu, 2010: s. 248). M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğin Oluşumu* adlı çalışmasında Şıx'ın adını "Şeyh Bircân Ocağı" olarak verir (Sarıkaya, 1997: s. 95).

Görüldüğü gibi, şu âna kadar yazılı meteryaller arasında dilbilimi açısından Şıx'ın adı, Şeyh Dilo(u) Belincân, Şeyh Delü Belincân, Delü Berhucan, Şeyh-Berīcān/Şeyh-Berūcān, Şeyh Berican, Şıh/Şêx Bilêcan, Şeyh Bilecen, Şeyh Delil Berhican/ Şeyh Delil Bercan, Şeyh Delil Berxecan, Şığ Delili Berhican, Şeyh Bircân, Şıx Delil Berxican, Şeyh Delil Berhican, Şah Delil Berhican, Delu Beliycan, Bircân, Şıh Abdullah Huresani, Şıh Delili Berhecan, Şığ Delili Berğecan, Delil Berhecan gibi farkı şekillerde ele alınmıştır. Biz çalışmamızda, Şıx'ın adını daha çok "Berxécân" olarak ele alacağız. Bunun başlıca iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki; Pilvankan aşireti içinde varolan ve bölgede bu adla bilinen "Berxécân Ocağı"dır. Bir diğeri ise, mitolojik aktarımda "yenilen bir kuzuyu, kemiklerinden yeniden yaratması/canlandırması" motifinden dolayı, bölgedeki Kurmancların onu, kerametinden dolayı bu isimle tanıyıp, asırlardan beri böyle anmalarındandır.

"Şeyh/Şıx الشيخ " Unvanı Üzerine

Kavram olarak "şêx, şıx, şeyh, şıh" bir unvandır. Bu fiilin çıkış kaynakları araştırıldığında, bunun bir sıfat olduğu kendiliğinden

anlaşılmaktadır. Bazen Arapçada şeyh, "yaşlı, ihtiyar" anlamında kullanılır. Fakat bu tanım sadece mecazi bir anlam olup "tecrübeli, bilgili insan" olarak yansıtılmak istenir. Hatta günümüzde bile Şeyh, Araplarda yalın haliyle bir lider ismi olarak da anılır. Peki bu isim nereden gelmiştir? Sorusunun ucu hep açık bırakılmış ve elde olan mevcut Arapça tanımıyla yetinilmiştir. *Kürtçe Etimolojik Sözlüğü*'nün yazarı Ali Hüseyin Kerim'in bize verdiği özel bilgiler arasında çok çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre; Şeyh sözcüğünün etimolojik kökeni; Hint-Avrupaca ve hem de Yasefik bir dil olan Hurri diline kadar inmektedir.

Hurrice ve Hint-Avrupacanın benzerliği veya iç içe geçişleri Trans Kafkasya ötesinde başlar, Hitit-Luwi ve Hurri karışımı ile biraz daha pekişmiş ve nihayet Med dili ile yaygın hal almıştır. Aynı şeyleri Hurri ve Sami dilleri için de söylemek mümkündür. Özellikle Hurri dilindeki birçok teknik ve dini terimler yaygın olarak batı Sami dillerine girmiştir. Bu bakımdan Şêyh kelimesi öyle sanıldığı gibi Kürtçeye yabancı olan bir deyim değildir. Dahası, Şêyh kelimesinin asıl yuvası Kürtçedir. Örneğin: Hurrice'de, asxu/ašxu "yüce, yüksek"; šehali "saf, temiz"; ši-/šihi "göz, gören" sözcükleri ile Proto-Hint-Avrupa (PHA) *u̯eik; "güç, enerjik, muzaffer" gibi sıfatları da şeyh/şıh unvanı için etimolojik köken olarak göstermek mümkündür. Bu bakımdan şeyh/şıh, şıx: "Ulu, yüce, muzaffer, saf ve temiz, her şeyi gören, güç sahibi insan" olarak tasavvur edildiğinden dolayı böyle isimlendirilmiştir. Umumi görüşe göre; İslam tasavvufuyla birlikte bu unvan; "yaşlı ihtiyar, mürşid, büyük insan, bilgin, emir" gibi tanımların yanı sıra; "sofilere göre tarikat okullarında olgunlaşan, tarikate yeni girenlere yardım eden ve onlara yol gösteren kişiler için de kullanılmaya başlandı. Birtakım gizemler taşıdığına inanılan kimse, tarikatta üst mertebe, mürşid" olarak yaygın bir kullanım alanına hükmetmiştir[3]. Ayrıca Farsçada Şeyh'e; "ba, bab, baba" da denilmektedir. Ba, baba kavramların kökeninin

3. Şeyh'le ilgili olarak daha geniş bilgi için ayrıca bkz (Kanar, 2010: s. 980; Özön, 1989: s. 784; Korkmaz, 1994: s. 331; Eflaki, 1986: C. 1: s. 422; Eyüboğlu, 1987: s. 504; Güner, 1991: s. 354).

Zerdüştlükte[4] varolan Baga'dan (ölümsüz, ışıldayan Ruh/Tanrı, Baba) geldiği ve yine eski İran'da Kürtler ve Farslar arasında "Kral, Tanrı" için kullanılan "şa, şah" kavramlarından türetildiği bilinmektedir. Arapçadaki Şeyh unvanının kökeninin, Aryan kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Kürtçe gibi Hint-Avrupa dil ailesinin Roman grubunun bir üyesi olan örneğin İtalyancada baba karşılığı, padre, ba, babbo olup, Kurmancideki karşılığı ve fonetik ses uyumuyla aynıdır. Bir diğer gerçeklik ise, Kürdistan'da bazı Müslüman/Sünni aileler, cedlerinin Şıx unvanlı olmalarından dolayı kutsanmaktadır. Bir görüşe göre bunların soylarının Muhammed'e, Ali'ye dolayısıyla Ehlibeyt'e dayandığına inanılır.

Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat (1222-1237), görüp onayladığı şecerenin baş tarafına, şu bilgi notunu/şerhini düşer: *"Sebete indi hazihi nisbeti'ş-şerifeti'l-celilet'i ale'ş-şeyhu'ş-şuyuh Dilo Belincân" Bu değerli şecerenin "şeyhler şeyhi" Dilo Belincân'a ait olduğu, huzurumda sabit olmuştur"* diyerek, Belincân'ı "şeyhlerin şeyhi" olarak anar. Çünkü şecerenin içeriği, Belincân'ın etrafında örgülenmektedir. Yani evliyamızın unvanı, "şeyh" ve adına yazılan bu belgeyle artık o, "şeyhlerin şeyhi" konumuna yükselmiştir. Kürtler; Arapçadaki "Şeyh" sözcüğünü Kurmanci dillerinde "Şıx[5], Şéx, Şéyx" olarak telaffuz ederler. Bundandır ki; Pilvankan mensupları kendi Kurmanci anadilleriyle evliyalarını istisnasız "Şıx" unvanıyla anarlar. Dersim'in geçmişe dair Kürtçe onomastiğinde erkeklere Şıx, bayanlara da Şıxé

4. Zerdüşt (MÖ 628-551), Ahura Mazda (Hürmüz) inancının peygamberi, bir bilgesidir. İnancını, kutsal kitabı olan *Avesta* ile yaydı. Tarih yazımında; insan ve evren ahengini fenalıklardan korumak ve temizlemek amacıyla Ahura Mazda inancını yaymak için üç ayrı dönemde üç ayrı Zerdüşt'ün varlığından söz edilir.
5. Pilvankan Aşireti içinde ve gerekse bir bütün olarak Dersim'de, "Berxécân" adı anıldığında istinasız "Şıx" unvanı kullanılmaktadır. Oysa, A. Kerim Gültekin ilgili çalışmasında, kaynak kişilerin çoğunluğunun "Şah" yerine "Şıh" demeyi tercih ettiklerini (Gültekin, 2010: s. 99) bellirttiği halde, yine de kendisi, bunun aksine çalışmasının bütününde "Şıx" yerine hep "Şah" unvanını kullanmıştır. Gültekin'in, çalışması birçok handikapı içinde barındırmasına rağmen, önemsenmelidir. Gültekin'in çalışmaları için bkz. (Gültekin, 2006: s. 87-107; Gültekin, 2010: s. 98-125).

adı verildiği bilinmektedir. Pilvankan Aşireti içinde, 1960'lara kadar doğan çocuklara müteselsilen "Şıxali, Şıxhesen, Şıxhuesen, Şıxmemed" gibi adların verildiği görülmüştür.

Alevi ve Bektaşi geleneği içinde geçmişte varolan "Şeyh" unvanı yerine, önceleri "Pir, Pil, Seyyid", günümüzde ise basitleştirilerek sadece "Dede" unvanı kullanılmaktadır. Aslında Şeyh, Pir ve Pil kavramları, sürek açısında bir bakıma aynı içsel morfolojik sıfatlara sahiptir. Araştırmacı Lescort, Şeyxan'daki Êzidi Kürtlerden söz ederken "… Kürtçedeki "pir" kelimesi, Arapçadaki "şeyh" kelimesiyle aynı anlamı taşır" der. İmam Cafer Buyrukları olarak bilinen Safevilerin propaganda yazmalarında "Şeyh Muhammed Mustafa'dır, nakip (Bir tarikatte şeyhin yardımcısı olan en yaşlı derviş. -e.y.) Emir-ül müminin Ali'dir" tanımı yer almıştır (Bozkurt, 2009: s. 25). Yine Buyruk[6] yazmaları, "pir olmanın" sadece Muhammed-Ali soyundan gelmekle yeterli olmadığını ve bu pirlerin, şeyhlerin büyük ilminden bilgi sahibi olması gerektiğini de öğütler (Bozkurt, 2009: s. 28). Bu noktada devam edecek olursak, İmam Zeynel Abidin'in (659-713) soydan kaynaklı "seyidlik" ya da "soy üstünlüğü" üzerine olan düşünceleri de önemlidir. Örneğin; Zeynel Abidin zindandayken, başka mahkûmlar tarafından Muhammed-Ali'nin onun dedesi olduğu, kendisine hatırlatıldığında, o şöyle demiştir:

> *"Kabre vardığımda dedemi sormazlar. Kimin oğlusun? Diye sorulsaydı, "İmam Hüseyin'in oğluyum" demek bana yeterdi. Ancak (divanda) atamı, dedemi sormazlar. Yalnız yapılan işleri sorarlar"* (Bozkurt, 2009: s. 33).

Yine Ebu'l Vefâ-i Kürdi'ye (925-1017) "Şeyh ne vakit şeyh-i kâmil olur?" diye sorduklarında, O, "Şeyh odur ki, kaftan kafa her şeyi bilmelidir... Yani yaradılışdan sonsuza kadar olan her

---

6. Buyruk: 16. yüzyılın sonlarında farklı yazılımlarla ortaya çıkan ve "Cafer Sadık Buyrukları" olarak da bilinen bu bilgi notlarının, 1576 yılında Bisati tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. Bölgelere göre çeşitli Buyruk yazmaları vardır. Bunlardan en çok bilinenleri "İzmir, Alaca, Hacı Bektaş, Maraş, Erzincan, vs" Buyruk yazmalarıdır. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz (Bozkurt, 2009).

şeyden haberdar olmalı ve haber vermelidir!" diye cevaplar (Gümüşoğlu, 2006: s. 75). Gerçi 13. yüzyıla kadar olan periyotta, "şeyh" unvanının sıkça kullanıldığı, Kürt Réya Heqi Ocakları'na ait şecerelerde de anlaşılmaktadır. Nejat Birdoğan çalışmasında Ocaklardan söz ederken "Şeyh Bircân" (Güney Sivas ve Malatya'nın bir kesimi. Bu Ocak artık unutulmuştur!) derken ve devamında Şeyh Çoban ve Şeyh Samit Ocaklarını kısaca anlatır. Şeyh Samit Ocağı için parantez içinde şu bilgi notunu düşer, "Alevilerde 'Şeyh' adı olmadığından, bu Ocaktaki 'Şeyh' adını bir Kürt aşiretine bağlamak istiyorum" (Birdoğan, 1990: s. 208) der. Birdoğan bu tespitiyle, Réya Heqi itikatının tarihsel başlangıcı içerisinde, "Şeyh" unvanının, Kürt Réya Heqi inancında olduğunu aslında böylece ima eder. Gerek Sünni Müslüman ve gerekse Réya Heqi itikatında Şıx unvanlı kimseler ve onların aileleri geçmişten günümüze kadar saygı temelinde kutsanırlar. Ancak doğrudur ki; Şeyh/Şıx unvanı, bütün Kürtler arasında sıkça kullanılır ve bir kutsiyet payesiyle anılmaktadır. Belki de bundandır ki, Berxécân Ocağı'nın bağlıları yol atalarını, Şıx telaffuzu ile anmaktadırlar. Tarihsel süreçleri içinde özellikle Kürt Şıxları karizmatik güçlerinin yanı sıra inanç figürlerinin temelini temiz, asil ve kutsanmış bir soydan almaktaydılar. Örneğin döneminde Nakşibendi Tarikatının en popüler isimlerinden biri olan Şıx Sait'in (1865/66-1925) soyu, Muhammed'e dayanarak aynı zamanda bir Seyyid iken "Şıx" unvanıyla tanınmıştır. Buna karşın "Şıx" unvanlı Qere Süleyman'ın oğlu olan Şıx İbrahim'in oğlu, Seyyid Rıza da (1862-1937) Seyyid unvanıyla "Şıxhesanan Ocağı'nın" nezdinde, rızalıkla tüm Dersim'in tanınmış en karizmatik Réberi'dir.

Bize öyle geliyor ki; buradaki "Şeyhlik" kavramı aynı tanımıyla, 11. yüzyıldan beri Batı/Rojava Kürdistan'dan (Kuzey Suriye) Dersim Kürt merkezli Réya Heqi itikatına ilk defa Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin öğrencileri tarafından taşınmıştır. Daha sonrasında, 13. yüzyıl evliyalarıyla birlikte bu devamlılık sürmüştür. Örneğin Kureş'in bir oğlunun adı Şıx olup, şu an bu bawın adıyla "Şıxan/Şıxu ezbeti" bulunmaktadır. Dersim Ocakları silsilesinde

"Şıx" unvanı özellikle 13. ve hatta 16. yüzyılla kadar "Seyyid" unvanının yerine kullanılmaktaydı. İleriki bölümlerde de gösterileceği gibi, bilinen tarihiyle 1671 yılında, Pilvankan mensuplarından dört kardeş, "Şeyh Mecnun, Şeyh Ali, Şeyh Kemal ve Şeyh Hasan" Sağman kadısına yazdıkları şikâyet mektuplarında kendilerini, "Seyyid" değil de "Şeyh" unvanlı olarak takdim etmişlerdir. Her ne hikmetse, buna karşın kadılık ve İstanbul'daki (Babıâli) Divanıhümayun makamı, yazdıkları cevabi mektup/fermanda bu kardeşleri, "Şeyh" yerine "Seyyid" unvanınıyla taltif etmişlerdir. Kısmen yukarıda bahsettiğimiz, Séy Rıza'nın dedesi olan Süleyman'ın (Qere Sılema) 1875 yılındaki Osmanlı kayıtlardaki unvanı Seyyid değil, Şeyh'dir (Yılmazçelik, 1998: s. 107).

Bu da göstermektedir ki; Osmanlılar, Dersim Ocaxzadelere "Seyyid" unvanını, en az 17. yüzyıldan sonra, siyasi emeller ve bazı korkular güttükleri için maksatlı, bilerek ve isteyerek vermişlerdir. Örneğin Osmanlı yetkilileriyle görüşmelerde bulunan Ocakzadelere, Osmanlı yetkilileri umumiyetle "Seyidi" unvanıyla seslenmişlerdir. Buradaki "Seyidi" sıfatı ise Seyyidlerin/Ehlibeyt'in yolundan/izinden giden, onları sevip sayan manasında kullanılmıştır. Ebu'l Vefâ-i Kürdi için de genellikle Seyyidi sıfatı hep kullanılmıştır. Bu noktadan haraketle, tarihinin başlangıcında Dersim Réya Heqi itikatı Réberleri unvanın Şıx olduğunu, daha sonraları ise Osmanlı bu Réberleri, rahat kontrol edebilmek için, bunlara Seyyidlik payeleri verdiğine dair birçok öğelerin olduğu anlaşılmaktadır (Yörükan, 2006: s. 40, 445, 451).

"Dilo دلو" Adı Üzerine

Şimdi de Şıx'ın ilk adı olan Dılo/Dilo/Dilu isminin kökleri üzerinde durmaya çalışacağız. "Dilo"; Hint-Avrupaca kökenli Kürtçe bir isimdir. Kurdî; dil "yürek" demektir. Bunun isme dönüşmesi için sonuna -o sesini almıştır. Kürtçede organ olarak sadece dil "yürek" insan ismi olarak kullanılıyor. Bunun nede-

ni ise yüreğin sevgi ve duygu organı olarak düşünülmesinden dolayıdır. Kürtçede dil "yürek" isminden Dilawer "cesur", Dilo "sevgi dolu adam", Dilbirîn "gönlü yaralı", Dilşad "gönlü neşeli" vb isimler de türemiştir. Kurdî dil sözcüğü: Proto-Hint-Avrupacada: *kēr(d)-, Hititce: (uzu)ker/kard(i) "kalp, merkez", Çiviyazısı Luwicesi: zārt-, Hiyerografi Luwicesi: zart(i)-, gen. krdios-, Sanskritce: hrd-, hārdi-, hrdaya-, *Avesta* Pehlevice: dil, Hintçe: dila, Gürcüce: guli, Ermenice: sirt, Farsça: Dil, Kurdî: dil, zerr, zell. Kaynaklarımız arasındaki *Kürtçe Etimolojik Sözlüğü*'nden alınan alıntıya göre Kürtçe dil "yürek" sözcüğünün kökeni Proto-Hint-Avrupaca *kēr(d)-yürek belirlemesidir. Buna en yakın olanı Zazakî lehçesindeki zerr "yürek" ismidir. Bunun dil kelimesine dönüştüğü anlaşılıyor. Özellikle Kürtçedeki farklı lehçelerde "r" sesinin "l" sesine, "z" sesinin "d" sesine sıkça dönüştüğü bilinmektedir. Bütün bu verilerden haraketle: PHA *kēr (d)- → zerr → zell → dil olarak şekillenmiştir. Yani zerr, zell, dil birbirlerinden farklı şeyler değildir. Sadece ayrı yer ve zamanlarda bazı seslerin farklı biçimlerde telaffuz edilmesi olayı vardır (Kerim, 2013: s. 131).

Sıfat adı olarak "Dılo/Dilo", bütün Kürtler tarafında rahatlıkla bilinen, aynı anlamlarla algılanan popüler bir isim, tanımdır. Bir bütün olarak Şıx'ın; Dılo Belincân adı, Kürtçe onomastiği ve topografisinde sıklıkla göze çarpan isimlerdir. Dıl Kürtçenin tüm dillerinde, hep aynı anlamları içinde ihtiva etmektedir. Örneğin; Hewremani dilinde "zil", Gorani dilinde "dhil", Kurmanci dilinde "dıl/dil"dir. İsmin Türkçede yürek/kalp, gönül, sevda/aşk, deli ve benzeri manaları bulunmaktadır. İki ayrı isimden oluşan Belincân adının kökü olan Belé/i, Kurmanci ve Farsça dilinde bir "onaylama" fiilidir. Yani, *"Evet, hay hay! Pekâlâ! Seve seve*!" anlamlarında kullanırken, ismin tamlaması olan -can eki; yine Farsça ve Kurmanci dillerinde, aynı morfolojik anlamlar içermektedir. Buna göre càn: *Ruh, nefes, yaşam/hayat, aziz, değerli, efendi, sevgili* anlamlarına gelmektedir.[7] Sonuç itibariyle Dılo

7. *"Nefes"* sözcüğü, Türkçe değildir. Sitchin'in de bellirttiği gibi; sözcüğün asıl kaynağı, İbranicedeki "Nefeş"tir. Çoğu zaman *Can* olarak da çevrilir. "Canlı bir yaratığı yaratan ve öldüğünde görünüşe göre onu terk eden, elle tutulmaz o

Belincân “Dıl u Belé (i) Can” kalpten/yürekten, gönülden canını ortaya koyan, seve seve canından vazgeçen Şıx! Gönlüne göre davranan Şıx! Benzeri morfolojik anlamları içermektedir.

Harvard Üniversitesi’nde Yakındoğu Dilleri ve Uygarlıkları Fakültesi’nde öğretim görevlisi (2004) olan Mehrdad R. Izady, çalışmasında dıl/dil’in Kürtler arasındaki yazılış ve okunuş formlarından bazı veriler aktarır. Onun aktardığına göre, Bağdat’taki Büweyhi Kürt İmparatorluğu’nun (932-1062) hanedanı olan Şeref el-Dewle Şerzil ya da Şerizli’nin (tahtı MS 983-990) adının belirgin bir şekilde Kürtçe olduğunu el-Dewle’nin ikinci isminin ikinci hecesi olan “zil”in tamamen Dımıli olduğunu bellirtir. “Kalp” anlamına gelen bu sözcüğün ayrıca Hewremani dilinde “zil”, Gorani dilinde “dhil”, Kurmanci dilinde “dil” olduğunu ve Şer+zil’in “arslan yürekli” anlamına geldiğini anlatır (Izady 2007: s. 103-104). Öte yandan Kürtçenin yanı sıra; Arapça ve Farsçada örneğin “Sahibdil”; gönül ehli, halden anlayan, arif, yürekli, cesur, derviş, anlamlarını içermektedir.

Buraya kadar çizilmeye çalışılan şu genel çerçeve içinde “Dıl/Dil/Dilo” sözcüğünün bir de Kurmanci dilindeki tarihi kayıtlarına göz atalım. Kürtçede “dıl/dil: Yürek/kalp, gönül, sevda/aşk ve benzeri açılımları içeren kavramsal bir köksel sözcüktür. Aynı zamanda “Dılok” Kurmanci dilinde hece vezniyle bestelenmiş bir “ağıt” türüdür. Dilok, bir ölünün ardından, onun iyi hallerini anlatan içli ve dokunaklı bir sesle söylenen sözlerle meydana gelen ezgili haykırışlara, yakarışlara verilen addır. Farsçada “dil, gönül, cesaret, yürek, istek, niyet. Yar… Ehl-i dil. Tanrı adamı. Ez dil-u Can: Ben can ve gönülden” (Özön, 1989: s. 170). Ayrıca “Dil”in karşılığı olan “gönül” bilindiği üzere tasavvuf ölçülerinde, “Tanrı’nın/Hakk’ın evi” manalarında da algılanmaktadır. Dıl

---

*“ruh”*tur. Pentatök’ün (Eski Ahit’in ilk beş kitabın) insan kanı dökme ve hayvan kanı yemeye karşı tekrar tekrar “çünkü kan nefestir” diye uyarıda bulunması tesadüf değildir. İnsanın yaratılışının ahit versiyonuları da nefeş *”ruh, can*” ve “*kan*”ı eş tutarlar”(Sitchin, 2008: s. 372). Alevi inancında terenum edilen serenomi ilahilerine; “Deyiş, Beyit, Ayet, Kılam, Gotin, Wenigé Heqii”nin yanı sıra “Nefes” de denilmektedir. Dolayısıyla canlıları, dahası insanı tanımlayan Nefeş/Nefes tanımının Réya/Raa Heqii Aleviliğinde, bu yönüyle hayat bulması anlamlıdır.

köklü sözcükler, Hint-Avrupa dil grubuna mensup dillerde de yer almıştır. Örneğin İtalyancada “Dıllo” sözcüğü, “Konuşan, söyleyen” ya da “Konuş, Söyle” anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte dilsel manada ilginç bir veri de Arapçada var! Arapçada dıl’/dılı’; Eğe kemiği/kaburga kemiği anlamına gelmektedir (Özön, 1989: s. 168).

Dıl sözcüğüyle, Kurmanci dilinde birçok kavram/tanım da üretilmiştir. Onomostik açıdan ele alındığında Kürtçede “Dıl” kökünden birçok isim bulunmaktadır. Bununla birlikte yakın tarihimize kadar “Dıl/Dılo, Dilé” adları, Dersim onomastiğinde kullanılmaktaydı. Bunun en bilineni, Kuréşan Aşireti içinde bir ezbet olarak gözüken Kudan mensubu “Seydaliyé Dıl”; yine Kuréşan Ocağı’nın Derwéş ailelerinden olan Kızılbelli Derwéş Dıl, Dersim sözlü tarihinde oldukça popüler şahsiyettirler. Ovacık ilçesinin Kadek (Çedağé) Köyü’nde geçmişte Celal Abbas Ocağı’na mensup ilk çekirdek ailelerinden birisinin adı, “Çe Dıla Xıtçi”dir (Munzuroğlu, 2013: s. 140). Yine Kurmanc ozanlarından Alişer’in (1865-1937) Dersim yerel literatüründeki lakabı, “Dılo Yemman” beyitindeki “Dılo”dur (Gezik, 2004: s. 114). Ayrıca, Musa Anter’in (1920-1992) 1967 yılında yayınladığı, 11 bin kelimelik *Kurdi-Tırki/Kürtçe/Türkçe< Ferhanga/Sözlük* adlı çalışmasında ve Yusuf Ziyaeddin Paşa’nın sözlüğünde, Kürtçede “Dil” köküyle birçok kelime üretildiği görülmektedir. İtikat süreci içinde değerlendirebileceğimiz kelimelerin en önemlisi, Hakkın/Allah evi manasına gelen Kurmancide bir özdeyiş olan Dilé, insan/insanın kalbidir.

Dil/Dıl/Dilo sözcükleri, Kurmanci diline ait, onomostik ve topografik bir isimdir. Başlı başına Dilo isimi, Şıx’ın şahsında onun etnik kökeninin, Kürt olduğunu mesajlayan en güçlü işaretlerden biridir. Kürtlerde erkeklere Dılo/Dilo, kız çocuklarına da Dilé, Dilber ve benzeri isimler verilmektedir. Topografik açıdan “dil/dıl” sözcüğünün kökleri Kürt dillerinde aranması yerindeyken, daha gerilere giderek, sözcüğün Sümerler’deki köksel varlığı göz ardı edilmemelidir. Mezopotamya metinlerinde “karabaşlı” halk, Sümerlerin MÖ 3000 yıllarında kalma ticaret metinlerinde

topografik açıdan "Dilmun" adı geçmektedir.

Sümerlerdeki bu Dilmun, bazı kaynaklarda[8] "Sümer ile İndus vadisi arasındaki bir ticaret merkezi olarak, Basra Körfezi'ndeki Bahreyn'de kurulduğu tahmin edilen ve bir krallık olarak

---

8. Dilmun/Tilmun; "Canlılar diyarı, Yeniden kazanılmış cennet, Güneşin doğduğu toprak, Şamaş'ın yükseldiği yer" benzeri anlamlara gelmektedir. Sümer tabletleriyle günümüze kadar gelen Dilmun'un coğrafi konumu hakkında birçok önermeler bulunmaktadır. Konu hakkında daha detaylı bilgilerin Zertüştlüğün kutsal kitabı olan Bundahişn ve ya Bondahesn'de (Zend-e Aksıh: Yaratma), yazmaktadır. Bu kitap, Mazda dininin özellikle yaratılış tarihi ile ilgili bilgileri içermektedir. Batı İran'da mevcut olan Mecusî düşüncelerden etkilenmiştir. Ayrıca Zerdüşt'ün yazdığı *Avesta* (Hikmet, bilgi) kitabındaki bilgiler üzerinde "temel" veya "yaratılış" anlamında olup, uzay ve dünyanın yaratılışı sürecini ve sonucunu bu eski kaynaklara bağlı olarak anlatmaktadır. Söz konusu kitap, MS 881 yıllarında Pehlevice diliyle yazılmıştır. Ehli Haq inancının köksel değerleri bağlamında ve Bundahişn kitabı hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Hamzeh'ee 2008: s. 67; *Avesta*, 2012). Yine Dersim ve yakın çevresinin Diloman/Deyleman olduğuna ilişkin yazılı belgelerde varolan analizlerin toplu kaynakları için bkz.(Izady, 2007: s. 103; Kalman, 1995: s. 14-27; Yine, Haşim Kutlu,"Diloman'a Yolculuk/Tarihsel Bir Gerçeklik mi Ütopya mı, Kızılbaş Alevilikte Rızalık Şehri-VI, www.gencaleviler.com/forum/k, erişim: 03.03.2016) ve (Seyfi Cengiz, "Dımıli Deylem Kuramı" *Desmala Sure* Dergisi 1994/12-2, s. 3-8 ve 13; *Vilademir* Minorsky [1877-1966], "La Domination des Dailamites/Daylemitlerin Eğemenliği" *Desmala Sure* Dergisi, 1994/11/1, s. 24-35, Çeviri; S. Cengiz; Seyfi Cengiz "Dımıli Deylem Kuramı" *Desmala Sure* Dergisi, Aralık, 1994/11-1, s. 5-9). Ayrıca, Dil/Dıl köküyle türetimiş Kurmanci isim ve sıfatlar için bkz. (Ziyaeddin Paşa, 1978: s. 72 ,74). Bütün bunlara eklenmesi gereken bir diğer veri, birçok önermeleri değerlendiren Zecharia Sitchin'e aittir. Asur'un MÖ 8. yüzyıldaki hükümdarı II.Sargon'un; Akdeniz'de silahlarını yıkadığını; Akdeniz kıyısındaki toprakları, deniz diyarını üç kez dolandığını, Tilmun'u elleriyle yakaladığını iddia ettiğini anlatır. Dolayısıyla II.Sargon bölgeyi; "Tuz denizi kıyısındaki Bit-Yahkin'den Tilmun sınırına dek" fethettiğini bellirtir. Tuz Denizi adı, Ölü Deniz'in İbranice adı olarak günümüze dek yaşamıştır. Sonuç olarak; Sümer ve Mezopotamya metinlerindeki; MÖ 2900'lerde Uruk kentinin kralı ve bir Tanrıçanın oğlu olan Gılgamış'ın da ölümsüzlüğü aradığı Tilmun'u "*Sedir ormanları ve füzeler diyarı, saf bir yer/diyar, en parlak yer*" olarak ele alan Sitchin, Sümer dilinde Sina yarımadasına Tilmun dendiğini, kelimenin kökü olan "Til"in ise "hayat" anlamına geldiğini hatırlatarak "Her durumda da Tilmun'un coğrafyası ve topografyası, Sina yarımadasına tam olarak uymaktadır" (Sitchin, 2004: s. 158, 253-279; Sitchin, 2008: s.b117) belirlemesinde bulunur. Ayrıca Zecharia Sitchin, araştırmaları sonucunda verdiği bilgilere göre Sümer tabletlerinde yer alan "Dılgan" tanımını, *yıldızlar yıldızı* ve gökteki *"ilk istasyon*" olarak tarif edilmektedir. Farklı veriler için ayrıca bkz. (Sitchin, 2008: 294-302).

tanımlanırken", bazı kaynaklarda ise Dilmun'un, "yukarı Dicle nehrinin doğduğu bölgelerde, Dersim yakın çevresi" olarak verilmektedir. Bu hesaba göre, Şıx'ın "Dilo" adının toponimisindeki sonuç, bizi Dersim bölgesine götürmektedir. Böylece Dilo/Dilmun/Tilmun adından haraketle ve bu bölgedeki aşiretlerin yerleşkelerinde faaliyet göstermesi hasebiyle Şıx'ın, bir Dersimli olabileceği kuşkusu uyanmaktadır!

Fakat ismi, topografik açıdan ele almaya devam edecek olursak, Dersim ve yakın çevresi hariç bir diğer gerçeklik daha var ki; o da Şıx'ın, şu an ebedi *istirhatgâhı*, kabri/türbesi/mekânı, sırrı merkadı bulunan ve kendi adıyla da anılan köyün coğrafik olarak konumlandığı alandır. Şıx'ın adına izafe edilen türbesi ve kalıtsal mitik anlatımlarının cereyan ettiği köy, Şeyh Belincân Köyü'dür. Bu köy, Gaziantep'in Oğuzeli ilçesinin, Doğanpınar nahiyesine bağlı şimdiki adıyla Arslanlı Köyü'dür. Arslanlı Köyü'nün eski bilinen adı, 16. yy.'da Halep Sancağı'na bağlı Menbiç nahiyesinin Şeyh Belincân/Berican Köyü'dür (Çakar, 2003: s. 324 ve 2006: s. 319).

Aynı temadan haraketle, köyün coğrafik konumunu kısaca aktaralım! Köyün kuzeyindeki dağa, "Şeyh Belincân Dağı" adı verilmiştir. Köy, Suriye sınırına yaklaşık 10 km uzaklıktadır. Şey Belincân Köyü'nün bağlı olduğu Gaziantep'in, Kurmancide bilinen en eski adı; Dilok, Diluk, Duluk, Dûluk'tur. Dîlok (Bajareke Kurdistana Bakur), Gaziantep merkezinin 10 km kuzeyinde antik döneme ait bir yerleşim yeridir. Tarihte Doliche/Diloche (Dilocan) olarak bilinen bu yerleşim birimi, Hititler'in baş Tanrısı olan Teşup'un din merkezi olmuştur. En önemlisi burada yapılan kazılarda, yeraltında Zerdüşti ve Mitanilerin Işık/Güneş Tanrısı olan Mitra (Ra, Şems) inancınına ait tapınakların bulunmasıdır. Bununla birlikte Medler içinde Mitra öğretinin Magi mensupları, Doliche'yi Gök Tanrısı olarak kutsamaktaydılar. Bu bölgede Şıx'ın adına nispeten anlatılan mitik aktarımlar, bölgede varolan Gök Tanrısı inanç kültünün birer dışavurumu olsa gerekir[9]. Ga-

---

9. Gaziantep/Dilok'daki Şıx Bilécan için anlatılan mitik veriler içinde, onun gökyüzüne nasıl hükmettiğine, ayrıca Onun bir çoban olduğunu ve öküzlerle

ziantep bölgesinde, yeryüzüne çıkarılan yeraltı bulguları, derinlemesine incelendiğinde, Bâtınî Aleviliğin/Réya Heqi itikatının temel taşlarına işaret edeceği anlaşılacaktır. Sadece Şıx'ın adı ve bölgede ona nisbet edilen mitik anlatımlar bir yönüyle, bu alandaki ipucu kanıtları arasında görülebilir. MÖ Büyük İskender tarafından kurulan Nizip ilçesine bağlı Antik Belkıs Köyü'ndeki Zeugma bulgularını da buna eklemek gerekir. Ayrıca, bazı yazılı kaynaklarda MÖ 2600'lere kadar dayandırılan Saba/Sabe (kavmi) krallığında yine Davut'un oğlu olan Süleyman peygambere gidip, Müslüman olduğunu bildiren Seba Melikesi Belkıs ve Belincân isminin köküne, yani Bel adına, yeri gelmişken bu noktada dikkat çekelim. MÖ 4000-3000 yıllarında Boğa çağının görkemli yurtlarından biri olan Dilok/Gaziantep (Batı Kürdistan), insanlık tarihinde tarihsel bir öneme sahiptir. Bu bölge, adeta insanlığın yeraltı hazineleriyle doludur. Yine bu bölgede, Mar-Sılemun Manastırı'na ait olduğu tahmin edilen iki ayrı kaya kilisesi bulunmaktadır. 1020 rakımlı Dülük Baba Tepesi'nde, kutsanan "Dülük Baba" Türbesi bu değerlerden sadece birisidir (Aksoy 2012: s. 103). Ayrıca bu bölgelerde cereyan eden tarihsel gerçeklikler içinde, antikçağlarda Kürtlerin ataları olarak bilinen Hurri ve Mitanilerin Tanrı/Tanrıçalarıyla ilgili geniş bilgiler yazım tarihimizde mevcuttur (Tori 1998: s. 26, 45, 49).

Dilok'un kökü olan Dil/Dıl ve hatta "Dilo" adı, topografik açıdan Şıx'ın adına gerçek manada, kaynaklık etmişe benziyor! Mevcut doneler ışığında bahis konusu olan Şıx, Dilok coğrafyasında doğup büyümüş, Diloklu, bir Dilo olarak karşımıza çıkmış olabilir! Lakin özellikle bu bölgenin ta 13. yüzyıla kadar, Dersim inançsal tarihi açısında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu bölge, Kuzey Suriye olarak da adlandırdığımız Bajaré Kurdistana Rojava/Kürdistan'ın batı şehirleri olan başta Kilis, Gaziantep[10], Adıyaman, Urfa/Ruha ve

---

olan içli ilişkisine vurgu yapılmaktadır.

10. Gaziantep'in bilinen bir diğer eski adı Ayntap'tır. Bu isim, Kürtçedeki yaygın söylemiyle "Bajareke Kurdistana Bakur/Kürdistan'ın Kuzey Şehri" olarak da kodlanan Dilok yerine tahvil edilmiştir. Bu süreçin, 14. yüzyıldan sonralara rastladığı sanılmaktadır. Adıyaman, Maraş, Malatya, Samsat'ın yanı sıra kadim

Mardin, Şırnak gibi illerini kapsamaktadır. Diğer tarafta, Kuzey Suriye sınırları içinde yer alan eski Kürt yerleşim birimleri olan Afrin, Haleb, Kobané, Serakani, Darbasiye, Amude ve Qamışlu (Rojava/batı) bölgelerdir. Buralar aynı zamanda Helenistik dönemin merkezlerindendi. Bu sınır koridorları içinde Bel, Belen, Belih, Belu ve "Bel/Bal" köklü onlarca benzeri isimlerde bölgeler/yerleşkeler sıklıkla göze çarpmaktadır. "Bereketli Hilal"[11] olarak da adlandırdığımız (Zağros-Toros/Mezopotamya-Suriye) bu bölge, antikçağda Babil (MÖ 1800'ler) ve Hurri/Mitannilerin (MÖ 3000/1400-1700) anayurduydu. Topografik bir isim olarak "bel"in ana kaynaklarından bir diğeri ise, yine MÖ 300'lü yıllarda bölgeye yerleştirilen Kurmanc Belikan[12] Aşireti'dir. Bilindiği

---

Dilok toprakları da, Abbasiler (750-1258) devrinde, Bizans'a karşı oluşturulan tampon bölge içine alınmış, bölgeye Abbasi askerleri yerleştirilmişti. Arap-İslam tarihinde bu bölgeye "Avasim" denirdi (Demir, 2008: s. 26, 171, Yine bkz. "Dilok/Gaziantep" için aynı eser s. 41-46). Hitit dilinde "han toprağı" anlamına gelen Ayntap/Gaziantep'in konumlandığı merkezi alan, Gaziantep'in kuzeybatısına düşen eski Dilok/Dülük yerleşim yeriydi. Gaziantep, tarihi İpek Yolu üzerinde yer almaktadır. Batısında Hatay ve Adana, kuzeyinde Kahramanmaraş ve Adıyaman, doğusunda Şanlı Urfa/Ruha ve güneyinde bugünkü Kuzey/Rojava Suriye sınırı yer almaktadır. Dilok, 1070'li yıllarda Selçuklular tarafından kısmen ele geçirilerek çevre yerleşim birimleriyle birlikte yağma edildi (Sevim, 1988: s. 44). Şıx Bilécan köyünün bağlı olduğu Oğuzeli ilçesi ise, Gaziantep/Dilok merkezinin güneydoğusuna düşmektedir. Dilok ilk kurulduğunda, Babil yönetimi altındaydı, MÖ 1700'lü yıllarda Hititler'in eline geçti. Hititler'den sonra Mısır yönetimine geçen Dilok, MÖ 700-MS 546 arasında ise kronolojik sırayla Medler, Asurlular ve Persler tarafından yönetildi. MÖ 6. yüzyılda ise kentte; Makedonya Selevkos ve Komagene uygarlıklarının yönetimi başladı (Mıhotuli, 1992: s. 125, 127, 154, 155, 158, 371, 404). (http://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziantep, erişim: 03.03.2016

11. Bereketli Hilal olarak adlandırılan antik uygarlığın yaşandığı bu coğrafya; Mısır'dan başlayıp güney çizgisiyle uzanarak, kuzey Akdeniz boylamından doğuya doğru Amanos ve Anti Toros (Boğa) dağlarından doğudaki Zağroslara, oradan da güneye kıvrılarak Fırat-Dicle ile birlikte Basra Körfezi'ne ulaşan Mezopotamya topraklarını içine alır.

12. Belikan Aşireti'nin bölgedeki serüveni, Büyük İskender ile başlamıştı. MÖ 300'lü yıllarda bölgeyi fetheden İskender, yeni kurduğu yerleşim alanlarına, örneğin Hatay/Antakya'ya Kürt aşiretlerini yerleştirmişti. Bu aşiretlerden birisi de antik Belcanae/Belikan Kürt Aşireti'ydi. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Izady, 2007: s. 91). Kürdistan tarihi de, birçok aşiretin koptuğu Belikan Aşireti'nin bölgelere göre farklı adları da bulunmaktadır. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse, şunları sıralamakta fayda vardır. Baliyan, Bıllıkan, Balilan. Bilalan, Balan, Beliki, Belekan, Pelikan vs. Ayrıca, Belikan Aşireti'nin dağılım yerleşkeleri ve tarihsel akımları için doyurucu bir kaynak olarak (Aksoy: 2012: s. 14-30) ve (Sykes, 1915: s. 560) çalışmalarına bakınız.

gibi; Aryen Kökenli Med Aşiretleri Federasyonu, tarihlerinde ilk defa birleşerek, Babillerle birlikte, Asurları yendiler. Medler, Suriye yönetimini, Babillere bıraktılar. MS 2. yüzyılda Babil, İran'ın bir vilayetiydi[13]. Aryen kökenli Mardinli bir bilge olan Mani (216-276), ilk defa Babil'de düşüncelerini yaymıştı. Babillilerin merkez üslerinden biri olan "Tanrıların kapısı, 12. Gezegen olarak da bilinen Marduk'un Mezopotamya'daki başşehri" manasına gelen Bab-ili/Babail kenti, Bağdat'ta bir antik şehirdi. Belikan Aşireti'nin kökleri, bu cenahtan gelmiş aristokrat antik bir Kürt klanı/aşiretidir.

Dersim Evliyalarının Bağdat, Halep ve Horasan'dan aldıkları eğitim sonrası bu bölgelerde bir müddet faaliyette bulunduktan sonra, bakir olan Dersim bölgesine geldikleri anlaşılmaktadır. Bu kadim bölgelerin, Şıx'ın atalarının anayurtları olabileceğine dair kuvvetli emareler bulunmaktadır. Bütün bunlarla birlikte, ileride de gösterileceği gibi Şıx'ın bir diğer kabiri-mekânı, Gaziantep/Dilok[16] merkezinde bulunmaktadır. Yani aynı bölgede, iki ayrı mekânda kendisini ispat etmesi, buradaki varlığının nedenlerine bir işaret olsa gerekir.

Bundandır ki; Gaziantep başta olmak üzere, Kuzey Suriye'nin (Batı/Rojava Kürdistan) sınır illerinde "Şıx Belincân/Belincân" adı, oldukça popüler bir isim olup, saygıyla kutsanan böylesi bir Kürt evliyasının, insanlar arsındaki nişanesi gibidir. Örneğin Hatay'da Şıx'ın adına izafeten birçok menkıbevi mitik aktarımlar bulunmakla birlikte, bölgedeki kadim aileler Şıx Bılécan'ı, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin bir evladı olarak algılar ve bölgedeki Vefâi tarikatının bir kurucusu, temsilcisi olduğunu savunurlar**[14]**. Yine bu

---

13. Medli Prenses, Babil kralının oğlu Nabukadnazar ile evlendirildi. Velihat Kral, Medli Prenses sevgilisine karşı olan aşkını ebedi simgelemek için, günümüzde dünyanın 7. Harikası olarak tanımlanan Babil Asma Bahçeleri'ni yaptırmıştı.

14. Hatay kökenli bir kaynak kişi, ailesinin Şıx'a bağlı talipler topluluğundan olduğunu anlatmaktadır. Bu veriyle Suriye içlerinde bile Şıx'ın, geçmiş asırlarda geniş bir talipler ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Gültekin, 2010: s. 120). Yine sözlü araştırmalarımız sırasında konuştuğumuz kaynak kişiler; yıllar önce Halep'ten bir tarih araştırmacısının bölgeye (Dersim, Pertek) gelip, Şıx Dilo Belincân'ı kendilerinin de kutsadıkları bir Şıx olduğunu ve onun hakkında araştırma yaptığını söylediğini belirtmiştir. Aynı bağlamda Şıx Bılé-

bölgede doğan çocuklara Belincân, Belincân, Bıléc, Belinc adının verilmesinin altındaki tek ana neden, Şıx'ın bu bölgenin bir çocuğu olmasının algısından kaynaklı olabileceğini düşünmekteyiz! Tıpkı Dersim'de çocuklara verilen "Munzur, Düzgün" adları gibi. Bizim kanaatimize göre Şıx'ın ailesi, Dilok/Gaziantep ve yakın çevresinde yerleşik olan köklü bir Kürt ailesidir. Dersim bölgesinden, buraya göçmüş olabileceği de uzak bir ihtimal değildir!

Kürdistan coğrafyasında "Dıl" köklü birçok yerleşim birimi bulunmaktadır. Örneğin Mazgirt ilçesine bağlı şimdiki adıyla Koçkuyusu olan Dilano/Dilanoğlu (Kürt Dilan "Köleler" (aş) Nişanyan, 2010: s. 319). Köyün adının nereden geldiği ve geçmişi hakkında bilgi yoktur. Delav, Nazımiye ilçesinin Büyükyurt nahiyesine bağlı şimdiki adı "Beytaşı" Köyü'nün eski adıdır. Delav: Kürt, Delav, Suvat'tır. Yani dereden su alan kanal demektir (Nişanyan, 2010: s. 319). Bölgedeki bu köyler, 11. yüzyılın başlarında Berxécân'ın faaliyet alanıydı. Yine Dıl köklü Kürt aşiretleri de bulunmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda Diyarbakır/Meyüzyılafarkin ve çevresinde Silémaniyan Kürt beyliği bünyesinde yer alan bölgedeki Dilkelokiya, Dılweran, Dılmakan (Şaqirani) Kürt aşiretleri ve Delikan/Dilikan Aşireti de sayılabilir.

Belincân بلنجان 'ın Kök İsmi Olan "Bel (é-i)" Üzerine

Bu isim Belen ve Can fiillerinden terkip edilmiş, bileşik bir özel isimdir. Her iki sözcüğün kökleri, Proto-Hint-Avrupa ve Hurri dillerine dayanır. Şimdi öncelikle sözcüğün kökü olan Belen/Belin isminin kökenine bakalım: Proto-Hint-Avrupa; *bhel- "konuşan, çıngırak, bağırtı, yankı" bunun benzeri *bhlē- "uluma, inleme, feryadi figân" bunların hepsinin kökeninde PHA;

can Köyü'nde görüştüğümüz kaynak kişiler ise İstanbul'dan köylerine gelen, Arapça, Kürtçe ve Türkçe konuşan bazı araştırmacıların, Şıx Bılécan hakkında bilgi topladıklarını aktarmışlardı. Bu araştırmacıların Suriye kökenli Arap ya da Kürt araştırmacılar olduğu tahmin edilmektedir.

*bhā- “konuşmak” fiili vardır. Bu kökler Kürtçeye bilê ‘bilê, ilê, qalê, galgal, bilû bilû olarak geçmiş ve “kazları çağırma biçimi” gibi konuşmayı, ses vermeyi içeren sözcükler olarak yansımıştır. Ayrıca Kürtçede belê “evet, dediğin gibidir, sana katılıyorum”; belên “vaat etmek, söz vermek” gibi bazı deyimlerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. İsmin soneki olan -Can; PHA; *g^{w}ren-, *$g^{u̯}$ei-, *$g^{u̯}$eiə-, *$g^{u̯}$ī- “yaşam”, *$h_2$enh$_1$-mo- “nefes”, Hittitce; Istanza(n)-, Pehlevice; gyan ‘ruh, Can’, Arnavutça; xhan,, Kurdî; giyan, Can gibi sözcükler, ruh ve Can anlamına gelir. Buna göre sözcügün morfolojik açılımını kısaca şöyle yapabiliriz: PHA *u̯eik- “güçlü, yetenekli, muzaffer” = şêx → şeik → şeyh → şıh. PHA *bhel- “konuşan, bağıran” = bhelê → belê → belên/belin. PHA *$g^{u̯}$eiə- ‘ruh, Can’= → gvian → gviyan → gyian → giyan → Cân. Böylece: PHA; u̯eik bhel + $g^{u̯}$eiə = u̯eik bhel$g^{u̯}$eiə → şeyh Belincân/belênCân ortaya çıkar. Kürtler; Şıx ya da Seyidler konuştuğunda veya istediklerinde müritler ona “belê qurban, belê Cân veya lebê Cân” derler. Muhtemelen Belêncân deyimi de bu unvansal onomastik kökenden kaynaklanıyor. Kurdî BelênCân “vaat eden can” anlamını taşır. Bu durumda Şeyh Dilo BelînCân, “Tanrısal güç sahibi ve vaat eden sevgi dolu can” demektir.

Daha evvel de belirtildiği gibi; iki ayrı isimden oluşan Belincân adının kökü olan Belé/i, Kurmanci ve Farsça dilinde bir “onaylama” fiilidir. Yani, “Evet, hay hay! Pekâlâ! Seve seve!” anlamlarında kullanılmaktadır (Ziyaeddin Paşa 1978: s. 28; Kanar 2010: s. 308). Konu hakkında Nimet Yıldırım “Elest” adlı makalesinde şunları belirtir:

> *“Belâ/belî: Evet” ile “Belâ: Bela, sıkıntı” sözcükleri ve sıkıntılar arasındaki ilişki insanoğlunun alınyazısı olarak kabul edilir. Bu konuya hemen bütün mutasavvıflar dikkat çekmişlerdir. “Belî: Evet” demek; “Allah ile aşk sözleşmesi yapmak”tır. Aşk, belasız ve sıkıntısız asla yaşanamaz. (...) Sehl-i Tusterî, “belâ”yı: “Hakka ulaşma yolunun şartı” olarak tanımlar. Bazı sûfîlerce “belâ”; “ariflerin ışığı, müritleri derin uykulardan uyandıran bir güç, gaflette olanları yok eden bir niteliktir”* (Yıldırım, 2008: Elest).

Yalın haliyle bunun böyle kabulü mümkündür. Buradan bir başka gerçeğe daha dikkatleri çekmekte fayda var. Aslında o gerçek, Belincân'ın şeceresinde gizlidir. Belincân'ın soyağacının yazıldığı şeceresinde babası, "Abdullah" ve onun babası, yani Belincân'ın dedesi ise "Belinc" olarak kaydedilmiştir. Belincân'ın kısaltılmış hali olan "Belinc", Şıx'ın adı olan Belincân'a isim kaynağı olması pekâlâ mümkündür. Ki bu "Belinc" adı da, yine topografik ve onomastik bir isim olarak bu bölgenin varolan coğrafik ve büyük atadan kaynaklı adlandırmalarından sadece birisi olsa gerekir. Özellikle Ekrâd/Kürtlerin bir yurdu konumunda olan Halep'in "Handek-i Balüc" adlı bir mahallesi 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı kayıtlarında yer almıştır (Çakar, 2006: s. 91).

Arapça yazılışı ve günümüz Tükçesine çevrilişindeki nüanslarını da göz önünde bulunduracak olarsak, "Balüc/Belic" adını, "Belinc" olarak okumamız olasıdır. Şecerede, Şıx'ın dedesi olan "Belinc"; Belincân, Belincân, Belincân, Bıléc gibi farklı yazım formlarında kendisini yaşatarak, bu topraklarda derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Şıx Belincân Köyü'ndeki "Şıx Belincân Camii"nin imamı Mustafa Demir (1968) başta olmak üzere, köy muhtarı Mustafa Erdoğan (1942) ve Ali Polat'ın (1929) bize verdiği malumatlar arasında Şıx Belincân adının yanı sıra, Şıx'dan söz ederlerken sıklıkla; "Şıx Bıléc Hazretleri, Şıx Bıléc Efendi" adlarını da anmışlardı. Şıx Belincân'ın bir diğer yaygın adının özellikle "Şıx Bıléc" olduğunu bize belirtmişlerdi. Adını verdiğimiz bu görüşmeciler, geçmiş yıllarda köyde ve bölgede doğan çocuklara "Bıléc, Belinc, Belincân" isimlerinin verildiğini anımsatmışlardı. Yine Delikan Köyü'ndeki Cemal Avdel Ocağı'nın şeceresinde, Şıx'ın dedesinin ismi, Şeyh Belu olarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

Belinc adının çoğulu/aidiyet eki, Kurmancideki bilindiği gibi –an'la ifade edilmektedir. Bu hesaba göre Belinc-an (Belincân), yani Belinc'e mensup, onun hanesinden, onun aşiretinden vs olan, benzeri anlamlarla ifadesini bulur. Yani Belinc'in oğlu, torunu, onun ailesinden olan Belincân! Aslında şeceresinin başlangıç bölümünde soyağacı verilirken babasından "Şeyhler şeyhi,

Abdullah İbn Belinc" olarak da söz edilir. Bu da göstermektedir ki; Şıx'ın kısaltılmış adı, dedesinin adı olan Belinc olarak da anılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, "Beli" adı, İsmâilîlerde onomastik bir isim olarak kullanılmaktaydı. Örneğin 1097-1101 yıllarında İsmâilî ekolünden gelen, Kirmanlı "Kaka Beliman" adına rastlanılmaktadır (Aksoy, 2009: s. 176). "Beli" adının, İsmâilî yolağında geleneksel olarak kullanılan bir isim olduğundan, itikat süreği açısında bu yönüyle derin izler taşır. Bu isim benzerliği bir tesadüf değildir. Beliman adının, Belincân adıyla giriftleşip Şıx'ın, İsmâilî ekolünden geldiğine güçlü bir işaretin ifadesini oluşturmaktadır. Kaldı ki, yukarıda Nimet Yıldırım'dan alıntıladığımız Tasavvufi manada sufilerin "Belî: Evet" demeleri; "Allah ile aşk sözleşmesi yapmak" manasına gelmektedir.

Kürt tarihinde "*Bal, Bab, Bel, Bil, Belu, Belum, Beli"* ve benzeri kök isimlerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Aslında bu kök isimlerin geçmiş tarihi, antikçağlardan süzülüp gelmektedir. Bu tür kök isimlerin anlamları, Sami kökenli çevre kültürlerden kaynaklı olabileceği de muhakkaktır. Çünkü bu sözcükler, çok eskiden gelen bir inanç kültünün varlığına işaret etmektedir. Örneğin Mezopotamya Aryenik kozmogoninin en önemli bilgi kaynağını, yaradılış mitolojileri oluşturur. Bu mitik anlatımların baş Tanrılarının özellikleri hep aynıdır. Bu adları taşıyan Tanrılar, tüm zamanlarda ve mekânlarda, bütün yerleşikler tarafından hep kabul görmüşlerdir.

Daha çok Babil (MÖ 612/539-1595) bağlantılı olması ihtimaliyle birlikte, Sümer, Gutti, Asur, Hurri, Mitani, Kasit, Hitit, Suriye ve Fenike panteonlarının tümünde kendisine yer edinmiştir. "Bal, Bab, Bel, Bil, Belu, Belum, Beli vs" gibi isimsel kavramların ortak ve en güçlü anlamları; "Tanrı, Efendi, Kral" ve şimdiki modern literatürde "Pir, Pil, Seyyid, Şeyh, vs" manalarına gelmektedir. Asıl önemli olan "Bel" sözcüğünün Akkad dilindeki şekilleniş niteliğidir. Akkad dili "bey" anlamına gelen "Bel", ilk başlarda Mezopotamya'nın (Sümerlerin) ileri gelen Tanrılarından rüzgârların efendisi Enlil'e, sonrasında da Babil'in en büyük Tanrısı Marduk'a verilen addır (Korkmaz, 2011. s. 661). Rüzgâr

Tanrısı'nın kök ismi olan Bel/Bal adları, özellikle Mezopotamya topraklarında her çağda yaşatılagelmiş evrensel bir ilahtır. Batı Sami dillerinde "Tanrı, Efendi, Sahip" anlamlarına gelen Ba'al; tek başına kullanıldığı zaman Suriye kolundan gelme Sami, Dağ, Fırtına ve Yağmur Tanrısı Adad/Hadad Addu'yu tanımlar (Korkmaz, 2011: s. 675). Belincân'ın kendi adını taşıyan Suriye sınırına yaklaşık 10 km uzaklıkta olan Şıx Belincân Köyü'nde kopan bir fırtınayı/kaosu durdurduğu anlatılmaktadır.

Aslında konumuzla alakalı olarak bir başka bilgiyi daha paylaşmak istiyoruz. O da "Baal Berit" adıyla ilgilidir. İbranice "birleşme azizi" anlamına gelen Bal Berit, bireyler veya aileler arasında meydana gelen birlikteliklere başkanlık eden Kenanlı[15] mukaddes varlıktır (Korkmaz, 2011. s. 657). Antik Suriye topraklarının bir yaratması olan bu olgusal ismin, Şıx'ın şahsında Pilvank Köyü'ndeki aileleri (mal), ezbetleri, Onun adına vücuda getirilen bir Ocak etrafında birleşmeleri oldukça eşanlamlı aynı yapısal olgulara işaret etmektedir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere, "Bal, Bab, Bel, Bil, Belu, Belum, Beli" benzeri sinonimdeki kök isimler, antikçağlarda hep Tanrısal anlamlar taşımaktadır. Bu türden topografik ve onomastik isimlerle Dersim ve yakın çevresinde de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin yine Sümer kaynaklarındaki baş Tanrı olan Enlil, "Bal" unvanıyla bilinirdi. Babillilerde Tanrı Marduk, "Bel" olarak hep anılırdı. Bazı kutsal metinlerde Kuzey İsrail ve Golan bölgelerinde bulunan ölümsüz Bal/Bal (Efendi), kız kardeşi/eşi Anat (Cevaplayan) ile birlikte ve yine bunların kız kardeşleri olan Şepeş, El'in (Tanrı, Ulu olan) çocuklarıdırlar (Sitchin, 2006: s. 23, 105).

Bir Fenike sikkesinde taş platform üstünde Bal tapınağı betimlenmiştir. Bu tapınağın İsrail ve Golan gölgelerinde bulunan Balbek denen bir bölgede olduğu bilinmektedir. *Kitab-ı Mukaddes*'te burası, Betşemeş (Güneş'in Tanrısı), "Şamaş'ın evi/yeri" olarak belirtilmiştir. Ayrıca burası, Kral Süleyman'ın hâkimiyet

---

15. Kenan ili/diyarı: Şeria (Ürdün) Nehri'nin batısındaki Antik Filistin topraklarına İbrahimi dini (*Kitab-ı Mukaddes*) metinlerde verilen isimdir. Bu bölge günümüzdeki İsrail, Filistin ve Lübnan toprakları ile Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kıyı kesimlerini kapsamaktadır (wikipedia.org/wiki/Kenan 13.04.2015;).

bölgesi içindedir (Sictchin, 2006: s. 227). Diğer yandan Babil adının kökü olan "Bal/Bel" felsefik açılardan, Tanrı'ya işarettir. Babail; Bab-ili anlamına gelen "Tanrı'nın kapısı" manasıyla telaffuz edilmektedir. Bununla bağlantılı olsa gerek, Frigya'nın en büyük bakir Tanrıçası "Cybele/Kybele"dir. Kaldı ki Fenike mitolojisine göre Kuzey Tanrısı'nın adı, Baal Safon'dur. Ayrıca Babil'in, bir diğer adı, Ermeni edebi ve tarih yazımlarındaki yine Bel'dir[16]. "İran mitolojisine göre; Ateş ve Demircilik Tanrıçası'nın adı Belisama'dır" (Korkmaz, 2011: s. 398). Yine Mezopotamya Tanrıçaları arasında Fırat ve Dicle nehirlerinin sorumlu Tanrısı Enbilulu'dur (Korkmaz, 2011: s. 15). Hıristiyanlıktaki "Baba Oğul Ruh" teslisi, eski Babil'de "Anu-Nuah-Bel" olarak tasvir edilmişti. Hurri Mitanilerinde Bereket Tanrısı "Bilit/Bélat"tı. Dilok'un kuzeydoğusuna düşen Ruha/Urfa'da Hurrilere ait bir "Bal tapınağı" vardı. Söz konusu bu Tanrılar, gerektiğinde insanları cezanlandırır ve doğaüstü güçlerini kullanarak tufanlar yaratırlardı. Şimşek çaktırır, yağmur yağdırır, fırtına ve kasırgalar kopararak yeryüzünde kaosu yaratır ya da sona erdirirlerdi. Yusuf Ziya Yörükan, 1930'lardaki yazılı çalışmalarında Alevi deyimi için birçok önermelerde bulunurken, Alevi deyimini, "Balevi" olarak da telaki eder (Yörükan, 2006: s. 443). "Baal" teriminin etimolojisi, yukarıda da belirtildiği gibi efendi, sahip, koca, kral ve en önemlisi de Tanrı anlamlarına gelir. Antikçağdan beri birçok Ortadoğu medeniyetinde tapınılan Tanrı'dır. Baal'ın bir diğer simgesi "güneş çemberi"dir. Sarı, yeşili, kırmızı/al renkler onun simgeleridir. Suriye'nin kuzeyinde (Rojava) yapılan yeraltı kazılarında elde edilen bazı arkaik kalıntılardan anlaşıldığına göre, Bal'ın tarihsel geçmişi daha çok

---

16. Ermenilerin atası olduğuna inanılan Hayk (Nuh'un tornunun torunu) ile ilgili mitsel anlatılarda, "Hayk'ın; amca çocuğu olan Babil Tanrısı 'Pel/Bel'e tabi olamadığı, onunla şavaşarak onu yendiği" tasvir edilir. Babail (Bel) ve Bel'e ilişkin daha geniş bilgi için şu kaynaklara ayrıca bkz. (Esat Uras, 1987: s. 22, 23; Keğam Kerovpyan, 2003: *Mitolojik Ermeni Tarihi*, Aras Yay., s. 11-18 ; Yine (Tori, 1998: s. 46, Erdoğan, 2007: s. 18-55 ve Seyyid Kekil: s. 167-168; Cengiz: http://desmalasure.de/09/1230924677/index_html erişim: 03.03.2016; Sitchin, 2006). Bu kaynakların yanı sıra, Mazgirt'in tarihi yerleşim bölgesi olan Bağin, Palın, Balin, adlarının kaynağına dair, önemli bir kaynak olması bakımından bkz. (Gürdal Aksoy, *Munzur* Dergisi, 2001/2, s. 9-14).

MÖ 2000'li yıllara dayanmaktadır. Alevi kavramının "Balevi" olarak telakki edilmesi ve gerekse Şıx'ın kök adına işaret etmesi, itikat yolunda farklı kapıların açılmasını gündeme getirmektedir. Bunun bir diğer nedeni ise, şeceresinin Nippur'da doğan Terah oğlu Harranlı/Urlu İbrahim (MÖ 2123)[17] üzerinden oğlu İsmail'e değil de, kutsal Moriya dağında kurban olarak sunulan İshak'a dayandırılması oldukça ilginçtir! Bu konuya, ileriki satırlarda tekrar değinilecektir.

Bel sözcüğü, Hint-Avrupa dillerinde de farklı anlamlarda yer almıştır. Örneğin İtalyanca "Bel" kökünde birçok deyim üretilmiştir. İtalyanca "Bel", "Kutsanan güzel insan". Beli, "kutsanmış güzel insanlar topluluğu" olarak da bilinmektedir. Kırmanci[18] dilinde "Balge" güneşin doğduğu yön, kıble olarak tanımlanmaktadır (Gezik-Çakmak, 2010: s. 152). Yine Kurmanci/Kırmanci dilinde felsefik boyutta sıkça kullanılan "Kal u Bel" yaradılışın başlangıç dönemi, axır zaman olarak betimlenmektedir. Bel/Bil adı, Asur krallarında sıklıkla kullanılan simgesel bir isimdir. Örneğin Asur krallarından birisinin adı, Asur Bil Nişiso ve bir diğeri de, Belu-bani'dir (MÖ 1700-1691). Ayrıca Asur ve Babaillerde, yerden yedi kat yüksek yapılardan ibaret Bel tapınakları bulunmaktaydı (Yavuz, 1968: s. 75).

Belincân'ın adındaki "Bel"in, Şıx'ın dilden dile dolaşan mitsel anlatımlarıyla, bir uyum içinde olduğu ve onun, antikçağlardaki varolan söz konusu bu Tanrılarla betimlenerek özdeşleştirildiği görülmektedir. Lakin Şıx, İç Dersim'de karşılaştığı Hırıstiyan Keşiş'in kilisesini ve konutunu, bir gecede kaos/depremler yara-

---

17. Kürtler, İbrahim'i kendi ataları olarak anarlar. Ona, 2. Zerdüşt nisbesiyle "İbrahim Zerdeşt" derler. Annesi Uşa'nın, *Avesta*'daki kutsal "Aşa" olduğuna ve dolayısıyla Aşa/Uşa'nın, bir Ari Tanrıçası olan olan" sabah ışığı" manasıyla değerlendirilir. Ayrıca eşlerinden biri olan Ketrua'dan olan oğlu Medan, Medyan'ın Kürtlerin atası olduğu kabul edilir (Dağlı, 2013: s. 202, 203).

18. Son yıllarda Kurmanc (Kurmanci) Kırmanc (Kırmancki) tanımları arasında farklılaşan bazı tartışmalar yürütülmektedir. Bahoz Şavata'nın aktardığına göre; İslam tarihinde 10. yüzyıllarda yaşayan Mesudi ve İştakhiri Kurmanc ve Kırmanc kavramlarını, aynı tanımla Kürtlerin yaşadığı coğrafya adı için kullanmışlar. Mesela "Murucu-z Zeheb" adlı eserinde Mesudi, Kürt kabilelerini sayarken "Kırmanç" başlığı altında bölgedeki Kürt aşiretlerini sayar (Şavata, 2015: s. 66).

tarak yerle bir eder. Yani Keşiş'i ve ailesini, mekânıyla birlikte, bir başka bölgeye atarak, yerini değiştirir. Gaziantep'in Arslanlı/Şıx Belincân/Belincân Köyü'nde ise bu doğaüstü dalgalanmanın bir başka motifsel varyantıyla karşılaşmaktayız. Orada da, köyü kasıp kavurmakta olan bir kasırganın, fırtına tufanının geldiğini gören köyün çobanı Belincân, söz konusu bu tufanın önünde durur. Kollarını her iki yana doğru açarak "Dön be mübarek!" diye haykırarak, tufan fırtınasını, kaosu durdurur. Bu davranışıyla Belincân, köyünü bir depremden/kaostan kurtarmış olur[19]. Yukarıdaki her iki motifte Belincân, kurduğu Pilvank Köyü'nde kaos/deprem/tufan yaratırken, sırrı mekânı olan Şıx Bilecân Köyü'nde, kaos/tufanın önüne geçerek depremi durdurur. Ebeveynleri tarafından kendisine verilen sembolize isim olan "Dıl u Belé (i) Cân" ile Şıx'ın bir uyum içinde yaşamını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bel köklü sözcüklerin İslam literatürüne de girdiği bilinmektedir. Örneğin Belagat kavramıyla, sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve zamanında dile getirilmesi kastedilir. Buna bağlı olarak, *Kuranıkerim*'in bir ilahi belagat olarak varlığından söz edilir. Ali'nin "Söz, hutbe, öğüt, vasiyet, mektup, vecize ve dualarını" ihtiva eden ve Şerif Seyyid Rady (970-1016) tarafından toplanıp yazılan kitabın adı "Nehc'ül-Belaga"dır. Dahası; *Kuranıkerim*'in bir de Beled suresi vardır. Beled suresi Mekke'de indi/nazil oldu. Toplamda yirmi ayettir. Bu sure, şehir/ülke manasına gelen Beled'e yemin ile başlar. Yeri gelmişken beled'in şehir/ülke anlamına gelmesi babında, klasik Arap kaynaklarında Kürtlerin anayurdu için "Beled-i Akrâd/Ekrâd" tabiri kullanılmıştır. Yine *Avesta*'nın muhtelif bölümlerinde, şehir ve köyler için dualar ve benzeri tanımlar bulunmaktadır. Bu açıdan konuyu ele alacak olursak, Belincân/Belincân isminin topografik resmine bakınca bu karede, farklı renklerin göze çarptığı hemen anlaşılmaktadır. Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin anadili olan Kürtçeden sonra öğrendiği kırık Arapçası hakkındaki aleyhinde çıkan söylentiler karşısında,

19. Şeyh Bilecan ile ilgili Gaziantep'te anlatılan mitik efsanaler için bkz. (Güzelbey 1964: s. 46, 47; Sakaoğlu, 1976: s. 129, 130; Sakaoğlu 1997: s. 181-190).

O; "fesahatin ve belagatin/güzel ve açık konuşmanın sırrının ruhta gizli olduğunu, dilde olmadığını, dolayısıyla itibarın zahirde değil, bâtında olduğu vurgulanır (Gümüşoğlu, 2006: s. 71).

Mesela; Hakkâri'nin Çukurca ilçesine bağlı 12 köyden birisi de Kavuşak Köyü'dür. Kavuşak Köyü, Çukurca ilçe merkezinin kuzeydoğusuna düşmektedir. İlçeye uzaklığı yaklaşık 14 km'dir. Güney Kürdistan'ın sınırına yaklaşık 8-10 km'dir. Sınırdaki Çayırlı Köyü, güney sınırını teşkil etmektedir. Kavuşak Köyü, 1928 yılında köy statüsüne alınmıştır. Köyün eski adı, Belincân'dır. Köy hakkında bilgi edinebilecek yazılı kaynaklar, yok denecek kadar azdır. Köyün batısında, Kurudere (4 km) ve Kazan (9 km), doğusunda Çağlayan (8 km) köyleri yer almaktadır. Nişanyan, ilgili çalışmasında köy hakkında şunları yazar: "Kavuşak Köy, Belincân, Kürd Belincân Aşireti" (Nişanyan, 2010: s. 165) Kendi internet sitesinde, buna ek olarak şu bilgileri verir: "Kavuşak Köy-Çukurca-Hakkâri 1928 K: Belincân [Kürd Bilêcân] Muş Bulanık ilçesindeki Bilêcân Dağı'yla aynı adı taşır. Bilêcân adını, Kürtçe veya Ermeniceyle açıklama teşebbüsleri başarısız kalmıştır." (Nişanyan: http://www.nisanyanmap.com, erişim: 03.03.2016) diyerek, ayrıca not düşmüştür. Aynı köyün adını, Nazmi Sevgen, Belincân olarak kaydetmiştir (Sevgen, 1982: s. 143).

Öte yandan, Muş'un Bulanık ilçesi sınırları dahilinde 16. yy.'da Hınıs/Malazgird sancağı arşivinde Belincân nahiyesi ve Billüce Köyü ve Belincân nahiyesine bağlı köylerin kayıtları da mevcuttur (Baykara, 1991: s. 19). Bugün bu mıntıkada "Belincân/Belincân dağları" vardır. Bu bölge, aynı isimle modern Ermeni tarih yazıcılarının çalışmalarına da konu olmuştur. Nişanyan, buradaki "Belincân Dağı'nın isim kaynağı için şunları yazar: "Belincân Dağ – Bulanık-Muş, Kürd: Belincân: Dağ kütlesinin belli başlı dorukları 20. yüzyıl başında Ermenice adlarıyla Düman, Pertisar, Şıxis, Zoç-hayat, Küçük hayat, Xancar, Kosasar, Zoç-jaxnots, Şakarbulak olarak kaydedilmiştir (Epr I. 404). Eskiden beri kullanılan Bilêcân/Belincân adının kaynağı meçhuldür" (http://www.nisanyanmap.com erişim: 03.03.2016).

Kürt tarihinde "Belincân/Belincân/Belccân" diye bir bölgenin varlığı, ortaçağ Arap yazarlarından Mesudi (MS 893-965) tarafından da kaydedilmiştir. Bu bölge, Nişanyan'ın bahsini ettiği coğrafik alanlardır. Izady'in aktardığına göre Mesudi *El-Tenbih* adlı eserinde, 16 köklü Kürt Aşireti'nin ve bunların yerleşik oldukları bölgelerin adlarını sıralamaktadır. Mesudi bu eserinde, Kürt yerleşkelerinden coğrafik alan olarak, bir bölgenin "Cizre, Belincân" (Doğu-Orta Anadolu) adı olduğunu belirtmektedir (Izady, 2007: s. 186). Doğu-Orta Anadolu bölgesi, bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan Kürt illerini kapsamaktadır. Mesudi'nin "Belincân" olarak kaydettiği bu isim, aslında günümüzdeki modern adıyla "Belincân/Belicân" benzeri isimleridir. Arapça-Türkçe çevirilerindeki farklılıklar bir yana, ismin Mesudi tarafından nasıl algılandığı, yazıya doğru geçirildiği de elbette önemlidir.

Görüldüğü gibi Belincân/Belicân adı, topografik bir isim olarak Kürt coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır. Tekrar edecek olursak; bu bölgeden ve isimden ilk söz edenlerden birisi, Arap coğrafyacı ve tarihçisi El Mesudi'dir. Bu zamansal periyot, MS 900'lü yılların ortasıdır. Yani, Şıx'ın muhtemelen doğuşuyla birlikte, üzerinde yaşadığı coğrafyanın adına izafeten tıpkı dedesinin Belinc adıyla anıldığı gibi kendisine "Belincân/Belincân adı verilmiştir. Ki bu topraklar antikçağlarda, yukarıda da kısmen sıraladığımız gibi Tanrı/Tanrıçaların yaşatıldığı kutsal topraklardır. Biraz daha gerilere gidildiğinde Bel köklü isimin, *Avesta*'yla anıldığını göreceğiz.

Lakin MS 148-191 yıllarında Eşkaniyan sülalesinden olan Part hükümdarlarından 3. Belaş/Bilaş (bazı kaynaklara göre 1. Belaş (MÖ 51-78) *Avesta*'yı, ilk derleyip toparlayandır) (Bayrak, 1994: s. 368; Yıldırım, 2011: s. 150, 152, 163), Eşkaniyan Cemaati ise 11. yüzyıldaki Belincân'ın şeceresinde adı zikredilen cemaatler arasında yer almaktadır. O halde, Dersim bölgesinde de Belinc adından bozma yerleşkelerin göze çarptığını hatırlatmalıyız. Örneğin, Ovacık'ın (Pulur/Pilur) güneybatısında, 10 km uzaklıkta Bilgec/Bilges Köyü'nün adı, 16. yüzyıl Osmanlı kayıt-

larına Biliç olarak kaydedilmiştir. Mehmet Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim'i anlatırken, Ovacık-Hozat arasındaki yaylaca zengin, ormanlık Bilgeş Dağları'ndan söz eder. Aynı eserinde Ovacık'ın bu güney bölgesini Belkiş/Belkıs adıyla da anar (Dersimi, 1992b: s. 6, 47). 11. yüzyılda Şıx'ın faaliyet alanlarından biri olan Kiğı Bölgesi'nde, Bilice ve Bilicür (Boluca) adlarına rastlamaktayız.

Belincàn'ın "Càn"ı Üzerine

Yukarıda da değinmiştik, ismin soneki olan -Cân; Proto-Hint-Avrupa: *g^{w}ren-, *$g^{u̯}$ei-, *$g^{u̯}$eiə-, *$g^{u̯}$ī- "yaşam, ruh, Cân"= → gvian → gviyan → gyian → giyan → Cân. *$h_2$enh_1-mo- 'nefes', Hittitce: Istanza(n)-, Pehlevice: gyan "ruh, Cân", Arnavutça: xhan, Kurdî; giyan, Cân gibi sözcükler, ruh ve can anlamına gelir. Şecerede Şxı'ın adındaki Cân, şapkalı/uzatmalı (à) ile "Càn" olarak yazılmıştır. Sözcük, Càn şekliyle yazıldığında bunun, Ruh kavramıyla da ilişkilendirildiği bilinmektedir. Càn/Ruh sözcüğünün karşılığı, Farsça ve Kurmanci dillerinde, aynı morfolojik anlamlar içermektedir. Càn: Ruh, Nefes, Aziz, Değerli, Efendi, Sevgili (Kanar, 2010: s. 543) anlamlarında kullanılmaktadır. Öte yandan daha sade bir anlatımla cân; er. Ruh. Hayat. Güç, kuvvet, hayatiyet, dirilik. Gönül, yakın dost, çok sevilen arkadaş. Kişi, fert. Sevgili gibi tanımları da bünyesinde kavramsallaştırır. Ayrıca Kurmanci'de Can yerine, *gan, giyan, jiyan* sözcükleri de kullanılmaktadır. Can sözcüğünün tarihsel geçmişi, Dahak'ın karşındaki Kawé destanına kadar gitmekte ve oradaki kurtuluşun sonunda yapılan bayramın adına aynı zamanda Miricân/Mihrigan denilmektedir. Eski Pehlevice dilinde Mihr; "sevgi, güneş. İran güneş takviminin 7. ayı Mihr (23 Eylül-22 Ekim) ve Mihrecân; Bayram" (Kanar, 2010: s. 1606) benzeri ilintili bileşik kavramlardır. Eskiden 21 Eylül'de, Mitra Tanrısı için Kürtler, Mihricân/Gaxand bayramını kutlardı. Can sözcüğü Türkçeye, Farsça ve Kürt dillerinden geçmiştir. Çünkü "Càn/Ruh" kavramlarının eski Türkçedeki (Gökçe/Uygurca) karşılığı

"Tin" olduğu sanılmaktadır. Ayrıca Farsçada bileşik olarak kullanılan "Cânişin" sözcüğünün anlamları ise "Halef, Velihat, Vekil" (Kanar 2010: s. 545) olduğunu belirtelim. Batı Avrupa dillerinde "Cân" sözcüğü farklı kavramsal manalarda kullanılmıştır. Örneğin İtalyancada "Gian" yazılışıyla isim, seslendirmede can olarak telaffuz edilmektedir. Cân/Gian adı, İtalyanlarda çocuklara verilen bir isim olduğu gibi, soyadı olarak da kullanılmaktadır. Genelde kutsanan isimlerin son eki olarak da kullanılır. Arapçadaki Nefs/Nefis sözcüğü; Ruh; can hayat anlamlarının karşılığıdır (Özön, 1989: s. 659; Ziyaeddin Paşa, 1978: s. 40). Kürt bölgelerinde Cân'ın, aynı zamanda Kürtçenin değişik şivelerinde jîn, jiyan, heyat olarak da farklı sesleniş biçimleri bulunmaktadır. Réya Heqi akidesinde Can/Jiyan'ı, Gezik ve Çakmak şöyle yorumlarlar:

> *"Càn/Jiyan: Yaşam, hayat. Vücudu alem çar nesil, şeş cihaddan oluşmuştur. Çar nesil; Ateş, hava, toprak, su'dur. Şeş cihad ise; ateş, hava, toprak, su, ceset ve Cân'dır. Cân vücut içerisinde ruh'tur. Ruh ise kandır. Kan ise ilahi varlıklardan alınmış ve yaratılış sırasında Âdem'e aktarılmıştır. Âdem'e verilen kanlardan birisi Azrail'e aittir. Azrail, kanını geri aldığı zaman vücut ceset olur, ceset de toprağa dönüşür"* (Gezik ve Çakmak, 2010: s. 40).

Şıx'ın "Cân"ı üzerinden, onomastik açıdan devam edecek olursak, Ehli Heqi bağlantılı isim/simgeleri bazında daha da çarpıcı sonuçlar elde etmemiz mümkündür. M. Rauf Tawakkoli'nin çalışmalarında verdiği bilgiler, oldukça önemli yazılı meteryallerdir. Buna göre, Ehli Haqlardaki Avatarlar, insan olarak dünyaya gelmiş (hulül/tecelli etmiş), Haq ehlinin yedilisi/heftten olarak sıralanmış listesinde, göze çarpan şu isimler arasında "Kamericân/Mihricân, Yari Can ve Can Abdal" olmak üzere üç ayrı isimde "Can" adı geçmektedir (Tawakkoli, 1989: s. 709; Minorsky, 2010: s. 123). Ehli Haq/Yaresan kozmik inancında 7 maddeli dünya tarihleri devri ele alındığında 2. maddede Can ve Beni Can Devri'nden söz edilir.

Yukarıda da sıraladığımız gibi, Şıx'ın adındaki soneki olan "Cân"ın, Ehli Haqların kutsal Tanrı/Meleklerinin üçünde aynen "Cân" adının geçmesi oldukça anlamlıdır. Can adı üzerinde yine bir kıyaslama yaparak yol almaya çalışalım. Aslında çok ilginçtir! Can adı, Dersim evliyaları içinde bir tek Şıx'ın ve Seyyid Menceki Urfani'nin (Axucân) adında simgelenmiştir. Her ikisi de kerametlerinden ötürü Kurmanci unvansal isimler almışlardır. Oysa Dersim'in bugünkü genel sosyal kültüründe ve gerekse yolun inanç literatüründe "Can" sözcüğü/ismi/kavramı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü itikat bireylerinin oluşturduğu topluluk bir bakıma "Canlar Topluluğu"dur. Aynı zamanda, kendi içinde bu topluluk, gönül ve can (dostê ji dil û Can) dostudur. Sürek felsefesinin ana kirişlerinden yaratılmış "Ölürse tenler/beden ölür. Canlar ölesi değil! Bu Can, bu tene mülk değil!" meteforunun bazı kavramsal tamlamaları bulunmaktadır. Yani bununla bir anlamda tenasuh/metempsikoz inancı, adres olarak gösterilmiştir. Bedenin işlevsiz kılındığı bir anda, Canın/Ruhun bir başka bedende yeniden doğması inancı (Yörükan, 2006: s. 35, 41, 42).

"Càn" sözcüğü, Türkçeye yerleşmiş Pehlevice/Kürtçe bir sözcüktür. Càn'ın Pehlevicedeki karşılığı "Ruh, nefes, aziz, değerli, sevgili, çileye giren" (Kanar, 2010: s. 542). Ayrıca, Farsça Càn: Hayat, yaşayış, gönül, yürek, Bektaşi dervişi; Cân-i Cânan (Canın Canı): Tanrı. Güş-i Cân: Can kulağı. Yar-i Cân: Can dostu anlamlarını içinde ihtiva eder. Càn lügatının Türkçeye yerleşmiş olması, akıllarda bazı soru işaretlerine kapı aralamaktadır. Oysa can sözcüğünün Kürtçede kavramsal bir tanım olduğu ve anlamının da oldukça felsefik boyutlarda geniş bir alanı kapsadığı bilinmektedir.

Càn, Kürtçede "ruh" demektir. Sadece sıradan bir ruh'a işaret etmemektedir. Can kavramı, görgü ve kurallar silsilesinden nasip almış, gönül ve ruh gözünün açık olduğu kimselere verilen bir üst mertebeyi çağrıştırır. Zerdüşt öğretisinde, beden/cüz gözüyle değil, ruh/Can gözüyle bakıldığında evren ve içindekilerle uyum halinde yaşanılacağına inanılır.Can/Ruh < Beden/cüz ilişkisi, bir

bakıma aynı zamanda tenesüh'e de işaret etmektedir. Zerdüşti felsefede Càn, "Ruh" olarak, Ruh'da "Urvan/urva"[20] olarak betimlenmiştir. Latince Edessa/Edesse olan Urfa'nın Süryanice ve Arapçadaki karşılığı Urha ya da Ruha'dır. Bu bölgenin Sümerlerdeki[21] Ur (yüksek memleket) kentinin merkezidir.[22] Kürdistan'da, Ur köklü birçok yerleşke adı bulunmaktadır. Sözcüğün etimolojisi hakkında birçok nazariyeler de bulunmaktadır (Ya-

---

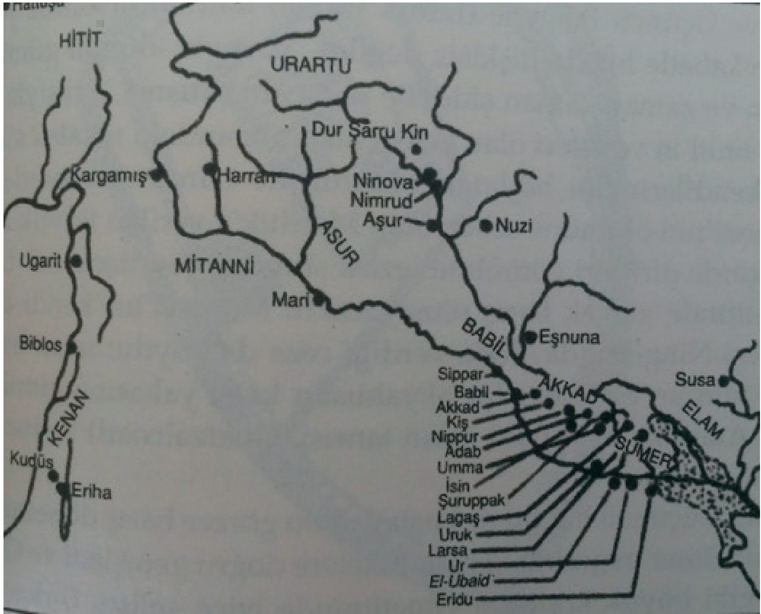
20. Yine Zerdüşt/Mazda inancı üzerinden "*Alevilikteki Ruh ve Can"* bağlamındaki felsefik derinliklere için bkz. Ethem Xemgin, "Alevilikte Ruh ve Can" Zülfikar, 1995/6: s. 3 4-37)

21. Tarihin başlangıcıyla adı anılan ve çoktanrılı inançlarıyla Sümerler, bıraktıkları yazılı tabletlerinde ve Mezopotamya metinlerinde, Sümerlerle ilgili birçok yazılı bilgi mevcuttur. Tufan sonrasında kurulan uygarlığın birinci bölgesi olan, Dicle-Fırat'ın birleşerek aktığı Basra körfezinin kuzeybatısındaki (Hor Dalmaç) bataklık bölgede yerleşik olan Sümerler, kendi memleketlerine "Kengri" adını vermişlerdi. Sümerler, "Şinar Ülkesi" adıyla *Kitab-ı Mukaddes*'te yer alırken, İbranicede "Şomron" Küçük Sümer anlamına gelir. "Kara Başlı Halk" olarak da kayıtlara geçen Sümerler; Akadcada "Şumer" adıyla anılırlar. Şumer adı ise "Muhafızlar Ülkesi" anlamına gelir. Sümerlerin de tıpkı Gutiler gibi dağlı bir halk olduğunu ve Zagroslardan indiklerini beyan eden birçok uzman vardır. Bunlardan bazıları Sümerolog Rus bilim insanı Samuel Noah Kramer (1897-1990), Arkeolog Hans Kayser (1891-1961), Tarihçi Simo Parpola'dır (1943-?). Konu hakkında daha geniş veriler için ayrıca bkz. (Ciziri, 1992).

22. Irak (Basra) körfezinin kıyısında ise MÖ 3500'den MÖ 1850'ye kadar ticaret merkezi olan küçük Uruk diye anılan ve Eski Ahit'te de "Kildani" diye geçen, Akkad dilinde ise "Urim" olarak anılan Ur kenti kurulmuştu. Tarihte "Sümer devlet" adı da verilen III. Ur sülalesi (MÖ 2060-1960), aynı zamanda Guti adıyla da anılmaktaydı. Söz konusu bu Ur isimi, Sümercede "kervan hanı" anlamına da gelen güneybatı Mezopotamya'da Harran'a (Urfa) verilmişti. Buranın, Ur'dan (Basra Körfezi'nden) uzaktaki "Küçük Ur" olarak iş görmesi amaçlanmıştı. Nitekim Harran'daki bu yeni Ur kentinin yerleşim planı ve tapınağıyla Ur'un bir kopyası olarak dizayn edilmiş/kurulmuştu. Burada Tanrıça Nanna/Sin'e adanmış bir tapınak vardı. "Kurtuluşa ermiş, nurlanmış halkın/insanların babası" Sümercede ise "Yüce baba" unvanıyla da anılan Avram/İbru-um/İbrahim'in uzun yıllar kaldığı bu bölge, aynı zamanda Babil Tanrısı ve 12.Gezegen olarak da bilinen Marduk'un, Dünya üstündeki hâkimiyeti ele geçirmeyi planladığı yerdi (Sitchin, 2004: s. 112; Sitchin, 2008a: s. 342). Unutmamak gerekir ki, bu bölge, yani Rojava sınır boyları; Réya/Raa Heqi Aleviliğinin Réberleri tarafından, inançlarına son şekli verdikleri bir merkezi üssün coğrafyasıdır. Réya/Raa Heqi Aleviliğinin Réberleri, Mezopotamya topraklarında yaşanmış tüm katman değerlerini kendi inanç sistemleri içinde yeniden yoğurmuş, son şeklini vererek bugünkü sosyal-siyasal ve kültürel inançlarını vücuda getirmişlerdir (Erdoğan Yalgın, "Aleviliğin Anavatanı: Mezopotamya" *Özgür Politika* gazetesi 02.11.15. http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nuce&id=47746. Erişim: 24.02.2016).

vuz, 1968: s. 54).

Ayrıca son tahlilde Edip Yavuz, *“Hur, Gur, Kur, Uri, Huri, Guri, Kuri*” gibi ek almış sözcüklerin aynı olduğuna işaret ederek, bunları da son kertede Türki olarak göstermiştir (Yavuz, 1968. 64). Urfa bölgesi olarak da bilinen Harran’da, geçmiş asırlardan beri Zerdüşt’ün Ahura Mazdasını temsil eden “Hürmüz” adına bir heykel bulunduğu bilinmekteydi (Birdoğan, 1990: s. 221). Azerzade/Ateşoğlu Avram/İbrahim’de bura çıkışlı olup, Şıx’ın, şeceresindeki soy/yol silsilesi, oğlu İshak üzerinden İbrahim’e dayanmaktadır. Hurrilerin, Hürmüzlerin yaşadığı ve yaşatıldığı bu bölge, Cân’ın (ruh, nefs) nur’la (arteş/ışık) şekillendiği bir antik bölgedir. Burası, Ezoterik/Bâtınî inançların çıkış, uğrak ve yayıldığı, kökleşerek serpildiği en kadim bölgelerden birisidir.

Sümer Uygarlık Kentleri, Kaynak: Sitchin, 2006

İhvân-ı Safâ (946-1055) öğretisine göre; Tanrı’nın engin, sınırsız varlığından fışkırmış olan ruh/Cân, bütün evreni kuşatır,

engindir, sonsuzdur, sınırsızdır. Ruh ile bedenin yapısı bir değildir. Özleri başka başkadır. Beden (Cüz) dağıldıktan sonra, ruh'da (Cân) geldiği kaynağa, yani Allah'a (Heqi) döner.Can/Ruh kavramları, Zerdüşt öğretisiyle de direkt ilintilidir. Ethem Xemgin bu konuda şu belirlemeyi yapmaktadır. Ki bu önerme konumuz açısında çok önemlidir.

> *"Cân yani Ruh; iyilik, aydınlık ve temizliğin kaybolmaması için Tanrı'ya direkt olarak bağlıdır. Yani direkt Tanrı'dan gelmiştir. Ve Tanrı'nın bir parçasıdır. Ölümden sonra yine aslı olan Tanrı'ya döner"* (Xemgin, 1995: s. 193).

Cân ruh kavramlarının, aynı zamanda Berxécân Ocağı'nın pirleri dilindeki anlam karşılığı oldukça manidar ve bir o kadar da günümüzde, kayda değer mesajlar içermektedir. Pirépiranlar derler ki, "Kevir é me da, Çiya me da, Dar é me da, Av a meda, Ar é meda, Rux é me da, Xwadé heye! Kıble yé me, Rux é wi Xwade ye! Ew Xwade ji Rux e, Rux ji Cân é me ye! Cân é me ji, Cân é Ewliyayé Pilvankan é, yé Berxécân é!" Kısacası bunun Türkçesi şudur, "Bizim taşımızda, dağımızda, ağacımızda, suyumuzda, ateşimizde Hakk'ın (Tanrı'nın) ruhu vardır. Kıblemiz, bu Hakk'ın ruhudur. Hakk ruh'tur, Ruh da bizim canımızdır. Bizim canımız, Pilvankan Aşireti'nin Evliyası olan Berxécân'ın canıdır.

Klasik Alevi, Bektaşi geleneğinde Can sözcüğünün özellikle "ikrar" töreninde nasip alan mürid/talip için kullanıldığı gibi, her arkadaşa, dosta Can diye seslenilir. Ayrıca tüm derwéşler için de kullanılan öznel bir kavramdır. Dersim Ocaklar yolağında insanın diğer bir adının "Cân kıblesi" olduğu da bilinir. Bu kıble/Kâbe/mabet, Cân'ın bir başka Cân'a secde ettiği mekân-ı razdır (sırdır). "Cân" kavramsal sözcüğünün Kürtlerde, aşiret ya da ezbet adlarında genellikle "kök" ve "soneki" olarak sıkça kullanıldığı görülür. İşte bunlarda birkaç örnek olarak şunları sıralayabiliriz: 10. yüzyılda, Arap coğrafyacı tarihçilerden el-Mesudi (934) ve el-Istahri'nin (951) kaydettiği ve Cibal bölgesine giren Hamadan ve Kirmanşah arasında yerleşik yaşayan Kürt aşiretlerinin[23]

---

23. "Can"lı aşiretler için ayrıca bkz. (Poladyan, 1991: s. 91, 100, 101) Özel-

arasında aş-Şuhcân, aş-Şazincân, el-Mazancân, el-Bazancân, el-Lavalacân, aşiretleri"nin son eki olan "Cân" göze çarpmaktadır. Bunlara ek olarak, Şecerede adı zikredilen Cânikan Aşireti, günümüzde Xormek Aşireti içinde bir ezbet konumunda olan Belincân Aşireti ve daha nice Kürt aşiretlerinin adını anabiliriz.

Bileşik ve özel bir isim olarak Belincân; Bıléc adının etimolojik açılımlarını, Kürdistan topografisi ve Kürt onomastiği açısından ele almanın dışında başka bir seçenek yok gibidir. Kürdistan'ın tüm bölgelerinde "Bel/Bal/Bil" köklü sözcüklerle üretilen coğrafik isimler sıklıkla göze çarpmaktadır. Çünkü bu topraklar üzerinde antikçağlardan beri birçok halklar ve Tanrıçalar yaşamış ve yaşatılmıştır. Adı anılan toprakların kadim sahiplerinden olan Kürt aşiretleri arasında bu isim köklerine sahip birçok aşiret adı bulunmaktadır. Bunlar, Kürt aşiret topluluklarının yaşadıkları bölgelere verdikleri adlar ya da bu bölgelerden aldıkları isimlerdir.

Kürt onomastiği açısından ele alındığında Belincân, Bıléc ve benzeri isimler, geçmişte Kürtler arasında sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin; 16. yüzyılda, Han'ın (1543-1604) verdiği malumatlar arasında, Hizan Beyliği'nin kurucuları (en az 1000'li yıllarda) içinde "Dıl, Bıl, Biléc" adındaki kardeşlerden söz edilir (Şeref Han, 1990: s. 236, 248). 16. yüzyılda Hizan Beyleri'nin ana karargâhlarından birisi, yukarıda da sözünü ettiğimiz Belincân (Muş) nahiyesi idi. Kürdistan'ın bu bölgeleri "Belincân/Belincân" olarak anılmaktaydı. Dilo Belincân adı, bu topraklara ait bir Kürt onomastiği olduğu kadar, diğer yandan Kürdistan topografisine ait bir isimdir. Şıx'ın "Dılo Belincân" adı, Kürt onomastiği ve topografisi içinde tarihsel derinliklere sahip bir adlandırmadır. Bizim ilgili bölüme ilişkin sunduğumuz nesnel özellikler, sadece bazı ana başlıklardan ibarettir. Bu noktadan hareketle Türkçedeki yüksek sözcüğünün, Kurmanci dilindeki karşılığı; bilind, bala, berz, berter'dir. Şıx'ın Bilincân/

---

likle Lavalican, Bazancan Aşiretleri, Edip Yavuz'un aktardığına göre, *Farsname* (1050) adlı kitap, bunları Fars ordusunda yer alan Kürt aşiretleri arasında sayılmaktadır (Yavuz 1968: s. 271).

Belincân/Belincân adlarının, tasavvufi manada, Kurmanci Bılındcân (Yüksek/büyük/ulu/kutsal Cân) formuyla geçmiş asırlarda dile getirildiği de olasıdır.

Dilo Belincân'ın Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Şeyh Dilo Belincân'ın Yaşı (10.-11. yy.)

Berxécân'ın doğum ve hakka yürüdüğü tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Buna karşın Dersim Evliyaları'nın, gerek tahmini ve gerekse tarihsel olayların kaleme alındığı bazı belgelerde doğum ve hakka yürüyüş tarihleri, kısmen de olsa tahmin edilmektedir. Berxécân, ardıllarına bıraktığı yazılı belgesinde, onun okulunu bitirip ve Şeyhleri/hocaları tarafından görevlendirildiği tarih: Hicri 400, miladi 1009-1010'dur. Böylece Şıx'ın, bu tarihten sonra Dersim bölgesine geldiği ve faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Erzincan eski Valisi Arnavut kökenli Aksüt soyadlı, Ali Kemali (1884-1962), 1931/32 yılında bitirdiği *Erzincan Tarihi* adlı çalışmasında Dersim aşiretlerine hatırı sayılır bir yer vermiştir. Kitabının "Seyitler" bölümünde verdiği Dersim seyitlerinin isim sıralamasında Kemali, 12. sırada Sıx'ı, Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1271) halifelerinden göstermektedir. Bu yanlış bilgi, sonrasında gelen diğer yazarlar tarafından da standart bir kaynak olarak hep kullanılmıştır. Hemen sonrasından M. Nuri Dersimi (1890-1973), *Hatıratım'*da Şıx Delili Berxécân'ın, H. Bektaş Veli'nin bir halifesi olduğunu bellirtir (Dersimi, 1992a: s. 147) .

Hatta yabancı müellifler bile aynı yolu izlemişlerdir. Günümüz araştırmacıları da Berxécân'ı, 13. yüzyılda yaşamış bir evliya olarak ele almışlardır (Danık, 2006a: s. 102, 104, 172; Danık, 2006b: s. 64-67; Gültekin, 2010: s. 109; 2006: s. 96, 97; Teker, 2006: s. 123) . Oysa makul ölçülerde, bunun böyle olmadığı ve Berxécân ile Hacı Bektaş-ı Veli arasında yaklaşık 300 yıllık bir zaman diliminin varlığı söz konusudur. Tarihsel periyotlara dair

maddi veriler, Şıx'ın (Dilo Belincân) şeceresinde artık net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu tarih, şu âna kadar varolan Dersim'de kutsanan Ocak banileri/evliyalarının başlangıç noktasındaki bir ilke işaret etmektedir. Berxécân'ın, Dersim ve çevresinde erken/proto dönem dediğimiz, miladi; 900'lerin sonunda ve 1000'li yılların başlarında yaşadığı ve faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bize göre; Berxécân'ın yaşadığı dönemde, Dersim'in bakir ve bilinmeyen o gizemli tarihinin de yer aldığı muhakkaktır. Berxécân'ın okuyup da Şıx'lık mertebesine yükseldiği zaman dilimi Hicri 400/1010'dur. Dönemin şartları göz önüne alındığında, Derwéşlik makamına yükselme, insan-ı kâmil olabilmenin yaş sınırı en az 35-40 civarıdır. Yani bu hesaba göre Şıx, 35-40 yaşlarında okulunu bitirmiştir.

1010 yılında, 35-40 yaşlarında olan birinin doğumu, ortalama olarak 965/970 olur. Tahmini öngörüyle Berxécân'ın 970 miladi yıllarda doğduğu sonucuna varabiliriz. Unutmamak gerekir ki; bu sürecin en gözde temsilcileri, Zeydî ve İsmâilî daileriydiler. Bunların takipçileri 946-1055 yıllarında gizemli ve simgesel bir örgütlenme içinde hareket ederek *İhvân-ı Safâ* "Arınmışlık Kardeşleri ve Vefâ Dostları", Karmatî hareketini başlattılar. Bu hareketin felsefik eğitim öğretisini bir insanın/kardeşin hangi yaşlarda, ne tür eğitime tabi tutulacağı sistematik olarak yazılan risalelerle (bröşür) saptanmıştı. Kuvvetle muhtemelen Şıx, özellikle bu hareketin başladığı, doruğa çıktığı bir dönemde ve aynı ortamda büyümüştü. Şıx'ın şeceresindeki satır arasına yansıyan bâtınî takiyeli ipuçları, onun bu haraketle bir ilintisinin olabileceğini düşündürmektedir. Berxécân'ın doğum ve hakka yürüyüş tarihini saptamak için, yine nicel olgulardan hareket etmeliyiz. O dönem şartlarını da göz önünde bulunduracak olursak, belli bir tarihsel rakama ulaşmamız mümkündür. Buna göre; o dönemde bir insanın ortalama yaşam süresinin en az 80-90 yıl olabileceği düşünülebilir. Şöyle ki tahmini hesaplamalarla; Berxécân'ın doğumu (doğ. 965-970), hakka yürüyüş tarihi de (H. 1055-1060) olması, mantığa en yakın olanıdır. Sonuç itibariyle ortalama olarak Şıx, asgari olarak (970-1060) yılları arasında yaşamıştır. Bir

diğer açıklamayla Şıx'ın 10. 11. yüzyıllarda yaşadığı düşünülebilir. Bir diğer sorunsal alan ise Şıx'ın evli olup olmadığıdır.

Şeyh Dilo Belincân Evli Miydi?

Aslında benzeri bir soru, tüm Dersim evliyaları için geçerli kılınmalıdır. Dersim evliyalarının evlilik hayatlarının olup olmadığına ilişkin araştırmalar, bütün önyargı ve kaygılardan uzak objektif verilerle değerlendirilip ele alınması gerekmektedir. Lakin şu âna kadar tarih yazımımızda bu alana hiç dokunulmamış ve bir tabu statüsünde yok sayılmıştır. Bunun bir nedeni olarak, elde yeterli verilerin olmayışı da kısmen eklenebilir. Lakin ilgili yazılı kaynaklarda; Dersim evliyalarının Ocaklar üzerinden günümüze gelen evlatlarının varlığından söz edilmekte ve bazılarının ellerinde, yakın zamanlara ait soy şecerelerinin olduğu son yıllarda sıklıkla dillendirilmektedir. Bilimsel olarak beş, altı kuşakdan sonra geriye gidebilecek nüfus kütüklerinin olmayışı, bu alanda birçok sorunsal kapıyı kendiliğinden aralamakla birlikte, itikat açısından bu ilişkinin soy evlatlığından çok, yol evlatığına işaret edebileceği daha mantıki bir gerçeklik olsa gerekir. Netice olarak, süreğin en temel felsefesini açıklayan "Ewladé Ré=Yol evladı. Ewladé Heqi=Hakkın-doğrunun-gerçeğin evladı" kavramları bu manada söylenmiştir.

Bir diğer konu, evliyalar hakkında anlatılan mitik aktarımlardır. Ki bu aktarımlar içinde kadın ananın yeri hiç yoktur. Örneğin duvar yapılırken, Ayı'yı yürütülürken, Kuzu Canlandırılırken, zehir içilirken, ağaç yeşillendirilirken, fırında ateşe atılırken, hırkasıyla su üzerinde yürürken vs gibi simgesel aktarımların hiçbirinde kadın ana figürüne yer verilmemiştir. Aslında bu durum, evliyaların Dersim'e geldiklerinde, yanlarında kadın ananın olmadığı manasına da gelebilir! Buna karşın söz konusu evliyaların çocukları ve hem de erkek çocukları, nasıl oluyor da günümüze kadar soy kütüklerini tutarak, kendilerini yaşatmışlardır? Bu bağlamda, Berxécân evli miydi? Berxécân'dan sonra onun

yerine geçen halifesi, gerçekten de onun soyundan gelen bijolojik oğlu muydu? Yoksa yolundan giden bir yol evladı-ereni miydi? Benzeri sorular, yukarıda da bellirttiğimiz gibi yalnızca Berxécân için değil, aslında tüm Dersim evliyaları için geçerlidir. Aslında aktarımlar içindeki bu pozisyonuyla evliyalarımızın, en az 13. ve hatta 16. yüzyıla kadar evli olmadıkları hakkında bizlere, başlı başına gerçeği yansıtan ipuçları vermektedir.

Nitekim tarihsel nakiller içinde bunun bazı örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin; 13. yüzyılda dahi Axucân Ocağı'nın dört kardeşten birisi olan Köse Seyyid'in evlenmediği (Birdoğan, 1992; s. 264; Baha Sait, 1995: s. 168) ve yine Hacı Bektaş Veli'nin de "evli olmadığı" hatta onun yerine 15-16. yüzyılda dergâhı kuran, Balım Sultan'ın (1457-1517) evlilik hayatının olmadığı, buna başat bir kanıt olsa gerekir. Bu süreç, 16. yüzyıldan çok sonraları Ocakzadeler arasında yapılan karşılıklı evlilikler 1960'lara kadar getirilmiştir. Taliple evlenmek tabu/yasak olduğu için, 1960'lara kadar bir Ocağın erkek çocuğu ancak başka bir Ocağın kızıyla evlendirilirdi. Bu döngüsel gelenek, tüm Ocaklar için geçerliğilini koruyan bir olguydu.

Berxécân gibi derwéşlik hırkasını giymiş birinin, yıllarca okuduktan sonra ve yüklendiği görev açısından onun özel yaşantısını ele aldığımızda, "evli olmadığı" kanısına rahatlıkla varabiliriz. 10. yüzyılın son çeyreğinde ve 11. yüzyılda, o şartlar altında, 43 aşiretin irşadı için görevlendirilen böylesine gezgin bir bâtınî dai/derwéşin evli olmasının imkânsız olduğunu düşünmekteyiz. Tarihsel gerçekliği içerisinde özellikle Mani (216-276) ile birlikte gelen bu süreğin, 11. yüzyılın bu ilk çeyreğinde yolun gereği, hem de yol erenlerinin/dailerin yüklendikleri görev ve misyonun icabı, onların evlenmelerine, aile düzenlerini korumalarına haklı olarak fırsat vermemekteydi. Bu konuda Orhan Hançerlioğlu, Osmanlı literatüründe "hayatı mutasavvıfane/gizemsel yaşam" dedikleri olgudan söz etmektedir. Ki bu gerçeklik tam da Dersim Réya Heqi itikatı süreğindeki evliyaları tarif eder. Derin düşünme ve içsel denetlemeyle geçen bu eylemsel yaşam biçimi (Hançerlioğlu,1994: s. 141), Dersim evliyalarının temel özelli-

ğini işaret etmektedir. Bu alanla ilgili, bazı görüşler aktarmamız yeterlidir. Erdal Gezik, bu hususta, MS 3. yüzyılda Mani felsefesine atıfta bulunarak şunları bellirtir:

> *"Aşırı ahlakçı Mani'de (3. yy), iyilik ve kötülüğe endeksli madde ve ruh ikilemi, dünyevi yaşama ait her şeyden mutlak uzaklaşmayı şart koşar. Bu da cinselliğe yer vermeyen, maddiyattan uzaklaşan, tamamen münzevi bir sofu yaşamı içerir"* (Gezik, 2003/15: s. 22)[24].

Buna ilaveten Birdoğan; Mani (3. yüzyıl) din adamları insanlara temiz yaşama öğüdü vermek için dünyayı dolaştıklarını ve bir günlük yemeklerinden başka yanlarında hiçbir şey olamadan, "bir lokma bir hırka" anlayışıyla "eline, diline, beline sahip" olma özellikleriyle evlenmeden yaşarlardı (Birdoğan, 1992: s. 109, 110; 1994: s. 105-107). Bir diğer görüş ise tefsîr, hadîs, fıkıh ve târihçi olan ve bâtınîlere karşı görüşleriyle tanınan İbn-i Cevzî'ye (1117-1201) aittir. İbn-i Cezvi (Telbîs-ül-İblîs, 1976-Şam) kendi eserinde, konumuza İslami pencereden bakıyor. Onun, konumuz ile alakalı olan görüşlerini, Vecihi Timuroğlu'nun (doğ.1927) aktarımında izleyelim:

> *"Tasavvuf ehlinin davranışlarının bir bölümünün 'kitap ve sünnet'le hiçbir ilgisinin bulunmadığını ileri sürer. İbn-i Cevzi'ye göre, İslam'da evlenmek sünnettir oysa tarikat ehli, topluma hizmet amacıyla evlenmeyi yasaklıyor, 'mücerretlik' diye bir kurum yaratıyor"* (Timuroğlu, 2001: s. 79).[25]

Hem Pilvank Köyü'nde kurduğu okulun/Ocağın başına kendi yerine getirdiği yol ereni, yine onun öngörüsüyle ve topluluğun rızasıyla öğrencilerinden, köy sakinlerinden birisini, Xelif/Xelife olarak seçmiş olduğunu düşünmek, bize göre daha mantıki gelmektedir. Elbetteki yerleşmiş bir gelenek içinde, Ocak evli-

---

24. Erdal Gezik, "*Alevilik ve Hıristiyanlık: Ortak geçiş mi, Ortak gelecek mi?*" *Munzur* Dergisi, 2001/3, sayı: 15: s. 4-26.
25. Vecihi Timuroğlu,"*Alevilik,Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık Üzerine..*" *Munzur* Dergisi, 2001, sayı 5.

yalarının günümüzdeki devamcıları, kendilerini bir evlat olarak görmektedirler. Bu geleneksel hafıza karşısında bilimsel açıdan yapılabilecek fazlaca bir şeyin olmadığı da bir gerçekliktir! Dolayısıyla bu sürek devamcısı evlatlara, günümüzde de zaten "Ocaxlamé, Ocaxzade" denilmektedir.

Belincân'ın Yaşadığı Dönemindeki Bazı Siyasi Gelişmeler

Şıx'ın (970-1060) yaşadığı coğrafyadaki gelişmeler irdelendiğinde, onun yaşadığı kronolojik dönemin dış hatları belirginlik kazanmaktadır. Şıx'a "*Şeceresi (Mezun belgesi, Vekalet vesikası, Görevlendirme/İcazetname belgesi, İçlas belgesi*), seçkin heyetler huzurunda yazılıp verildiği tarih; miladi 1010 olduğuna göre bu tarihlerde bölge; Abbasi (750-1258) hükümranlığı yönetimi altındaydı. Bu zamansal koridorda çocukluk ve gençlik yıllarını Abbasi halifelerinden Ebû Bekir et-Tâʾi (974-991), gençlik yıllarını Muktedir oğlu olan 25. Halife Ebû'l-`Abbâs, el-Kâdir Billâh (991-1031) faaliyet ve olgunluk dönemlerini 26. Halife olan el-Kâ'im bi-ʿEmrillah (1031-1075) devrinde yaşamışdır.

Bizans egemenliği dışında, Arap-İslam egemenliği altında olan coğrafik alanlarda siyasi çalkantılar hızla devam etmekte ve bölgelere göre siyasi erkler sürekli el değişmektirmekteydi. Buna göre Mâverâünnehir ve Horasan merkezli (Orta Asya ve doğu İran) Samanoğulları (874/999), hükümranlığıyla birlikte aynı bölgelerde Gazneliler Devleti (961/1187) bulunmaktaydı. Sözü edilen bu devletler, bölgelerindeki Ezoterik/Bâtınî akımlara karşı Abbasi devletiyle ilişki içerisinde hareket etmekteydiler. Bunlar dışında, Bâtınî ekollerin gelişerek örgütlendiği Kürt devletlerinin varlığından söz edebiliriz. Bunlardan bazıları örneğin, Güney İran ve Irak Bağdat merkezli Behrem Gur (420-438) soyundan olan Büveyhîoğulları (Büveyhi) İran ve Irak'ta bir Kürt devleti (932/1065) kurmuşlardı.[26] Ermenistan, Aran merkezli

26. Büveyhiler ya da Büveyhioğulları, İran Kürdistan'ında (Zağroslarda) yerleşik Deylemi Kürt aşiretlerinden olan Bavé, Bovéyi, Buvi Şuça'nın

Kura ile Aras nehirleri arasında Şadedi (Şadiyan) Kürt devleti (951-1199) vardı. Diyarbakır merkezli Kuzey Mezopotamya'da ve Ermenistan'da Mervani Kürt devleti (984-1061) hükümranlığını sürdürmekteydi. İran; Şehrizor, Dinaver, Hamedan merkezli Hasneviler/Hasanveyhiler Kürt Devleti (959-1121) iktidardaydı. Tunus/Mısır ve Suriye'de Fatımîler/İsmailler Devleti (910/1171) görkemli varlığını hissettirmekteydi. Özellikle Fâtımî Devleti, Abbasilere karşı zıtlıkla bir siyasi erk mücadelesi yürütüyorlardı.

Sınırlarını genişleten Fatıma/Fatımi Devleti, en sonunda egemenliği altında olan Kuzey Afrika ve Mısır'a, Suriye'yi de katmışlardı. Suriye'deki Fâtımî döneminde, Emevi-Abbasi zulmüne maruz kalıp yeraltına çekilen Zeyd bin Ali Hüseyin (698-740) taraftarları, yani Zeydîler ve İmam Cafer oğlu İsmail (H. 760) taraftarları yani İsmâilîler, Karmatî (900-1100) taraftarlarının *İhvân-ı Safâ* hareketi (946-1055) yani "Arınmışlık Kardeşleri ve Vefâ Dostları" gibi felsefik-düşünsel haraketler bu yıllarda, Bağdat ve Suriye/Halep merkezini kendilerine üs yapmışlardı. Bağdat, Halep, Hama ve diğer şehirlerdeki gizli ya da açıktan varolan Bâtınî okullarında okuyup, eğitim alan öğrenciler, "şeyh" unvanlarıyla Batı/Kuzey Kürdistanı'nda (Türkiye Kürdistanı) Kurmanc Yezdanilik ve hatta Hırıstiyan aşiretlere birer dai olarak yollanmaktaydılar. Bu yıllarda bölge, İslami otoriteden uzaktı. Bölge üzerinde Abbasilerin varlığıyla birlikte, hâkimiyetinin

oğullarıdır. Büveyhoğulları Kürt devletinin bölgedeki hâkimiyetiyle birlikte özellikle Bağdat'ta, Ebu'l Vefâ Dergâhlarında yüzlerce bâtınî öğrencisi okumuş ve faaliyet için alanlara yollanmıştır. Bu dönemde bölgede kültür ve sanat alanlarında, imar ve planlamada müthiş bir atılım gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda dergâhlarda, bâtınî ilimleri tahsil eden Şeyhler/dailer, alanlarda kısmen de olsa rahat faaliyet göstermekteydiler. Ta ki Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in (990-1063) devreye girip, Büveyhoğulları iktidarını halife Kadir Billah (947-1031) lehine (1055) çevirene kadar. Buna mukabil yine de, Bağdat'ta ortaçağın sosyalist devlet oluşumunun kurucuları Büveyhoğulları, Mısır'da ise Fâtımîin işbirliğiyle Abbasi hanedanlığı diskalife edilmiş ve atıl bırakılmıştı. Şıx'ın adındaki Dıl'ın Büveyhoğulları hanedanlarından olan Şeref el-Dewle Şerzil/Şerdil'in (983-990 Şerzili/arslan yürekli dönemi) adından kaynaklı ya da benzerliğini daha öncede belirtmiştik. Buraya eklememiz gereken bir diğer husus, 16. yüzyılda Diyarbekir sancağına bağlı Mardin livasında sadece Zeynel Abidin Köyü değil, aynı zamanda, oğluna nispet edilmiş bir Zeydiyüzyıle Köyü ve Zeydî mezrası da bulunmaktaydı (BOA, 1998: 63).

en gevşek yürütüldüğü bir coğrafyaydı. Bu bakımdan, bâtınî ilmiyle eğitilen Dâ'îler bölgeye gönderilmekteydiler. Bunların haraket noktası Mitra/Zerdüşti/Mani felsefesi üzerinde filizlenen Eba Müslim'le birlikte doruk noktasının temelleri atılan yukarıda sıraladığımız felsefik sürek cereyanlarıydı (Yörükan, 2009: s. 36, 52, 53, 145, 168, 169). Bu dai derwéş şeyhlere, çoğu yazılı neşriyatta genellikle "İsmâilî daileri" denilmekteydi. Şıx Dilo Belincân'ın (tahmini doğ. 970-H. 1060) okuduğu dönemlerde, Bağdat'ta Büveyhîoğulları (932/1062) Büveyhi Kürt Devleti ve Suriye'de de Fatımîler/İsmâilîler devletinin (910/1171) egemenliği vardı. Bağdat'ın Kalmina semtinde, yolun kutbu olan Tac'ul Arif'in Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin (925-1017) medrese/dergâhı, yüzlerce öğrenci yetiştirmekteydi. Şıx, bu öğrenciler arasında sadece bir tanesiydi. Elbette Şıx'tan önce ve sonra aynı okulda okumuş ve bölgeye gönderilmiş sürek Réberleri/daileri bulunmaktaydı (Yalgın, 2014d: s. 83, 84).

Belincân'ın Siyasi, Kültürel Kimliği ve Bâtınîlik

Asırlar öncesinde yaşayan Berxécân'ın siyasi ve kültürel kökleri üzerinde daha geniş bir şekilde durabilmek için, tarihinin bir de arka planına bakmak icap eder. Ancak onun yaşadığı dönemde geniş bir coğrafyaya yayılmış farklı inançsal ekoller ve yeni yeni oluşmakta olan kurumsal yapılar tesis edilmekteydi. Bununla birlikte günümüzde genel adıyla bilinen Alevi zümreleri, sosyal bir yaşayış formu olarak Ocaklar sistemi içinde örgütlenmişlerdir. Göreceli olarak 13.-14. yüzyıldan sonra Anadolu'da kendi içinde Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'na bağlı Ocak yapıları ve bir de 11. yüzyılda Dersim merkezli "Ocakzadeler/Ateş, Nur evlatları" olarak da tanınan bâtınî Réberler, Pirler, Mürşid ve Taliplerle örgütlenmiş özerk yapılar bulunmaktaydı. Bir Zerdüşti akide olan "ateş kıbresi", Dersim Réya/Raa Heqi inancında da aynen yaşatılmaktadır. Bu anlamda, Berxécân Ocağı pirleri, Ocakzadeliler tasnifinde yer almaktadır. Berxécân Ocağı'nın banisi olan Şıx Dilo Belincân/Berxécân hakkında yazılı ve sözlü kaynaklar

üzerinde, yıllardan beri yürüttüğümüz araştırmalarımızın sonucunda, onun bir bâtınî daisi olabileceği yönünde güçlü delililer ve bulguların olduğunu tespit edebilmekteyiz. Çünkü unutulan tarih, günümüzün ve geleceğin ana kökleridir. Bu köksel öğeler, geleceği güvenle kuran asli unsurların temel taşlarıdır. Günümüzde Alevi kavramının tarihinde aslında sürek terminolojisinde Bâtınî kavramı bulunmaktaydı. Malum olduğu üzere bâtınî yolun önderlerinden olan Hacı Bektaş Veli'den yaklaşık üç yüzyıl önce, Kürdistan'da Ocex/Ocak sistemi içinde varlıklarını idame ettiren Ocakzadeler (Ateşoğlu, Ateş evladı/Nuroğlu) ve bunlara bağlı talipler topluluğu bulunmaktaydı. Kadimi kelamda yol ehlileri kendi inanclarını *Réya Heqi, Raa Heqi* benzeri adlandırmalarla tanımlamaktaydılar.

Bilindiği üzere, ilk ve ortaçağda bütün sınıfsal katmanlar kendi yaşamsal ideolojilerini dinsel formlarla ifade ettiler. Kronolojik sıralamasıyla örneğin MS 7. yüzyıldan itibaren İslamiyet/Ehl-i Sünnet; Sünnilik, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Beylikler, Osmanlı hâkim sınıflarının otoriter ideolojisiydi. Bunun karşısında kılıç zoruyla elbette İslamiyet hegemonyası altına girmek istemeyen ve kendi kadim inançlarını sürdürmeyi devam etmek isteyen topluluklar bulunmaktaydı. Bunlar, bilinen başlangıç tarihiyle MÖ 6. yüzyıldan itibaren Mitra, Zerdüşti, Manici, Mazdekci, Bâbek Hürremi, Karmatî, *İhvân-ı Safâ* ile birlikte ve bunlara paralel olarak daha sonraları Zeydîye, İsmâilîye benzeri felsefi cereyandaki akımlardı. Örneğin Abdülbaki Gölpınarlı, çalışmasında ayrı ayrı ele aldığı ve Bâtınîliğin zaman içinde evrilerek günümüze kadar gelen akımları arasında şunları sıralar: "Dürzîlik, Hallacilik, Nusayrilik, Şeyhîlik, Ali Allahiler, Bahailik, Babilik, Kadıyanîlik, Kalenderîler, Hayderiler, Bektaşiler, Hurûfilik, Bedreddiniler, Sâbiîlik, İsmâilî, Melamîlik, Ezidilik, Alevilik" (Gölpınarlı, 1997: s. 115-183; Yörükan, 2009: s. 100-138).

Nitekim İslami/Sünni erkin karşısındaki bu felsefik akımların en belirgin ortak ismi, Bâtın/Bâtına, Bâtınîlik, Bâtınîye idi. Arapça olan Bâtınî; Batı dillerinde heterodoks olarak da bilinmektedir. Bâtınî/ezoterik felsefe inancı, resmi din/İslam felsefesi orto-

doksiye anlayışına karşıt geliştirilen aykırı ve apayrı bir dinsel anlayış ekolüdür. Bu ismi onlara, elbette karşıtları vermişlerdi. Yine onlara göre bunun manası kısaca şuydu: *Kuran*'ın herkesin anladığı dış/zahiri şekliyle değil de, iç/bâtınî anlamıyla yorumlanması gerektiğini savunmaktaydılar. Görünen evrende ve insanda iki ayrı unsur/cihet vardır. Her şeyin görünen şekli; Zahirî olup, bu dışa ilişkindi. Bir de görünmeyen yönü vardır: Bunun Bâtınî olduğu, herkesin kolayca bilmediği, gizemli sırlı bir yanının bulunduğuna inanılırdı. Ayrıca kutsal kitapların Tanrı'nın değil, peygamberlerinin sözleri olduğuna inanan ve başta *Kuran* olmak üzere kitaplarda sözü edilen ayetsel açıklamalara inanmayan toplulukların genel adı olan Bâtınîlik, 7. yüzyılla birlikte İslam coğrafyasında çıkan bütün akımları, tasavvufi manada derinden etkilemişti. Bu bâtınî ekoller, İslam içi bölünmeleri daha da hızlandırıp kendi taraftarlarının yaşam alanını genişletmeyi hedeflemekteydi (Yörükan, 2006: s. 37, 38, 40, 41).

Belincân'ın Köyü;
Şeyh Bilécen/Belincân/Arslanlı Köyü

Çalışmamızın muhtelif safhalarında görüleceği üzere; Şıx Belincân/Arslanlı Köyü hakkında ilgili malumatlar kısmen verilmiştir. Bu özel başlık altında, köy hakkında ve Gaziantep çevresinde Şıx'la alakalı varolan bilgileri teferruatlı bir şekilde aktarmaya çalışacağız. Son birkaç yıldan beri, Dersim ve çevresinde Şıx Delili-i Berxécân'ın köklerini ararken, tarihsel gerçeklikler bizi, Gaziantep/Halep kavşağına kadar götürdü. İster istemez bu yolculuk uzadıkça, gerçekler bir o kadar daha netlik kazandı. Dersim'de, Pilvankan Aşireti ve Berxécân Ocağı mensuplarınca yaygın olarak Şıx Delil-i Berxécân diye bilinen, Şeyh Dılo Belincân'ın Gaziantep ve çevresinde de tanınan karizmatik/popüler bir evliya olduğuyla karşılaştık.

Şıx Belincân Köyü, Suriye sınırının kuzeybatısındadır. Arslanlı Köyü'nden giderken Kilis yolunun sol tarafında Üçkubbe

Köyü, sağında ise Çangalı Köyü bulunmaktadır. Bu güzergâhla, Suriye Halep sınırına varılmaktadır. Köyün kuzeyindeki bir dağa, Şıx Belincân/BilCân Dağı adı verilmiştir. Karasal bir iklime sahip olan Şıx Belincân Köyü'nün zeytini, fıstığı ve üzümü meşhurdur. Köyün geçim kaynağı, hayvancılık ve zeytinciliktir. Bu bölge, alabildiğine düz bir ovadan oluşmaktadır. Köyün bir imamı ve bir de çobanı bulunmaktadır. Yaklaşık 60 motorlu aracı bulunan Şıx Belincân Köyü'nün, 2010 istatistik sonuçlarına göre toplam hane sayısı 115 ve nüfusu 353'tür. Köyün eski adı olan Şıx Belincân/Belincân'dan Arslanlı'ya tahvil edildiği tarih ise 1950'dir. Yani köyün adı resmen 1950 yılında değiştirilmiştir.

Oğuzeli ilçesine bağlı, Barak Ovası üzerinde bulunan köy, onun adıyla anılmaktadır. Şimdiki adıyla Arslanlı olarak bilinen köyün eski adı, Şıx Bilécen/Belincân Köyü'dür. Şıx'ın, bu köyde hakka yürüdüğü/sırrı keşfettiği ve buralı olduğu bilinmektedir. Türbesinin yeniden tamir edildiği kitabesindeki yazılı olan tarih (H. 599/1202-1203) yıllarıdır. Bu periyotta, Selçuklu Devleti'nin sultanı II. Süleyman Şah'tı (Rükneddin) (1196-1204). Görüldüğü gibi türbenin bu tamir tarihi, aynı zamanda Şıx'ın (970-1060), şeceresinin verildiği 1010 yılıyla uyum içindedir.

Şıx'ın adı, Gaziantep şivesinde Bircân, Belincân, Belécân, Şıx Cân, Dilicân, Bericân, Belincân, Bilcân, Biléc vs olarak değişik telaffuzlarla anılmaktadır. Bu köy, 1536 yılındaki Halep sancağında Ekrâd/Kürtlerin yaşadığı Menbiç nahiyesine bağlı "Şeyh-Berīcān/Şeyh-Berūcān Köyü"[27] olarak kaydedilmiştir

---

27. Tarihi Menbic Nahiyesi; 16. yy.'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde elde edilen bulgularla, Halep livasına bağlı, Menbiç nahiyesinde toplam 187 tane yerleşim (köy ve mezra) bulunmaktadır (Çakar: 2000: s. 95). Bunların 154. sırasında Şeyh Berican/Bilecan köyü kayıtlıdır. Menbiç nahiyesindeki toplamda 187 tane köyde 1518'den 1584'e kadar sadece 19 köyde yerleşik Türkmen cemaatleri bulunmaktadır. Menbiç'in o zamanki sınırları, bugünkü Kuzey/Rojava Suriye sınırları içindeki Kürt bölgesinde bulunan tarihi bir kentti.Osmanlı kayıtlarına göre bu Nahiye taksimatı, Urfa Halep yolu üzerindedir. Menbiç; Kilis kazasıyla birlikte 16. yüzyılda Halep sancağına bağlı, birer Ekrâd/Kürt bölgesi olarak Osmanlı kayıtlarına geçirilmiştir. Bu bölgelerde yerleşik olan Kürt ceamaatleri/aşiretlerinin kandaş akrabaları aynı isimlerle Dersim ve çevresinde de yerleşik olduklarının resmi, bu kayıtlarda rahatlıkla görülmektedir. Konu ile ilgili olarak şu arşiv kaynaklarına bkz. (Şeref Han; 1990; Çakar: 2006; Ünal:

(397 Num. Halep Livası, 2010: s. 124). Yine aynı kaynaklar üzerinde çalışan Enver Çakar, köyün adını, Belviran Köyü, Belcugan Mahallesi, Boran Köyü, Borluca Mahallesi'ni verdikten sonra, 154. sırada ise "Şeyh Bericân Köyü" olarak Arapçadan tercüme eder (Çakar, 2000: s. 95).

16. yüzyılda Halep sancağında, Menbiç kazasına bağlı şu an Gaziantep'in Oğuzeli ilçesinin Şeyh Bericàn Köyü'nün "Müslim" bir köy olduğu kaydedilmiştir. Bu arşiv kayıtlarına göre köyün nüfusu 1516 yılında 12 hane, 1523'da 17 hane, 6 mücerred; 1541'de 26 hane, 8 mücerred; 1566'da 25 hane ve 11 mücerred bulunmaktaydı (Çakar, 2003: s. 324). Yine, 17. yüzyıldaki Osmanlı kayıtlarında Menbiç Nahiyesi'ne bağlı olan Şeyh Birecân Köyü, iskâna kapalı (harap/viran) olup, mülkü "padişah hası" olarak kayda geçirilmiştir (Çakar, 2006: s. 319).

Köyün yeniden *iskâna* açılması, 1700'lerin sonunda gerçekleşmiştir. 16. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleştirilen Türkmen oymaklarının kaydına, Şeyh Belincân Köyü'nde rastlanmamaktadır. Zaten 18. yüzyılın yarısından sonra bir anlatıma göre; Urfa ve Konya Ovası'ndan getirilen Alaeddin/Aladınlı Aşireti Şeyh Belincân ve diğer birkaç çevre köye yerleştirilmişlerdir. Ziya Gökalp, Suruç kazasındaki aşiretleri sayarken, Alaeddini Aşireti'nin adını da vermektedir (Gökalp, 1992: s. 51). 1970'lerde, istihbarat birimlerinin hazırladığı *Aşiretler Raporu*'nda Alaeddin Aşireti, Oğuzeli ilçe Şıx Belincân (Arslanlı), Büyük Karacaören, Selminicik, Karacurun, Hotoğlu, Üçdamar Köylerinde yerleşik olduğunu, Kurmanci konuştuğunu ve Hanefi mezhebine mensup olduğu, ayrıca Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinin bazı köylerinde yerleşik olduğu kaydı bulunmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 138, 307). Şu anki köy sakinleri Kurmanci konuşmaktadırlar. Bu tarihten önce köyün yerleşikleri hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Bu yerleşimden önce köyün harabe/boş olduğu bilinmektedir. Çünkü Osmanlı kayıtlarında köyün cemaati

1999; Öztürk: 2004; Akis: 2004; Türkay: 2005; Yavuz: 1968; BOA: (1998) 998 Num; Miroğlu: 1990) ve benzeri sancak kayıtları. Menbiç için ayrıca şu makalemize bkz. Erdoğan Yalgın *Rojava Kürdistanında Menbiç,* Özgür Politika, 16.07.15

ile ilgili hiçbir kayıt yoktur. Köyün eski bir yerleşim birimi olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi bu noktadan haraketle ve paralel olarak bir başka alana, Gaziantep/Dilok merkezine uzanmamız gerekir. Çünkü bütün bunların dahası da var. Gaziantep ilinin merkez Şahinbey ilçesinde "Şıx Cân" diye de bilinen bir mühiti vardır. Bu bölgede bulunan Kurtuluş Mahallesi'nde 1985 yılında yapılmış olan Şeyh Bircân Camii bulunmaktadır. İmam/Hoca Ahmet Dağcı'nın (1980), camii cemaatinden olan yaşlılardan sorup öğrendiği ve bize aktardığı bilgiler oldukça kayda değerdir. Kısaca özetleyecek olursak, anlatımlar şunlardan ibarettir. "Bu caminin 150-200 m uzağında, 1980'lere kadar Şeyh Bircân'ın türbesi bulunmaktaydı. Bu türbe, bir ziyaretgâh yeriydi. Buraya gelen insanlar, türbede mumlar yakıp dualar ederlerdi. Burada yatan "Şıx/Şıh Bircân, Şıx Biléc Haziretleri, Şıx Cân haziretleri", Suriye'deki Vefâi tarikatının mensubu olup, Selçuklulardan çok önceleri, Bizans'a karşı, bölgede İslamiyeti yaymak için irşad çalışmaları yapmıştı. Şehir merkezinin hızla büyümesi, türbenin bulunduğu arazinin parsellenmesi sonucu, bu arsanın üzerine yeni binaların yapılmasıyla, türbe yıkılmıştı (...)" Aynı görüşleri, Almanya'nın Nordrhein-Westfalen eyaletine bağlı Bergkamen şehrinde ikamet eden Gaziantep merkezli Ökkeş (1948) ve Hasan (1950)[28] teyit ederek, özellikle türbenin yıkımı konusunda, bu anlatımlara bir şerh düşmektedirler.

Her iki kaynağın aktardıkları ortak bilgiler kısaca şöyleydi, "Şehir merkezinde bulunan Şıx Bircân'ın türbesine çok insan gelirdi, ziyaret ederlerdi. Bu gelenler, orada mumlar yakıyorlardı.

---

28. Kişisel bir not: Gaziantepli her iki görüşmecinin isteği üzerine, soyadlarını vermediğimizi belirtmeliyiz! Görüşmeciler, Şıx'ın asıl kabirinin kendi köyünde (Şıx BiléCan/Arslanlı) olduğunu bellirtirlerken, köyün yeni isminin "Arslanlı" olduğunu, ilk defa bizden öğrendiler. Söz konusu görüşmecilerle havaalanında tesadüfen tanışmamız, Köln/İstanbul yolculuğu (01.02.2013) sırasında, köy isimleri üzerinde yaptığımız sohbetler esnasında gerçekleşmiştir… Diğer yandan alan araştırmalarımız sırasında, Dersim'deki kaynak kişilerin çekinmeden bildiklerini anlattıklarını, buna karşın Gaziantepli kaynak kişilerin ise anlatımlarında çekingen davrandıkları ve genellikle de adlarını gizli tutmamızı bizden istediklerini söyleyebiliriz.

Eskiden, burada yaşlı bir dut ağacı da varmış, insanlar bu ağaca çaput/ip bağlıyorlarmış. Sonraları, Diyanet İşleri Başkanlığı/Müftülük, bu durumdan hoşnut olmadıkları için, türbenin yıkılmasına karşı çıkmamış! Bir diğer sorun, şehir merkezinin göbeğinde böylesi bir türbenin görünümü, zaten yetkililer için uygun görülmüyordu. Bu yüzden yıkılmasına bilerek göz yumdular. Ama bu bölge halen Şıx Bircân, Şıx Cân olarak anılmaktadır. Şıx/Şıh Cân'ı en çok Kürtçe konuşanlar telaffuz etmektedirler. Son yıllarda Şıx Cân hazretlerine, bazıları onun ölmediğine, insanlar içinde dolaştığına inanarak Diricân da derler!" Görüldüğü gibi Şıx'ın, Gaziantep'te halk arasında köklü bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. Bu anlatımlarda konumuz açısında mühim olan nokta Şıx'ın, Selçuklulardan önce bölgede bulunması ve Vefâiye (Ebu'l Vefâ-i Kürdi) ekolüne vurgu yapılmasıdır.

İkinci Bölüm

Şıx Dilo Belincân’ın Şeceresi, Analizleri

Asırlardan beri Şıx Delil-i Berxécân Ocağı’nın Pirépiranları tarafından saklanarak günümüze kadar getirdikleri bu yazılı belgenin, Ocak bağlılları arasında yarattığı bazı ruhi şekillenmeler söz konusudur. Arapça yazılı olan bu belge, bir kuzu derisinin içinde muhafaza edilmektedir. Belgenin saklı olduğu bu kuzu derisi, tekrar yeşil bir beze sarılarak, ihtimamla temiz bir yerde saklanmaktadır. Yüzyılın başına kadar Pilvank Köyü’ndeki Ocak evinde (Zıyar é Berxécân, Bona Pilé) muhafaza edilen bu kutsal obje, şimdileyin Pertek ilçesinde ikamet eden Ocak mensuplarından Hüseyin Gezici ailesinin bakımındadır.

Ocak Piranları ve talipleri bu belgeyi; “Şecere é Berxécân<-Şıx Delil-i Berxécân’ın Şeceresi/Berxécân Ocağı’nın Şeceresi, Şecere é Eşiré Pilvankan <Pilvank Aşireti’nin Şeceresi” ve benzeri isimlerle hep tazim ile anarlar. Pilvankan Aşireti/Berxécân Ocağı’nın sürek bağlıları, şecereye hieratik/kutsal bir emanet gözüyle bakmaktadırlar. Üzerine yeminler edilmektedir. Çeşitli hastalıklardan mustarip olanlar, şecereye kurbanlar kesip, lokma-

lar dağıtarak, dualar eşliğinde çeşitli dilek temennilerinde bulunurlar. Örneğin komşular arasında çıkan anlaşmazlıklardan meydana gelen kavgalarda haklı olan, haksız tarafı şecerenin önüne gitmeye (were herin ber şeceré! Gel şecerenin önüne gidelim!) davet eder. Bu teklifle, karşısında haksız konumda olan kişi, bundan çekinir ve araya komşuları koyarak, haksızlığını kabul eder. Böylece şecerenin bulunduğu eve (ziyarete) gitmekten vazgeçilir. Olay tatlıya bağlanır. Aksi halde şecerenin önüne giden haksızın çarpılacağına, felç ve çeşitli olumsuz hastalıklara ya da kazalara denk geleceğine inanılır.

Çalışmamızın ilgili kısımlarında dile getirdiğimiz üzere bu belgenin eksik ve yanlış olsa da ilk defa, 1997 yılında, bazı hocalar tarafından Türkçe tercümesi yapılmıştır. Uzun yıllardan beri, büyük arzu ve uğraşlarla bu belgeyi sadece görmek isteğimiz, koruyucu aile tarafından sürekli reddedilmişti. Gerçi sadece bize karşı değil, bizden önce de görmek ve tercüme etmek isteyen birçok kişinin girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Buna rağmen biz, Pilvankan Aşireti ve Şıx Delil-i Berxécân Ocağı ile alakalı olarak alan araştırmalarımızı sürdürmeye devam ettik. Sadece Dersim'de değil, Elazığ Karakoçan ve Gaziantep bölgelerine bizatihi gidip yerinde saha çalışmaları yaptık.

En son Gezici ailesinin, bizim ısrarlı çabalarımız karşısında, 5 Şubat 2013 tarihinde bu belgeyi bize gösterme kararı almalarıyla Almanya'dan, Pertek'e gitmiş belgeyi çıplak bir gözle görmüş ve resimlerini çekmiştim. 2012 yılından beri, Elazığ-Fırat Üniversitesi'nden Prof. Dr. Erkan Yar ile birlikte bu işe gönüllü olarak talip olmuştuk. Şecerenin transkriptini ve Türkçe tercümelerini yapan Erkan Hoca'yla birlikte, tarih yazımımıza büyük bir katkı sunduğumuzun farkındayız. Erkan Yar Hoca'yla birlikte şecerenin analiz makalesini tamamladıktan sonra, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler* Dergisi'nde yayımlandı. Dergide yayımlanan makaleyi olduğu gibi aşağıda verecek ve devamında, ek analizlerle şecerenin içeriği hakkında biraz daha detaylı veriler paylaşacağım. Yine bu bölümün sonunda; Antik Kürt aşiretlerinin kökenine ilişkin tarihsel bazı özlü verileri akratacağım.

Şeyh Dilo Belincân'ın بلنجان دلو الشيخ Şeceresinin Kısa Bir Analizi

Erkan YAR[29.] ve Erdoğan Yalgın[30.] · (Makale)

Giriş

Şeyh Dilo Belincân, tahminen X. yüzyılın sonunda ve XI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, Tâcü'l Arifîn Es-*Seyyid Ebu'l Vefâ'nın öğrencilerindendir. Onun adına düzenlenmiş elimizdeki bu belge, Şeyhi, İmaduddin Süleymâni tarafından ve seçkin şahitler huzurunda hazırlanmıştır. Verilen belgeyle Şeyh Dilo Belincân'dan, toplamda 43 Kürt cemaatini irşat etmesi istenmektedir. Şeyh'in gelip, Dersim'in (Tunceli) merkez Pilvank/Pilvenk (Dedeağaç) Köyü'nde mekân kurmasıyla birlikte, cemaatler arasında faaliyet çalışmalarına başladığı anlaşılmaktadır. Lakin sözü edilen bu faaliyet çalışmalarını; Pilvank Köyü'ndeki, Kurmanç Pilvankan Aşireti içinde onun adına, "Şıx Delil-i Berxécân Ocağı" tesis edilmiş olmasında anlamaktayız. Şeyh'e ait olan belge, şu an Ocak mensuplarında olup, asırlardan beri itinayla saklanmıştır. Belge, bizden önce ilk defa 1997 yılında, bazı hocalar tarafından iki buçuk sayfadan (eksik ve yanlış da olsa) ibaret, Türkçeye tercüme edilmiştir.*

Topluluk üyeleri kutsadıkları banilerini, şeceredeki adıyla Şeyh Dılo Belincân olarak değil de, Şıx Delil-i(é) Berxécân (Şeyh Delil-i BerhiCân) olarak yâd ederler. Zira Şeyh'in ismi, sözlü anlatımlarda bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. Şeyh'in ayak izlerinin bulunduğu bölgelerde, daha çok Şıx/Şeyx Bircân, Belincân, Belincân, Belincân, Belinc, Berīcān, Berūcān vb isimlerle anıldığına tesadüf edilmektedir. Arapça olan Şeyh sözcü-

29. · Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
30. · Araştırmacı-Yazar

ğü, Kurmanci dilinde Şıx/Şeyx olarak telaffuz edilmektedir. Alevi geleneğinde her Ocak evliyası için anlatılan, mutlaka bir öznel mit vardır. Şeyh Dilo Belincân'nın ardılları ise evliyalarını, şöyle bir mitsel anlatıyla günümüze kadar takdis ederek yaşatmışlardır. Şıx Dilo Belincân adı etrafında anlatılagelen birçok mitik aktarı bulunmaktadır. Fakat onun bir kurulum miti vardır ki, bu anlatım yerel literatürde aynı zamanda onun adını da belirlemektedir. Ocak pirlerine ve bağlılarına göre şıxları, Dersim'de Pilvank *Köyü'*ne yeni geldiğinde, bu bölgede otorite sahibi olan Hırıstiyan keşişle karşılaşır. Bölgeye yerleşmesine karşı çıkan keşişle, girdiği uzun tartışmalar akabinde, gelişen birtakım doğaüstü olaylardan mütevellit, keşişin evi ve kilisesi yıkılır/harap olur ve keşiş bölgeden uzak düşerken, şıx köye/bölgeye yerleşir. Derken, keşiş; Şıx'la arasını düzeltmek için, oğluyla birlikte Şıx'a bir kuzu yollar. Kuzuyu kesip, misafirleriyle birlikte yedikten sonra Şıx, kuzunun derisine konan/sarılan kemiklerinden kuzuyu, yeniden canlandırarak eski hayatına döndürür. Bu keramete tanık olan bölgedeki Kurmanç klanlar/cemaatler, ilk defa gördükleri bu zata Kurmanci/Kürtçe "Berx (kuzu) é (kaynaştırma eki) Can (ruh) veren" manasına gelen, yani ona; "Berx é Cân" adını verirler. Kurmanç aşiretleri onun yol ehli bir evliya olduğuna hükmederek, bu kerametini bir "kanıt, hüccet, burhan, belge" olarak görürler. Bu sebepten köylüler, gönül gözlerini açtığı için Berxécân'a, Delil künyesini veriler. Onun yaşlı ve bilgin olmasından ötürü, Şıx unvanını, ismine ekleyerek "Şıx Delil-i(é) Berxécân" adını hafızalarına ve gönüllerine nakşederler. Yani, kuzuyu canlandırarak kendisini kanıtlayan Şıx! Bölgede ışık nuru (Cerağ) yakan, uyandıran Delil! Diğer yandan belirtmeliyiz ki; Delil terimi, ayn-i cem'lerde/cıvatlarda yakılan çıranın da adıdır. Sürek terminolojisinde buna; delil uyandırma/delil sırlama da denilmektedir.

Ocak mensupları bu yazılı belgeye, Kurmanci dilinde "Şecere yé Şıx Delil-i Berxécân", adını vererek, onu takdis etmektedirler. Bu çalışma kapsamımız dahilinde; belgede bir bütün oluşturacak biçimde, birbirine bağlı bazı öğelerin, tarihsel verileriyle

ele alınması, çağdaş/modern araştırmalarla karşılaştırılıp tahlil edilmesi hedeflenmiştir.

Şecerenin Özellikleri

Şecere, yekpare olarak 3 metre uzunluğunda ve yaklaşık 30 santimetre genişliğinde bir parşömen deri[31] *kâğıda, Arapça yazılmıştır. Şecere, 110 asıl/orijinal satırlardan oluşmaktadır. Şecerenin, bir bütün olarak gerek edebi üslubu ve terminolojisi, büyük ihtimalle Suriye Arapçasıyla yazıldığı izlenimi vermektedir. Bilindiği üzere* Arapça bir isim olan şecer; ağaç demektir. Şecere ise, tek bir ağaca verilen isimdi. Bir ailenin kökünü gösteren cetvel/çizelge, soy kütüğü anlamlarını içinde ihtiva etmektedir. Aslında, Şıx Dilo Belincân'ın ardıllarına bıraktığı belgenin içerisinde onun soy ve tarikat ağacına yer verildiği gibi, ayrıca onun, Kürt aşiretlerinin vekilliğine getirildiği ve bu Kürt cemaatlerin irşadı için bir tür dailik çalışmaları yapması istenmektedir. Bu sebepten dolayı belgenin, o dönemdeki Kürt aşiretlerinin de bir tarihsel şeceresi olduğu düşünülmelidir.

Şıx Dılo Belincân[32] adına yazılan bu belge, şecereden daha

31. Şecerenin yazıldığı Parşömen'in etimolojisi; Yunanca "Pergamini, Pergamos Bergama", Arapça "Per-gamun", Batı dillerinde İngilizce "Parchment", Almanca "Pergament", Türkçede buna, "Akderi" de denilmektedir. Ayrıca Asuri ve Ermenilerin yazılı belgelerinde sıkca kullandıkları ve "Magağat" adını vedikleri deri kâğıtlar, işte bu Pargament/Parşömen deri kâğıttan oluşmaktadır.

32. Bir bütün olarak Şıx'ın Dılo Belincân adı, Kürtçe onomastiği ve topografisinde sıklıkla göze çarpan isimlerdir. Örneğin Dıl; Hewremani dilinde "zil", Gorani dilinde "dhil", Kurmanci dilinde "dıl/dil"dir. İsmin Türkçede Yürek/kalp, gönül, sevda/aşk, sevdakâr, deli ve benzeri manaları bulunmaktadır. İki ayrı isimden oluşan Belincân adının kökü olan Belé/i, Kurmanci ve Farsça dilinde bir "Onaylama" fiilidir. Yani, "Evet, hay hay! Pekâlâ! seve seve! " anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca Bel, Bil, Bal ve benzeri adların antikçağlarda, Mezopotamya'da varolan bazı Tanrıça isimlerini anımsatmaktadır. İsmin tamlaması olan Can eki; Yine Farsça ve Kurmanci dillerinde, aynı morfolojik anlamlar içermektedir. Buna göre Càn: Ruh, Nefes, Yaşam/Hayat, Aziz, Değerli, Efendi, Sevgili anlamlarına gelmektedir. Sonuç itibariyle Dılo Belincân "Dıl u Belé (i) Can" Kalpten/yürekten, gönülden Canını ortaya koyan, seve seve Canından vazgeçen Şıx! Gönlüne göre davranan Şıx! benzeri morfolojik anlamları içermektedir. Şıx'ın ebediyete intikal ettiği bölge hakkında birçok

çok aslında bir "iclas" belgesidir. Arapça bir tanım olan iclas, "oturtma, tahta çıkartma" (Özön, 1989: s. 354) anlamına gelmektedir. İclas kavramı, aynı zamanda Arapçadaki İcazet, "izin, diploma, olur deme" (Özön, 1989: s. 354) fiiliyle eşdeğerdedir. Öte yandan Farsçadaki İcazetname; "Medresede okuyanlarla, yazı öğrenenlere verilen öğrenim belgesi, izin kâğıdı" (Özön, 1989: s. 354) anlamına gelmektedir. Bunlara ek olarak, Ahmet Eflaki'nin (ö. 1360), *Ariflerin Menkıbeleri*'nde adı geçen iclas töreni, "Oturtma töreni, şeyhleri posta oturtmak için yapılan tören" (Eflaki, 1986/1: s. 406) olarak karşılık bulmaktadır. Belgenin içeriğine bakıldığında, en son tahlilde şunu diyebiliriz: Sözü edilen vesikanın bir iclas töreni sırasında dile getirilenlerin kâğıda yazılışıyla kayda geçirilmesi, andaki bir gerçeğe tanıklık edilmesine işarettir. Modern dilde, daha geniş manada bu vesikayı, bir "görevlendirme, ahitname/sözleşme, atama, diploma" benzeri kavramlarla da anmak mümkündür. Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın kadim geleneğinde, toplumsal hafızaya yerleşen "şecere" kavramını, biz de çalışmamızda aynen kullanmayı uygun gördüğümüzü yeri gelmişken burada belirtmeliyiz.

Şecerede Adı Geçen Tarihsel Yetkililer/Şahsiyetler: Alaeddin Keykubat, Cengiz Han ve Keykavus Hân

Mevcut şecerenin başlangıç bölümünde Sultan Alaeddin'in (Keykubat 1220-1237) *17 satırlık bir onay notu bulunmaktadır. Keykubat'ın burada düştüğü notunda, şecerenin* şeyhler şeyhi Dilo Belincân'a ait olduğunu belirtir. Yine aynı bölümde Keykubat; Cengiz Han'ın (1207-1227) işaretini gördüğünü, Cengiz

---

veri bulunmaktadır. Bunlar içinde, akla en yakın olanı, Gaziantep'in (Dılok) Oğuzeli ilçesine bağlı, Suriye sınırına 10 km uzaklıkta olan ve yine kendi adıyla anılan Şeyh Bilécan (Arslanlı) Köyü'dür. Şeyh bu bölgede, halk arasında; "Çoban Bilécan, Şıx Bilécan, Şıx Biléc Hazretleri, Şeyh Bircan" gibi isimlerle tanınmaktadır. Şıx BiléCan Köyü'nde, onun türbesi ve Şeyh Bilécan Camii bulunmaktadır. Yine yakın zamana kadar, türbesinin yanında onun adıyla anılan bir dut ağacı bulunmaktaydı. Ayrıca eskiden Gaziantep'in merkez Şahinbey semtinde Şeyh Bircân türbesinin olduğu ve şimdilerde ise Şeyh Bircân Camisinin bulunduğu bilinmektedir. 9 Şubat 2013 tarihinde alan araştırması yapmak için bu köyde bizatihi bulunduğumuzu belirtmek isteriz. Şıx Dilo Belincân/ Şıx Delil-é Berxécân Ocağı hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. (Yalgın, 2013b: s. 421-493).

Han'dan da önce, selefi olan abisi İzzettin Keykavus Han'ın da (1211-1220) bu şecereye izin verdiğini yazmaktadır. Keykubat tarafından verilen bu ipuçları açıkça göstermektedir ki; Sultan Alaeddin Keykubat'ın elinde, Şeyh Dılo Belincân adına düzenlenmiş belgeler bulunmaktadır. Lakin asıl/orijinal belgenin iki ayrı/tefrik bölümden/nüshadan müteşekkil olup, Keykubat'ın bunları görüp inceledikten sonra, tek bir kâğıda istinsah (müstensih/el yazısıyla kopyalayan/yenileyen) ederek birleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiyi; yekpare olan mevcut şeceredeki iki ayrı sonuç bölümünden ve bu bölümlerin altında yazılı olan iki ayrı tarih bulunmasından, elde etmekteyiz. O halde; alanda elde ettiğimiz verilerle birlikte, olayın tafsilatı şu mecrada gelişmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Şeyh'in adına düzenlenmiş bu belgeleri Keykubat'a, onun ardılları (Şıx Delil-i Berxécân Ocağı Piranları) tarafından sunulmuştur.

Keykubat, kendisine sunulan belgeleri görüp okumuştur. Sonrasında yeni bir rulo kâğıdın baş tarafına, kendi özel notunu düşerek, mevcut belgelerdeki bilgileri de aşağıya peş peşe aktarmıştır. Şeyh'in adına düzenlenmiş eski belgeleri alıp, yerine tanzim ettiği bu yeni şecereyi onaylayarak, ardıllarına/sahiplerine geri vermiştir. *Şecerenin başlangıç bölümündeki Keykubat'ın takdim notunun üzerinde, toplamda altı adet kırmızı ıslak mühür bulunmaktadır.* Mühürler tam olarak okunmamakla birlikte, az da olsa okunan bir mühürde, "Muhammed'in mevlası" yazılıdır. En baştaki ilk mührün, Keykubat'a ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Diğer beş mührün, Osmanlı padişahlarına ait olduğu varsayılabilir! Öte yandan bu hesaba göre asıl belgelerde bulunan ilk iki onay mühürün sahipleri, Keykubat'ın verdiği malumatla böylece anlaşılmaktadır. Söz konusu asıl belgede adları geçen yetkili şahsiyetlerin (Moğol/Cengiz Han ve Selçuklu/Keykavus Han 1210-1237) ya da temsilcilerinin çeşitli iktidar mücadeleleri vesilesiyle, otokton/yerli Kürt aşiretlerin olduğu bu geniş bölgelerde bulundukları, tarih sayfalarında bilinmektedir. Kesin bir şey var ki; Keykubat'tan önce asıl belgeleri, adı geçen bu her iki şahsiyet görmüş ve onaylamıştır.

Şecerenin Yazıldığı Tarihi ve Yazılış Sebebi

Şecerenin içeriğinde varolan iki ayrı sonuç bölümlerindeki tarihler dışında, derkenara sonradan eklenmiş bir tarih daha bulunmaktadır. Bu noktada, dikkat çeken bir husus söz konusudur. Şöyle ki; yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi iki ayrı/tefrik bölümün/nüshanın peş peşe birleştirildiği aralıkta, şecerenin 76. satırından sonra, *yani birinci faslın bitiş ve ikinci faslın başlangıcı arasında, sağ tarafta yukarıdan aşağıya ve bir kavis çizilerek sola doğru (der-kenar/kenar yazısı) bir tarih notu düşülmüştür. Bu satırda okuyabildiğimiz kadarıyla "*Zencul kadim, kadim şeyh Hicri 408/Miladi 1017" tarihi yer almaktadır (Bkz. 18. resim).

Aynı tarih, şecerenin 1997'deki çevirisinde "En son şeyh 408 Hicri senededir" diye doğru olarak tercüme edilmiştir. Ocak pirleri, tarihin yazılı olduğu bu kısacık satırın, aslında ilk asıl şecerede, Şıx'ın el yazısıyla aynı yerde yazılı olduğunu, fakat Keykubat'ın kâtiplerinin bunu yenilenmiş mevcut şecereye aktarmadıklarını, daha sonra Ocak pirlerinin aynı yere, bu bilgi notunu düştüklerini, atalarından edindikleri ortak sözlü bilgilerle günümüze/bize aktarmaktadırlar. Bu bilginin, doğruya yakın bir veri olabileceği düşünülebilir. Zira Hicri 408/1017-18 tarihi, benzeri diğer şecerelerde, Tacü'l Arifin Es-*Seyyid Ebu'l Vefâ'*nın hakka yürüdüğü tarih olarak görülmektedir. Bu konuya, daha sonra ayrıca değinilecektir.

Şecere kâğıdının bazı yerleri kırışık olduğundan, satırlarının net olarak okunamadığını bu noktada tekrar belirtmeliyiz. Şeceredeki birinci şecerenin/bölümün yazıldığı tarihin yazısı, şecere kâğıdının ilgili yerindeki kırışıklıktan ötürü, harfleri net bir şekilde okunmamakla birlikte, okuyabildiklerimiz ise bizi, değişik tarih sonuçlarına götürmektedir (Bkz. 18. resim, 4. satırın sağ tarafı). Örneğin 1997 yılında ilk defa şecereyi Türkçeye tercüme eden adları bilinmeyen hocaların, ilgili satır için vardıkları sonuçta, "Meşahihe verilen bu izin, hicretin 48. senesinde perşembe günü yazdı" denmektedir. Buna göre Hicri 48 tarihi, miladi

668/669 yapmaktadır. O halde Şeyh'in, bu tarihte yaşamadığı ve dolayısıyla bu sonucun doğruyu yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Tahmin sınırlarımızı da zorlayarak bizim, bu tarih satırını okumalarımız sonucunda ancak olası şu rakamsal veriler üzerinde durulabilir! Yani bu satır Hicri 184, Miladi 801 olarak okunabilir! Yine Hicri 340, Miladi 952 olarak okunabilir! Ayrıca Hicri 840, Miladi 1437 olarak da okunabilir! Bu üç ayrı tarih içinde, kesin olmamakla birlikte, mantığa en yakın olanı Hicri 340, Miladi 952'dir. Bu hesaba göre; Şeyh Dılo Belincân, 40'lı yaşlarda şeyhlik mertebesine yükselip hırka giydiği düşünüldüğünde, onun doğumu, 910'lara kadar gitmektedir. O halde, şecerenin ikinci nüshasının yazıldığı kesin tarihi olan Hicri 400, Miladi 1010 yılı, Hicri 340, Miladi 952'le uyum içinde değildir. Hem bu hesaba göre, şeyhin adına yazılan son belgenin, 100 yaşındayken yazıldığı, ilk yazılan nüshayla ikinci yazılan nüshanın arasında, 58 yıllık bir zaman diliminin oldukça orantısız olabileceği düşündürücüdür. Fakat mevcut tarihler içinde üzerinde durulması gereken tek sonuçsal tarihin bu olduğu görülmelidir.

Her halükârda birinci nüsha için tahminen verdiğimiz bu tarihlerin, net bir şekilde okunmamasından ötürü, kesin bir sonuca gitmenin zorluğu anlaşılmalıdır. Bize göre bu her iki ayrı nüsha/bölüm, aynı yılın içinde peş peşe yazılmış ya da kuvvetle ihtimal birinci nüsha, yine 1010 yılının öncesindeki bir tarihte kaleme alınmıştır. Lakin her iki bölümün içindeki bilgiler, birbirini tamamlar mahiyette olup, metnin tümü komple ele alındığında, akıcı üslubundan dolayı bir bütünsellik taşıdığı görülmektedir. Bizim kanaatimize göre; birinci nüshayla Şeyh Dilo Belincân'a, (birazdan gösterileceği gibi) üç ayrı köy/bölge verilmiş ve dolayımlı olarak bu bölgeleri gezip alanda aşiretler nezdinde bir etüt çalışması yapmıştır. Daha sonra sahada edindiği bilgilerle okuluna/dergâhına geri dönüp, ikinci belgeyle aşiretlere vekil olarak yollanmak için, şeyhinden yetki almıştır. Öte yandan şecerenin son kapanış bölümündeki not ve içinde taşıdığı son tarih, aynen şöyle akmaktadır:

"Bu yetkiyi; hazreti Tâcu'l-Ârifin (Allah onun sırrını müba-

rek kılsın), veli, büyük şeyh İmaduddin Süleymani'ye, o da; Şeyh Dilo Belincân'a vermiştir. (...) Selam Muhammed'e ve onun yakınlarına olsun. Mahi nehar (burası anlaşılmamaıştır!) ayının 4. gününde sene Hicri 400 (M. 1009/10) yılı" diye, son tarih düşülmüştür. *Bu tarih; 1997 yılında "Çarşamba günü yazıldı. Hicri 400 senesinde yazıldı"* ibaresiyle doğru çevrildiği görülmektedir. Yine sonuç bölümünde şecereyi yazanın adı, unvanı ve kimin kâtibi olduğu açıkça belirtilmektedir. Yeri gelmişken bu ilgili bölümü aynen aktaralım:

"Bu harfleri yazan kâtip fakir, hakir fakirlerin ve miskinlerin ayaklarının toprağı, seyidimiz ve şeyhimiz Ariflerin sultanı, varanların varacağı yer, takva sahiplerinin imamı Sultan'ul Tacü'l Arifin (kadesau), gönderilmişlerin (dua cümlesi okunamadı) insanları Hakk'a götüren/yönlendiren, Sultanul Tacü'l Arifin (kadesel, ? iki kelime okunamadı!). (Selman) Tacuddin el Vefâni. Selam ve salat onun üzerine okunsun. Allah onun çalışmalarını başarıya ulaştırsın" (Bkz. 25. ve 26. resimler). Burada çok net bir biçimde görülmektedir ki Şeyh Dilo Belincân, Ebu'l-Vefâ'nın okulunda okumuş, eğitimini tamamladıktan sonra ona verilen belge, Hicri 400/1010 yılında Ebu'l-Vefâ'nın[33] özel kâtibi tarafından yazılmıştır.

Şu âna kadar, incelediğimiz mevcut şecereler arasında ilk defa, böylesine eski bir tarih ihtiva eden belgeyle karşılaştığımızı bellirtmek isteriz. Lakin Anadolu Selçukluların, Malazgirt'ten askeri girişleri 1071 yılını gösterdiği bilinirken, 1010 yılında kaleme alınan bu belgede, adı cemâeti'l-ekrâd'i olarak geçen Kürt cemaatlerin, Dersim merkezli Kürt coğrafyasının otokton/yerlileri olduğu bununla rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Şeceredeki bir diğer husus; okuduğu dergâh/okul tarafından Şıx Dilo Belincân'a huzurda hırka giydirilip, dailik unvanıyla Kürt aşiretlerinin vekilliğine yollandığı için ona, bazı köylerin özellikle bir nevi vakfedilerek, verildiğini anlamaktayız. Konu

33. Ebu'l-Vefâ hakkında ayrıca şu çalışmamıza bakabilirsiniz *"Bâtınî Kürt Aleviliğinde Ebu'l-Vefâ-i Kürdi ve Tarihsel Mirası*" Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik, 2015: 141-164, İletişim Yay. Hazırlayanlar: Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş.

ile alakalı bölüm, şecerede aynen şöyle işlenmiştir: "… Ona şu beldeler/memleketler verilmiştir. ***Keysun Köyü*** (Bu köy 20 fedandır), Nehfnur Köyü (Bu köy 5 fedandır) ve Ezkunik Köyü (Bu köy 20 fedandır). Ayrıca zikredilen bu köylerin, "Hurmüz Ebvan mülkü" olduğuna işaret edilmiştir. Buna göre adı geçen köylerden ***Keysun,*** bugünkü Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı Keysun beldesidir. ***Nehfnur*** hakkında, bunca araştırmalarımız sonucunda henüz bir malumat edinemediğimizi üzülerek belirtmek isteriz. Bu köyün, günümüzdeki modern adına henüz ulaşamamakla birlikte, Pilvank *Köyü'*nün önceki adının Nehfnur olabileceğinden kuşku duymaktayız. Lakin Nehfnur ve özellikle Keysun adının, Asuri/Süryani kökenli olabileceğini düşünmekteyiz! ***Ezgunik*** adıyla anılan köy, günümüzdeki modern adıyla Ağzunik olup, birçok bölgede bu isimle karşılaşılmaktadır. Zira Dersim'de, Hozat ilçesindeki Akpınar ve Pertek ilçesinin Dere (Hormkeğ/Rumkeğ) nahiyesine bağlı Kayabağ Köyü olmak üzere, birbirine yakın iki ayrı yerleşke bulunmaktadır. Dere nahiyesine bağlı Ağzunik Köyü, 1800'lerin sonundan beri, Pilvankan Aşireti'nin bir merkezidir. ***Feddan***: Arapçada bir yüzölçümü birimidir. Yani "bir çiftlik yer" demektir. Örneğin bu tabir, XVI. yüzyıllarda daha çok, Suriye Arapçasında halen kullanılmaktadır. Yine adı geçen bu memleketlerin bulunduğu geniş coğrafyada, prehistorik (tarihöncesi) antikçağlarda Hurri/Mitanni[34] kökenli topluluklar yaşamaktaydılar. Daha sonraki asırlarda Zerdüşt (MÖ 628-551) felsefesinin "İyilik Tanrısı meleği" olan Ahura Mazda'sı, Hürmüz'e inananlarının yayılım coğrafyasına işaret ettiği düşünülebilir. Yine şecerenin yazıldığı tarihle yakın bir zaman dilimine işaret etmesi bakımından, Aleviliğin bir önderi olan Bâbek Hürremilerin (795/798-838) yaşadıkları coğrafi bölgeleri işaret edebileceği de akıllara gelmektedir. Şeceredeki "Hürmüz mülkü" tanımıyla, öyle anlaşılmaktadır ki; bir bakıma

34. Hurri/Mitanniler'in (MÖ 3000/1400-1700) Zağroslardan çıkıp, Kuzey ve Orta Mezopotamya'da, Urfa merkezli devletleştikleri bilinmektedir. Hurrilerin, varolan Neolitik çağın tradisyonları ve anaerkil toplumsal inanç yapıları, zaman içinde evrilerek, önce Mazda inancına ve dolayısıyla Zerdüştlüğe dönüşmüştür. Alevi geleneğinin temel öğelerinin aynı kaynaktan etkilendiği, günümüzde dahi tartışılmaktadır.

10.-11. yüzyılda bölgede halen hatırı sayılır Zerdüşti/Kürt topluluklarına bir vurgu yapılmaktadır.

Lakin 16. yüzyılda, Çemişgezek sancağında köy halkları tasnif edilirken; "cema'at-ı Müslümanan, Cema'at-ı Gebrân, Cema'at-ı Yahudiyan" gibi (Ünal, 1999: s. 55) cemaatlerden söz edilmektedir. Buradaki Gebrân/Gebr adı, ateşe tapan Mecusî manasına gelmektedir. Zındık küfrünün bir diğer karşılığı olan gevur tanımının, yine gev(b)r'den türetildiği sanılmaktadır. Ayrıca bölgede, bu topluluk içinde sivrilen Mazgirt merkezli Kurmanc Dewréş Gewr/Gebr Ocağı'nın olduğu bilinmektedir. Buna ilaveten Dersim merkezli Gewran/Gebran Aşireti'nin günümüzdeki varlığı göz önünde tutulduğunda, şecerede adları zikredilen aşiretlerin yerleşkelerinin çoğunlukla Dersim ve yakın çevresinde konumlanmaları vs tarihsel kodlarda bu bölgenin, aidiyet bakımından ateşe tapan Magi-Mecusî, Zerdüşti, Bâtınî[35] toplulukların vatanı (Hürrüm/Hürmüz mülkü) olduğuna bir işaret teşkil ettiği kuvvetle muhtemeldir.

Şecerenin yazılış sebebi ve böylesi bir coğrafyaya, Şeyh Dılo Belincân'ın eğitilerek neden gönderildiğinin temel sorusu,

---

35. Sünni erkin karşısındaki bu felsefik akımların en belirgin ortak ismi, Bâtın/Bâtına, Bâtınîlik, Bâtınîye idi. Arapça olan Bâtınî; Batı dillerinde heterodoks olarak da bilinmektedir. Bâtınî/zoterik felsefe inancı, resmi din/İslami felsefesi ortodoksiye anlayışına karşıt geliştirilen aykırı ve apayrı bir dinsel anlayış ekolüdür. Bu ismi onlara, elbette karşıtları vermişlerdir. Yine karşıtlarına göre bunun manası kısaca şuydu: Bâtınî haraketler, *Kuran*'ın herkesin anladığı dış/zahiri şekliyle değil de, iç/bâtınî anlamıyla yorumlanması gerektiğini savunmaktaydılar. Onlara göre görünen evrende ve insanda iki ayrı unsur/cihet vardır. Her şeyin görünen şekli: Zahirî olup, bu dışa ilişkindir. Bir de görünmeyen yönü vardır: O da Bâtınî olup, herkes tarafından kolayca bilinmeyen, bir gizemli sırlı yanı bulunmaktadır. Ayrıca kutsal kitapların Tanrı'nın değil, peygamberlerinin sözleri olduğuna inanan ve başta *Kuran* olmak üzere, kitaplarda sözü edilen ayetsel açıklamalara inanmayan toplulukların genel adı Bâtına/Bâtınîlik'ti. Oysa Bâtınîlik, 7. yüzyılla birlikte, İslam coğrafyasında çıkan bütün akımları, tasavvufi manada derinden etkilemiştir. Bu vesileyle Bâtınîler, faaliyette olduğu bölgelerde İslam içi bölünmeleri daha da hızlandırıp, kendi taraftarlarının yaşam alanını genişletmeyi hedeflemekteydiler. Bu bağlamda Aleviliğin, bir Bâtınî yaratması olduğuna dair değişik veriler, bazı kronikler tarafından dile getirilmektedir. Coğrafyamızda bunların en başında, Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982) gelmektedir. Kaynak olması babında bkz. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, İnkilap Kitabevi, İst. (1997: s. 115-161).

daha çok iki ayrı farklı cevabı kendi içerisinde ihtiva etmektedir. Bunlardan birisi; konjonktürel olarak şecerenin içeriği, yazıldığı dönem, Şeyh Dılo Belincân'ın okuduğu okul, büyük Şeyhi olan Ariflerin Tacı, Sultan Seyyid Ebu'l Vefâ-i Kürdi Hazretleri, Kürt cemaatleri ve benzeri tarihsel nesnel öğelerin günümüzdeki literatür verileri gösterilebilir. Bir diğer temel faktör ise, günümüzde yaşanan Bâtınî Alevi inancı açısında konuyu ele aldığımızda, bütün bunların arka planındaki olguyu, takiye [36] amaçlı, Bâtınî inanç ekolleri nazariyesinde telakki etmemiz de mümkündür. Velakin, şeceredeki açık ifadeleriyle kendisini gösteren İslami kavramlar ışığında, o âna kadar, bölgede Müslüman olmayan ya da tam anlamıyla İslamiyeti kavrayamayan Kürt cemaatlerinin irşat edilerek Müslümanlaştırılması hedeflenmiş olduğu, sonucuna varabiliriz.

Zahiri manada bakıldığında bu belgeyle hedeflenen maksat "Kürt cemaatlerinin Müslümanlaştırılması"dır. Az da olsa bu konu üzerinde durmaya çalışacağız. Bu tür belgelerde kısmen olduğu gibi, şecerede de İslami/Ehlisünnet kavramları kullanılmıştır. Dönemi göz önünde bulundurduğumuzda bunların bir bakıma normal karşılanması yerindedir. Lakin günümüz Alevi teolojisinde Sünni inancın öngördüğü beş vakit namazın yeri hiç olmadığı, tarihsel açıdan bir gerçekliktir. Dönemin halifeleriyle çatışan, Ebu'l-Vefâ gibi bir yol önderinin okulunda okuyup ve onun Şeyh'i tarafından yazılan bir görevlendirme belgesinde cemaatlerden beş vakit namazın kılınmasının istemi, burada çelişkili gibi durmaktadır. Bu zaman diliminde, Dersim ve çevresinde özellikle dağlık alanlarda yaşayan şecerede adları geçen Kürt aşiretlerinin daha henüz Müslümanlığı dahi, tartışmalıdır. Bu sebepten ötürü Şeyh Dılo Belincân'dan, adı geçen bu Kürt cemaatlerine "gece ve gündüz, beş vakit namazı zamanında kıldırması"-

36. Takiye, kişilerin/toplulukların özellikle dinsel manada, gerçek inançlarına ilişkin düşüncelerini söylemeyip gizli tutma durumudur. Yani kendisine zıt olan bir çevrede, kendisini ve inancını sakınmak, gözlemek demektir. Tarihte, Emevi ve Abbasi karşıtı tüm Bâtınî ekoller, bu yolu kullanmak zorunda bırakılmışlardır. Bâtınî Dâ'îlerin/Réberlerin, içinde bulundukları dinsel koşullara rahatlıkla ayak uydurmuş ve sonuçta, kaleyi içten fethederek, kazanan kendileri ve düşünceleri olmuştur.

nın istenmesi, oldukça düşündürücüdür! Söz konusu bu tanımı/istemi, Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın pirleri ve kanaat önderleri kabul etmemektedirler. Büyüklerinden edindikleri sözel bilgiler ışığında, topluluk üyeleri kısaca şu hususlara dikkat çekmektedirler: "Şıx'larından istenen bu Sünni davranış biçimi, asıl şecerede yoktu. Bu cümleyi, Sultan Alaeddin buraya eklemiştir. Aksi halde, Şıx Delil-i Berxécân adında bir evliyanın, Dersim'de tutunamayacağını ve bölgedeki Réya Heqii itikadında[37] onun adına böyle bir Ocağın tesis edilemeyeceğini zira Ocak pirlerinin ve taliplerinin, tarihin hiçbir evresinde; değil gece gündüz beş vakit, bir vakit namazı dahi bilmediklerini" ivedilikle aktarmaktadırlar.

Belirtmeliyiz ki, Ehl-i Sünnet cemaatleri (Sünni) beş vakit namazda (salat/dua) hem fikirken, örneğin başlangıcından beri Şii ekoller güneşsel zamanla birlikte, günde üç vakit namza/salat kılmaktadırlar. Buna karşın, şecerede kuvvetli tonda zikredilen bazı suffi/tasavvufi tanımlamlar da yer almaktadır. Örneğin Dersim Ocakları sistematik yapısı içinde yol kavramı, oldukça temel bir unsurdur. Şecerede yol'a vurgu yapılmaktadır. "Bu yol da, Hz. Muhammed'den gelmektedir. (…) Bu değerli bir yoldur!" tabiri yer almaktadır. Yine şecerede Şeyh Dılo Belincân'ı "kardeş-

---

37. Genel itibariyle Alevi, Bektaşi diye tanımladığımız bu inanç yapısı içerisinde, en yakın tarihiyle 1980'lere kadar otantik literatürün yaşatıldığı Dersim'de, Kurmanci konuşan Kürt aşiretleri kendi inançlarını; "Raa/Réya Heqii itikatı olarak tanımlarlardı. Bununla, Hakkın/Tanrının yolu inancı ve Doğruluğun/doğruların yolu inancı" manalarına gelebilecek benzeri bâtınî felsefik tanımlarla ifade etmekteydiler. Aynı topluluk üyeleri kendilerini; "Ewladé Ré < yolun oğlu ve Ewladé Heqi < hakkın çocukları" olarak tanımlarlar. İran ve Irak'taki aynı ekolün Kürt zümreleri kendilerini; Ehl-i Haq, Yarésan, Kakai vb tanımlarla adlandırırlar. Dersim Réya Heqii itikatında Ré, Raa, Riya, Réya, Rah benzeri sözcükler, Kurmanci ve Farsça lügatına, daha çok eski Pehleviceden geçmiş ve en yalın haliyle Yol/Güneş anlamına gelmektedir. Buna göre örneğin Râh: "Yol, kez, defa, kere, kural kanun, adet, yol yordam, din, nağme (müzik), yöntem, usül, izin…" (Kanar, 2010: 751) fiillerinde kullanılır. Yine bu sözcüklerde mecazi kavramları betimleyen, Pehlevice kaynaklı birçok terimler üretilmiştir. Örneğin, Râz: giz, gizem, sır. Râd: Cömert, himmet sahibi. Bağışlayıcı... Râs: Yol, Râst: Sağ, doğru, düz, dik, dürüst, sağlam. Kavramlarla karşılık bulur. Bir diğer veri, antikçağlarda Güneş Tanrısı'nın adı olan Ra: Dersim'de Ra/Ro olarak, yine yol/güneş/ruh/can/yüz/cemal anlamında kullanılmaktadır. Sonuç itibariyle bu kavramsal verilerin felsefik açılımları, günümüzdeki Bâtınî-Kızılbaş Alevi doktrinin temel taşlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

ler ve müritler için vekil kılmıştır" ibaresi bulunmaktadır. En son olarak; şecerede, kadın ve erkek birlikte anılmış, Şeyh'in eğitimine/himayesine eşit şartlarla verilerek, "O Müslüman erkek ve kadınlara, (…) mümin erkek ve kadınlara nasihat etmektedir" denilmiştir. Bir bakıma bütün bunlar; günümüzdeki Kızılbaş (Ser u Sor) Alevi terminolojisiyle telakki edilebilen referanslar olması bakımından önem arz etmektedir.

İşin esasında, Şeyh Dilo Belincân bağlılarının anlattıklarını doğru kabul etmekle birlikte, asıl şecerede dahi gece ve gündüz, beş vakit namazı zamanında kıldırması tabirinin XI. yüzyılda yer almasının, günümüzde doğal karşılanması gerektiği kanısındayız. Çünkü benzeri birçok şecerede, bu türden İslami kavramlarla serpiştirilmiş, imanın ve İslam'ın şartlarının yazıldığını okumaktayız. Bütün bunların işaret ettiği tek sonuçsal noktanın takiye olabileceği düşüncesi kuvvetle muhtemel gibi durmaktadır. Kronolojik sıralamasıyla örneğin MS VII. yüzyıldan itibaren (İslamiyet) Ehlisünnet (Sünnilik); Emevi, Abbasi, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı hâkim sınıflarının bir nevi otoriter ideolojisiydi. Bunun karşısında kılıç zoruyla, elbette Emevi ve Abbasiler döneminde gelişen Ehlisünnet hegemonyası altına girmek istemeyen ve kendi kadim inançlarını sürdürmeyi devam etmek isteyen topluluklar bulunmaktaydı. Bunlar, bilinen başlangıç tarihiyle MÖ 6. yüzyıldan itibaren Magi/Mecusî, Zerdüşti, Manici, Mazdekci, Bâbek Hürremi, Karmatî, *İhvân-ı Safâ* ile birlikte ve bunlara paralel olarak daha sonraları Zeydîye, İsmâilîye benzeri felsefi cereyandaki akımlar gelmekteydi. Özellikle 11. yüzyılda, Mutezile/Bâtınî ekollerin[38] takiyüzyıle/kitmân yolunu kullanarak

38. Tarihte farklı isimler altında örgütlenen ve hatta bazı bölgelerde devletleşen birçok Bâtınî akımlar bulunmaktaydı. Söz konusu Bâtınî felsefesi ve taraftarları hakkında yazılan bazı temel kaynaklar şunlardır: Selçuklu Devleti'nin veziri, Nizamülmülk'ün (1018-1092) Siyasetname'si, 11. yüzyılda Farsça yazılmış toplamda 50 bölümde oluşmaktadır. Bu eser; 1982 yılında Mehmet Altay Köymen tarafından (Siyasetname, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları) yayınlanmıştır. Fakat müellifin'in çevirdiği bu eserin önsözünde, s. 15'de Koymen: "(…) Biz sadece din tarihçilerini ilgilendiren 44, 46, 47 ve 48. Fasılları şimdilik yayınlamıyoruz!" diye belirtmiştir. Bu durumu Nejat Birdoğan; (*Bilim ve Ütopya* Dergisi'nin, 1996 yılındaki; Sayı: 26; s. 12-14'te "Bâtınîlik ve Hasan Sabah") adlı makalesinde dile getirerek, adı geçen çeviri eserde

Emevi/Abbasi iktidarlarına karşı ezoterik/gizemli örgütlenmeler ve alanlara göre cemaatler arasında, faaliyette bulunan dailer yetiştirildiği tarih zabıtlarında kayıtlıdır.

Şecerede Şeyh Dılo Belincân'ın Soy Silsilesi

Şecerenin başlangıcında Keykubat'ın giriş/takdim notundan sonra, asıl şecerenin, birinci belgenin giriş bölümü Şıx Dilo Belincân'ın soyağacıyla başlamıştır. Şecere çevirisinde de görüleceği üzere bu fasıl, aynen şöyledir: *"Zahid (inançlı), abid (ibadet ehli), vera (dünyadan el çeken) sahibi şeyhler şeyhi Abdullah İbn Belinc'dir. O, Muhammed oğlu, Said oğlu, Menzv oğlu, İshak oğlu, Salih oğlu, Vîrd oğlu, Muîn oğlu, Musa oğlu, Sulahat oğlu, Kunuz oğlu, Muil oğlu, Ahmed oğlu, Mend oğlu, İshak oğlu, İbrahim Aleyhisselam oğludur. Bu şerefli nispet, zahit şeyh Dılo/Dilo/Delû Belincân'ın nispetidir. O, bu hırka ve makası, şeyh zahit, abid, vera sahibi şeyhler şeyhi meşayih İmadüdin Süleymâni'den giymiştir."*

Belincân'ın şeceresinde verilen soyağacının, gerçeği yansıtıp yansıtmadığı elbette tam olarak bilinmemektedir. Bize göre bu soyağacında "Belincân, babası Abdullah, dedesi Belinc, büyük dedesi Muhammed ve büyük dedesinin babası Said, daha da zorlayarak Menzve" ye kadar olan bölüm daha çok gerçeğe

---

yer almayan, Siyasetname/Nasihatnamenin eksik olan sayfalarını çevirerek vermektedir. Burada Bâtınîlerin kimler olduğu ve amaçlarının neler olduğu detaylarıyla yazılmaktadır. Ehlisünnet çizgisindeki yönetim erklerinden, bunlara karşı uyanık olunması istenmektedir. Bir başka eser, Gazâli'ye (1058-1111) aittir. Gazâli, Bâtınîler üzerine iki ayrı eser neşretmiştir. Bunlardan birisi "El Kıstasü'l Müstakim ve Fedâih-ul-Bâtınîyüzyıle" adlı eseridir. 1954 yılında Ahmet Ateş tarafından "Gazzali'nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri" adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Mecbuasında, C.III, S.1-2, Ankara) yayınlanmıştır. Yine Gazâli'nin bir diğer eseri; 1993 yılında Avni İlhan tarafından "Bâtınîliğin İçyüzü" (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara) yayınlanmıştır. Bir bakıma Abbasi halifelerine hoş gözükmek isteyen Gazâlî, tıpkı takipçisi olduğu Nizamülmülk prototipinde, Bâtınîler karşıtı bir seyir izlemektedir. Bunların dışında şu Ansiklopediye de bakılabilinir (Çağatay, N.- Çubukçu İ. A., (1985) "*İslam Mezhepleri Tarihi, Bâtınî maddesi*" Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara)

uygun olarak görülmelidir. Diğerleri, dönemin literatürüne göre bu türden yazımlarda geleneksel olarak uygulanan sıradan yol bildiriminden öte, bir şey değildir. En son kertede duran Harranlı (Ur'lu) Azer/Ateşoğlu İbrahim/Avraham peygamber ise işin mihenk taşı olup, onunla sadece yolun süreğine işaret edilmektedir.

Şecerede Satır Aralarına, Sonradan Eklenen Yazılı Bölümler

Şecerenin baş tarafına, Sultan Alaeddin'in 17 satırlık düştüğü bir paragraflık notun, 15 ve 16. satırının arasına sonradan yazılan/eklenen bir dua cümlesi bulunmaktadır. Bu satırda "Ebu Bekir Sıddık, Ömer Faruk, Osman Zinnureyn ve Ali'nin ailesine" diye yazılmıştır (Bkz. 3. resim, 4. Satır). Oysa çıplak bir gözle de görüldüğü gibi Keykubat'ın orjinal notunda, bu cümle yer almamaktadır. Bunun yerine sadece "… Onun söz ve fiili doğrudur. Allah, Ali Mürteza, muhacir ve ensardan razı olsun. Salat ve selam Muhammed'in ailesine ve ashabına (arkadaşlarının) olsun" duası bulunmaktadır. Kuvvetle muhtemelen bu cümlenin, sonradan herhangi bir Osmanlı padişahı ya da yetkilisi tarafından, buraya yazıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci ekleme, Ocak pirlerinden olan Şeyh Veli oğlu Şeyh Veli[39] tarafından, şecerenin 20. ve 21. satırı arasındaki aralığa/boşluğa yapılmıştır (Bkz. 5., resim 4. ve 5. satır arası). Yazının birinci satırı kırmızı ve diğer iki satırı açık mavi kalem ile yazılmıştır. Bu üç satırlık bölümde, Şeyh Veli'nin soy silsilesi/ağacı yer almaktadır. Yerel kaynakların verdiği bilgiye göre; Şeyh Veli, Hicri 1286/1869-70 tarihinde, Bağdat Kazımiye'deki, İmam Musa-i Kâzım'ın Merkadı'nda (Uyku yeri yattığı yer/türbesi) bulunmuş ve oraya götürdüğü asıl şecereyi, kendi adına, ailesi için ayrı bir şecere tanzim ettirmiştir.

---

39. Yerel literatürde Mele/Molla Veli (Hakka yürüyüşü: 1893) olarak tanınan ocak piri, asıl şecereye kendi soyağacını ekleyip, 1869/70 yılında kendisi için yeni bir şecere tesis etmiştir. Bu yeni şecere, ocak pirleri ve bağlıları arasında "Kürçük şecere, Maraş şeceresi, Molla Veli şeceresi" adlarıyla da anılmaktadır. Şeyh Veli'nin çocukları, ailesi 1890'lı yıllarında Dersim'den, Maraş Ağcaşar'a göç etmişlerdir. Adı geçen bu şecere, asıl şecerenin aynısı olarak, yekpare halinde 3 metre uzunluğunda ve 30 santimetre genişliğinde, başlangıç bölümü ve kenarları işlemeli olup, kopyaları elimizde mevcuttur.

Üçüncü bir ekleme daha yapılmıştır. Bu fasıl, 25. ve 26 satır arasına, toplamda iki buçuk satırlık ince ve siyah tonlu, düzgün bir kalemden çıktığı anlaşılan eklemedir (Bkz. 7. resim, 1. ve 2. satır arası). Buradaki ekleme, Tacü'l Arifin Es-*Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın soy şeceresini içermektedir. Ocak Pirleri bu bölümün; eski/asıl şecerede aynen yer aldığını, fakat bu bölümü, Sultan Alaeddin'in, yenilediği mevcut şecereye geçirmediğini, bu yazıyla evliyalarının soy silsilesi, Ebu'l-Vefâ (925-1017) kanalıyla* (698-740), *üzerinden Zeynel Abidin* (654-713) *ve dolayısıyla İmam Hüseyin'e* (626-680) *bağlandığını belirtmektedirler. Ocak pirlerinin, kendi büyüklerinden aktardıkları bu sözlü bilginin doğruluğu, asıl şecerenin içinde adına sıkça vurgu yapılan ve şecerenin sonuç bölümünde onun kâtibi tarafından kaleme alındığı belirtilen* Tacü'l-Arifin Es-*Seyyid Ebu'l-Vefâ ile Şeyh Dılo Belincân'la ya da onun hocası Şeyh İmaduddin Süleymâni ile sıkı bir ilişkisinin olduğu zaten anlaşılmaktadır.*

Dördüncü bir ekleme cemaatler bölümünde göze çarpmaktadır. En son olan 42. cemaat; Cemaat'i Delikan'dır. Bu cemaatin adı, 93. ve 94. satırın arasına daha sonra eklenmiştir (Bkz. 22. resmin 4. ve 5. satırı arasına). Ocağın bazı Pirlerine göre; "Cemaat-i Delikan" adının şecereye sonradan ekleme olmadığını ve asıl olduğunu belirtmektedirler. Bazı Pirlere göre de; asıl şecereden yeni kâğıda kopya edilirken kâtipler tarafından unutulduğundan, Ocak pirlerinin bu yeni şecereye, Delikan adını tekrar yazdıklarını anlatmaktadırlar. Bu bilginin doğruluğuna kanıt olarak Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı şimdiki adıyla Üçbudak, eski adıyla Delikan *Köyü'*nü[40] göstermektedirler.

---

40. Delikan Köyü'nde; Cemal Abdal Ocağı'nın banisi olan Şeyh Cemal Abdal/Avdel'in kabiri mekânı ve dergâhı bulunmaktadır. Aynı köyde, Şıx Delil-i Berxécân Ağacı ve bu ağacın altında akan Şıx Delil-i Berxécân Çeşmesi bağlıları tarafından, mitsel anlatımlarla takdis edilmektedir. Dahası 1600'lü yıllarda, Cemal Avdel Ocağı'nın pirlerinden olan Şeyh Mahmud adına düzenlenen bir şecerede, Şeyh Cemal'in, Şeyh Dılo Belincân'ın soyundan geldiği görülmektedir. Her iki ocağın bağlıları ve pirlerinin geleneksel orijinlerinde, Şeyh Dılo Belincân ile Şeyh Cemal Avdel'in kardeş, amca oğlu, yol/okul arkadaşı gibi, benzeri soy ilintisi kurulmaktadır. Oysa bu ilişkinin soy yoluyla olmasa da, yol ilişkisiyle açıklanabilirliği aklen daha uygundur. Yani bütün sözlü veriler ve Cemal Abdal Ocağı'nın şeceresi ışığında olaya bakıldığında; Delikan Aşireti

Şeyh Dilo Belincân'ın Okuduğu Okul ve Tacü'l-Arifin Es-Seyyid Ebu'l-Vefâ-i Kürdi

Birbirini takip eden ilgili bazı yazılı kaynaklarda, Ebu'l-Vefâ'nın kimliği hakkında birçok veri bulunmaktadır. Fakat kaynaklarımızın tümünde onun; Kürdi nisbesiyle, bir Kürt olduğu bilgisi hep yer almaktadır. Gerçek adı Muhammed olan Ebu'l-Vefâ'nın anası (bazı kaynaklarda; Fatıma, Ümmü Gülsüm ve Meymune adları zikredilmektedir) aslen Nergiz/Nergizan (diğer adı Gewan) Aşireti'nden bir Kürt, babasının Irak Araplarından Muhammed Arızi (Arızi bir Kürt aşiretidir) olduğu ve onun Kürtler içinde yaşadığı, bundan dolayı örneğin Ebu'l-Vefâ'nın Arapçadan çok, mükemmel bir Kürtçe konuştuğu belirtilmektedir. Öyle ki, onun nasihatlerini dinleyen Arap ulemalar, Kürtçe aksanlı Arapçasını, alay konusu bile etmişlerdir. Bundandır ki, yazım literatüründe ona Ebu'l Vefâ-i Kürdi adıyla da hitap edilmiştir. Bağdat Kalmina (16. yüzyıl Osmanlı arşivlerinde, Bağdat'ta bir mahalledir) semtindeki dergâhında eğitim gören öğrencileri arasında yoğunlukla bâtınî inançlı Kürt gençlerinin bulunduğu, adına yazılan menakıbnamesinden de anlaşılmaktadır.

Daha evvel şecereye bir üçüncü eklemenin yapıldığından bahis açmıştık. Bu bölümde; Tacü'l Arifin Es-Seyyid Ebu'l Vefâ'dan övgüyle söz edilmekte ve onun soy şeceresi verilmektedir. Buradaki bilgilere göre Ebu'l Vefâ'nın 7. kuşaktan soyu, Emeviler tarafından işkence edilerek katledilen Zeyd'e (681-740) ve babası Zeynel Abidin'e (655-713) ve en son İmam Hüseyin'den (626-680), İmam Ali'ye (599-656) bağlanmaktadır. Adına yazılan menakıbnamesinde ise, 6. kuşakta Zeyd'e bağlanmaktadır (Gümüşoğlu, 2006: s. 34). Diğer yandan Şeyh Dilo

içinde Şeyh Cemal'in, Şeyh Dılo Belincân'ın bir ardılı/halefi olması kuvvetle muhtemel dahilindedir. Bütün bunlardan sonra, Delikan Köyü'nde ve çevre köylerde Şıx Delili Berxécân için anlatılan mitik aktarımlara bakıldığında, Delikan adının şecerenin başlangıcından beri yazılı olduğuna hükmetmek mümkündür. Konuyla alakalı olarak adı anılan Delikan Köyü'nde, bizatihi alan araştırması yaptığımızı, yeri gelmişken ayrıca belirtmek isteriz. Cemal Abdal Ocağı'yla ilgili olarak, daha detaylı bilgi edinmek için ayrıca bkz. Erdoğan Yalgın, (2013) "Cemal Abdal Ocağı/Ocaxé Cemal Avdel" Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri, Haz. Erdal Gezik ve Mesut Özcan, Kalan Yay. Ank. (2013: s. 177-234).

Belincân'ın şeceresi dışında Ebu'l Vefâ için, benzer soy bildirimleri birçok Réya Heqii ocak şecerelerinde ve sözlü anlatımlarda bulunmaktadır. Örneğin başta Malatya'daki Mineyik/Zeynel Abidin/Ebu'l-Vefâ Ocağı'nın şeceresinde olmak üzere, Axucân, Cemal Abdal/Avdel, Pirbad, Battal Gazi, Üryan Xızır, Şeyh Numan (Dede Kargın) ve benzeri Ocakların ilgili yazılı belge ve şecerelerinde, adı edilen bu evliyaların soy ya da yol silsileleri farklı isimlerle de olsa hep Ebu'l Vefâ'yı işaret etmektedir.

Bir diğer mevzu, adları zikredilen bu Réya Heqii itikatına mensup Ocak/Ocakzadelerinin (Ocak evladı, ateş/nur evladı, oğlu) ellerinde bulunan şecerelerde, Tacu'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın doğum ve hakka yürüdüğü tarihle ilgili yer alan bölümlerdir. Bu şecerelerde, onun Hakka yürüdüğü tarih Hicri 408/ Miladi 1017/18, doğumu ise M. 925'dir. Bunların içerisindeki en önemlisi Şıx Dilo Belincân'a 1010 yılında verilen yetkinin, bizzat "Sultanul Tacu'l-Arifin Ebu'l-Vefâ'ın tarafından/huzurunda verildiği" şeceresinin sonuç bölümünde çok net bir biçimde yazılmıştır. İlgili tanım, *"Bu yetkiyi, hazreti Tâcu'l-Ârifin (Allah onun sırrını mübarek kılsın), veli, büyük Şeyh İmaduddin Süleymani'ye, o da; Şeyh Dilo Belincân'a vermiştir"* diye yazılmaktadır. Bunlarla birlikte şecereyi yazan kâtibin, Ebu'l-Vefâ'nın kâtibi olduğu notu, yukarıda da belirtildiği üzere ayrıca şecerenin sonunda bulunmaktadır. Yukarıdaki ocaklara ait şecerelerin tarikat silsilesi, Ebu'l Vefâ-i Kürdi üzerinden Zeyid'e bağlanmaktadır. Mineyik/Zeynel Abidin Ocağı'nın pirlerinden olan Avukat Muharrem Naci Orhon (1927-2010) 1988'de elindeki bütün belgeleri, ilgili mahkemeler kanalıyla tescil ettirmiştir. Bilahare ilgili bilirkişi raporlarıyla birlikte hukuken, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin Hakka yürüdüğü tarihi (H. 408/1017-18, doğ. 925) olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili mahkemelerince de resmen kabul edilmiştir. Bu konuda şecerelerin tercüme ve bilirkişi onayıyla birlikte, mahkeme kararlarının asıl belgeleri, Kuréşanlı Seyyid Kekil (doğ.1936) tarafından yayımlanmıştır (Seyyid Kekil, s. 177-208). Konuya dair, diğer analiz örnekleri için ayrıca bakılması gereken önemli kaynaklardan bazıları şunlardır (Bir-

doğan, 1992: s. 105-133 ve 205-265; 1990: s. 103-110; Aksüt, 2006: s. 135-150)[41]. Öte yandan bazı yazılı kaynaklar; Bağdat'ın, Kusan bölgesinde dünyaya gelen Ebu'l Vefâ'nın doğumunu Hicri 417/1026 ve Hakka yürüdüğü tarihi de Hicri 501/1107 ya da 1101 yılları bandına yerleştirirler. Bu kaynaklardan en eski olanı, Sihâbüddîn Ebu'l-Hüdâ Ahmed b. Abdülmun'im es-Sebrisî el-Vâsıtî' tarafından, 1371-76 yılında kaleme alınan "Tezkiretü'l-Muktedîn Âsâr Uli's-Safâ ve Tabsıratu'l-Muktedîn bi-Tarîki Tâcü'l-Ârifîn Ebu'l-Vefâ" adlı Arapça menakıbnamesidir[42]. Bu eserin ilk tercümesini, Osmanlı tarih yazarı Âşıkpaşaoğlu'nun (1400-1484) damadı olan, 20 yaşlarındaki Seyyid Vilayet (1451-1522) yapmıştır.

1371-76 yılında es-Sebrisî el-Vâsıtî'nin kaleme aldığı bu Menakıbname, Ebu'l Vefâ ile ilgili oluşturulan diğer bütün yazılı neşriyatların temel kaynağını oluşturmaktadır. Menakıbnamesinde Ebu'l Vefâ (1026-1107), bu periyotta, Abbasi halifeleri olan Kaim-Bi Emrillâh (ölm. 467/1075), Müstazhir-Billâh (ölm. 512/1118), Muktedî-Bi Emrillâh (ölm. 487/1094) döneminde yaşamıştır. Menakıbname'sine göre Bağdat'ın, Kalmina bölgesinde bir okul, medrese, dergâh açıp yüzlerce bâtınî öğrenci yetiştirmiş, başta bir Seyyid olduğu hasebiyle, kadın erkekli bir

---

41. Bu menakıbnameyi standart bir kaynak olarak ele alan bazı yazılı neşriyatlar şunlardır: Ayşegül Özkul (2008)"Tacü'l-Arifin Ebü'l Vefâ'nın Menakıbı, İnceleme ve Metin" yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi ve diğer yayınlardan birkaçı için bkz. (Evliyalar Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul: *Türkiye Gazetesi*, 1993, s. 374; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: *Türkiye Gazetesi*, s. 312; İslam Ansiklopedisi, A. Yaşar Ocak,"Ebü'l Vafa el-Bağdadi.." C. 10, T. Diyanet Vakfı. 1994: s. 347-348, İst; Eyüp Sabri, "Mir'atü'l-Haremeyn" C. 3, İstanbul: Bahriye Matbaası, İstanbul, 1306, s. 134; Ahmet Eflaki, 1987, c.2, s. 22,23, Çev. T. Yazıcı *Ariflerin Menkıbeleri*, 2. cilt). Ayrıca bkz. (*Alya Krupp Studien zum Menaqybname des Abu l-Wafa Tağ Al-Arifin Teil 1 Das historische Leben des Abu L-Wafa Tağ al-Arifin*, 1976 München).

42. Menakıbnameler: Özellikle XIII. yüzyıldan sonra din büyüklerinin ya da tarihe geçmiş ünlü şahsiyetlerin yaşamlarını ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili sözlü hikâyeleri, daha sonraki yıllar içinde konu alan yazılı metinler, eserlerdir. Bu alanda bir uzman olan Gölpınarlı; bu türden epik eserlerin, ne gibi bilgi verirlerse versinler, bunlara inanılmaması ve bu bilgilerin başka kaynaklarda takibiyle doğrulanması gerektiğini salık vermektedir (Abdülbaki Gölpınarlı, Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli *Velâyetnâme*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995: s. X).

arada, şarap içip, cem-i cıvat bağlayıp, semah döndüğü için halifelerle sürekli çatışmıştır. Oysa böylesi birinin Abbasi halifeleri tarafından hoş karşılanmadığı gibi, onun okul açıp, legal düzlemde öğrenciler yetiştirmesi, zamanın şartlarına göre imkânsız gibi durmaktadır. Bu eseri, Dursun Gümüşoğlu 2006 yılında; "Tacü'l-Arifin Es-Seyyid Ebu'l Vefâ Menakıbnamesi Yaşamı Ve Tasavvufi Görüşleri" adıyla kitaplaştırdı. Adı geçen kaynağın içeriği, tarihsel ve sosyolojik çelişkilerle dolu olup, bazı bölümlerde inançsal bazda Tacu'l Arifin, Ehlisünnet/Sünni bir öğretinin temsilcisi konumuna bile indirgenmektedir. Yine Ebu'l-Vefâ'nın, Rafızi karşıtlığı içinde, Sâfî veya Hanbelî olduğuna dair söylentilerin varlığına dikkat çekilmektedir. Ebu'l-Vefâ'nın yol silsilesi, onun Şeyhi olan Muhammed Şenbekî /Şenbuki'den (Şenbuki bir Kürt aşiretidir) ötürü, en sonunda zâhirî yönden Hz. Ali'ye, bâtınî yönden Hz. Ebû Bekir'e dayandığı belirtilmektedir. Öyleki menakıbnamede, Ebu'l Vefâ ile birlikte adı zikredilen bazı şahsiyetlerin bu (1026-1107) dönemde değil de (925-1017) yıllarında yaşadığı tarihsel verilerle anlaşılmaktadır. Sonuç olarak onun adına yazılan menakıbnamesi içinde bir dizi gerçekliğin yanına, çelişkiler harmanlanarak ele alınmıştır. Buna karşın, Ocakzadelerin ellerinde bulunan şecerelerdeki Ariflerin Tacı, Şeyhu'l-Kutub, Ebu'l-Vefâ'nın Ehlibeyt taraftarı, bir bâtınî yol ereni olduğu ve bize göre de 925-1017 yıllarında yaşadığı, akla daha yakın durmaktadır.

Şeceredeki Ekrâd/Kürt Cemaatleri

Şecerenin 77. satırında, ikinci nüshası/bölümü; *Bismillah* ir-Rahman ir-*Rahim* (Rahman ve Rahim olan Allah adına) diye başlamıştır. Hemen altında Şeyh İmaduddin Süleymâni'nin "Bu, Kürt Cemaatlerine/topluluğuna benim vasiyetimdir" diye iki satırlık bir nasihati bulunmaktadır. Akabinde 79. satırda, toplamda 42 tane Cemaat[43] adı yazılmaya başlanmıştır. Bu fasıl, tam

43. Arapça bir sözcük olan "cemaât", yan yana gelmiş, aynı yaşam alanını paylaşan, küçük topluluklardır. Bir yere toplanmış insanların çoğuluna "ce-

14 satırda bitirilmiştir. İlk satırda iki cemaat adı yazılırken, diğer satırlarda üç cemaat adı yan yana yazılmıştır. Şecereye göre Şeyh Dılo Belincân; "cemâeti'l-ekrâd'i/Kürt cemaatleri"ni irşat için görevlendirildiği sonucu net bir biçimde açığa çıkmaktadır. Bu biçimiyle; bölgedeki Kürt cemaatleri/aşiretlerinin bu tarihe kadar, tam olarak "Müslüman olmadıkları" sonucunu doğurmaktadır. Lakin benzeri bir bilgiye, Ebu'l Vefâ'nın menakıbnamesinde de rastlamaktayız. Onun babası olan Seyyid Muhammed Arizi, Abbasi halifelerinden kaçıp bir müdet Ben-i Nercis (Nergis Aşireti/oğulları) Kürtlerinin yanında kalır. Kürtler, onu hoş karşılarlar ne var ki; bu Kürtlerden bazıları, hayatlarında bir rekat namaz bile kılmadıklarını aktarmaktadır (Gümüşoğlu, 2006: s. 37).

Bu aşiretlerin tümü, günümüzde yine Kürt aşireti tasnifi içinde telakki edilerek, çoğunun kökeninin antikçağlara dayandığı tarihi kayıtlarla anlaşılmaktadır. Şecerede 6 ayrı yerde, çoğul olarak "Ekrâd/Kürtler" adı geçmektedir. Öte yandan şecerede, Süleymân Cemaati'ne, yukarıda, yani birinci nüsha/bölümde özel bir yer verilerek, diğer 42 cemaatten ayrı tutulmuştur. Çünkü Süleyman Cemaati, Şıx Dilo Belincân'ın *hoca*sı olan ve Belincân'ı, Sultanu'l Tacu'l Arifin Ebu'l Vefâ adına görevlendiren, şeyhlerin şeyhi İmaduddin Süleymâni'nin mensubu olduğu cemaattir. Süleymâni/Silémanian cemaat, günümüzde Dersim'deki Pilavnakan Aşireti içinde bir ezbet statüsünde olup, özellikle 16. yüzyılda, Osmanlının birçok sancak bölgesinde yerleşiktir (Türkay, 2005: s. 131, 584, 585). Örneğin Şeyh Dilo Belincân'ın, Pilvank *Köyü'*ne gelip yerleşmesindeki nedenlerden birisinin, köyde yerleşik olan bu Süleymâni/Silémanian cemaatinin varlığı gösterilebilir. Zira Pilvankan Aşireti'nin adı, şecerede zikredilen aşiretler arasında yer almamaktadır.

---

maat" denir. Örneğin, klasik Arapça yazmalarında, bir köyün mensuplarına "cemaat" denirdi. Bu cemaatler, liderlerinin ya da köylerinin/bölgelerinin adlarıyla anılırlar. Bu türden cemaatler, genellikle günümüzdeki kandaş/klan çekirdek ailelerini ifade ederler. Tarihsel süreçleri içinde bu kandaş cemaatler büyüyerek, aşiret adını alır. Hicri 400/1009-10 yılında yazılan Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinde, günümüzün Kürt aşiretlerine "cemaat" sıfatı kullanılmıştır.

Sonuç

Şeyh Dilo Belincân (Şıx Delil-i Berxécân) 10.-11. yüzyılda Dersim ve çevresinde tam manasıyla Müslümanlaşmamış, Kürt aşiretleri içinde faaliyette bulunan ve bizim kanaatimize göre Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin öğrencilerinden bir İsmâilî daisi olmalıdır. Bu dönemde, bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin kökleri antikçağlardan gelerek, aynı isimlerle günümüzde de yaşatıldığı anlaşılmıştır. Şeyh'in, bizatihi Ebu'l Vefâ'nın bir öğrencisi ya da onun okulunda eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle Dersim Ocaklarıyla, Ebu'l-Vefâ arasındaki gizemli bağın çözümü, Şeyh'in ardıllarına bıraktığı bu belgeyle, az da olsa açığa çıkarılmıştır. Şeceredeki bazı İslami kavramları, günümüzdeki Dersim Ocaklarının içsel teolojik eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, bunların, dönemin gizemli (örneğin, Zeydî ve İsmâilî dailerinin örgütlenme şekilleri) bâtınî örgütlenmesinin bir gereği (takiye) olabileceği düşünülebilir. Bütün bunlar bir yana, günümüze kadar ulaşan mevcutları içinde bu şecere, Bâtınî Alevi geleneğinde en eski yazılı bir belge olması bakımından önemsenmelidir. Şu âna kadar, elimizdeki mevcut bilgiler ışığında, Aleviliğin kökleri, daha çok 13. yüzyıldan itibaren başlatılmaktaydı. Oysa Şeyh'ın ardıllarına bıraktığı bu şecere, bölgede bir proto Aleviliğin, dahası Bâtınî İsmâilîliğin ana çekirdeklerinin varlığına işaret etmektedir. Yine hatırlanmalıdır ki bu dönem içinde bölgede, Bizans ile Arap/İslam yönetim erklerinin birbirileriyle olan mücadeleleri arasında, her iki dinsel öğelere uzak, kendi kadim inançlarını yaşayan topluluklar bulunmaktaydılar. Tam da böylesi bir erken dönemde, Şeyh'in Kürt aşiretleri içinde faaliyette bulunmasının nedeni, sözü edilen Bizans ile Arap/İslam çekişmesi yaşanırken; Şıx'ın hedefinde ise farklı bir Bâtınî öğretinin olduğu sonucu çıkmaktadır. Zira otantik Dersim'de Ocakzadelerin Réya Heqi itikatı diye adlandırdıkları bu süreğin gizemliliği, günümüzdeki teolojik yansımalarıyla daha da net bir biçimde, kendisini anlaşılır kılmaktadır.

Kaynakça

BİRDOĞAN, Nejat *Anadolu'nun Gizli Kültürü, Alevilik*, AKM Yay., Hamburg, 1990.
BİRDOĞAN, Nejat *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi*, Mozaik Yay., İstanbul, 1992.
GÜMÜŞOĞLU, Dursun *Tacü'l Arifin Es-Seyyid Ebu'l Vefâ Menakıbnamesi Yaşamı Ve Tasavvufi Görüşleri*, Can Yay., İstanbul, 2006.
EFLÂKİ, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri,* Cilt. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yay., İstanbul, 2005.
SEYYİD, Kekil, Kuréşanlı *Peygamberler ile Seyyidlerin Şecerleri ve Aşiretlerin Tarihi*, Köln, Özel Yayın.
ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yay., Ankara, 1999.
ÖZÖN, M. Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1989.
KANAR, Mehmet, *Farsça, Türkçe Sözlük*, Say Yay., İstanbul, 2010.

Ek 1. Şeyh Dilo Belincân الشيخ دلو بلنجان ın Şeceresi /İclas Belgesi

Şeyh Dilo Belincân الشيخ دلو بلنجان ın Şeceresi/İclas Belgesinin Arapçadan Çevirisi

Arapçadan Çeviren: Prof. Dr. Erkan YAR, Fırat Üniv.

Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın Notu

Sultan Alaeddin. Bu değerli şecerenin şeyhler şeyhi Dilo Belincân'a ait olduğu huzurumda sabit olmuştur. Bu şecereyi kim değiştirişe lanetlenmiş oğlu lanetlenmiştir. Cengiz Han'ın işareti. Benim huzurumda da sabit olmuştur. Kim bu şecereyi değiştirirse o lanetlidir. Ğilâkîğasû *(Keykavus)* Hân'a sunulmuş ve o da, buna izin vermiştir. Onu değiştiren lanetli oğlu lanetlidir. Denizlerin ölçüsünü ve dağların ağırlıklarını bilen, ağır bulutları hareket ettiren, işleri yöneten, halleri değiştiren, rızıkları ve ecelleri veren, yaşam ve ahirete intikalde faziletleri veren Allah'a hamd olsun. Allah'tan başka ilah yoktur. O, yüce ve aşkındır. Onun ortağı ve benzeri yoktur. Ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim. Onun söz ve fiili doğrudur. Allah, Ali *"Ebu Bekir Sıddık, Ömer Faruk, Osman Zinnureyn ve Ali'nin ailesine" (bu cümle sonradan eklenmiştir)* Mürteza, muhacir ve ensardan razı olsun. Salat ve selam Muhammed'in âline ve ashabına (*arkadaşları)* olsun. Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir!

Şıx Dilo Belincân'ın Birinci Şeceresi/Belgesi

Zahid abid, vera sahibi şeyhler şeyhi, Abdullah İbn Belinc'dir. O, Muhammed oğlu, Said oğlu, Menzv oğlu, İshak oğlu, Salih oğlu, Vird oğlu, Muîn oğlu,

"Şeyhi Şeyh oğlu Veli, Mevlâ oğlu Veli, Şeyh Mustafa oğlu, Şeyh Cemal oğlu, Şeyh Kemal oğlu, Mecnun oğlu, Seyyid Ali

oğlu, Seyyid Hasan oğlu, Şeyh Hüseyin oğlu, Şeyh Zendin oğlu, Şeyh Mecnun oğlu, o da Şeyh Yadkar'ın oğlu, Şeyh Muhammed'in oğlu, Şeyhullah Kulî'nin oğlu, Şeyh Zendin Şahkulî'nin oğlu, Şeyh Yadkâr'ın oğlu, Şeyh Muhammed'in oğlu, Şeyhullah Kuli'nin oğlu, Şeyh Zendin'in Hüseyin'in oğlu, Şeyh Hasan oğlu, Şeyh Buzâk oğlu, Şeyh Ali'nin oğlu Seyyid Ali'nin oğlu, Şeyh Ali'nin oğlu, Şeyh Zendin Terûkî'nin oğlu, Şeyhullah Virdi'nin oğlu, Şeyh Zendin oğlu" *(Bu bölüm sonradan yazılmıştır).*

Musa oğlu, Sulahat oğlu, Kunuz oğlu, Muil oğlu, Ahmed oğlu, Mend oğlu, İshak oğlu, İbrahim Aleyselam oğludur. Bu şerefli nispet, zahit şeyh Delû Belincân'ın nispetidir. O, bu hırka ve makası, şeyh zahit abid vera sahibi şeyhler şeyhi meşayih İmadüdin Süleymâni'den giymiştir. Ve İmadeddün Emek'den *(lakabıdır. Emin sözcüğünün kısaltılmışıdır)* almıştır. O da hırkayı, Nebi Mustafa'dan giymiştir.

"Bu nisbet, hazreti Sultan arifin ve sufilerin sırlarını keşf eden mükeşefe (gören) sahiplerinin ışığı/nuru, Ariflerin Tacı Sultan Seyid Ebu'l Vefâ (allah onun sırını kutsasın) onun nispetidir. O da Muhammed oğlu Muhammed, o, Zeyd'in oğlu Hasan, oğlu Arizi el Ekber, oğlu Zeyd, oğlu Zeynel Abidin Ali, oğlu Ebbe Abdullah, oğlu Hüseyin, o Aliyül Esadullah (Allahın aslanı), o da İbni Ebutalip, o da Haşim oğlu."

Bu yol, hırka da Hz. Muhammed'den gelmektedir. O, Cibril'e dokunmuş, Cebrail (a.s) Kaleme'e dokunmuş, Kalem Levh'a dokunmuş, Levh Kürsi'ye dokunmuş, Kürsi levhi'l-mahfûz'a dokunmuş, levhi'l-mahfûz da âlemlerin Rabbi olan Allah'a *(Allahtan almış, giyinmiştir)* dokunmuştur. Bu değerli bir yoldur. Şeyh İmaduddin Emek, Şeyh Dilo Belincân'a izin vermiş, kardeşler ve müritler için vekil kılmıştır. O, onların haklarını koruyacak, onlara yapılan eziyetleri giderecek, ahlaki ilkeleri onlara anlatacaktır.

Allah sevdiklerini ve razı olduklarını başarıya ulaştırır. Onun *(Şeyh Dılo Belincân)* aracılığıyla tövbe eden, şeyh Emek'in *(İmaduddin Süleymani)* eliyle tövbe etmiş gibidir. O, iyiliği emretmekte ve kötülükten sakındırmaktadır. Müslümanlara öğüt

vermekte ve Allah ve elçisi onun vasıtasıyla Müslümanların tövbesini kabul etmektedir. Allah'ın kerem ve rızası onun için gereklidir. Kim ona ikram ederse, bana ikram etmiş olur. Şey Dilo Belincân'ın da *(Allah başarısını arttırsın)* Alah'tan korkması ve gereği gibi ondan haya etmesi, Allah (c.c.) hakkını koruması, Allah'ın ondan razı olması, gece ve gündüz beş vakit namazı zamanında kıldırması, insanlarla ilişkilerinde ve aynı zamanda kendisi ve Allah arasındaki ilişkide güzel davranması gerekir. Allah onu başarıya ulaştırsın.

Şeyh İmaduddin, Şeyh Dilo Belincân'ı Kürt topluluklarına vekil tayin etmiştir. O, Allah ve elçisinin emrettiğini onlara emredecek, Allah'ın zekat olarak farz kıldığını, öşürü, sadakayı, fitreyi, kurbanları az ya da çok onlardan alacak ve onları fakirelere, miskinlere, yolda kalmışlara, ihtiyaç sahibi herkese bu sadakadan harcayacaktır. O benim vekilim, benim yerime naibim *(yerine yöneten),* benim yerime geçen ve benim kardeşimdir. O iyiliği emredecek ve kötülükten sakındıracaktır. Kürt topluluklarının, Şeyh Dilo Belincân'ın sözünü dinlemeleri ve ona itaat etmeleri gerekir. Ve onun emirlerini yerine getirmeleri, bunu ertelememelidirler ve noksan yapmamalıdırlar. O *(Şeyh Dılo Belincân),* Müslüman erkek ve kadınlara, mümin erkek ve kadınlara nasihat edecektir. Salat ve selam onun elçisine, onun sahabına ve âline olsun.

Zikredilen şeyh *(Dilo Belincân),* ikram edilmesi ve saygı gösterilmesini hak etmiştir. Kim ki ona ikram eder ve saygı gösterirse, Allah onun için cennet sevabını inşallah gerekli kılar. O Allah ki, Kürt topluluklarını *(Cemaat)* iyi bilmektedir. Ve onu, Kürt topluluklarına vekil kıldım. Süleymânî cemaatinden/topluluğundan bin ev olan Kürtlere onu vekil kıldım. Allahım onu devamlı olarak üstün kıl! Bu da, onlar için yazılmış şeri bir delildir. Kim ona muhalefet ederse, onun için cehennem ateşi gerekli olur. Ona, şu beldeler *(köyler)* verilmiştir. Keysun Köyü: Bu köy 20 fedandır. Nehfnur Köyü: Bu köy 5 fedandır ve Ezkunik Köyü: Bu köy 20 fedandır. Bu zikredilenler, Hurmüz Ebvan mülküdür. Alıcı da Memun'un oğlu halife Abdurrahman Said'dir *(Allah*

ona rahmet etsin).

Benden önce ve sonra, kim ki bu nispeti değiştirse, o kimse kıyamete kadar lanetli oğlu lanetlidir. Allaha hamd olsun. Buna İbrahim Mekki, bu şekilde olduğuna şahittir. Ve Şeyh Yusuf Dımeşki buna, bu şekilde şahittir. Şeyh Hasan buna, bu şekilde şahittir. Ve Şeyh İmaduddin Emek, Şeyh Dilo Belincân ile birlikte sözünün değiştirilmemesini şart koşmuştur. Bu şart da benim ile senin *(İmadeddün ile Belincân arasında)* aranda kıyamete kadar kalacaktır. Allaha hamd olsun ki, bu izin belgesi tamamlanmıştır. Güzel başarı onunladır. Kim ki şeyh için verilen bu izni değiştirirse, lanetli oğlu lanetlidir. Allah'a hamd olsun ki bu tamamlanmıştır. Başarı Allah'tandır.

(Çevirenin notu: Burada verilen tarih, kâğıdın kırışıklığından ötürü tam olarak okunamamıştır. Tahminen okunabilecek rakamlar şunlardan ibarettir: HICRI 184/801 olarak okunabilir! Hicri 340/952 olarak okunabilir! Ve Hicri 840/1437 olarak da okunabilir! Ayrıca bu bölümün sağ tarafta -der kenara- "Zencul kadim Kadim şeyh Hicri 408/1017" tarih ve notu düşülmüştür.)

Nakiblik yapan kişi, ücretini yedi dirhem alacaktır. Geri kalanlar da fakirlere, miskinlere, yolda kalmışlara harcanacaktır. Allahım onu yücelt. Salat ve selam Muhammed'in, sahabının ve alinin üzerine olsun!

Şıx Dilo Belincân'ın İkinci Şeceresi/Belgesi

Bismillah ir-Rahman ir-Rahim (*Rahman ve Rahim olan Allah adına)*

Bu, Kürt topluluğuna (*cemaat)* benim (*Şeyh İmaduddin Süleymani)* vasiyetimdir! Onlar, benim sözlerime muhalefet etmesinler! Kim muhalefet ederse, isyan etmiş olur ve kim de isyan ederse cehenneme girer! Cehennem ne kötü varış yeridir. Onların sayıları şu şekildedir:

1.Evvelu (*birincisi)* Cemeât'u Müilkişi. 2) Essani (*ikincisi)*

Cemeât'u Ewdalan. 3) Salisu (*üçüncüsü*) Cemeât'u Zirki. 4) Rabiu (*dördüncüsü)* Cemeât'u Bâsâkân. 5) Hamis (*beşincisi)* Cemeât'u Busekân. 6) Sadis (*altıncısı)* Cemeât'u Dirikan/Tirikan. 7) Cemeât'u Cânikan. 8) Cemeât'u Miskînîyân/Miskinan. 9) Cemeât'u Eşakûkî/Şakuki. 10) Cemeât'u Pişnevan/Peşnevan. 11) Cemeât'u Pişmâdî. 12) Cemeât'u Ozmanân/Osmanân. 13) Cemeât'u Mânânan. 14) Cemeât'u A'rabi Kâsitân/Kasiban. 15) Cemeât'u Eşkân. 16) Cemeât'u Kîkân/Keykan. 17) Cemeât'u Kömürrişân. 18) Cemeât'u Kuhbinki badu merhmân (bir kısmı). 19) Cemeât'u Butalibînî. 20) Cemeât'u Kirizkân. 21) Cemeât'u Şâdiyân. 22) Cemeât'u Hoşbilân. 23) Cemeât'u Şeyhmelân. 24) Cemeât'u Aşakkinân/Eşkinyan. 25) Cemeât'u Boziyân. 26) Cemeât'u Çelîkân. 27) Cemeât'u Bühnân/Buhnan. 28) Cemeât'u Covi Elfibeyti (Elpi, olarak da okunabilir!). 29) Cemeât'u Burân/Boran. 30) Cemeât'u Dirimiârî/Dılımıgari. 31) Cemeât'u Taksuvânî. 32) Cemeât'u Gurbinyan. 33) Cemeât'u Kazân/Kozan. 34) Cemeât'u Kalmemân. 35) Cemeât'u Muşkiniyan. 36) Cemeât'u Şakuki Dimişkî. 37) Cemeât'u Beraberveyân/Berberuyan. 38) Cemeât'u Nebidan. 39) Cemeât'u Nuruzan/Norozan. 40) Cemeât'u Beranbiyan. 41) Cemeât'u Zerzani/Zuzani/Zozarânî 42) Cemeât'u Delikân.

Kim ki işittikten sonra onu değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Kul, mümin kardeşinin yardımında oldukça, Allah da kulunun yardımcısı olur. Bu benim vasiyetim ve sözleşmemdir. Kim, Allah'tan sakınırsa/korkarsa; Allah onun için bir çıkış yolu verir ve hesaba katmadığı yerlerden ona rızk verir. Salat ve selam efendimiz Muhammed'in ve onun tüm yakınlarının ve bu topluluğun üzerine olsun.

Bu yetkiyi, hazreti Tâcu'l-Ârifin *(Allah onun sırrını mübarek kılsın*) veli büyük şeyh İmaduddin Süleymani'ye, o da; Şeyh Dilo Belincân'a vermiştir. Kim ki onu değiştirirse söze muhalefet etmiş olur. Zikredilen şeyh Belincân'a, verilen rızıklar ve şeyhin aldıkları, fakirler ve âlimlere harcamak içindir. Yedi dirhem alacak ve bir dirhemi onundur. Geri kalan ise fakirlerin yolunda harcanacaktır. Kim ki bunu işittikten sonra onu değiştirirse, günahı

onu değiştirenleredir. Allah ve meleklerin ve insanların laneti de onun üzerinedir *(Tümünün laneti onun üzerine olsun)*.

Selam Muhammed'e ve onun yakınlarına olsun. Mahi nehar ayının 4. gününde sene Hicri 400-Miladi 1009/10 yılı.

Bu harfleri yazan kâtip; fakir, hakir fakirlerin ve miskinlerin ayaklarının toprağı, seyidimiz ve şeyhimiz Ariflerin Sultanı, varanların varacağı yer, takva sahiplerinin imamı Sultan'ul Tacü'l Arifin (kadesau), gönderilmişlerin *(buradaki dua cümlesi!.. Okunamadı)* insanları hakka götüren/yönlendiren, Sultan'ul Tacü'l Arifin (kadesel ... *iki kelime okunamadı*). (Selman) Tacuddin el Vefâni (*yazan kâtibin adı)*. Selam ve salat onun üzerine okunsun, Allah onun çalışmalarını başarıya ulaştırsın! (*Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler* Dergisi Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2014, s. 7-32).

Şıx Dilo Belincân'ın Şeceresinin İçeriğine İlişkin Bazı Analizler

Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan şecerenin Türkçe tercümesi ve analizleri dahinde Ebu'l Vefâ-i Kürdi hakkında bazı özlü verileri aktarmıştık. Ebu'l Vefâ hakkında daha geniş kapsamlı bir kitap çalışmamızın olduğunu burada hatırlatalım. Yine Ebu'l Vefâ-i Kürdi'ye; "Dersimin Gizemli Tarihi" seri çalışmalarımızın 2. kitabı olan "Dersim Ocakları örneğinde; Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nda, kısmen temas edilmiştir. Dolayısıyla burada, tekrara düşmemek açısından, Onun hakkındaki bahsi kapatmayı uygun görmekteyiz!

Şeyh Dilo Belincân, Hırka Giydiren Hocası, Şeyh İmaduddin Süleymânî

Bağdat kalmina'da Ebu'l Vefâ'nın okulunda/dergâhında şeyh/dai/Réber adaylarına ders veren Emeke unvanıyla da bilinen İmaduddin Süleymâni hakkında bazı özlü bilgileri vermeden geçemezdik. Dolayısıyla, Şıx Dilo Belincân onun elinde hırka giymiş ve ondan el almış, Ebu'l Vefâ ekolünün bir öğrencisiydi. İmaduddin adı, Kürt onomastiğinde sıklıkla kullanılan bir isimdir. Özellikle Mirler, beyler ve soylu aileler geçmiş yüzyıllarda bu ismi çocuklarına vermişlerdir. Örneğin 16. yüzyılda Güney Kürdistan'da ve günümüzdeki Duhok ilinin bir kasabası olan İmadiye/Amadiye kalesinin beylerinden İmadeddin Zengi Bey (1127-1146) ve sonrasından gelen soyu bu ismi hep kullanmıştır (Sevgen, 1982: s. 18, 135, 138, 156) İmaduddin adının anlamı;

"dinin direği, imanlı" demektir. Bir kuzu misali derisi yüzülerek, idam edildiği için "maktül" unvanını alan yolun konuşan dili Nesimi'nin (1369-1417) gerçek adı İmaduddin Nesimi'dir. Şecerede, Şeyh İmaduddin Süleymânî, öğrencisi Şıx Dilo Belincân'a ilişkin, bazı özel vurgularda bulunmaktadır. Şecerenin içeriğinde de görüleceği gibi bunlar, kısaca şu temalarla dile getirilmiştir.

"(...) Bu şerefli nispet, zahit Şeyh Delû Belincân'ın nispetidir. O, bu hırka ve makası, şeyh zahit abid vera sahibi şeyhler şeyhi meşayih İmaduddin Süleymani'den giymiştir. Ve İmaduddün'den Emek (Emek, lakabıdır) almıştır. O da hırkayı, nebi Mustafa'dan giymiştir.(...) O, benim vekilim, benim yerime naibim (yerine yöneten), benim yerime geçen ve benim kardeşimdir. O iyiliği emredecek ve kötülükten sakındıracaktır. (…) Bu değerli bir yoldur. Şeyh İmaduddin Emek, şeyh Dilo Belincân'a izin vermiş, kardeşler ve müritler için vekil kılmıştır. O onların haklarını koruyacak, onlara yapılan eziyetleri giderecek, ahlaki ilkeleri onlara anlatacaktır. (…) Şeyh İmaduddin, Şeyh Dilo Belincân'ı Kürt topluluklarına vekil tayin etmiştir. (...) Şeyh İmaduddin Emin, Şeyh Dilo Belincân ile birlikte sözünün değiştirilmemesini şart koşmuştur. Bu şart da İmadeddün ile Belincân arasında (benim ile senin) kıyamete kadar kalacaktır. (…) Bu yetkiyi; hazreti Tâcu'l-Ârifin (Allah onun sırrını mübarek kılsın) ve veli büyük şeyh İmaduddin Süleymani'ye o da; Şeyh Dilo Belincân'a vermiştir. Kim ki onu değiştirirse söze muhalefet etmiş olur."

Dilo Belincân'a hırka giydirip, onu görevlendiren ve şeceredeki Türkçe okunuşuyla zaman zaman "Emeke/Emek" nisbesiyle de anılan Şeyh İmaduddin Süleymâni'dir. Süleymâni adının –î eki, burada bir mensubiyet bildirmektedir. Yani Süleymani cemaatine, topluluğuna ait/mensup olan "şeyh" manasındadır. Bir diğer olasılık; söz konusu menakıbnamedeki Şeyh Emvaki Süleymâni, şeceredeki İmaduddin Süleymani ile aynı (Silémaniyan cemaati) aşirettendir. Öyleki bu yıllarda, diğer Kürt aşiretlerinden olduğu gibi, Silémanian cemaatinden de biçok kişi, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'ye intisap etmiş, onun medreslelerinde ve onun elinde Tanrısal bilgi, ilimini aldıkları düşünülmelidir.

Kürt tarihinde Sılémanian Cemaati/Aşireti, Osmanlının ilgili arşiv kaynaklarına ve modern yazılı neşriyetta; *Süleymani, Sılémani, Süleymanlı (lu), Süleymaniye, Sülemenli, Selmanlı, Silivanlı, Silukan* ve benzeri farklı isimlerle kaydedilmiştir. Örneğin bir dönem Kürdistan'da hüküm sürmüş Karakoyunlular'la (1380-1469) ilgili tutulan arşiv kayıtlarında Silémani Kürtleri Aşireti'nin adına rastlamaktayız (Sümer, 1992: s. 32, 40, 42, 68). Ama daha da önemlisi, 1010 yılında Şıx'ın şeceresinde kaydedilen Cemeât'u Süléymàni/Silémaniyan'dır ki, böylece yazılı kaynaklarda Silémanian Aşireti'nin tarihi, 11. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Berxécân'ın şeceresinde, Şıx'ı İmaduddin ve Silémanian Cemaati hakkında tarihsel bölümler şöyle sıralanmaktadır: Arapça bir sözcük olan "Nisbet": Bağlılık, ilgi. Kıyaslama. Orantılı. Doğan çocuğun babasından hasıl olduğunu isnat ve onun cüz'ü olduğunu ispat." (Özön, 1989: s. 674) olarak ele alınırken, bir diğer kaynak ise, "yakınlık, akrabalık, bağlantı, bağlılık" (Kanar, 2010: s. 1661) anlamlarını içinde ihtiva etmektedir. Şeceredeki nispet kavramının "soy" yoluyla olabileceği gibi, daha çok "yol" süreğiyle alakalı olabileceği düşünülmelidir!

Görüldüğü gibi şecerede, Şıx İmaduddin ve mensubu olduğu Süleymâni Cemaati'ne güçlü vurgular yapılmıştır. Yeri gelmişken belirtelim; 1934 yılından önce Kürtlerde kullanılan soyadları atalarının, aşiretlerinin, yaşadıkları bölgelerin isimleriyle anılmaktaydı. Pilvankan Aşireti içinde alan araştırmalarımızda elde ettiğimiz bazı verilerde, "Pilvankoğulları, Kürdoğulları" soyadlarıyla karşılaştığımızı aktaralım. Kürtlerdeki bu geleneğin; antikçağlardan (MÖ 2000-400) 1934 yılına kadar süregeldiği anılmışdır (İzady, 2007: s. 158, 333). Örneğin bunun bir yansıması olarak 11. yüzyılda Şıx İmaduddin, bağlı olduğu Silémanian Aşireti'nin adıyla anılmaktadır. Buradaki "Süleymâni" tabiri, onun bir nevi soyadı ve toplumsal mensubiyetini bildiren bir adlandırmadır. Bundandır ki; Şeyh İmaduddin'in, "Süleymâni olan soyadı, Sılémanian Cemaati'nden kaynaklanmaktadır. Şıx İmaduddin'nin bir diğer lakabı, Arapça Türkçe çevirilerinde okunabilen Emeke'dir. Emeke adı, Emek'ten/Emekçi'den kaynaklı olup

dönemin literatüründe, kişiye saygınlık atfetmektedir. Şecerenin ilerleyen bölümlerinde onunla Belincân arasındaki ahte ve onun Kürt cemaatleri üzerindeki olan yetkiye vurgu yapılmaktadır.

4 Ağustos 2011 tarihinde, Pertek ilçesinde ilk defa böylesine kalabalık bir topluluk huzurunda şecere, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'den Prof. Dr. Erkan Yar tarafından alenen okundu. Bu toplantıda bulunanların bazıları, şeceredeki Süleymani Cemaati ve Şeyh İmaduddin Süleymani tanımlarından ötürü, şecerenin Silémanian ezbetine ait olduğunu ve bundan ötürü; Şıx Delili Berxécân'ın Pilvank'a, Silémanian ezbetinin içine geldiğini, yine Şıx'ın da bu ezbetten biri olduğunu, vs, bu çerçevede tartışmayı yürütenlerden bazıları (ki özellikle de Ocağın Pirleri ve Réberleri), dolayımlı olarak Şıx'ın, şeceresine göre, Berxécân'ın bir Kürt olduğunu oysa onun ve kendilerinin Ali evladı bir Seyyid soyundan geldiğini vs aralarında tartışmışlardır. Yerelde bu türden hararetli münakaşaların, günümüzde halen bile, farklı boyutlarda devam etmekte olduğu gözlemlenmektedir.

Belincân'ın, gerek Ebu'l Vefâ-i Kürdi ve gerekse öğretmeni olan Şıx İmaduddin Süleymani'nin alakasına ve güvenine mazhar olması özellikle Belincân ve Şıx'ı İmaduddin Süleymani arasındaki bir gizemli bağın, her ikisinin de aynı kökenden olabileceklerini de insana düşündürmektedir. Şıx Dilo Belincân'ın, Pilvank Köyü'ndeki Silémanian Cemaati'nin içinde kendisine yer edinmesi oldukca manidardır. Lakin şecerede Cemaat u Pilvankan adı yer almamaktadır. O halde Şıx'ı, Pilvank Köyü'ne getiren etmenler nelerdir? Sorusunun ucu açık kalmaktadır. Tam da bu noktada, Şıx'ın Pilvank Köyü'ne gelmesinin ve burada mekân kurup, Ocağını tüttürmesinin ana nedenleri arasında, Onun; Şıx'ı olan Şeyh İmaduddin Süleymani'nin mensup olduğu Silémaniyan Cemaati olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü günümüzde Silémaniyan Aşireti, Pilvankan Aşireti içinde bir "ezbet" konumundadır (Silémânian Aşireti /Ezbeti için; Dersimin Gizemli Tarihi seri çalışmalarımızın 2. kitabı olan Dersim Aşiretleri, Ezbetleri Örneginde Pilvankan/Pilvenk Aşireti'ne bakınız).

Şeceredeki Hürmüz Ebvan/Ebvâb Mülkü

Okuduğu okuldan mezun olduğundan, şeçkin şahitler huzurunda şeyhi tarafından Şeyh Dilo Belincân'a hırka giydirilmiştir. Bundan dolayı; Belincân'a vakfedilen üç tane özel köyün adları zikredilir. Şecerede; "Keysun Köyü (Bu köy 20 fedandır), Nehfnur Köyü (Bu köy 5 fedandır) ve Ezkunik (Bu köy 20 fedandır. Bu zikredilenler "Hurmüz Ebvan mülküdür. Alıcı da Me'mun'un oğlu halife Abdurrahman Said'dir" denilmektedir (Köyler hakkında, yukarıdaki şecerenin makalesine bkz.). Bu kısacık paragrafta, anlatılmak istenen kısaca şudur:

Abbasi Devleti'nin (750-1258) halifesi Harun Reşid'in (763-809) oğlu, 7. Halife Me'mun (786-833), 830 yılında Bağdat'tan hareket ederek Musul-Urfa-Antakya ve Tarsus üzerinden Bizans topraklarına girdi. Kapadokya-İç Anadolu Bölgesi'ne kadar ilerleyen Me'mun, daha sonra eylül ayında önce Tarsus'a daha sonra Dımışk/Şam'a geri döndü. Kızını, 8. İmam Ali er-Rıza'nın (765-818) oğlu Ali'ye veren Halife Me'mun, İç Anadolu'ya girdiği sırada oğlu Abbas da, Malatya taraflarında fetihler gerçekleştirdi (Apak, 2012: s. 38). Şecerede Belincân'a verilen memleketler, muhtemelen göreceli de olsa işte bu fetihler döneminde Abbasi hâkimiyetine girdiği anlatılmaktadır. Me'mun'un oğlunun adı şecerede Abdurrahman Said olarak zikredilmektedir. Oysa Me'mun'un bu isimden bir oğlunun olmadığı anlaşılmaktadır ya da Abdurrahman Said, Me'mun'un oğlu Abbas'ın lakabıdır. Burada, Bizans hâkimiyetinde olan bu toprakların, Me'mun tarafından fetihi övülmektedir. Kanaatimize göre bu bir takiyedir. Zira böylesi bir belgede bu türden bir güzellemenin lüzumsuz olduğu bilinmektedir.

Tarihi kaynaklarda Hurri/Khurri, Hürrüm, Hürrem, Hürmüz ve benzeri sinonimli birçok kavram ve topografik isimler bulunmaktadır. MÖ 3000 yıllarında Mezopotamya'da Hurri Krallıkları ve Prenslikleri bulunmaktaydı. Izady, bu isimlerin günümüzdeki modern Kürt yerleşim yerleri ya da klanların adlarının varlığını hatırlatarak, bazılarının halen keşfedilmediğini haklı olarak be-

lirtmektedir (Izady, 2007: s. 71-72). Çalışmamız kapsamında, bunlardan zaman zaman söz ettiğimizi hatırlatalım. Yani Humüz Mülkü'nün ve adının, Antik Hurrilerle bir bağlantısının olabileceği muhakkaktır. Bu bağlamda Pertek ilçesine bağlı şimdiki Yukarı Yakabaşı adıyla bilinen köyün eski adının Horik, Pertek'in Dere Nahiyesi'nin eski adının "Rumkeğ" olduğunu ve Kürdistan'da bu türden isimlerin sıklığını burada kaydedelim. Buna ek olarak, Dersim merkezli Xurmékan ve Xıran Aşiretleri'ni de anmadan geçmiyelim. Zira Xormek adının, Zerdüşti/Mazdeki Hürremilerle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Aksoy, 2012: s. 93). Kanaatimize göre Xurmek ve Xıran adı ve aşireti, Hurrilerden günümüze bakiye kalan bir isim ve topluluktur.

Öte yandan 224 ile 651 yılları arasında hüküm sürmüş İslam öncesi Zerdüşti Sasanilerin hükümdarlarından I. Şapur'un (241-272) oğlu, I. Hürmüz'ün (272-273) adına istinaden, Sümerlerin yerleşik yurdu olan Basra Körfezi'ne "Hürmüz Boğazı" adı verilmiştir**.** Basra Körfezi yanındaki Hürmüzcân Ovası'nda "Susyana Bölgesi" bulunmaktadır. Medler (MÖ 858-549) döneminde, Güney Aryanom/Aryen sınırları içinde yer alan bu bölgeden yukarıya doğru Kafkasya bölgelerine kadar Kürt aşiretlerinin dağılım alanlarıydı. Özellikle şecerenin yazıldığı 1010 yıllarında, yani bu ortaçağ periyodunda; Kürt aşiretlerinin bu bölgelerde Konargöçer ve otokton yaşam tarzları Arap-İslam coğrafyacı tarihçilerinin kitaplarına yansımıştır[44].

"Hürmüz" adı, Zerdüşt'ün Ahura Mazda'sının bir diğer adıdır. Asırlar öncesinde Alevilerde de kutsal bir varlık olduğuna inanılırdı ve Harran'da Hürmüz adında bir heykelin varlığından söz edilmektedir (Birdoğan, 1990. s. 221). Hürmüz adının, Zerdüştlüğün devamcısı olan Mazdekilerdeki (ö. 524/528) "Hürrem, Hürremi, Hürremidiniyye" akımlarıyla yakınen bir bağlantısına da işaret edebileceği düşünülmelidir. Bu bağlamda Mazdekile-

---

44. Biçer, Bekir (2012) *"İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. yüzyıl arası)"*, The Journal of Academic Social Science Studies, Cilt 5 Bölüm 6, s. 51-80; Bekir Biçer, (2013) "Ortaçağ'da Kürtler ve Türkler" *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 6 Bölüm 6, s. 231-261

rin ilk çıkış ve yayılış merkezlerinin “Hürreme, Hürrem” adıyla anıldığı unutulmamalıdır. Şecerede “Hürmüz” tanımına atıfta bulunulmasının nedenlerinden birisi de bu bölgenin “Zerdüşti Kürt aşiretlerinin mülkü”, yerleşkeleri olduğuna yorumlanabilir!

Velakin bu konuda Yusuf Ziya Yörükan’ın Hürremilerle ilgili bazı tespitleri vardır şöyle ki; Mecusî Bâbek Hürremi’nin (795-838) Hürreme/Hürme adında Farisi diyarında bir köyünden olduğunu belirterek, ayrıca Azerbaycan’daki Erdebil’in kazası olan Hürreme diye bir yerden de söz eder. Yine Mecusîlerin dini hâkimleri bazı davaların halline yetkili resilerine (yani Mürşit/Pirépiran) Hürbüz dediklerini belirtir. Fakat en son tahlilde Bâbek’ten de önceye giderek Mazdekilerdeki Hürremiye akımını hatırlatıp, Hürrem isminin kökünün sürur karşılığı olan sevinç, sevinmek manasından geldiğini belirtir (Yörükan, 2009: s. 53,54, 55, 67). Bütün bu öğelere eklememiz gereken bir diğer olasılık, 11-12. yüzyılda, Bizans egemenliği altındaki Anadolu topraklarına Diyar-ı Rum (Roma ülkesi, Rum ülkesi, Urum) denilmekteydi.

Öyle ki; *Kuran*’da Bizanslılarla, İranlıların yaptıkları savaştan (MS 570-628) ötürü Rum suresi bulunmaktadır. Buradaki ayet, Bizans karşısında İranlıların yenileceğini anlatır. Devamındaki ayetlerde ise Peygamber Muhammed’in üstün geleceği belirtilir. Romalılar için kullanılan “Rum” kelimesi, sonra Bizanslılar için de kullanılmıştır. Dersim’de Hurum, Urum ve Romi deyimleri kullanılır. Sonra Konya Selçuklularına da Rum Selçukluları denilmiştir (Aksoy, 1985: s. 91-95). Şecerede Türkçe okumalarında Ebvan olarak çevrilen bu kelimenin aslında Ebvab olması kuvvetle muhtemeldir. Zira taradığımız Arapça lügatlarda Ebvan kelimesiyle karşılaşmadığımızı belirtelim. Fakat Arapçada Ebvab sözcüğü, “Bablar, kapılar, başvurulacak büyük kapılar, bölümler” manasında kullanılmaktadır. Hal böyle olunca, Hürmüz mülkünün kapılarından, bölümlerinden söz edildiği kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Şıx Dilo Belincân'ın Şeceresindeki İbrahim Oğlu İshak

Tüm şecerelede olduğu gibi, Belincân'ın şeceresinde de verilen soyağacının, gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Bize göre bu soyağacında; Belincân, babası Abdullah, dedesi Belinc, büyük dedesi Muhammed ve büyük babaları Said'e kadar olan bölüm gerçeğe uygun olarak görülmelidir. Diğerleri, dönemin literatürüne göre bu türden yazımlarda geleneksel olarak uygulanan sıradan soy bildiriminden öte bir şey değildir. En son kertede duran Harranlı İbrahim/Avraham Peygamber ise işin mihenk taşı olup, yolun süreğine ve ateşin kutsiyetine işaret etmektedir.

Yahudi kroniklerinde ve *Tevrat*'ta Harranlı İbrahim Peygamber, İsa'dan önce 2123 yıllarında Harran'da yaşamıştır. Nemrut/Namır'ın karşısında ateşten Tanrılığını kanıtlayan İbrahim'in İsmail ve İshak adlı iki çocuğu vardı. Geleneğe göre ailenin ilk erkek çocuğu, kutsal tapınaklara "yakmalık" ya da "kesmelik kurban" olarak adanır, sunulurdu. Bu gelenek, Harranlı Azeroğlu (Ateşoğlu) Avram, İbrahim tarafından bozuldu. Farklı versiyonlarla gelenekselleştirilen doneleriyle İbrahim, İslami anlatımıyla[45] Hacer oğlu İsmail'i (Melek) *Tevrat*'taki yazılımıyla Sara, Saray'dan (kraliçe, prenses) olan tek varisi İshak'ı (Güldüren) Tanrı'sına, Rab'ine kurban olarak sundu, adadı.

Sümerli İbrahim; MÖ 2123 yıllarında Harran/Ur kentinde doğduğu sanılan ve 75 yaşındayken, Rab Tanrısı ona; "Avram; ülkeni, doğduğun yeri, baba evini (Harran, Ur, Urfa bölgesi) bırak, sana gösterceğim ülkeye (Kudüs'deki Kenan bölgesi) git" dedi. Ve İbrahim yollara düştü. Örneğin; *Kuran*'da İsmail'in adı zikredilmemekle birlikte Kurban olgusu için Sâffât Suresinin, 101-111. Ayetleri referans alınır. Buna göre; "Biz de ona yumu-

45. *Kitab-ı Mukaddes*'te İsmail, Sümerce adı Avram olan İbrahim'in Mısırlı cariyesi Hacer'den olmuştur. İsmail'in adı burada,"İşma-El" yani "Tanrı işitir" olarak geçerken, İshak'ın adı ise İbranice'deki "İtz/hak" yani Sara'nın "kahkahası" manasında kullanılmaktadır. Konu hakkında farkı veriler için bkz. (Sitchin, 2007: s. 283-286).

şak huylu bir oğlan müjdeledik. Çocuk kendisinin yanı sıra yürümeye başlayınca, 'Ey oğulcuğum! Doğrusu ben uykuda iken, seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin?' dedi. 'Ey babacığım! Ne ile emrolunsa yap, Allah dilerse, sabredenlerden olduğumu göreceksin!' " dediği aktarılır. *Kitab-ı Mukaddes*'in Yaratılış kitabının 22. kısmında konu deşifre edilir. Burada, kısacası şu tanımlama ortaya çıkar: *"İshak'ı, sevdiğin biricik olğlunu al. Moriya bölgesine git! Orada sana göstereceğim bir dağda, oğlunu yakmalık sunu olarak sun!*" İbrahim, oğlu İshak'ı yanına alır. Kudüs'deki (Kenan bölgesi) Moriya Dağı'na (yönlendirme, işaret etme dağı) çıkar. İshak, babası İbrahim tarafından kesilmek üzereyken, kendisine gökten kurbanlık bir koç gönderilir. Bu olay üzerine tapınaklara yakmalık ya da kesmelik kurban olarak sunulan erkek çocuklar yerine, bundan böyle eti yeyilebilen hayvanlar sunulur

İshak, İbrahim'in Sara'dan, İsmail ise eşi Hacer'den olan oğludur. Müslümanların İsmail'den, Yahudilerin İshak'tan türediği düşünülmektedir (Yar, 2007: s. 173-178). Şıx'ın kök ismi olan Bel'in, Yahudilerin'de kutsadığı antik "Baal" kültüne ve yine Bal'ın (Efendi, Sahip, Koca, Kral, Tanrı), 6 rakam rumuzu da Şıx'ın Pilvank Köyü'nde kurduğu dergâhının mimari kodu olması bakımından ilginçtir.

Şıx'ın yol/soy silsilesinin İsmail'den değil de; İshak'tan İbrahim'e bağlanması oldukça ilginçtir. Fakat Ehli Haq inancındaki Kakailer sekti; Şeyh İsa'nın Musa ve İsak adlı çocuklarından olan İshak tarafından geliştirilip yayılmıştır. Yola göre İshak, kutsanan bir melek konumundadır. Yine Şıx Dilo Belincân'dan yaklaşık 300 yıl sonra, aynı bölgeden sivrilen Vefâi sektinin banilerinden olan Baba İshak'ı, bu çark-ı hane içinde anmadan geçemeliyiz. Şeceredeki İshak adı, Dersim ve çevresindeki Berxécân Ocağı ve halife/ardılları ile Ehl-i Haq/Yaresan/Kakai inancı arasındaki köksel donelerin sadece bir nişanesine işarettir. Bu bölümün sadece bir takiyeden ibaret olduğu ve şecerenin yazıldığı 1010 yılında, Şıx'ın faaliyette bulunacağı Kuzey Kürdistan bölgesinde Bizans İmparatorluğu'nun kısmen de olsa hüküm sürdüğü göz

önüne alındığında, konuya ilişkin kullandığımız takiye kavramının daha bir anlaşılır olacağı muhakkaktır. Diğer yandan bu tür belgelerdeki soya ilişkin bildirimlerin gerçeği yansıtmadığı bilinmelidir. Bu tür belgelerdeki soy şecerelerinin en fazla 4 ya da 5 kuşağı doğru olabileceği, gerisinin ise yol süreğini ifade ettiği o zamanın şartlarına ve literatürüne göre anlaşılırdır.

Hırka ve Taç

Şecerenin içeriğinde, üç ayrı yerde hırka tabiri yer almaktadır. Bir büyük Şeyh'in, öğrencisine hırka giydirmesi demek; öğrencinin o andan itibaren Şeyhlik, dailik, derwêşlik makamına oturtulması, artık onun insan-ı kâmil mertebesine ulaştığı anlamına gelmektedir. Bir anlamda, öğrenci şeyhin, iyi/doğru düşünüp, iyi/doğru söz konuşması ve iyi/doğru işler yapacağı zamanının artık geldiğini ifade etmektedir. Hırka yapımında kullanılan malzemelerin bile kutsal sayıldığı ve seçkin şahitler huzurunda, Şeyh'e bir törenle bunların takdim edilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar şecerede ayrıntılarıyla dile getirilmiştir. Hırka ile ilgili bölüm, şecereye şöyle yansımıştır. "Bu şerefli nispet, zahit şeyh Delû Belincân'ın nispetidir. O, bu hırka ve makası, şeyh zahit abid vera sahibi şeyhler şeyhi meşayih İmadüdin Süleymâni'den giymiştir. Ve İmadeddün Emek'den (Emek, lakabıdır) almıştır. O da hırkayı, nebi Mustafa'dan giymiştir. Bu yol, hırka da Hz. Muhammed'den gelmektedir. Tasavvufta Hırka giydirme merasimlerinin, kâğıda dökülen bölümlerinde bu türden söylemler hep yer almıştır. Örneğin 16. yüzyıl Mirdesi/Buldukani Kürt beyliğinin lideri/atası olan ve Ebu'l Vefâ'nın müridleri arasında adı geçen Pir/Şeyh Mansur'un (doğ. 989) şeceresinde de; Ebu'l Vefâ'nın elinden giydiği Hırka ile alakalı aynı kavramlar kullanılmıştır (Gördük, 2014: s. 107). Tasavvuf terminolojisinde hırka, taç, taht olgusuna sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin Hırka için, Abdülbaki Gölpınarlı şunları dile getirir:

"Sufilerde şeyh tarafından derwişe giydirilen yakasız, geniş-

çe kollu, ayaklara kadar uzun, geniş ve önü açık üst kostümü. Şeyh, bir törenle dervişe hırka giydirmekle halini ve hakikatini ona vermiş olur. Hırka giydirme hakkında sufilerin sened saydıkları hadislerin hepisi mevzudur. Hırka giydirme, Zerdüştlükten geçmedir" (Gölpınarlı, 1995: s. 139).

Tasavvufta sadece Hırka değil, aynı şekilde önemli bir yere sahip olan Taç'ın (nişan-ı tiara-ilahi başlık), antik geçmişinin varlığına dikkat çekmek isteriz. Mesela Sümerlerin Lagaş sitesinin Rahip hükümdarı (MÖ 2144-2124) Gudea; Tanrısı Ninurta için inşa edilen tapınakla ilgili yazıtta "başındaki miğfere/taca bakılırsa bir Tanrı olan… gökler gibi parıldayan bir adamın" ona göründüğünü yazar (Sitchin, 2008: s. 152). Şıx Dlio Belincân'ın büyük şeyhi olan Ebu'l Vefâ'nın, şeceredeki ismi "Sultan'ul Tac'ul Arifin"dir. Yalın haliyle "Ariflerin Tacı" manasına gelen "Tac'ul Arifin"in tacı, burada bâtınî bir anlam taşımaktadır.

Firdevsi, *Şahname*'sinde Taç konusuna temas eder. Kürt, Fars antikitesinde Newroz'un yazılı mitik aktarısı Firdevsi'nin (940-1020), 977-1010 yılları arasında, *Avesta* metinlerinde ve sözlü gelenekte derlediği bilgilerle tamamladığı 60 bin beyitten oluşan *Şahname*'sinde, Kral Cemşid babında yer almıştır. Yeni günün başlangıcı olan Newroz'un ilk günü işte bu 21 Mart'tır. Cemşid'in tahta çıktığı, taç taktığı ve güneşin bu taca yansımasıyla, Newroz gününde toplananlar, kutsal ateşler etrafında çoşku içindeydiler. Bu konuda Firdevsi şunları yazmaktadır:

"Tahmurs'un oğlu çok değerli Cemşid, yüreği babasının öğütleriyle dolu olduğu halde, Tahta çıktı. Padişahlara yapılan törenle, başına altın tacını giydi, Beline kemerini kuşandı. Dünya baştan başa onun hükmüne girdi. Herkes, onun adaleti sayesinde rahata kavuştu. Devler, periler, kuşlar hep onun buyruğuna girdi " (Firdevsi, 1992: s. 38).

Cemşid, MÖ 1896-1176 yıllarında, bir rivayete göre 700 yıl yaşayan Gutilerin (MÖ3000) bir uzantısı olan Kürt Kassitlerin kralıdır (Bender, 1991: s. 135). Bütün bu anlatımlar içinde, Kassit kralı Cemşid'in Bâtınî Aleviliğin bazı temel öğelerine kay-

naklık ettiği de anlaşılmaktadır. Aynı paralelde Firdevsi'yi takip edelim:

"İleri gelenler, bugünü sevinçle kutlamak için şarap ve çalgı getirttiler, çalgıcıları topladılar. İşte, Nevruz denilen bu mesut gün o zamandan, o padişahtan yadigâr kalmıştır" (…) "Buyruk sahibi padişah o tahtın uzerinde, havanın ortasında parlayan güneş gibi, otururdu. Herkes tahtının etrafında toplandı. Dünya, onun talihindeki parlaklığa hayran oldu. Cemşid'in üzerine mücevherler saçtılar ve bugüne "Nevruz" adını verdiler" (Firdevsi, 1992: s. 48, 42).

Öte yandan Taç ile alakalı olarak yine antik bir veri İran/Acem padişahlarından ilki olan Kiyûmers'in adına da anlatılır:

Tufan zamanında yüce dağlarda bulunan bir mağaraya sığınmış, tufan geçince de Tanrı'nın emriyle padişah olmuş ve otuz yıl tahtta kalmıştı. Taç giyme ve tahta oturma törenini ilk o yapmıştır. Onun Hz. Nuh'un oğlu Sam olduğuna dair rivayetler vardır. Onun padişahlığı sırasında bütün canavarlar ve vahşi hayvanlar, tahtının önünde hizmetine amade idiler. O, gücünü halkı için yarar sağlayabilecek işlerde kullanmak istiyordu. Bu doğrultuda da Demâvend ile Istahr adıyla bilinen iki şehir inşa ettirdi" (Şişman-Kuzubaş, 2007: s. 21).

Cebrâil, Kürsü, Levhi Mahfuz

İslami gelenek içinde bu türden ortaçağ el yazmalarında ve benzeri belgelerde, tıpkı Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinde görüldüğü gibi şöyle bir tasavvufi tanıma yer verilmiştir. "Bu yol, hırka da Hz. Muhammed'den gelmektedir. O, Cibril'e dokunmuş, Cebrail (a.s) Kalem'e dokunmuş, Kalem Levh'a dokunmuş, Levh Kürsi'ye dokunmuş, Kürsi levhi'l-mahfûz'a dokunmuş, levhi'l-mahfûz da âlemlerin Rabbi olan Allah'a (Allah'tan almış, giyinmiştir) dokunmuştur. Bu değerli bir yoldur."

Cebrâil

Bu kelime İbranice'dir, "Allah'ın kulu" anlamına gelir. Öte yandan bir yönüyle, kuvvet manasına gelen Cebra ile, Allah anlamına gelen Îl'den meydana gelmiş bir isim olduğuda belirtilmektedir. Bütün peygamberlere Allah'tan vahiyi getiren Cebrâil'dir. batini Alevilerin klasik anlatılarında; Peygamber Muhammed'i, kırklar meclisine götüren Cebrâil'dir. Geçmiş yüzyıllarda Dersim'de özellikle Ocakzadelerin en popüler isimleri arasında Cebrail, Cıvrail, Cıbrail adları yer almaktaydı. Bâtınî manada Cebrail, insan-ı kâmil'in aklıdır. Bütün bunlardan da azade, esas itibariyle son kertede Cebrail, Xızır'dır.

Levhi Mahfuz

Kelime anlamı olarak Levh-i Mahfuz; "levh" levha, "mahfuz" ise saklı, saklanmış, korunmuş, korunan değerli demektir. Allah'ın takdir ettiği, bütün şeylerin üzerinde yazılı bulunduğu kabul edilen kader levhasına denir. Tasavvufa göre Levh-i Mahfuz, Allah'ın gökleri ve yeri yaratmadan önce yazmış olduğu bir kitaptır. Kürsü: Arapçada arş, koltuk, makam, kürsi, sandalye manalarında kullanılır.

1010 Yılında Yazılan Şecereyi Yenileyen (temize çeken) Alaeddin Keykubat

Üç metre uzunluğunda ve otuz santimetre genişliğinde yekpare bir parşömen deri kâğıda Arapça yazılan *Mevcut şecerenin başlangıç bölümünde Sultan Alaeddin'in (Keykubat* 1220-1237) *17 satırlık bir onay notu bulunmaktadır (Bkz. 1. resim). Keykubat, buradaki notunda, şecerenin,* Şeyhler şeyhi Dilo Belincân'a ait olduğunu bellirtir. Bu noktadan hareketle, Alaeddin Keykubat şahsında Selçuklu Devleti'nin (1040-1299) tarihsel evinimi üze-

rinde biraz daha ayrıntılı durmakta fayda olduğu kanısındayız. Lakin şecereler bahsinde Alaeddin Keykubat adı üzerinde, yapılan yorum/analizler bizi, buna zorunlu kılmaktadır.

Anadolu Selçuklularına gelince, 1072'den 1092 yılında kadar Melikşah döneminde devlet en parlak dönemini yaşamıştı. Çağrı Bey'in oğlu Sultan Alparsan bölgedeki Kürtlerin de verdiği destekle, Bizans orduları karşısında başarı elde etmiş ve Kürdistan üzerinden Anadolu'ya girmişti. Gıyaseddin Keyhüsrev'le (1205-1211) yükselme dönemi başladı ve Antalya fethedildi. Oğlu İzzeddin Keykavus (1211-1220), Sinop'u alırken, 2. oğlu Alaeddin Keykubat da (1220-1237) Alanya'yı, Erzincan Yassı Çemen'i (1230) alıp, bölgedeki Türk-Kürt Beyliklerini kendisine bağladı.

Cengiz Han'ın (1162-1227) yerine oğlu Ögeday Han (1186-1241) geçince, Keykubat, ona bir elçi göndererek bağlılığını bildirdi. Ögeday Han ise aynı elçiyle ona, "Alaeddin akıllı ve uzağı gören bir Sultan. Eğer buraya gelirse, bizden ağırlama görür. Kendisine ehtaclık (perdedarlık) veririz. Egemenliğindeki kentlere de dokunmayız!" (*NTV Tarih*, 2009: s. 29) demişti. Keykubat hakkında gayri Müslim Sıpt el-Cevzi'de şunları aktarır:

"Mazlum hakkını alıncaya dek uğraşır, Müslümanları ve gayri Müslimleri eşit gözetirdi. Bundan dolayı Yassıçimen zaferi dönüşünde Kayserili gayri Müslimler, sultanı bir günlük yoldan karşılayarak kentte de zafer şenliği düzenlemişlerdi. Meclisinde başta Malatyalı Yakubi İbn Kirya, pek çok Hırıstiyan aydın hekim bulunurdu" (NTV Tarih, 2009: s. 33).

Asıl konumuza, şecereye dönecek olursak; tarihsel periyodlar içinde ellerinde bu gibi belge ve şecereleri olan aileler, dönemin ilgili Nakibul Eşraflık makamlarına başvurup şecerelerini resmen kaydettirip, onaylatırlardı (Eflaki, 1986/1: s. 416; Özön, 1989: s. 646). Bununla birlikte şecerelerini, bizatihi dönemin padişahlarına götürüp onaylatanlar da vardı. Bu aileler, böylece vergiden, askerlikten ve benzeri muafiyetlerden faydalanma haklarına sahip olurlardı.

Örneğin asıl/orjin şecerde varolan ve o günün literatürüne

uymayan bölümler çıkarılırdı. Eski şecerelerin alınmasında bir diğer önemli faktör, bu belgelerin/şecerelerin kâğıdı yıpranmış ve ileriki zamanlarda yazılarının iyice silinerek okunmaması gösterilebilir! Yazılan yeni şecere mühürlenip, sahiplerine geri iade edilirdi. Buna aynı zamanda yenileme de denirdi (Birdoğan, 1990: s. 225-229; 1992: s. 135-190; 1995: s. 170; 1994: s. 130, 131; Seyyid Kekil, tarih yok: s. 224 ve Prof. Dr. Enver Çakar, Prof. Dr. Erkan Yar ile yapılan kişisel görüşmeler, Şubat 2013).

Bu dönemde, yaygın bir şekilde izlenen bu yöntem, Şıx'ın şeceresinde de aynen uygulanmıştır. Berxécân Ocağı'nın arkaik geleneğinde konuya ilişkin birçok anlatım versiyonları bulunmaktadır. Alanda edindiğimiz bilgiler ışığında bunları, kısaca şu şekilde özetleyebiliriz. Ellerinde benzeri yazılı kronikleri, belgeleri/şecereleri olan aileler, bu şecerelerini Keykubat'a onaylatıp, bazı imtiyazlardan muaf olurlardı[46]. Berxécân Ocağı'nın pirleri de, bu statüden haberdar olup, aynı haklardan faydalanmak arzusuyla eski/asıl şecerelerini onaylaması için bizzat bölgede bulunan Sultan Alaeddin Keykubat'a (bir anlatıma göre Mazgirt Bagin'de, bazı anlatımlarda ise Erzincan'da) götürürler. Ocak pirleri, asıl şecerede daha çok bilgilerin olduğunu ve hatta bazılarına göre, bir kitap niteliğinde/formatında olan yazılı bu belgenin/şecerenin çoğunun, yeniden yazılan mevcut şecerede yer almadığını, ayrıca bazı eklemelerin yapıldığını büyüklerinden bu duyduklarını farklı versiyonlarla anlatırlar.

Buna örnek olarak, mevcut şecerede yer alan Şıx Dilo Belincân'ın gece ve gündüz beş vakit namazı zamanında kıldırması temasını göstermektedirler. Zira ne kendilerinin ve ne de cedlerinin asla ve asla namaz kılmadıklarını, hele hele Dersim gibi bir bölgede beş vakit namazın esamesinin dahi okunmadığını hatırlatmaktadırlar (Alan notları, 2011, 2013). Bölgedeki Kürt Réya Heqi inancı mensubu olan kutsal çekirdek ailelerin, ellerinde varolan şecerelerini, öyle anlaşılıyor ki Selçuklu ve Osmanlı

46. Bölgedeki Kürt Réya Heqi inancı mensubu olan kutsal çekirdek ailelerin, ellerinde varolan şecereleri, öyle anlaşılıyor ki Selçuklu, daha sonrasında Osmanlı yetkilileri görmüş ve onamışlardır. Ama ne var ki bu ailelerin hiçbiri, devlet erki karşısında pozitif özel bir muameleye tabi tutulmamışlardır.

yetkilileri görmüş ve onaylamışlardır. Ama ne var ki bu ailelerin hiçbiri, devlet erki karşısında pozitif özel bir muameleye tabi tutulmamışlardır.

Keykubat'ın eklediği paragrafta da anlaşılmaktadır ki; Keykubat'ın gördüğü asıl şecerede iki mühürün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki Cengiz Han'a (1207-1227) aittir. Oysa Cengiz Han'ın bizzat kendisi, bu bölgede hiç bulunmadığı tarihsel olarak bilinmektedir. Bazı tarihi levhalarda, Dersim bölgesinde 1243 yıllarında göreceli de olsa, bir Moğol egemenliğinde söz edilmektedir[47]. Öyle anlaşılıyor ki; Keykubat'ın "Cengiz Han'ın işareti" tabiri, bizzat Cengiz Han'ın, bu şecereyi gördüğü anlamına gelmemektedir. Lakin buradaki "işaret", bahsi geçen "mühür"dür.

Mesela Cengiz Han'dan sonra, Moğolların başına geçen çocuklarından Ögeday Han (1186-1241), Keykubat daha henüz şecereyi görmeden önce, 1227'de İran'ın tamamını ele geçirmişti. Devleti, Cengiz Yasaları'yla yöneten Cengizoğullarının mühürü, zaten babaları, Cengiz Han'ın mühürüydü. Hem onay notunun devamında, "Ğilâkîğasû (Keykavus) Hân'a sunulmuş ve o da,

---

47. Moğolların önünde kaçan Harzemşah, 1228 yılında Eyubi Kürtlerinin egenemliğinde olan Bitlis/Ahlat'a saldırdı. 1230 yılında şehiri ele geçirip, her tarafı yakıp yıktı. Kuşatma sırasında sekiz ay ona direnen Kürt bedenlerinden, tabiri yerindeyse kaleler yaptı. Cengizoğullarından Ögeday Han 1931 yılında, Moğol askerlerini Horasan üzerinden, Azerbaycan'a ve oradan da Ahlat'taki Celaleddin Harzemşah'ın üzerine yolladı. Bölgede kaçan Harzemşah, bir veriye göre Silvan'da bir diğer anlatıma göre Dersim'de, Kürtlere yaptığı fenalıklardan ötürü, onu Dersimli bir Kürt öldürdü. Bu vesileyle Cengiz orduları, Kuzey Kürdistan'a girmiş oldular. Şecerenin bu süre (1231) içerisinde, bölgede bulunan Cengiz ordusuna komutanlık yapan Çormağan Noyan tarafından ya da oğul Ögeday Han tarafından onaylatılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Dersim bölgesine yerleşen yol erenlerinin Horasan'dan, Cengiz Han'ın baskısından kaçıp geldiklerine ilişkin tarih okumaları arasında yer almaktadır. Şecerenin Cengizoğulları/devleti tarafından onanmasını, Moğolların bölgedeki dengelere göre politik davrandıkları düşünülebilir! Çünkü yıl 1231 ve Moğol askerlerinden tam 30 bin kişi, Kuzey Kürdistan'da Dersim ve çevresinde bulunmaktadır. Konu ile ilgili olarak şu kaynaklara ayrıca bkz. (Kemali, 1992: s. 43, 44; Fırat 1981: s. 95, 96; Sevgen, 1951: s. 927-930; 2009: 24, 42, 43, 45; Izady, 2007: s. 110; Kalman, 1995: s. 47-49). Yine Pilvankan ve Dersim aşiretlerinin bir Harzemşahlı kavimlerinden olduğunu savlayan kaynaklara verilen bir cevap niteliğindeki, şu makalemize bkz. (Yalgın, "*Dersim Kürtleri Nasıl Türk Yapıldı*" http://www.gomanweb.org/i, 14.04.2015).

buna izin vermiştir…" yüklemiyle, "Cengiz Han'ın işareti" aynı anlamları taşımadığı anlaşılmaktadır. Keykubat'tan önce, Şıx'ın asıl şeceresini gören ve onaylayan, onun selefi olan abisi İzzettin Keykavus'tur (1211-1220). Bundandır ki Keykubat, "Ğilâkîğasû (Keykavus) Hân'a sunulmuş ve o da, buna izin vermiştir…" diye belirtmiştir.

Alaeddin Keykubat, asıl şeceredeki bu iki mühürü görmüş ve yeniden temize çektirdiği/yazdırdığı şecerenin baş tarafına bunlardan bahis açarak, not düşmüştür. Şecerenin bu kısmanda altı adet kırmızı ıslak mühür bulunmaktadır. Yuvarlak mühürler, içindeki yazılarının silik olmasından dolayı okunamamaktadır. Mühürler tam olarak okunmamakla birlikte az da olsa okunan bir mühürde, "Muhammed'in mevlası" yazılıdır. İlk mühürün Keykubat'a ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Diğer 5 mühürün Osmanlı padişahlarına ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum sadece Berxécân Ocağı'nın şeceresi için geçerli olmayıp, diğer Ocaklarda da bulunan bu türden şecerelerin tümünde Osmanlı padişahların mühürleri vardır. Öte yandan Keykubat'ın verdiği bilgilerle, asıl şecerede bulunan ilk iki mühürün sahibi böylece anlaşılmaktadır. Söz konusu bu yetkili mercihlerin/şahsiyetlerin 1210-1237 yıllarında, çeşitli iktidar mücadelesi vesilesiyle Şecerede adları geçen Kürt aşiretlerin meskûn oldukları bölgelerde bulundukları bilinmektedir. Bâtınî Alevi topluluğunun ezberletilmiş klasik anlatım tarihinde bir Cengiz Han/Moğol zulmü versiyonu vardır. Söz konusu Horasan'dan Anadolu'ya, Dersim'e geliş/göç nedeni olarak, onun saldırıları neden olarak hep gösterilmektedir. Esas itibariyle (1220-1227) bu yıllarda, böylesi bir göçün yaşanmış olduğu bilimsel olarak kanıtlanmamakla birlikte (ki bizim kanaatimize göre, Moğol zulmü yaşanmıştır fakat Dersim'e böylesine kitlesel bir göç yaşanmamıştır!), yukarıda da zikredildiği üzere, özellikle 1243'lü yıllarda Moğolların, Kürdistan'da Dersim çevresinde Harzemliler avına çıktığı bilinmektedir. Moğollarla ilgili Bilal Aksoy, şunları bellirttir:

"Moğullar, İslamiyeti benimsedikten sonra Şiiliğe meyletmişlerdir. Moğollar 14. yüzyıla kadar, Dersim ve çevresinde

1243'den sonra egemenlik kurmuşlardır. Bölgede birçok yerleşim (Mığı, Tatar, Mığısı, Timur, Temurtah) adı, Moğulcadan kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır" (Aksoy, 1985: s. 132,133).

Öyle ise bu sorulara cevap aranmalıdır! Horasan'dan, Moğul zulmünden aileleriyle birlikte kaçan yol erenleri gelip yerleştikleri Dersim ve çevresinde, 1243 yıllarında neden Moğol zulmüyle karşı karşıya kaldıklarına dair bir tek anlatıya yer verilmez. 1230'lu yıllara müteakip aralıklarda Moğol zulmünden ötürü Horasan'dan kaçıp Dersim'e sığınan yol erenleri, 1243'lü yıllarda, bu defa da Dersim ve çevresinde aynı Moğol zulmüyle karşılaşmış olmaları gerekmez miydi? Buna karşın, Harzem Şah ordularının gerek Horasan, İran bölgelerinden başlamak üzere Kuzey Kürdistan'da; Diyarbekir, Ahlat ve Dersim çevresinde yaptıkları zulümden neden hiç bahsedilmez? Buna karşın, son yıllarda ele alınan Dersim tarih yazımında Harzem Şahlar güzellemeleri bile yapılmaktadır. Hangi parametreler üzerinde böylesine tarihsel bir konuyu ele alırsak alalım, sonuç itibariyle böylesine tasavvufi terminolojiyle kaleme alınmış bu şecerede; Cengiz Han'ın işaretinin olduğu gerçeği, yanlı tarih okumalarımızla elde ettiğimiz ezberleri bozmada bir etkendir. Örneğin Goran Kürtlerinden olan ve Erdelan Devleti'nin kurucusu Baba Erdelan, bölgeye gelen Cengiz Han'a itaat etmişti. Mehmet Emin Zeki Bey'ın verdiği bilgilere göre; Bunun üzerine Cengiz Han, Baba Erdelan'ın hükümetini onaylamış ve ona dokunmamıştı. Baba Erdelan'ın yönetimi Goran ve Şehrizor aşiretleri ile Horaman deresinde yaşayan aşiretleri de kapsamaktaydı (Zeki, 1998: s. 72, 73).

Bağdat'ta, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin okulunda eğitimini tamamlamış ve İclas belgeleriyle Kürdistan'ın farklı bölgelerine dağılmış öğrencileri arasında Ehlisünnet ve'l cemaat'ten olan Şafii Kürtler arasında da birçok Seyyid aileleri bulunmaktadır. Bu ailelerin ellerindeki belgelerden de anlaşılacağı gibi, bunların da Seyyid ve Ebu'l Vefâ'ya bağlı oldukları yazılmaktadır. Örneğin; bu belgelerden biri Hicri 736/Miladi 1335 yılında Sultan'ul-Ari-

fin Seyyid Ebu'l Vefâ evlatlarından Seyyid Küçek Şivekari'ye[48] verilmiştir. Söz konusu belgeyi Cengiz Han, İran hükümdarları, Tuğrul Han… Selçuklu ve en son Osmanlı padişahları Abdulaizi İbn Mahmud Han-ı Sani'ye kadar onaylanmıştır. Yine üryan Xızır'ın menakıbnamesinde, onun talipleri arasında Cengiz Han'ın oymağının adı da zikredilmektedir. Görüldüğü gibi, Cengiz Han'ın adı bu şecerede de yine zikredilmiştir.

---

48. Bir Ekrâd/Kürt yerleşkesi olan Şivekari, 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakçur Livasına bağlı "Nahiye-i Şivekari" (Sékarun) kayıtlıdır http://www.simurg.com.tr/trtr/urun/belge/118725/secere- (10.04.2015).

Üçüncü Bölüm

Dersim'de, Bir Bâtınî Dâ'îsi (10.-11. Yüzyıl)

Çalışmamızın birinci bölümünde, tarihsel olgularıyla birlikte kısmen açımlamaya çalıştığımız Dersim ve dolayımlı olarak Réya Heqi itikatının erken/proto döneminde, Şıx Dilo Belincân'ın bir ilk'e işaret ettiğini işlemiştik. Özellikle Dersim tarihinin bu döneme ilişkin bilinmezleri arasında, Şıx'ın ardıllarına bıraktığı belgenin mahiyeti, bilimsel disiplinlerle ele alınması, mevcut verilere yenilerinin eklenmesini zaruri kılmaktadır.

Bugün itibariyle Dersim tarihi yazımında; örneğin Zeydîlerin, İsmâilîlerin, *İhvân-ı Safâ* Dostlarının, Karmatîlerin öğretisi ve bu ekollerin bölgedeki etkisi henüz araştırılıp, tam olarak ortaya çıkarılmamıştır. Dersim itikat süreğiyle alakalı daha çok, 13. yüzyıl ile, 16. yüzyıl baz alınarak kısmen tarih araştırmaları yapılmıştır. Ki bu yöntem eksik ve bir o kadar da, köklerin yok sayılmasını beraberinde getiren büyük bir handikapa işaret etmektedir. Bu bağlamda Şıx'ın, Dersim ve yakın çevresindeki faaliyetlerine ilişkin günümüzdeki ipuçlarını yakalayarak yol almaya çalışacağız. Çalışmamızın bu bölümünü, Şıx'ın Dersim bölgesine ilk gelişini ve sonrasındaki gelişmeleri alan araştırmalarımız sonucunda elde ettiğimiz sözlü tarih bilgileri ışığında ve yazılı verileriyle birlikte ele alacağız. Zira günümüzde dahi, farklı bölgelerde halen onun ayak izlerine rastlamak mümkündür. Şu âna kadar elde ettiğimiz ipuçları bizi, Şıx'ın erken dönemde fark-

lı bölgelerde faaliyette bulunduğu sonucuna götürmektedir.

Şıx'ın Dersim'e İlk Gelişi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Başta şeceresi olmak üzere diğer yazılı ve sözlü kaynaklarda çıkardığımız sonuç şudur: Şıx Dilo Belincân/Berxécân (970-1060); kuvvetle muhtemelen Dilok'dan (Gaziantep/Ayıntap) kalkıp, Bağdat şehrindeki Seyyid Ebu'l Vefâi Kürdi'nin (doğ. 312/925, H. 408/1017) okulunda okumaya gider. Burada bir müddet eğitim aldıktan sonra, elindeki şeceresi/iclas belgesi (400/1010) ile birlikte, Kurmanc aşiretleri arasında dailik faaliyetlerinde bulunmak için bölgeye gönderilir. Kuzey/Bakur Kürdistan (Türkiye) ve Güneybatı/Rojava Kürdistan (Kuzey Suriye) hattındaki Kürt illerini gezdikten sonra, bilinen ikinci durağı, Güney Sivas/Malatya hattıdır. Çünkü şecerede adı geçen cemaatler ve özellikle de Silémanian cemaatinin Malatya ve çevresindeki eski yerleşkeleriydi. Örneğin Arguvan'a bağlı ve 7 km uzaklıktaki Aşağı ve Yukarı Sülmenli köyleri ve yine 16. yüzyıl kayıtlarına bakacak olursak, Malatya'daki Silémaniyan/Selmanlı cemaatinin kurduğu o köylerden bazıları şunlardı: Arapkir'de, bugünkü adıyla Semeyi (Boğazlı), Gebük; Hekimhan'da Merzirme, Kozdere; Yazıhan'da Asar köyleri[49].

Pilvankan Aşireti'nin, Berxécân'ın orijinine ilişkin sözlü terminolojisinde daha çok iki ayrı görüş ön plana çıkmaktadır. Buna göre, onun Bağdat'ta ya da Horasan'da okuyup geldiği bilgisi yer almaktadır. Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinde Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin adının geçtiğine göre, onun Bağdat'ta eğitim aldığı ve Bağdat ekolünden olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da verildiği üzere, bu zaman diliminde, siyasi otorite erklerinin zulmünden kaçan yol erenlerinin (daileri) son uğrak merkezi hep Suriye ve Suriye Kürdistan'ı olmuştur. Dolayısıy-

49. Hamza Aksüt, (2004) "*Şeyh İbrahim Ocağı'nın Talibi Olan Oymak ve Obaların Tarihi*" www.hbvdergisi.gazi.edu.tr erişim: 03.03.2016

la bu yıllarda Bağdat'ta, Büweyhi Kürt devleti (M. 932-1062), varlığını sürdürmekteydi. Bu Kürt hanedanlığının kurucusu olan Şeref el-Dewle Şerzil ya da Şerizli'nin (tahtı M. 983-990) adındaki "zil/dil" Belincân'ın adıyla da örtüşmekte olduğu hesaba katılarak, bunun analiz incelemesinde Şıx'ın, büyük ihtimalle Bağdat'ın bir semti olan Kalmina'daki, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin okulunda (medrese, tekke, zaviye) okumuş olabileceği, mantığa daha yakın durmaktadır. Çünkü Dursun Gümüşoğlu'nun Osmanlıcadan Türkçeye çevirdiği **"**Tâcü'l Arifîn es-Seyyid Ebu'l Vefâ Menakıbnamesi"nin muhtelif bölümlerinde Şıx Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin, Irak'ta (Bağdat) Kalmînâ adındaki bir semtte bulunan "Zaviye, Medrese ve Tekke" sinden ve oradaki yetiştirdiği derwéşlerinden sıkça söz edilir. Berxecân'ın da, bu okulda eğlendiği, okuyup ders olduğu düşünülmelidir. Öyle ki Şıx'ın şeceresindeki bilgilerle birlikte, bizim elde ettiğimiz bütün tarihsel değerlerden çıkardığımız sonuçla bunun kesin olduğu kanaatindeyiz.

Güney Sivas, Malatya ve Hınıs Bölgesinde Şeyh Bircân Ocağı

Erken dönemlerde Güney Sivas, Malatya sınırında Berxécân adına kurulmuş bir Ocağın olduğu bilgisi, sözlü gelenekten yazıya dökülmüştür. Berxecân Ocağı bağlılarının anlatımına göre Ocak atalarının sık sık dışarıda olduğunu, bir derviş gibi gezdiğini, insanları kazanmak için yolara düştüğünü, bu vesileyle Malatya ve Sivas'a da sık sık gittiğini hemen herkes anlatır. Lakin bu türden söylemler tüm Ocak bağlıları arasında, evliyaları için ağızdan ağıza dolaşan sıradan bilgiler olarak da kabul görmektedir. Ancak Alevi, Bektaşi konularında araştırmaları olan Nejat Birdoğan, kitabında Alevi Ocaklarının coğrafi dağılımını anlattığı bir bölümde: "Şeyh Bircân Ocağı, (Güney Sıvas, Malatya'nın bir kesimi) Bu Ocak artık unutulmuştur" diye yazmaktadır (Birdoğan, 1990: s. 208).

Bu bilgilere ek olarak Birdoğan "Berlin Alevi Kültür Haftası

02.07.1990" etkinliklerinde yaptığı konuşmasına, Hacı Bektaş-ı Veli'den önce Anadolu'da Ocakların olduğunu belirterek, buna ilk örnek olarak Dede Kargın Ocağı'nı vererek konuşmasına başlamıştı. Sonrasında; *Vilayetname*'de adı geçen "Karadonlu Can Baba" olarak Aguiçen/Axucân'dan söz etmiş ve ardından, üçüncü sırada aynen şunları dile getirmişti, "Bugün yavaş yavaş talibi kalmamış olan "Şeyh Bircân Ocağı" Hınıs[50] yöresinde" (Birdoğan, 1990) demişti. Böylece araştırmacı-yazar Nejat Birdoğan çalışmalarında Şeyh Bircân Ocağı için iki ayrı adres göstermişti. Hem Güney Sivas ve Malatya'nın bir kesimi ve hem de Xınıs yöresinde, Şeyh Bircân Ocağı'nın geçmişte olan varlığından söz etmiştir.

Birdoğan'ın, sözlü araştırmalar sonucu elde ettiği küçük ama Pilvankanlar, Şıx Delil-i Berxécân Ocağı ve Réya Heqi itikatının tarih yazımı açısından oldukca değeri büyük olan bu bilgi karşısında üstad, bazı Ocak mensuplarının eleştirilerine de uğramıştı. Bunların başında, Şıx Delil-i Berxecân Ocağı Pirlerinden Hüseyin Erdoğan (doğ. 1935) gelmekteydi. Kısacası Pir Hüseyin Erdoğan; 1990 veya 1991 yıllarında İstanbul'da bir kaset izlediğini ve bu video kasetin ise Almanya'da bir panelde Ocaklar hakkında konuşma yapanın (ki o Birdoğan'dı) Berxecân/Bircân Ocağı'nı yok saydığından yakınıyordu. Bu düşüncelerini sözlü olarak bize (Kasım 2011) anlattığı gibi, Pir Hüseyin Erdoğan ilgili kitabında da bunları aynen dile getirmiştir (Erdoğan, 2009: s. 157, 158).

Oysa Birdoğan bu anlatımıyla, Dersim'deki Berxécân Ocağı'nı kastetmiyor, sadece Sivas/Malatya ve Xınıs bölgesindeki Şeyh Bircân Ocağı'ndan söz ediyordu. Ama ne var ki, başta Pir Hüseyin Erdoğan ve Şıx Delili Berxécân Ocağı'nın tüm mensuplarının asırlar öncesinden adı geçen bu bölgelerde, Şıx'ları

---

50. Erzurum iline bağlı, Muş-Erzurum karayolu üzerinde bulunan ve 16. yüzyılda "Xizan Kürt Beyliği" olarak bilinen siyasi yapılanmanın merkezi dahilindeydi. Berxécân 11. yüzyıl ilk çeyreğinde bu bölgede meskûn olan Kürt aşiretleri içinde yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle Muş, Erzurum ve Bitlis bölgeleri 16. yüzyıl'da "BiliCan" olarak da adlandırılmıştır." Xizan beyliği için ayrıca bkz. (Şeref Han, 1990: s. 236-248).

tarafından vücuda getirilen aslında Şeyh Bircân Ocağı'ndan habersizdiler. Sözlü tarih araştırması ve konuların yetkin bir uzmanı olarak araştırmacı yazar/ozan Birdoğan'ın verdiği bu bilgiler üzerine kendisiyle konuşma fırsatımız olmuştu. Almanya/Saarland Alevi Kültür Derneği Genel Sekreteri (1991-93) iken, 17 Nisan 1992 tarihinde Frankfurt Kültür merkezinin, Frankfurt Üniversitesi'nde düzenlediği konferansta Birdoğan'a, söz konusu çalışmalarında Şıx'a atfen aktardığı bilgileri bizatihi sormuş, kendisinden konu hakkında detaylı bilgiler almıştım[51]. Aynı sohbette, Avukat Muharrem Naci Orhon'da (1927-2010) bulunmaktaydı. Görüşlerini bizimle paylaşan Birdoğan'ın, Şıx hakkında muhtelif bölgelerde derlediği bilgiler, kısaca şunlardan ibaretti:

"Kürt Alevilerin yoğunlukla yaşadıkları bölgelerde "Şeyh Bircân, Belincân, Bericân Ocağı" ve benzeri adlara sıkca rastladığını ama bu şahsiyetin adına sadece bir Ansiklopedide (ki o Ansiklopedi, *Türk-İnönü Ansiklopedisi'*ydi. 1943: C. 2: s. 74, -e.y.) denk geldiğini, başka yazılı kaynaklarda detaylı bilgi edinemediğini belirtmişti. Bununla birlikte, Sivas/Malatya hattında, Bingöl/Kiğı'da, ayrıca Erzurum/Hınıs ve çevresinde toplamda üç ayrı bölgede "Şeyh Bircân Ocağı"nın varlığından söz eden, kendilerini/ailelerini geçmişte bu Ocağın pirleri ve talipleri olduklarını dile getiren yaşlıların olduğunu anlatmıştı. Bu isimdeki Ocakların aynı ya da ayrı Ocaklar olup olmadığını kestiremediğini, fakat adı geçen bölgelerde, bu Ocakların günümüzdeki taliplerinin olmayışlarını, bunların unutulan aynı Ocak olduğu kanısına varabileceğini anlatmıştı. Bu taliplerin çoğunun şu anda, özellikle Axucân ve Şıx Çoban Ocağı'nın bağlıları arasında yer aldıklarını da beyan etmişti. Kiğı ve Xınıs bölgesinde "Şıx Çoban Ocağı"nın ise, aslında "Şıx Bircân Ocağı"nın üzerine kurulan bir Ocak olabileceğinden sadece şüphelendiğini!" vs dile getirmişti.

Berxécân ve Cemal Avdel Ocağı pirleri tarafından "Baké,

---

51. Ayrıca adı geçen bu Konferansın haberi için bkz. (İsmail Elçioğlu, "*Almanya Alevi-Bektaşi Kültür Haftasında Büyük Çoşku" Cem* Dergisi, 1992/13: s. 48, 49); Birdoğan ile yaptığımız bu söyleşinin özet bölümü için bkz. (E. Yalgın, "*1992'de Birdoğan Hoca ile Yaptığımız Söyleşi*" *Dergâh* Dergisi, 1995, Aralık, sayı:1).

Bakéyi Naci" adıyla anılan M. Naci Orhon söze girerek, Şeyh Bircân'ın gercek adının "Şeyh Belincân" olduğunu (ki o zamana kadar, biz de dahil) şeceresindeki gerçek adının "Belincân" olduğundan, herkes habersizken, M. N. Orhon, Şıx'ın adını doğru telaffuz etmişti. Konuşmasının devamında Orhon; "Şıx'ın, Ebu'l Vefâ yolağının erken dönem dailerinden olduğunu, ilk uğrağı olan Sivas/Malatya bölgesindeki taliplerinin Axucân'lara değil de, Belincân'dan önce bölgede kurulan kendi ocağı olan Mineyik/Ebu'l Vefâ/Zeynel Abidin Ocağı'nın bağlıları arasına katıldığını" belirtmişti.

Orhon, bu noktada Birdoğan'a itiraz etmişti. Aralarında kısa bir tartışma doğmuştu. Çünkü M. N. Orhon'a göre, "Doğudaki (Kürt -e.y.) ocakların serçeşmesinin, yani Pirépiran/Mürşid Ocağı'nın, aslında H. Bektaş Veli Dergâhı değil de, kendi ocağı olan Zeynel Abidin/Ebu'l Vefâ Ocağı olduğunu" anlatmıştı. Birdoğan'ın sözünü ettiği Sivas-Malatya ve Muş, Erzurum, Bingöl bölgelerinde erken dönemde kurulu olan "Şeyh Bircân Ocağı'nın kurucusu, Pilvankanların günümüze kadar getirdikleri "Berxecân Ocağı"nın kurucusu olan Şeyh Delil-i Berxecân/Şeyh Dilo Belincân'dan başkası değildi. Doğrudur! Berxecân, Pilvank/Pilvenk'e daha gelmeden önce gittiği bazı bölgelerde, aşiretler içinde bir ocak/dergâh/okul kurmuş ya da o alanda faaliyet yürütebilecek bir yol erenini rızalıkla Réberliğe/göreve getirdiği, günümüzde derlenen bazı bilgilerle anlaşılmaktadır. Sırrı ilahiye üzerinde şekillenen Bâtınî faaliyet disturu, dai mürşidlerin başından beri izledikleri örgütleme yöntemlerinin en temel ayağını oluşturmaktaydı. Örneğin Şıx'ın, Sivas/Malatya'da kurduğu Ocağın talipleri daha sonraları, kardeş ocak olan Sivas bölgesindeki Pirbad Ocağı ve Arguvan Mineyik'teki Zeynel Abidin/Ebu'l Vefâ Ocaklarının bağlıları olmuşlardı. Erzurum, Muş ve Bingöl bölgelerinde kurduğu Ocağın bağlıları, yine onun bir halifesi olan Şeyh Çoban adına kurulan Ocağın sonraki yıllarda bağlıları arasında yer almıştı.

Belincân, bu bölgede bir müdet eğlendikten sonra biraz daha

Doğu'ya doğru, Elazığ Karakoçan'a geldi[52]. Şıx, şeceresinde yazılı olan Cemaatleri ve özellikle de buradaki Delikan Köyü'nün kurucuları olan "Cemaat u Delikan/Delikan topluluğu"nu ziyaret etti. Burada, Delikan/Delkan cemaatiyle cem-i cıvat oldu. Uzun muhabetler sonucu Şıx, Delikan Cemaatine yola dair getirdiği yeni bâtınî bilgileri aktardı. Zahiri anlatımda: Kuzu kesilip yenildi, kemikleri derisine sarıldı. Sıra, kendi kerametini göstermeye geldi ve Şıx, asasıyla kuzuyu yeniden diriltti. Ayrıca suyu olmayan Delikan Köyü'ne, asasıyla su çıkardı. Suyun başına asasını dikti ve hemen yeşertti. Kendisine talip olan köylülerin rızalığıyla, köyün en bilgin ve yetkin şahsiyeti olan Şeyh Cemal'i (Cemal Avdel) ya da onun atalarından birini burada halef/ardıl olarak bıraktı. Daha sonraları Cemal Avdel/Cemal Abdal Ocağı diye ünlenen bu ocak, günümüze kadar geldi[53].

Şıx, Dersim'e varınca, Pertek ilçesinin bir köyü olan bugünkü Sağman Köyü'ndeki Arap/İslam Emirliği/Kadısına gider. Örneğin, 13. yüzyılda Sağman Emiri/Kralı, beyinin adı Takur'du. 1700'lü yıllarda yazılan Üryan Hızır menakıbnamesinde 1200'lü yıllar anlatılırken bu bölgeden**,** "Kürdistan" olarak söz edilmektedir (Gülten, 2010: s. 87) [54] Elindeki şeceresini Sağman kralına/emirine gösterip, bölgede Yarésan, Zerdüşti, Êzdai ve hatta Hıristiyan, Kurmanç aşiretleri arasında faaliyet göstereceğini ve bugüne kadar Bizans egemenliği altında olan bu aşiretleri (Ta ki yüzyıla gizliliğini ön planda tutarak) "Müslümanlaştırmak için çalışacağını (!)" anlatır.

---

52. Topluluğun ortak hafızasında, bu konuda iki ayrı görüş vardır. Bazılarına göre: a) Şıx, Pilvank Köyü'ne gelmeden önce Delikan Köyü'ne, Delikan Aşireti'yle görüşmeye gitmiştir. b) Şıx, Sıvas/Malatya'dan sonra direk Dersim'deki Sağman Emirliğine varıp, akabinde hemen Pilvank Köyü'ne gelmiş ve faaliyette bulunmuştur. Doğrusu, bugüne kadar topladığımız yazılı ve sözlü bütün kaynaksal verileri incelediğimizde, bize göre de bu ikinci görüşün daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Zira mekânını kurup, Kurmanc Aşiretleri nezdinde kendisini ispat etmeden, bu coğrafyada faaliyette bulunması imkânsızdı.

53. Cemal Avdel/Cemal Abdal ile ilgili özel çalışmamız için bkz. (Yalgın, 2013a: s. 117-234).

54. Kürdistan ve Kürt tabirlerinin geçtigi ocak kroniklerini inceleyen özlü bir çalışma olması bakımından ayrıca bkz. Yalgın, Erdoğan (2014)"*Yol Erenlerine Ait Yazılı Belgelerde Geçen, Kürt Ve Kürdistan Tanımlari*" *Dersim* gazetesi, Ağustos, Yıl: 4; Sayı. 43; s. 8.

Öte yandan Şıx'ın, Sağman'a gelişinin ve oradaki serüvenleriyle alakalı olarak farklı anlatımlar bulunmaktadır. Fakat bilinmektedir ki; 648'den 1071 yılına kadar Dersim ve yakın çevresinde göreceli olarak Arap-İslam egemenliği ile Bizans egemenliği arasında siyasi yetkinlik açısından gelgitler yaşanmıştır. Sözü edilen yıllarda Bizans imparatoru II. Basilerios (976-1025) ve sonrasında da VIII. Constantinus (1025-1028) bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Dersim tarih yazımında, yaklaşık 450 yıllık tarihsel kronolojinin yazım kaydı, net bir şekilde tutulamamıştır[55]. Yerel literatürde "Sağman Krallığı/Kadılığı/Emirliği" olarak tabir edilen erk, Arapların bölgedeki yetkili mercihi olarak görev yapmaktaydı. Halife Ömer (MS 634-644) döneminde Araplar, Dersim ve yakın çevresinde tam hâkimiyet kurmasalar da, ilk defa bu yıllarda kısmen bölgeye girmişlerdi. Daha sonraları Abbasi halifesi Me'mun, 830 yılında yine bölgeye girmiş ve bazı İslami kalıtsal yapılar yerleştirmişti.

Arap-Bizans çekişmeleri bu alanda sürekli devam etmiştir. En son Araplar, MS 10. yy.'da, Sağman'da nihayetinde bir Arap/İslam Emirliği oluşturulmuşlardı. Aslında Arapça olan "Emir" kavramı: Bir aşiretin bir ülkenin başı, beyi, reisi olup büyük bir soydan geldiğini de içeren bir isimsel unvandır. Söz konusu bu Arap-İslam biriminin bölgedeki varlığının amaçları arasında, Müslüman olmayan bölge halkının Müslümanlaştırılması, bunların vergiye ve askere bağlanması hedeflenmiştir. İşte tam da böylesi bir süreçte, Şıx Dilo Belincân bölgeye gelmiş ve elindeki şeceresiyle gidip Sağman'daki Arap-İslam emirliğinden izin alarak faaliyetlerine başlamayı uygun görmüştür. Şıx'ın bu davranışı, bir anlamda Bâtınî dailerin izledikleri takiye yöntemine işaret olarak da görülebilir. Bu noktadan haraketle, tarihsel süreci içinde bölgede yetkin erksel bir konuma sahip olan Sağman yerleşkesi ve idari taksimatı hakkında da kısaca bilgi vermek gerekir.

Eski Sağman Köyü, sarp kayalıklar üzerine inşa edilmiştir.

---

55. Dersim'le ilgili tarihsel kronoloji hakkında varolan rakamsal doneler için şu kaynaklara bkz. (Kalman, 1995: s. 45-49; Cengiz, 1985: s. 16, 17; Kaya, 1999: s. 433, 434).

İki tepe üzerine kurulmuş çok eski bir yerleşim ve aynı zamanda bölgenin bir idari birim merkeziydi. Bu bölgeye, günümüz literatüründe "Haraba Sağman mezrası" da denilmektedir. Burada Sağman Kalesi, Camii, Çeşme, Medrese, Hamam, vs gibi tarihi eserler bulunmaktadır. Köyün doğusunda Singeç Çayı ve Dersim, batısında Hozat karayolu, kuzeyinde Elazığ, güneydoğusunda Pertek yer almaktadır. Sağman Köyü, 1929'dan beri Pertek ilçesinin bir merkez köyüdür. Pertek ilçesine uzaklığı 15-20 km'dir. Köyde iki eski kilisenin varlığı fakat bunların şu an yıkık, harabelerinin dahi kaybolduğu bilinmektedir. 1516 yılından sonra bölge, Safevi hanlığından alınarak Sağman Kürt Beyliği adıyla, Osmanlının topraklarına dahil edilmiştir. O zamana kadar Çemişgezek beyi olan Hacı Rüstem Bey kırk adamı ile birlikte, Yavuz'un fermanıyla öldürülür (Ünal, 1991: s. 254).

Hacı Rüstem Bey'den sonraları, çocuklarından Emir Pir Hüseyin Bey, bağımsız Çemişgezek (1533-1557) hükümdarı olur. Kesintisiz olarak otuz yıl bölgeyi yönetir. Osmanlı taksimatı içinde bu bölgenin kapsayıcı adı, yine Kürdistan'dır. Burada, daha sonraları Sağman sancağı teşkil edilerek, Pir Hüseyin Bey'in oğlu Keyhüsrev Bey'e verilir. Ölünce onun oğlu Salih Bey, Sağman yönetimini alır. Sonra kardeşi Ömer Bey, Salih Bey'i öldürüp (1590) eşini de almak istese de, Salih Bey'in eşi ve adamları, Ömer'i öldürürler. Bu defa da yönetime Salih Bey'in oğlu, Keyhüsrev Bey getirilir. Salih Bey 1555 yılında, Sağman Camii'ni, "Çelebi Ali Bey" adına yaptırdığı bilinmektedir. Baba Salih Bey ve oğlu Keyhüsrev Bey'in mezarları caminin yanındaki türbededir. "Seqeman/Sakman Hükümdarları" hakkında en eski tarihi kaynak olması bakımından Şeref Han'ın Kürdistan Tarihi'inin (*Şerefname*) ilgili bölümüdür (1990: s. 198-202).[56]

16. yüzyıldaki Osmanlının Çemişgezek Sancağı'na ait kayıtlarda, bölgedeki şehir, kasaba ve köy halkının kökeni tespit edilirken, bu kayıtlarda; Cemaat-i Müslümanan, Cemaati Gebràn ve

56. Sağman Kalesi ve yerleşkesi hakkında 17. yüzyıl'da Evliya Çelebi'nin Kürdistan'a 1640, 1649-50 ve 55 yıllarında yaptığı gezi notlarının farklı analizleri için bkz. (Aksoy, 1985: s. 192-194; Kalman, 1995: s. 55, 56).

Cemaat-i Yahudiyan vs tasnifi yer almıştır (Ünal, 1999: s. 55). Burada konumuz açısında dikkat çekici olan unsur, Cemaat-i Gebràn'dır. Lakin Gebran adını, Derwéş Gewr/Gebr adıyla birlikle düşününce, bununla "Gebr ü tersa": Ateşe tapan, Zerdüşti dininde olan Mecusîler kastedildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bölgedeki bu topluluğun varlığı, 16. yüzyılda halen eski inançlarının izini sürdüklerinin de bir göstergesidir. Öte yandan, Cemaat-i Gebràn'ın özellikle Mazgirt merkezli Derwéş Gewr/Gebr ekseninde onun bağlılarının olabileceği, itinayla üzerinde durulması gerekir! Yine Dersim'de, Ovacık/Hozat havalisinde; Gevran/Pezgevran, Gevan, Gebran, Bezgar/Bezga(u)ri (Topuz uşağı/Goran) Aşireti de bu döngüsel tarihin çerçevesinde göz ardı edilmemelidir. Yani bölgede büyük yoğunlukta Müslümanlaşmamış nüfusun olduğu anlaşılmaktadır.

Tekrar ortak hafızadaki asıl konumuza dönecek olarsak; Kadılık/Emirlik, şecereye bakıp ve Şıx Dilo Belincân'a, istediği izni verir. Belincân buradan da, direk Pilvank Köyü'ne doğru yola koyulur. Bu bölge, daha çok ağırlıklı olarak Bizans denetiminde (sözlü gelenekte) Hıristiyan Keşiş'in hegemonyasında/egemenliğinde olan bir bölgedir. Köyde kendisine mekân kurmak isteyen Şıx'a, Keşiş karşı çıksa da, sonuçta Şıx, köyüne yerleşir. Keşiş ise bu bölgeden uzak düşer. Sosyolojik temelde konuyu ele alacak olursak Şıx; bölgede gelişen toplumsal gelenek ve görenekler, bu vesileyle farklı katmanlardaki toplumsal bütünlüklere zemin hazırlamış olur. Söz konusu bütün bu verilerin mitik anlatımlarla sembolize edilerek, günümüze aktarıldığı muhakkaktır. Fakat bütün bu anlatıların salt bir hikâyeden ibaret olmadığı, tarihsel doneleriyle bunların, günümüzde reel karşılığı olduğu düşünülmelidir. Nitekim burada anlatılanları, zamansal öncelik içinde günümüze getirdiği mesajları, mantıksal bütünlük mahiyetinde ele alarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Berxécân'ın, Sağman Emiriyle olan diyalogları ve Hıristiyan Keşiş ile olan münasebetine ilişkin mitik verilerin analizleri için Mitosların Şıxı bölümüne bakınız.

Berxécân'ın Ocak Mekânı/Bano Pil, Ocaxé Pil

Bilindiği üzere yol erenleri/daileri gittikleri her bölgede mekân (varlığın zuhur ettiği somut gerçeklik) kurup, sıfatlarını zamanla açığa vurmuşlardır. Çünkü onlara göre, mekânsız ve sıfatsız olan her şey, "yok" hükmündedir! Bu kevn ü mekânda (kainat, dünya), sadece onların iç dünyaları değil zira ruh-u Canları da bu esrarı devr-i âlemde bir baki pervanedir. Kalubeladan beri onlar, ışığın etrafında ahenkle tur dönen kelebek (tasv) misali, bedenine zuhur etmek için dostu/aşkı arayan hakkın tecellahıdırlar. Onlar, ateşle nurlanan ve ateşle harlanan sönmez birer marifetle, hakikate vararak, yanındaki Canla semaha yürüyen yeryüzü yıldızlarıdırlar. Onlar herkesten gizli, döngüsel çarkın içinde kendi âlemlerinde binde bir gitgelleri yaşarlar. Yeryüzü mekânına sığsalar da, zahiren coğrafik -lamekân- ve mekânsız olmayı, varlık birliğiyle bağdaştırmazlar.

Bulundukları mekânda kendilerini tahakkuk (gerçekle özdeşleşme) ettirip, yeni bir doğuşa evrilirler. Bir bakıma, ocakta yanan od, bacasında tüten temiz nefestirler. Bundandır ki onlar; etrafında toplananlar tarafından hakkın delili ve varlık kapısının nuranileri olarak görülüreler. Bağlıları onları, arş u ferş (yeryüzü ve gökyüzü) arasında cinvat é pırt (ayrışım/sırat köprüsü) olarak algılarlar. Bu köprünün üzerinde yürümek ve hakikate ermek için, bulundukları umman-ı deryadan sıyrılıp, onların kıyısına yönelirler. Bağlıları onlara Pir, Réber, Mürşid derler. Onlar da, Hakk'a (doğru, gerçek/Tanrı) ermek için cıvat olan bağlılarına gönül rahatlılığı içinde Pırt, Pır, Pir=köprü olurlar.

Birdoğan'ın da belirttiği gibi tasavvuf ehli, sofi yol erenleri asırlar öncesinde kurdukları mekânları, erken dönem (Anadolu ve Kürdistan'daki Bizans egemenliği 1100'lü yıllara kadar) genellikle kiliselerin hemen yanı başlarında inşa etmişlerdi (Birdoğan, 1990: s. 206). Onlar, zaman içinde, coğrafi bölgelere göre mescidlerin karşısında da dergâhlarını vücuda getirmişlerdi. Buradaki amaç, bölge insanını teolojik açıdan etkilemeye çalışan hegemonik hiyarerşiye karşı, toplum katmanlarında varolan yö-

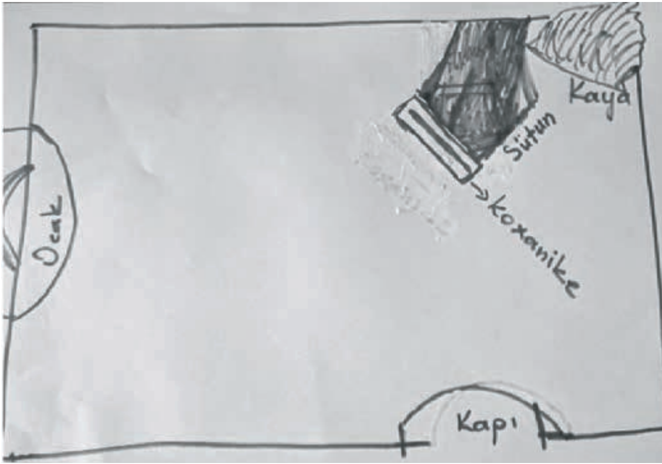
resel kadim kültürel/teolojik esrarlı bilgileri, beraberinde getirdikleri yeni bilgilerle harmanlayıp, gizlilik temelinde özellikle son rafineli Bâtınî "*İhvân-ı Safâ*/Karmatî öğretisi" ile toplumu etkilemeye çalışmaktı. Ki bu yöntemle başarı elde ettikleri, günümüzde daha da net bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu paralelde ele almamız gereken bir diğer önemli husus ise, Dersim bölgesi antikçağlardan beri, Tanrı ve Tanrıçalara adanmış kutsal tapınaklar bölgesiydi. Bu kadar Ocağın Dersim'de vücuda getirilmesi, Ocakzadelerin (Kalu) ve eşleri olan Anaların (Anu), bu ocaklarda en kutsanan değerler/sembollerdir. Nitekim bu kadim konseptin perdelenmiş esrarında, bölgedeki arkaik kültürel kökenin büyük payının olabileceği, kanımızca dikkate şayandır.

Umumiyetle Asurlar'dan (MÖ 1000'li yıllar) beri, Dersim ve çevresinde hatırı sayılır eski kiliselerin varlığı, Rum ve Ermenilerle birlikte devam ettiği bilinmektedir. Sonrasında yine Dersim çevresinde Arap/İslam birimlerinin bölgeye yerleşmeleriyle birlikte derme çatma mescidlerin inşası da söz konusuydu. İşte Şıx'ın, tam da böylesi bir geçiş sürecinde devreye girmesi ve inançsal bazda kendi öğretisini, özellikle kiliselerin yoğunlukta olduğu bir bölgede (İç=derun u Dersim) hayata geçirmek istemesi anlaşılırdır. Bu nedenle; yeni kuracağı kutsal mekânını, kiliselerin bulunduğu bu coğrafik alanda inşa etmiştir. Mitik anlatıma konu olan Keşiş ve yıkılan kilisesi, sembolik manada buna bir örnektir. Çalışmamızın kapsamı dahilinde görüleceği gibi, Hıristiyan Keşiş ile birlikte bölgedeki Sağman İslam Emirliği'nin, Şıx karşısındaki yetkisizleşmesini de göz ardı etmemek gerekir. Şimdi asıl konumuza, yani Şıx'ın kurduğu/inşa ettiği mekânının mimari özelliklerine gelebiliriz.

Şıx, Pilvank Köyü'nde, 1010 yıllarında kendi elleriyle yaptığı okul/dergâhının[57] üst çatısını, dikdörtgen taş yığma duvarları

57. 1990'lı yıllarda Bolu ve Kayseri komando tugayları, Çemişgezek kuzey köylerinden başlamak üzere Hozat ve Ovacık yöresinin kırsaldaki tüm köylerini zorla boşaltıyor ve gerek gördüklerini yakıp/yıkıyorlardı. Bu kapsamda 18 Mayıs 1994 tarihinde; Pilvank (Dedeağaç) Köyü ve Şıx'ın kurduğu okulu/dergâhıyla birlikte yakıp yok edildi. Alan, yasak bölge ilan edildi ve yaklaşık 7 yıl boyunca köy, sahiplerine kapalı tutuldu. Şıx'ın, yakılıp yıkılan orjinal mi-

üzerine, altıgen (şeş koşe) kubbeli olarak atar. Yani dergâhın taban kubbesi, altı tabaka ahşaptan yapılmıştı. Tavana atılan keran/cısırların (düzgün ağaç) bile aynı yöne doğru dizilmeyip altıgen şeklinde özenerek atıldığını Hüseyin Katurman (1932), Zeynel Kasun (1961), Nadire Güntaş Aldatmaz (1963) başta olmak üzere ve daha birçok yaşlı Pilvankan mensubu bize anlatmışlardır. Mekânın büyüklüğü, yaklaşık 60-70 metrekareydi. Duvarlarının yüksekliği, normal evlerden oldukça daha yüksekti. Duvarları taştan örülmüş ve duvarlarında normal pencereleri bulunmamaktaydı. Özel bilgilerine başvurduğumuz Nadire Güntaş Aldatmaz, kendi el çizimiyle hatırladığı kadarıyla mekânın dış duvarlarını ve içyapısını çizerek, mekân hakkında şu detaylı bilgileri bizimle paylaştı.

Çizim: Nadire Güntaş Aldatmaz

---

marili dergâhının yerine 2006 yılında, Pilvank Köyü'nde Berxécan Ocağı'nın pirlerinden ve Dervişlerinden olan "*Sılémani Derwéşi Pilvanki*" olarak tanınan Derviş Süleyman Güntaş (Silemanê Dewreşî 1333/1917-1983) torunları tarafından, yeniden stilize edilerek modern bir dergâh yaptırıldı. Bununla birlikte; Berxécân Dergâhı'nın hemen yanında, eskiden beri Piri Séwdin'in mekânı bulunmaktaydı. Fakat 1970'lerde Piran ezbeti mensubu olan Hesi Zerdé tarafından yıkılan ve sözde yerine yeni yapılan (!) Piri Sévdin'in bu mekânı'da aynı şekilde, Güntaşlar tarafından yeniden yaptırıldı. Her iki dergâhın arasında ise bir çeşme inşa edildi. Gerçi bölgedeki bu eski mimari yapıların çoğu ya devlet veya bağlıları tarafından modernite uğruna maalesef yıkılmıştır.

“Mekânın kapısı doğuya bakıyordu. İçeriyi bir dikdörtgen gibi düşünürsek kapının açıldığı duvar ile karşısındaki duvarın yaklaşık uzunluğu 10 metre idi, Kuzey ve Güney karşılıklı duvarları ise yaklaşık 6 metre idi. Giriş kapısı, sağ köşeye daha yakındı. Kuzey duvarı ile Batı duvarının kesiştiği köşede, zeminden biraz daha yüksek bir konumda, kutsal kabul edilen, üzerinde mum yakılan, bugün de yeni binada muhafaza edilen bir kaya parçası vardı. Sütun ise kaya parçasından evin içine doğru çapraz bir şekilde ilerlerseniz yaklaşık 2 metre sonradır. Yani evin tam ortasında değil de Kuzeybatı yönündedir. Sütunun hemen önünde üzeri dikdörtgen şeklinde ahşap bir kapak ile örtülü “koxanike” dediğimiz içinde “teberik” denen toprak bulunan bir yer vardı. Kuzey duvarının tam karşısında yani Güney duvarında büyükçe bir ocak, ocağın en üst noktasında “dorike” dediğimiz bir pencere vardı. Üst bölümün kubbemsi bir görünümü vardı. Dışarıdan ise bacanın görünümü yine kubbemsi idi. Hatta duman çıkışı ya da pencere emin değilim, birkaç bölmeden oluşuyordu” (Nadire Güntaş Aldatmaz, Alan notları, 2015).

Çizim ve bütün anlatımlara göre mekânın kapısı; doğu duvarının sağ köşesine yakın bir yerde açılırken, “Ustın’a Reş” (Kara Direk) dediğimiz kutsal sütun ise hemen karşıdaki batı duvarının sağ köşesine doğru durmaktadır. “Kewir é Reş” dediğimiz kutsal (Siyah Taş), kuzey ve batı duvarlarının bitiştiği köşede yer almaktadır. Kutsal ateşin yakıldığı ocak ise mekânın güney duvarının ortasında konumlandırılmıştır.

Erken dönem olarak ele aldığımız 11. yüzyıldan başlayarak, 13. yüzyıla kadar olan bu türden mimari yapılarda, altıgen kubbe sıklıkla göze çarpmaktadır. Daha sonraları yapılan mekânlar, bir görüşe göre 7. ve 8. İmamlar betimlenerek dizayn edildiği sanılmaktadır! Altı sayısının geometrik şekli altıgendir. Yani ters yönde iç içe geçmiş ya da üst üste konmuş iki üçgenden oluşan altıgen şekilidir. Bu uyumlu geometrik şekil, itikat süreğinde bir bakıma kadın ana ekseninde doğurganlığı çağrıştırır. Bir kadim bilgide; altıgenli kutsal mekânların tarihsel kökeni, Sümer Tanrı-

larından olan Enki'nin bir dünyalıdan doğan oğlu, Sümerlerdeki Sippar ve Şurupak kentlerinin kralı olan "Ziusdra", yani kutsal kitaplardaki Nuh peygambere kadar gider. Buyruk yazmalarının verdiği bilgilere göre; "Nuh peygamberin tacının tereği altıdır. Bu altı terek, altı yön anlamındadır. Ve kuzey, güney budur" (Bozkurt, 2009: s. 113).

Öte yandan altıgen kubbeli mimari yapılar, itikat süreğinde Zerdüşti ezoterik kalıtlar üzerinden yürüyerek günümüze kadar ulaştığı düşünülmektedir. Altıgen (şeş cihet) öğretisinin temelleri, bilinen tarihiyle Zerdüştle birlikte atıla gelmiştir. Zerdüşt, Ahura Mazda'ya (Haq/Tanrı) varmada, bu altı iyilik meleği vasıtasıyla ulaşmıştır. Ömer Uluçay ve Sıraç Bilgin'in verdiği bilgiler dahilinde bu altı melek şunlardan oluşmaktadır:

"J.Vohu Manah: Kutsal ruh, bilgi/bilge, iyi düşünce, iyi fikir, iyi işlek. Khşatra: Mazda'ya itaat hükümranlık demektir. İyinin, kurtarıcının geleceği inancı. Aşa/Haşşa: Doğruluk, düzen, hak, adalet. Armaiti: Sevgi, eşitlik, tevazu, yardım. Harvatat: Güven, bütünlük, mazbut, huzur. Ameratat: Ebedi, baki ölümsüzlük. Ahura Mazda'nın bu "ölümsüz altı melek"i (amşespendi), aynı zamanda Mazda'nın "altı cephesi"ni (rü/şeş cihet) oluşturur. Gezegenlere göre bunların durumu şöyledir: Ortadaki Ahura Mazda (Güneş), etrafında ise 6 gezegeni sıralanmıştır. Bunlar. Armati (Dünya), Harvatat (Venüs), Khşatra (Mars), Aşa (Jupiter) Vohu manah (Satrün), Amritat (Merkür) (Uluçay, 2010: s. 213, 214; Bilgin, 1995: s. 193). Bunlara ek olarak Zerdüşt'ün bir amblemi, altı dal olarak tasvir edilmiştir. Buradaki sembol, Tanrı'nın altı veçhesini temsil eder. Dalların birleştikleri ana gövde/dal ise, Ahura Mazda'yı betimlemektedir (Bilgin, 1995: s. 47; Bilgin, 1997: s. 247-262). Ayrıca burada altı dal sembolün, bir küme ışık/nur süzmesini betimlediği manasını da çıkarmak pekâlâ mümkündür. Esas itibariyle şu bilginin de burada eklenmesi gerekmektedir. Yukarıda sıraladığımız Güneş etrafındaki altı gezegen, Zerdüşti felsefenin düalist (iyi ve kötü) sembolizmi içinde Altıgenli yani 12 sayısına takabül etmektedir. Ayin-i Cemleri yöneten Güneş'in (Réber, Pir ve Pirépiran/Mürşid) yardımcıları,

pervaneleri olan 12 hizmet ritini sembolize eder.

Antikçağlarda 6, Aşk Tanrıçası Venüs ve Afrodit'ın kutsanan rakamıdır. Altı sayısı, Réya Heqi itikatı içinde en önemli felsefik açılımlarla kendisine yer bulmuştur. Yukarıda sıraladığımız Zerdüşti öğretideki bu inançsal dizge, esrarını gizlemek için günümüzde "Allah, Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin" tamlamalarıyla kendisine bir örtü biçip dikerek böylece korunmuştur. Yine Bâtınîliğin bir kolu olan Hurûfilik akidesinde, 6 sayısıyla birçok öğreti kavramlaştırılarak açıklanmaktadır. Bütün bu felsefik dizgeler, 10. yüzyılda billurlaşan Bâtınî *İhvân-ı Safâ* ve Karmatî öğretilerinde detaylandırılmıştır.

Bu konuyu biraz daha açımlamaya çalışalım. Ethem Xemgin, ilgili çalışmasında; Ahura Mazda'nın bu altı iyilik meleğinin karşısında, Ahirman'ın da yine altı kötülük meleği hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir (Xemgin, 2000: s. 277-179; Xemgin, 1995: s. 170). Görüldüğü gibi, altıgen/şeşcihet öğretisinin temelinde makrokozmosla (Gök varlıklarının bütünü, kainat, cihan, âlem) ilgili felsefenin olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Réya Heqi itikatının bu proto başlangıcında, Arş-u Ferş (yeryüzü ve gökyüzü) kozmogonisinin derin izleri bulunmaktadır. Özellikle tarihi süreç içinde Bâtınîye ilmiyle evrilerek gelen *İhvân-ı Safâ*/ Karmatî öğretisinin temel ayağını, bu gizemli öğreti oluşturmaktaydı. Örneğin İran, Irak Kürtleri arasında yaygın olan Ehli Haq itikatının kozmogonik evresinde, "Haq'ın 7 donu" vardır. Her bir don (beden/cüs), kendisiyle birlikte 6 evrensel ruh (avatar/teofani/baba) ile tamamlanır. Böylece altı rakamı, Ehli Haq/Yarisan inancında da kutsanmaktadır (Izady, 2007. 264; Minorsky, 2010: s. 123). Yine *Avesta*'nın Fergard 4 metinlerinde, altı sözleşmeden söz edilir (*Avesta*, 2012: s. 48).

Örneğin Delikan Köyü'ndeki Cemal Avdel'in kendi kurduğu mekânı da, yine altıgendi. Ocak Pirlerinden İsmail Doğan (1951) ve Cemal Dedeoğlu'nun (1953) bize verdiği bilgilere göre, dergâhın eski tavan yapısı, şimdiki gibi düz olmayıp, altıgen şeklinde tek kubbeliydi. Altıgen ise, bölgedeki erken döneme ilişkin mimari özellikler olduğu gibi, İmamlardan çok yolun kozmik ve

felsefik süreğini mesajlamaktadır. Devam edecek olursak, dam/tavanın üstünde orantılı bir yükseklikte altı köşeli bu kubbenin, Réya Heqi itikatında kutsanan önemi bulunmaktadır. Bu içsel sırrı, yol erenleri kısaca şöyle manalandırırlar: "Çar anasır, şeş cihet". Yani 4 anasır/Anasır-ı Erbaa (temel öğe), "Toprak, hava, su, nur/nar/ateş". Şeş=6 cihet/yön (altıgen=şeşkoşe), Dünya'ya altı yönden bakmak gerek!

Yani mühim olan; bir bütün olarak evrene ve çevrende cereyan eden olaylara "sağdan, soldan, yandan, arkadan, alttan ve üstten" bakarak, insan-ı kâmil olgunluğuyla hareket etmektir. Ancak bunlara eklememiz gereken bir önemli mevzu daha var. O da Şıx'ın isim kökü olan Bel/Baal'la ilgilidir. Daha öncede değinmiştik! İlkçağda efendi, sahip, koca, kral dahası Tanrı anlamına gelen Baal'in belirgin simgelerinden birisi de Altı sayısıdır. Altı sayısının iki ya da üç kere yinelenmiş şekilleri de (6, 66, 666) Baal'la ilgilidir. Bu noktada Şıxımızın adının kökü olan "Bel"i hatırlatalım! Yine altı köşeli yıldız güneşle ilgili bir semboldür. Bütün bunların daha çok Kenanlılar/Yahudiler tarafından kutsandığı bilinmektedir. Acaba Şıx'ın felsefik düşüncesinde Yahudi inancının bazı öğeleri de gizlenmiş midir? Zira soy şeceresi İsmail değil de, İshak üzerinden İbrahim'e dayanmaktadır. Birazdan temas edeceğimiz gibi; Ustın a Reş'in üzerindeki Bazı sembol çizimlerin ipuçları bizi yine aynı noktaya getirmektedir. Zira mekân tavanının altıgeni, ters yönlü üçgene ve dolayısıyla doğurgan anaya işaret ederken, bizi anaerkil bir rumuza götürmektedir. Ya da bütün bunların hepsi, bir takiye midir?

Zira Şıx'ın faaliyet alanı, daha çok Bizans imparatorluğunun himayesindeydi. Kadim gelenekte, İnsan-ı Kâmil topluluğuna "Mezhebi Ervah" derler ki, felsefik açıdan bakıldığında bunlar, kozmos'un canlı cansız bir bütün olarak ruhlu olduğuna, kendilerinden bir parça taşıdıklarına inanırlar. Felsefenin temelinde "âlem-i ecsamdan, âlem-i ervaha/madde âleminden, ruhlar âlemine" geçiş süreğinin canlı ve açık tutulması hedeflenmiştir. Öğretideki derin manayla, evrendeki zıtların birliği ve onların uyum içinde olmaları gerektiği ilkesi yatmaktadır. Cemal Avdel

Ocağı'nın pirlerinden İsmail Doğan, bu kozmogonik oluşumu, "Şeş cihetten baktık bu cihana, Taife-i Şit, Güruhu Naci'deniz. Budur temel felsefemiz. Ne incinir, ne incitiriz" diye açıklarken, Dersimli ozan Ali Cemali[58] bu yezdan-ı ilmi ledün'ün (yaratan/yaratılanın ilahi bilgisi, gayb/bâtınî bilgisi) sırrını, bir kılamında şöyle tasvir-i dile getirmektedir.

Temel Felsefemiz

Temel felsefemiz insanlıkla gelir
Şit Nacideniz biz delillerimiz var
İnsan düşmanıyla daim düşmanız biz
Ateşi nur eden Halillerimiz var

Bayrağımız kanda sancağımız Cânda
Hakkı yakın bulduk şahdamarda kanda
İnsanlık yasamız bizim bu cihanda
Aleme hac olmuş ölülerimiz var

Altıgendir bizim esas temelimiz
İnsanca yaşamak bütün emelimiz
Gerçekleri söyler Ali Cemali'miz
Altıgen güvenli bilimlerimiz var

Berxécân'ın Pilvank/Pilvenk Köyü'nde kendi elleriyle yaptı-

58. Âşık Ali Cemali (Ali Cemal Çetinkaya 1941) Mazgirt'in Şomu (Gelinpınar) Köyü'nde doğdu. İlkokulu Çangal'da okudu. Ali Cemali'nin *Doğu Anadolu'nun Doluları Halk Ozanı Ali Cemal'in Hayatı ve Deyişleri* (1974) ve *İnsanlık Özlemi* (2002) adlı kitapları bulunmaktadır. Ali Cemali'nin "Temel Felsefemiz" adlı Nefesini, Musa Eroğlu 1994 yılında "Yol Ver Dağlar" adlı albümünde seslendirmişti.

ğı dergâhının mimari özellikleriyle, Delikan Köyü'ndeki Cemal Avdel'in dergâhının mimari özellikleri aynıydı (Yalgın, 2013a: s. 220-223). Dersim Réya Heqi inançlı, "Ewladé Ré daileri"nin kurdukları mekânları, türbeleri, ziyaretgâhları altıgen ya da normal kubbeliydi (Seyyid Kekil: Ek/Fotoğraflar bölümü). Pilvank Köyü'ndeki bu kutsal mekân, sadece Berxécân Ocağı'nın bağlıları ve dolayısıyla Pilvankan Aşireti'nin mensupları tarafından kutsanmıyordu. Aynı zamanda başta çevre köyler ve aşiretler olmak üzere, bir bütün olarak Dersim bölgesi tarafından bilinen bir arkaik inanç merkeziydi. Bundandır ki; özellikle Dersim'de, Pilvank Köyü için sözlü gelenekte ve kılamlarda Ocakların/Evliyaların toprağı tanımı da kullanılmıştır.

Söz, Ocakların/Evliyaların toprağı Pilvank Köyü'ne gelmişken, kılamlara konu olan bazı kıssalardan söz edelim. Demenân Aşireti'nin bir mensubu olan silahşör Sılo Sur, döneminin en gözde yiğitlerindendi. Dolayısıyla çevre aşiretler, onunla mukabil/zıt bir çizgide olup, onun peşindeydiler. Annesinin uyarılarına kulak asmayan Sılo Sur, annesine, "Kırkı benimle baş edemez, seksen kişi de bir araya gelemez" deyip, yine de kendi bildiğini yapıyordu. Yitik bir aşk hikâyesinin kahramanı olan Demanân mensubu Sılo Sur'un, Pilvank Köyü'nde bir sevgilisi vardı. Sürekli onun yanına gidip geldiğini bilen düşmanı olan aşiretler, günlerden bir gün Pilvank dönüşü Sılo Sur'u, pusuya düşürüp öldürürler. Annesinin ağzıyla Sılo Sur için, Sılémano Qız'ın (Süleyman Doğan, doğ.1913) yaktığı bilinen ağıtta "... Sona harde Pilvanki harde Ocaxon o/tede meke gıraniye..." , "… Oğlum, Pilvank'a gidiyorsun kendine dikkat et, orada büyüklük yapma, orası, Evliyalar/Ocaklar toprağıdır..." Yine Mursayé Sıleman'dan derlenen ağıtın bir diğer versiyonun da ise "Bıko xatıre aşire bi zone/Sılemane mı herkes tore tesano/bıko meso Pilvanko vesae/qesa aşire tore biye zu ye", "Aşiretin hatrını bil/Süleymanım, herkes senin kanına susamış/gitme oğlum yıkılası Pilvenk'e/aşiretler senin hakkında söz birliği ettiler." Bu ironi sözlerle, Pilvank Köyü'nün kutsanan toprakları anılmaktadır.

Özellikle geçmiş yıllarda ve dahi günümüzde bile, ziyaretçi-

ler köye girişte, ayakkabılarını çıkarıp ellerine alarak yürümeye başlarlar. Köyün ilk girişindeki evin duvarını öperek niyaz ede ede, Şıx'ın dergâhına ulaşırlar. Dergâhın duvarları öpülüp niyaz edilerek eşiğe gelinir. Bazen ağlamaklı ve hüzünlü dualarla Şıx niyaz edilerek, huşu içinde anılır[59]. Ardılları ve çevredeki Kürt aşiretleri, bu dergâhı "Ocak evi=Mala Ocexé, Bano Pilé, Ziyaru Ewliyayé, Dergaxé Pilé, Ziyaru Berxécân é, Ziyaru Pilvankan" vs diyerek asırlardan beri takdis etmişlerdir.

Berxécân Ocağı'nın Ustına Reş'i

Bütün sözlü anlatımlarda Şıx, Pilvank Köyü'nde kurduğu mekânın ana sütununu/orta direğini, köye yaklaşık 5 km uzaklıkta olan ve köyün güneyinde (alt tarafında) yer alan kutsal Munzur kıyısında kesip getirir (Aksoy, 2006: s. 138). Beş metre uzunluğunda olan bu düzgün ağacın etrafını yontarak, tahminen kırk santimetrelik bir köşeli dörtgen şekilinde dizayn eder. Mekânın tavanını ortadan tutan bu "Hustına Reş/Ustın a Reş/Ustına Şayé/Kara Diek"[60] yani sütun/ayak, köşegen bir kare prizmaydı. Bu orta direğin, göz kamaştırıcı görünümüyle tılsımlı bir gizeminin olduğuna inanılıyordu. Duvardan duvara atılan tavanın keranları/kirişleri, mekânın ortasındaki Ustın a Reş'in üzerine oturtulmuştu. Yapının kenar duvarlarından yüksek olan Ustına Reş, böylece damın altıgen kubbeli oluşunu sağlamıştı.

Şıx'ın ardılları tarafından kutsanarak "Hustına/Istına/Ustına Reş, Usına Şayé" adıyla bütün çevrede bir ziyaret olarak ünlenerek, daha sonraları bölgedeki diğer ocaklar tarafından da aynı kült devam ettirildi. Delikan Köyü'ndeki Cemal Avdel Ocağıyla birlikte aynı kutsi gelenek, Mazgirt'in Kızılkale (Dirban) Kö-

59. Bölgedeki ocak, ata kültü ile ilgili olarak antropolojik bir çalışma olması bakımından önemsediğimiz bu çalışmaya ayrıca bkz. (Deniz, 2012: s. 233-251).
60. Trawi/Turabi/Tırabi, Cemal Avdel'in kurulum mitinde bahsi geçen Şadiyan mensubesi olan annenin 6. küçük oğludur. Tradisyona göre Trawi, çocuk yaşta olduğu için, Cemal Avdel bunu yanında tutar. Ona ders verir ve eğitir. Daha sonra Trawi'yi "Muxundi"ye yollar. Oradaki Şadiyan Aşireti'nin "Trawi Ocağı/Ziyareti"ni vücuda getirir.

yü'nde Şadiyan Aşireti'nden olan Laçoların damevine/dergâhına ve Muxundi'deki "Trawi Ocağı/ziyaretine" (Köksal, 2001: s. 18). Yine Mazgirt/Muxundi'deki Bamasur Ocağı'na taşınmıştır (Muxundi, 2013: s. 114-116). Kutsal Kara Direk/Ustına Reş olgusunun itikat süreğindeki tarihsel kökleri, yakın zamanlarda ortaya çıkarılmamıştır. Örneğin; Ehli Haq itikatının temelinde de bu olgu bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre Güney/Başuré Kürdistan'daki (Irak) Kakéi/Kakai inancının ilk tohumları Şehrizor (1784 yılından sonra Süleymaniye) kentinin doğusunda, 23 km uzaklıkta bulunan Barazanc Berzinye Köyü'nde toprağa atılmıştır. Kakai inanç hareketi ilk olarak, Şeyh İsa'nın oğlu Sultan İshak (Sohak) tarafından İran-Irak (Kürdistan) sınırını teşkil eden Hewreman bölgesinde yer alan Pird-i War'da (Köprü duvarı) başlatılmıştır. Önderlerinin Kürt olmasından dolayı, Kürtler, Fars ve Türkmenler tarafından da taraftarlar bulan Kakei/Keke ismi geniş manada; Kutsanmış (melek) Kardeşler=Babalar anlamına da gelmektedir.

Kakai hareketinin tarihsel tesfilatı kısaca şöyle gelişmiştir: Pird-i War'da, Şeyh İsa'nın eski mekânı/mabedi oğulları tarafından tamir edilir. Evin orta yerinde çatı/tavan altına verilmesi gereken hazırlanmış direğin, çatı ile yer arasında kısa kaldığı görülür. Şeyh İsa, bu duruma üzülür ve bunu anlayan büyük oğlu İshak, direğin bir ucundan tutar ve küçük kardeşi Musa'ya der ki, "Sen de diğer ucundan tut" ve Kürtçe, "Keke bikışi/kardeş çek ya da babam çek" der. Eylem hasıl olur ve böylece direk uzar. Kürtçe söylenen bu sözle, "Keke" adı, zaman içinde yaygınlık kazanarak toplumsal bir isme dönüşür. Bu inançsal yapının bir üst adlandırması olarak Kaké/Kakai hareketi bölgede yayılır (Edmonds, 1997b: s. 484, 484).

Kekélerin (İshak ve Musa) sır ile uzattıkları kutsal direk, Berxécân'ın kendi elleriyle Munzur kıyısından kesip getirerek yaptığı mekânında tavan altına verdiği direkle (Ustına/Hıstına Reş), aynı kutsi değerlere hasıl olmuş bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kutsal direk kültüne, bölgeler arası karşılıklı olarak talipler nezdinde ayrıcalıklı bu türden bir nis-

be atfedilmesi önemlidir. Buradaki benzerlik, kutsanan direk/ Hustın'dır. Ayrıca Keké[61] ismi, Dersim'de ve Pilvankan Aşireti içinde sıklıkla kullanılan, Kürt onomastiğine ait bir isimdir. Öbür yandan, Êzdai/Ezidi Kürtlerinde de kutsal direk kültü, tıpkı Réya Heqi itikatında olduğu gibi sürdürülmektedir. Laleş'deki (Güney Kürdistan), Şéx Adi bin Musafir'in (1075-1116) Êzdailerce kutsanan türbesindeki Kaniya Sıpi'nin yanında, bir Dara Khewa (Uyku ağacı) vardır. Bu ağaç, tüm Êzdailerce kutsanır. Laleş ziyareti sırasında insanlar, bu ağacı öpüp, dualar ederek kutsarlar (Aksoy 2006: s. 137-138).

Munzur'daki kutsanan o sırlı ağaç ile Şıx'ın Hustına Reşi arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Yani, Munzur'un sırlı ağacının, Berxécân'ın mekânında kutsanan Hustına Reş'in olduğu inancı, alan araştırmalarımız sırasında da sıkca sözü edilen bir husutu. Esas itibariyle bu konunun temelinde, 17. yüzyılda bölgeyi gezen Evliya Çelebi'nin (1611-1682) anlatımları da kaynaklık etmiş olabilir!

> *"Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, Munzur kaynaklarının kuzeyindeki bir dağda Munzur babanın diktiği gayet siyah bir ağaç vardır ki, bu ağacı kim keserse zarar görür" dediğini Korkut Buğday'dan aktarırken Aksoy devamla, "Pilvenklilerin inanışına göre, atalarının inşa etmiş olduğu evin ortasında yer alan kara direk de Munzur'a atfedilir" demektedir* (Hüseyin Çakmak'tan aktaran Aksoy, 2006: s. 138).

Gürdal Aksoy, aynı sayfada devamla bir tarihi bilgiyi daha verir. Ağacın, Dersimliler tarafından nasıl kusandığını, yine bir Dersimlinin dilinde şöyle aktarır:

---

61. Berxécân Ocağı'nın Pirlik makamında olan ve ocağın özellikle İran ayağıyla en çok ilgilenen Mele Weli (1893) kendi oğullarından birisine, Keké Rıza (1870-1952) adıyla seslenmiştir. Hatta Keké adının yanı sıra, Pilvankan aileleri Kekbıra (Baba/kardeş) adını da geçmiş yıllarda çocuklarına vermişlerdir. Yine Seyyid ailelerinde Séy Kekil adı, oldukça bilinen bir isimdir. Dahası, Berxécân Ocağı'nın pirleri/Piranları-Mürşidleri özellikle kendi Réberlerine, geçmiş yıllarda "Keké Réber" diye de hitap ederlerdi.

> *“Sözgelimi, 1927’de Cumhuriyet gazetesinde yöre hakkında yayımlanan taraflı bir yazı dizisinde, Zafer Sihmü bu yönde bazı bilgiler aktarmıştır, “Meşeler birer mabuttur (Kendisine tapınılan varlık, Tanrı, ilah. -e.y.). Ormanların şahın şahı bu ağaçların köklerini mukaddes vücutların yanaklarına saldıklarına kaildirler...”* (Aksoy, 2006: s. 138).

Evliya Çelebi, Kürdistan’ın bazı bölgelerini gezip ve Munzur’a ilişkin bu sözlü anlatımları *Seyahatname*’siyle günümüze aktarırken O, Dersim’de bir kutsal ağaç kültünün varlığını ta 1600’lü yıllardan süzerek bizlere sunmuştur. Ki bu kültürün temeli, Zerdüşti öğretiye dayanmaktadır.

1994 yılında yakılıp, yıkılan Berxécân Ocağı’nın kutsanan mekânının içindeki Ustına Reş, bir inanışa göre ortadan sır olup, kayboldu! Onun, Pilvank Köyü’nde bir yerlerde kendisini sır edip, bağlılarının dar gününde yardımcısı olacağı inancı günümüzde de sürdürülmektedir. Ustına Reşin üzerinde, manalı Arapça/Farsça yazılar ve simetrik[62] çizimler bulunmaktaydı. Bu kutsanan direğin üzerindeki yazıların, talipler nezdinde Berxecân tarafından bizzat yazıldığına da kanaat getirilmektedir. Bu konuda Nadire Güntaş Aldatmaz oldukça çarpıcı bilgiler vermektedir. Mekân hakkında kaynak kişilerden edindiğimiz bütün bilgiler, oldukça ilginç ipuçları elde etmemizi sağlamaktadır.

Hustına Reş’in üzerindeki yuvarlak kıvrımlı bu motifin, birçok açıdan ele alınabilecek ezoterik öğeleri bulunmaktadır. Temelinde; bu motifin yeniden doğumu, ruhsal dinginliği temsil ettiği anlaşılmaktadır. Görüşüne başvurduğumuz ocak pirleri, halk etimolojisiyle bu sembolün; çarxı semahı ifade ettiğini anlatmaktadırlar. Zira halkanın kıvrımı saat yönüne doğru değil de, tıpkı semahta olduğu gibi tam tersine olan bir seyiri içermektedir.

---

62. Simetri bir denge ve orantı kavramıdır. İki şeyin birbirine benzeşmesi ve uyumu olarak da bilinir. Simetrik şekiller, birbirlerine tamamen uyar ve aralarındaki benzerlik mükemmelliği, kusursuzluğu temsil eder. Bunu, aynadaki haliniz olarak da düşünebilirsiniz. http://www.hakkinda-bilgi-nedir.com erişim: 03.03.2016.

Günümüzde, spiral konusunda farklı ezoterik görüşler geliştirilmiştir. Bunlar içinde Eser Elmas şunları dile getirir:

Çizim Nadire Güneş Aldatmaz, Kaynak. İndigo Dergisi, 2013/4, sayı: 91

"Spiral neredeyse en eski sembollerden biridir, mağara çizimlerinden modern sembolizme kadar Tanrıçaların sırrı spirallerle aktarılmıştır. Spiral bir merkezden yani bir noktadan dışarı doğru büyümeyi ve gelişmeyi sembolize eder. O nokta Tanrı (yaratım) ve spiralin gelişmesi ve büyümesi ise Tanrıça'yı (gelişme) sembolize eder. Yani yaratılış ve gelişimin temel kutsal sembolüdür. Aslında bu eril ve dişil prensibin birlikte çalışmasının simgesel gösterimidir. İlk yaratımdan sonra dişil enerji yani Tanrıça onu değiştirip dönüştürür ve tekamül ettirir işte bu yüzden en kadim Tanrıça sembollerinden biri de spiraldir. Gelişmenin ve büyümenin halkalar halinde olması dişil enerjinin giriftliğini anlatır. İşte bu esneklik ve uyum dişil enerjinin temel prensibidir. Dişil enerji esnek, değişken ve geliştirendir. Bu yüzden gelişim ve titreşimler

düz bir çizgi halinde değil, spiraller halinde zuhur eder" (Elmas, 2013).

Dış büyük halkanın başlangıcından ortaya doğru küçülerek kıvrımlaşan ahenkli bu seyir, devridaimini, üç anayolda tamamlamaktadır. Orta sonsuzluğun, bir enerji merkezidir. Kıvrımlar küçüldükçe ateşi, dışa doğru büyüdükçe de güneşi temsil eder. Yaşamın bu enerji çarkı, Ateş ve Güneş kültünün ortak hiyaretiğine işaret etmektedir. Bu sembol, aynı zamanda yılan kıvrımına da işaret etmekte ve yuvarlak/halkası ise doğuşun kozmik yumurtasını andırmaktadır. Bir diğer anlatımıyla dünyanın hem kendi ve hem de güneşin etrafında dönüşerek, yılını tamamlaması anımsatılmaktadır.

Bu sembol, Hurrilerde ve Mısır uygarlığında kaya kabartmalarında sıklıkla rastlanan yazı motifleri arasında yer almaktadır. Yine Mezopotamya'daki özellikle Tanrıça tapınaklarında bulunan kaya kabartmalarında, duvar çizimlerinde Kadın Tanrıçanın kutsal doğumunu simgelediği için bu motiflere yer verilmiştir. Dersim'de 1960'lara kadar duvarları süsleyen renkli halılarda, bu motiflere sıklıkla rastlanmaktaydı.

Kaynak. İndigo Dergisi, 2013/4, sayı: 91

Antik Kürt inançlarında; Réya Heqi itikatında (Bâtınî Aleviliğinde), Ehli Haqlarda, Kakailerde, Êzidilerde Elma'nın kutsallığını anlatan birçok halk etimolojisi bulunmaktadır. Bâtınî Ale-

vilerde elma, evlenen genç kızların evlilikleriyle özdeşleşmiştir. Gelin gittiği evin damında, eşi olacak erkek ve müsahibi tarafından başına elma atılarak karşılanır. Yine müsahipler, bir elmanın iki yarısı olarak algılanır[63]. Elma sembolizmi, aslında kadının doğurganlığına işaret etmektedir. Bakınız, konu hakkında eser Elmas, elmanın ezoterik rumuzunu nasıl çözümlemektedir:

"Elma Tanrıça'nın bir diğer kutsal sembollerinden birisidir. Neredeyse bütün antik dönemlerde elma her daim Tanrıça'nın kutsal meyvesi olarak geçmiştir. Bunun temel nedeni hem titreşimi hem de içinde gizlediği sırdır. Bu sembolizmin çıkış kaynağı elma ağacının ve meyvesinin saf dişil enerjiye sahip olmasıdır. Bu yüzden doğrudan Tanrıça'nın bilgisini hatırlatmak için bu dünyada olduğunu söyler kadim gelenekler. Bir diğer önemli nokta ise elmayı kestiğinizde ortaya çıkan içindeki pentagram şeklidir. Pentagram Venüs gezegenin Dünya'dan gözüken dönüş yörüngesidir, Venüs ise doğrudan Roma mitolojisinde Tanrıça olarak geçer ve diğer geleneklerde ise Tanrıça'nın gezegenlerindendir. bu yüzden elma Tanrıça'nın meyvesi ve sembolü olarak ezoterik gelenekte yer almıştır. Pentagramın bir diğer ilginç kısmı ise sadece Venüs ve Dünya'nın denk düştüğü (Dünya'dan gözüken) yörünge değildi" (Elmas, 2013).

Şıx'ın mekânıyla alakalı olarak elde ettiğimiz bütün bu değerlendirmeler sonucunda, şunu rahatlıkla dile getirebiliriz! Mekânının, tavanının altıgen olması, Ustına Reş'in üzerindeki spiral sembolüyle, yol süreğinde kadın anaya ve kutsanan doğuma ve haneye işaret etmektedir. Hustına Reş'in üzerindeki artı işareti ise yönle alakalıdır. Yani Doğu, Batı, Güney, Kuzey! Kadim gelenekte bu denklem; dünyanın, evrenin "dört kapısı" olarak telakki edilir. Yolun bağlıları için açık olan bu kapılar; İslamın zahiri manasında Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarına boyanır. Aynı kadim gelenekte bu defa da; "Okumak Şeriat ise, öğrenmek Tarikat'tır. Marifet bilgi ise, sırr-ı Hakikat Hakk'a ermektir!" dis-

---

63. Elma'nın farklı inançlardaki kutsanan betimlemeleri için ayrıca bkz. Birsen Orhan, "*Ortak Payda Elma*" *Semah* Dergisi, Yıl: 3; Sayı: 23; Eylül-Ekim 2015: s. 38.

turuyla açıklanır. Uzunca badireler sonucunda ilk üç kapıyı aşan Cân, sırr-ı Hakikat'ı; Hakk'ıyla hak olduğu o birkaç saniyede ancak anlayabilir. Mezopotamya topraklarında yayılan semavi dinlerle birlikte bütün bâtınî ilimler, kendisine altına gizlenebileceği bir şemsiye (setr, takiye) mutlaka bulmuştur.

Keviré Reş/Kara/Qere Taş

Berxécân'ın Pilvank Köyü'nde kurduğu bu mekâna, ocak evi: "Mala Ocexé, Bano Pilé, Ziyaru Ewliyayé" denildiğini daha evvel belirtmiştik. Bu dergâhın içinde kutsanan hustına Reş'in dışında bir de siyah oval bir taş bulunmaktadır. Yaklaşık 70-80 cm çapında olan bu taşı Pilvakanlar, "Kewiré Reş, Kemeré Teverik, Kemeré Cilu < Cıra mum taşı" diye adlandırırlar. Ocağa gelen izyaretciler, taşı öpüp niyaz ederler. Öperken "Ya Şıx Delili Berxécân du me xılas ke, Du, zarok u mala me ra sıtar be!" gibi dualarla seslenir, elleriyle okşarlar. Kutsanan siyah taşın üzerinde çıralarını yakıp, altından teberik niyetine toprak alıp beraberlerinde götürürler.

Berxécân Ocağı'nın banisi tarafından getirilip kurduğu mekânın en gözde yerine yerleştirdiği ve halen kutsanan Keviré Teveriké/Keviré Reş/Siyah Taş

Pilvankan Aşireti'nin kısmen unutulan Bâtınî geleneğinde; Keviré Reş'i, yol ataları olan Berxécân'ın bizzat kendisinin getirip, kurduğu dergâhın içine yerleştirdiğine inanılır. Bu taş, günümüzde de dergâhın içindedir. Ziyaretçiler tarafından üzerinde mumlar yakılır, niyaz edilir. Öpülür el sürülür. Bütün bu ritüellerin (initiation) bir de Bâtınî manaları vardır ki; bu olgular tam da süreğin felsefik temel yapılarını adeta ifşa etmektedir. Şöyle ki; ona dokunan elle yanlış yapılmaması, onu öpen dudaklarla yanlış konuşulmaması, onu gören gözlerle yanlış/kem gözle bakılmaması gerekir. İşte o zaman, üzerinde yakılan hayatın/aşkın çırasının hiçbir zaman sönmeyeceğine inanılır. Kutsanan bu taşın altında ise teberik için toprak alınır, eve götürülerek saklanır. Bereketli olsun diye, sembolik olarak bu topraktan verimsiz tarlalara serpilir. Yine bu topraktan sarılıklı çocuklara yedirilir. Hakk'a yürüyenlerin mezarına atılır. Eve yeni gelen gelinlerin başında gezdirilir vs.

İşin aslı; söz konusu Keviré Reş, İslamiyetteki kutsanan ve Harranlı Azer/ateş İbrahim Peygamber (MÖ 2000) tarafından Kâbe'nin duvarına yerleştirildiği sanılan meteor *(göktaşı, akanyıldız, ışık kütlesi)* parçası olan Hacerü'l-Esved'in *(Hacerü'l-Esad/Siyah taş)*, bir izdüşümüdür. Aslında basit/sıradan gibi gözüken bu simetrik denklem, bize göre Berxécân'ın şahsında Dersim'de, Kürt Réya Heqi itikatında, oldukça kayda değer bir veri olsa gerekir. Diyebiliriz ki; Berxécân'ın, Bâtınî ekollerle ve bu alanda özellikle de Karmatîlerle sıkı bir bağlantısının olduğuna en başat delillerden birisi olarak gösterilebilir. Şöyle ki; kutsal taş kültü, itikat süreğinde varlığı tartışılmayacak kadar belirgindir. Örneğin Séy Qaji (1860-1936) bir beyitinde zahiren "Kemeré Duzgıni, Pilé Pilan o!" demesiyle, Bâtınî manada aynı noktaya işaret etmektedir (Cengiz, 2010: s. 71-74).

Konuyu biraz daha açacak olursak, Emevi (661-750) ve Abbasi (750-1258) döneminde siyaset sahnesine çıkan Zerdüşti (MÖ 6. yy.), Mani (MS 3. yy.), Mazdek (hy.524/528), Eba Müslim (718-755), Bâbek (798-838), Zeyd (698-740) ve İsmâilîlerin (H. 760) sürek devamcıları olan Karmatîler (837-1100) en büyük

eylemleriyle 930 yılında Mekke'yi basmışlardı. Bu saldırıda Abbasilerin görkemli camilerini yıkmış ve Kâbe'de bulunan kutsal Hacer el-Esved'i (Kara taş) yerinden söküp götürmüşlerdi. Müslümanlar için kutsal olan bu taşı, uzun müzakereler sonucunda Karmatîler, 951 yılında Abbasi halifeleriyle anlaşarak geri vermişlerdi. Geçmiş süre içinde, taşı itinayla korumaları için Abbasiler her yıl, Karmatîlere yıllık haraç bile verilmişlerdi.

İşte İslam dünyasını ayağa kaldıran bu olayı, değişik bölgelerde faaliyet yürüten Bâtınî daileri, kendi lehlerinde kullanmışlardı. Kurdukları dergâhlarına yerleştirdikleri siyah taşın, gökten düşen Nur parçası olarak Mekke'de, Harranlı İbrahim Peygamber'in kutsanan Hacerü'l-Esved/Hacerü'l-Esad taşının dolaylı da olsa, onun bir parçası olduğunu zımnen savlamışlardı. Böylece İslami öğeler karşısında direnemeyen insanların, Kâbe'ye olan hevesleri ve oraya gitme eğilimleri törpülenerek, kendi kurdukları dergâhlarına gelmeleri sağlanmıştı. Şimdi bu noktada kalarak, konumuza örnek teşkil etmesi babından bir başka gerçeği burada hatırlatmalıyız.

Bilindiği gibi 13. yüzyılda yaşadığı sanılan Mazgirt/Moxundi'deki Bamasur'un, burada yaptığı ve yürüttüğü duvarın şekli şeması, tıpkı Mekke'deki, Kâbe'ye (hürmetli mescid) benzemektedir. Kâbe, İslam aleminin ilk dini kutsal mekânı olarak telakki edilir. Zaten Hacerü'l Esved'de (Kara Taş) bu küp şeklinde olan ibadethanenin bir köşesinde bulunmaktadır. Bizim kanaatimize göre, Bamasur'un günümüze kadar katsanarak gelen bu duvarı (Muxundi, 2013: s. 122; Cengiz, 2010: s. 73), Mekke'deki Kâbe'ye bir referans niteliğini taşımaktadır. Mitik sembolizmiyle, Bamasur şahsında yürütülen bu duvar, oraya bir mecazi yollamadır. Bu durum, Bâtınî manada Kâbe'nin, Dersim'e taşınması ya da Dersim'de bir Kâbe'nin oluşturulması olgusuna yorumlanmalıdır. İtikat süreğinde, geçmiş asırlarda evliyalar tarafından inşa edilmiş birçok mekânın duvarında, kutsanan benzeri bazı taşlar bulunmaktadır. Bize öyle geliyor ki, bütün bu taşların işaret ettiği tek nokta Mekke'deki, hacıların uğrağı olan Kâbe'ye birer yollamadır.

Sonuç olarak yol erenleri, bu türden görsel yöntemlerle de; Kurmanc ve Hıristiyan köylü klanların nezdinde takiyeli bir faaliyet yürütmekteydiler. Örneğin bu yolla, Sağman'daki (bölgede) bulunan Arap/İslam Emirliği'nin, belki de İslami/Müslimi propagandasıyla "*Cennet, Kâbe"* ve benzeri referanslarını boşa çıkarmak maksadı güdülmüştür. Yol erenleri, bölgenin yerli unsurlarının özellikle yönlerini Kâbe'ye dönmemeleri için, buna karşın kendi kurdukları dergâhlarına Kâbeyi/cenneti getirdiklerini mesajlamışlardı. Yine bölgedeki Kurmanc klanlarında varolan doğa/dağ kültünün bir farklı yansıması olarak doğadaki kutsanan taşın, dergâh içinde muhafazası ve kutsanarak inanç ritüelleri sırasında kullanımı kolaylaştırılmıştı. Bu konuda, Edip Yavuz (1901-?), yaklaşık (1938-1947) on bir yıl kaldığı Dersim bölgesinde, *Dersim halkının, güneşin ilk değdiği kara taşları öptüklerini* anlatmaktadır (Yavuz, 1968: s. 139). Ayrıca İtikat yolunun dar=hukuk anlayışına göre, yol düşkününün kapısının önüne Pirler/cemaat tarafından bir siyah taş dikilir. Bu davranış biçimi, Yol evladı olan talipler topluluğu, bu düşkün konumunda olan kişiyle bütün sosyal ilişkilerini kesilmeleri anlamına gelir.

Dördüncü Bölüm

Mitosların Şıxı

Şıx'ın Şahsında Mitoslar Dünyasına Bir Bakış

Bu fasıldaki konumuza geçmeden önce Mitoloji kavramının tarihsel gelişimi hakkında bilinen o yaygın tanımını, hatırlatarak söze başlayalım. Bilindiği gibi yazılı kaynaklar arasında bu mevzuda, birçok farklı düşünce dile getirilmiştir. Sade bir dille hatırlanması gereken ise kısaca şu olmalıdır. "Mitoloji" kavramı, Osmanlıcada "Tahayyülü kazip, Esatiri kadime ve Kıssa" olarak karşılık bulmaktadır. Yunancadaki "doğaüstü olayları" anlatan "mitos/myhos" ile " bilgi, bilim, akıl" gibi karşılıkları olan "logos" sözcüğünden türetilmiştir.

İnsanoğlunun bu doğaüstü olayları, bilimsel temelde ele alıp da çözümleyemeyip, buna karşın kendi akıl ve sezileri doğrultusunda bu sorunlu anlatımlara merbut, farklı yorumlar getirerek yaşattığı anlaşılmaktadır. Tarihsel devinimi içinde konuyu ele alacak olursak, mitoloji; milletlerin tarih öncesi masallaşmış efsanevi bilgilerinin tümüdür. Bu efsaneler sadece bir bireyin değil, bireyleri de birbirine yaklaştıran bütün toplumun ortak eseridir. Her milletin kendi yaşayış tarzına göre formlaşmış mitik anlatımları bulunmaktadır. Mitolojik gelenek içinde, o milletin

öz ana kimliği gizlenmiştir. Bir başka tanımıyla asırlık mitsel öğeler, öyle bir an gelmiş ki; toplumun geleneksel yaşayış tarzlarındaki hayal gücüyle biçim değiştirip, kendisini yenileyerek yaşatabilecek devingen bir zeminde yaşatılmıştır. Böylece aynı öykü, birkaç versiyonla ve hatta farklı bölgelerde değişik şahsiyetlerin isimleri etrafında örgütlenerek, kulaktan kulağa hafızalara kaydedilmiştir. Bu çeşitlilik, bir zenginlik kaynağı olarak algılanmalıdır.

Dersim Réya Heqi eksenli evliyaları ve etrafında nakışlanan kült, derinlemesine incelendiğinde, bunların ana damarlarının Zagroslar[64], yukarı Mezopotamya topraklarında beslendiği rahatlıkla görülecektir. Çünkü evliyalara atfedilen mitsel anlatımların ontolojik anayurdu, Zagros/Toros Dağları (verimli hilal toprakları) üzerindeki antik uygarlıklardır. Bu mitsel anlatımlar, bir bakıma antikçağlardaki toplumların yaşayış formlarını içinde gizleyerek günümüze aktarım sanatıdır. Mitsel fenomenler, insanlığın yarattığı ortak şaheserlerdir. Yunan mitolojisinin temel kaynakları dahi, Mezopotamya damarlarından beslenmiştir. Yazılı ve sözlü anlatımlarıyla süreç içinde bunları zenginleştiren insanoğlu; zaman tünelinden geçerek tarih, felsefe, teoloji, sosyal, kültürel ve sanat benzeri disiplinlere konu olan öğeleri, “tayyi zaman” ve “tayyi mekân”[65] üzerinden günümüze sunmuştur.

Örneğin Yunan kültürünün temelini nasıl ki mitler oluşursa, Dersim Réya Heqi itikatının ana temelini de yine mitler oluş-

---

64. Zağros Dağları ve bölgesi ise, Van Gölü ile Urmiye Gölü havzalarını ayıran sıradağların ortak adıdır. Yani Mezopotamya’yı çevreleyen bu dağlara Zagros adı verilmiştir. Mehrdat R. Izady’ye göre, Zagros adı, Medlere bağlı bir halk olan Sagartayanlardan kaynaklanmaktadır (Izady, 2007: s. 180). Ayrıca, Zağrosların orta ve kuzey bölgesinde ortaya çıkan Gutilerle başlayan Karduların, Hurrilerin, Mitanilerin, Kasitlerin, Urartuların ve Medlerin bu coğrafyada birbirilerine eklemledikleri mitik anlatıların antik kökenleri için ayrıca bkz. (Cemşid Bender’in “*Kürdistan Tarihinde Mitoloji*” *Lékorin* Dergisi, Hejmar 2, Adar 1996: s. 93-145).

65. Tayyi zaman: Zamanı ortadan kaldırmak, uzunca bir zamanı kısa bir sürede yaşamak, ya da tersi. Aynı zaman diliminde ve aynı anda birkaç mekânda bulunmak. Tayyi mekân: Bir mekândan bir başka mekâna fizikötesi yolculuk yapmaktır. Eski Sümerlerden beri var olagelen anlatımlar ve Muhammed’in Miraç olayı ve benzerleri buna bir örnektir. Dersim Evliyaları etrafında döngülenen mitsel anlatımların temelinde bu türden sembolizm olgusu hep vardır.

turmaktadır. Réya Haq itikatında bu olguya, daha çok zahiren keramet denilir. Örneğin bu türden sembolizmin sözlü metinleri "keremet é Evliya yé me; bizim evliyanın kerameti; Keremet é bımbarek; mübareğin kerameti" diye kutsanarak anlatılılır.

Şöyle ki; iç huzuru sağladığından ötürü, bu mitsel öykülere herkes tarafından inanılır. Bilindiği üzere, Dersim Réya Heqi itikatında sözlü tarih kültürü yazısız, külliyatsızdır. Bunun temel nedenlerinden birisi de aslında inancın kısmen de olsa Panteizm (tüm Tanrıcılık) öğretisiyle olan yakınlığıdır. Hal böyle olunca; sözlü anlatımların temel hazinesini, iletişim dili oluşturur. Kullanılan öznel dilin inceliğiyle, bilinen tarihsel gerçekliğiyle antikçağların (MÖ 3000 ve MS 400) derinliklerinden süzülüp gelen bu mitsel anlatımlar, dalga dalga dört bir yana dağılır. Bunlar gezgin derwéşlerin dilinde kılam/gotin olur, kelam olur, nur olur. Tam da bu noktada **"**Söz uçar, yazı kalır" atasözü, evliyalar tarafından bir nebze de olsa boşa çıkarılır. Çünkü dil, buradaki sözün tek anahtarı ve kaynağıdır. Dil, bir toplumun kendi içsel dünyasına tuttuğu sihirli aynasıdır. Bir halkın, en basitinde kendi diline ait masalları, efsaneleri, kılamları, şiirleri vs yoksa, ortada bir halk yok demektir. Velhasıl bir halkı yaşatan, onun kendi dilidir. Dilindeki geçmişi, geçmişinde gizlenen geleceğidir. İşte, Réya Heqi'ın yazısız serencamı, dıl u dilinde yankılanarak asırları, çağları devirerek bir kara sevdalı gibi, kendi anayurduna bu mitik anlatılarla kilitlenmiştir.

Antikçağlardan beri dünyanın uygarlık merkezilerinden birisi Mezopotamya'dır (Zağroslar). Dünya insanlığını tutuşturan en temel anlatılar bu topraklarda çıkmıştır. Bu topraklarda Âdem ile Havva'nın Aden/cennet bahçesinin (*Tevrat*'a göre; Van Gölü'nün güney çevresi) yanı sıra, tufan[66] sonrası Nuh ve kurtuluşa ermişlerin (Güruhu Naci) mekânı olan Cudi[67] Dağla-

---

66. Yazılı kaynaklarda; Tufan'ın gerçekleştiği yıllara ilgili birçok değerlendirme vardır. Mesela; MÖ 4000'lerde, Mezopotamya'nın güneyinde ortaya çıkan El Ubeid (Obeyd) döneminde yaşandığı var sayılır. Fakat Asurlara göre MÖ 2234, Yunanlara göre 2300; Mısırlılara göre, 2600; Fenikelilere görs 2700; Hintlilere göre 3100'lü yıllarda gerçekleşmiştir.
67. Cizre; Nuh'un şehiri (Şehr-i Nuh/Nu) olan Şırnak'a bağlıdır. Esas itibariyle

rı mahfuzdur. Bu antik hazinelere ev sahipliği yapan topraklar, Harranlı Azer/Ateş/Nuroğlu İbrahim'in (tahminen, MÖ 2240) öz oğlunu kurban adadığı, kendi Tanrısı olan ateşle nurlandığı ve karşıtı Nemrud'un (Namır) yaşadığı topraklardır. Diyebiliriz ki; Peygamberler kültü, ilk defa bu topraklarda gelişmiştir. İlk defa burada tektanrılı inanç sistemleri dizayn edilmiştir. Kutsal Tanrıçalara bu topraklarda mabetler/tapınaklar yapılmıştır. Babil'in 6. kralı Hamurabi'nin (1750-1793) ilk hukuk kanunları burada derç edilmiştir. Askerlik ve savaş tanım/kuralları bu geniş coğrafyada geliştirilmiştir. İlk politik şehir devletleri buralarda inşa edilmiştir. Bu teoriksel kronolojiyi daha da uzatmak mümkündür. Velhasıl-ı kelam Mısır, Yunan, Roma ve daha birçok uygarlıkların ana

---

bu bölgeleri kutsal kılan özellik, Cud/Gudi dağıdır. Şırnak ve Silopi ilçe merkezleri arasında konumlanan ve 2.114 rakımlık bir yükseklige sahip olan Cudi Dağı, bu isimini, Kürtlerin antik adlarından olan Guti/Gudilerden almıştır. Burası, tufandan sonra Nuh'un (Kurmanci; Nu < yeni ata) gemisinin gelip oturduğu dağdır. *Tevrat* ve *İncil*'de "Kardu Dağı" olarak geçen "Ararat Dağı" da, aslında yine Cudi Dağı'nın bir diğer adıdır. Zira *Kuranıkerim*'in Hud Suresinin 44. Ayetinde; "Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi, şeklinde anlatılır. Nuh'un gemisi Cudi/Gudi'ye oturduktan sonra Sam, Ham ve Yafes adındaki oğullarıyla beraber; *Kuran*'ın tanımıyla gemiyle kurtulan 80 kişi, bu bölgede kendilerine yeni yaşam alanları kurdular. İnsanlığın değişik dillerle yeniden varlığı ve yeryüzüne dağılımı, bu alanda gerçekleşti. Yafes'den olan 10 oğul; Hind-Avrupa topluluklarının atası olur! Bunların içlerinden birisinin adı Medya/Meda/Madan'ın ise Medlerin/Kürtlerin köklerine işaret ettiği varsayılır. Örneğin günümüzde abluka altına alınan Cizre'nin kutsal Yafes mahallesi, söz konusu Nuh'un oğlu Yafes tarafından kurulmuştur. Yine yerle bir edilmeye çalışılan Cizre'nin "Nur mahallesi"de; Nuh/Nu'ya atfen "Nur/Işık" la takdis edilmiştir. Dicle Nehir'iyle çevrelenen Cizre'deki "Dicle Köprüsü" Yafes'in adıyla anılır. Cizre'ye bağlı Heştan Köyü, tufandan kurtulan seksen < heştan insanın adına ithafen kurulmuştur. Cudi yakınlarında bulunan "Gazarta bin Kurda" adında bir köyün Türkçedeki karşılığı; "Kürtlerin evi"dir. Lakin Persi/Fars yazmalarında bu bölge "*Gazarta*" adıyla anılmaktadır. MÖ 2000'lerden itibaren, Babiller, Araplar, Asurlular, Medler, Persler, Selevkos ve Sasanilerin yönetimi altında kalmıştır. İslamiyetle birlikte Emevi ve Abbasilerin hâkimiyeti altına girmiş ve 1627 yılından beri Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğine geçmiştir. Birçok savaşlara, depremlere, tufanlara ve sosyal sarsılmalara sahne olan Cizre ve Botan bölgesi, tarihinde belki de ilk defa Cumhuriyet döneminde son birkaç ayda bu kadar zalimce saldırılara maruz kalmıştır. *Kuran*'da bile kutsanarak adı geçen Cudi ve çevresi, seçim meydanlarında *Kuran*'ı sallayanlar tarafından şimdilerde; "İslam kardeşliği!" çerçevesinde yok edilmek, haritadan silinmek istenmektedir. Ayrıca bkz. (Yalgın, "Cizre, Cudi/Gud" *Özgür Politika* gazetesi, 29.12. 2015).

damarları bu topraklarda beslenmiştir. Bunlara ek olarak, benzeri harikulade ikonların nakşedildiği bu kutsal Mezopotamya topraklarında yaratılan Tanrı ve Tanrıçalara ait daha nice efsaneler fışkırmıştır. Buraya kadar geldiğimiz bu noktada, işin asıl kaynağı olan bâtınî yönüne, özellikle bakmakta fayda vardır.

Bilinmektedir ki; Dersim ocakları, evliyaları anlatıldığında, elbette bunların bağlıları olan klanlar/aşiretler asla gözardı edilemez. Bu evliyaların hakkında ihtiramla anlatılagelen kutsanmış mitler, adeta kelam-ı kadim (başlangıcı olamayan söz) niteliğindedir. Dersim'deki bu etnodinsel formun, asırlardan beri ocak ve aşiret ayağı üzerinde yüceldiği bir gerçekliktir. Bu bağlamda; Dersim'deki Pilvenk/Pilvankan Aşireti'ni ve aşiret içinde konumlanan Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nı kapsayan bu derinlikli araştırmamızın bir bölümünü de, mitik anlatımlar oluşturmaktadır. Elinizdeki bu çalışma, şimdi bu kilidin açılması babında, kendine özgü alanında bir ilki başlatmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, asırlık mitlerle günümüze yollanan mesajların deşifresine özen gösterilmiştir. Mitler üzerinden yürütülen bu çalışmamızın yöntemsel izleğiyle, diğer ocak ve evliyalar hakkında dile getirilen mitik anlatımların hafızalardaki yansımasına ve onların bâtın manadaki çözünürlüğüne bir örnek teşkil edeceği umulmaktadır.

O sebeptendir ki; Şıx'ın adı etrafında numinous (esrarlı) döngülerle asırlardan beri anlatılagelen bazı mitsel anlatımları akli sonuçlarla ele alırken, aynı yöntemle diğer evliyalar için anlatılanların da birer kerametsel masallar olmadığını hatırlatmaya çalışacağız. Elbette bütün mitik anlatımların ilk orijin metinlerinin günümüze farklı versiyonlarla ulaştığı muhakkaktır. Bilindiği gibi Dersim'de Şıx'ın ismiyle vücuda gelen en karakteristik kurucu mitsel anlatımı, onun kesilip yenilen bir kuzuyu, kemiklerinden yeniden diriltmesi, ona can vermesi motifidir. Bundandır ki; Berxécân adının ana kaynağı, söz konusu bu mitik veridir. Dersim Réya Heqi itikatının terminolojisinde, evliyaları hakkında anlatılan bütün mitik aktarımlar, özellikle 1980'lere kadar Kurmanci dilleriyle anlatılmış ve bunlar içinde itikat süreğine ait

orijin kavramlar muhafaza edilmişti. Bu orijin kavramların çoğunun günümüzde Türkçeleşmesiyle birlikte, bazı temaların anlam kaymasına uğradığı anlaşılmaktadır.

Dersim eksenli Réya Heqi itikatında varolan evliyalar içinde, şu âna kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla en çok sözlü kalıtım, Şıx'ın adı etrafında dile getirilmiştir. Bu vesileyle Berxécân'a, "Mitosların Şıxı" demek, yerinde olsa gerekir. Şıx'ın en temel ve karakteristik mitsel anlatımı, farklı formasyonlarla dillendirilmiştir. Bu durum, Şıx'ın faaliyet alanının geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla açıklanabilir bir gerçekliktir. Şıx'ın adı etrafında örülerek dizgeleşen bu kerametsel verilerden bazılarını aktarmakta fayda addetmekteyiz.

Özellikle Mezopotamya'da, tarihsel zamanlarda anlatılagelen mitler, her dönemin yaşam şartlarına göre yeniden uyarlanmış ve onun etrafında yeni bir yaşam felsefesi yaratılmak istenmiştir. Bunların içinde kavranması, yakalanması gereken tarihsel gerçeklikler mühürlenmiştir. Tarım toplumunda mitlerin/efsanelerin kuşaktan kuşağa sürekli anlatılmasındaki amaç, toplum içinde geleneği pekiştirilmek, bireylerin ayrışmasını önleyerek yol/soy bawının örnek alınmasını ve onların yaşam felsefesini yaşayarak devam ettirilmesini sağlamaktır. Bu yönüyle mitlerin işlevsel önemi, tarihsel açıdan oldukça etkili olmuştur. Hiç kuşkusuz, mit fenomeninde çok sayıda teolojik alanda açılım elde etmek mümkündür. Bilinmektedir ki; mitin karakterize ettiği Teolojik Çağ'ın ardında, Felsefe Çağı ve sonrasında Pozitif Çağ kendisini insanlığın mantalitesine dayatmıştır. Burada asıl olan zahiri/dışsal mana değil, itikat açısında önemli olan bâtınî/içsel düşüncenin, tefekkürün günümüzdeki gerçekliğiyle kavranmasıdır. Bu konuda Ahmet Güner, haklı olarak şunları hatırlatmaktadır:

"Keramet; kelime anlamı iyi ve ahlaklı olmak, değerli ve cömert olmaktır. Tasavvuftaki anlamı ise, peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide harikulade bir halin zuhur etmesidir. Manevi ve hakiki keramet: İlim, irfan ve ahlakla ilgili kerametler. İlimde, irfanda, ahlak ve ibadette, insanlıkta gösterilen üstün meziyetler, haslet ve faziletler" (Güner, 1991: s. 207).

Buna ek olarak itikat açısında bu konuya, eklememiz gereken bazı hususlar vardır. Hiç kuşkusuz ki; Keramet'in eşanlamı, aynı zamanda marifettir. Marifet ise bilmek, tanımak, öğrenmekle birlikte insanlara, devirlere, mekânlara ve dış etkenlere göre değişmeyen bilimsel ilim ve basirettir. Bunun içinde gizlenen ezeli ve ebedi mutlaka dair olan bilgidir. Bilgi, Zurvan, yani zamanın Tanrıça'sıdır. Yol dailerinin làhut (ilahi olan, Tanrılığa ilişkin) biçimiyle tasarlayarak, günümüze aktardıkları ve adına keramet dedikleri sembollerin iç dünyasında, marifetten gelen hakikate uzanan bir köprünün varlığına işaret edilmektedir. Yine bu türden anlatımların iç kabuğunda tecelli ilminin özü bulunmaktadır. Sufi tasavvufi manada evliyalarını tecelli felsefesiyle parlatıp, belirgin hale getirerek Gayb (olduğu halde herkese görülmeyen, zamanı geldiğinde görülecek olan zat-ı mihman) nurlarının kalpte ışıldamalarını sağlamaya yöneliktir. Bu güzergâh iyi incelendiğinde, bunun derin manalar ifade ettiği kendiliğinden anlaşılacaktır.

Zira evliyaların (wayir) gerçek dai kimlikleri, mitik hikâyeler içinde gizlenerek günümüze kadar ulaştırılmıştır. Aktarımlardaki kerametin/marifetin, herkes tarafından ihtilafsız kabul görmesi, aynı zamanda evliyalar şahsında Haqq'ın (Tanrısal doğruluk/gerçeklik) zatının kabul edilmesine bir işarettir. Kısacası kerametten bilgiyi, bilgiden marifeti, marifetten de hakikati anlamamız için bâtınî manada mitsel aktarımlar, müthiş bir işlev görmüşlerdir. Demiştik ki; Dersim ve çevresinde Şıx'a atfen anlatılan en temel mitik anlatımı, onun yenilen bir kuzuyu, kemiklerinden yeniden canlandırması/İntermezzo motifidir. Diğer yandan "kemiklerden canlandırma, diriltme, yeniden yaratma" telakkileri, her coğrafyada, değişik zamanlarda ve farklı topluluklarda elbette hayat bulan aktarımlar arasında yer almaktadır. Kurmanci dilinde kemik=hesti'dir.

Bu mitik söylemin ilk çıkış coğrafyasının neresi olduğu tespiti, kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen tek şey, bu sembolizmin coğrafyalar arası kültürel etkileşimin izlerine işaret ettiğidir. Fakat bu motifin, Mezopotamya topraklarında Ehli Haq/Riya Heqi inancında günümüze kadar anlatılarak yaşatılmasının, bu sözlü

kalıtımın Kürtler arasında kutsanarak masallaşması kayda değer bir olgudur. Örneğin; MS 629'daki periyodik bir yayında yer aldığına göre, Zerdüşt'ün (Zarathustra), yanarak öleceğini önceden haber verdiğini ve Perslere, yanmış kemiklerini muhafaza etmelerini emrettiği kaydedilir (Bilgin, 1995: s. 141). Diğer yandan MS 4. yy.'da, Hıristiyanlığa geçen Mitra/Pagan (doğa kökenli, çoktanrılı dinler) Ermenilerin eski inancında varolan Azizlerin kemiklerine karşı olan kutsiyet telakkileri bulunmaktaydı. Bu türden asırlık nazariyeleri çoğaltmak mümkündür. Buraya kadar sunmaya çalıştığımız bazı temel değerlendirmelerden sonra, şimdi asıl konumuza ve Mitosların Şıx'ına, yani; 11. yüzyılda adına yazılan belgede Şıx Dilo Belincân'a, günümüzde ise Şıx Delil-i Berxécân'a dönebiliriz.

Pilvank Köyü'nde; Şıx ve Hıristiyan Keşişi

Şıx, Dersim bölgesine geldiğinde buradaki Kurmaç aşiretleri arasında ilm-i ledün[68] bilgisiyle kendisine hatırı sayılır bir taraftar topluluğu oluşturur. Bölgedeki Hıristiyan Keşiş, bu durum karşısında rahatsız olur. Mukabilen, Şıx'ın faaliyetlerini engellemek ister. Aralarında uzunca tartışmalar sonucu Şıx'ın ona önerdiği "Gel bu akşam yatalım. Sabah kalktığımızda kim burada kalmışsa, bu topraklar onundur. Kim buradan ayrılmışsa, o bir daha geri dönmemelidir!" teklifini, Keşiş'te kabul eder. Ve geceleyin, Şıx zahiri manada gerçekleştirdiği bir kaos/deprem/zelzele ile Keşiş'i, köyden/bölgeden uzaklaştır[69]. Keşiş'in kili-

68. İlmi ledün: Tanrı sırlarını, niteliklerini konu yapan bilim dalıdır. Tanrıya özgü olan ezeli bilgi. Hakkın sırlarına ait manevi bilgi… Sufilerce ledün bilgisi, Tanrı'nın esinlediği ve mürşidin feyizle bilinen gerçek bilgisi. Gönül bilgisi, gayb ilmini bilen kimse. Örneğin *Kuranıkerim*'in Keyf Suresinin 65. Ayeti kelimesinde maalen şöyle der "orada kendi indimizden bir rahmet (vahy ve nübüvvet veya uzun ömür) verdiğimiz ve ona ledünni ilmi öğrettiğimiz kullarımızdan birini (Hızır'ı) buldular." Bununla ilk ledün ilminin, Xızır ile özdeşleşdiğini de anlamaktayız. Ledün ilmi ile ilgili olarak bkz. (Eflaki, 1986/c.1: s. 411; Özön, 1989: s. 459; Asil: 2011: s. 219).

69. Ayrıca kurucu mitin bu giriş bölümünün farklı bazı anlatımları şöyledir: **a)** Şıx Pilvank Köyü'ne gelir. Orada kendisine bir mekân kurmak isterken, Keşiş köye gelerek, ona engel olmak ister. Aralarında tartışmalar çıkar ve Şıx'ın tek-

sesi ve evi yıkılır, harap olur. Kendisini, ailesiyle birlikte bugünkü Dersim merkezdeki Vank Köyü'nde, açık bir arazide bulur. Pilvank Köyü'nde yaşanan bu olay, Şıx'ın doğaüstü gösterdiği kerametlerinin ilkidir. O sırada Keşiş'in oğlu (!) babasıyla ters düşerek (bazı anlatımlarda ise, Keşiş, oğlunu bizat kendisi isteyerek, Şıx'a gönderir) bir kuzu[70] alıp, Şıx'a talip olmaya gider.

Şıx, kuzuyu keser, Keşiş'in oğlu, Pilvankan topluluğu ve çevre köylerden gelen cemaatlerle birlikte bu kuzu yenilir. Kuzunun kemikleri[71] kuzunun derisi/postu içinde toplanır. Kemikli kuzu postu, huzur-u meydana getirilir.

Şıx, asasıyla[72] posta hafiften dokunarak, "Yürü ya mübarek/bımbarek, yürü de kurtul bu eziyetten!" der ve kuzu yürümeye

---

lifi, Keşiş tarafındanda kabul görürür… **b)** Berxécân, Keşiş'in yanında bir Çoban'dır. Zaman içinde Çoban, ağası Keşiş'ten köy halkı için toprak talebinde bulunur. Ağa Keşiş, bunu ret eder ve Çoban'ı yanında/köyünde görmek istemez, onu kovmak ister. Aralarında tartışmalar büyür. Çoban'ın söz konusu teklifi, Keşiş tarafından da kabul görür… Sonuçta Çoban kazanır!

70. İleriki safalarda da görüleceği gibi bazı anlatımlarda; Keşiş'in adamları, Şıx'ı öldürmeye giderler. Şıx bunları, iyi karşılar ve kendilerine bir kuzu keser…Ve sonrasında ardı arkası kesilmeyen kerametlerle, Şıx kendisini ortadan kaldırmak isteyenlerin gönlünü de fetheder.

71. Kuzu=Berx: Dersim'de Şıx'ın şahsında anlatılan sözlü tradisyon/geleneğinde Kuzu/Berx sembolizmi, gizemsel rölatiflere işaret eder. Bundandır ki Şıx, Dersim'de Kürt aşiretler nezdinde ve kendi anadilleri olan Kurmanci dilinde, *Berxécân* olarak tanınmıştır. Berx é cân; *Kuzuya cân/ruh veren* anlamına gelmektedir. Ayrıca Bâtınî Réya Heqi itikatında kerametinden ötürü isimsel unvan alan iki evliyayla karşılaşmaktayız. Biri *Berxécân* ve diğeri de *Axucân*. Her iki evliyanın da Ebu'l Vefâ-i Kürdi süreğinde ilim almış, birer bâtınî daileri olmaları da oldukça manidardır.

72. Antikçağlara ait tüm mitesl anlatımlarda Asa figürü hep kullanılmıştır. Örneğin; Yunan mitolojisinin temelini oluşturan, göğe ve bütün atmosfer olaylarına hükmeden hükümdar ve Tanrıların babası Zeus'dur. Zeus'un elindeki simgelerden birisi de onun asa'sıdır. Bereket ile özdeşleştirilen Zeus; gökyüzüne, şimşek ve gök gürültülerine, yağmura vs hükmeden Tanrıdır. Zerdüşti gezgin Rahiplerin ellerinde hiç eksik etmedikleri kutsanan barsom/beresem, baresma (baston) bulunurdu (*Avesta*, 2012: s. 776; Korkmaz, 2011: s. 400). Anlatılan tradisyon/geleneğe göre değişik anlamlarda kullanılan asa, otoriteyi, gücü ve her şeye hükmeden tesirli bir gücü sembolize eder. Réya Heqi itikatında Evliyaların elindeki asa, bu özelliklerin yanı sıra, onların üstlendikleri Réberlik vasıfları itibariyle olgunluk, bilgi/marifet, doğruluk/hakikati de temsil eder. Asa ve Tarıx arasındaki o ince çizginin farklı doneleri içn çalışmamızın 1. Bölünündeki "*Berxécân Ocağı'nın Kırılan Süreği: Darık/Tarıq/Ziyar u Kiştimi Pilvankan*"*alt başlığına bakınız.*

başlar.

Fakat kuzunun, arka bacağından sakat/topal[73] olduğu anlaşılır. Keşiş'in adamlarından birisinin (bazı anlatımlarda Keşiş'in bizathi kendisi), kemik parçasından sakladığı anlaşılır. Şıx bunu anlar ve kemiği adamdan alıp, kuzunun yanına varır. Kuzuyu okşar ve kemik sır olur. Kuzu düzelerek yürümeye başlar. Kuzunun arka bacağından bir miktar eti ile beraber dirilttiği kuzuyu da Keşiş'in oğluna vererek, Keşiş'e geri yollar. Bu keramete tanık olan köylüler Şıx'a, Berx'e (kuzuya) can verdiği, kuzuyu yeniden canlandırdığı/dirilttiği için Berxêcân adını verirlerken; onun ermiş bir evliya olduğuna hükmederek bu kerameti bir "kanıt, hüccet, burhan, belge" olarak algılarlar. Öte yandan, gönül gözlerini açtığı ve onlara önder olduğu için Berxécân'a, Delil adını eklerler.

Diğer yandan onun insan-ı kâmil ve bilgin olmasından ötürü, Şıx unvanını, isimlerine ekleyerek, "Şıx Delil-i(é) Berxécân" adını, tamlayarak hafızalarına ve gönüllerine nakşederler. Yani, "Kuzuyu canlandırarak kendisini kanıtlayan Şıx! Bölgede ışık nuru (Cerağ) yakan Delil kısa zamanda bölgede duyulan bu haberle (vengan dekewtiş/haberin yayılması) birlikte, bir anlatıma

---

73. Kemik ile ilgili olarak Alparslan Salt, şunları bellirtir: "Bu yüzden kemik sembolünün kullanıldığı hemen hemen tüm tradisyonlarda kemiğe varlığın özüyle, ruhuyla, ilk haliyle, ölümsüzlükle, ikinci doğuşla, reenkarnasyonla ilgili manevi anlamlar yüklenmiştir. Kısaca kemik, Eski Mısır, Aztek, Türk, Moğol, Fin, İran, Bambara, Dogon, Polinezya tradisyonlarında, *Tevrat*'ta (Hezekiel, 37/1-8) ve 'feniks' öyküsünde görüldüğü gibi, genel anlamıyla, öz ve ebedilik kavramlarını içeren, dolayısıyla, genellikle yeniden canlanışı, ilk asli hale dönüşü ve inisiyatik 'ikinci doğuş'u simgeleyen bir semboldür…" (Salt: www.spiritualizm.com/index2.html erişim: 03.03.2016). Aktarımdaki topal/sakat sembolizmi, İtikat süreğinin yaradılışa ilişkin dillendirdiği temel felsefik öğesi, farklı bir biçimiyle bulunmaktadır. Şöyle ki; küp'ün içinde 40 gün kalması gereken Âdem'in kutsal nefesini, Havva kıskanarak 39. günde, Âdem'den habersiz/gizlice gidip küp'ü yerinden oynatarak, içindekini sarsar. 40. günde açılan küp'te nur topu gibi bir erkek çocuğu/Şit Naci çıkar. Fakat kısa sürede, çocuğun topal olduğu anlaşılır. Âdem Tanrı'ya yalvarır ve Şit Naci düzelir. Havva'yla anlaşmazlıkları iyice derinleşen Âdem'e, nur deryasından çıkmış Naciye gelir. Âdem, Naciye ile Şit'i evlendirir. Bundandır ki; Réya Heqii itikatının bağlıları (Bâtınî Aleviler/Kızılbaşlar) kendileri için; "Em taife yé güruhu Şit-Nacin e, Réya me Réya Heqié!" derler. Şit hakkında daha geniş malumat için bkz. (Kokmaz, 2011: s. 530).

göre Kurmanc aşiretler, kendi dilleriyle Büyük/kutsanmış nefes/ ses, büyük haber/haberci, manalarına gelen kutlu nefesli Şıx'ın adına izafeten köye; "Piloveng/Pilovang/Pilvank/Pilvenk"[74] adını verirler. Şıx Ebu'l Vefâ-i Kürdi'ye, evliyaların alametlerini sorarlar. Yani onların (evliyalar) alametleri, özelliklerinin neler olabileceği hakkında, ondan bilgi isterler. O da der ki, "Siz kendinizi tanıtmadan o sizleri tanır. Eğer sizin yanınızda Allah'ın emriyle bir hayvan öldüyse, o; bu hayvanı diriltir ve siz bunu görürsünüz. Hurma vakti değilken, size taze hurma yedirir. İşte bu ashabı vaktedendir/zamanın büyük velilerindendir" der (Gümüşoğlu, 2006: s. 83).

Bu sözler, Berxécân'ın büyük şeyhi olan Ebu'l Vefâ'ya aittir. Şıx ve canlandırdığı kuzu ile alakalı anlatılanların bir zahiri ve bir de bâtınî manasının olduğu, göz ardı edilmemelidir. Bizim kanaatimize göre bütün bu anlatılanların, esas itibariyle bâtınî yönü önemsenmeli ve sonuç olarak buradaki mesajların akli değerlendirmelerle elde edilmesi gerekmektedir. Zira bu kuzu sembolizminin arka planında oldukça güçlü donelerle süslü tarihsel bir donanım bulunmaktadır. Bu bağlamda kuzu sembolizminin Şıx'la özdeşleşmesinin temelinde, tarihsel gerçekliklerin elbette önemi vardır. Gerek *Tevrat*'ta ve gerekse İncil'de İsa'nın Rabb'in bir kuzusu olduğu sıkça dile getirilmektedir. Bütün Hırıstiyan ikonografisinde İsa'nın, koyunlarının başında duran bir çoban betimlemesi vardır. Örneğin *Tevrat*'ta, "... O baskı görüp eziyet çektiyse de ağzını açmadı. Kesime götürülen kuzu gibi, kırkıcıların önünde sessizce duran koyun gibi açmadı ağzını" (Yeşeya 53: s. 5-7). Yine *Tevrat*'ta, Yahudilerin Mısır'dan çıkmalarıyla/ kurtulmalarıyla birlikte, kuzu kurban etmeleri emredilir.

İsa ve Kuzu meteforu üzerinden yürüyen bu aktarımlar, Şıx'ın şahsında Dersim'de Kurmanc, Ermeni, Rum, Asuri/Süryani topluluklarıarasındaki gizemli bir arka plana işaret etmektedir.

---

74. Bir diğer anlatımla, bölgenin Vank/kiliseler bölgesi olması itibariyle, "***Pilo vank***" demekle Şıx'ın, bundan böyle Vank bölgesinin "***Pil'i/büyüğü***" olduğuna hükmederler. Çevre Kurmanc köylüleri, Keşiş'in oğlu ile beraber değişik katmanlardaki Hırıstiyan aileler gelip, Şıx'a talip olular. Pilvank adının etimolojik verileri için çalışmamızın ll. cildine bakınız.

Şıx'ın simgesel kurucu mitik anlatımı, karma toplumların iç içe yaşadıkları bu antik coğrafyadan süzülerek, günümüze gelen anlamlı mesajlarla yüklüdür. Söz konusu bu proto dönem, sonuçta bir geçiş güzergâhında, toplumsal ayrışma sürecinin yaşandığına da dikkat çekmektedir. Bütün bu tarihsel ana temaların yanı sıra, Kuzu ile alakalı olarak Alparsan Salt şunları hatırlatmaktadır, "Otçul, memeli ve genellikle beyaz renkli bir hayvanın yavrusu olan kuzu, saflık ve masumiyetin sembolüdür. Bu bakımdan anlamı "çocuk" sembolünün anlamıyla hemen hemen aynıdır" der ve konumuzla alakalı olan şu hususların altını çizer:

> *"Arslan ile kuzunun birlikte tasviri Van Gölü'ndeki Aktamar Kilisesi'nde de mevcuttur. Kimi tasvirlerde ise, kuzu dört ırmağın çıktığı bir dağın tepesinde gösterilir. René Guénon, Hinduizm'de Koçla simgelenen arındırıcı ateş ilahı Agni ile Agnus (Latincede kuzu) arasında inisiyatik saflaşmayla ilgili bir bağlantı olduğunu düşünür. Kuzu ile dişi koyun sembolleri Kuzey Avrupa'da Hıristiyanlık öncesinde de mevcuttu. Hıristiyanlık öncesine ait, reenkarnasyon konusunun işlendiği, Mabinogi de Peredur adlı ilginç bir Gal masalı vardır* (Salt: http://www.spiritualizm.com/index2.html) Erişim: 05.03.2016.

Tradisyona göre Şıx'a, kuzuyu yollayan bir Hıristiyan Keşiş'tir. Ya da kuzu ile Şıx'a giden Keşiş'in (bağlıları) oğludur. Burada anlaşılan odur ki, Hıristiyan keşiş ya da adamları, Şıx'ı bir de kuzu üzerinden denemişlerdir. Şıx bunun anlamını çok iyi bilmektedir. Yani, Hıristiyan dininde İsa'nın ve hatta 12 havarisinin Tanrı'nın bir Kuzu'su olduğu, sembolik şekliyle bu kuzunun Şıx'a yollanarak, onun gerçekten de bir keramet/bilgi=-marifet sahibi olup, bu meyanda hakikatte kendisini ispat edip etmeyeceğinin sınandığı anlaşılmaktadır. Şıx ise kesilip yenilen kuzuyu, kemiklerinden yeniden yaratıp eski haline döndürerek tekrar sahibine geri göndermektedir. Bununla, ilk karşılaşmasında Hıristiyan Keşiş karşısında yarattığı kaos/depremden sonra, şimdi de ikinci ve en can alıcı marifetini göstermiştir. Bir diğer yanıyla Şıx, kendi bâtınî inancının bir parçası olan tenasuh/don

değiştirme=kıras büheri öğretisini de bu eylemiyle açığa vururken, bölgenin kadim inançları arasında olan İsa kültünün de kendi inancı içinde özenle saklanacağını, dışlanmayacağını onlara mesajlamıştır. Dikkat edilecek olursa, bu proto dönemle birlikte günümüze kadar gelen itikat teolojisi içinde, Hırıstiyan mistizmine ait birçok kadim öğe yaşatılmıştır. Yazım tarihimizda Gnostik olarak da zaman zaman dile getirilen bu ekolün ana kaynaklarından birisi, Şıx ile Keşiş arasında cereyan eden olaylar, bir kompozisyon tasarımıyla günümüze devredilmiş olasılığı kuvvetle muhtemeldir.

İtikat Réberlerinin dailik faaliyetleri içinde sıklıkla başvurdukları kitman **(**Sır saklama, kimseye gerçek sırrını açmama hali. Ketum) yönteminin amacı kısaca şuydu: Bölge insanını etkilemeye çalışan teolojik, hegamonik hiyarerşiye (Hırıstiyan/İslam) karşı, yerleşik toplum katmanlarında varolan antik/kadim kültürel/teolojik arkaik gizemli bilgileri, yeni bilgilerle harmanlayıp, gizlilik temelinde özellikle rafine edilmiş Bâtınî süreğinin en son hali olan "*İhvân-ı Safâ*/Karmatî öğretisi" ile toplumu etkilemeye çalışmaktaydılar. Bu yöntemle yol erenlerinin, başarı elde ettikleri de anlaşılmaktadır. Bölgedeki proto döneme ait olan bu kerامete ilişkin, kısaca şunu da eklemeliyiz: Bizans hegemonyasının gücüyle Keşiş'in ve Arap/İslam hegemonyasının bölgedeki statüko çekişmelerinin yanı sıra teolojik varlıklarını, Kürt aşiretleri üzerinde idame ettirmeyi amaç edinen sürdürmeci hareketi bulunmaktaydı. Bunların karşısında yol ereni, dai Şıx'ın yaptığı; bölgedeki (Êzdai/Zerdüşti/Yaresani) antik bir kültürün yok olmuş veya yok olmaya yüz tutmuş elementlerini korumaktı. Bunu yaparken "kuzuyu", marifi ilahiyeyi (kadim bilgiyi), yeniden canlandırması figürüyle birlikte İslami takiye/kitman yöntemiyle diriltmeyi/canlandırmayı amaç edinen diriltmeci harekettir. Akabinde diriltmeci hareket gelişerek, yayılarak bölgede devamlılık arz eden orijin ve sürdürmeci bir haraket olmasını başarmıştır[75].

---

75. Diriltmeci ve Sürdürücü hareket" bağlamındaki farklı açılımlara bkz. (Hamzeh'ee: 2009: s. 50; Uluçay, 2010: s. 105-108).

Mevcut yazılı kaynaklarda Berxécân Ocağı'nın Evliyası; Şeyh Dilo Belincân/Şıx Delil-i Berxécân'a Atfedilen Mistik Anlatımlar

Bu bölümde, Şıx'la alakalı varolan yazılı ve sözlü mitik aktarımları ele alacağız. Böylece zamansal döngü içinde farklılaşan ya da aynılaşan aktarımların arka planına da vakıf olunmasını hedefleyeceğiz.

Kuzuyu Dirilten Şeyh

"Şeyh Delil Berhicân adında bir kişi varmış. Sözde, bu kişi bir gün müritleriyle birlikte bir kuzu yemiş, sonra kuzunun kemiklerini bir araya getirip dua etmiş (Şeyh Delil Berhicân, Y.N), kuzu dirilmiş**;**[76] bundan dolayı da "kuzuyu dirilten şeyh anlamına kendisine o ad verilmiş" (Kemali, 1992: s. 148).

---

76. Faik Bulut, Erzincan eski valisi (1931) Ali Kemali'nin "*Erzincan Tarihi*" adlı kitabındaki "*Kürtlerin milli hurafe ve kültürleri yoktur*" tezine karşılık olarak şu antitezi sunmaktadır ki; bize göre de bu oldukça çok önemli bir noktaya ışık tutmaktadır. Ayrıca Bulut, Şıx'ın adını yazılı kaynaklarda ilk doğru yazandır. "Erzincan valisi'nin kitabında Çarıklı Aşireti'nin atasına, Buyruk kitabının yazarlarından İmam Cafer'e ve Şeyh Delil Berhecân'a (Berxécân-FB) ilişkin söylence/efsane/hikâyeler bir yanıyla, Dersim halkı arasında belli bir kültürün yaşadığını gösterir ki, bu da Ali Kemali'nin "*Kürtlerin milli hurafe ve kültürleri yoktur*." Tezindeki görüşleriyle çelişiyor. Öte yandan Çarıklı kökeninin Ahmet Yesevi'ye bağlanması, İmam Cafer'in aslında kız kardeşiyle evlenmesi, Seyh Delil Berxecân'ın, kesilip eti yenmiş bir kuzuya can vermesi olayı, antikçağ döneminden gelen kültürel birikimin Yahudi-Hıristiyan-İslam kültürüyle hem karışımı hem de çatışmasını ifade eder. Ali Kemali yerinde gözlemleriyle bunu açıklıkla anlatmaktadır" der (Bulut, 1991: s. 16).

Şeyh Delil Berhicân Adında Bir Zat

"Bayburt ve Kelkit bölgelerinde dağınık olarak oturan birtakım seyyitler daha varmış ki, bunlar Şeyh Delil Berhicân adında bir zattan türemişlerdir[77]. Zey dedikleri de bunlardan olsa gerektir. Zey[78] başka bir köyde bulunan **seyyit** ve **dede** ve **şeyh** demektir. Bu bir kuzu keser ve pişirir, heybesine koyarak müritlerinin köyüne gider. Götürdüğü eti azar azar köy halkına dağıtır. Et alan evler, bu zey'i komşularıyla beraber sırayla davet ederler. Davet evlerinde ayinler [79] yapılır. Sazlar çalınır. Dağılırken de Zey'e armağan verirler. Bu armağana "Halyat"[80] denilir. Bu ayinler sı-

77. Erzincan, Bayburt ve Kelkit bölgesinde hatırı sayılır Pilvankan Aşireti'nin ezbet mensupları (Çoğunluğu Keşkexuran ezbeti mensubu olmakla birlikte; Silémaniyan, Piran ve Xelifan ezbetleri) 1800'lü yıllardan beri ikamet etmektedirler. Fakat ocağın ruhani mensubu olduğu ailelerin bulunduğuna ilişkin bir bilgi edinemedik. Demek ki oradaki Pilvankan mensupları birbütün olarak kendilerini, Şıx'ın evlatları olarak tanıtmış ya da öyle tanınmışlardır.

78. Kemali'nin ***Zey*** dediği ***Sey*** olsa gerektir. Kemali'nin yukarıda aktardığımız bu pasajını, Rüya Kılıç, ilgili çalışmasında Şıx'ın adını vermediği için, yapılan bu ritüelin (et dağıtılması) sanki inancın gereği olarak, yanlış algıyla genel bir perspektifte aktarmıştır (Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yay. İst. 2005: s. 129). Oysa burada Kemali'nin aktardığı, yerelde derlediği bilgiler ışığında Şıx'ın mitik kerametinin farklı bir versiyonel biçimidir. Yani, Ré Heqi itikatıyla ya da Alevi inancıyla alakalı değildir.

79. İtikat süreğinde tolojik ritüellerin topluca icra edildiği *Cem, Cıvat'*ın özellikle 1980'lerden önce sıklıkla kullanılan bir diğer adı *Ayin* ya da *Ayin-i Cem'*di. Konu ile ilgili olarak varolan yazılı kaynaklarda Ayin tabiri sıklıkla kullanılmıştır. Oysa günümüzde bu terimden vazgeçilmiştir. Örneğin Ayin tabiri ve Kemali'nin bellirttiği gibi ritüel sırasında topluluğun yabancı bir misafir karşısındaki takındıkları özeni anlatan bir diğer makale için Önder (1949) "*Pilvenklilerde Oruç ve Bayram*", *Erciyes* Dergisi (1949: Sayı: 74/75, s. 7, 8, Kayseri).

80. Dersim'de, Réya Heqi itikatında Ocaxa, Ocaxzadeye (Pir, Réber, Mürşid) sunulan bu maddi katkıya, Kurmanci dilinde *Haqullah, Çıralıx* denilmektedir. Haqullah; hakkın (Tanrı'nın, doğruluğun) hizmetininde bulunana verilmekte olan bir rızalık hakıdır. Buradaki çıra-lıx kavramının felsefik boyuttaki anlamı "nur/ateş, delil/aydınlık"tır. Buna göre talibin pirine; *kendisi/hanesi için dualarla yakması gereken bu çıranın bedelini vermektedi*r. Kemali'nin burada *Halya***t** tabirini kullanması, Kurmancide telaffuz edilen Xalat/hediye olabilir! Yine İslami tarikatlarda *Hediye* olarak alınan şeye verilen bir addır. Réya Heqi itikatında bu kavramın kullanıldığına rastlanılmamıştır. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Erdal Gezik, "Çıralık Dinsel Bir Sisitemin Sosyo-Ekonomik Boyutu" *Dört Dağa Sığmayan Kent/Dersim Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar*" Derleyenler; Gürçağ Tuna, Gözde Orhan, Patika Kitap Yay. İst. 2013: s. 113-163).

rasında da mezhebe yabancı bir kişi bulunmaz. Ayin zamanında köyde bir Türk konuk bulunacak olursa, ona sırlarını bildirmemek için çareler ararlar. Örneğin içlerinde iki üç kişi ayrılarak konuğa da uyku zamanına kadar arkadaşlık ederler, uyuturlar, sonra ayrılırlar" (Kemeli, 1992: s. 155, 156).

Bir Değnek Darbesi

"Pilvenk Ocağı;[81] Dersim'de bugün 'Kalan' kazası merkezi olan Mameki'nin şimalindeki Kırmızı Dağ'ın güneybatısında Pilvenk Köyü'ndedir. Banisi bu köyde metfun[82] olan Şeyh Delil Belicân'dır. Bu Şeyh de diğer ocak kurucuları gibi, yenmiş bir kuzunun kemiklerini toplayarak derisine sarmış ve bir değnek darbesiyle ona hayat vererek keramet göstermiştir! Bu gün Pertek kuzeyinde tesadüf ettiğimiz, Pilvenk Aşireti'nin bu kaynaktan çıkarak Dere Nahiyesi mıntıkasına intikal ve orada iskân edilmiş olduğu söylenmektedir" (Sevgen, 2003: s. 186).

Şıx'ın Pişmiş Kuzuyu Diriltmesi

Yukarıda belirttiğim seyitlerden Şıx Delili Berhicân ismindeki seyitlere yalnız Garbi Dersim'de Şığ Hasanan ve Seydan aşiretleri oymağından olmayan Pilvankan Aşireti efradı çok hürmet gösterirler. Hurafelerine göre, Şıx'ın pişmiş bir kuzuyu diriltmek suretiyle keramet göstermiş olduğuna itikat ederek hürmet gösterirler ve mensuplarına hediyeler verirler.

Tarikat merasimiyle alakadar değildirler. Vaaz ve nasihattan

81. Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın, Pilvankan Aşireti'nin tüm ezbetlerinin bir ortak ocağı olduğu, burada ima edilmiştir. Bundan ötürü Sevgen, *Pilvenk Ocağı* tabirini kullanmıştır.
82. Sevgen, bu konuda yanılmaktadır. Onu kaynak gösteren Yaman (2006: s. 135), bu konuda hiçbir araştırma yapmadığı için aynen yanılmıştır. Çünkü Şıx'ın mekân-ı kabiri, Pilvank Köyü'nde değildir. Pilvank Köyü'nde olan, onun kendi elleriyle kurduğu ilk dergâhıdır.

başka bir vazifeleri yoktur[83] (Dersimi, 1992b: s. 146).

Şıx Delil Berxicân

"Pilvenk Aşireti'nin kutsal atası[84] olarak görülen kişi. Bu kişi soyundan gelen[85] ve yine Pilvenk Aşireti'ne pirlik yapan ailenin adı. Şıx Delili Berxicân, bir Hıristiyan Keşiş karşısında bütün Dersim pirlerinin keramet gösterisinde bulunduğu bir ortamda, sıra kendisine gelince, kesilip kemikleri bir posta konulmuş olan bir kuzuyu yeniden canlandırır. Bu yüzden adı cana can veren anlamını taşıyan Berxicân olur…

83. Dersimi, 1930'lu yıllarda faaliyet gösterdigi Pertek/Derenahiyesi (Pilvankan Jerin) bölgesinde Pilvankan Aşireti'yle oldukca içlidışlı bir ilişkisinin varlığı, bazı yazılı kaynaklarda olduğu gibi günümüzdeki yaşlı Pilvankan mensupları tarafından özenle nakedilmektedir. Buna karşın Dersimi, Pilvankan Aşireti içinde konumlanan Berxécân Ocağı ve onun Pirleri için sıradan ve naif sözcüklerle bellirlemelerde bulunması, doğrusu şaşılacak bir durumdur. Lakin 1900'lerin başında Poxateris/Elmakaşı Köyü'nde bulunan "*Baxcayé Sofiyan/ Meydan é Sofiyan*"da 40 çift musahibin katılımıyla bağlanan "Cıvata Celan"ı yürüten, Berxécân Ocağı'nın Piripiranı (mürşid) Derwéş Memed'tir (tahmini doğ. 1840). Bu cıvata katılanlar ise Pilvankan Aşireti mensupları ve Berxécân Ocağı'nın bağlıları dışında, diğer aşiret ve ocak mensupları çiftler de bulunmaktaydı. Nuri Dersimi hakkında, ayrıca çalışmamızın 4. Bölümüne bakınız.
84. "Pilvenk Aşireti'nin kutsal atası" tabirine, Piran ezbeti içindeki bazı ailelerin 1960'lı yıllardan itibaren Şıx'ı özümseyerek *kutsal ata* olarak kabul etmemeleri ve dolayısıyla onun bağlıları olmadıklarını beyan eden düşüncelerdir. Oysaki bütün tarihsel verileriyle anlaşılmaktadır ki; Şıx, kadim zamandan beri Pilvankan bileşenlerinin rızalık temelinde kutsadıkları yol ataları, Réberleridir.
85. Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın Pirlik/Piranlık makamında oturan Xelifan ezbeti mensuplarının kendilerini, Şıx'ı birer *soy evladı* olarak, yani onu bir *biyolojik ata* olarak görmektedirler. Örneğin aynı görüş, geçmiş asırlardan beri halen ocağın Réberlik makamında oturan Silémanian ve Piran ezbeti içindeki bazı Réber aileleri de aynı ortak hafızayı kullanmaktadırlar. Esasen bu türden düşünceler, tüm evliyaların bağlıları arasında geçerliliğini korumaktadır. Oysa 1000 yıllık geçmişi içinde soy evlatlılığın, bilimsel açıdan hiçbir dayanağı bulunmamaktadır. Zira itikat süreğinde mühim olan soy değil, yol'dur. Ewladé Ré'dir.

a) Keşiş'in Oğlu/Adamları ve Şıx

Bu keramet yüzünden (Kuzuyu canlandırma, -e.y.) Pilvenk bölgesini terk etmek zorunda kalan Keşiş, sonra oğlunu 12 atlıyla[86] beraber tekrar geri yollar. Amacı, Berxicân'ı öldürmek ve Pilvenk'i geri almaktır. Mevsim ilkbaharın başı olduğundan, ot ve saman neredeyse bitmiştir. Berxicân, "Merak etmeyin, sizi de atlarınızı da doyururum" der. Evin önündeki tarladan karı atar, altından yeşeren buğdaydan bir tutam alır, her bir atın torbasına biraz koyar, torbaları atların boynuna asar, misafirlerinin yanına dönüp Keşiş'in oğluna, "Atlarınızın torbasını doldurdum, merak etmeyin" der. Kısa bir zaman sonra Keşiş'in oğlu adamlarından birine gidip atları kontrol etmesini söyler. Adam gidip bakar, geri döndüğünde torbaların hâlâ taze yonca dolu olduğunu ve hiç eksilmediğini söyler. Keşiş'in oğlu bu vesileyle ikinci keramete tanık olur.

b) Şıx'ın Ateşli Asası

Akşam olduğunda Berxicân misafirlerini bırakmaz. Keşiş'in oğlu kendi kendine, "Eğer bu adam bir keramet daha gösterirse yapacak bir şeyim yok, bize yol görünür" diye düşünürken, ocağın önünde oturan Berxicân sopasını bir silah gibi uzatır ve bir kurşun atar gibi ses çıkarır. Keşiş'in oğlu, "Ne oldu?" diye sorar. Berxicân da, "Darı tarlasına giren ayıyı vurdum" der. Sabaha doğru Keşiş'in oğlu kalkıp darı tarlasına gider; ayının Berxicân'ın tarif ettiği yerde vurulmuş olduğunu görür. Dönüp geri gelir. Berxicân'ın elini öper ve ne amaçla geldiklerini itiraf edip, gördüklerinden sonra Berxicân'ın evliya olduğuna inandığını ve bundan sonra bu topraklar üzerinde bir hak iddia etmeyeceklerini

86. Alandaki çoğu kaynak kişiler, bu 12 rakam sembolizmini telaffuz etmektedirler. Yukarıda da bellirttiğimiz gibi, İsa ve 12 havarisinin birer kuzuyu sembolize ettiklerini Hıristiyan yazmalarında ve anlatımlarında vermiştik. Aynı olgunun, Pilvank Köyü'nde ve Şıx ile Hıristiyan topluluk arasında zuhur etmesi önemsenmelidir.

söyler ve evine döner[87]. Gördüklerini babasına anlatır ve artık buralarda kalamayacaklarını ekler.

c) Konum ve Zamansal Süreç

Şıx Delil Berxécân hikâyelerinde karşılaşılan Hıristiyan Keşiş figürü, Dersim bölgesinde Alevi veliler ile Hıristiyanların karşılaşmaları ve birbirleri üzerinde üstünlük kurmak için keramet gösterilerinde bulunmaları, bölgede bu bağlamda karşılaşılan nadir aktarımlardan birisidir[88]. Genel olarak bakıldığında bu tür aktarımlarda yalnızca pirlerin birbirilerine karşı üstünlük kerametleri gösterdikleri ve bu yolla aralarındaki pir-talip ilişkilerini bellirledikleri görülür[89]. Şıx Delil Berxicân söylencesinin, Hıristiyan nüfusun etkili olduğu bir alanla ve iki topluluk arasında çok daha erken bir dönemde gerçekleşen kaynaşmalarla ilgili olabilir" (Gezik-Çakmak, 2010: s. 189-191).

Berxécân ve Diğer Erenler

Şıx Delil Berxicân Horasan'dan geldiğinde diğer 12 Dersim Ocağının kutsal kişileri ile birlikte Tunceli'de bir araya gelirler

---

87. Bu bölüme kadar olan anlatımlara alan çalışmalarımızda biz de sıklıkla rastladık. Gezik ve Çakmak'ın aktardıkları bu varyantı birçok kaynak kişiden biz de dinledik. Keşiş'in oğlu ve adamlarına ilişkin verilen bilgiler arasında, şöyle bir donede bulunmaktadır. Bu anlatımlarla Keşiş'in oğlu/adamları, Pilvank Aşireti'ni oluşturan ezbetlerden, bazılarına göre Keşkexoran, bazılarına göre de Piran ezbetinin başlangıcına işaret etmektedir. Yani Keşiş'in oğlu ve adamları köyden gitmez ve kalırlar. Böylece Pilvankan mensuplarına katılırlar. Bu damardan Keşkexoran veya Piran ezbeti meydana gelmiştir. Ki bunun kabul gören, doğru ve köklü bir gerçeklik olmadığını bilimsel delilleriyle "Ezbetler bölümünde" açıkladık.
88. Bu yorum analizinde Gezik ve Çakmak varolan bir doğruya parmak basmışlardır. Keşiş ve Şıx arasındaki bu diyaloğların bizim kanaatimize göre proto dönem dediğimiz ve Şıx'ın şeceresiyle de örtüşen 10.-11. yy.'dır.
89. Buna örnek olarak 12.-13. yy.'da Kuréş ve Bamasur arasında gecen diyaloglar verilebilir.

ve karşılıklı keramet gösterilerinde bulunurlar[90]. Aralarında bir de Hıristiyan Keşiş vardır… Şimdi… Bütün ocaklar bir araya gelmişler. Yani bütün ocaklar dediğim, 12 ocak… Bu ocaklar Keşiş ile iddia içerisine düşmüşler. Yani o zamanın Keşiş'i ile iddia içerisine düşmüşler. Herkes bir mucize yaratacak. Kimileri, o zamanda, ağu içmişler mesela. Ağuçan olmuşlar. E kimileri de Sarı Saltık'un hüneri olmuştur, Baba Mansur'un hüneri olmuştur. Sıra Şıx Delil Berxicân'a geliyor… Diyorlar ki, sen de kendine göre bize bir mucize yarat… Kendisi çoban… Diyor, tamam diyor. Ama diyor, benim yaptıklarımın hiçbirisini ardı arkasına bırakmayacaksın. Ne dediysem yapacaksın. Tamam diyor… Önce, bunu fırına atarlar yanmaz. Diyorlar ki, ya bu sihir yapıyor…

İyi diyor. Siz bana inanmıyorsunuz. Bak ben çobanım, şu kuzuyu keselim, etimizi yeriz, kemiğini atmayın, tekrardan postuna bırakın, ben bunu canlandırayım. Benim işim budur. Kestiğimiz hayvanın kanı akar, kestiğimiz etleri midemize indireceğiz. Sen tekrar bunu yürütecek misin? Evet, yürütüyorum diyor… Eti yerler… Kuzuyu kesiyorlar, tabii eti yedikten sonra kemiklerini tekrar hayvanın postuna dolduruyorlar. O arada Keşiş, kuzunun ayak kemiğini dilinin altına saklamış. Kuzuyu yürütürken, topal topal gidiyor. Keşiş diyor, hayvana eziyet etme diyor, dilinin altındaki kemiği ver, kuzu gitsin diyor ve orada Şih Delil Berxicân adını alıyor. Kuzuya can veren adını alıyor. Orada kerametine kavuşuyor. Ondan sonra, günümüze kadar gelen, adı Şih Delil Berxicân oluyor… Cana can veren… Böylelikle başlamıştır" (Gültekin, 2006: s. 93, 94; Gültekin, 2010: s. 104-105).

Keşiş'in Yanında Çalışan Delil

90. Horasan vurgusu, Réya Heqi inanç süreğindeki tüm evliyalar için dile getirilmiş sıklıkla kullanılan bir referanstır. Oysa bunun bilimsel hiçbir dayanağı yoktur. Elimizdeki tüm bulgular ışığında, örneğin Şıx, anavatanı olan Gaziantep/Dilok'tan gidip, Bağdat'ın Kalmina semtinde Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin Dergâhında/Ocağında eğitim almış ve irşad faaliyetleri için Dersim bölgesine gelmiş bir bâtınî daisidir. Dersim'e geldiğinde, bu erken dönemde ayrıca 12 Ocak kurucusu da bulunmamaktadır. Burada anlatılmak istenen bir yönüyle *Tayyi zaman* ve *Tayyi mekân* olgusudur.

“Pilvenk adlı köyde Piro[91] adlı Ermeni[92] bir Keşiş’in yanında (Şıh Delil) çalışmaktayken, bir süre sonra Keşiş’ten yaşadıkları bu köy ve yöre için pay ister. Keşiş her ne kadar bu teklifi kabul etmek istemezse de, “kim bu gece yattıktan sonra nerede kalkarsa, orası onun olsun” teklifini kabul etmek zorunda kalır. O gece Şıh Delil ile Piro geç saatlerde uykuya çekilirler. Sabah uyandıklarında Piro kendini Venk Köyü’nde bulur. Bu durum karşısında şaşkınlığa düşen Piro, oğlunu bir koç (kuzu, -e.y.) ile birlikte Şıh Delil’e gönderir. Öte yanda, Piro’nun gönderdiği koç kesilerek büyük bir ziyafet verilir. Her şey yenilip içildikten sonra Şih Delil, kesilen koçun kemiklerinin postunun içine doldurulmasını söyler. Bütün kemikler doldurulduktan sonra, asasıyla posta dokunur ve koç tekrar canlanır. Canlanan koçu, Keşiş Piro’ya geri gönderir ve koyun (kuzu -e.y.) canlandıran ya da koyuna can veren anlamında Şıh Delili Berhecân olarak anılmaya başlar” (Danık, 2006a: s. 103; Danık, 2006b: s. 35-37).

Sağman Arap/İslam Emirliği ve Berxécân

Dersim ve çevresinde Şıx Delil-i (é) Berxécân adıyla ünlenen Dilo Belincân, bir bütün olarak çevre köyleri, cemaatleri gezip dolaşır. Okuduğu okulda edindiği yeni teolojik/sosyolojik bilgilerle çevresindekilere ışık saçar. Gittiği her yeri, cemaati yeni kerametlerle (bölgeye ilk defa getirilen teolojik yeni bilgiler)

91. Ertuğrul Danık (1962-2008), *“Dersim Mitolojisinin Kaynak ve Kökenleri*” adlı makalesinde de aynı konuyu işlemiştir: Danık bu makalesinde “Dersim yöresinde anlatılan bu mitos, Pilvenk Aşireti’nin soy babası olarak kabul edilen Şıh Delili Berhecân’ın, Dersim mitolojisinin Tanrıları kabul edilen diğer kişiliklerine karşı anlatılan, en önemli mitos durumundadır” (Danık, Dersim Mitolojisinin Kaynak ve Kökenleri, 20.11.14). Öte yandan Danık’ın kullandığı “*Piro Keşiş*” tabiri yanlıştır. Konu hakkında detaylı bilgiler, Ezbetler bölümünde ayrıca verilmiştir. Zira Piro tabiri Kurmanci olup, itikat süreğinde kullanılmaktadır.
92. Kendileriyle görüştüğümüz kaynak kişilerin çoğu, *Keşiş*’in aidiyetini belirlemede hep *Hıristiyan Keşiş* tabirini kullanmışlardır. Görüleceği gibi yazılı kaynaklarda da hep Hıristiyan tabiri kullanılmışken, söz konusu kaynaklarımız içinde Danık, *Piro adlı Ermeni Keşiş* tabirini kullanmıştır. İleriki safhalarda görüleceği gibi, bir de Munzur Çem, *Ermeni Papaz* tabirini kullanmıştır.

kendisine bağlar. Uğradığı her mekâna kendi nişanelerini bırakır. Çok geçmeden birileri Berxécân'ı, Sağman kadılığına şikâyet eder. Şikâyetçilere göre; Berxécân bölgedeki aşiretler/klanlar arasında İslamiyeti değil de, eski Zerdüşti/Ezdai/Gewri inancını devam ettirmek için faaliyet göstermekteydi. Dahası Berxécân, gittiği her yerde, ateş etrafında topladığı Hıristiyanlarla İslam dışı birtakım eski gelenekleri yaymaya ve bunları bölgede pekiştirmeye çalışmaktaydı!

Bu şikâyet üzerine Sağman Emirliği, askerlerine emredip Şıx'ın, derdest edilerek huzura getirilmesini ister. Perşembeyi, cumaya bağlayan o gece, cuma akşamıydı. Berxécân; Pilvank Köyü'nde büyük bir cem-i cıvat yapmaktaydı. Sağman'daki bu şikâyet ve Emirliğin kendisi hakkında aldığı kararı, ânında ona ayan olur. Ateşin içinden çıkardığı, ucu yanan bir ağacı/odunu (Kosavi/kor) Sağman'a doğru fırlatıp atar. Cemaatte bulunanlar, bu heybetini Nur-i Velayet'e (Evliya) sorduklarında, "birilerinin kendileri hakkında zem eylediğini" cemaate açıklar. Kendisi de kosavinin peşine düşüp, hızlı adımlarla Sağman yoluna revan olur. Sabah şafağıyla birlikte Sağman'a, Emirliğin bahçesine varır. Bu sırada, askerlerin hazırlık içinde olduğunu görür. Bahçede, Emir'le göz göze gelir. Şıx'ın, Emir'le bu ikinci karşılaşmasıdır. Emir heyecanlanır! Çünkü aradığı Şıx, şimdi karşısında durmaktadır. Ona, alaycı bir üslupla bakıp, neden geldiğini sorar! Şıx, bahçeye dikilen kosavisine bakarak, "Bir nişane gönderdiğini, yerine varıp varmadığını kontrol etmek için geldiğini" beyan eder. Emir, kendi bahçesinde o âna kadar hiç görmediği baş tarafı halen yanan, toprağa dikili olan ağacı görünce ürker!

Bir ara göz göze geldiği Şıx'a, "Nişanesinin yerine varıp varmadığını" sorar. Şıx, gözlerini kosavisine çevirerek, "Evet nişanemiz yerine ulaşmıştır. Gayrı Erenlerin attığı ok geri dönmez![93] Baksana; Delil uyanmış ve Hakk hasıl olmuşdur!" dediği anda toprağa saplanan kosavisinin ateşi söner ve odun parçası, o anda

93. Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin Menakıbnamesi'nde Seyidi; "Erenlerin attığı ok geri dönmez! (*erenlerin sözü atılan ok gibidir, kararın değişmesi mümkün değildir)* der (Gümüşoğlu, 2006: s. 119). Bu söz sürek içinde sıkca dile getirilen bir tamlama olup, haq erenlerinin manevi konumlarını gönüllere kodlamaktadır.

yeşil bir ağaca döner. Bütün bunlara tanık olan Emir, gözlerine inanamaz. Şıx, Emir'in gözleri önünde ansızın huşş-i sır olur. Emir, bu sevdadan vazgeçer. Askerlerini geri çeker. Şıx'ın yeşeren kosavisi, daha sonra ulu bir kara çam/çınar ağacına dönüşür. Şimdi bu ağacın bulunduğu bölgeye (Eski Sağman) "Çınar Mahallesi" denilmektedir. Gövdesinin on sekiz metre olduğu, son yıllara kadar varlığını koruduğu edindiğimiz malumatlar içinde sabittir[94].

Corovan ve Şıx

Sünnilikten Aleviliğe geçiş üzerine yaşlılar diyor ki, "Dersim´den dervişin biri [95] gelip Coravanlıları "Hakk Yolu'na geçirmek istemiş. Bir toplantı yapmışlar. Bu toplantıya köylüler önce katılmamış. Sonra derviş diyor ki, "Gelin, keramet gösterecem!" Derviş asasıyla, bizim köyün üstündeki Abdal Baba Dağı´ndan bir geyik[96] çağırmış. Geyik sürüyü bırakıp köyün içine gelmiş. Geyiği kestirmiş. Etini pişirtmiş. Kafasını, ayaklarını, derisini bir kenara koydurtmuş. Köylüler yemeği (geyik etiyle yapılan) yedikten sonra pir, hayvanın kafasını ayaklarını postunu ve kemiklerini bir araya toplayıp asasıyla dokunmuş. Geyik tekrardan canlanmış. Pir (derviş) geyiğe, "Haydi, git!" deyince geyik dağa gitmiş. Bizimkiler, pirin bu kerametini gördükten sonra Alevileşmişler. Pirin keramet gösterdiği yerin (ev) etrafını çevirmişler. Bugün o yer kutsal kabul ediliyor. Bir zamanlar bu evde ibadet edilmiş[97]. Sonra köylünün biri keramet gösterilen evin taşlarını

---

94. Ağaç ve Sağman ile ilgili kısa bir değerlendirme için (Erdoğan, 2009: s. 38). Pertek'in Sağman Köyü hakkında çalışmamızın 4. Bölümüne bakınız
95. Söz konusu Derwéş, Şıx Delil-i Berxécân'dır. Coravan/Çakırbahçe Köyü, Şıx'ın 11. yy.'ın ilk çeyreğinde faaliyet gösterdiği coğrafik alanda kurulmuş bir köydür. Coravan ile alakalı olarak çalışmamızın Cemaatler bölümündeki "Cemeât'u Çovi Elfi beyti" başlığına bakınız.
96. Her ne kadar burada "geyik" betimlemesi varsa da, orijinal anlatımında her zaman olduğu gibi yine "Kuzu" karşımıza çıkmaktadır. Çünkü inanca göre, geyik kesilmediği ve etinin yenilmediği ayrıca bilinmektedir.
97. Şıx köyden ayrılmadan, evin önüne kendi asasını diker. Asa yeşerir. Sonraları ulu bir çınar olur. Réya Heqi itikatında Çıra/yanan ateş/mum kutsaldır.

götürüp kendine yaptığı evin duvarlarında kullanmış. O evin duvarında görmek mümkün. Çok düzgün (iyi yontulmuş) taşlar. Bu kutsal yerin hemen biraz yukarısında yıkılan caminin harabesi[98] *var. Buraya "Pagü Mal" diyorlar. Yani "yıkık ev" anlamına geliyor (Hakkı Çimen: 2008, www.tavz.net/index.erişim: 05.3.2016; Gültekin, 2010: s. 28 ve Yalgın, 2013b: s. 458). Söz konusu bu mitik anlatınya tanıklık eden mekânın adı "Pagé Mali(é)" olarak geçmektedir.*

Kosevi Nereye Düşerse!

"Sıx Delilê Berxecân çok uzaklarda yaşıyormuş. Birgün eline bir kosevi (bir ucu yanmakta olan odun) alıp fırlatıyor "Kosevi[99] *nereye düşerse benim yerim orası, oraya giderim" diyor. Kosevi gelip bu köye düşüyor. Arkasından kendisi de geliyor. Bu köyde o zaman Keşiş (ermeni papaz) varmış. Köy onunmuş. Tabii Keşiş, Six Delilê Berxecân'ın burada kalmasını istememiş.*

Bunun üzerine Sıx Delil diyor ki "Bu gece yatalım, yarın sabahleyin kim burada değil de başka yerde gözlerini açarsa, o köyü terk etsin" diyor. Keşiş kabul ediyor. Keşiş ertesi gün sa-

---

Aynı zamanda buna Delil de denilmektedir. Çıra'nın ana kaynağı ise Çınar ağacıdır. Çünkü çınar ağacı güneş altında kendiliğinden yanmaktadır. "Çınarın ateşi kendindedir" deyimi bundandır. En az bin yıl yaşayan Cenar/çınar ağacı, zenginlik, tazelik, canlılık, bereket ve bolluğu simgelerdiği için kutsanır bkz. (Korkmaz, 2011: s. 418).

98. Cami, muhtemelen 16. yy.'dan sonra buraya inşaa edilmiştir. Bu tarihlerde köyün sakinleri, zaman zaman Réya Heqi (Dersim bâtınî Alevi/Kızılbaş inancı) itikatı ile Müslüman/Sünni inancı arasında sosyolojik git gellerler yaşamışlardır. Ama bilinen bir gerçek vardır ki; Köyün yerleşikleri Réya Heqi itikatı süreğinde Kurmanci konuşan Kürtlerinden oluşmaktadır.

99. Réya Heqi inancında evliyalar için anlatılan menkıbelerde "*Kosavi, Kosadari, Kosevi*" öğesi sıkca dile getirilir. Bir ucu yanan düzgün ağacın, asanın ocaktan çıkarılarak bir bilinmezliğe fırlatılması ve onun düştüğü yerin bir mekân olarak tutulması inancına istinaden dile getirilir. Söz konusu bu mekânın kutsanan bir dergâh/ocak olduğuna inanılır. Aynı söylem, Şıx için de sıklıkla dile getirilmektedir. Bunlardan bazıları şöyle anlatılmaktadır: "*Şıx, Horasan'dan kosavisini atmış, Pilvank Köyü'nde dikilmiş. Şıx'ın hocası, onun asasını/kosavisini fırlatıp atmış, peşinde git demiş. Şıx'ın babası, kendi kosavisini fırlatıp atmış, peşinde git, orada mekân tut demiş vs.*

bahleyin [100] *uykudan uyandığında bakıyor ki Vank Köyü'ndedir. Ancak yine de kabul etmiyor, Delilê Berxecân'dan köyünü terk etmesini istiyor. Bunun üzerine Sıx yeni bir keramet denemesinde bulunuyor. Bir kuzu kesmelerini istiyor. Kuzuyu kesiyor, etini yiyorlar ve Delilê Berxecân kemiklere dokunup onu yeniden canlandırıyor. Bu kerametin ardından Keşiş oradan ayrılıp Vank'a gitmeyi*[101] *kabul ediyor*" (Çem:http://www.dengekurdistan.nu/arsivabere) erişim: 03.03.2016.

Şıx'ın Ateşle Sınanması

"Şeyh Delil'in buraya ilk gelişi ile ilgili Veli dedemin bana anlattığı efsaneyi fazla detaya girmeden anlatıyorum. Şeyh Delil, ilk Pilvenk'e geldiğinde buradaki halk içinde kendi inançları doğrultusunda faaliyetler sürdürürken yavaş yavaş taraftar toplamaya başlar.

Buradaki kilise Papazı[102] *bundan rahatsız oluyor ve Şeyh Delil'le görüşür. Bu faaliyetlerinden dolayı duyduğu rahatsızlığını bildirir. Bunları bırakıp kilise cemaatine katılmasını ister. Çünkü*

---

100. Tüm anlatımlarda, bu izlek işlenmiştir. Buna göre gece bir kaos, deprem olur. Keşiş'in evi, Kilisesi yıkılır. Keşiş ailesiyle birlikte köyden dışarıya atılır. Aslında "kaos, deprem" motifiyle Şıx, tıpkı Yunan mitolojisindeki Zeus gibi, asasıyla gökyüzüne, şimşek ve bütün atmosfer olaylarına hükmeden bir Tanrısal güç gibi karşımıza çıkmaktadır. İleriki sayfalarda görüleceği gibi Şıx, kendi köyü olan Şıx Bilécân Köyü'nde de aynı paralellikte bir kaos anlatımı bulunmaktadır.

101. Burada verilmiş olan mesaj, çok açık bir biçimde, bilginin/inancın yeniden yaratılması/diriltilmesi sonucunda, bölgede kısmen hâkim güç konumunda olan Kilise Keşiş'inin etrafında toplananların, Keşiş'i bırakıp, Şıx'ın etrafında toplanmaları kastedilmektedir. Bölgede yanlızlaşan Keşiş'in, bölgeyi terk etmesi elbette kaçınılmazdır.

102. Dersim bölgesinde, Şıx'ın adı etrafında örgülenen efsanelerde genellikle*"Hıristiyan Keşişi, -Papazı, -Pederi, -Piskoposu*" gibi unvanlı isimler dile getirilir. Öte yandan da "*Arap/İslam Emiri, -Kralı, Müftüsü, -Kadısı, -İmamı"* gibi unvanlı şahsiyetlerle karşılaştığı dillendirilir. Bunlar karşısında onun, kazanım üstünlüğü heyecanla anlatılır. Fakat burada asıl anlatılmak istenen kısaca şudur: Bölgedeki Hıristiyan kilisesine bağlanmayan Ermeni, Pavlaki, Rum, Süryani toplum katmanları ve Zerdüşti/Gewri Bâtınî Kurmanc Aşiretlerinin, Şıx'la birlikte bu her iki erkin hegemonyası altına girmediği kastedilmektedir.

kendisinin ve aynı zamanda temsil ettiği misyonun Allah katında daha iyi olduğunu vesaire bir telkinde bulunur. Bunun üzerine Şeyh Delil, "Bunu toplanarak halkın önünde ispat edelim" der. Papaz kabul eder ve kararlaştırdıkları gün toplanırlar ve "Kilisede kutsal ekmek için yakılan fırına girelim. Herkesin yol ulusu kerametini göstersin" derler. Papaz ile Şeyh Delil el ele fırına girerler. Kapağı kapatırlar. Bir müddet sonra kapağı açarlar.

Şeyh Delil çıkar[103]*. Papazın sadece eli vardır elinde. Halk büyük bir şaşkınlıkla, "Aziz Peder nerede, niye sadece eli elinde?" diye sorarlar. Şeyh Delil der ki: "Sizin Papazınız bana sadece elini verdi. Eğer inansaydı da kalbini verseydi, sadece eli değil tüm bedeni ve ruhuyla sağlam çıkardı. Bunun üzerine başta Papaz'ın çocukları olmak üzere tüm halk şeyhi kabul etmiş ve şeyhin yoluna talip olmuşlar*" (Ali RızaArsan: www.afsinagcasar.com/soyagaciplvnk) erişim: 03.03.2016.

Şıx ve Ustına Reş

"Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, Munzur kaynaklarının kuzeyindeki bir dağda Munzir babanın diktiği gayet siyah bir ağaç vardır ki, bu ağacı kim keserse zarar görür[104]*. Pilvenklile-*

103. İslam öncesi "*ateşe hükmetmek*" inanç motifi, özellikle Zerdüşti kalıtlar üzerinde boy atan Réya Heqi itikatı evliyalarının mitik anlatımlarında sıklıkla yer almıştır. Şu âna kadar tespit edilen toplamda, altı ayrı menakıbnamede (16. yy.'dan sonra yazılan kaynaklar) farklı mekânlarda, değişik şahsiyetler adında bu türden betimlemeler göze çarpmaktadır (Ocak, 2007: s. 283; Danık, 1996b: s. 35-37 ve yine Danık, www.gomanweb.com). Şıx'ın adı etrafında kurgulanan bu mitik anlatımı asıl önemli kılan, onun karşısındakinin bir Hırıstiyan keşişinin olmasıdır. Diğer evliyalar ise, hep Müslüman hükümdarlar karşısında gösterilmiştir. Mitiolojilerdeki **Belisima** adının karşılığı, *Demircilik ve Ateş Tanrıçasıdır* (Korkmaz, 2011: s. 661). Buradaki mitik anlamıyla Belisima adı, Belincân'ın adıyla paralel bir eşdeğersel izdüşümü gibidir. Kürt Riya Heqi itikatında ateş kültünün derin izlerinin ana kaynağı, elbetteki Zerdüştilik ve Mazdeizmdir. Diğer yandan ateşe hükmetme motifi ve bu kültün derin izlerinin Zerdüştlükte gizli olduğuna ilişkin kısa bir değerlendirme için ayrıca bkz. (Ocak, 2007: s. 241-248).

104. Buğday'ın anlatımına göre; Munzur'daki bu kutsal siyah ağacı kesen zarar görür. Pilvankan Aşireti ise 40 cm kalınlığında, 5 m uzunluğunda olan ve Şıxları tarafından dörtgen şekilinde düzeltilmiş haliyle "Ustına Re/Ustına

rin inanışına göre, atalarının inşa etmiş olduğu evin ortasında yer alan kara direk Munzur'a atfedilir[105] (Aksoy, 2006: s. 138).

Delil Berhcân

"Diştaş Köyü'nün[106] *güneydoğusunda ve köye bir km uzaklıktaki yüksek tepeye "Delil Berhcân Ziyareti" denir. Köylüler, büyüklerinden ziyaretin bulunduğu bölgede bir kişinin yattığını, Hızır'ın* [107] *ziyaret bölgesinde kuzu yediğini, kemiklerini bir ara-*

Şiayé" adını veridkleri bu siyah ağacı, tam aksine kutsamaktadırlar. Pilvankan Aşireti'nin sözlü aktarı geleneğinde Şıxları, bu ağacı, Pilvank Köyü'nün hemen altında geçen Munzur Nehiri'ninin kıyısında bizzat kesip, yaklaşık 6 km'lik bir dağ yamacından tırmanarak köye getirdiğine, dergâhının yapımında orta direk/sütun (Hustın/ıstın) olarak kullandığına inanılır.

105. Aksoy bu bilgiyi, alan çalışmalarıyla yakından tanıdığımız Hüseyin Çakmak'tan aktarmaktadır. Gezik ve Çakmak'ın ortak çalışmalarında ise konu, "*Botın/Bâtın*" maddesinde şu şekilde verilmiştir."*Bir örnek Pilvenk Aşireti'nin ermiş atasına aittir. O, evini inşa ederken Munzur baba, "ustına şiaye" denen evin direğini yollar. Kutsal emanet olan "jiar"lar da botından bu dünyaya yollanan, insanlara yardım amacıyla kullanılan nesnelerdir*" (Gezik/Çakmak, 20101: s. 38).

106. Bugünkü Diştaş Köyü Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı eski bir yerleşkedir. Köyün sakinleri Şadiyan Aşireti mensuplarıdır. Köy sakinlerinin ortak hafızasında, "1750'li yıllarda Erzurum'dan gelip köye yerleştikleri" bilgisi vardır. Köyün 1930'lu yıllardaki nüfusu 41 erkek, 40 kadından oluşmaktaydı (Kemali, 1992: Aşiretler Çizelgesi bölümü).

107. Bazı aktarımlarda ise söz konusu burada adı geçen Hızır, *Üryan Xızır* olarak geçer. Bu anlatımda adı geçen Üryan Xızır, 13. yy.'da Pertek Zeve/Zevye Köyü'nde medfun olan Oriya Xıdır/Sultan Xıdır'dır. 1700'lü yıllarda yaşayan Hızır Seyyid Tac'ın (Taceddin) anlatımlarıyla yazdırılmış olan *Üryan Hızır Menakıbnamesi* 1276/1859 tarihinde istinsah (Bir nüshasını yazma. Süretini çıkarma. Elle kopye etme) edilmişir. Bu menakıbname'de (Gülten, 2010: s. 89) *Hubyar Sultan, Seyyid Mençek, Sarı Saltık, Garip Musa ve Delil Belicân (Menakıbname'de Delü Bilicân* olmak üzere beş ocak kurucusu hakkında bilgiler verilmiş, hepsi de Üryan Hızır'ın müridi olarak gösterilmiştir (Gülten, 2010: s. 92) ki tarihsel olarak bu bilgilerin yanlış olduğu görülmektedir. Kaldı ki, Gülten'in görüşü de bu yöndedir. Oysa gerçeğe en yakın olanı, 13. yy.'da Üryan Xızır'ın yeni geldiği bu bölgde, Belincân'ın kerametsel ününü duymuş olmalıdır. Zira alandaki anlatımlar içinde; Diştaş Köyü'ne giden Üryan Xızır, orada Berxécân'ın ziyaretini niyaz ederek ondan, onun *"kuzuyu dirilten"* kerametini kendisi için talep eder/diler. Duası, ânında kabul olan Üryan Xızır'a, bir kuzu gelir ve (Şıx için anlatılan) aynı ritüeller oracıkta köylülerle birlikte, Üryan Xızır'ın şahsında hayat bulur. Kerametin kıssadan tekrarı; buradaki Kuzu, inanca dair kaybolmaması için canlandırılan ilahi bilgidir. Ruhun, tena-

ya toplayarak tekrar diriltttiğini duyduklarını söylemektedirler. Her türlü amaç için Delil Berhcân Ziyareti'ne gidilir. Adak kurbanı olanlar, bu ziyaret yerinde kurbanlarını keser, lokmalarını gelen misafirlere dağıtırlar. Ziyarete gidenler, dileklerinin gerçekleşmesi niyetiyle, götürdükleri bez ve çaputu ziyaret bölgesindeki ardıç[108] *ağacına bağlarlar. Ziyaret bölgesindeki ağaçlar kesilmez, herhangi bir amaç için kullanılmaz. Ağaçları kesenlerin başına felaket geleceğine inanılır*" (Kaplanoğlu, 2010: s. 248).

Şeyh Delil Berhicân

"*Refahiye'ye 20 km uzaklıktaki Baştosun Köyü, Orçul Deresi'nin kuzey yamacındadır. Dik yamaçlı vadinin düzlük bir bölümünde bulunan köyün kuruluş tarihi bilinmemektedir. Günümüzde köyde yaşayanlar aslen Tunceli yakınında Kırmızıdağ'ın güneybatısındaki Dedeağaç (Pilvenk) Köyü'ndendir. Yaşadıkları yerlerden Gümüşhane'nin Şiran ilçesi Belen Köyü'ne göç etmişler, daha sonra oradan da bu köye gelmişlerdir. Köy halkı Tunceli Pilvenk Köyü'nde türbesi olan* [109] *Şeyh Delil Berhicân Ocağı'na bağlıdır*[110]. *Anlatılanlara göre Şeyh Delil Berhicân, müritleri ile birlikte bir kuzu yemişler, sonra kuzunun kemiklerini bir araya getirip dua etmiş, kuzu dirilmiş, bunun üzerine "kuzuyu dirilten şeyh" anlamında Şeyh Delil Berhicân denilmiştir. Halkın Pilvenki Aşireti'ne mensup olduğu köyde, yaşlıların anlatımı; en son cemin tahmini 35 yıl önce yapıldığıdır*" (Kaplanoğlu, 2010: s. 43).

---

suh yoluyla başka bir bedende hayat bulması gibi, bilginin de aynı yöntemle başka bir teofani'de (evliya) açığa çıkması, bilginin/marifetin donbedon/beden değiştirmesi olayıdır.

108. Konuya bahis edilen ağacın "Ardıç" ağacı olmadığını, "Kara çam" olduğunu köyden Doğan Alçınkaya (doğ. 1931) ve genç kuşaktan Volkan Alçınkaya bize anlatmışlardır. Ağaç, şu an kurumaya yüz tutmuş ikiz gövdelidir. Şimdiye kadar ağacın kuruyan dalları, sadece burada kurban pişirildiği zamanlarda kullanılmıştır.

109. Söz konusu Türbe değildir. Yani, Pilvank Köyü'nde Şıx'a ait olan bir türbe yoktur. Sadece onun kurduğu mekânı vardı.

110. Burada bahsi geçen köy halkı, Pilvankan Aşireti'nin Keşkexuran ezbetindendir.

Köye Kabul Edilmeyen Şıx

Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı Diştaş Köyü, oldukça eski bir yerleşim birimidir. Geçmişte bu köyde kale ve kilise kalıntılarının olduğu, köy sakinleri tarafından bilinmektedir. Şıx'ın köyde bulunmasıyla ilgili olarak farklı bir anlatımı, 1931 doğumlu olan Doğan Alçınkaya[111] bize şöyle aktarmıştır:

"Zamanın birinde köye yaşlı bir Şıx gelir. Köye yerleşmek isterse de, köy halkı Hıristiyan olduğundan, yaşlı Şıx'ı içlerine kabul etmezler[112]*. O da köyden biraz uzakta bulunan bu tepeye gidip mekân kurar. Derken zaman içinde büyüyen bir kuzuyu, köylüler o gün sürüye katmaz evde tutarlar ve onu kesip yerler. Kuzunun anası, akşam eve dönünce, bakar ki kuzusu yoktur. Onu arar ama bir türlü bulamaz. Kuzusunu aramakta deliren koyun, acısıyla dile gelir ve köylülere kuzusunu sorar*[113].

Köylüler ona, "Ne bilelim senin kuzun neredIdir? Hem o artık büyüdü! Boşver onu aramayı! Sen kendine bak!" *derler. Koyun bunu kabul etmez. Ağlayarak kuzusunu istediğini defalarca dile getirir. Köylülerden birisi koyuna, "Bak bu tepenin başına, birkaç gün önce yabancı bir yaşlı gelip yerleşti. Belki de senin*

---

111. Doğan Alçınkaya Şadiyan Aşireti mensubudur. Anadili Kurmancidir. Kendisiyle görüşmemizde ona, Dersim Pilvank Köyü'nü, Pilvank Aşireti'ni ve Şıx Delili Berxécân Ocağı'nı da sormuştuk. Fakat o, "*bunlardan habersiz olduğunu*" açıkyüreklilikle bize anlatmıştı. Ayrıca, Şıx Delil-i Berxécân'ın *"ulu bir zat olduğunu ve Hıristiyanları, Müslüman ettiğini* belirtmişti.
112. Diştaş Köyü'ndeki Hıristiyan (?) halk tarafından kabul edilmeyen Şıx, Pilvank Köyü'nde, Hıristiyan Keşiş tarafından kabul edilmez. Her iki anlatımda da, aynı temalar işlenmiştir.
113. İran/Irak Kürtleri arasında yaygın olan Ehli Haq inancında yine aynı anlatımlar, balık üzerinde dile getirilmektedir. Oradaki hikâyeye göre Sultan Sahak, rakip evliyayı (Pir Mikail) doyurmak için, Şirvan nehirinde yakaladığı pişmiş bir balığı yemesi için ona veirir. Fakat "kemiklerinin kırılmamasına özen göstermesini" ister. Balık yenilir. Tam o sırada, balığın eşi çıkar ve Sultan Sahak'a "neden eşini öldürdüğünü" sorar. Sultan'dan "eşini geri ister". Sultan, kırılmamış balık kemiklerinden yenilen balığı tekrar canlandırır ve eşinin yanına, nehire bırakır (Bruinessen, 2004: s. 139, 140, 141). Aynı etnik ve inançsal yapıda olan topluluklar arasındaki varolan bu her iki paralel simgesel anlatım, Şıx'ın nezdinde Berxécân Ocağı'nın Ehli Haqlarla varolan bir içsel bağlantısına işaret olamaz mı?

kuzunu o çalmıştır. Bizden soracağına, git kuzunu ondan sor! Bizden ne istiyorsun, git kuzunu ondan iste! Senden aldığı kuzunu, söyle sana geri versin!" *der. Diğer köylüler de bunu aynen onaylar. Koyun, ağlaya sızlaya tepenin başındaki yaşlı adama gider. Yaşlı adam, acılı halde gördüğü koyuna derdini sorar. Koyun da, "Kuzumu kaybettim, arıyorum bulamıyorum*" *der. Köylüler de, "Sen almışsın kuzumu! Sen de olan kuzumu almaya geldim! Kuzumu bana geri ver!*" *der. Yaşlı adam, elindeki asasını toprağa diker. "Yürü gel be ey mübarek, kurtul bu eziyetten*" *der. Kuzu çıkagelir. Doğru anasının yanına sığınır. Koyun sevinir ve kuzusunu alıp köye döner. Köyün girişinde, koyunu bekleyen köylüler, kuzusuyla dönüp gelen koyun karşısında şaşkına dönerler. Çünkü kesip yedikleri kuzunun canlandığına bir türlü inanamazlar. Toprağa gömdükleri kuzunun kemik ve postunun olduğu yere gidip bakarlar. Fakat orada kuzuya ait hiçbir şeyin olmadığını görürler. İyice şaşırırlar ve köylerine kabul etmedikleri yaşlı adama bağlanmak için onun bulunduğu tepeye yürürler. Tepede, o âna kadar hiç olmayan bir çam ağacını görürler. Çünkü diktiği asası hemen yeşillenmiştir. Bu ağacın altında oturan yaşlı adama talip olurlar. Ondan af dilerler. Ona Şıx Delil-i Berxécân adını veirirler. Köyün sürüleri çoğalır. Ününü duyan köye gelir. Derken Hakk'a yürüdüğü zaman, onu bu çam ağacının altında toprağa veirirler*" (Doğan Alçınkaya doğ.1931; Yalgın 2013b: s. 454, 455).

Diştaş Köyü'ndeki Delil-é Berxécân Tepesi

Diştaş Köyü doğumlu genç kuşaktan Volkan Alçınkaya, köydeki *Delil-i Berxécân Tepesi* hakkında, kısaca şu noktalara temas etmişti.

> *"Hikâyeyi kendi annemden aldım. Anlatayım; hikâyeye göre, bir sürüdeki koyunun kuzusunu kurt kapar. Koyun kuzusunu kaybetmekten çok etkilenir ve her yerde onu arar. Adeta deliye döner, dağ bayır gezer durur ve her seferinde*

çoban onu aramak zorunda kalır. En sonunda çoban bir tepeye çıkar ve "Allahım bu deli koyuna bir kuzu ver" diye dua eder. Çobanın dua ettiği tepede bir çam ağacı tam ortadan ikiye bölünür. Bu ağaç hâlâ orada durmaktadır ve içinde, koyunun kaybolan kuzusu çıkagelir. Bu ağaç Delilé Berxécân tepesinde olduğu için ağaca, "Delil é Berxécân" adı verilir" (Volkan Alçınkaya, Şubat 2013).

Rençber Bilécân'ın Kasırgaya Hükmedişi

Asırlardan beri Dersim ve çevresinde "*Şıx Delili Berxécân*" olarak bilinen ve Pilvankan Aşireti içinde adına "*Şıx Delili Berxécân Ocağı*" teşekkül edilen Şıx'ın birçok mitik anlatımları dilden dile anlatılarak günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Yazılı kaynaklarda bunların izini sürdüğümüzde, bu alanda çok çeşitliliğin varlığına ayrıca tanık olmaktayız. Bu çalışmamızla birlikte, şu âna kadar Dersim ve çevresinde bilinen ve anlatılan mitsel anlatımlarının yanı sıra, Dersim ve çevresinde hiç bilinmeyen ve anlatılmayan farklı bir gerçeklikle karşılaştık. O gerçeklik; *Gaziantep*'in *Oğuzeli ilçesine* bağlı *Şıx Bilécân* (Arslanlı) *Köyü* ve bu bölgede Şıx için anlatılan mitik verilerdir. *Dersim'*de "*Şıx Delili Berxécân Evliyası*", *Gaziantep* ve çevresinde ise *"Şıx Bilécân, Şıx Biléc, Şıx Bilécân Hazretleri, Şıx Bircân Evliyası*" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cemil Cahit Güzelbey (1908-1995),[114] 1950'de bizzat bölgeyi

114. Esra Unayık, hazırlayıp yayınladığı "Yüksek Lisans Tezi"ne Güzelbey'i konu olarak seçmiştir. "Cemil Cahit Güzelbey'in Hayatı, Edebi Kişiligi…" başlığı altında Güzelbey'i anlatırken, onun *Gaziantep Evliyaları* adlı eserinden de söz eder. Buna örnek olarak "Şıx Bilécân"ı verir. Güzelbey'in konu ile ilgili çalışmaları hakkında kısaca şunları bellirtir: "Gaziantep Evliyalarından bahsederken onların hikâyelerinden de kısaca bahsetmiştik. Cemil Cahit Güzelbey'in bu eserinde Gaziantep'te bilinen ve zamanında saygı duyulan evliyaların hayat hikâyeleri, kerametleri ve öldükten sonra insanların onlar için yaptıkları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İşte bu evliyalardan bahsederken aynı zamanda bilinen halk hikâyelerini de öğrenmiş oluyoruz. Örneklerini bizzat kendi türbe ve mezarları gezerek derleyen Cemil Cahit bu derviş ve evliyaların hikâyelerini de derlemiş ve kitabında anlatmıştır. Bunlardan bir örnek vermek gerekirse "Şıh Bilecen"le ilgili hikâyeyi anlatabiliriz: (Şıh Bilecen….) (Unayık, 2008: s.

gezerek, alanda derlediği sözlü aktarımları 1964 yılında *Gaziantep Evliyaları* adlı bir folklor/derleme kitabı hazırlayıp yayınlamıştır. Kitapta, "*Şıh Bilecen*" başlığı altında verdiği, tarihsel bir kişilik olan Şıx Bilécân'a ait, iç içe geçmiş mitik aktarımlar oldukça ilgi çekici bir konuma sahiptir. Güzelbey'in kaleminde Şıx Bilécân'la alakalı olan anlatımlar şunlardan ibarettir:

Şıh Bilecen [115]

"Türbesi, Oğuzeli ilçesine bağlı, Suriye sınırına 8-10 km mesafede aynı adı taşıyan köydedir. Türbenin bitişiğinde bir mescit vardır."

Mescidin[116] kitabesi şöyledir, "Ammere haza el mescidel mübarek hamsi miye tisa tiseyin" manası; mescit tamir edildi: 599 (Miladi 1202-1203 -e.y.)[117] Şıh Bilecen'in hikâyesini yine Oğuzeli'ne bağlı Büyük Karacaören (Şeyh Belicân Köyü'ne yaklaşık

---

85, 86) http://www.belgeler.com/blg/1g7v/cemil-cahit-guzelbey-in-hayati-edebi-kisiligi-ve-folklorik- erişim: 03.03.2016.

115. Gaziantep şivesiyle Şıx'a, "Bilecen, Biléc, Bircân, Şıx Cân, vs" de denilmektedir. Güzelbey, 1950 yıllarında kullanılan Gaziantep ağzıyla Şıx'ın adını "Bilecen" olarak vermiştir. Oysa günümüzde, Gaziantep bölgesinde Şıx'ı; "Bilécân, Biléc ve Bircân" adlarıyla anmaktadırlar.

116. Köy imamı Mustafa Demir (1968), birçok yaşlıdan dinlediğini, bize şöyle anlatmıştı; "Mescid ve türbenin oldukca büyük kara taşlardan, çok eski bir mimari özelliği olduğunu, en azından Moğollardan/Selçuklulardan önce yapıldığını. Türbenin kubbeli olduğunu, mescidle bitişik olan duvarında ise Arapça yazıların/kitabesinin bulunduğunu, mescidin ve türbenin iyice yıkılıp harabeye dönmesiyle birlikte, eski taşların kullanımıyla bu alana, 1975 yılında küçük bir caminin yapıldığını, daha sonraları ise 2002 yılında, türbenin/sandukanın muhafaza edilerek, minareli bir "Şeyh Bilécân Camii" inşaa edildiğini" bize anlatmıştı. Türbenin bir duvarında özellikle yapılan pencereden, hasta olan çocuklar (boğmaca, sarılık, nizul [felç]ı ve sıtma), bu pencereden birkaç defa dualarla geçirilmektedir. Yine sandukanın üzerindeki yeşil bezden kesip teberik olarak evlere götürülmektedir. Bu bez, vücudun hasta bölümlerinde gezdirilmektedir. Caminin ve türbenin bulunduğu fiziki alanda yaptığımız inceleme ve gözlemler, köydeki yaşlılardan edindiğimiz sözlü bilgilerin hep aynı kapıya, yani erken dönem peryoduna vurgu yaptığı anlaşılmıştır.

117. Bu peryod'da Selçuklu devletinin sultanı, II. Süleyman Şah'dı (Rükneddin) (1196-1204). Görüldüğü gibi bu tarih, aynı zamanda Şıx'n (970-1060) şeceresinin verildiği 1010 yılıyla uyum içindedir.

3 km uzaklıktadır -e.y.) Köyü'nün unutulmaz adamı Deli Hösso'dan 1950'de dinlemiştim. Bu köyde eskiden yaşayan Abbas adında zengince bir adam varmış.

Bir gün Bilecân adında bir adam yanına rençber durur[118]. Bilecen doğruluğu, çalışkanlığı, iyi kalpliliği sayesinde kısa zamanda ağanın inan (Büyü ile bağlanma, büyülenme, iman etme) ve sevgisini kazanır. Biraz sonra bu duygu bütün köy halkına uyanır. Bilecen gündüzleri çeşitli çiftlik işleriyle, geceleri ise Tanrı'yla ibadetle vakit geçirir[119]. Ağasından aldığı ekmek karşılığını muh-

---

118. Çoğu anlatımlarda "adam" yerine "Çoban" geçmektedir. Şıx'ın, Kutub'ul hocası Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin Menakıbnamesi'nde, benzer bir anlatım yer almaktadır. Orada; Ebu'l Vefâ yoldan geçen birine bir lokma verir ve bu lokmadan onun, Hüseyin adından bir oğlunun olacağını yanındakilere söyler. Aynen öyle de olur. Hüseyin doğar büyür ve çoban olur. Arapçada Çoban'a Rà`i derler. Hüseyin Rà'i, sığırlarını güttüğü ailenin oğlu hac'da, iken ona helva götürür (Gümüşoğlu, 2006: s. 313, 314). Şecerede Kürt cemaati olarak adı geçen antik Pişdadiyan Aşireti'nden olan İran hükümdarı ve dahi *Avesta*'da Çoban Yima olarak da anılan zat-ı şahane; Antik Kürt aşireti olan ve şecerede de adına yer verilen Pişdadiyan Aşireti'nin mensubu Cemşid'dir. Örneğin *Avesta*'da Çoban Cemşid'in adına yeminler, dualar yapılır. Onun nurdan bir güneş parçası olduğu betimlenir (*Avesta*, 2012: s. 145, 200, 476, 479). Kral Cemşid'in, kök ismi olan Cem'in, Ayin-i Cem adına kaynaklık ettiği sanılmaktadır. Fars şairi Firdevsi (940-1020) tarafından, 1010 yılında tamamlanmış *Şahname*'de de yer verilmiştir. Bir görüşe göre Cemşid yedi yüz, bir düşünceye göre bin yıl yaşamıştır. Güneşin doğuşuyla birlikte oturduğu tahtında taç ve kaftanıyla parlayan Cem'e, bağlıları ışık şahı anlamına gelen, Cemşid adını vermişlerdir. Cemşid'in, ışık/nur/güneş'in bir parçası, güneşin oğlu olduğuna inanılır. Bir diğer önemli husus ise, tarihi vesikalarda Kürtler, Çobanlıkla bilinen/tanınan, toprağa bağlı bir halktır (Yalgın, 2014: s. 78, 88). Cemşid hakkında değişik fragmanlar için ayrıca bkz. (Dağlı, 2013).

119. Gaziantepli bir Türkmen ailesine mensup olan Prof. Dr. C. Cahit Güzelbey'in kaleminde "Bilecân'ın, gündüzleri çeşitli çiftlik işleriyle, geceleri ise Tanrı'yla, ibadetle vakit geçirdiğini" çalışmasında dile getirmesi, Dersim Réya Heqi süreğine aynı zamanda bir gizemli yollamadır. Çünkü Réya Heqi itikatında ibadet, kişinin "Haq ile Haq olma"sından geçer. Bununsa geceleyin el etek çekildikten sonra kişinin kendisiyle baş başa kalıp, bir içsel muhasebeyle kendi kendisini dara çekmesiyle başlar. İç tevekkür de dediğimiz bu tek kişilik sessiz ritüel, Réya Heqi itikatının kişiye özgü olmazsa olmaz temel kurallarındandır. Haq'a ibadet, kişiye özel ve gösterişten uzak bir ortamda, haqla bütünleşmeden geçer. Bu bütünsel gerçeklik içinde Rençber/Çoban Bilécân'ın şahsında ise günümüze verilen en belirgin mesajı şudur: Gündüz vakitte, Tanrı'ya göreceli olarak yapılan vakitsel ibadet/namazların, bu sürek içinde olmadığının anlamlı bir işaretidir. Aksi halde buradaki anlatımda, Bilécân'ın gece gündüz beş vakit namaz kılan bir Çoban/Rençber olduğu dile getirilirdi. Ki demografik açıdan bölgenin ağırlıklı çoğunluğu Müslüman/Sünni oluşu ve namaz kılışı, bu tür

taç bulunanlara, köye misafir olan yoksul kimselere pay eder[120].

Ağasından aldığı ekmek karşılığını muhtaç bulunanlara, köye misafir olan yoksul kimselere pay eder. Bu hali halk arasındaki sevgiyi bir kat daha artırır. Bir gün geçtiği yeri harabeye çeviren korkunç bir kasırga kopar[121]. Kasırganın köy topraklarına *gireceği sırada Bilecen ellerini gökyüzüne açarak, "Dön ya mübarek"*[122] *diye haykırır. Şahveli bahsinde okunacağı üzere,*

---

bir söyleme en güçlü zemin olabilirdi. Yine köyde, Bilécân'ın türbesinin yanına yapılan Mescit ise bu türden bir verinin en güçlü kanıtı sayılabilirdi. Oysa 1950'li yıllarda derlenen bu mitik aktarıda Çoban Bilécân'ın, namaz kılmasından değil de, gündüzleri çiftlik işleriyle, geceleyin Tanrı'ya ibadet ettiğinden söz edilmektedir.

120. Bilécân'ın ne kadar paylaşımcı ve yoksulun/fakirin, yolda kalmışların yardımcısı olduğu dile getirilmektedir. Çok ama çok ilginçtir; Dilok/Gaziantep yöresinde Bilécân'a atfedilen bu tabir, onun şeceresiyle de uyum içerisindedir. Nitekim şeceresinde şöyle bir tanım yer almaktadır: "O, Allah ve elçisinin emrettiğini onlara emredecek, Allah'ın zekat olarak farz kıldığını, öşürü, sadakayı, fitreyi, kurbanları az ya da çok onlardan alacak ve onları fakirlere, miskinlere, yolda kalmışlara, ihtiyaç sahibi herkese bu sadakadan harcayacaktır." Ki Çoban Bilécân, tam da bunun gereğini yapmaktadır. Hem de çalışarak elde ettiği geliriyle. Ayrıca "köye misafir olan yoksul kimseler" belirlemesi, geçmiş yıllarda Şıx Bilécân Köyü, İpek Yolu üzerinde olması nedeniyle ve yine köyde, "Şıx Bilécân zaviyesi"nin bulunduğunu, yolcuların, kervanların burada eylenip, çeşitli ihtiyaçlarını karşıladığı sözlü gelenekte yer etmiştir. Kısacası Zaviye; Tasavuf akımı içinde bulunan kimselerin ibadet için çekildikleri tenha yerler/yapılardı. Sonrasında, Osmanlı döneminde çeşitli bölgelerde herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir Şeyh'in idaresinde topluca yaşadıkları, aynı zamanda yolcuların emniyetle inip istirahat ettikleri, bedava yeyip içtikleri yerleşke binalardı (Çakar, "*Baskil Elazığ Yöresi Zaviyeleri*" *Vakıflar* Dergisi Haziran 2012, sayı 37: s. 93, 94).

121. Dersim'de anlatılan umumi görüş odur ki; Berxécân, Pilvank Köyü'nde bir gecede kasırga, deprem yaparak sadece Keşiş'in kilisesini ve evini harabeye çevirir. Bu doğaüstü olaydan ötürü Keşiş'i, ailesiyle (!) birlikte köyden uzakta olan Vank Köyü'ne fırlatıp atar. Böylece Pilvank Köyü'nde kasırga, deprem yapan Şıx, Gaziantep'in Şıx Bilécân Köyü'nde kopmakta olan bir kasırgayı, zelzeleyi durdurmak için ellerini havaya, gökyüzüne kaldırır (bazı anlatımlarda elindeki asasıyla) ve kasırgaya hükmederek, onu durdurur ya da köye zarar vermesini önler. Sonuç olarak Pilvank Köyü'nde bizzat kendisinin gerçekleştirdiği kasırgaya, depreme; kendi adıyla anılan Şıx Bilécân Köyü'nde ise hükmederek onu durdurur. Bu anlatımıyla Şıx, İskandinav mitolojisindeki Thor Tanrıçası'yla eşleşmektedir.

122. Arapça bir sözcük olan Mübarek: "Bereketten, Bereketli olan. Saygıya değer. Uğurlu mutlu." Yine Mübareke: Karşılıklı birirbirini tebrik. Emakin-i mübareke (kutsal yerler): Mekke, Medine, Kudüs, Necef, Kerbela ve benzeri…" (Özön, 1989: s. 577). Bir diğer olgu ise İsmâilî akımının öncüsü olan İmam Cafer Sadık'ın (702-765) oğullarından İsmail'in (topal) unvanı "Mübarek-

i"dir. Abbâsîler devrinde (750-1258) yaşadıkları periyotta "Mûbârek'îyye" olarak ünlenen İsmâilî taraftarları, ilk direnişi göstermişlerdi. Bunlar İsmail'in unvanı olan Mübareki'yye olarak da adlandırılmışlardı. Yine İsmâilî bâtınî ekollerden birisinin adı, Mübarekiyye idi. Bunlarla bağlantılı olarak, 900'lü yıllarda Karmatîlerin büyük bir örgütleyicisi ve aksiyoneri vardı. Irak'ta rahat çalışamadıklarını anlamış ve örgütlenme teşkilatını, Suriye'ye (Selemiyye) taşımıştı. Bu büyük liderin adı, Abdullah el-Mübarek'ti. Bu ismi ona muhtemelen, İsmail'den miras kalmıştı. Anlaşılan odur ki; Bu mitik aktarımda Şıx'ın ağzında çıkarılan Mübarek sözü, bir yanıyla saygıya değer görülen İsmâil bin Câ'fer el-Mûbârek'e bir yollama olabileceği gibi, aynı zamanda Şıx'ın bir İsmâilî daisi olduğunun gizemli verisi de olabilir. Mübarek sembolizmi, diğer yandan bölgedeki eski inanç felsefesinin yeniden canlanmasına ve serpilip gelişmesine yönelik tarımsal bereketi de temsil eden bir kavram olarak da düşünülmelidir. "Dön ya mübarek/bımberek" komutundaki ana temanın diğer benzerleri de bulunmaktadır. Örneğin Dersim'de kuzuyu canlandırırken "mübarek" sözü dile getirilir. Orada etsiz/cansız, kemikli kuzuya asasıyla dokunan Şıx: "Yürü ya mübarek, yürü de kurtul bu eziyetten!" der. Ayrıca Sağman Emiri'nin felçli çocuğunu yürütürken de aynı sözü kullanır, çocuğa "Yürü ya mübarek yürü, yürü de kurtul bu eziyetten!" diyerek onun yürümesini sağlar. Felçli çocuğun konuşması için de "Konuş ya mübarek konuş! Konuş da kurtul bu eziyetten!" der ve çocuk konuşmaya başlar. Bu dört ayrı anlatım motifindeki "Ya mübarek" öğesinin ayrı bölgelerde dillenerek, Şıx'ın isminde dizgelenmesinin muhakkak bir anlamı olsa gerektir. Dersim versiyonunda dikkat çeken bir diğer olgu ise, Kuzu ve felçli çocuktur. Kuzunun çocukla özdeşleşmiş olmasının, her ikisinin de masum ve bir o kadar da yardıma muhtaç olmaları kastedilmektedir ki; burada yine öğretinin masum ve temizliğinin yanı sıra kaybolmaması gereken bir gerçeklik olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ne olursa olsun; kuzunun ve çocuğun yürümesi, büyümesi ve gelişmesi gerektiği kastedilmektedir. Çocuğun, bölgeye yeni yerleşmiş ve bölgede yeni inançsal bir erkin yaratılması için çaba sarf eden Arap/İslam Emiri'nin çocuğu olması, anlatıya daha farklı boyutlar katmaktadır. Bu farklı boyutlar, günümüzde yaşanan klasik Aleviliğin temel unsurları göz önünde bulundurulduğunda daha da net bir şekilde bizi sonuca götürecektir. Söz konusu iyileşmeye muhtaç olan fakat Müslüman hekim ve münecimlerin bir türlü iyileştiremediği bu masum felçli çocuğu, bölgenin eski Zerdüşti kalıtlarının üzerinde, bedeller ödeyerek geliştirilen Bâtınî felsefe içine, Emevi ve Abbasi İslamiyetine karşın, Ehlibeyt mağdurlarının serpiştirilmesi olarak algılanabilir. Dikkat edilecek olursa bu izlek, Arap/İslam yöneticisinin en masum olan bir felçli çocuğu üzerinden gerçekleştirilmektedir ki; İslami hane içinde Ehlibeyt bağlılığı/taraftarlığıyla bir hakkı savunma temelinde öncesiyle birlikte gelen Eba Müslim (718-755), Bâbek (795-838), Zeyd bin Ali/Zeyd (698-740), İsmâil bin Câ'fer el-Mûbârek'i (M.721-755), Hallac'ı Mansur (858-922), *İhvân-ı Safâ* (980) ve Karmatî (9.-11. yy.) haraketi/öğretisi ve devamındaki akımlar bulunmaktadır. Bu haliyle Şıx, sözü edilen süreğin bölgedeki itikat yolunda yürüyen bir daisi gibi durmaktadır. Konuyu bitirirken, Şıx'ın adına nisbet edilerek anlatılan kerametsel aktarımlar içinde toplamda üç ayrı olayda mübarek sözü kullanılmaktadır. İlki Dersim'de kuzuyu canlandırıp yürütüğünde "Yürü ya mübarek" demiştir. İkincisi; Arap/İslam Emirinin felçli çocuğunu sağaltıp yürütüğüne, yine "Yürü ya mübarek" demiştir. Üçüncüsü ise kendi adıyla anılan Şeyh Bilécân/Arslanlı Köyü'nde kopan kasırga karşısında durarak "dön

mesis[123] *yere saplanıp ortadan kayıp olma, mesisin yeşermesi olayı Şıh Bilecen hakkında da anlatılır.*

Halk camii ve türbenin önünde halen mevcut bulunan yaşlı tut ağacını Şıh Bilecen'in yeşermiş mesisinden meydana geldiğini söyler[124].

Şeyh Bilecen'in bu kerametlerinden sonra ona şeyhlik izafe edilir. Üzerine, ölünce türbe çatılır. Adı köye ve doğan çocuklara verilir"[125] (Güzelbey, 1964: s. 46, 47).

---

ya Mübarek" sözünü kullanmıştır. Konumuza bahsolan anlatımlar serisinde, Şıx'ın dilindeki mübarek'le, farklı bölgelerde aynı manalara vurgu yapılmıştır. Bu noktada, Gaziantep bölgesindeki bir antik bilgiyi, dikkatinize sunmak isteriz. Gaziantep'e 10 km uzaklıkta olan ve şimdiki adıyla Dülük olarak bilinen antik Doliche/Dolikhe kentinde Medlerin Zerdüşti öğretisinin yayıcıları olan Magilerin Gök Tanrısı olarak Doliche tapınakları vardı. Yani Doliche, bir Gök Tanrısı'ydı. Bizim kanaatimize göre; Bu bölgede Şıx'ın adına nisbet edilerek anlatılan, söz konusu onun gökyüzüne hükmedişinin ana kaynağı bu Doliche tapınağıdır. Doliche adı, Dülük, Dilok, Dilo adlarıyla da aynı türevler serisinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Çalışmamızın 1. Bölümüne Bakınız).

123. Mesis, *çift sürümünde öküzleri dütmek için kullanılan ucu sivri/çivili olan düz bir değnek/çubuktur*. Kurmanci dilinde bu ağaca, mesis denilmektedir. Bu mitik anlatımda anlaşılan odur ki; çoban/rençber rolünde olan birinin elindeki obje, elbette mesis olur. Bu mesisle öküzlere/hayvanlara hükmetmesiyle birlikte, aynı mesis'i yere dikmesiyle, ânında yeşerip bir dut ağacına dönüşmesiyle, kendisinin de sır olması, çoban/rençberin keramete erdiğinin bir ifadesidir.

124. 1950 yılında bölgeyi gezerek, köylülerle konuşan ve bizzat coğrafik alan gözlemlerinde bulunan Güzelbey, Şıx'ın türbesi ve Mescit/Cami'nin önündeki yaşlı dut ağacından söz eder. Bu ağacın Şıx'ın yeşeren mesis'i olduğunu aktarır. Bir kişisel not: (09.02.2012) tarihinde Arslanlı/Şıx Bilécân Köyü'ne, alan araştırması yapmak amacıyla gittiğimizi, yeri gelmişken burada bellirtelim. Köydeki Şeyh Bilécân Camii imamı Mustafa Demir (1968), köy muhtarı Mustafa Erdoğan (1942) ve köyün yaşlılarından Ali Polat'ın (1929) verdigi malumatlar kısaca şöyledir: Söz konusu, "*Şıx Bilécân Ağacı*" 1980'lerin sonuna kadar bulunmaktaydı. Bu dut ağacı, bir ziyaret ağacı olup, dallarına dokunulmazdı. Bu ziyaret ağacı köyde ev yapmak isteyen bir genç tarafından, itirazlara rağmen kesilir. Bu ağacın dallarında yapılan ev, kısa bir süre sonra yanar.

125. Şıx Bilécân Köyü'ndeki Çoban/Rençber, Hac'daki ağasına yemek götürmesi ve ağasının köye girişinde onu karşılayan köylülere çoban Bilécân'ı işaret etmesi sonucunda sır olan Bilécân'ı, köylüler o zamana kadar, sıradan bir çoban/rençber olarak bilmektedirler. O andan itibaren onun sırrına erip, ona **"Şıx**" unvanını vermişlerdir. Sır olduğu yere onun adına izafeten bir türbe yapmışlardır. Bu türbe, bir ziyaret yeri mahiyetinde olup, sandukasıyla oradadır. Bu olaydan sonra köyün adı, çoban Bilecân'ın adından kaynaklanmaktadır. Yani şimdiki "Arslanlı" olan köyün adı, aslında "*Şıx Bilécân Köyü*"dür. Düz bir ovada kurulu olan köyün kuzeybatısndaki bir hâkim tepeye ise "*Şıx Bilécân Dağı*" denilmektedir. Köyü vurmakta olan kasırgayı, bu dağın üzerine çıkarak

Sessiz Bir Azap: Bilécân

Folklör çalışmalarıyla tanınan ve 40'dan fazla eseri bulunan Saim Sakaoğlu (1939), 1976 yılında yayınladığı *101 Anadolu Efsanesi* adlı eserinde, *Şıx Bilécân'ı* da konu edinmiştir.[126]

Çoban Bilécân ve Ga/Öküzleri

"Bugün Arslanlı olarak adlandırılan Şıhbilecen Köyü, Gaziantep ilimizin Oğuzeli ilçesine bağlı Doğanpınar bucağının kırk bir köyünden biridir. Köye adını veren Şeyh Bilecen, Anadolu'da ortak bir motif olarak yaşayan sadık hizmetkâr tipinin bu yörede anlatılan kişisidir. Yurdumuzun diğer bölgelerinde Munzur, Kıyan gibi adlar ile anılan bu hizmetkârların sahip oldukları ermişlik vasfi, daha sonra onları ağalarının, efendilerinin gözünde yüceltecek, sırlarının ortaya konulmasından sonra ise kaybola-

ellerini asasıyla birlikte havaya kaldırıp "*Dön ya mübarek!*" diyerek durdurduğuna sözlü anlatımlarda hükmedilir. Bu mitsel motifi asıl önemli kılan ise coğrafi alandır. Hatırlatmalıyız ki; Hurri Tanrılar topluluğunun baş Tanrısı, Fırtına Tanrısı olan Teşşup'tur. Tanrı Teşşup'un kutsandığı coğrafik alan Toros dağlık bölgesi, Kuzey Suriye (Batı/Rojawa Kürdistan) ve Halep bölgesidir. Bir bakıma Şıx'ın kasırga/fırtınaya hükmetmesi, bölgede varolan bu antik Tanrısal olguyla birleştirilmiştir. Bu durum, fırtınaya hükmetmesiyle birlikte ona yüklenen doğaüstü karekteristik bir Tanrısal unvanı işaret etmektedir. Köyde ve çevrede halen bile Şıx'a istinaden doğan çocuklara, "Bilécân, Biléc ve Bircân" adları verilmektedir.

126. 24-15 Mayıs 1996 tarihlerinde Gaziantep'te toplanan" Türk Tarihinde ve Kültüründe Antep (Gazi) toplantısının birinci gününde, Selçuk Ü. Fen-Edebiyat Fak. Ögretim Üyesi Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından "*Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsanesi"* başlığı altında bir bildirge halinde sunulmuştur. Daha sonra bu bildirge, "*Türkiye Araştırmaları* Dergisi", sayı: 4, Konya 1997, s. 181-190 yayımlandı. Ayrıca, Sakaoğlu'nun *101 Anadolu Efsanesi,* adlı çalışması, 1978'de Japonca'ya çevrilmiştir. Bütün bunlara ek olarak; Sakaoğlu'nun efsanelerle alakalı olan çalışmaları birçok akademisyenin ilgisini çekmiş ve çalışmalarında Sakaoğlu'nu konu etmişlerdir. Bunlara birkaç örnek verecek olusak, Bkz: Arş. Görevlisi Aziz Ayva, *"Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun Efsane Araştırımaları*" adlı çalışmasında Belincân'ın efsanesinden de söz eder. http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s9/13.pdf erişim: 03.03.2016. Ayrıca bkz. Yrd. Doç. Dr. Sinan Gönen, *Şeyh* **Bilécen'i** de konu edindiği makalesinde *"tayyimekân ve tayyizaman motifi*" ile ilgili bilgiler vermiştir (Gönen: *Millî Folklor*, 2007, Yıl 19, Say› 76. s. 173-176).

caktır. Şeyh Bilecen, bölgedeki söyleyişle, sessiz bir azaptır. Bu azap, çift sürdüğü hayvanların[127] *geceleri yattığı yerleri büyük*

---

127. Sakaoğlu'nun anlatımında "çift sürdüğü hayvanlar" bellirlemesindeki kasıt, Boğa/Öküz'dür. Öküz yani ***Ga'***nın, Dersim Kürt Riya Haq inancında tarımsal araçlar içinde en gözde ve saygıdeğer bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ilkbahar gelince, ona özel ilgi ve muamele gösterilir. Süslenir ve dualarla beslenir. Onun Kurmanci'deki adı olan **Ga** ile birçok kelime, birbiriyle ilintili olarak üretilmiştir. Ga'nın, Mezopotamya başta olmak üzere, son kertede Riya Haq itikatındaki özel yeri için ciddi bir çalışma olması babında bkz. (Muxundi "Dersim'in Kutsal hayvanı: "Ga [Öküz]" *Munzur* Dergisi, 2003/1-sayı: 13, s. 25-4; Gezik-Çakmak, 2010: s. 83; Yine gözlem ve izlenimleriyle otantik Dersim yaşantısı içinde Öküz/Ga'ya ilişkin farklı bir bakış açısı getiren Hıdır Dulkadiroğlu'nun "*Varolduğum Topraklar, Dersim*, Kalan Yay. Ankara, 2013: s. 107-110) adlı çalışmasına bakınız. Yine Zerdüşt'ün Yasalarında öküz ve sığırın, tüm insanların emeklerinin sembolü olduğuna dair güçlü veriler için bkz. (Bilgin, 1995: s. 102, 175). Daha evvel Şıx'ın fırtına karşısındaki üstünlüğüne değinerek, onun Hurrilerdeki Fırtına Tanrısı Teşşup'la özdeşleştirildiğinin mesajını dile getirmiştik. Bu bağlamda, yine aynı coğrafik alanda (Suriye Toroslar kavisinde) ve Fırtına Tanrısı Teşşup'un kutsanan boğaları vardır. Araştırmacı Tori'nin aktardığına göre, Örneğin "*Malatya'nın Fırat yakınlarında ve Kayseri İmamkulu'nda bulunan bir kaya kabartmasında Fırtına Tanrısı Teşşup kutsal boğaları ile görülüyor… Bu tabletten okunan bir duada Şerri Tanrım boğa, sen ki Hatti ile Fırtına Tanrısı'nın huzuruna çıkıyorsun…*" (Tori, 1998: s. 26, 27). Çoğu kabartmalarda Teşşup, onu taşıyan arabanın önüne koşulmuş boğalarla tasvir edilmektedir. Aynı zamanda boğanın üzerinde ellerini açmış şekliyle de betimlenmiştir. Bununla birlkte birçok kaya kabartmalarında boğanın kutsandığı anlaşılmaktadır. Yine Tori'nin çalışmasında "*Hurri şehirlerinden Nuzzi (Kerkük yakınlarında) bir çift tapınak yapılmıştı… Nuzi'deki saray tapınağının duvarındaki resimlerinden anlaşıldığı gibi, en önemli Tanrılar boğa, inek ve dana resimleri ile simgeleniyorlardı. Tanrı Teşşup boğa, Tanrıça Hepat inek ve bunların oğlu Tilla dana ile simgelenmişlerdi*" (Tori, 1998: s. 34). Ayrıca insanlığın hizmetçisi olarak görülen öküz ile alakalı mitik bir anlatıma Tori'nin aynı eserinin 92. sayfasına bakabilirsiniz. Yine Zerdüşt'ün de bir çoban olduğu ve sığırlara (Boğa, inek...) karşı özel bir ilgi duyduğu, onların kıyımını engellemek için kurban kesilmesini dahi yasakladığı bilinmektedir. Buna karşın Zerdüştlükten evrilen Mithra/Mihr (Ateş/Güneş) inancında (MÖ 15. yy.) çalınmış/kaçırılmış bir boğanın kurban edilmesi söz konusuydu (Ceyhan, 2005: s. 40; Uras, 1987: s. 115, 116). Kürtler Zerdüşri/Mihtra inancını günümüze kadar evrilterek, farklı simgelerle getirirlerken, Ermeniler, Hıristiyan olmadan önce (MÖ 342), yaklaşık 800 yıllık geçmişlerinde bu inancı aynen yaşadılar. Bu bağlamda, Ermeni kayıtlarında, Erzincan/Eriza yakınlarında, bir Tilin bölgesinden de söz edilir (Ceyhan, 2005: s. 47; Uras, 1978: s. 622, Natanyan, 2010: s. 205). Lakin adını zikrettiğimiz coğrafik alanlarda "Til" köklü birçok bölge ve yerleşim birimleri antikçağdan günümüze kadar gelmiştir. Yukarıda andığımız Teşşup ile Hepat'ın oğlunun adı da **Tilla'**dır. Topografik açıdan Tilla /til adı, Dıl/Dil köklü yerleşim birimleriyle özdeş bir adlandırma olup, Şıx'ın gerçek adı olan "Dıl, Dilo" adına bir referans olabilir mi? Sorusu akıllara gelmektedir! Kızılbaş ozanları arasında öküzü en sade ve kutsi bir yaklaşımla dile getiren Pir Sultan Abdal (1480-1550) şöyle

bir dikkatle temizler, elindeki aletlerle oraları tavsiye eder. Daha sonra da soyunup tesviye ettiği yerde yuvarlanmak suretiyle yerin düzgün olup olmadığını anlamaya çalışır. Böylece hayvanlar rahat edeceklerdir.

Bilécân ve Ağası Hacı Abbas

Bir yıl, Bilecen'in ağası hac farizasını ifa etmek için yola çıkar. Aradan haftalar, aylar geçer. Evde konuşulan tek konu ağanın sağ salim dönmesidir. Ağanın hanımı bir gün kocasının da çok sevdiği bir yemek yapar. Bilecen'de yanlarındadır. Latife olsun diye ablası ona der ki, "Bilecen, şimdi ağan da olsaydı da bu içliköftelerden yeseydi" der. Bilecen de, "Bir mendile bir miktar koyun, ben ağama götüreyim" *der. Hanım, Bilecen'in bir arkadaşı ile birlikte içliköfteleri yemek istediğini sanıp mendilin içine bir miktar içliköfte koyar. Bilecen'in mendili alması ile ağasının yanına varması bir olur. Köftenin dumanları hâlâ tütmektedir. Ağası köfteleri afiyetle yer. Aradan yine haftalar, aylar geçer; hacıların dönme zamanı gelir. Köy halkı ağayı karşılamak için yola çıkar. Karşılayıcılar arasında Şeyh Bilecen de vardır. Köylülerin eline sarılmaları üzerine ağa onlara Şeh Bilecen'i göstererek, "Beni değil onu karşılayın, onun elini öpünüz*" *der. O anda Şeyh Bilecen gözden kayboluverir. Bir daha da kimse onu görmez. Köylülerin dediklerine göre köyün hemen yakınındaki taş yığını onun mezarıdır. Bazıları ise onun ağası ile olan karşılaşması ânında düşüp öldüğünü söylerler* (Sakaoğlu; 1976: s. 129, 130)[128].

---

dile getirir *"Dağdan kütür kütür hezen indir/indirir de ateşlerde yandırır/her evin devliğin öküz döndürür/irençberler hoşça görün öküzü. Öküzün damını alçacık yapın/yaş koman altında kuruluk sepin/koşumdan koşuma gözlerin öpün/irençberler hoşça görün öküzü. Pir Sultanım der ki kaynar coşunca/tekne hamur kalmaz ekmek pişince/âdem at öküzün çifte koşunca/irençberler hoşça tutun öküzü.*" Son olarak, Asur krallarından olan III. Tiglat-Pileser'in (745-727) oğlu olduğu sanılan II. Sargon'un (MÖ 722-705) sarayındaki taht odasının ana kapısını koruyan, iki kanatlı boğa figürlerini betimleyen kabartmalar günümüze kadar gelmiştir.

128. Sakaoğlu makalesinde, söz konusu efsanenin benzeri anlatımlarının yazılı

Sakaoğlu, makalesinde bu iki "veli" etrafında dönen efsane motiflerini sunar. Bunu yaparken mekânsal kanıtlarını ve tarihsel niteliklerini de ayrıca ele alır. Ve der ki Sakaoğlu, *"...Bunlara, Gaziantep'teki Şeyh Bilecân ile Memik Dede'yi de eklersek sayı bir hayli kabaracaktır. Şuna inanıyorum ki bu bildirinin dinleyicileri arasında bizlere yeni adları ekleyecek olanlar da çıkacaktır. Bu efsanelerde temel yapı aynıdır. Sadık bir hizmetkâr rolünde görülen velimiz, hacca gitmiş olan efendisine yörenin yemek veya tatlılardan birini veya onun sevdiği bir yiyeceği, sıcağı sıcağına, dumanı üzerinde tüterken ulaştırır ve kabını da orada bırakıp döner. Olay, tayy-i mekân olayıdır. Efendi hacdan dönüşte, kendisini karşılamaya gelenlere, hizmetkârı işaret ederek asıl hocanın onun olduğunu söyler. Çoğunlukla sırrı ortaya çıkan veli oradan uzaklaşmak isterken bir yerlere düşer ve ruhunu teslim eder. Hatta bazı anlatımlarda maddi deliller de ortaya atılır (...)*" (Saim Sakaoğlu *"Türkiye Araştırmaları* Dergisi", sayı: 4, Konya 1997, 181-190).

Delikan Köyü'nde; Şıx Ve Cemaat u Delikan

"Pilvankan Aşireti'nin orijin geleneğine göre Berxécân, Dersim merkeze bağlı Pilvank/Pilvenk Köyü'ne gelmeden önce Delikan Köyü'ne uğrar. Köye girdiğinde Berxécân, yaşlı bir kadının, gelini ile birlikte dışarıda oturduğunu görür. Yanlarına gider. Hal hatır soruldiktan sonra, köyün yaşlı misafiri bir tas su ister. Gelin içeriye girip su getirir. Yaşlı adam, suyu içer ve suyun neden soğuk değil de sıcak olduğunu sorar. Yaşlı kadın, köyün suyunun/çeşmesinin olmadığını ve köy erkeklerinin, su getirmek için Bağin/Peri Çayı'na gittiklerini belirterek, yaşlı adamdan sabırla beklemesini, gelecek olan taze sudan içmesini ve kendi-

---

verilerini içeren bir kaynakça vermektedir. Örneğin *"Kars'ta Çok Doğruluğundan Ermiş Keloğlan, Ağrı'da Şeyh Bekir, Kağızman'da Hacı Kağızman, Erzurum'da Ahmet Baba, Tunceli'de Munzur (baba/dede), Orta Anadolu'da Hacı İbrahim Devletlü, Koçarlı'da Bilal Dede, Sungurlu'da Ali Baz*" adlarını zikreder. İlerleyen parağraflarda bunların kerametleriyle ilgili kısa pasajlar verdikten sonra, asıl konuyu **"***Şeyh Bilecân ve Memeik Dede"*ye getirir.

lerine misafir kalmasını ister. Derken köylüler Bağin'den, soğuk suyla geri dönerler. Misafirle muhabbet/sohbete başlarlar. Gün akşam olur ve yemek yapma zamanı gelir.

Köylüler aralarında, misafire yemek için ne ikram edeceklerini fısıldaşırlar. Köyün en bilgini diğer komşularına, bir koyun kesmelerini önerir. Aralarında gizli bir tartışma çıkar! En son köyün yaşlı kadını, koyunlarının azlığından ve koyunlardan süt aldıkları için bu teklifi ret eder! Bütün bu tartışmalar, dışarıda oturan yaşlı misafire ayan olur. O da tartışmaya katılır ve bir kuzunun kesilmesini bizatihi kendisi ister. Herkes şaşırır! Kuzu kesilir. Yaşlı misafir sofrada, köylülerden kuzunun kemiklerinin kırılmamasına özen göstermelerini ve derisinin içine konup sarılmasını salık veirir. Aynen yapılır. Yemek faslı biter. Uzayıp giden söz sohbet tükenir. İçi kemik dolu olan kuzunun postu/derisi, huzuru meydana getirilir. İlm-i ilahiye (eğitim dışı, bâtınî yoldan ulaşılan Tanrısal bilgi) sahip olan yaşlı misafir, asasını alır ve kemiklerin sarılı olduğu deri/postun üzerine dokunur. "Yürü ya mübarek yürü de, kurtul bu ezyetten!" der. Kuzu canlanır. Ayaklanır ve yürümek isterken, arka bacağında bir aksama göze çarpar. Yaşlı misafir, yanındaki bir köylüye bakarak, "Sakladığın kemiği çıkar ortaya at da, hayvan eziyet çekmesin!" der.

Köylü utanarak, cebine gizlediği bir kemik parçasını çıkarır ve ona verir. Yaşlı misafir elindeki kemik parçasıyla kuzunun yanına gider. Kuzuyu öperek okşar, elindeki kemik sır olur ve kuzu aksamadan yürüyerek sürünün olduğu kom'a gider. Anasının yanına sokulur. Kemiği gizleyen köylü, yaşlı misafirden şüphelendiği için onu denediğini/sınadığını söyleyerek af diler. Yaşlı misafir köylüyü affeder. Ve devamında da şöyle der, "Sen bu cıvat'a uymadın, beni sınadın! Bilirim ki, hepiniz burada bana talip olacaksınız ama zaman içerisinde bazılarınız, verdiğiniz bu ikrardan/yoldan döneceksiniz!" der. Bu kerametten sonra Delikan topluluğu, sırrına erdikleri bu yaşlı misafire talip olurlar (Yalgın, 2013a: s. 205, 206; 2014b: s. 10-21).

Kaniya Berxécân/Berxécân Çeşmesi
Dar a Berxécân/Berxécân Ağacı

Yaşlı misafir, Delikan köylüleriyle vedalaşmadan önce, bulunduğu yere asasıyla dokunur. Köyün altındaki bugünkü Şıx Delil-i Berxécân Çeşmesi'nin suyunu oracıkta çıkarır/akıtır.

Karakoçan Delikan Köyü'ndeki Şıx Belil-i Berxécân çeşmesinin üstündeki Şıx Belil-i Berxécân ağacı/ziyareti.

Bu çeşmeye kaniya Berxécân/Berxécân çeşmesi[129] *denir. Ku-*

129. Örneğin Doğu Kürdistan/Batı İran sınırındaki Kürt toprakları olan Kirmanşah eyaletine bağlı Kangavar şehiristanında Zerdüşt (MÖ 628-551) döneminden kalan bir Anahita ateş tapınağı vardır. Avri Sura Anahita Su Tanrısı'dır. Ahura Mazda'nın iyi meleklerinden birisidir. Ayrıca burada bulunan Anahita çeşmesi (Hamzeh'ee, 2009: s. 173) ile bu direk kutsaldır.Tam da bu noktada hatırlatalım! Delikan Köyü'ndeki Berxécân ağacı ile altında akıttığı su/çeşmesi, bir nevi Kirmanşah'ta buraya ya da buradan oraya taşınan Anahita kültüydü. Söz Anahita'dan açılmışken, MÖ 600. yy.'dan itibaren Medlerle ve sonrasından gelen Perslerle birlikte ta Ermenistan'a kadar olan bölgelerde bir Anahita kültü kabul görmüş ve birçok bölgede adına tapınaklar kurulmuştu. Anahid, Ermeni efsanelerinde Ahura Mazda'nın iki kızından birisidir. *Avesta*'ya göre suların, sağlığın ve Verimlilik Tanrıçası olan Anahid adına bölgede kurulan birçok

tapınak bulunmaktaydı. Ermenistan'ın batısında bulunan ve kuruluşu MÖ 5.-6. yy.'lara dayanan Armavir kentinde, bir diğeri ise Yariza'da kurulmuştu. Yine Til ile Van'ın kuzeyinde ve Malatya'da ise tapınağa sığır yetiştiriliyordu (Ceyhan, 2005: s. 44). Binaenaleyh, Dersim'i de içine alan bu geniş bölgeye MÖ 2. asırlarda, Anahitis adı da verilmişti. Ana/Ani/Anahitis adı ise, Sümerlere kadar dayanmaktadır (Aksoy, 1985: s. 36, 81). *Avesta*'da ise güçlü, kusursuz Anahita (saf); suyu temsil eden dişi yazaddır (tapınmaya değer kutsal melek, Tanrı). Bunlarla birlikte Dersim'den Ovacık'a giderken ve Pilvank Köyü yol ayırımına gelmeden önce kurulu olan Ana Fatma ziyareti olarak bilinen bu mekânın geçmişinde bir Anahita tapınağının olabileceğinde kuşkulanan Dilşa Deniz'in aslında doğru bir iz peşinde olduğunu düşünmekteyiz (Deniz, 2012: s. 287). İtikat süreğindeki Sulara adanan adaklar ve nehirlerin kutsanmasının ana kaynağı Zerdüşti öğretide yer almaktadır. *Avesta*'daki Yasna 65, sadece Akarsulara değil, aynı zamanda yaradılışın/doğumun nedeni olan damlanın ve onun Yazada'sı Anahita'ya adanmış bir bölümdür (*Avesta*, 2012: s. 280-283). Anahita ile ilgili olarak bakılması gereken bir diğer kaynak (Hamzeh'ee, 2008: s. 178). Ayrıca Ehli Haq inanç mensupları Newroz bayramından (Yeni yıl) iki gün öncesinden Baba Yadigâr'ın türbesine ziyaretlerde bulunurlar (İzady, 2007: s. 268). Buradaki bir çeşme ve ağaç tıpkı Delikan'daki Berxécân ağacı ve çeşmesi gibi kutsanır."Seyid Baraka, elinde bir bir dal taşıyan Yadigâr'ı görür. Bu karşılaşmanın bir delili olarak Yadigâr, dalı Baraka'ya verir. Baraka dalı diker ve şimdi bu mekânda iki evliyanın adıyla anılan bir ağaç bulunmaktadır" (Bruinessen 2004: s. 195). Yine Güney Kürdistan'da (Başûrê Kurdistanê), Süleymaniye'deki Kakailerden Şeyh İsa-Musa suyu/çeşmesiyle birlikte, önündeki yaşlı ağaçlar da kutsanmaktadır. Özellikle bir bütün olarak Kürt coğrafyasında bu türden kutsal su ve ağaç muhtevalı inançlar yoğunlukla yaşatılmaktadır. Guran bölgesindeki kutsanan ağaç ve pınarlar için Bruinessen çalışmasında, konuya dair farklı malzemeler de sunmaktadır (Bruinessen, 2004:188-195). Asayla su çıkarmak ve asasını dikerek, ağaca dönüştürmek motifinin aynısı Kürdistan'ın diğer parçalarındaki Ehl-i Haq inancında da görülmektedir. Delikan Köyü'ndeki Berxêcân çeşmesi ve ağacı Delikan köylüleri, Şadiyanlar ve özelliklede Pilvankan Aşireti için oldukca kutsal bir makam/mekândır. Dersim Rê Heqi teolojisinde bu ilkler ve tekler, yol süreğinde oldukca kayda değer kutsanmış bileşkenlerdir. Ehli Haq/Yaresan teolojisinde de iki çeşme çok kutsanmaktadır. Bunlardan birisi Dalalahu Dağı çivarında Yadigâr'ın yarattığı çeşmedir. Bu çeşmenin adı Gason'dur. Gason, Arapça olup "Gusu"dan türemektedir. Bir diğeri ise Şah İbrahim'e ait olan ve Saraneh'deki yarattığı çeşmedir (Hamzeh'ee, 2009: s. 173). Ehl-i Haq öğretisinde dikilen asanın yeşerdiği bilinmektedir. İnancın tarihsel gelişiminde mitsel anlatımlar içinde en çok Baba Yadigâr etrafında gelişen kozmogonik temalar işlenmektedir. Onun dünyaya geliş öyküsü, oldukça ilginç bir seyir izlemektedir. Şöyle ki; Sultan Sohak/Sehak, bahçıvanına verdiği Şah İbrahim'in asasını, bahçeye dikmesini ister. Dikilen asa, bir süre sonra nar ağacı olarak büyür ve yeşillenir. İlk ürün, cemhaneye getirilerek niyaz edilip canlara dağıtılır. Ertesi gün temizlik için cemhaneye gelen Dada Sari, ışıldayan bir nar tanesi görür ve onu alıp yer. Derken, Dada Sari hamile kalır. Baba Yadigâr, hakkın tecellisi olarak dünyaya gelir (Hamzeh'ee, 2009: s. 172,173). Dikilen asanın yeşermesi motifi, en çok Berxêcân için anlatılmaktadır. Çalışmamızın ilgili bölümlerinde de verdiğimiz gibi, başta Delikan'da olmak üzere, Pertek Corovan, Sağman Köylerinde, Erzincan

zuyu çanlandırdığı elindeki asasını, suyun/çeşmenin başına diker ve asa ânında yeşerir. Bütün bu olup bitene tanıklık eden Delikan Cemaati, yaşlı misafirin sırrına şirksiz nail olurlar.

*O âna kadar bilmedikleri yaşlı misafirin adını, kesip yedikten sonra, Kuzuya/berx'e yeniden cân verdiği için "*Berxécân*" adını veirirler.*

Ağaca ve altında akan "suya" istinaden sırrına kanıt mahiyetinde ***"Delil"*** *adını, Berxécân'a lakap olarak eklerler*[130]*. Yaş-*

Refahiye'nin Diştaş Köyü'nde ve Şıx Bilêcân Köyü'ndeki Berxêcân'ın adına nisbet edilerek kutsanan Berxêcân ağaçları bulunmaktadır. Şıx'ın elindeki asa, onun iktidar/hükümetme aracıdır. Kürt tarihinde ve evliyaların elindeki asanın tarihsel geçmişi, Musa'ya kadar gitmektedir. Fakat Rê Heqi inancı açısında en belirgin olanı Zerdüşt'ün elindeki asasıdır. Çünkü onun nurlu/tenasuh/hulül doğumuyla birlikte yılanlı asası eline verildiğine inanılır (Uluçay, 2010: s. 209). İnançsal boyutuyla bu asanın Tarıx/darik ile de bağlantısı bulunmaktadır (Yalgın, 2014b: s. 15, 16).

130. Kürt RéyaHeqi, inancında kutsanan ağaçların mitik kökleri, Zerdüşt'ün diktiği kutsal ağaçlara dayanmaktadır. Zerdüşt'ün (MÖ 585-508) diktiği ve halen ayakta olan bir ağacı, *İran'ın Yezd* şehirindedir. Sıraç'ın aktardığına göre bir diğer Zerdüşt ağacı, bizat Zerdüşt tarafından, Kral Guştasp'ın (Viştaspa), Zerdüşti dinini seçtiği için, Horasan'ın Turşiz mıntıkasında *Kişmar Ateş Mabedi'nin* önünde dikilmişti. İslam Halifesi el-Mutawakkil, Hicri 232 (M. 846-847 -e.y.) yılında 1450 yaşındaki bu ağacı, Kuzey Samarra'daki Ca'farriya'da bir "Caferî Sarayı" yapmak bahanesiyle kestirmişti. Ne varki ağacın gövdesi sarayın yapımında kullanılmadan halife öldürülmüştü. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için ayrıca bkz. (Bilgin, 1995: s. 126; Xemgin, 1995: s. 87). Ağaç kültünün İran/Irak kürdistanındaki Ehl-i Haq/Yarésan/Kakai inancında da önemli bir yeri vardır. Yeri gelmişken burada önemli bir konunun altını çizmekte fayda var düşüncesindeyiz. Şöyleki, Resmi tarih yazıcılarının ezberleyerek tekrarladıkları gibi, Türkî müktesebat içinde "ağacın kutsanması/totemsel geleneği, zannedildiği gibi sadece Orta Asya Türklerine özgü ve yarattıkları bir gelenek" değildir. Hem kaldı ki, Göktürkler (MS 552-744), devamında Uygur Türkleri (745-840) yıllarından, hatta 1O. yy.'a kadar, "resmen Zerdüşti/Mani dinini kabul ederek, teolojik ritüellerini yaşamlarında uyguladıkları", bu resmi müellifler tarafından hep görmezden gelinerek gizlenmektedir. Akademik çevrelerdeki bu paradoksal durumun, bilimsel çalışmalar açısında sadece vahim bir tekerüre işaret etmekten başka bir anlamı yoktur. Türklerin geçmişte kabul edip yaşadıkları Zerdüşt/Mani inancı için ve Şamanizmin sadece Türk dini/inancı olmadığını kanıtlayan günümüzde birçok kaynak bulunmaktadır. Sadece örnek olması açısından şu kaynaklara ayrıca bkz. (A. Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., 2007, İst. 6. baskı, s. 16, 55, 71; İbrahim Bahadır "*Türk Milliyetçi Söyleminde Şamanizm ve Alevilik*" *Kırkbudak* Dergisi 2005, yıl 1, sayı 4. Güz, s. 5-26; Diğer yandan, Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 15.1.1990 tarih ve 231 sayılı yazısıyla, liselerin 1. sınıflarında ders kitabı yerine okutulması uygun bulunan ve yazarları arasında Faruk

*lılığından ve etkileyici sohbetinden ötürü, ona bilgin manasına gelen "**Şıx**" unvanını layık görürler. Bundan böyle Delikan köylüleri, "**Şıx Delil-i Berxécân**" adını, asırlardan beri köylerinde bir evliya kültü olarak yaşatırlar. Bu da yetmez! Delikan Aşireti ve gerekse Şadiyan Aşireti klanları başlangıçta "Réya Heqi/ Bâtınî Alevi/Kızılbaş" inancında olmalarına rağmen, zamanla her iki aşiretin bazı klanları/aileleri "**Müslüman/Sünni**" inancına geçiş yaparlar. Bu aşiretlerin toplumsal sosyodinsel yaşamlarında iki ayrı inançsal teolojinin kaynağı bulunmaktadır.*

Bundandır ki sözlü gelenekte Şıx'ın, Delikan'daki cıvattan sonra, onu sınayarak kemiği saklayan köylüye, "Bana talip olacaksınız ama bazılarınız verdiğiniz bu ikrardan/yoldan döneceksiniz!" öngörüsünün kabul olduğuna işaret telakki edilir. Ki özellikle Karakoçan çevresindeki, Şadiyan Aşireti'ne mensup bazı ailelerin yakın zamana kadar Riya Heqi inancına mensup oldukları, daha sonraları Sünni/Müslüman inancına intisap ettikleri tarafımızca da yakınen bilinmektedir. Şıx'ın, kuzuyu yeniden canlandırma kerametinin günümüze yolladığı ana mesajı şudur: Sosyodinsel gruplarda unutulmuş, kaybolmaya yüz tutmuş antik/orijinal inancın yeniden canlandırılması ve sürek haline getirilmesi ezoterizme (bâtınî derin bilgilerin ve sırların ehil olmayanlardan gizlenerek, bir dai tarafından sadece yol ehiline öğretilmesi) işaret etmektedir. İşin aslında yatan, tenasuh yoluyla cân'ın, kalıp değiştirmesidir. Buna paralel olarak, yani kadim bilginin, yeni bilgilerle örülerek canlandırılması sürecinin bu aşamadaki yaşatılması olgusudur (Yalgın, 2013a: s. 206).

Sağman Köyü'nde, Şıx Ve Arap İslam Emiri

"Berxécân, Malatya, Sivas havalisinde bir müddet eylendikten sonra, Delikan ve çevresindeki cemaatlerle tanışıp istişare ederek Dersim'e varır. Bu tarihlerde, Pertek ilçesinin şu an bir

Sümer'in de bulunduğu "*Yeni Müfredat Proğramına Göre Liseler için, Tarih 1*", Ders Kitapları AŞ., 1990, İstanbul, s. 140, 141).

merkez köyü olan bugünkü Sağman'da Arap/İslam Emirliği/kadısına gider. Elindeki şecresini gösterir ve bölgedeki Kurmanç Aşiretleri içinde irşad çalışmaları yapacağını anlatır. Emirlik, Şıx'ın bu isteğini onaylar ve faaliyetlerine izin verir. Kısa bir süre sonra Berxécân'ın etrafında klanlar topluluğu kümelenir.

Çok geçmeden birileri Berxécân'ı, Sağman Emirliğine/Kadılığına şikâyet ederler. Onlara göre, "Berxécân, bölgedeki aşiretler/klanlar arasında İslamiyeti/Müslümanlığı değil de, eski Zerdüşti/Yarésan/Ezdai inancını (Bâtınîlik) devam ettirmek için faaliyet göstermekteydi". Onların iddiasına göre, "Berxécân, gittiği her yerde ateş etrafında topladığı Mecusî/Hıristiyanlarla[131] *İslam dışı birtakım eski bâtınî gelenekleri yaymaya ve benzeri teolojik akımları bölgede pekiştirmeye çalışmaktaydı!"* [132] *Bu şikâyet üzerine Sağman Emirliği, askerlerine emredip Şıx'ın, derdest edilerek huzura getirilmesini ister. Perşembeyi cumaya bağlayan o gece, Berxêcân, Pilvank Köyü'nde büyük bir cem-i cıvat yapmaktaydı. Sağman'daki bu şikâyet ve Emirliğin kendisi hakkında aldığı şerri hükm-ü kararı, ona ânında ayan olur.*

Pilvank'tan Sağman'a Atılan Kosavi

Ateşin içinden çıkardığı ucu yanan bir ağacı/odunu (Kosavi/kor) Sağman'a doğru fırlatıp atar. Cemaatte bulunanlar, bu heybetini Nur-i Velayet'e (Evliya) sorarlar. Sorulan sorular karşısında Şıx onlara, "Birilerinin kendileri hakkında zem eylediğini" bildirir. Kendisi, ayağa kalkıp kosavinin peşine düşüp, hızlı adımlarla Sağman yoluna revan olur. Şıx, sabah şafağıyla birlikte Sağman'a, Emirliğin bahçesine varır. Bu sırada askerlerin hazırlık içinde olduğunu görür. Bahçede, Emir'le göz göze gelir.

131. Anlatımlarda, "*Mecusî/Hıristiyanlar*" değil de, "*Alevi/Kızılbaşlar*" tanımı geçmektedir. Oysa klasik manada topluluğun ismi olarak tabiredilen Alevi/Kızılbaş inancının, 11. yüzyılda daha henüz oluşmadığı anlaşılmaktadır.
132. Bu noktada ilginç bir detayı hatırlatmalıyız! Aynı türden bir şikâyetin, Berxécân'ın sürek öğretmeni/büyük şeyhi olan Ebu'l Vefâ-i Kürdi için de, dönemin halifesine yapıldığını, sonuçta Ebu'l Vefâ'nın üstün geldiğini, kendi Menakıbnamesi'nde öğrenmekteyiz (Gümüşoğlu, 2006: s. 198,199).

Şıx'ın, Emir'le bu ikinci karşılaşmasıydı. Emir heyecanlanır! Çünkü aradığı Şıx, şimdi karşısındadır. Ona, alayıcı bir üslupla bakıp, neden geldiğini sorar! Şıx, bahçeye dikilen kosavisine bakarak, "Bir nişane gönderdiğini, yerine varıp varmadığını kontrol etmek için geldiğini" beyan eder.. Emir, kendi bahçesinde o âna kadar hiç görmediği baş tarafı halen yanan, toprağa dikili olan ağacı görünce ürker! Bir ara göz göze geldiği Şıx'a, "Nişanesinin yerine varıp varmadığını" sorar. Şıx gözlerini kosavisine çevirerek, "Evet nişanemiz yerine ulaşmıştır. Bilesin ki; Erenlerin attığı ok geri dönmez! Baksana; artık Hakk hasıl olmuştur!" dediğinde, o âna kadar toprağa saplanmış yanan kosavisinin ateşi söner. Göz önünde yeşil bir ağaca dönüşür. Emir, gözlerine inanamaz! Şıx, o andan itibaren oradan ***huşş-i sır*** *olur. Emir, bu sevdadan vazgeçer, askerlerini geri çeker! Şıx'ın yeşeren kosavisi, daha sonra ulu bir kara çam/çınar ağacına dönüşür. Şimdi bu ağacın bulunduğu bölgeye "Çınar Mahallesi" denilmektedir. Gövdesinin on sekiz metre olduğu, son yıllara kadar varlığını koruduğu edindiğimiz malumatlar içinde sabittir* (Ağaç ve Sağman ile ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. Erdoğan, 2009: s. 38; Yalgın, 2013b: s. 449, 450).

Şıx ve Sağman Emiri'nin Felçli Çocuğu

Şıx'ın bölgeye yerleşip ve taraftarlarını çoğalttıktan sonra, çevrede her geçen günü ve popülaritesi artar. Hastalıklar karşısında onun, bir halk hekimi olduğu, kulaktan kulağa tez elden yayılır. Aşağıda vereceğimiz bu aktarımın, birçok açıdan ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu anlatımın, bazı tarihsel niteliklere ışık tutması açısından önemi büyüktür. Bazı yönleriyle gerçeğe vurgu yapan aynı anlatımın bir başka varyantını, Gültekin de çalışmasında işlemiştir (Gültekin, 2006: s. 97, 98; 2010: s. 111,112).

"Zaman geçtikçe ünü büyüyen Şıx, bölgenin en gözde ruhani önderlerinden biri olur. Uzun bir süreden beri felçli ve konuşa-

mayan Sağman Emiri'nin çocuğuna, hiçbir doktor/hekim/lokman çare bulamaz. Şıx'ın kerametleri, çeşitli hastalıkları iyileştirmedeki maharetleri dilden dile dolaşırken, bütün bu kerametler, Sağman'daki Emir'in hanımının kulağına da yansır. Felçli çocuğun anası, eşi Emir'e konuyu açar "Şıx'a haber yollamasını ve saraya gelip felçli çocuklarını bi görmesini" ister. Ancak Emir bu teklifi kabul etmez! Ne var ki, Emirlikteki bu konuşmalar ve felçli çocuğun dramı, Şıx'a yine ayan olur. Bir sabah güneşiyle birlikte Şıx kendisini, ulüm-u evel=*önceden gittiği Sağman'da, Emirliğin bahçesinde bulur. Saray'da ilk karşılaştığı felçli çocuk, o sırada sarayın avlusunda oturmaktadır. Şıx, çocuğa yönelir ve ona "adını" sorar. Çocuk konuşmak istersede, bir türlü derdini anlatamaz! Şıx, ellerini uzatıp çocuktan, "Ayağa kalkmasını ve kendisine doğru yürümesini" emreder! Çocuk, önce bunu dener ama ilk hamlede başarısız olur. Çocuğun annesi, pencereden heyecanla bu olanları izler. Şıx, felçli çocuğa biraz daha yaklaşır.*

Ona, "Ayağa kalkmasını yürümesini, kendisine cevap vermesini, onun korkmamasını, iyileşerek büyüyeceğini ve bu eziyetten kurtulacağını"[133] *titrek bir sesle çocuğa anlatır. Çocuk hıçkırıklar içinde ağlayarak ayağa kalktar. Yavaş yavaş, Şıx'a doğru yürür. Şıx'ın kendisine doğru uzanan ellerine bir an önce ulaşmak için çaba gösterir. Şıx'a ulaşır! Şıx'ın ellerini tutar ve öper. Şıx, çocuğa sarılır, çocuğu öpüp, başını okşayarak ona, babasını sorar! Çocuk cevap vermekten zorlanır. Şıx, çocuğa, "Konuş ya mübarek konuş! Konuş da kurtul bu eziyetten konuş!*"[134] *diye*

---

133. "*Eziyetten kurtulmak"* tabirini, tüm anlatıcılar kullanmaktadırlar. Ne ilginçtir ki; aynı tabir, Şıx, kuzuyu kemiklerinden yeniden dirilteceği anda da söylemektedir. Orada da "*Yürü ya mübarek, yürü de kurtul bu eziyetten!"* demektedir. Bir bakıma Şıx, buradaki deyimiyle "yürümesini ve eziyetten kurtulmasını" istediği şeyin mecazi anlamı, bölgedeki Kurmanç aşiretlerinin unutarak artık yaşamadıkları kadim inançlarının, yeniden hatırlanıp ve yeni bâtınî bilgilerle yaşanmasının zorunluluğunu dile getirildiği anlaşılabilir! Bir diğer "mübarek" deyimini ise, Şıx Bilécân köyünde kaos/deprem/fırtınaya karşı durarak kullanır. Orada da köyü vuracak olan kaos/zelzeleye "*Dön ya mübarek*" *der.*

134. Şıx, Dersim'de Arap-İslam Emirinin felçli çocuğunu sağaltırken, Şıxların Şıx'ı Kutb Ebu'l Vefâ-i Kürdi de, Bağdat'ta Abassi halifesinin felçli torununu sağaltır (Gümüşoğlu, 2006: s. 120, 121). Aynı mitsel anlatıma konu olan bölgelere ve zamanına göre İslam otoritesi karşısında, üstünlük sağlayan Hoca (mürşid) ve öğrencisinin (Pir) kerameti, bu noktada oldukca benzeşir

haykırır!

Çocuk başlar konuşmaya. Şıx, çocuğun ellerini tutar ve onu bahçede bir süre dolaştırır. Yıllar önce fırlattığı kosavisinden, yeşeren çınar ağacının altına götürüp uzatır. Kendisiyle biraz daha sohbet eder.

Çocuk, iyileşmiş ve artık konuşur.[135] *"Babasının avda olduğunu" Şıx'a söyler. Şıx, "av" sözünden hoşnut kalmaz! Ayağa kalkar ve oradan sır olur.*

Derken vakit geçer, Emir adamlarıyla birlikte avdan dönünce, sarayda bir şenliğin olduğunu, daha köye girmeden anlar. Sarayının bahçesine girince, felçli çocuğunun dolaştığına ve konuşup oynadığına tanık olur. Heyecanlar içinde olan Emir şaşırır! Olup bitenleri dinler. Şıx'ın kerametine bir kez daha tanık olmanın huzuru içinde, o andan itibaren bölgesinde avlanmayı yasaklar. Şıx'ın dergâhına gizli talip olur. Dergâha her yıl kervanlarla zahire yollamayla birlikte, bâtınî inanç yapısından dolayı bölgedeki aşiretlere dokunmaz. Diğer yandan; Batı ve Kuzey Kürdistan (Kuzey Suriye) ovalarından Dersim'e, Berxêcân'ın dergâhına gelen zahire kervanlarına, yollarda kolaylık sağlar[136]

---

bir izdüşümü olarak ele alınmalıdır. Bir diğer husus, Belincân ile Tacul Arifin arasındaki o tılsımlı bağın sürekliliğinede yapılan güçlü bir vurgu olarak da algılanmalıdır. Erenlerin dilinde asırları devreden bu türden mitik söylemlerin günümüzdeki kalıcı felsefik değerleri, bilimsel açıdan ele alınıp iyi algılanmalıdır.

135. Gültekin hazırladığı yüksek lisans tezinde, anlaşıldığı kadarıyla, "*Berxêcân"* la ilgili bölgede sınırlı ve dar çerçevede bir alan çalışması yapmıştır. Öyle anlaşılıyorki Gültekin, konulara hâkim olmayışından ötürü, görüşmeciler tarafından bilerek ya da bilmeyerek yanıltılmıştır! Örneğin bahse konu olan *Sağman Emiri'nin, Berxêcân'a verdiği çıralığı makbuzla belgelettiği ve bu belgenin, anlatıcılar tarafından da bizatihi görüldüğü* bilgisi aktarılmıştır. Oysa böyle bir makbuz yoktur! Söz konusu olan belgeler, 1671 yılında Pilvankan Aşireti mensubu 4 kardeşin, Sağman Kadılığı aracılığıyla, Osmanlının Erkânı Hümayun'una (Divan) yazdıkları "şikâyet mektupları" ve aldıkları Padişah tuğralı "olumlu" cevaplarından ibarettir. Şıx'ın, Sağman Emiri'nin felçli çocuğunu gidip sağalttığına dair, bazı nüans farkıyla işlenen bir diğer mitik versiyonu için ayrıca bkz. (Gültekin 2006: s. 97, 98; 2010: s. 111).

136. Pilvankan Aşireti'nin tarihsel sözlü geleneğinde ve ocağa ait bir belgede yazıldığına göre; Şıx'la birlikte, Beledi Ekrâd/Kürd yurdu olarak da bilinen Halep'in Amik ve Adıyaman'ın Keysun ovaları başta olmak üzere, Şıx'a bağlanan aşiretlerin bulundukları coğrafik alanlarda, şecerede de değinildiği

(Yalgın, 2013b: s. 450, 451, 452).

Buraya kadar alıntıladığımız veriler, bazı yazılı kaynaklarda Şıx'la alakalı olarak varolan mitik anlatımlardan ibarettir. Birbiriyle bağlantılı olan bu yazılı aktarımlar, asırlardan beri sözlü gelenek içinde evrilerek günümüze kadar gelmiş sözel donelerin aynı ve ayrı parçalarından ibarettir. Asıl amacımız, yazılı külliyat içinde bu değişik veriler ışığında Şıx'ın kimliğine ilişkin elde dilen ipuçlarının açılımlarına dikkat çekmekti. Şimdi bu noktada, Şıx'ın mitsel tasarımlarının Ehli Hakk inancındaki yansımalarına geçebiliriz.

Berxécân ile Ehli Haq (Ezdai, Yarésani, Kakai) İnancı Arasındaki Bağ'a Dair

Şıx Delil-i Berxécân Ocağı ile Ehli Hakk inancının arasında gizemli bir rabıtanın varlığına, bu çalışmamızda zaman zaman dikkat çekilmiştir. Tam da bu noktada Ehli Hakk inancında mevcut olan bazı mitik anlatımların, Berxécân'ın şahsındaki birazdan bahis açacağımız bu temel menkıbeyle bire bir örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Ehli Hakk inancının, 1. evresindeki avatarı olan Behlül de (M.786-808) sonra, 10. yüzyılda [137] doğduğuna inanılan Yare(i)

üzere 7/1 pay, Dersim'e, Şıx'ın dergâhına, kervanlarla zahire/tahıl ürünleri getirilmiştir. Coğrafik olarak Amik ovası; Batı'da Amanos Dağları, Doğu'da ise Kürt Dağı'nın Güney tepeleri tarafından kuşatılmıştır. Buralar, ekime elverişli bereketli topraklardır. Afrin ve Karasu havzalarında gelen suların yanı sıra, Amik Gölü, bu ova topraklarını sulayarak geçmektedir.. Zahire kervanlarının geliş gidişleri için Selçuklu dönemine ait bir izin belgesinin varlığından söz edilmektedir. Uzun çabalarımız sonucu, belgeyi bir türlü göremediğimizi burada ifade edelim! Söz konusu belge, şu an Ankara'da Pilvankan Aşireti'ne mensup, tanınmış bir siyasetçidedir. Bu konuyu, sadece bir bilgi notu olarak burada vermekle yetmekteyiz. Fakat bazı görüşmecilerin ise belgenin Selçuklu (1071-1308) dönemine değil de, Osmanlının (1299-1919) erken dönemine ait olduğunu bize anlatmışlardır.

137. Ehli Haq inancının başlangıç noktasını farklı ele alanlar da vardır. Örneğin Bilal Aksoy, Dersim'de etkin olan Ehli Hak mezhebinin 15. yy.'da İran'da zuhur ettiği sanını dile getirmektedir (Aksoy, 1985: s. 226).

san teolojisinin ikinci ilahi tecessümü olan Şah Fazl/Fezl-e Veli'de (Hamzeh'ee, 2009: s. 94, 95), Berxêcân'ın anlatılan mitik motifinin oradaki kahramanıdır. Yani Şah Fazl, öğrencileri olan Nesimi, Zekerya ve Tork-e[138] Ser Borideh, (Hamzeh'ee, 2009: s. 94) ile birlikte kuzuyu kesip onu, tekrar kemiklerinden yeniden yarattığı anlatılmaktadır (Bruinessen, 2004: s. 178-182; Ocak, 2007: s. 171; Gültekin, 2010: s. 113, 114). Ehli Hakk'lardaki konuyla taalluk menkıbe, asırlardan beri kısaca şöyle dillendirilmiştir:

"... Şah'ın uzun süre ortadan kaybolduğu bir zamanda, Ayine'nin ikazlarına rağmen, Mansur, Nesimi, Zekeriya ve Turka, Barra'yı[139] *tekrardan diriltebileceklerine güvenerek, açlıklarına dayanamayarak Şah'a ait olan kuzuyu keserler. Fakat tekrar diriltmeyi başaramazlar. Bunun üzerine Şah'ın tepkisinden korkan dörtlü Barra'nın kemiklerini saklar. Şah Fazl dönüşüyle birlikte Barra'nın yokluğunu fark eder ve nerede olduğunu sorar. Kimseden cevap çıkmaması üzerine Şah, Barra'ya ismiyle hitap eder ve kemikler saklandıkları yerden cevap verirler. Olanlar açığa çıkınca Şah'ın yoldaşları Barra'nın kemiklerini önüne koyarlar ve Şah, Barra'nın kemiklerine sorar:*

-Seni kim boğazladı?

-Turka.

-Kim derini yüzdü?

-Nesimi.

Kim seni ateşe koydu?

---

138. Bazı Türkiyat kaynaklarında "Türk'e" uydurmak için, "*Tork-e*" adı "*Turka"* olarak geçer. Örneğin Von Bruinessen bunu "*Turka*" olarak yazmaktadır. Gültekin'de çalışmasında, bu yanlış isimi aynen "Turka" olarak kullanmıştır. Oysa bu ismin doğrusu Tork-e'dir. Kurmanci dilinde *Tor*; *Ağ, iplik, sicim, tuzak* fiillerinden oluşmaktadır. *Torak: Yağı alınmış süt, yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık.*

139. *Barra* sözcüğü, Arapçada *Burak*'tır. *Muhammed'in Mirac'da bindiğine inanılan binektir*. Kırmancki/Dımıli dilinde karşılığı ise *boraqı* olup, *adak olarak kesilen hayvan'dır*. Dersim'de kuzu katımı şenliklerinin Kırmancideki karşılığı aynı zamanda *Boré,* Kurmancide ise *Beri'*dir. Görüldüğü gibi *Barra,* burada da yine aynen Kurmancide olduğu gibi *Kuzu* anlamındadır.

Mansur.

Kim senin etini doğradı?

Zekeriya.

Bunun üzerine Şah, yoldaşlarını yaptıklarını çekmekle cezalandırır ve hepsinin akıbeti verdikleri cevaplarla gelir" (Bruinessen, 2004; s. 178–179).

Kemiklerden yeniden yaratma olgusu, Ehli Hakk inancında ve Berxécân Ocağı'nda temel figür olarak karşımıza çıkması düşündürücüdür. Aynı versiyon, Pilvankan Aşireti için de anlatılmaktadır. Yani Dersim'de, Şıx Delil-i Berxêcân ve öğrencileri olan *Nesimi, Mansur, Pir Sultan Abdal ve Nasirettin Hoca* arasında geçmektedir.

Bu anlatıma göre *Berxécân'ın dergâhta olmadığı bir günde, öğrencileri olan Mansur (858-921)*[140] *, Nesimi, Pir Sultan (1480-1550) ve Mahmud Hayrani'nin öğrencisi olduğu sanılan Nasrettin Hoca (1208-1284) Şıx'ın sürekli kesip yenildikten sonra kemiklerinden yeniden yarattığı kuzusunu, Şıxlarından habersiz bir gün kesip yerler. Sonrasında ise kuzuyu bir türlü canlandırıp yürütemezler.*

Şıxları geldiğinde ise kuzunun kesildiğini ve tekrar canlandırılmadığını görünce, öğrencilerini sorgu sual eder. Nasrettin'in verdiği cevaba göre; Kuzuyu Mansur kesmiş, Pir Sultan asmış, Nesimi derisini yüzmüş, Nasrettin'in kendisi de, bütün bunlara bakıp gülmüştür[141]. Sonuç itibariyle, bu olaya üzülen Şıx, öğren-

---

140. Hallac-ı Mansur hakkında yazılı birçok nazariyeler bulunmaktadır. Kendisi Zerdüşti olup asıl adı Ebu'l Mugis el-Huseyn olan Mansur El Hallac'dır. Adındaki Mugis/Mugi; aynı zamanda Zerdüştilerin dini önderlerine verilen Mugan, Pir-i Mugan adından kaynaklı olabileceğini düşünmekteyiz. Diğer yandan Medlerin (674-550) devletleşmesinde bir araya gelen altı Kürt aşiretlerinden birisinin adının *Magi (Maj)* olduğunu hatırlatmalıyız (Yıldız, 1989: s. 12). Mansur; *"Enel/anal Haq/ben hakkım, ben Tanrıyım*" sözü ile ün kazanmış ve bundan ötürü derisi yüzülüp, eti limme limme edilmiş, yakılmış ve külleri Dicle'ye atılmış bir bâtınî sufidir. Réya Heqi inancında yapılan civatlarda, Seyyid soyundan gelmediği halde *Mansur darı* makamıyla yer alıp ölümsüzleşmiştir (Yalgın, 2014b: s. 10-21). Ezidilerde de kutsanmıştır.

141. Benzeri bir anlatım, şecerenin şu an içinde saklandığı kuzu derisi için

cilerine sitem etmiş ve sırasıyla Mansur'a "*sen kesilesin!*" Pir Sultan'a "*sen asılasın!*" Nesimi'ye "*sen yüzülesin!*" Nasrettin'e de "*dünya döndükçe, insanlar hep sana gülsün*!" demiştir. Bununla birlikte, Şıx'ın bedduasının bu istikamette kabul gördüğüne hükmedilir.

Yukarıdaki mitik aktarımda adları geçen bu şahsiyetlerin, yaşadıkları zamansal periyotun, aynı tarih dilimine denk gelmediği bilinen bir vakadır. Burada hasıl olan; Şıx'ın bağlılarının kendi pirlerine verdikleri üstünlük payesi ve aynı zamanda bu şahsiyetlerin, yolun süreği içinde, aynı istikamette yürüdüklerini mesajlayan bir bellirlemedir. Nasirttin Hoca'yı ise, hikâyede bir kenar süsü olduğuna yorumlamak mümkündür. Aynı zamanda bununla, ocak bağlıları arasında "*dram ve komedi*" anlatı sanatının, bir arada resmedilebileceği düşünülmelidir.

Kemiklerden diriltmek motifi, Dersim'de Berxêcân Ocağı'nda ve Ehli Haq/Yaresan inancında güçlü bir şekilde kendisini yaşatmıştır. Bu meyanda, Berxêcân Ocağı'nın ve Ehli Haq inancının kutsal evliyaları için lafızi mitik söylenceler büyük bir parelellik arz etmektedir. Bunlardan birisi de Ehli Hakk'larda anlatılan, Ateş Beğ ile müteallik olanıdır. Ateş Beğ (Han) Savaşkulu adlı bir meleğin oğludur. Onun adı etrafında örülen menkıbe kısaca şöyle dizgelenmiştir:

"Evlerinde yalnız yaşayan bir kız ve bir erkek kardeş vardı.

---

rivayet edilir. Bu mitik done'de Şıx, Pilvank'taki dergâhında sır olup gittiği zaman, onun yerine geçen ardılları, öğrencileri, Şıxlarını uzun bir süre merakla beklemişler. Şıxlarının bir daha geri dönmeyeceğini anladıktan sonra, onun kerametine ermek için, bir kuzu kesmiş, talipleriyle beraber yemişler. Ardılları, kuzunun kemiklerinden tekrar kuzuyu canlandırmak isemişlerse de, bunu bir türlü başaramamışlar. İşte şecerenin sarıldığı kuzu derisi, ardılları/öğrencileri tarafından bir türlü canlandıramadıkları o kuzunun derisi olduğu sanılıp anlatılmaktadır! Şecerenin koruyucu ailesi Geziciler ise, eski derinin çok yıprandığını, artık kendiliğinden dökülür derecede olduğundan dolayı, 1960'larda o eskimiş deriyi, korku içinde de olsa dualarla toprağa gömdüklerini, yerine kesilerek kurban edilen bir kuzunun derisiyle, şecereyi bugünlere kadar getirdiklerini bize anlatmışlardır. Mevcut derinin üzerinde Arapça *Şeyh Dilo Belincân* yazmaktadır. Diğer yandan Gültekin çalışmasında bahse konu olan kuzu derisi için, "*Söylencede bahsi geçen ve Şah Delil Berhicân'ın yeniden can verdiği kuzunun postu!*" olarak söz etmektedir (Gültekin, 2010: s. 116).

Zamanla bu kız kardeşe, çevredeki varlıklı erkekler alıcı olmasın diye, bunlar kendilerini çevrelerine karı koca olarak tanıttılar. Kardeşlerin yaşamları böyle devam ederken, Şeyh İsa'nın oğlu olan Sultan İshak (H. 650/1273) derwêş kılığında, bunları ziyaret etti. Bunlara, "Neden çocuğunuz yok?" diye sorunca, kardeşler de, "Biz çok şansızız, çocuğumuz olmuyor!" dediler. Sultan, onlara bir dua okudu. Bir zaman sonra tekrar ziyarete geleceğini de söyledi ve gitti. Derken, beklenen o zaman gelmişti. Sultan İshak [142] tekrar eve/kardeşlere misafir oldu. Kız kardeş hemen bir koyun kesti ve bacak kemiklerini bir beze/kundağa sarıp, diğer odadaki beşiğin içine koydu. Tam da o sırada Sultan İshak, çocuğu görmek istedi. Bacı-kardeş, Sultan İshak'a çocuğun uyuduğunu ve ondan çocuğun uyandırılmamasını istedilerse de, Sultan İshak odaya daldı ve beşikteki kundağa sarılı kemiklere hiç bakmadan kucağına aldı ve bir dua okuduktan sonra, kemiklerin canlanarak o anda bir erkek çocuğa dönüştüğünü hep beraber gördüler. Sultan İshak çocuğu havaya kaldırarak, "Savaşkulu"[143] diye haykırdı/bağırdı (Edmonds, 1969: s. 492; Uluçay, 2010: s. 147).

Bu anlatımda da görüldüğü gibi, Ateş Beğ'in doğumu, konuya mevzubahis olan bir koyunun ayak kemikleridir. Zira Sultan İshak; *kucağına aldığı kemiklerin sarılı olduğu kundağa dokunur ve içindeki kemikler canlanır. Bu kemiklerin bir insana tecessüs etmesi olayı zuhur eder.* Yani buradaki ana tema tenasuh'a (ruh göçü) yapılan vurgudur. Sultan İshak (H. 650/1273) ile Berxécân (tahmini 975-1065) arasında, yaklaşık iki yüz yıllık bir süre farkı vardır. Şıx'ın, Berxécân adıyla hayat bulan "*yenilen bir kuzuyu, kemiklerinden yeniden yaratması"* figürü, Ehli Hakk inancındaki mitik anlatımlarla paralellik arz etmektedir. Ehli Hakk inancında da kemiklerden yeniden yaradılış fügürleri oldukça popülerdir. Bruinessen'in çalışmasında verdiği 37. dipnotta Cafer el-Barzan-

---

142. İnanca göre Sultan İshak tarafından kemikten yaratılan Ateş Beğ; Ali soyundan gelen bir Seyittir. Bu şahsiyet, özellikle İran'daki Goran/Kelxuran Kürtleri arasında gelişen Ehili Heqi inancına bağlı bazı aileler tarafından daha çok kutsanmaktadır.
143. Yazarının verdiği bilgiye göre Kürtçede Kul**:** "*Köle, küçük bohça, ayak bileği, önbaldır*" gibi anlamlara gelmektedir (Edmonds, 1997a: s. 501).

ci'nin (1690-1766) Abdülkadir Geylani'nin (1077-1166) hayatını anlattığı bir eserinde, onun henüz yediği bir tavuğun kemiklerinden tavuğu yeniden canlandırdığını yazdığını bellirtir. Cafer el-Barzanci'nin Ehli Hakk'ın anayurdu/Goran bölgesinden olduğunu ve dolayısıyla bu mitsel anlatının Sultan Sahak/İshak ve Ehli Hakk inançlı olduğunu anlatır (Bruinessen, 2004: s. 153).

Bize öyle geliyor ki, Zerdüşt dini inancının Bâtınî ekolleriyle birlikte günümüzdeki adıyla Réya Hakk'a evrilmesi, bu seyr-i sülükte bazı İslami kavramların ve şahsiyetlerin belli dönemeçlerde Bâtınî inançlarının üzerine, birer kılıf gibi geçirildiği anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklara göre Kakai inancının ilk tohumları Süleymaniye/Kirmanşah kentinin doğusunda, 23 km uzaklıkta bulunan Barazanca/Berzinye Köyü'nde cereyan etmiştir. Kakai inanç haraketi ilk olarak, Şeyh İsa'nın oğlu Sultan İshak/Sohak (1273) tarafından İran-Irak (Kürdistan) sınırını teşkil eden Hewreman bölgesinde yer alan Pird-i war'da (Köprü duvarı) başlatılmıştır.

Önderlerinin Kürt olmasından dolayı, Kürtler, Fars ve Türkmenler arasında da taraftarlar bulan *Kakai/Keké* ismi geniş manada; *Kutsanmış (melek) Kardeşler=Babalar* anlamına da gelmektedir. Oradaki mitik aktarım kısaca şöyledir, "*Pird-i war'da Şeyh İsa'nın eski mekânı/mabedi zaman içinde oğulları tarafından tamir edilir. Evin orta yerinde çatı/tavan altına verilmesi gereken hazırlanmış direğin, çatı ile yer arasında kısa kaldığı görülür. Baba Şeyh İsa bu duruma üzülür ve bunu anlayan büyük oğlu İsak, direğin bir ucundan tutar ve küçük kardeşi Musa'ya Kürtçe, "Sen diğer ucundan tut*" *ve "Keke bikişi/kardeş çek ya da babam çek*" *der. Eylem hasıl olur ve direk böylece uzar. Sırlı bir şekilde uzayan bu direk, kutsanır.*"

Kürtçe söylenen bu sözle, "*Keke"* adı, toplumsal bir isime dönüşür. Bu inançsal yapının bir üst adlandırması olarak Kaké/Kakai/Kakaiyye hareketi bölgede yayılmıştır (Edmonds, 1997a: s. 484). Burada, Kekélerin (İshak ve Musa kardeşler) sır ile uzattıkları direk, Berxécân'ın kendi elleriyle Munzur kıyısından kesip getirerek ve yaptığı mekânında tavan altına verdiği direkle

(Hustına/Istına Reş) aynı kutsi değerlere hasıl olmuş bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha evvel belirtildiği gibi, *Şıx, Pilvank Köyü'nde mekânını kurarken/inşa ederken, ocakta kutsanan Hustına Reş'i, ona Munzur'un yolladığı, bir anlatıma göre de bizzat Munzur kıyısında kendisinin keserek getirdiği* anlatılmaktadır.

Bu kutsal direk kültüne, karşılıklı olarak talipler arasında ayrıcalıklı bir nisbe atfedilmesi önemlidir. Buradaki benzerlik kutsanan direk/Hustın'dır. Bir diğer husus Keké ismidir. Pilvank Aşireti onomastiğinde sıklıkla kullanılan bir isim olan Keké, örneğin Berxécân Ocağı'nın Pirlik makamında olan Mele Weli (H. 1893) kendi oğullarından birisine, Keké Hüsein (1870-1957) adını vermiştir. *Kekil, Kek, Keko, Keké* isimleri, elbette Dersim'de sıklıkla kullanılan bir isim olmasıyla birlikte, Pilvankan Aşireti içinde daha da yoğunlukla kullanıldığı görülmektdir. Keké adının yanı sıra, Pilvankan aileleri, *Kekbıra (Baba/kardeş)* adını da geçmiş yıllarda çocuklarına vermişlerdir. Yine seyit ailelerinde *Séy Kekil ve Keko* adı, oldukça bilinen bir isimdir. Bu bab'daki bir diğer ilginçlik; Berxécân Ocağı'nın Pirleri/Piranları-Mürşidleri kendi Réberlerine, geçmiş yıllarda "*Keké Réber"* diye hitap etmişlerdir. Ehli Haqq/Hakk inancında da Réber'e "*Keké Réber*" adı kullanıldığı gibi Dersim Réya Heqi itikatında da geçmiş otantik yıllarda aynen "*Keké Réber*" unvanı kullanılmıştır (Sevgen 2009: s. 177, 178, 179; Tankut, 1994: s. 484).

Selman-i Faris ve Berxécân

Réya Heqi itikatında Berxécân'ın (kuzuya can veren) mitik efsanesinin farklı bir versiyonu, İslamın içsel ayrılıklarla beraber yayılmasından sonra, Dersim'de Selman-ı Faris/Salmān-e[144]

144. Doğumu tam olarak bilinmeyen Selman-ı (Pars) Farisi, MS 656 yılında İran/İsfahan yakınlarındaki Cey Köyü'nde Mecusî/Zerdüşti olarak dünyaya geldi. Daha sonra sırasıyla önce Hıristiyan ve en son Müslüman oldu. Bazı kaynaklara göre; Muhammed'in Ehlibeyt'inden sayılan Salmân-ı Fârisî, İslam'a sınırsız hizmetleri olmuştur. Ali'nin en yakın arkadaşıydı. Muhammed'in

Fārsi'nin adına da izafe edilerek anlatılmaktadır. Bazı Pilvankan rusıpilerinin Selman-i Faris ile ilgili farklı öğelerle anlattıkları kıssa, şundan ibarettir. *"Selman-i Faris, çobanlık yaparken dal-dan kapardığı bir kırmızı gülü, otlattığı bir kısır koyuna kaptırır. Koyun, zaman içinde hamile kalır ve bir kuzu doğurur. Eve gelen bir Seyyidi Pir'e, babası belli olmayan bu kuzu kesilir. O cemaatte evli olmayan bir kadın da, bu etden yer. Pir, bu kadına kemikleri iyi saklamasını salık verir.*

Kadın, kemikleri kuzunun postuna kor ve saklar. Dokuz ay sonra kadının, bir erkek çocuğu dünyaya getirdiği duyulur. Bir zaman sonra doğan çocuk, aniden ve ilk defa Çoban Salman'ı görür. Babasız çocuk, Salman'a, vaktiyle onun kesip de koyuna kaptırdığı o kırmızı gülü, gömleğinin yeninden çıkarıp verir. Sal-man, bu gördükleri karşısında şaşırır! Bundan dolayı çocuğun, babalı olduğuna kanaat getirir ve olayın geçmiş tefsilatını de-taylarıyla köylülere anlatır. O günden sonra çocuk, köyde kabu-lünden de öte saygıyla takdis edilerk Seyyid-i Pir mertebesinde görülür."

Söz konusu bu efsanenin daha sadeleştirilmiş halini, 1979'dan önce Mazgirt'te derleyen Peter J. Bumke, ilk defa bunu yazıya şöyle döker, *"Selman-i Farisi'ye bir arslan gül veriyor. Ve Farisi vecde giriyor. Bir koyun gelip gülü yiyor, hayreti tekrarlanıyor. Selman koyunu güdüyor. Koyun kuzuluyor. Farisi vecde giriyor. Bir kadın bu kuzunun etinden yediğinde hamile kalıyor ve bir oğlan doğuruyor. Birkaç yıl sonra oğlan çocuğu, Selman'a o ilk gülü uzatıyor. Selman-ı Farisi bu olayların Ali'nin değişik teza-hürleri olduğunu kavrıyor"* (Bumke, 1991: s. 171).

Bölgedeki bu sözlü anlatım, hiç kuşkusuz tenasuh inancının Réya Heqi itikatındaki derin izlerine işaret etmektedir. Diğer

---

ölümünden sonra, Ali'nin safında yer alışı, zaman tünelinde evrilen Réya Heqi inancında Kırklar meclisinin lokmacısı olarak saygıyla takdis edildi. Yine Dersim Réya Heqi itikatına, Selman'ın nasıl ve hangi kalıtsal dizgelerle inanç sistemi içine yoğrulduğu, aslında bu mitsel anlatımla da anlaşılmaktadır. Öte yandan Selan-im Fars, itikat geleneğinin mitsel anlatımındaki kırklar meclisi-nin direği konumundadır. 16. yy'da Diyarbakır vilayetine bağlı Ruha/Urfa li-vasında, Selman-i Parsi medresesi vardı (BOA, 1998. s. 95).

yandan Berxécân bağlamında ise, kuzu üzerinden bize verdiği bir mesajın olduğu da anlaşılmaktadır. Anlatıdaki yığınsal sembollerle iç içe geçen birçok veri bulunmaktadır. Bir koyunun gülü yemesi, kuzuyla üretime katılması… Bir kadının bu kuzunun etinden yemesi ve oğlan çocuğu doğurması. Bu oğlan çocuğun, doğumlar kapısını aralayan o ilk gülü tekrar Selman'a bir nişan olarak geri vermesi ve dolayısıyla Selman'ın bu tenasuh inancıyla doğumlar zincirinde Ali'nin gizemliliğini anlaması, oldukça manidar mitsel bir çözülmenin döngüsel tezahürüdür. Bütün bunlardan da önemlisi geçmiş yıllarda, Dersim Réya Heqi itikatında mekân tutan yeryüzündeki *Hakkın tecellisine*, Vahdet-i Vücud felsefesi babında bu olgu, evrendeki canlılar arasındaki don değiştirme/beden değiştirme/tenasuh öğretisinin (Yörükan, 2006. s. 449), günümüzde unutulan varlığına bir kanıttır.

Dersim bölgesindeki bu mitsel anlatım; "*Çoban, kırmızı gül, koyun, kuzu, kadın ve oğlan çocuğuyla"* evrilen ve Seyyid-i Pir mertebesine yükseltilen bir nurlar güruhunun varlığına yapılan bir vurgudur. Bu döngüsel olgu, Kürt bâtınî itikatı süreğinde Mezopotamya Kozmolojisi (kozmogoni)[145] içinde, bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu bileşimlerin daha nice eksik parçalarının olduğu da düşünülerek hareket edildiğinde, İran, Irak Kürtleri arasındaki Ehl-i Haq ve temelindeki Yaresan inancının kalıtları göz ardı edilmemelidir.

Evliyalarla ilgili mitik anlatımlar içinde, Şıx'a atfen dillendirilen *"kesilip yenilen bir kuzuyu, kemiklerinden yeniden diriltme*" motifi, öyle anlaşılıyor ki, 11. yüzyıldan beri Şıx'la birlikte bu topraklarda anlatılagelen bir ilk'e işaret etmektedir. Berxécân motifli bütün anlatılar, Dersim ve çevresinde anlatılan efsaneler içinde bir başka evliya için farklı versiyonları dahi anlatılmayan ve hiçbir benzeri olmayan tek başat motiftir (Danık, 1996b: s.

145. Kozmogoni: Kısacası kainatın nasıl meydana geldiği, inanç ve yaradılışa ilişkin bilim öncesi mitolojik-dinsel öğretidir. Buna göre bilim alanında; Mezopotamya halklarının kozmolojik görüşleri çağdaş fiziksel kozmolojinin ilk örneklerinden biri, hatta bazı bilim insanlarınca ilk örneği olarak kabul edilir; zira bu kozmoloji anlayışında matematiksel ve deneysel gözlem önemli bir yer edinmiştir.

35-37; Danık, www.gomanweb.com, erişim: 03.03.2016). Öte yandan Şıx'ın bu kurulum mitinin bazı anlatımlarında, İran ve Irak Kürtleri arasında yaygın olan Ehli Haq inancında rastlamak mümkündür. Ayrıca, *kemiklerden diriltme* menkıbesi, Şıx'tan sonra iki ayrı yazılı kaynağa daha konu olmuştur. Bunlardan ilki, 1481–1501 de yazılan "*Hacı Bektaş-ı Veli'nin Vilayetnamesi*"nde görülmektedir (Gölpınarlı, 1995: s. 29; Ocak, 2007: s. 32).

Vilayetname'deki menkıbe kısaca şöyle gelişmiştir: *"Hünkâr'a yeni mürid olmuş biri, Hünkâr'la birlikte diğer taliplerini evine yemeğe davet eder. Yemek için bütün kuzularını keser. Topluca yenilip içildikten sonra Hünkâr bu yeni talibine, kendisine ne kadar candan bağlı olduğunu ispat eden misafirperverliğinden dolayı teşekkür eder. Hünkâr, yemekte bulunan tüm müridlerine yenilen kuzuların kemiklerini ayrı ayrı kendi derilerinin içine sarmalarını, kuzuların başlarını da kemik sarılı derilerinin yanlarına koymalarını ister. Hünkâr'a aynen uyulur. Hünkâr kalkıp, iki rekat namaz kıldıktan sonra, ellerini havaya açar ve yenilen kuzuları tekrar kemiklerinden diriltir"* (Gölpınarlı, 1995: s. 70-71; Ocak, 2007: s. 171).

Motifin bir başka benzeri 1421-1450 yılları arasında kaleme alındığı tahmin edilen *"Vilayetname-i Sultan Şucâuddîn*" de geçmektedir (Ocak, 2007: s. 42, 43). Oradaki kıssa aynen şöyledir:

"İkinci menkabe ise Sultan Şucâuddîn'le ilgilidir. Anlatıldığına göre Baba Mecnun adında İranlı bir şeyh müridleriyle Rum (Anadolu) diyarına gelip Sultan Şucâuddîn'e mürid olmak ister. Ancak daha önce onu bir tecrübe etmeyi de gönlünden geçirmektedir. Bu maksatla bir oğlak kılığına girer. Sultan adamlarına emrederek onu kestirir; derisini yüzdürüp kafasını ayırdıktan sonra etini bir kazanda pişirtir. Pişen et topluca yenilip bitince, geri kalan kemikler bir yerde toplanır. Baş ve deri getirilip üzerine bırakılır. Bu iş olur olmaz oğlak dirilir ve hemen arkasından yeniden insan şekline döner, Baba Mecnun olur. Bu kerameti gören Baba Mecnun derhal müridliği kabul eder" (Ocak, 2007: s. 171). Şıx Delil-i Berxécân için anlatılan "*kuzuyu kemiklerinden yeniden diriltme*" menkıbesi, 1000'li yılların başından beri anla-

tılagelmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki Menakıbname 1400'lü yıllardan sonra yazılmıştır.

Sözü edilen efsanenin Dersim bölgesinde, Berxécân'ın üzerinden İç Anadolu'ya yayıldığı düşünülebilir[146]. Gözden kaçmaması gereken bir diğer önemli husus; Şıx, bu kerametini Hırıstiyan Keşiş'e karşı yaparak bir üstünlük elde etmiştir. Oysa diğer her iki anlatımda, yani *Hünkâr*'ın ve *Sultan Şucâuddîn'*in ise bu kerameti, kendilerine mürid/talip olan kişiler huzurunda yaptıkları görülmektedir. Bu durum, Şıx'ın bölgede erken dönemde faaliyet gösterdiğine bir işaret olduğu gibi, ayrıca Ehli Haq/Réya Heqi inancının ilk proto tohumunun bölgede yine Şıx tarafından atıldığının, şu an itibariyle (varolan kaynaklar dahilinde) bir kanıtı sayılmalıdır. Burada mevzubahis olan kerametin zuhuru esnasında, Hünkâr'da olduğu gibi, Şıx'ın anlatılan menkıbesinde namaz ve ellerin havaya açılması figürü bulunmaz. Şıx sadece

---

146. Çağlar ötesinden beri farklı inançlar içinde kemiklerden diriltme, kemiklerin kutsiyet telakisi bulunmaktadır. Bazı müellifler, (Ocak, 2007: s. 170-174; Eröz, 1990: s. 293-301; Bruinessen, 2004: s. 176-182) bu gerçekliği daha çok Şamanizme indirgeyip, Türklük şuuruyla konunun muhtevasını ele almaktalarsa da, bunun bilimsel bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. İşin aslı, ta yaradılış efsanesiyle birlikte başlamaktadır. Bunun ana temelinde; Havva'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı inancı vardır. Dersim'e, Réya Heqi itikatına ise Berxécân üzerinden taşınmış bir olgudur. Sonrasında, zamanla menkıbe, değişik versiyonlarıyla farklı şahsiyetler üzerine monte edilmiştir. Örneğin *Elazığ Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü'nde yaşamış olan Şeyh Ahmet, Sultan Alaeddin ve askerlerini doyurmak için kesilip yenilen geyiklerin kemiklerini; derilerine koydurtup gülbank okuyarak, şimşekler ve ışıklar içinde yeniden diriltir* (Danık; 1996b, www.gomanweb.com). Yine; *Yavuz'un Çaldıran (1514-15) seferi sırasında, yolda karşılaştığı bir çobanın, ona kestiği dört koç'u, yenildikten sonra tekrar kemiklerinden koçları diriltti̇ği fakat içlerinden birisinin topalladığı görülür. Eksik kemiğin Yavuz tarafından bilerek saklandığı rivayet edilir* (Danık; www.gomanweb.com; Ocak, 2007: s. 174). Bir diğer anlatım da ise*; 4. Murad'ın (1612-1640 -e.y.) askerleri, Bağdat seferine (1638 -e.y.) giderken, Diktol'daki Akbaş Dede bunları bir oğlak ile doyurmuş. Kemiklerini atmamalarını tenbih ediyor ve onları toplayıp, hayvanı canlandırıyormuş. Bir er denemek için oğlağın uyluk kemiğini çebinde saklamış. Bu kemiği noksan olan hayvanın bir ayağı aksamağa başlamış* (Eröz, 1990. s. 298. dipnot 103). Birdoğan kapsamlı çalışmasında "*Ölü insan veya hayvanı diriltmek*" alt başlığı altında, 13. yy.'dan sonra toplamda beş ayrı diriltme motifinden başlıklar sunar. Bunlardan en ilginç olanı ise, *Kitab-ı Mukaddes*'teki (Eski Ahit/*Tevrat* ve *Zebur* -e.y.) *İlya, Aliya ve Elişa peygamberlerin, ölmüş iki çocuğu diriltilmesi mitifidir* (Birdoğan, 1990: s. 513).

asasını, kemiklerin sarılı olduğu kuzunun postuna/derisine dokundurur ve "*Yürü ya mübarek/bımbarek, yürü de kurtul bu eziyetten*!" der. "*Yürü ya mübarek, yürü de kurtul bu eziyetten!"* sözü çok önemlidir. İleriki safhalarda da görüleceği gibi, Şıx'ın bölgeler arası anlatılan kerametlerinde bu sözün sıkça dile getirilmesi oldukça ilginçtir. Asıl diriltilen kuzu, mecazan, *ilm-i ledün/sırlı bilgi, yol/inanç, kalıp değişimi/don değiştirme, tenasuh* teolojisine yapılan bir Bâtınî yollamadır.

Yadigâr, Baa/Bawa Yadgar

Çalışmamızın muhtelif bölümlerinde Dersim genelinde ve Şıx Delil-i Berxécân Ocağı özelinde İran/Irak Kürtlerinin Ehli Haq inancı arasındaki karşılıklı gidip gelen özdeşik sosyal, kültürel, ritüel ve dolayısıyla mitsel bilgilerin transformasyonu hakkında temel verileri açığa çıkarmaya çalıştık. Bu konuda en mühim olan bir diğer başlık ise *Yadigâr* ismidir. Yadigâr ismi, Pilvankan onomastiğinde *"Yadgar, Baa Yadgar, Bava Yedgar, Séy Yadégar, Séy Yedigar*" olarak farklı formlarda telaffuz edilen bir popüler isimdir.

Bu isim, özellikle Berxécanlarda (Réber, Pir, Piripiran/Mürşid) her asrın kuşağında karşımıza çıkmaktadır. Elimizdeki yazılı ve sözlü meteryallar üzerinde yaptığımız tetkiklerde Yadigâr adı, Dersim Kürt Réya Heqi Ocaxlaméleri arasında bir tek Berxécân Ocağı'nda, aynı zamanda bir de birleşik kardeş ocağı olan *Cemal Avdel Ocağı'nda* ve hem de Seyyid ailelerine özgü bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Berxécân Ocağı'nın içsel hiyarerjisi ile Ehli Heqi inancı arasında sadece "*Yadigâr*" adı değil, aynı zamanda benzer birçok mitik mahiyette bilgi transformasyonunun olduğu anlaşılmaktadır[147]. Şimdi; bir sofi hareketi

147. Ehli Heqi inancı ile ilgili, yabancı kaynaklardan topluca derlenmiş birçok araştırma makalelerine ayrıca bkz. (Haz. Mehmet Bayrak,1997: s. 470-573). Yine Ehli Haq/Yarésan inancının kutsanan teofanisi olan baba Yadigâr, Berxécân Ocağı'nda nişaneli bir rabıtayı ifade etmektedir. *Ocaxé Yedigaran ve Berxécân Ocağı arasındaki geçmişe dayalı temaslardan, çalışmamızın 5.*

olan Ehli Haqlarda kutsanan Baba Yadigâr'ı, kısadan da olsa ele almanın, faydalı olacağına inanmaktayız. Şöyle ki, Baba Yadigâr, Ehli Haqlardaki Seyyid aileleri tasnifinde üçüncü sırada yer alır (Hamzeh'ee, 2009: s. 292) ve hakkın bir tecellisi/ruhu olarak telakki edilir. Onun dünyaya zuhur edişi, doğaüstü bir varoluşa işaret etmemektedir. Yazılı kaynakların verdiği bilgiler dahilinde zatı mihmanın dünyaya zuhuru şöyle gerçekleşmiştir:

Kadimi kelamcılar ravi ederler ki; Şah İbrahim'*in (H. 725/1324), bahçeye dikilen asası yeşerir. Dikilen asa, bir süre sonra, nar ağacı olarak büyür ve meydana gelir. İlk ürün, cemhaneye getirilerek niyaz edilip canlara dağıtılır. Ertesi gün, temizlik için cemhaneye gelen bekâr* Dada Sari Hatun, *ışıldayan bir nar tanesi görür ve onu alıp yer. Derken, Dada Sari hamile kalır. Bazıları, evli olmayan bakire*[148] *Dada Sari'nin bir günah işlediğini birbirilerine fısıldarlarken,* Sultan Sohak *(İshak) kızın (Dada Sari) temiz olduğunu söyler... Zamanı geldiğinde bir erkek çocuk dünyaya getirir. Baba İshak, yanındaki Davut'a (bazı kayıtlarda Davut, Sultan İshak'tan sonraki 2. melektir), kutsal olduğunu kanıtlamak için, üç gün sonra doğan bu çocuğun, bir fırına atılmasını emreder. Çocuk fırına atılır. Üç gün sonra çıkartılır. Sağ salim bir şekilde çıkan çocuk, Baba İshak'ın huzuruna getirilir. Sultan İshak onu eline alır; Hakk'ın bir mucizesi, vergisi, mahşer gününün şefaatçisi, Hakk'ın kutlu tecellisi, hatırası/hediyesi ve dahası Hakkın nurlu meleği olduğundan ona "*Yadigâr" *der. Sultan İshak, Yadigâr'ı yıkar ve onu kutsayarak vaftiz eder. Daha sonraki aşamalarda Sultan İshak tarafından Yadigâr, Pir Davut, Delil/Réber olarak kutsanırken diğer yâr-ı dostlarla beraber bunlar, Tanrı'nın (haq) Yazıcıları mertebesine ulaştırılır.*

Baba Yadigâr'ın ismi ve manası konusundaki anlatımlar

Bölümünde kısaca söz etmiştik.

148. Bir bakirenin hamile kalması inancı, Zerdüşt öğretisinde kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü Zerdüşt inancını yayan Magiler/din adamları, felaket günü geldiğinde, kurtuluşa önderlik edecek olan kral/liderin bir bakireden doğacağını haber vermekteydiler. Yine Mehdi inancının ana kaynağını oluşturan bu düşünce, günümüze kadar Bâtınî ekoller içinde kendisini yaşatageldiği anlaşılmaktadır. Aynı inanç, MS 334 yıllarına kadar Pagan Ermeni inancındaki ekollerde de mevcuttu.

muhtelif! Örneğin, Bruinessen ilgili çalışmasında ulaştığı bir Sorani kaynakta Yadigâr'ın *Tanrı'nın gözünden yaratıldığını* belirtir (Bruinessen, 2004: s. 194). Minorsky, Baba Yadigâr için, "*Hakk'ın Yadigârı; asıl ismi Eyvat'tır*; *mahşer gününde şefaatçidir"* der (Minorsky, 2010: s. 127). Yine isim konusunda Hamzeh'e, *"Baba Yadegar 'Heşar', 'Hoşyar' takma adlı Ayvat'ın reenkarnasyonuydu"* der (Hamzeh'ee, 2009: s. 298). Mokri ise, tenasuh kodlarla hareket ederek konuya bir başka açıdan yaklaşarak der ki, *"Akik ve Yekik; parlak görüntülü iki prens olan Hasan ve Hüseyin'dirler. Hüseyin Yadigâr, Hasan ise Şah İbrahim'dir. Her ikisi de bütün zamanlarda en önemli kişilerdir*" (Mokri, 1997: s. 687; Nikitin, 1991: s. 423-428).

Dikkat edilirse, Baba Yadigâr dünyaya, bir bakıma partenogenez eylemiyle gelmiştir. Yani babası olmaksızın kendiliğinden üreme yoluyla bir bakireden doğmuştur. Tıpkı *İsa'nın Meryem'den babasız doğduğuna inanıldığı gibi* (Izady, 2007: s. 264). Yadigâr, hiç evlenmemişti. Fakat Hayal ve Vesal adında iki kişi kendisine halef olarak seçilmişti. Derken bu iki kişinin sonraki kuşak torunları seyyid aileleri olarak, pir konumunda makam sahibi oldular (Hamzeh'ee, 2009: s. 293). Bunlar, daha sonraki yıllarda *Ocaxé Yadigâran/Yadigâran Ocağı'nı* tesis ettiler.

Yadigâr hakkında Ali Zeynel, Yüksek Lisans tez çalışmasının[149] muhtelif sayfalarında şu bilgileri vermektedir. Seyit Ahmet (Baba Yadigâr): 761/1359'da doğdu. Sultan İshak tarafından Hindistan ve Pakistan'a elçi olarak gönderildi. Oralarda Kakaî fikirleri yayma görevini üstlendi. Baba Yadigâr: İran'da Serdeşt'te mezarı vardır. Ünlü ziyaret yerlerinden biridir. Bütün bunlara eklenmesi gereken bir başka mevzu daha vardır. Kakailerin ünlü şahsiyetlerinden Hicri Dede (1298/1880), yılında Kerkük'te doğmuştur. Hicri Dede'nin bilinen toplamda altı eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisinin adı *"Yadigâr-i Hicri*"dir[150].

---

149. Serdeşt şehiristan; İran'ın Kuzeybatısında, şimdiki Batı Azerbaycan eyaleti'nde, Urmiye gölü'nün güneybatısında yer alan bir Kürdistan şehiridir. Halen buradaki nüfusun çoğunluğu Kürtlerden oluşmaktadır.
150. Zeynel, Ali (2004) *"Kakaiyye Hareketi"* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara www.acikarsiv.ankara.edu.tr, erişim: 03.03.2016. Ayrıca, müel-

Pilvenkli risipiler Yadigâr adının anlamını çok farklı varyantlarla anlatmaktadırlar. Bazıları onu Ehlibeyt soyundan gelen bir ermişin ismi olarak algılarlarken, bazıları da Kurmanci olan dilleriyle şöyle açıklamaktadırlar. Onlara göre ismin kökü olan Yad, *dışarısı/yaban eller'*dir. İsmin son eki olan gâr, *gerin* manasında kullanılan *gezen/dolaşan, devriye dönen tur atan* anlamına gelmektedir. Bu tanımlamalara göre *Yad i gâr* isminin morfolojik açılımları; *Yaban elleri/dışarıda gezen/dolaşan devirden devire ilelebet kelam yetiştiren bir Derwéş, Ré ber, Ewdal*dır. Yine bilinmektedir ki; Tanrı'nın isimlerinden birisi de "*Ya*"dır.

Aslında Bava Yadigâr, anlatılarak bitirilmez bir öyküdür. Ama kıssadan hisse kabilinde de olsa, biz bu meleği/evliyayı tanımaya devam edelim! Sultan İshak, yaşarken Pir Yadigâr'ı kendi yerine halefi (Xelife) olarak bellirler. Baba Yadigâr, Piri olan Sultan İshak'ın öldürülmesinden sonra Sananneh-Dalalahu (Goran/İran Kürdistanı)[151] bölgesine kaçar. Bu inancı orada ilk yayan ve geliştiren olur. Uzun bir zaman yaşadıktan sonra, tıpkı Pir'i gibi orada öldürülen Baba Yadigâr'ın kabiri mekânının birkaç bölgede olduğu da söylenmektedir. Serdeşt ve Dalalahu da bunlardan birisidir. Bu mekânlar, Ehli Heqi (*yari dini/dost dini/doğrunun-Tanrı'nın ehli insanları, gerçeğin sadıkları*) bağlılarının en kutsanan mekânlarındandır.

Mezarının etrafındaki ağaçların birer *hayat ağacı* olduğuna inanılarak kutsanmaktadır. Tıpkı Mekke, Kerbela, Irak'taki diğer

---

liflerinin anısında, Yadgar adında başka kitaplarda bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Bozorgmihr'e aittir. Örneğin, İslam öncesi Sâsânî hükümdarı (531-579) I. Enüşervân, Nûşîrevân, Nûşervân'ın (ölm. 579) zeki ve akıllı veziri olan Bozorgmihr, Enüşervân'ın emriyle kaleme aldığı "Yâdgâr-i Bozorgmihr" adlı kitabında ahlakî konuları, birtakım öğütleri, sorulu cevaplı bir anlatım tarzıyla ele almıştır (Yıldırım, 2008: Fars Ögüt Edebiyatı).Yine Ebu'l-Kâsım-i Firdevsî'nin (Ö. 411/1020) yazdığı *Şahname* (Kral mektubu, 1010) türü eserler arasında gösterilen, Viştasp/Goştâsp'ın Zerdüşt dinine inanışı (MÖ 6. yy.) ve onun Ercâsp ile savaşlarını konu alan eserin adı, "*Yâdgâr-i Zerîrân*"dır (Nimet Yıldırım: "*Firdevsi ve Şahname*"). Öyle anlaşılıyor ki, *Yadigâr*'ın anı, hatıra anlamlarıyla söz konusu bu antik eserlere, yazarlarının adlarıyla konu olmuştur.

151. Dalalahu, Gerçeğin sadıkları tarafından bâtınî felsefenin kelamlaştığı ilk merkezlerden biridir. Aynı zamanda burası *Zağros Dağları* diye tabir ettiğimiz Kürdistan'ın kalbidir.

benzeri kutsal mekânlar kadar, kutsanarak bağlıları tarafından saygı duyulmaktadır (Moradi, 1997: s. 534). Ayrıca inanç mensupları, Newroz bayramından (Yeni yıldan) iki gün öncesinden, Baba Yadigâr'ın türbesine ziyaretlerde bulunurlar. Buradaki *bir çeşme ve ağaç* kutsanır (İzady, 2007: s. 268, Bruinessen 2004: s. 195). Berxécân'ın özellikle Delikan Köyü'ndeki kutsanan ağacı ve çeşmesi gibi…

Sonuç Yerine

Buraya kadar işlemeye çalıştığımız bütün mitik meteryallerde görüldüğü gibi, farklı alanlara dair birçok farklı kodeksleri ele almaya çalıştık. Buna göre, bölgedeki Zerdüşti/Êzdai/Yaresan inancının, Bizans/Hıristiyan ve Arap/İslam kıskacı altında cendereye alınıp bastırılışı dile getirilmektedir. Buna karşın Şıx'ın, mensubu olduğu kendi mülküne ait olan bu kadim inancın, proto dönemde yine Şıx tarafından bölgede yeniden diriltilmesi, yürüyüp ve eziyetten kurtulması inancına vurgu yapılmaktadır. Sebebi sonucunda; Kuzunun canlanması; Yolun, inancın yürütülmesidir. Yolun itikatın canlanmasıdır. Bir diğer konu ise, Şıx'la alakalı aktarımlar içinde, en kayda değer tarihsel gerçekliğe temel oluşturan husus şudur: Pilvank ve çevresinde Hıristiyan Keşiş ile Sağman Köyü'nde, Arap/İslam Emiri'yle çarpışması ve çarpışma sonucunda onun karakteristik özelliği içinde Şıx'ın üstün çıkmasını ön plana oturtan verilerdir.

Bu güzergâhta seyredildiğinde, sonuç olarak karşımıza çıkan, tarihten günümüze değin bu her iki egemen inançsal erkin, bölgede tutunamadığı görülecektir. Şıx'ın şahsında dilden dile dolaşan mitik anlatımlarının tümü, İslami öğeler taşımadığı gibi, İslami kural ve kaidelere de aykırı bir seyir izlediği görülmektedir. Öte yandan, bu mitik aktarımların İslamiyetten önce ya da aynı periyotta Hıristiyan inancının derin izlerinin daha bir belirgin olduğu izlenimini edinmek mümkündür. Her halükârda bu mitik sembollerin, İslamiyetten hiçbir emare taşımadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu noktada akla gelen bazı sorulara cevap aranmalıdır! Bir kültür kreis merkezi olan Dersim'de, Bâtınî ögretisiyle Şıx, bu proto/erken dönemde (11. yy.), bölgede üstünlük sağlamaya çalışan bahsi geçen her iki (Hıristiyan/İslamiyet) inançsal erkin gücünü kırıp ya da onları yavaşlatarak bölgeyi, 13. yüzyılda faaliyet gösterecek olan diğer itikat Réberlerine bâtınî dailerine mi hazırladı? Bir diğer açıdan fotoğrafa bakıldığında bir bâtınî daisi olan Şıx'ın, takiye/kitman maharetiyle bölgeye getirdiği, Zerdüşt/Mani kökenli bâtınî ekol içindeki yeni Zeydî/İsmâilî, *İhvân-ı Safâ*/Karmatî öğretileri, kendisinden sonra bölgeye gelen bazı itikat Réberleri tarafından Ehlibeyt/Kerbela şemsiyesi altında mı gizlendi?

16. yüzyıldan (1515) sonra bölgede Osmanoğullarının, Erdebiloğulları karşısında üstün gelmesi sonucu ve yeniden dizayn edilen Bektaşilikle, bölgenin kadim gebran/gewran (Zerdüşti/Ateşe tapan Mecusî) inancı, tamamen *Allah Muhammed Ali* üçlemesiyle, İslami öğelerle birlikte Seyyid/Ehlibeyt sevgisinin halkası içinde eritilmeye mi çalışıldı? En son kertede, biraz da Osmanlının tazyikiyle, Seyyid soyluluğu çerçevesinde geliştirilen ataerkil süreğiyle, varolan bâtınî eğitim Ocakları/adırgahları, Sünni-Şii arasındaki o hassas çizgide İslami/Ehlibeyit hanesine mi evrildi? Aslında bu türden soruların zihinlerde, yeni ufuklara huruç etmesi, çoğu bilinmezleri ya da bilinen ezberleri bozacağından dolayı önemsenmelidir.

Hiçbir İslami kaynakta kişiye özgü doğaüstü olaylar yaratılmaz, tasarlanmaz! *Bir insana, kuzu kestirip, cemaatle yenildikten sonra aynı kuzu, yeniden diriltilmez! Bir insan, kuru duvara oturtulup yürütülmez! Bir diğerini ayıya bindirip, eline kamçı diye yılan verilmez! Bir başkasına ağu-zehir içirtip, tırnaklarından o zehir dışarıya akıtılmaz! Bir insan ateşli fırına atılıp, günlerden sonra tekrar oradan sağ çıkartılmaz!* Peki öyle ise; Dersim'deki Kürt aşiretleri arasında yaşatılan Réya Heqi itikatındaki bu temel öğeleri İslamın ve *Kuran*'ın hangi bendine göre açıklayacağız? Örneğin Ertuğrul Danık'ın, Dersim'deki mitik aktarımları ve dolayımlı motifleri mercek altına alarak şu istatistiki sonuca

varılmıştır:

“Yaptığımız değerlendimede Dersim efsaneleri (sadece Pantheona ilişkin) içinde otuz beş motif saptanmış olup, bunlar on dört efsane içinde yetmiş üç defa tekrarlanmaktadır. Çalışmamız içinde irdelemeye çalıştığımız dokuz motifin toplam içinde tekrarlanma sayısı on beş olup, bu rakam yaklaşık olarak % 20’ye karşılık gelmektedir. Motifleri tek tek sıraladığımızda; tüm motifler içinde kemiklerden diriltme bir adet ile %1.36, bindiği dal ya da duvarı yürütme üç adet ile %4.10, vahşi hayvanlara hükmetme bir adet ile %1.36 ile, bitmeyen yiyecek üç adet ile % 4.10, ateşte denenme üç adet ile %4.10, asa ile su çıkartma bir adet ile %1.36, hırka ile su geçme (ki Sarı Saltuk dahil) iki adet ile %2.73, mekân değiştirme bir adet ile (Düzgün varyantı hariç) %1.36, kuru ağacı/asayı yeşertme iki adet ile %2.73 oranında temsil edilmektedirler” (Danık, Dersim Mitolojisinin Kaynak ve Kökenleri, 20.11.14).

Bu çalışmamızda anlaşılacağı gibi, Mezopotamya toprakları üzerinde yaşayan Kürt toplumunun arşivine yazılması gereken birer milli kültür envanterleridirler. Adı anılan evliyaların unvansal isimlerinin kökeni ise Kürtçe dilinde aranmalıdır. Bu istatistikte dikkat edileceği gibi tüm motifler içinde *kemiklerden diriltme* motifi, bir tek Şıx’ın şahsında dile getirilmekte ve bir başka evliya şahsında anlatılmamaktadır. Bu haliye Dersim’de *kemiklerden diriltme* sembolizmi, bir tek Şıx’ın adıyla özdeşleşmektedir. Diğer yandan, Bâtınî inancı dahilinde adı en çok menakıbnamelerle, mitik anlatımlarla örülen, 11. yüzyılın en yetkin isimlerinden ve Şıx Dilo Belincân’ın da hocası/şeyhi olan Tâcü’l-Ârifîn Ebu’l Vefâ-i Kürdi’dir (925-1017). Bu bölümde; dört farklı bölgede Şıx’ın adı etrafında örülen mitik aktarılar şunlardan oluşmaktadır.

Dersim merkeze bağlı Pilvank Köyü'nde

- Cemaatle birlikte yediği kuzuyu, kemiklerinden yeniden canlandırmak.
- Deprem yaratarak, Keşiş'in evini yıkmak.
- Kış günü yonca yeşertmek, asasını silah gibi tutup uzakta gördüğü ayıları öldürmek.
- Yanan bir fırına girmek sağ çıkmak.
- Pilvank Köyü'nden Sağman Köyü'ne kosevisini fırlatıp atmak.
- Sağman Köyü'nde kösevisini çınar ağacına çevirmek/yeşertmek.
- Sağman Emiri'nin felçli çocuğunu iyileştirmek.

Elazığ'ın Karakoçan ilçesinin Delikan Köyü'nde

- Cemaatle birlikte yediği kuzuyu, kemiklerinden yeniden canlandırmak.
- Su çıkarmak.
- Asasını toprağa dikerek yeşertmek.

Erzincan'ın Refahiye ilçesindeki Diştaş Köyü'nde

- Koyunu, kaybolan kuzusuna kavuşturmak.
- Cemaatle birlikte yediği kuzuyu, kemiklerinden yeniden canlandırmak.
- Asasını dikerek ağaca çevirmek.
- Ağacı yarıp, içinde kuzu çıkarmak.
- Üryan Xızır'ın duasını kabul edip, kendi kerametini ona vermek.

Gaziantep'in Oğuzeli (Dilok) ilçesine bağlı Şıx Bilécân (Arslanlı) Köyü'nde

- Gökyüzüne hükmetmek, depremi önlemek.
- Sırrını anlatmak isteyen bir kadını taşa çevirmek.
- Öküzleriyle empati kurup, onları hoş tutmak.
- Ağası Hac'da iken, ona içliköfte götürmek.
- Ağasının Hac dönüşünde, sırrı açıklandığında, ortadan kaybolmak.
- Sır olmadan asasını dikip, bir dut ağacına çevirmek.

İşin esası şudur: Unutmamak gerekir ki *keramet* dediğimiz bu mitolojik ikonografilerinin ana ocağı *Zağroslardır.* Dahası *Medya* topraklarıdır. Diğer bir tanımıyla; mitosların kadim bahçesi üzerinde yaşadığımız coğrafik alan, *Kürdistandır*. Yani, Zağros çevresinde tohumu ekilen bu mitik bilgilerin, asırlar içinde yine Dersim topraklarında filizlenmesinin doğal olmasından daha başka bir şey olamazdı! Lütfen şöyle bir etrafınıza bakıp teferrüsle inceleyiniz; doğayla iç içe olmuş, en derin anlamların içerildiği, evrendeki zıtların birliğinin ahenk içinde resmedildiği, sırrın sır içinde gizlendiği mitsel bilgilerin, sözlerin, kılamların/gotinlerin, geniş coğrafi çizgileriyle Dersim topraklarına ait olduğunu göreceksiniz! Dersim topraklarında anlatılan bu sözlerin, hiçbir yerde böylesine cilalanmış ve saf arı bir dille anlatım formuna daha henüz rastlanılmamıştır!

Bu türden yazılı kaynaklar (menakıbnameler), yerleşik Kürtlerde ve özellikle de, Kürtler içindeki Réya Haq itikatı ekollerinde tashih edilmiştir. İtikat süreğinde bilinmektedir ki; doğayla birlikte takdis edilerek kutsanmış, insan ekseninde yaratılmış efsaneler başta olmak üzere *cirok/masallar, deyimler, bilmeceler, kılamlar, destansı hikâyeler* ve benzeri sözlü anlatımlar, göçebe Türklerde ve İslami unsurlarda bu denli olmayan bir özellikte

kendisini gösterdiği bilinmektedir.

Bir diğer önemli nokta ise, dilden dile aktardıkları mitik anlatımlarda, *keramet* diye andığımız kutsanan olguların tümü, inanca ilişkin yaşadıkları *sırrın* sözle kundaklanması, örtülenmesi, dahası takiyelenmesiyle açıklanmalıdır. *Keramet* sözcüğünün kavramsal olgusu, bu işin temelindeki mantıksal buluş yöntemidir. Yani inancı günümüze taşıyan, bu anlatımlar içine gizlenen *sırr-ı hakikat* gerçeklikleridir. Yoksa ki, evliyalar üzerinden geliştirilen bütün keramet anlatımlarının, gerçekle bir ilgisinin olabileceği, bilimsel açıdan mümkün değildir. Burada asıl olan *marifet*'tir**.** Ki o marifet, deruni/gizemli bilgidir. *Hakikat* ise bilgiye ulaşıp, *haq'la hak olma* ânıdır. Yani *yol bir sürek bin bir* tabirinin altı, bilgiyle donatılmış kanıtsal marifetiyle, hakikata kapı açmış insan-i kâmil'in izlediği yöntemsel süreçlerdir.

Zira bir evliyanın şahsında anlatılan bu kerametler, İslami şeriatten yasaklanmış ve günah olarak görülmüştür. Bu durum; *Tanrı'ya şirk koşma*yla eşanlamlı olup, birçok Tanrı'nın kutsanmasına ve onun etrafında bir inançsal topluluğun oluşmasına katkı sağlandığından dolayı, bunların Müslüman topluluklar olarak görülmediği, *Kuran* ekseninde hükmen bilinmektedir.

Beşinci Bölüm

Mezopotamya'nın Antik Kürt Aşiretleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Tarih; geçmişte insan topluluklarının savaşlarını, barışlarını, kültür ve uygarlıklarını, sosyo-ekonomik yapılarını neden-sonuç ilişkisi içinde yer ve zaman göstererek belgelere dayalı inceleyen bir bilim dalı olduğuna göre; Kürt toplumunda önemli bir sosyal örgütlenme formu olarak klanların (aşiret ve topluluklar) mercek altına alınması Kürt tarih yazımında hep ıskalanmış bakir bir alana işaret etmektedir. Toplumbilimi; her şeyden önce tarihi olayları, sosyoloji konularını hesaba katarak inceler.

Tarih öncesi dönemler, "Taş Devri" ve "Maden Devri" olarak, iki temel başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bunların tasnifinde ise mesela "Taş Devri" kategorisinde; "Yontma Taş Devri (Paleolitik), Orta Taş Devri (Mezolitik), Cilalı Taş Devri (Neolitik) ele alınmıştır. "Maden Devri" öbeği ise mesela, "Bakır Taş Devri (Kalkolitik), Tunç Devri ve Demir Devri" olarak sınıflandırılmıştır.

Tarihçiler, yazının bulunmasından günümüze kadar geçen zamansal periyotları birtakım bölümlere ayırmışlardır. Bunlara "Çağ, Asır, Yüzyıl, Asair" gibi isimler verilir. Elbette bu türden bir ayrım, insanlık tarihinde meydana gelen büyük değişimler hesaba katılarak elde edilmiş kavramsal bulgulardır. Mesela "İlkçağ" ya da "Antikçağ" olarak adlandırılan bu zaman diliminin

başlangıçı olarak; yazının bulunduğu MÖ 3500-3200 yıllarından, Avrupa'nın etnik çehresini değiştiren Kavimler Göçü'nün başlangıcı sayılan MS 375-400 yıllarına kadar olan bölümü kapsamaktadır[152]. Ortaçağ, kavimler göçünün başlangıcından, MS 375-400 yıllarından, MS 1450-1500'lü yılları kapsamaktadır. 16. yüzyıldan Fransız Devrimi'ne, yani 1789 yılına kadar olan süreç, Yeniçağ ve günümüze kadar olan zaman dilimi ise Yakınçağ < Modern Çağ olarak adlandırılmıştır.

***Kaynak:* <u>www.google.de</u>**

Çalışmamızda görüleceği gibi, kısmen de olsa Kürt aşiretlerinin sosyolojik gelişimlerine, yaşadıkları döneme dair geçirdikleri evrimsel süreçlerine ilişkin bazı niteliksel olguların üzerinde de durmaya çalıştık. Kürt aşireretleri toplumsal adlarını, umumiyetle geçmiş asırlardaki "Gal u Pil=Büyük atalar" olarak andıkları atalarından (onomastik) ya da yaşadıkları coğrafyadan, köy ve bölgelerden (topografik) almışlardır. Bazen de bunun tersi bir süreç gelişimi söz konusudur (Izady, 2007: s. 158-159). Bundan dolayıdır ki; Ortadoğu, Mezopotamya halkları arasında

152. Bazı tarihi kaynaklarda MÖ 5. yy. ile MS 6. yy.'ları arası; Klasik çağ/dönem olarak da anılır.

Kürt aşiretlerinin temel yapısal değerleri hâlâ çözülmemiştir. Özellikle aynı tarihsel aşiret isimleri küçük farklılıklarla da olsa, modern adlarıyla günümüzde de yaşatılmaktadır. İlgili belgelere geçmeden evvel, tarih öncesine ait bazı kısa tarihsel verileri hatırlatmakta fayda var! Antik dönem coğrafya-tarih yazımlarına ait birçok eserde Kürtlerin adı farklı telaffuzlarla anılmıştır. Bu alana ilişkin verilmesi gereken birkaç örneği şöyle sıralamamız mümkündür.

Med (Kürt) aşiretlerinden söz eden antikçağın coğrafyacı-tarih yazarlarından Heredot (MÖ 484-425), Kürtler için Pacty (Bohti, Botan) adını kullanmıştır. Ksenophon (MÖ 430-355), *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü,* MÖ 401-400) adlı eserinde; Kürtler için "Kardukhi" adını zikretmiştir. Roma Cumhuriyeti'nin (MÖ 509-27) Yunan tarihçisi, coğrafyacı ve filozofu olan Amasya doğumlu Strabon (MÖ 64-24) Kürtlere; "Cyrti, go(u)rd, C(k) rity" adını vermiştir. Nikitin, Kürdistan'ın her tarafını gezen batılı Coğrafyacı Journey B. Dickson'un 1910 yılında yazdığı *In Kurdistan* (Kürdistan'da Seyahat) adlı eserine atıfta bulunarak, Dickson'un "Kürdistan kadar harabesi, eski tabya ve kaleleri bol az ülke vardır. Arkeolog için bir cennettir burası" (Nikitin, 1991: s. 271) dediğini belirtir[153].

Kuzey Kürdistan'da yapılan bazı arkeolojik çalışmalarda bölgenin kültürel değerleri ve Kürt aşiretlerinin antikçağlardan süzülüp gelen klanların günümüzdeki bakiyeleri olduğu anlaşılmıştır. Bölgede yapılan bazı arkeolojik kazılardan söz etmek gerekirse, şunları sıralayabilmemiz mümkündür. Örneğin; 1932 yılında Malatya-Aslantepe höyüğü kazıları. 1966-1980 yıllarında Van-Çavuştepe, Toprakkale ve Van Kalesi kazıları. 1981-1986 yılları arasında Karakaya Baraj Gölü kurtarma kazılarından biri olan İmikuşağı Höyüğü kazıları. 1987-1992 yılları arasında Diyarbakır-Üçtepe Höyüğü kazıları. 1992-1993 yıllarında Van-Karagündüz kazıları. 1988-1992 yılları arasında Van-Gevaş Tarihi

153. Tarihi kaynaklarda Kürtlere verilen isimler hakkında ayrıca şu kitabımıza bkz. "Tarihte Kürt İsimleri, Antik, Orta ve Modern Çağ'da *(Yazılı Kaynaklarda)* Kırti, Ekrâd, Kürtler, 2015".

Türk Mezarlıkları kazıları. 2001 yılındaki Hakemi Use Tepesi (Ilısu-Karkamış Barajı) kazıları. 1968-1970 yılları arasında Çemişgezek/Pulur (İşuwa/Aşuva)[154] çevresindeki höyük kazıları ve daha birçok benzeri arkeolojik kazılardan elde edilen yeraltı bulgularında, bölgenin tarihi ve aşiretlerin varlığı en az MÖ 6000'li yıllara kadar dayandığı anlaşılmıştır.

Hakkâri Kalesi'nin eteklerinde 1998 yılında yapılan kazılar sonucunda MÖ 1000'li yıllara tarihlenen on üç parça arkeolojik bulgu elde edildi. Bu eserlerin Hurri ve Ari boylarının konfederasyon şeklinde birleşmelerinden meydana gelen Urartular'dan da (MÖ 8.-7. yy.) önce yaşamış olan Habuşkia Kralları'na ait olduğu saptandı. Bu eserler, Hurri soyuna mensup göçebe bir krallık olan Habuşkia kralı adına dikilmişti. Coğrafi bir bölge olarak Habuşkia/Hubuşkia ülke adıyla, ilk defa II. Asurnasirpal'in (MÖ 883-859) yıllıklarında karşılaşmaktayız[155]. Yazıtlarda Nairi[156] Hubuşkia olarak tanımlanan; Van Gölü'nün güneyinde yer alan bu dağlık alan (Kurt, 2009: s. 4), Hakkâri bölgesine takabül etmektedir. Burası, Kuzey Kürdistan'dır (Yukarı Mezopotamya).

---

154. Antikçağda bu bölgede Hurriler, Mitaniler, Haititler, Asurlar, Urartular ve daha birçok uygarlıklar konup göçmüştür. Örneğin 1957 yılında bulunan Hitit yazıtlarına şunlar yazılmaktadır: "Gelen yılda Hattuşuli (Hitit kralı) sefere çıktı ve büyük kral aslan gibi Puran (Fırat) ırmağını geçti. Haşşuva kentini bir aslan gibi pençesi gibi eline geçirdi." (Akurgal, 2007: s. 56).
155. Mehmet Kurt, Asur yazıtlarındaki antik Hurr/Hubuşkia ve Urartu Kürt aşiretlerinin soy katliamlarının yer verildiği bilgileri şöyle aktarır: "II. Asurnasirpal'in oğlu ve halefi III. Salmnanassar (MÖ 858-824), Kurk Anıtı I, 23. ve 27. satırlar arasında, birinci hâkimiyet yılı olaylarını anlatırken şöyle demektedir: *"Hubuşka'dan yola çıktım. Urartulu Arame'nin kalesi olan Sugunia'ya vardım. Şehri kuşattım ve fethettim (Askerlerinin) çoğunu öldürdüm. Yağmaladım. Şehrin girişinde kafalardan bir yığın yaptım. Çevredeki on dört kasabayı ateşe verdim. Sugunia'dan ayrıldım ve Nairi Denizi'ne indim. Silahlarımı denizde yıkadım. Tanrılarıma kurbanlar sundum. Sonra, kendimin bir kabartmasını yaptırdım. Onu denizin kenarına diktirdim"* (Russell, 1984: s. 192'den aktaran Kurt, 2009: s. 7).
156. Dicle ve Fırat ırmaklarının üst bölümleriyle Van ve Urmiye Göllerinin etrafındaki bölgede yaşayan topluluğa antikçağlarda Nairi adı verilmekteydi. Nairiler içinde çıkan 1. Sardur (MÖ 840-830) rakiplerini yenerek, ilk Urartu hanedanlığını kurdu. Dolayısıyla Nairilerin devamcıları artık Urartu adıyla anıldı. Antik Urartu aşiretleri ise günümüzün modern Kürt aşiretleriydiler. Urartu Uygarlığı, sanatsal etkinlikleri hakkında ayrıca bkz. (Akurgal, 2007. s. 175-190).

Etrafı 4000 metreyi aşan dağlarla çevrili ve Urartuların kral yolu üzerindeydi. Hakkâri; günümüzdeki modern ismiyle Kürtlerin, antik soydaşları olan Gutilerin[157], Hurrilerin, Kardukların, Kasitlerin[158], Mitannilerin, Urartuların, Nayirilerin, Medlerin anayurdu konumundaydı[159].

Bu arkeolojik kazılar arasında en önemli olanı ise Şanlıurfa il merkezinin 15 km kuzeydoğusunda; Karaharabe (Örencik) Köyü'nün 2.5 km kuzeydoğusunda yer alan Kürtçe adıyla "Xirbêşer" olarak bilinen "Göbeklitepe Ziyareti" alanıdır. 1995 yılında Alman arkeolog Prof. Klaus Schmidt başkanlığında yapılan kazılar, 2005 yılında tescillendi. Kazılarda elde edilen bulgular, MÖ 10.000-8000 yıllarında tarihlendirilmiştir. Burada, dünyanın bilinen en eski kült yapılar topluluğunun yaşadığı ve dünyanın en eski kutsal tapınağıyla karşılaşıldığı anlaşılmıştır. Buradaki kazılarda elde edilen buluntular, özellikle Dersim merkezli Réya/Raa Heqi itikatı dizgelerinin kökeni hakkında bazı ipuçları vermesi bakımından önemsenmelidir.[160]

Bölgede elde edilen söz konusu arkeolojik bulgular hakkında, Anadolu Ajansı'nın geçtiği bir haber[161] oldukça önemlidir. Bu haber; bölgede yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntulardaki Kürt aşiretlerinin tarihöncesi varlıklarına ilişkindir. Örneğin; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi öğretim üyesi ve Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Veli Sevin'in, Van ve çevresin-

---

157. Gutiler, Sümerlerin doğusunda, Zagros eteklerinde yaşayan Ariyen kökenli etnik bir halktır. "Gut" sözcüğü "Öküz, sığır" manasına gelmektedir. Kürtçede kullanılan Guti tamlamasıyla; "öküz, sığır sahibi, hayvanlı/sürülü topluluk" tanımı kastedilir.
158. Kasit adlarına ilk defa MÖ 3000 yıllarında, Güneydoğu Mezopotamya ve Güneybatı İran'da varlık gösteren Elam metinlerinde rastlanır. Tarih sahnesine çıkış merkezleri Zagros Dağları olduğu sanılmaktadır.
159. "Hakkâri'de 3 bin yıl öncesinin izleri" başlıklı incelemede, Mustafa Erdoğan detaylı veriler aktarmıştır bkz. (*Özgür Politika* gazetesinin haftalık Ekpolitika'sı, 19 Ekim 1998, sayı 59. s. 6). Kazı çalışmalarının yapıldığı coğrafik alanları hakkında ayrıca bkz. (Akurgal, 2007: s. XIII, 50).
160. Göbekli Tepedeki arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular için ayrıca bkz. *Aktüel Arkeoloji* Dergisi "*Göbekli Tepe'yi Anlamak*" Temmuz-Ağustos 2015 sayı 46.
161. *Evrensel* Gazetesi 16.3. 2005, Anadolu Ajansı: Veli Sevin'in açıklamaları; "*Aşiretler 3 Bin Yıl Önce de Varmış*"*(* Bayrak, 2006: s. 25, 26).

de yürüttüğü kazılardan elde ettiği bulgular arasında, özellikle Urartular (MÖ 8-7. yy.) bağlamında, bölgedeki Kürtlerin Mezopotamya'daki aşiretlerin tarihöncesi varlıklarını tespit etmiştir. Sevin, konu hakkındaki görüşlerini; 16 Mart 2005 tarihinde Van Anadolu Ajansı aracılığıyla (yazılı görsel medya) kamuoyuyla paylaşmıştır. Yaptıkları araştırmalar sonucunda günümüzden, tam 3.000 yıl öncesinde, bölgede aşiretlerin bulunduğunu ortaya çıkardıklarını söyleyen Profesör Sevin; "3.000 yıllık aşiret gerçekliği; Urartu ve Asur yazıtlarından elde ettikleri bilgiler ışığında Urartular öncesinde bu tür toplumların, bugünkü aşiretlere benzer bir yapılanmasının olduğuna" işaret etmektedir. Sevin, konu hakkında şunları söylemektedir:

"Urartular'dan önce her bölgede bir göçebe toplum hâkimdi. Elde ettiğimiz bilgiler, bu göçebe toplulukların günümüzün aşiretleri gibi bir idari yapılanma içinde olduğunu gösteriyor. Her aşiretin başında aşiret reisi veya lider denilen kişiler bulunur ve her aşiret kendi içinde kollara ayrılırdı. Asur kaynaklarında bu aşiretlerin 50-60 civarında olduğu söyleniyor. Yaptığımız arkeolojik çalışmalar sonucunda, günümüzden 3.000 yıl önce de bölgede aşiretlerin bulunduğunu ortaya çıkardık. Bu aşiretlerin Uruatri, Nairi ve Diyavehi gibi isimleri bulunuyor" (Sevin, 2005).

Kaynak: Izady, http://kurdistanica.com

Bütün bunlara ek olarak Sevin; Urartuların bölgeye hâkim olmasından sonra bu aşiretleri egemenligi altına aldığını ve bu aşiretlerin yerleşik düzene geçmesini sağladıklarını belirtmektedir. Aslında Kürt halkı arasında farklı isimlerle bu kadar çok aşiret yapılarının olmasının ana etmenlerinden birisinin de, bu toplulukların asırlık olan geçmiş tarihleriyle ilintili olduğu böylece kolaylıkla anlaşılmaktadır. Arşak Poladyan, Arap kaynaklarından yararlanarak; Kürt aşiretlerinin tarihteki dağılım coğrafyalarını sıralamaktadır. Kürdistan dışında Fars, Kerman, Sistan, Horasan, Cibalî Nihavend, Dinavar, Hamadan, Şehrizur, Darabad, Samafan, Azerbaycan, Derbend, Cezire, Şam ve Arap-Bizans sınır bölgesinde çok sayıda Kürt kabile ve aşiretinin yaşadığını belirterek, bunların adlarını sıralıyor (Poladyan, 1991: s. 91). 8 Nisan 2013 tarihinde HaberTürk televizyon kanalına konuşan Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Devleti ve Kürtler* konulu sohbette, tarihte Kürtleri anlatırken, "Kürtler Doğu Anadolu'da, vaktiyle Kürdistan denilen, şimdi pek telaffuz edilmeyen bir yerde yaşıyorlar. Burası çok eski yıllarda Türkler Anadolu'ya gelmeden önce de Kürtlerin yaşadığı bir coğrafyadır" demekteydi..

Farklı nedenlerden ötürü Kürdistan'dan Anadolu'ya ve hatta Balkanlara kadar uzanan, tarihte bir Kürt kavimleri göçünden söz edilmektedir:

"Tarihi belgelerle arkeolojik bulgular, Kürtler'in milattan 1000 yıl kadar önce Anadolu içlerine kadar uzandıklarını, buralarda yerleşim birimleri kurduklarını (örneğin; Kayseri, Amasya ve Nevşehir hattında) Hitit-Eti ve Asur dönemlerinde Mezopotamya ile Anadolu arasında sürekli ticari ilişkiler bulunduğunu, bu ticaret yollarına da Kürt kavimlerin sahip olduğunu gösterir. Anadolu ile Mezopotamya arasındaki kaçakçılığın tarihini MÖ 1000 yılına kadar uzatmak mümkün. Milattan sonra da Kürt kavimler topluluğunun, o dönemki büyük dinsel çalkantılar doğrultusunda, çeşitli yol ve biçimlerde Anadolu içlerine doğru aktığını görürüz. Asuri kökenli bir Süryani bilgini olan Bar Habreus (ya da Arapça adıyla Ebu'l-Farac), bulunduğu Malatya bölgesinde Kürt, Asuri, Bizans, Ermeni, Fars, Gürcü hareketlenmelerinden

söz eder. Bu gidip gelmeler, çarpışmalar, savaşlar ve kısacası büyük toplumsal kargaşa ortamının hattı Malatya'dan, İskenderun, Mersin ve Adana'ya kadar uzanır. Yine Mezopotamya ve Ortadoğu tarihi uygarlığı ve kültürü üstüne bir çalışma yapan batılı araştırmacı Andrew Collins de, Kürtler'in Anadolu içlerine akışlarının milattan önceki yıllara dayandığını şu sözlerle ifade ediyor, MÖ 3. yüzyılda Anadolu, en doğusundaki sınır bölgelerindeki ırksal ve aşiretsel düşmanlıklarından kaçan çok sayıda Kürt sığınmacı için bir barınak olmuştu. Kendi ülkelerindeki zulümden kaçan binlerce Hıristiyan Ermeni'nin de bölgeye gelmesiyle ortaçağlardaki bölge nüfusu iyice arttı" (Bayrak, 2006: s. 28, 30).

Ortaçağ'da (MS 4.-15. yy.) Araplar, yazılı kaynaklarında ve sözlü geleneklerinde *Kürtler* için *Ekrâd, Türkler* için de *Etrâk* tanımını telaffuz etmişlerdir. Özellikle Kürt Aşiretleri için "El-Aşire Akrâdi, Taife-i Akrâdi" *ya da* "Cemeât-i Akrâdi" tanımını hep kullanmışlardır. Bilinmektedir ki, Arap alfabesini bin yıldan fazla kullanmış olan başta Karahanlılar (840-1212), Büyük Selçuklular (1038-1157), Gazneliler (961-1186), Anadolu Selçukluları (1077-1308), Anadolu Beylikleri ve Osmanlı (13. yüzyıl) gibi devletler, aynı zamanda Arap alfabesinin yazı stillerine yenilerini ekleyerek, "Kürtler" için aynı kavramı, içerikleriyle (Akrâd-Ekrâd < Kürt-ler) olduğu gibi kullanmışlardır. Harf devrimi (1928) yapılmadan önce, "Ekrâd" tanımı, "Kürtler" için Osmanlı-Türk litaretüründe hâlâ kullanılmaktaydı. Öte yandan sadece Arap ve Farisiler; Kürtleri Ekrâd diye isimlendirmemiş, dahası *Türk-Tükmen* toplulukları bile Kafkasya boylarında yaşayan Kürtleri umumiyetle, "Ekrâd" olarak anmışlardır.

Ortaçağ'da, 7. yüzyıldan beri; Ebu'l-Hasan el-Medaini (ö. 840), Ebu Hanîfe ed-Dîneweri (doğ. 895) el-Mesudi (893-965), Taberi (839-923) İştari (11. yüzyıl), İbni Batuta (1304-1369), İbni Haldun (1332-1406), Kaşkarlı Mahmud (1008-1079) gibi popüler ortaçağ coğrafyacı-tarihçi yazarları, kendi eserlerinde, Kürtler için daha çok Ekrâd/Akrâd tanımını kullanagelmişlerdir.

Bu bağlamda, Bekir Biçer çalışmasında 7. 9. ve 13. yüzyıllardaki Arap-İslam coğrafyacı tarihçilerin eserlerinde yer verdikleri

Kürtler hakkında detaylı referanslar sunmaktadır (Biçer, 2014: s. 165-187). Yine Ramazan Şeşen, "İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri"; Yusuf Ziya Yörükan, "Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle ortaçağda Türkler" ve Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar" (Biçer, 2014: s. 169) adlı çalışmalarında ortaçağda Ekrâd/Kürtlerin yaşadıkları bölgeler ve nüfus yoğunlukları hakkında çok detaylı malzemeler sunmaktadırlar.

Arapça yazılmış tarihi kaynaklar incelendiğinde, sosyolojik literatürde "Ekrâd < Kürtler" le ilgili birçok niteliksel kavramlarla karşılaşılmaktadır. Kaynaklarda, Kürtlerle ilgili onomastik ve toponimi tanımlamalarla alakalı olarak elde ettiğimiz bazı veriler şunlardır: Aşira Ekrâdi, Taife-i Ekrâdi ya da Cemeât-i Ekrâdi (Kürt toplulukları-aşiretleri). Ard'ul Ekrâd (Kürtlerin toprakları, ülkesi, Kürdistan). Ensabu'l-Ekrâd (Kürtlerin Soykütüğü-Kökeni). el-Qila' wel-Ekrâd (Kaleler ve Kürdler). Bab'ül Ekrâd (Kürt Kapısı). Ekrâd-i bila sükkan (Yerleşmemiş, iskân edilmemiş, Konargöçer Kürtler). Bilad-ı Ekrâd (Beylikleri/bölgeleri). Miir-i Ekrâd (Kürt büyükler/beyleri) Umerây-ı Ekrâd (Dinsel manada, Kürt Beyi). Hısn-ül Ekrâd (Kürt Kalesi). *Ma'rifet Ve İttihâd-ı Ekrâd* **(*Kürtlerin Birliği* Gazetesi).** Nahr al Akrâd (Kürtlerin Irmağı). Cebel el-Ekrâd (Kürtlerin Dağı). Suk al Akrâd (Göçebe Kürt kolonilerinin Musul bölgesindeki Kürtlerin pazarı) vs. Yine 1640, 1649-50 ve 55 yıllarında Kürdistan'ı gezen Osmanlı seyyahı olan Evliya Çelebi (1611-1682), altı bin Kürt aşiretinden söz ederek, "büyük ülkedir" dediği bu bölgeyi Kürdistan-ü Sengistan (Kürtler ve taşlar ülkesi) olarak tanıtır (Yalgın, 2014a: s. 8).

Batılı araştırmacı gezginler de konu hakkında aynı yönde görüş belirtmişlerdir. Gerek Kürt adının Arapçadaki karşılığı gerekse de Kürt aşiret ve ezbetlerinin kendilerini nasıl ifade ettiklerini, çok çarpıcı bir yaklaşımla ele alan İran'ın eski Genelkurmay Başkanı (1944-1946) ve İran'ın Türkiye Büyükelçisi (1958-1961) Hasan Arfa'nın, 1966 yılında Londra'da yayımlanan *Kürtler* adlı eserinin birinci bölümünde, bu konularda neler yazıldığına bir bakalım,

“Kürt adı, Arapların Kürdistan’ı istilasından (Ömer zamanında 634-644, -e.y.) sonra kalmadır. Arapça gramere göre Kürt’ün çoğulu “Akrâd” oluyor. Türk’ün çoğulunun “Atrak” olduğu gibi” (Hasan Afra, 1991: s. 17).

Genellikle 16. yüzyıla ait Osmanlının “Tapu Tahrir Defterleri”nde[162] bolca “Ekrâd” tanımı kullanılmıştır. Mustafa Nihat Özön (1896-1980) üzerinde yıllarca çalışarak, özellikle genç Cumhuriyet Dönemi’nde araştırma yapanların kullanımı için hazırlayıp ve ilk basımını 1952 yılında yaptığı *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*’ün elimizdeki 8. baskısında “Ekrâd” için bakınız neler yazılmaktadır:

“Ekrâd: Arapça isim. (Kürd Çoğul) Kürdler. ‘Şeyh-i müşarünileyhin başina cem’ olan rica-i Ekrâd ile mukabele. Raşit” (Özön, 1989: s. 195).

Alıntıdaki M. Raşid’in bu dizesini, Türkçeye şöyle çevirebiliriz: “Şeyh hazretlerinin başına toplanan Kürtler ona danıştılar” Bilindiği üzere; Arapça kelimelerin sonlarına gelen **–i** harfi, bir nispet ekidir. Böyle kelimeler, ilgi, ilişik gösterirler; bir yerli olma, birinin olma, biriyle ilgisi bulunma anlatılır. Buna göre Arapça yazmalarda, örneğin Ekrâd-i Pilvenkü =Pilvenkli Kürtler, anlamına gelmektedir. 1990’lı yıllara kadar, bütün Türkiyat çalışmalarında Arapça Ekrâd’ın, Kürt olduğuna ilişkin birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kaynaklardan alıntılar yapmamız halinde başlı başına ayrı bir çalışmanın ortaya çıkacağı malumdur. Yine de konunun tarihsel muhtevasının anlaşılması açısında, bazı ilgili kaynakları burada kısaca vermeye çalışalım. Tapu Tahrir Defterleri, Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa Yavuz Selim (1515-1520) döneminde çiddi bir şekilde tutulmaya başlanarak bu devam ettirildi.

Yavuz’un, Şah İsmail (1488-1524) karşısında Kürt beyleriyle giriştiği ittifak sonucunda “Kürdistan Ekrâd Beylikleri” oluştu-

---

162. Osmanlı devletinde fethedilen yerlerde uygulanacak idari teşkilat ve sistem çerçevesinde, tayin olunan heyetler marifetiyle nüfus, arazi ve emlakin tespit ve kaydedilmesi işlemine tahrir bu bilgilerin kaydedildiği deftere de tapu tahrir defteri denirdi.

ruldu (Şeref Han, 1990; Sevgen, 1982; Xemgin, 2011: s. 277-544; Tan, 2010: s. 70-85). Bu tarihten önce Akkoyunlu (1350-1502) döneminde, Hasan Padişah (Uzun Hasan) kanunları olarak da bilinen Akkoyunlu Kanunnameleri'nde de sıkça "Ekrâd" tabirlerinin yer aldığı bilinmektedir. Mesela Mustafa Öztürk, "16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemeâtler-Oymaklar" adlı çalısmasında Kanuni (1520-1566) dönemine ait olan tahrirleri incelemiş, bu çalışmasında Öztürk, bizlere Kürt tarihine ilişkin Aşiretler bağlamında büyük ipuçları vermektedir. Öztürk; incelediği tahrirlerden yola çıkarak Kürtlerin tarihlerinin; Osmanlı öncesi Memluk, Selçuklu, Eyyübi ve daha gerilere kadar gittiğini belirtmekte, Türkmen ve Ekrâd/Kürd'ü birbirinden ayırmaktadır:

"(...) Çünkü Osmanlı tahrirlerindeki yer isimleri ve şahıs isimleri, Kürtlerin bu bölgeye Osmanlı fethinden önce geldiklerini göstermektedir. (...) 1519'da Gazze şehir merkezinde de Türkmen ve Ekrâd mahalleleri mevcut olup yan yana kaydedilmiştir. Türkmen Mahallesi 89, Ekrâd Mahallesi 90 hanedir" (Öztürk, 2004: s. 1, 13).

Ünlü Kürt şairi Ehmedê Xanî (1651-1707), 17. yy.'ın sonlarında yazdığ *Mem û Zin*'de, "Ekrâd" ve "Kurmanc" sözcüklerini hem ayrı ayrı kullanır ve hem de aynı beyitte her iki tabiri de birlikte aynı manada, yani "Kürt" anlamında ele alır. Birer örnek olması babında Ehmedé Xani'den şunları aktarabiliriz, "Ew xetme jibo qebilé Ekrâd, Wan dane bı şür ü himmeté dad." Türkçesi, "Hep Kürt kabileleri için onaylanmıştır, Onlar kılıçla ve himmetle ün salmıştır" (Xani, 1990: s. 58-59). "Da xelq nebêjitın ku "Ekrâd, Bê me'rîfet in, bê esl û bunyad, Enwa'ê milel xudan kıtêb ın Kurmanc tenê di bê hisêb in." Türkçesi "Ki el 'Kürtler, marifetsiz, asılsız ve temelsizdir, Çeşitli milletler kitap sahibidir, Sadece Kürtler hesapsızdırlar' demesin" (Xani, 1990: s. 60-61). Diğer yandan 1908 yıllarında "*Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*"nde makaleler yazan Said-i Kürdi (1876-1960), özellikle makalelerinin giriş bölümlerinde Kürtlere, Kürt halkına hep "Ekrâd" olarak seslenmiştir.

"Ya ma'şere'i Ekrâd" Ey Kürt halkı, topluluğu! Ey verese-i enbiya, ulema ve meşayih-i Ekrâd. Ey Peygamberlerin varisleri, Kürtlerin âlim ve Şeyhleri! Ey şecaat-nihad rüesa-yı Ekrâd! Ey yiğitlik ve cesaret örneği Kürt reisleri! Ey bağlı arslanlar gibi efred-ı Ekrâd! Ey bağlı arslanlar gibi Kürt fertleri! Ey umum Ekrâd! Ey bütün Kürtler!" (Tan, 2010: s. 434-436).

Türkiyat çalışmaları arasında 1990'lara kadar "Ekrâd'ın, Kürtleri ifade ettiği" bariz bir şekilde görülmekteydi. Çünkü Şıx'ın faaliyet gösterdiği Miladi 1010 yılında, bölgede Tükmen ve Yörük obası, oymağı, Cemaati bulunmamaktadır. Klasik tarih tezleri Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girişlerini, 1071 yılı olarak verseler de, sözü edilen göçlerin toplu bir biçimde aileler bazında olmadığını, bu tarihlerde bölgeye sadece askeri akınların olduğunu unutmamak gerekir (Yalgın, 2013b: s. 436, 437). Son yıllarda Osmanlıya ait Başbakanlık arşivindeki bazı belgeler, güvenilir akademisyenlere açılır oldu. Çünkü "Osmanlı Tapu ve Tahrir Defterleri"nin incelenerek yayınlanması, 1947 yılına kadar yasaktı. Bu yasağın kalkmasıyla Osmanlı arşivlerinin tümü olmasa da, belli bir kısmı araştırmacı uzmanlara açılmıştı. Biliyoruz ki bu arşiv taramalarında ortaya çıkan sonuçlar, Kürtler açısında dudakları uçuklatacak detaylar içermekteydi. Zira 16. yüzyıla ait bu Tahrir Defterleri'nde bolca "Ekrâd" tanımı kullanılmıştı. Bu kayıtlarda; Kürt aşiretleri-Cemaatleri ve iskân oldukları yerleri, dilleri, dini inançları, mal varlıkları ve Osmanlıya vermeleri gereken vergileri ve benzeri farklı kalemlerle, tarihe not düşülmüştü.

16. yüzyıl arşiv kayıtlarına göre Ekrâd tanımı, iki ayrı kategoriyle ele alınmıştır. Eyaletlere, sancaklara, kazalara göre Konargöçer Ekrâd Taifesinden ya da sadece Ekrâd Taifesinden ayrımsal tasnifiyle yer verilmiştir. Buna mukabil olarak ayrıca Türkman taifesinden ya da Yörükan taifesinden sıfatıyla Cemaatler, etnik temelde sınıflandırılmışlardır (Türkay, 2005). Zaten Kürt aşiretlerinin yaşadıkları coğrafyaya, Osmanlı Tahrir kayıtlarında "Kürdistan" Kürtlere'de "Ekrâd" denilmekteydi (Ünal, 1999: s. 14, 36, 55, 143,152, 188; BOA, 1998: s. 41). Kürdis-

tan'da otokton olan Kürt aşiretlerinin hemen hemen tamamı, günümüzde aynı isimlerle ve ekseriyetle aynı bölgelerde varlıklarını halen sürdürmektedirler. Tarihsel kronolojik seyir içinde Ekrâd'ın, Kürtleri ifade ettiğine ilişkin yığınla yazılı kaynak bulunmaktadır. Bütün bunlar bir yana, asırlardan beri bir türlü Türkleştiremedikleri Kürtler; şimdileyin bu belgelerde köklerini, "Ekrâd-ı Cemeât" kodlarında aramakta ve geçmiş tarihlerine yolculuklar yapmaktaydılar. Bu defa da Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu tarafından, o meşhur "Türk Tarih Tezleri" yle "Ekrâd"ın "Kürt" anlamına gelmediğine ilişkin doğaüstü buluşlar ve kaynaklar yaratılmaya başlandı.

***Kaynak:* <u>*www.google.de*</u>**

Türk Tarih Kurumunun başkanlığını (1993-2008) yapan Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı arşiv belgelerindeki "Ekrâd"ın Kürt olmadığını kanıtlamak için, bir hayli mesai yapmıştır. Halaçoğlu muhtelif çalışmalarında Ekrâd/Akrâd tanımının, "Dağlık alanda yaşayan insan anlamına geldiğini, dolayısıyla Ekrâd'ın etnik bir mana değil, dağlık alanda yaşayan insanlar anlamını taşıdığını" belirtmektedir:

"Keza Çemişgezek kanunnamesinde ise,"ve veiayet-i mez-

bure şimdiye değin Kürdistan hükmünde olup, defter ahvalin bilmedikleri ecilde…" ifadesinde "Kürdistan hükmünde" tabirinde yer alan hükmünde" kelimesinin, "idaresi altında" yerine" biçiminde, konumunda" gibi bir manaya geldiği, dolayısıyla kelimenin, dağlık alan, devletin ulaşamadığı yer" gibi bir karşılıkta kullanıldığı anlaşılmaktadır" (Halaçoğlu, 1996: s. 141).

Onun bu türden gayri ciddi görüşlerini; bazı Prof. Akademisyen unvanlı ve araştırmacı-yazar ardılları, kendi tez ve araştırma-inceleme çalışmalarında birer Halaçoğlu referans klasiği olarak neşredilmişlerdir. Bu zevattan örneğin, Baki Öz, Cemal Şener, Rıza Zelyut ve daha niceleri, muhtelif çalışmalarında; Ekrâd'ın Konargöçerliği bırakmamış, Kürtleşmiş Türk boylarının adıdır! Bunlar Konargöçer Türk/Türkman obalarıdır! Ekrâd'ın Kürdün çoğulu olup, fakat kovulmuş anlamına gelen "karrada" anlamından türetilmiştir! benzeri daha nice uyduruk-uçuk tanılar ortaya atmışlardır. Öte yandan örneğin Enver Çakar, ilgili çalışmasında "Elazığ, Baskil Yöresi Aşiretleri"ni anlatırken, haklı olarak, "Ekrâd, Arapça bir kelime olup 'Kürtler' anlamına gelmektedir" derken, devamında Osmanlı belgelerinde yer alan bu kelimenin hangi anlamda kullanıldığı hususunda güncel tartışmaların olduğunu ve dolayısıyla da "Ekrâd" tabirinin etnik bir anlam taşımadığı görüşünün ağırlık kazandığını belirtir! Ayrıca söz konusu arşivlerde, bazı Türkmen obalarının da Ekrâd olarak kaydedildiğini örnekler. Buna delil olarak, 86. dipnotunda, Cevdet Türkay, Yusuf Halaçoğlu ve yukarıda Kürtler için düşüncelerini aktardığımız Mustafa Öztürk'ün ve benzeri kaynakları referans olarak sunar (Çakar, 2012: s. 35, 36).

Fakat Osmanlının tuttuğu bu Tapu Tahrir Defterlerinde "Ekrâd" tabirinin yanı sıra, coğrafi olarak "Kürdistan ve Kürt" tabirine de zaman zaman rastlanılmaktaydı. Bu belgelerdeki "Kürdistan" tanımını ise Halaçoğlu ve ardılları tarafından; "dağlık, taşlık, boş, iskân edilmeyen ve tarıma elverişli olmayan yer!" olarak formüle edilmiştir. Bilindiği gibi; Cevdet Türkay'ın (1914-1980'li yıllar) 15 yıllık bir çalışmasının ürünü olan Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre 1608-1752 arası döneme ait

Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemeâtlar adlı çalışmasında yedi binden fazla "Oymak, Aşiret ve Cemeâtlerin" kayıtlarını incelemiştir. Türkay 1975 yılında, bu çalışmasının "Önsöz" bölümüne şunları yazmaktadır:

"Belgelerde dikkatimi çeken bir nokta da, Türkman Ekrâdı ve Ekrâd Türkmanı deyimlerinin geçmiş olmasıdır. (...) Kanaatimize göre, buradaki Türkman ve Ekrâd deyimleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Yani Türkman da, Ekrâd da Oğuztürkleri demek oluyor. Oğuztürklerine 'Türkman' adı verildiği tarihen sabittir, 'Kürd' kelimesi de, Türkçe olup, kar yığını demek olan, 'Çöl' anlamına gelir" (Türkay, 2005: s. 13).

Ekrâd'ın "Türkman" ve Kürt kelimesinin de "kar yığını-çöl" olduğu tezleri Başbakanlık Arşiv Ayırma Kurulu görevlilerinin ta 1975 yılında hazırlayıp, kart kurtçu askeri darbecilere sundukları bu tezlerle inkârcı politikaların nasıl inşa edildiği, bu örnekte rahatlıkla anlaşılmaktadır: "Adları Kürd, Kürdler, Karakürd, Karaçakürd, Kürmanç olan oymak, aşiret ve Cemaatler bile Türkmen'dir. Yani Oğuz Türklerindendir. Acı olan, bunların bir kısmının benliklerini, daha doğrusu Türklüklerini unutarak veya unutturularak, kendilerini Türk'ten ayrı bir soy imiş gibi göstermeleridir. İşte biz bu naçiz eserimizi tarihi belgelere ve gerçeklere dayanarak, Türk oymak, aşiret ve Cemaatlerini toplamak suretiyle, Türklüklerini unutanlara veya unutturulanlara, halis Türk soyundan olduklarını anlatmak ve belgelerle isbat etmek için yazdık. Bu uzun araştırmamız göstermiştir ki; Anadolu, taşıyla, toprağıyla her şeyi ile Türktür. Türk kalacaktır" (Türkay, 2005: s. 25).

Oysa gelinen noktada, sonuç ortada! Öte yandan, bir diğer sorunsal alan; Osmanlı defterdarlıkları tarafından bu Cemaatler bilerek ya da bilmeyerek karıştırılmıştır. Türkman "Ekrâd Cemaati" olarak, Ekrâd ise "Türkman Cemaati" olarak not edilmiştir. Ya da bir Ekrâd=Kürt aşireti Türkman, Bir Türkmen oymağı da Ekrâd=Kürt olarak kaydedilmiştir. Şimdi de Osmanlı kayıtlarında aşiret, Cemaat, oba isimlerinin etnik yerlerinin bilerek ya da yanlışlıkla değiştirildiğine ilişkin sadece birkaç örnek verelim:

Kılıçlı Ekrâdı (Kılıclu Ekrâdı) Ekrâd-ı Kılıclı Kılıclı Kürdü Cemaati: Sivas, Meraş (Maraş) ve Halep sancaklarında yerleşik olan bu aşiretin etnik karşılığında Türkman Ekrâdı taifesinden (Türkay, 2005: s. 442), ibaresi yer almıştır. Kürmanç Cemaati; Adana Eyaleti, Yörükan taifesinden (Türkay, 2005: s. 484), sıfatına yer verilmiştir. Karaca Kürd, Karaca Kürdlü Aşireti; adı bile "Kürt" olan bu aşiret dahi, Osmanlı Tahrîr Defterlerinde "Konar-göçer Türkman Taifesinden" sayılmışlardır (Türkay, 2005: s. 91). Kürd, Kürdler Aşireti Türkman Ekrâdı Yörükan'ı taifesinden olarak yazılmıştır (Türkay, 2005: s. 102). Ekrâd-ı Çorum, Türkman taifesinden verilirken hemen altında ise Ekrâd-i Milli Ekrâd taifesinden olarak anılmıştır (Türkay, 2005: s. 76). Halid, Halidanlı (Halidanlu) Halidi Aşireti Rakka, Erzurum, Diyarbekir'de yerleşik olup, karşılığında ise şu cümle yer almaktadır, "Şeyatin-perest, Ezidi Ekrâdı Yörükan taifesinden" (Turkay, 2005: s. 82). Kürdçü Aşireti, İçel ve Meraş Sancaklarında yaşamaktadırlar ve Türkman taifesinden gösterilmiştir (Türkay, 2005: s. 103). Kısaca Türkay'ın çalışmasının 103. sayfasındaki sekiz "Kürd-Kurmanc" köklü aşiertlerin tümü, "Türkman" olarak kayda geçirilmiş. Görüldüğü gibi Yezidi/Ezidi Kürt aşiretleri bile, Yörükan taifesinden görülmüş ve kaydedilmiştir![163]

Osmanlı kaynaklarında Ekrâd[164] dışında, Kürt adıyla Cemaat ve yerleşkeler de yer almaktadır. Örneğin, Nazmi Sevgen'in konu hakkında verdiği bilgiler dahilinde, Türkiye'de Kürt adı altında 119 köyün olduğunu kaydeder. Bunlar arasında 14'ünün sadece Kürt, 29'unun da Kürtler adında görüldüğünü, geriye kalan 86 köyün ise Kürtoğlu, Kürt Beyler, Kürtdamı, Kürt Akpınar ve benzeri isimlerden oluştuğunu aktarır (Sevgen, 1982: s. 12). Kürt ismindeki bu toponimi çeşitliliği, 16. yüzyıldan sonra İç Anadolu bölgesine zorunlu göçertilen Kürt aşiretlerinin iskân edildikleri

---

163. Belirgin Kürt aşiretlerinin, Türk/Türkmen obası adı altında yazılıp tasnif edildiğine ilişkin veriler için ayrıca bkz. (Özcan, 2009: s. 134,135).
164. Ekrâd/Akrâd'ın çoğul anlamda Kürt/d'ü ifade ettiğine dair ayrıca şu kaynaklara bakınız (İzady, 2007: s. 99; Mihemed Ronahi'den çeviren Adnan Fırat, www.haberdiyarbakır.com 2009; Poladyan, 1991: s. 104; Sevgen, 1951: s. 884; Sevgen, 1982: s. 8,18; Bayrak, 2006: s. 19; Rivşanoğlu,1992: s. 36; Yılmazçelik, 1998: s. 5, 143, 187).

bölgelerde bulunan Türkmen/Yörükler tarafından onların etnik kimlikleriyle anılmalarına işaret etmektedir.

Dersim merkezli Kurmanç Pilvankan/Pilvenk Aşireti'nde vücuda getirilmiş "Şıx Deli-i Berxécân Ocağı"nın banisi olan Şeyh Dilo Belincan'ın Miladi 400/Hicri 1010 yılında Arapça yazılan şeceresinde toplamda 43 tane[165] Ekrâd/Kürt Aşireti'nin adı sırasıyla zikredilmiştir[166]. Bu cemaatlerin çoğu, antikçağlardan günümüze kadar modern ya da aynı adlarıyla ulaşmışlardır. Bu belgede, toplamda altı ayrı yerde "Ekrâdi/Kürt/Kürtler" adı geçmektedir. Arapça yazılan bu belgenin muhtelif yerlerinde, örneğin Kürtlerle ilgili olan satırlar aynen şöyledir:

> *"...Şeyh İmaduddin, Şeyh Dilo Belincân'ı Kürt topluluklarına (Cemaat) vekil tayin etmiştir... Kürt topluluklarının Şeyh Dilo Belincân'ın sözünü dinlemeleri ve ona itaat etmeleri gerekir! O Allah ki, Kürt topluluklarını iyi bilmektedir! Ve onu, Kürt topluluklarına vekil kıldım! Süleymânî topluluğunda bin ev olan Kürtlere onu vekil kıldım! Bu, Kürt topluluğuna benim vasiyetimdir!" benzeri belirlemeler yer almaktadır* (Yalgın, 2013: s. 433).

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünü söz konusu bu antik Kürt aşiretlerinin bazı köksel tarihlerine temas edilecektir. Yeri gelmişken kısa bir hatırlatma yapalım. Şeyh Dilo Belincân'ın (Berxécân) şecerenin, yani 1010 yılında ilk yazılan belgenin, Alaeddin Keykubat tarafından 1230'lu yıllarda yenilenmesi (kopya edilerek, el yazısıyla başka bir kâğıda aktarılması) sırasında olası

---

165. Bu çalışmamız kapsamında belgede adı geçen sadece 42 tane Kürt Aşireti'nin tarihsel izi sürülmüştür. Belgede adı geçen "Süleymanlı/Sılémainan Aşireti" Pilvankan/Pilvenk Aşireti kapsamında ele alınmış ve ayrı bir kitap çalışmasına konu edinilmiştir. "*Dersimin Gizemli Tarihi"* adlı seri çalışmamızın 2. Kitabı olan "Dersim Aşiretleri, Ezbetleri Örneğinde Pilvankan/Pilvenk Aşireti, 2016" adlı çalışmamıza ayrıca bkz.

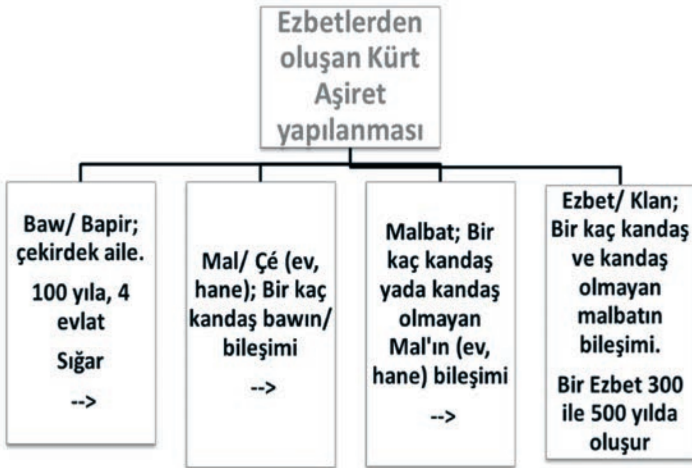
166. "*Dersimin Gizemli Tarihi 1, Dersim Evliyaları Örneğinde, Şeyh Dilo Belincan (Berxécân 10.-11. yy.*)" adlı kitap çalışmamıza ve "Erkan Yar-Erdoğan Yalgın*" Şeyh Dilo Belincân* الشيخ دلو بلنجان *'ın Şeceresi/İclas Belgesi*" *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler* Dergisi Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2014, s. 7-32, adlı makalemize bakınız.

harf hataları göz önüne alındığında, aslında söz konusu bu Cemaatlerin asıl orijin isimlerinin günümüzdeki modern isimleriyle aynı ya da birbiriyle uyum içinde oldukları anlaşılacaktır.

Öztürk, Ekrâd konusunda bir de Selahaddin Eyyubi üzerinde bakıyor ve 12. yüzyılın sonlarında Mısır ve Suriye'de güçlü bir iktidar kuracak olan ve Azerbeycan menşeli Ekrâd ailesi mensubu Selahaddin Eyyubi'nin (1138-1193) yanında yer alan İzzeddin Bey Ekrâdının da, Muş bölgesinden Halep bölgesine gelmiş olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca 15. yüzyılda Van bölgesinde Kürt Beyi İzzeddin Bey'in büyük bir nüfusa sahip olduğunu ve Van'da, Timur'la işbirliği yaptığını dolayısyla Van'daki bu İzzeddin Bey ile Halep'teki (12. yüzyıl) Okçu İzzeddin Bey Ekrâd'ından olduğunu aktarır (Öztürk, 2004: s. 21-22). Her halükârda Şıx'ın şeceresinde adları zikredilen Cemaatlerin, birer Ekrâd toplulukları olduğu belirtilmektedir. 11. yüzyılda Cemaat diye adlandırılan bu topluluklar, günümüzde Kürt etnisitesi içinde birer devasa aşiret statüsünde, Ortadoğunun en bilinmez ücralarında bile, yerleşik olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

Bu aşiretlerin daha çok Dersim ve yakın çevresinde yerleşik oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin 16. yy. Osmanlı arşiv kaynaklarında Mazgirt ilçesinde toplamda 81 köy var ve bunların içinde 10'dan fazla köyün, şeceredeki Cemaatlerle bağlantısı bulunmaktadır. Şavkin; Zeri Köyü: Zerikan/Zirkan Aşireti. Özdek, Bilan Köyü, Şıx Bilan/Xoşu Bilan Aşiret ve Karşıkonak, Hoşi/Xoşi Köyü, Hoşi Bilan Aşireti. Kızılkale, Dırban Köyü, Dırmıgari/Dımılli Aşireti. Gelincik, Kupik Köyü, Kuhbinik Aşireti. Aydınlık, Canik Köyü, Canikan Aşireti. Yazeli, Kirzi Köyü, Kirzikan Aşireti. Ortadurak, Çelxedan Köyü, Çelikan/Çelikhan Aşireti. Güneşdere, Basu Köyü, Bâsâkân Aşireti. Avunca Kaştun/Keştun Köyü, Keysun Köyü/bölgesi. Gökçek nahiyesine bağlı Melkeş Köyü olarak kaydedilen bu köy, Küçük Milli/Müilkişi Aşireti. Öte yandan Dersim tarihiyle yakınen ilintisi olan Mazgert'in Gümüşgün, Gewan Köyü, Derveş Gewran Aşireti/Ocağı'nın ilk yerleşkesidir. Yine Dersim inancının yeniden şekillenmesinde önemli bir yer tutan İsmâilî dailerinin gelip geçtikleri ve onla-

rın adlarıyla anılan Mazgirt'in İsmâilî Köyü'nü de burada anmamız gerekmektedir. Şecerede adları zikredilen bu aşiretlerin antik Kürt tarihindeki izlerini sürerek, günümüzdeki varlıklarına kıssadan bir hisse kablinde katkı sunmaya çalıştık (Kürt aşiretleriyle ilgili bölüm için bkz. Şıx Dilo Belincan'ın İkinci Şeceresi/ Belgesi, s. 106-107).

1010 Yılında Adları Yazılan Ekrâd=Kürt Aşiretleri

Evvelu *(birincisi)* Cemeât'u Müilkişi

Şecerede adı geçen Kürt aşiretleri listesinde ilk sırada yer alan ve Arapçadan Türkçe çevirisi, iki farklı isimle yapılan Cemeât'u Müilkişi/Melkilşi Aşireti'dir. 11. yüzyılda yazılan "Müilkişi" ya da "Melkişi" adının Kürt tarihinde günümüzdeki izini sürdüğümüzde farklı verilerle karşılaştığımızı hemen belirtmeliyiz. Lakin Kürdistan'ın tüm bölgelerinde bu isime benzeyen ve anımsatan birçok aşiret ve topografik isimler bulunmaktadır. Bilge Umar'ın çalışmasında "Meşkinan" adı için; Mardin ilinin, ilçe merkezi batısında bucak merkezi Koçatepe kasabasının eski adı olduğunu belirtir. İsmin Kürtçe kökenli olabileceği üzerinde durur (Umar,1993: s. 567). Batman ilinin Kozluk ilçesine bağlı Derince Köyü'nde asırlardan beri yerleşik olan Melkişi Aşireti'nin varlığı, Mardin ve çevresinde geçmişten beri bilinmektedir. Suruç'taki aşiretleri sayarken Ziya Gökalp, "Melkeşler" adını da zikreder (Gökalp, 1992: s. 51). Bununla birlikte Kürt tarihinde Güney Kürdistan'da Atkuvazi konfederasyonuna bağlı Malikeşvend Aşireti bulunmaktadır (Izady, 2007: s. 166). Çoğu kaynaklarda aşiret, daha çok Suriye-Kürdistan sınır koridorunda göze çarpmaktadır.

16. yüzyılda Kemah Sancağı ve Erzincan kazasının arşivinde, günümüzde Refahiye ilçesine bağlı, bugünkü adıyla Çamlımülk Köyü'nün o zamanki adı, "Mülk" idi (Miroğlu, 1990: s. 99). Yine, 16. yüzyılda Kigı Sancağındaki[167] Gökçek/Göçek nahiyesi-

---

167. Kiğı sancağının coğrafi konumu: "Kiğı sancağı, coğrafi olarak Fırat'ın ana kolu olan Karasu etrafında teşekkül eden irili ufaklı yerleşim birimlerinin bulunduğu Erzincan-Erzurum hattı ile Fırat'ın diğer büyük kolu olan Murat suyunun geçtiği vadilerde kümelenen yerleşim birimlerinin oluşturduğu Muş-Bingöl-Elazığ hattı arasında kalan ve bu iki hat arasında Mercan, Palandöken ve bunun uzantısı sayılabilecek Karagöl Dağları arasından geçiş imkânı veren, coğrafyası elverdiği ölçüde gelişebilmiş bir kale şehri olan Kiğı kasabası ci-

ne bağlı Melkiş mezrası (BOA, 1998: s. 77) olarak kaydedilen bu köy, küçük Milli/Müilkişi Aşireti'nin bölgedeki bir yerleşkesiydi. Yine 16. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevresinde Ekrâd Cemaatlerinin yerleşik olduğu İshakiye Köyü'ne bağlı Mülk mezrası kaydedilmiştir (Öztürk, 2004: s. 112). Melkiş/Müilkiş adına en büyük referanslardan birisi de Diyarbakır'ın bugünkü Çınar/Xanakpınar ilçesinin eski adı, aşiretin kendi adına kurduğu Melkiş/Müilkiş yerleşkesidir. Tarihsel süreç içinde aşiretin, Milli Aşireti'nden koptuğu ya da 11. yüzyılda bu isimle anıldığı düşünülebilir.

Şeref Han'ın (1543-1604), 1597 yılında yazdığı Kürt Tarihi/ *Şerefname*'sinde Cemişgezek Beyliği'nden söz ederken hükümdarlarının Melik Şah soyundan geldiğini, Melik Şah adının, Kürt dilinde Melkiş'e dönüştüğünü belirtir (Şeref Han, 1990: s. 89). Bu bilgi, sonrasında gelen bütün araştırmacılar tarafından standart bir kaynak olarak referans alınmıştır (Ünal, 1999: s. 34, 55, 56; Gülten, 2010: s. 87, 94).

Elimizdeki mevcut doneler ışığında hareket ettiğimizde, yani 16. yüzyıl Cemişgezek ve ilgili Osmanlı sancağı kroniklerinde kendisini hisettiren Melkişi-Melik Şah Beyliği ile şeceredeki Kürt Mülkişi/Melkişi Cemaati arasında bir bağ, ayniyet kurulabilir mi? Sorusuna verilecek cevap! Evet kurulabilir! Şeref Han'ın, bu konuda Kürt tarihini çarpıtarak verdiği bilgiler bir yana, Kürtçede "Melikşah" adının "Melkiş"e, tersi Melkişan/Müilkişi'nin de Melikşah'a dönüşümü mümkündür. Fakat Çemişgezek Beyliği bünyesindeki bütün bu donelerle Melkişi, Melikşah adı, 11. yüzyılda, Şıx'ın şeceresinde adı zikredilen Kürt < Ekrâd Müilkişi, Melkişi Kürt Aşireti'yle bir illiyet bağının olduğuna delalet etmektedir.

Şıx'ın şeceresi, 1010 yılında yazılmıştır. Şeref Han'ın verdiği kısmi malumatlarla Çemişgezek Melkişi Beyliği, bu tarihten yaklaşık tam iki yüz yıl sonra, yani 1202 yılında, Melik Şah Bin Muhammed (Saltuk!) tarafından tesis edildiği belirtilmektedir.

varında dağınık bir vaziyette bulunan köylerden teşekkül etmiş bir sancaktır" (Koç, 2004: s. 130).

Oysa eldeki verilere göre bu bilgi, doğruyu yansıtmamaktadır. İleride de gösterileceği gibi, bu Kürt hanedanlığı, en az 11. yüzyıldan beri bölgede, köklü bir yerleşik hayata sahiptir. Bazı kaynaklar Melik Şah'ın, Saltukların (1080-1202) kökenine işaret ettiğini belirtse de (Saltık, 2009: s. 162-171; Saltık, 2011: s. 258-281) bu verinin anlatıldığı (Türk, Türkmen, Arap argümanlı) biçimiyle maddi ve manevi delillerden yoksun olduğu görülmektedir (Çakmak, 2013: s. 375; Gülten, 2010: s. 87).

Ola ki hanedanlık içinde Melik Şah ismi vardır. Fakat bu ismin asıl kaynağı, mensubu olduğu Müilkişi/Melkişan Aşireti'dir. Çalışmamızda zaman zaman dile getirdiğimiz üzere, Kürtlerde büyük atalarının ve aşiretlerinin adlarıyla isimlendirme geleneği çağlar boyu devam eden bir süreci ifade etmektedir. Unutmamak gerekir ki; Kürt tarihinde ve Kürdistan'ın farklı bölgelerinde bir Müilkişi/Melkişi Aşireti ve yerleşkelerinin olduğu kuşku götürmez bir gerçekliktir. Bu etapta konuyu bir başka boyutuyla ele almakta fayda var. 1859 tarihinde yazıldığı sanılan 13. yüzyılda, Pertek Zeve/Zevye Köyü'nde[168] medfun olan Oriya Xıdır/Sultan Xıdır/Üryan Hızır menakıbnamesinde adı verilen talipler topluluğu arasında "Melkiş Beyleri oymağıyla müridleri" tanımı yer almaktadır (Gülten, 2010: s. 101). Buna ilaveten şöyle bir abartılı cümleye de yer verilmiştir: "Ol vakit Melkiş beyleri iman kabul idüb mürid olmuşlar" (Gülten, 2010: s. 87, 97). Dikkat edilecek olursa, burada Melkiş Beyleri ormağı ve mensuplarından söz edilmektedir. Bir başka yönüyle, Melkiş Aşireti'nin Beyleri ile aşiretin mensuplarına ayrı ayrı vurgu yapılmıştır.

Öte yandan günümüze kadar ulaşan bu hanedan, Melkişi adı yerine, topluluk daha çok Baba Sarı Saltuk adının üzerinden gidilerek Saltıklılar, Saltukan adıyla anılmaktadır. Bu durum, Melkişi Kürt hanedanlığının tarihsel dönemeçlerde geçirdiği sosyolojik değişim süreçleriyle alakalıdır. Özellikle bölgedeki 11. yüzyılda

---

168. Üryan Xızır'ın, Dersim'de mekân tuttuğu Zeve Köyü bağlamında, Evliyaların kutsanan ziyaretlerinin tarihsel kökeni hakkında ayrıca şu çalışamıza bkz. (Erdoğan Yalgın, "*Evliya Mekânlarının Kurulduğu Bölgeler: Üryan Xızır Örneğinde Zeve [Zeyve, Zaviye, Ziyar, Zikkurat] köyü*" *Munzur* Dergisi, 2016, sayı: 40).

gelişen Kürt devletleri: Mervani Kürt devleti (990-1085), Şadiyan Kürt Devleti (951-1199), Büveyhi Kürt Devleti (932/1062), Hasneviler/Hasanveyhiler Kürt Devleti (959-1121), başta olmak üzere, 16. yüzyılda Kürt Beyliği, Osmanlı ve Safevi yönetim erki içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yeri gelmişken bir diğer hususu belirtmeden geçmeyelim! Şöyle ki; 1516 yılından sonra bölge, Safevi Hanlığı'ndan alınarak Osmanlının topraklarına dahil edilmiştir. O zamana kadar Çemişgezek beyi olan Hacı Rüstem Bey 40 adamı ile birlikte, Yavuz'un fermanıyla (1514) asılır/öldürülür (Ünal, 1991: s. 254). Hacı Rüstem Bey hakkında birçok yazılı ve sözlü tartışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda Çemişgezek beylerinin etnik köklerinin Türk olduğu hakkında varolan tartışmalara karşın, bazı ciddi kaynaklarda Hacı Rüstem Bey'in etnik kimliğinin Ekrâd/Kürt olduğu ortaya çıkmaktadır. Yavuz'un Çaldıran seferini ayrıntılarıyla işleyen Türkçü M.C. Şahabeddin Tekindağ "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" *Türk* Dergisi (Cilt: XVII, Sayı: 22, Mart 1967: s. 71) yazısında, Hacı Rüstem Bey'den Ekrat/Kürt olarak söz ettiğini, Bilal Aksoy aktarır.

Bilal Aksoy, söz konusu bu kaynaktan şunları alıntılar: "Yavuz Selim, Çaldıran seferi dönüşünde, Şah İsmail'in saflarında dövüştüğü için "Ekrâd"dan Hacı Rüstem'i öldürtür" (Aksoy, 1985: s. 175) der. Hacı Rüstem Bey'in Kürt olduğunu belirten, bir diğer eski kaynak ise Osmanlı tarih yazısıcı ve aynı zamanda bir Kızılbaş karşıtı olan Feridun Beg'in (ölm. 1583), 1574 yılında tamamladığı *Münşeât-ı Selâtin* adlı eserine aittir. Bu eserin 353, 354. sayfaları "Bir Kürt Beyi olan Hacı Rüstem Bey'in Kürt olduğunu ve aynı zamanda Yavuz'un babası II. Beyazıt'la (1447-1512) yazıştığı bir mektubunda onun, bir Kızılbaş düşmanı olduğu (kanaatimize göre bu bir yalan ya da takiyedir!) bilgisine de yer verilmektedir (Kaplan, 2010: s. 31, 32). Bu aktarımlarda da görüldüğü gibi Çemişgezek Melkişilerinin, beylerinin bir Ekrâd/Kürt hanedanlığı olduğu, rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Kürt Tarihi *Şerefname*'de bahsi geçen Kürt beylikleri ve aşiretleri arasında Milli Aşireti'nin olmayışı ve buradan haraketle

Şeref Han'ın Melkişi diye formüle ettiği topluluğun bir yönüyle aslında Milli/Mülkişi olabileceğinden kuşku duyulmalıdır. Bu konuda bazı olasılıkları şöyle sıralayabiliriz. Milli Aşiretin şeceredeki Mülkişi/Melkişi Aşireti ile bir ayniyet bağı vardır. Zaten Kurmanci dilinde aşiretin adı ince (û) ile okunur. Buna göre Kurmanci'deki değişik dilsel döneler içinde "aşiré Mûlan" diye de telaffuz edilir. Şecerede yazıldığı şekliyle, yani Arapçada "Mülk-Milk"in Türkçedeki karşılığı; Toprak ve akar (gelir sağlayan yapı) gibi irat getiren taşınmaz mal. Bir devletin ülkesi. Mülki-Milki ise; Bir ülkeye ait, ülke ile ilgili. Ülke idaresine ait onunla ilgili olup, mülkün sahibi, mülklü anlamlarına gelir.

"Müilk-iş" ise aynı zamanda, küçük, küçük mülk anlamını ifade eder. Bu uzantıda "Müilkişi" adı, "Millan Aşireti" içinde yeni bir aşiret oluşumuna referans vermektedir. Bilindiği gibi, 16. yüzyılda Çemişgezek sancağı denince akla, Kürdistan ve Melkişlerin geldiğini anımsayalım! 16. yüzyılda Çemişgezek Beyliği ve bölgesi başlı başına bir ülke olarak anılmaktaydı. Yukarıda *Mil, Milk, Mülk* türevi kavramlarının ele aldığımız etimolojik verileri, bu bağlamda büyük bir paralellikle önem arz etmektedir. Şimdi de kısaca "Mülki, Mılan-Milan-Mülan, Milli Aşireti" ve şeceredeki yazılış şekliyle "Mülkişi Aşireti"nin bazı kayıtlarına bakalım.

Kürt aşiretlerine ilişkin tarih yazımında, Kürtlerin iki ana tasnifle ele alındığı belirtilmektedir. Bunlar; Mil ve Zil kökleridir. Yani Miller ve Ziller tasnifi, referans olarak kullandığımız çoğu kaynaklarımızda (Fırat, 1948; Kemali, 1932; Dersimi,1992a; Yavuz, 1968; Izady, 2007; Rivşanoğlu, 1992) bu görüşe yer verilmektedir. Antikçağlardan beri bu bölgede adları bilinen kimi aşiretler, 11. yüzyılın ilk çeyreğinde, hiç kuşku yok ki; Şıx'ın şeceresinde adları zikredilen aşiretler, isimlerindeki bazı harf değişiklikleriyle günümüzde halen varlıklarını korumaktadırlar. Örneğin; antikçağlardaki *"Melidi, Melitine, Melidu, Mildia, Milit vs*" adı, bugünkü Malatya'ya isim kaynağı olmuştur (Umar, 1993: s. 561; Natanyan, 2010: s. 326, 327, 337).

Aynı zamanda bu bölge, günümüzdeki Milli/Mılan Aşire-

ti'nin anayurtlarından birisidir. Şeceredeki "Cemeâtu Müilkişi" ise Mellidi/Milli Aşireti'nin ortaçağ Arapça literatüründeki adının karşılığıdır. Aşiretin Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki adlarından birisi de "Miliki"dir (BOA, 1998: s. 45). Ayrıca 16. yüzyılda Çemişgezek'in Keban nahiyesine bağlı olan bugünkü Beydeğirmeni Köyü'nün eski adı, Milli Köyü'dür. Bu köy, Mehmet Ali Ünal'ın kayıtlarında Mişillü Köyü olarak kaydedilmiştir (Ünal, 1999: s. 216). Yerel söylemde Melilan olarak da bilinen bu köy, bölgede Milli Aşireti'nin bir yerleşkesiydi. Diğer yandan, Dersim'deki Milli Aşireti'nin tarihsel varlığı hakkında M. Nuri Dersimi (1893-1973); M. Emin Zeki Bey'in (1880-1948) çalışmalarında şunu aktarır:

"Dersim'de Mil ailesine mensup, isimleri ayrı ayrı yazılmış olan 55 kabile Dersim'den ayrılarak Elcezire'nin kuzey mıntıka ve havalisinde yerleşmişlerdir. Bu yerleşmenin Abbasi halifeliği (750-1258 -e.y.) devrinde gerçekleştirildiği de beyan edilmektedir. Ve kısmen de Osmanlı Sultanı Selim döneminde bu mıntıkaya geldikleri zikredilmektedir" (Dersimi, 1992a: s. 14).

Edip Yavuz, Millan Aşireti'ni Urartular zamanında kalan bir topluluk olarak ele alır. Milan tarihinin Mezopotamya'nın her yerine kadar uzandığını ve buralarda eserler, yer adları ve topluluklar bıraktıklarını belirtir (Yavuz, 1968: s. 345,12). Bu aşiret, 16. yüzyılda Çemisgezek sancağında kendi kurdukları köylerde yerleşiktiler. Aşiret, bu kayıtlarda Büyük ve Küçük Milliler olarak, iki ayrı başlık altında kaydedilmiştir (Ünal, 1999: s. 213, 214). Çemişgezek sancağına 16 yüzyılda bağlı olan Gündüz (Kalan) nahiyesi, bugünkü Dersim (Mamiki) merkeziydi.

16. yüzyılda Gündüz nahiyesine bağlı olan Milli Köyü, bugünkü adıyla Örenönü Köyü'dür. Yerel literatürde Dersimliler bu köyü "Milli, Milo, Milki, Milan, Milyan" adlarıyla anarlar. Milli Köyü, Doğu Dersim'in "Menan" bölgesinde kurulan bir yerleşkedir. Bu köyün yerleşik topluluğuna ise Milyan, Mılan, Mülan, Mülki Aşireti derler. Bu köyün yakınında konumlanan Pilvank/Pilvenk Köyü, Şıx'la beraber tanınmış ve anılmış bir yerleşkedir. Buradaki Milli Aşireti'nin çekirdek aileleri halen bile Şıx De-

lil-i Berxécân Ocağı'nın bağlıları arasındadır**.** 16. yüzyıla (1536-1537) ait, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir[169] Defterlerinde, Tapu kaydı: 180-181'de Millü Cemaati olarak kaydedilen, Kürt=Ekrâd aşireti için kısaca şunlar yazılıdır:

"Meşhur Ekrâd Cemeâtidir. Diyarbakır, Urfa ve Mardin, Erzurum, Rakka[170], Sivas ve Trablusşam vilayetleri ile Çemişgezek, Ergani, Tekke, Adilcevaz, Ayıntap ve Eğin kaza ve sancaklarında yaşamaktadırlar" (Öztürk, 2004: s. 50).

Essani *(ikincisi)* Cemeât'u Ewdalan

Türkçedeki Abdal-an adının Kurmanci dilindeki karşılığı Ewda (e)l-an'dır. Bu topluluğa Araplar Heftal/Heftalit derler. Arapça yazılan şecerede bu Cemaatin adı, çok ilginçtir Kurmanci olarak doğru zikredilmiştir. Şecerede bu Cemaatin adı (A) harfi ile başlamıyor ve "Heftal/Abdal-an" diye yazılmıyor. Yani Kurmanci dilindeki (E) harfi ile başlıyor ve "Evdalan" diye yazıldığı görülmektedir. Demek ki burada ciddi bir ayrımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kurmanci dilinde "Abdal" sözcüğü yoktur. Bunun yerine "Ewdal/Evdalan" sözcügü vardır.

Türkçedeki "Abdal" sözcüğü, Kurmancide kullanılan "Evdal/Avdal" sözcüğünün bozulmuş şeklidir. Ali Hüsein Kerim'in verdiği bilgiye göre, avda, abdal, evdal sözcükleri, etimolojik olarak evda sözcüğünden türetilmiştir. Evd veya Evda; kendisini Tanrı'nın buyruğuna adamış kul demektir. Bundan dolayı heterodoks İslam'ı, Hırıstiyanlığı ve hatta Zerdüştlüğü yaymak isteyen Dervişler, kendilerine Ewdal demişlerdir (Kerim, 2010: s. 464). Yine bu noktadan haraketle, Kerim bir başka konuya daha açıklık

169. Aslında Tahrir; Yazma, yazı olarak meydana getirme. Kaydetme, kayda geçirme işlemidir (Özön, 1989: s. 807). Fakat Osmanlı Tahrir kayıt defterleri; genellikle nüfus bazında, tapu/kadastro verilerinin yazılıp, kaydedilmesi işlemidir.
170. Çalışmamızda adından sıkça bahis edecebimiz coğrafik bir bölge olan Rakka: Çoğunluğu Suriye devleti sınırları içinde kalan ve Fırat ırmağı kıyılarında bulunan bölgedir. 16. yy.'daki Osmanlı taksimatı içinde bir sancak statüsündeydi.

getirmektedir. Ona göre; Kürdistan'da İslamiyetin yayılmasıyla birlikte, Sünni mezhebinin hâkimiyeti ile birlikte ismini (evdal, avdal, -e.y.) değiştirmiş ve Seyyidler olarak tef (tembur, -e.y.) çalıp dolaşan dervişlere dönüşmüşlerdir (Kerim, 2010: s. 465). Ewdalan Cemaati/Aşireti'nin kökleri hakkında birçok yazılı nazariyeler bulunmaktadır. Coğrafik bölgelere göre Cemaatin etnik kökleri, tarihsel sosyolojik değişim evreleriyle farklılıklar göstermektedir. Daha çok Türkmen ve Kürt etnisitesinde tanımlanan Evdalan/Abdalan toplulukları geçmiş asırlarda Konargöçer olarak da yaşamışlardır.

Edip Yavuz, Ewdalan oymağını, Afganistan tarafında bulunan bir Türk topluluğu olarak ve Anadolu'da göçebe bir topluluk kodlarıyla verir. Bu bilgilere, eskiden bazı dervişlere verilen bir unvan olduğunu da ayrıca ekler (Yavuz, 1968: s. 369). Diğer yandan Mustafa Öztürk ise 16. yüzyıldaki Osmanlı kayıtlarında varolan bazı bilgileri aktarmaktadır, şöyle ki; Bu Cemaati, Taife-i Ekrâd-ı Gürini ve Dilhayri ve Mihrari'ye bağlı "Cemeât-i Ekrâd-ı Abdaliyye" başlığı altında vermektedir. "Millü'ya bağlı olup Sahyün Dağı civarında yaşamaktadırlar" (Öztürk, 2004: s. 70).

Bunlara ek olarak; Abdaliyye Cemaati, Suhyun (Sahyun) Dağı civarında yaşayan bir Cemaat olduğunu, 163 nefer, 112 hane, 56 bennak ve 51 mücerreddir. 8.045 baş koyunları olup, yıllık 5.000 akçe vergi verdiklerini belirtir (Öztürk, 2004: s. 89). "Abdal-Evdal-an" adındaki tüm aşiretleri, Konargöçer Cemaatleri bugüne kadar resmi bilim kurumları ve tarih kuramcıları toptancı bir mantıkla "Türk oymağı" diye tanımlamışlardır. Muhtemelen bölgelere göre, Türkçe konuşan aynı isimde oymaklar bulunmaktadır. Ama Kürt bölgelerinde diğer aşiretlerden bağımsız ve bazen de Milli Aşireti'ne bağlı yerleşik Ewdalan Aşireti, bu alanlarda geniş bir dağılım coğrafyasına sahiptir. Günümüzde bile örneğin, Malatya, Sıvas, Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevre illerde Ewdalan Aşireti yerleşiktir. Mesela Osmanlı kayıtlarında, Milli Aşireti gibi en köklü bir Kürt Aşireti'nin içinde telaki edilmesi, Evdalan Cemaatinin ne denli bir Kürt Cemaati olduğu daha da net olarak

anlaşılmaktadır. Diyarbakır'ın Dicle ilçesine bağlı şimdiki adıyla Kaygısız Köyü'nün eski adı, Abdalan/Avdalan Köyü'dür.

16. yüzyılda yukarıdaki kayıtlar doğrultusunda konuyu ele alacak olursak, Bu tarihlerde Milli konfederasyonu içinde gözüken Evdalan Cemaati, 11. yüzyılın ilk çeyreğinde ise başlı başına bağımsız bir Kürt Cemaati olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü şecerede hem Milli/Müilkişi ve hem de Evdalan Aşiretlerinin adları ayrı ayrı verilmektedir. Bu Cemaatin ana gövdesinin, daha çok Şam ekseninde olduğuna ilişkin kayıtları bulunmaktadır. Oysa bu Kürt Cemaatinin yine büyük bir kolunun Kuzey-Orta Kürdistan'da olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan kısa bir hatırlatmada fayda vardır. Ekrâd-ı Avdaliye Cemaatinin yerleşim alanları 1536 senesinde Urfa Sancağı iken, 1570-1588 tarihlerinde Halep Vilayetinin Azaz Kazası bölgesinde olduğu kayıt altına alınmıştır. Dersim'deki Evdalan Aşireti hâlâ Kırmanci konuşan bir Kürt aşiretidir. Ağırlıklı olarak yerleşim alanları başta Ovacık olmak üzere Hozat ve Pülümür'dür. Birçok yazılı kaynakta "Abdalan/Ewdalan/Ewdalu" Aşireti, Dersim aşiretleri kategorisi içinde, eski Dersimliler olarak da yorumlanmaktadır. Ki bu tasnif bir gerçeğe işaret etmektedir.

Yine Evdalî Cemaati hakkında bir ek bilgi daha Comir (Comur/Comhur) Konfederasyonu içinde bulunup, Popüler Kürt şairlerinden olan ve 1010 yılında hakka yürüyen Baba Tahir-i Üryan'ın da bir Kürt şehiri Hemedan'ın güneyinde yerleşiktirler. Bunlar, Laki konuşurlar, Yarisani/Ehli Heqi inancına mensupturlar (Izady, 2007: s. 167). Cevdet Türkay'ın çalışmasında; Maraş, Tarsus Sancağı... Erzurum Eyaleti... Sivas Eyaleti ve benzeri bölgelerdeki Abdallar, Abdallu Cemaati; Türkman Taifesinden gösterilmektedir (Türkay, 2005: s. 151). 1970'li yıllarda, istihbara tarafından 23 ili kapsayan *Aşiretler Raporu*'nda aşirete, Avdalan adıyla yer verilmiştir. Aşiretin Kürtçe konuştuğu ve Maraş'ın birçok köyünde yaşadığına ilişkin bilgi notu bulunmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 207). Bununla birlikte ayrı raporlarda; Abdalanlar adıyla Erzincan'da yerleşik olan bu aşiretin Dersim Zazacası konuştuğunu ve Alevi-Kızılbaş mezhebine mensup ol-

duğu kaydı yer almaktadır (Aşiret Raporu, 1998: s. 106). Öte yandan Gümüşhane ilinin birçok bölgesinde Abdalanlı adıyla kaydedilen aşiretin Kurmanci konuştuğunu ve Caferî-Alevi mezhebine mensup olduğu kaydına yer verilmiştir (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 148).

Salisu *(üçüncüsü)* Cemeât'u Zirki

Kürt aşiretleri içinde "Zirki Aşireti", tarihsel kökleriyle Kürdistan genelinde geniş bir yayılım coğrafyasına sahiptir. Bazı aktarımlarda aşiret, Med (MÖ 858-MÖ 549 yy.) Pers Savaşları sırasında İran Kürdistanına sınır olan Bane/Bahne bölgesinden göçüp önce Musul, Şam, Sincar, Botan bölgesine yerleşmiştir. Öte yandan Balkanlardaki (MÖ 1000) Trak toplulukları içinde yer alan Zerani klanının günümüzdeki Kurmanci aşiretleri içerisinde modern adının Zeriki/Zirki olduğu görüşü de vardır (Kerim, 2010: s. 200). İslamiyetin ilk yayılmasıyla birlikte Mardin, Adıyaman, Diyarbakır, Hazro Silvan, Lice, Malatya, Maraş, Dilok/Antep olmak üzere Kuzey Kürdistan'a ve daha sonraları ise Osmanlı döneminde İç Anadolu'ya göçertilmişlerdir.

Yazılı ve sözlü kaynaklarda aşiretin adı farklı telafuzlarla dile getirilmektedir. Bunlardan bazıları Zirki, Ziriqi, Zeriki, Zirkan, Zirri Zırkı, Zaré, Ezraki, Ezraqi, Zerqan, Zerkan, Zırıkan, Zırkan, Zerraki ve benzeri adlandırmalardır. İsmin etimolojik tespitini "Zirkan Beyleri Hakkındadır" (Şeref Han, 1990: s. 266-292) başlığı altında kısmen de olsa Şeref Han, aşiretin lideri konumunda olan Şeyh Hasan'ın üzerinden aktarmaktadır. Şeref Han'a göre Şeyh Hasan, mavi renkli elbise giydiği için Arapçada Şeyhi Ezraki (mavili şeyh) diye bilinmekteydi. Ya da şeyhin gözlerinin mavi renkli olduğundan, ona bu isim verilmişti. Zamanla Ezrak'ın (mavi), E harfinin kullanılmayışı ve Zirki adıyla anıldığını belirtir (Şeref Han, 1990: s. 167; Minorsky, 2004: s. 89). Yine Şeref Han'a göre; Zirki/Zirkan adı Arapçadaki Ezrak fiilinden türetilmiştir. Kısacası Şeref Han, Zirki Aşireti'ni ve Beyliğini,

Şeyh Hasan ile birlikte ele alır. Ayrıca Zirkan beylerinin başlangıçta, Safevi/Erdebil yanlıları olduklarını, sonraları ise ayrıştıklarını aktarır.

16. Yüzyılda; Safevi devletinden, kısmen Osmanlı devleti himayesine giren Kürt beylikleri, Kaynak, Izady (2007)

Bir diğer kaynağa göre ise, Şeyh Hasan Zerrafi adıyla ünlenen bu zaatın adındaki Zerrafi ismi Arapça olup, yaymak, saçmak, dağıtmak anlamına gelmektedir (Aydoğmuş, 1998: s. 101). Öyle ki Bağdat'ta Zerraqi adınada bir mahallenin olduğundan söz edilmekte ve Şeyh Hasan'ın burada doğduğu anlatılmaktadır. Yeri gelmişken bir başka önemli hususun altını çizmekte fayda görüyoruz. Başta Şeref Han'ın konu hakkında verdiği ilk elden bilgilere ve diğer yazılı kaynaklar ışığında; şeceredeki Cemeâtu Zirki ile yine şecerenin yazımında şahitlik eden Şeyh Hasan arasında

bir gizemli bağın olduğunu şu noktadan itibaren bellirtmeliyiz. Fakat öncesinden aşiretin, bölgelere göre kısa bir dökümünü aktaralım.

Bazı müellifler Zirki Aşireti'ni, Milli topluluğu bünyesinde gösterip, Milli Aşireti'nin de bir Türk topluluğu olduğunu belirtirken, yine birçok yerleşim biriminin bu aşiretin adına istinaden kurulduğuna dikkati çekerler (Yavuz, 1968: s. 321; Rişvanoğlu, 1992: s. 97). M. Şerif Fırat, "Varto Tarihi"nin muhtelif bölümlerinde; bölgedeki Zirkan Aşireti'nin Dımıli Zazalarından Şafi mezhebine mensup olduklarını ve Ruslara karşı olan direnişlerinden, Şıx Sait isyanına verdikleri destekten söz etmektedir (Fırat, 1981: s. 20, 130, 136, 169, 200). Sir Mark Sykes, aşiretin adını, Shiriki ile birlikte Zirkanli adıyla anar ve nufusunu 200 aile olarak verir (Sykes, 1915: s. 563). Yine Suriye'nin Damrık Dağı'nın güneyinde Zaré (bu her halde Zirekan'dan bozmadır veya yerel kısaltmadır) Köyü bulunmaktadır (Öztürk, 2004: s. 81).

Mazgirt'in Şavkın Köyü'nün eski adı Ziri (BOA, 1998: s. 173), Zeri, Zeriki, Zerikan'dı. Dersim'de Kürt aşiretleri tasnifinde Zırkanlı, Zerikan, Zerkevik, Zekeran adında aşiretler bulunmaktadır.

Aşiretin, yüzyılın başında Dersim'den, Koçgiri'ye göçtüğü bilinmektedir. Aşiret, Koçgiri'de daha çok Zeriqan/Zeriki adıyla tanınmaktadır. Dili Kurmancidir. Bu aşiret, Sivas bölgesinde daha çok şu coğrafi alanlarda meskûndur. İmranlı İlçesi'nin Altınca, Koruköy, Sinek, Çalıyurt, Kuzköy, Aydın, Ekincik, Karacahisar, Kasaplar, Koyunkaya ve Yukarı Boğaz köyleri. Günümüzde Xıran Aşireti içinde Zırkan ezbeti vardır. Elazığ'ın Keban[171] ilçesine bağlı şimdiki adıyla Gökbelen adının eski kayıtlardaki ismi Zirki Baz (Çakar, 2012: s. 243), Zirki Bazyan'dır. Zirki Aşireti'nin, coğrafi manada geniş bir alana sahip oldukları bölge Elazığ ve yakın çevresidir. Aşiretin kendi adına kurduğu yerleşkelerin günümüzde yeni adları olduğu halde, bu köyler halen aşiretin kendi özel adıyla anılmaktadır.

171. Elazığ'ın bir ilçesi olan Keban, 16 yy.'da Çemişgezek Sancağına bağlı, Müslüman ahalinin yaşadığı bir yerdi.

Örneğin Elazığ'ın, yine Keban ilçesine bağlı, şimdiki adıyla Akçatepe olan köyün eski ismi Zirki, Zirki Şeyhemir, Göldere Köyü'nün eski ismi Zirki Çükan olarak bilinmektedir. Bitlis'in güneybatısında, Siirt'in kuzeyine düşen halen bile Zerraki bölgesi olarak bilinen bu devasa alanın asırlık sahipleri, Zerraki/Zirki Aşireti'dir. Ergani'nin Dağarası ve Dallıdağ Köylerinin eski adı, Zirki'dir. Bunlar, Zirki Aşireti'nin bölgede kurduğu kent köyleridir. Bu köyler, 16. yüzyılda Diyarbakır Sancağına bağlı Ergani livasında kayıtlıdır (BOA, 1998: s. 71). Ayrıca bu alan, başta Evliya Çelebi'nin (1611-1682) seyyah notları olmak üzere, birçok yabancı müellifin çalışmalarına da konu olmuştur (Köhler, 1989: s. 64). Tarihsel dönemeçlerde farklı bölgelere göre Zirki Aşireti, Etruş konfederasyonu içinde de yer almıştır (Izady, 2007: s. 172).

Kürt tarihinde sosyal-yapısal bir formla hayat bulan antik Kürt Aşiretlerinin, zaman içinde birbirilerinden kopan klan aileler yeni aşiretleri vücuda getirdikleri bilinmektedir. Zirki Aşireti bağlamında J(Z)irki, Zirani ve benzeri aşiretlerin, Zirki Aşireti'nden koptuğu düşünülmektedir (Yavuz, 1968: s. 322). Arapça ansiklopedi dizini hazırlayan ünlü araştırmacı yazarlarından, e- A'lâm adıyla da tanınan Hayreddin az- Zırkıli (ö.1976), Zırki Aşireti'nin bir mensubudur. Cahiliye döneminden yaşadığı yıllara kadar İslam dünyasındaki ünlüleri ve dolayımlı konuları ele alıp, 1927 yılında tamamladığı 10 ciltlik *Kâmûs Tarakim li Aşhar ar-Rigal va'n-Nisa min al-Arab* adlı eseri, çok meşhurdur. Çalışmamızın bu babından itibaren şimdi de; Zirki Aşireti bağlamında, Şıxhesen/Şeyh Hasan ile alakalı, ezber bozacak bazı tarihsel gerçekliklere gelebiliriz! 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Zerikan Aşireti'nin Sivas'ın birçok köyünde, Kürtçe konuştuğu ve Alevi mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 284). Aynı raporda Erzincan'ın köylerinde yerleşik olan Zirikan veya Zerikan adıyla kaydedilen bu aşiretin Kürtçe konuştuğu ve Şafii olduğu kaydı bulunmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 137).

a) Ziri Aşireti, Şıx Hesen ve Dersim

Aslında Şeyh Hasan, başlı başına bir araştırma konusudur. Zira Şeyh Hasan, farklı kanallarda araştırılıp, detaylarıyla birlikte masaya yatırılması gereken tarihsel öneme haiz tarihsel bir figürdür. Çünkü onun adı etrafında gerçekdışı yaratılmış bir yığın karmakarışık ezberler bulunmaktadır. Bundandır ki; gerçeğin, yanlış ve eksik bilgilerden ayırt edilmesi için, Şeyh Hasan hakkında bilimsel donelere dayalı sonuçlar elde edebilmek maksadıyla, tarih yazımını yeniden gözden geçirmemiz gerektiği kanısındayız.

Özellikle Dersim inancı eksenli Réya Heqi itikatı (Kızılbaş, Alevi) süreğinde Şeyh Hasan adı etrafında bir yığın sözlü geleneğe dayalı, son yıllarda ise yazılı bir neşriyat oluşturulmuştur. Bu mevcut çalışmaların tümü biribirileriyle çelişir ve bir o kadar da yazılı/belgeli delillerden yoksun, sıradan ezberlenmiş lafızi söylemlerden ibarettir. İşin bir diğer sorunsal alanı, tarihte birçok Şeyh Hasan olduğundan ve bu isim üzerinden sözlü veriler iç içe geçirilip, bilerek ya da bilmeyerek tarihsel gerçeklikler karartılmıştır. Bu sebepten ötürü; Şeyh Hasan adı etrafında şu âna kadar biribirinden kopye edilerek yaratılmış birçok sözlü/yazılı veriler gerçeği yansıtmamaktadır. Bir diğer problemli alan, söz konusu bu çalışmaların tümünde, Şeyh Hasan'ın yaşadığı döneme ilişkin çelişkili verilerdir. Bu çalışmaların tümünde Şeyh Hasan'ın yaşadığı periyot farklılıklarıyla birlikte; Ahmet Yesevi (1103-1166), Selçuklular Dönemi (1080-1308)[172], Moğol istilala-

---

172. Şeyh Hasan adı etrafında örgütlenen aşiret, ocak, beylik, A. Yesevi ve benzeri gelişmeleri konu edinen araştırmacıların eserleri çalışmamızın biblografyasında da mevcuttur. Bunların bazıları ise şunlardır: (Kemali 1992; Dersimi, 1992a-b; Edip Yavuz, 1968; Fırat, 1981; Sevgen, 1999; 1951; Onarlı, 2001; 06.12.2001; Çakar, 2012; Aydoğmuş, 1998, Cengiz, Zaza tarihi). Öte yandan Elazığ Baskil, Tabanbükü'ndeki Şeyh Hasan'ın Vefailiğin bölgedeki temsilcilerinden olduğuna dair veriler hakkında ayrıca bkz. Enver Çakar, "Baskil (Elazığ) Yöresi Zaviyeleri", *Vakıflar* Dergisi, 37, Ankara, 2012, s. 93-130; Muhammet Beşir Aşar, "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefai Silsilenamelerinin Değerlendirilmesi", XIV.Türk Tarihi Kongresi (9-13 Eylül), Ankara (2002) ve Muhammet Beşir Aşan; "Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları" Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Mayıs), Elazığ 1987,

rı (1206-1294), Harzemşahlar (1077-1231), 16. yüzyıl Osmanlı Dönemi genellikle işaret edilmektedir.

Bu tasfilatlara göre[173] Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü'nde medfun olan Şeyh Hasan; bir Horasan erenidir. Moğul istilasından kaçıp bölgeye yerleşmiştir. Şeyh Hasan, Ahmet Yesevi'nin kardeşidir, evladıdır, amca çocuğudur. Şeyh Hasan Oğuz boylarındandır. Şeyh Hasan Malatya'nın Onar Köyü'ndendir. Hasan Onarlı'nın kardeşidir, oğludur. Dersim'deki Şeyh Hasanan Aşiretler konfederasyonun atası, Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan'dır. Kendisi ya da oğlu Şeyh Hasan, Dersim'de ilk defa Gal Mem'le tanışmış ve bölgeye yerleşmiştir. Tabanbükü Köyü'ndeki Şeyh Hasan, Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan'ın bir evladıdır vs.

Oysaki bizim, bu konuyu yazılı/belgeli veriler ışığında tarih ideleri araştırmasıyla ele aldığımız düşünülecek olursa, tarihteki Şeyh Hasan-ların ayrıştıkları ve özellikle de Dersim Réya Heqi itikatında adına sıkça raslanan Şıxhesen/Şeyh Hasan'ın hangi menbadan çıkıp geldiği az da olsa anlaşılacaktır. Bu çalışmamızın temel dayanakları; sözlü kaynaklardan ziyade, iki yazılı temel kaynağımız bulunmaktadır. Bunlardan birisi Şıx Dilo Belincân'ın 1010 ylında yazılan şeceresi. Bir diğeri ise Şeref Han'ın (1543-1604), 1597 yılında yazdığı eseri olan; "Kürt Tarihi/ *Şerefname*"sidir.

Şıx Dilo Belincân (Şıx Delil-i Berxécân), Tâcü'l Arifîn Es-Seyyid Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin, Bağdat/Kalmina'daki okulun-

s.147-169).

173. Özellikle Malatya Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan'a, 1224 yılında Alaeddin Keykubat tarafından vakfedilen arazilerin eldeki mevcut belgeleri, onun 1200'lü yıllarda yaşadığını göstermektedir. İsmail Kaygusuz, Şeyh Hasan'ın 1240'lı yıllarda (tahmini doğ. 1150) ve 90 yaşılarında, hakka yürüdüğünü sanmaktadır. Kaygusuz, ayrıca şunları bellirtmektedir: "*Şeyh Hasan Onar'ın Bahşi Han'ın oğlu, anasının adının Vedduha ve Ahmet Yesevi ile amca çocukları olduğu tamamıyla spekülatif bir önermedir; bunu doğrulayacak ne bir belge ne de kanıt bulunmaktadır. Rahmetli İsmail Onarlı Türk-İslam Sentezi anlayışı çerçevesinde yazmış olduğu kitabında Şeyh Hasan Onar'a hayali bir ebeveyn bulmuş, anasına da kendi ninesinin adını vermiştir*" İsmail Kaygusuz, "Onar Köyü'nün Kurucusu Şeyh Hasan Onar ve Sekiz Asırlık Büyük Cemevi Üzerinde Söyleşi" 20 Eylül 2013, Onar Köyü http://www.ismailkaygusuz.com/410/573/487-487.html (Söyleşiyi yapan: Gülnur Yeşilbaş Kayaoğlu).

dan eğitimini tamamladıktan sonra, Hicri 400, Miladi 1010 yılında kendisine verilen İclas belgesi/şeceresinin yazılım sırasında, o âna şahitlik yapan şahısların adları zikredilmektedir. Konu ile alakalı olan bölüm aynen şöyledir. "... Benden önce ve sonra, kim ki bu nispeti değiştirirse, O kimse kıyamete kadar lanetli oğlu lanetlidir. Allaha hamd olsun. Buna İbrahim Mekki, buna bu şekilde şahittir. Ve Şeyh Yusuf Dımeşki buna, bu şekilde şahittir. Şeyh Hasan buna, bu şekilde şahittir" denilmektedir. Yine şecerede Şıx Dilo Belincân'ın vekaletine verilen Ekrâd/Kürt Cemaatlerinin adı zikredilirken, üçüncü sırada; Şeyh Hasan'ın mensubu olduğu aşireti "Salisu (üçüncüsü) Cemeât'u Zirki" diye yazılmıştır.

Bunun dahası da var! Şeceredeki aşiretlerden birisi de 34. sırada adı geçen "Cemeât'u Galmemân" Aşireti'dir. Ki Gal/Kal Mem, Şeyh Hasan ile birlikte asırlardan beri Dersim'de anlatılagelen, Dersim Kürt tarihinin ve özellikle de aşiretlerinin en kapsamlı kurulum mitlerinin tarihsel kişilikleridirler. Bütün bu veriler ışığında aynı belgede, Şeyh Hasan, Zirki Aşireti ve Gal Mem (özellikle Maméki/Şıxmemedan vb) adlarının bir araya gelmesinin tesadüfi olmadığı ayandır. Şeyh Hasan ve Gal Mem arasında geçen mitik aktarım; bu iki şahsiyetin, iki ayrı zıt yörüngesinde cereyan etmektedir. Başlangıçta tek kaynakta ezberlenmiş genel kanı odur ki; Gal Memé Sır, Şeyh Hasan'ın yanında hizmetçi, çobandır ve bir zaman sonra Şeyh Hasan'ın kızı Kınca Sur (kırmızı elbiseli) ile evlenir.

Dersim'e yerleşir[174]. Bütün bunların aksine, elimizdeki tarihsel verilere göre Gal Mem, Dersim'in en kadim aile/ocağının bawıdır. Adındaki Gal/Kal-an ve Mem/Meman (Doğu Dersim)

---

174. Dersim'de Şeyh Hasan ile Gal Mem arasında vukuu bulan, tanışma ve ayrışma süreçlerinin kurulum mitine ilişkin farklı versiyonları için, çalışmamızda faydalandığımız bibliyografyamızdaki eserlere ayrıca bakınız. Örneğin; (Sevgen, 2003: s. 22; Dersimi, 1992a: s. 133-144; Gezik/Çakmak, 2010: sç 103-105; Mesut Özcan, "Hewa Xozayt" *Munzur* Dergisi, 2000/3, sayı: 90-101; Yine Şeyh Hasan ve Gal Mem ekseni dışında, Gal Mem ile Kuréş bağlantılı bir mitik anlatı için ayrıca bkz. Hüseyin Çakmak, "Dersim ve Efsaneler" *Munzur* Dergisi 2002/4, sayı: 12, s. 33, 34).

isimleri, Dersim antik topografisinin ve onomastiğinin dışa vuran en somut delilidir. Ve dahi Gal Mem ile Gal Ferat'ın kurulum miti göz önünde bulundurulduğunda işin temel dayanaklarının ne denli güçlü olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Öte yandan; Dersim aşiretleri tasnifinde Şıxhasananlar profilinde sıralanan Hozat ve Ovacık merkezli aşiretlerin çoğu, müstakil Kürt aşiretleri oldukları halde, zaman içinde kendilerini mitik ve politik oluşumlarla Şıx Hesen adı altında konumlamışlardır. Esas itibariyle bu aşiretlerin çoğu, kendi adına müstakil köklü aşiretlerdir. 1932 yılında JUK tarafından hazırlanan Dersim Raporuinda Gal Mem ile alakalı, Gal Mem Ocağı'nda ve coğrafi adlandırmalardan sıkça söz edilmektedir. Aynı raporda bu aşiretin Dersim'de en eski topluluk katmanlarını oluşturduğu dile getirilmektedir (Dersim Raporu, 2010: s. 40, 48, 66).

Dersim'e, Gal Mem'in yanına gelen Tabanbükü'ndeki (Şeyh Hasan Köyü)[175] Şeyh Hasan'ın oğlu ya da torunu Şeyh Hasan'dır. Yani Gal Mem'in, Dersim'in kadim/yerleşik sahibi konumunda olduğu, Şeyh Hasan'ın ise sonradan, Baskil ilçesinin Şeyh Hasan Köyü'nden Dersim'e, Gal Mem'in yanına geldiği anlaşılmaktadır. Eldeki maddi veriler ışığında bu tarihsel periyodun 11.-12. yüzyıl (1000-1100'lü yıllar), olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Yani Şıx Hesen'in Aşireti'nin Dersim'e geliş yılları, Selçuklular

175. Aslında bu noktada bir başka hususa da dikkat eçekmekte fayda var. Dikkat edilecek olursa, Malatya'da Şeyh Hasan'ın kurduğu köyün adı, erken dönem kayıtlarında kendi adıyla(Şeyh Hasan) anılmamakta ve buna karşın Onar/Oner olarak bilinmektedir. Oysa Elazığ Baskil'e bağlı olan köyün adı Şeyh'in özel adıyla Şeyh Hasan köyü kayıtlarda yer almıştır. Bu noktada kalarak şunu hatırlatalım! Dersim bölgesinde 16. yy.'da Kiğı Sancağına bağlı, Koçakamaz Nahiyesindeki *Şeyhhasan/Şıxhesen* Köyü'nü burada not etmeliyiz (Koç, 2004: s. 155). Kürtlerdeki isim geleneğinde yer, bölge ve insan adları genellikle büyük bir bawın adıyla anılır. Zaman içerisinde bu isim, bir aşiret topluluğuna dönüşür. Burada da bu tradiston aynen gerçekleşmiştir. Zira, eldeki bütün kaynaklar Malatya'daki Şeyh Hasan'ın, bir Oğuz Türkmeni olduğunu (ki bu konudada bizim kuşkularımız var!) bize göstermektedir. Fakat buna karşın; Elazığ Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü'ndeki Şeyh/Pir Hasan'ın, Zirki Aşireti'nin bir lideri olarak bilinmektedir. Her iki Hasan'ın da, *Ahmet adında bir oğlunun olduğu* kaydı bulunmaktasa da, Onar köylü Şeyh Hasan'la ilintilenen Ahmet'in; yakın döneme ait bazı kaynaklara göre kardeşi, oğlu vs benzeri kan bağı kurulmaktadır. Oysa Şeyh Hasan Zerraki'nin oğullarından birisinin adının Ahmet olduğunu 16. yy.'da, Şeref Han belirtmektedir.

veya sonrasına değil, en azından 1100'lü yıllara rastlamaktadır. Örneğin Şıx'ın şeceresinde Gal Mem Aşireti'ninin adı zikredilirken, Şeyh Hasanan Aşireti'nin adı yoktur. Buna mukabil yukarıda da belirttiğimiz gibi şecerede, Şeyh Hasan ve onun mensubu olduğu Zirki Aşireti'nin adları geçmektedir.

Mitik aktarımların içinde rollere göre kısmen en gerçekçi olanını ilk defa Erzincan eski valisi Ali Kemali (1932) not etmiştir, şöyle ki; Galmamsır, Horasan'dan gelip, Dersim'in Nazımiye ilçesine bağlı kendi adıyla anılan Galmemsır Köyü'nü mekân tutar. Yanındaki hizmetçisi Şeyh Hasan, zamanla Galmemsır'ın kızını ve mülkiyetinde olan toprakları alır (Kemali, 1992: s. 146, 147; Fırat, 1981: s. 37-39; Yavuz, 1968: s. 310, 311). Yani Dersim'de yerli olan Galmamsır'dır. Sonradan gelen ve bölgeye yerleşip, kökleşen Şeyh Hasan'dır. Horasan göçü ise fiziki olmayıp, sadece inancın göçüyle alakalıdır (çalışmamızın Gal memân bölümüne bakınız). Buraya geçici bir nokta koyup sözü, *Şerefname*'deki bilgilere getirelim.

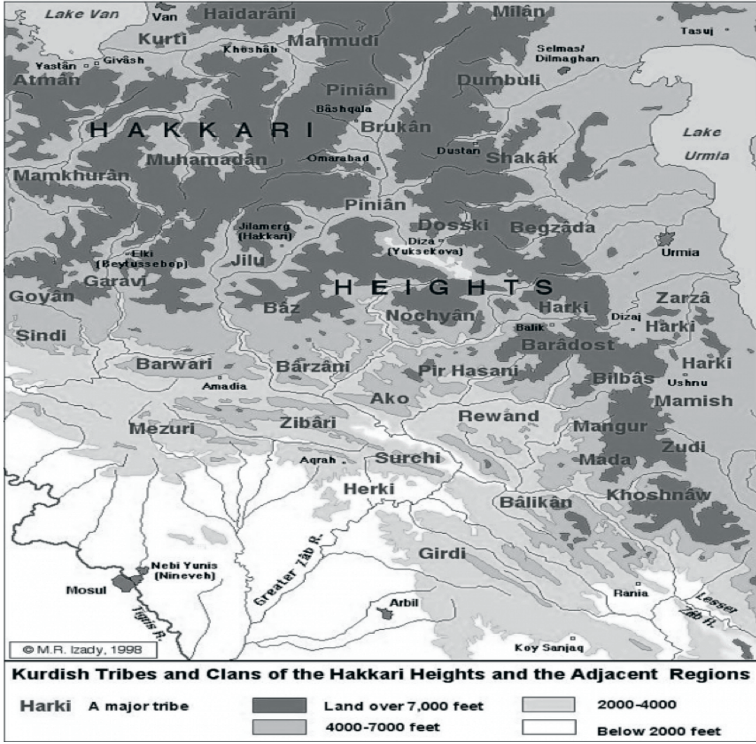
Şerefname'nin kaydına göre Zırkanlıların bawı olan Şeyh Hasan bin Abdurrahman, bir Seyyid olup, soyu İmam Zeynel Abidin'e dayanmaktadır (Şeref Han, 1990: s. 278). Yine Şeref Han'ın aktarımlarına göre; Şeyh Hasan, Şam ülkesinden gelip Mardin'e yerleşmiş, bu bölgenin egemeni Emir Artuk bin Ekseb'in kızıyla evlenmiş (bir başka bölümde ise Artuk'un kızı Şeyh Hasan'ın oğlu Hasan ile evlenmiş) kendisine Derzini, Gırdıkan, Atak, Tercil ve Mardin Kalelerinin yönetimi verilmiştir. Yine *Şerefname*'ye göre Zırkan Beyliği'ni kuran Şeyh Hasan'ın Ahmet, Süleyman, Kasım, Hasan ve Hüseyin adında üç erkek çocuğu vardır (Şeref Han, 1990: s. 279). Bunlar ve sonrasındaki kuşakları yukarıda adı geçen Kürt bölgelerinde, özellikle de Mervani Kürt Devleti (990-1085) kuruluşunda büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Şeref Han'ın verdiği Şeyh Hasan Zirki/Zerraki'nin oğullarının adları (Ahmet, Süleyman, Kasım, Hasan ve Hüseyin) Dersim Réya Heqi itikatının onomastiğine uygun isimler olduğunu sadece hatırlatalım. Lakin Şeyh Hasan'ın bir Vefaiye (Ebu'l Vefâ-i Kürdi) tarikatının mensubu olup,

soyunun Zeynel Abidin'e dayandığını anımsayalım.

Şeref Han, Selçukluların büyük komutanlarından biri olan Artukluların (1102-1409) atası Emir Artuk bin Ekseb'in Amed, Mardin, Harbat, Mıcıngerd ve Hasankeyf hükümetlerini yönettiği bir zaman diliminde Şeyh Hasan'la, Mardin'de tanıştığını belirtir. Emir Artuk'un tahmini ölümü 1086 yılıdır. Demek ki Şeyh Hasan'la, Emir Artuk muhtemelen 1000'li yılların ilk çeyreğinde ya da ortasında tanışmış olmalılar. Şeref Han'ın verdiği bilgilerle eğer böylesi bir diyalog yaşanmışsa, bizim öngörümüz odur ki; Şıx Hasan'ın kendisinden çok, onun oğullarıyla Emir Artuk'un bir teması söz konusudur! Şecerenin yazıldığı 1010 yılında şahitlik yapan Şeyh Hasan'ın ortalama kırk yaşlarında olabileceği düşünüldüğünde Emir Artuk'la tanışmış olabileceği ağırlık kazanmaktadır. Yine şecerede adı zikredilen Zirki Aşireti'nin tanınmış saygın bir mensubu ya da lideri konumunda olduğu da böylece açıklığa kavuşmaktadır. Zira Şeyh Hasan kendi aşireti olan Zirki Aşireti'ni, Şeyh Dilo Belincân'ın vekaletine vermiştir. Şecerede adı geçen bu şahit-i zaatların aslında, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin yakınında bulunan ve onun süreğinin takipçileri oldukları kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Şeyh Hasan'ın kabir-i mekânı Elazığ'ın, Baskil ilçesinin[176] Muşar nahiyesine bağlı ve Malatya'nın kuzeyine düşen, eski salname kayıtlardaki adıyla "Şeyh Hasan Baba, Şeyh Hasan Rezzaki" şimdiki ismiyle anılan (Aydoğmuş, 1998: s. 96) Tabanbükü Köyü'ndedir. Yine burada Şeyh Hasan Ocağı bulunmaktadır. Köy; Elazığ'a 81, Baskil'e 43 km uzaklıktadır. Şeyh/Pir Hasan Zerrafi adıyla da anılan Şeyh'in türbesindeki kitabede onun, Bağdat'ın Zerrak Mahallesi'nde dünyaya geldiği ve M. 881-1001 yıllarında yaşadığı yazılmaktadır. Bağlıları, sözlü gelenekte onun, Bizans Döneminde 1000'li yıllarda yaşadığını sıkça dile getirirler.

176. Elazığ'ın bugünkü Keban ilçesi geçmişte 19. yy.'a kadar Malatya'nın bir ilçesi olan Baskil'e (Baskil şimdi Elazığ'ın bir ilçesidir), bir dönem (1926 ya kadar) yine Malatya'nın bir ilçesi olan Arguvan'a bağlıydı. Yerel literatürde bu sınır bölgeleri, Welaté Zırkan olarak da anılmaktaydı. Öte yandan Baskil yöresinin çoğrafi yapısı için ayrıca bkz. (Çakar, 2012: s. 13-31).

Belli başlı aşiret konfederasyonlarının dağılım coğrafyası, Kaynak: Izady

Babasının adı Abdurrahman, dedesinin adı Şeyh Ahmet'tir. Soyu Zeynel Abidin'e dayandığı kaydedilmiştir (bazı verilerde ise Zeyd'e bağlıdır). Şeyh Hasan Zerrafi adına, Osmanlılar tarafından 1465 yılında düzenlenen bir Siyaset Berat'ında (Efendilik, sahiplik. Seyyidlik belgesi); Onun büyük bir âlim, büyük bir veli olduğu ve Resül'ün soyundan takva sahibi, keramet ehli bir evliya olduğuna dikkat çekilmiştir (Aydoğmuş, 1998: s. 101). Şeyh Hasan adına düzenlenen eski belgelerde Onun, bir Ebu'l Vefâ-i Kürdi süreğinin temsilcilerinden olduğu da yazılıdır. Yine 16. yüzyılda Osmanlı Döneminde, Şeyh Hasan'ın türbesinin bulunduğu bu mekânda bir de Zaviyesi bulunmakta ve bu bölgede Vefaiye Tarikatını temsil ediyordu. Yine 1883 tarihli Mamu-

retü'1-aziz Salnamesi ve diğer bazı Osmanlı arşiv belgelerinde şeyhimizin adı, "Şeyh Hasan Baba" ve "Şeyh Hasan Rezzakî" isimleri ile anılmıştır. Söz eski belgelere, şecerelere gelmişken, Dersim'de Şıx Hasananlara ait bir şecerenin varlığından da ayrıca söz etmeliyiz. Nazmi Sevgen, Dersim'deki Şeyh Hasanlılardan Seyid Kemal'e ait olan ve 1523 tarihini taşıyan bu belgeyi, *Tarih Dünyası* Dergisi'nin 111/21. sayısında "Efsaneden Hakikate" başlığı altında incelemiştir (Sevgen, 1951: s. 882-886).

Mehmet Bayrak, Nuri Dersimi'nin *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım* adlı eserinin "Notlar" bölümünde, Sevgen'i kaynak göstererek konuya açıklık getirmiştir (Dersimi, 1992a: s. 137-143 ve 236). Burada, Sevgen'in anlatımlarında şecere hakkında bazı detaylar ön plana çıkarılmıştır. Kısaca özetleyecek olursak Sevgen, söz konusu şecereyi bir "vesika" olarak adlandırmaktadır.

> *"...Gülabi kızı 95 yaşındaki Leyla'nın elinde bulduk. Dersimlilerin ceylan derisi üzerine olduğunu iddia ve beyan ederek kendisine efsanevi mahiyet izafe etmeye çalıştıkları bu vesikayı muşambalara ve yeşil bezlere sarılmış, teneke bir kutu içerisinde kemali dikkat ve itina ile saklanır bir halde gördük. Alelade bir kâğıt üzerine yazılmış olan şecere, 27 santimetre en, 1.97 metre uzunluğundadır... Şecerenin tarihi Hicri 930'dur (M. 1523). Bu tarih Şeyh Hasan-Seyid Aşireti'nin eski Malatya'dan Dersim'e göç etmeleri tarihi olan Hicri 920/ Miladi 1514 tarihine de tevafuk etmektedir"* (Sevgen, 1951: s. 884; Onarlı, 2001: s. 19).

Devamla Sevgen, "Şecerede Arap ve Fars dilleriyle karışık olarak yazılmış şöyle bir bölümün varlığından da söz etmektedir:

> *"...Sâye-i iltifat-ı hatır-ı feyyaz ez û baz nezirend ve beher şehir ve karye ve zaviye ve tekye ve havanik ve savami ve beka'-ı hayr der Arab ve Acem ve Türk ve Deylem ve Ekrâd ve Ehl-i Haşem ..."* (Sevgen, 1951: s. 885; Onarlı, 2001: s. 19).

Sevgen, adı geçen bu şecere dışında, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı tarafından Şıx Hasananlara 1843 yılında bir icazetname verildiğini de bildirmektedir. Sevgen'den başka İsmail Onarlı'nın (1949-?), 2001 yılında yayımladığı *Şeyh Hasan Aşireti/ Anayurt'tan Anadolu'ya* adlı kitap çalışmasında ve bazı internet sitelerinde yayımlanan "Türkmen İnanç Önderleri: Şeyh Hasan (Sultan Onar, Ocakları ve Aşiretleri (06.12.2001)" adlı çalışmalarında konu hakkında oldukça kapsamlı çalışmalar yürütmüştür. Hemen belirtelim ki, Onarlı bu çalışmalarında referans/kaynak göstermeden mesnetsiz birçok konuyu, temel doğrular olarak vermiş ve üzerine yığınla binalar inşa etmiştir. Onarlı; Şeyh Hasan'ın bir Horasanlı Türkmen beyi olduğunu ve yaşadığı periyodu (tahmini doğ. 1156 -H. 1276) olarak vermektedir. Yine Onarlı'nın verdiği bir başka bilgi, içerik olarak Sevgen'in aktardıklarıyla kısmen aynıdır .

Örneğin; 1608-1752 arasında Osmanlının yazılı ferman ve çesitli konulara ilişkin düzenlenen şikâyet-tutanak kayıtlarında "Dersim Aşiretleri" iki ayrı öbekte ele alır. Bunlar "Ekrâd-ı Şeyh Hasanlu ve Ekrâd-ı Dersimlü" olarak telaffuz edilir. İsmail Onarlı, Dersim'deki Şeyh Hasanan topluluğunu, Malatya Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan adıyla ilişkilendirip, Ahmet Yesevi ile birlikte ele alarak ve ardıllarının Selçuklulardan, Osmanlıya kadar olan süreçlerdeki siyasi-politik, ekonomik ve dinsel-inanç serüvenlerini delil göstermeden anlatmaktadır. Bu çalışmasında Onarlı, Şeyh Hasanan Aşireti'nin devletle ilişkilerini tarihsel süreçleriyle bereber vermektedir. Şeyh Hasan Onarlı ve ardıllarının adına düzenlenen Osmanlı etiketli yazılı belgelerin dökümünü Onarlı şu şekilde sıralamıştır:

"1. Alaeddin Keykubat (1219/20-1237/8) dönemine ait On-Er Zaviyesi'ne ait vakıf belgesi aynı zamanda Onar Köyü'nün kuruluşunu ve sınırlarını da belirleyen bir vesikadır. 2. Sultan III. Murad'ın (1574-1595) Fermanı; 2. Sultan İbrahim'in (1640-1648) Fermanı; 4. Sultan II. Ahmed'in (1690-1695) Fermanı; 5. Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) Fermanı; 6. Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) Fermanı; 7.Sultan I. Mahmud'un (1730-

1754) Fermanı; 8. Padişah III. Mustafa'nın (1757-1774) Fermanı; 9. Sultan IV. Murad Han (1623-1640) Dönemi; 10. Abdülaziz Han (1861-1876) Dönemi; 11. Abdülhamid Han (1876-1908) Dönemi " (Onarlı: 2001).

Bilindiği üzere, şecereler konusu oldukça hassas bir konudur! Bu realite, aslında tüm araştırmacılar tarafından tespit edilmektedir. Tüm şecerelerde Muhammed'e, Ali'ye ve hatta dönemin yetkili halife ve ulemadan-bilgin şeyhlerine kadar değişik isimler zikredilmiştir. Elimizde Arapçadan, Türkçe tercümeleri olan bu şecerelerden anlaşılmaktadır ki, tarihsel dönemleri itibariyle söz konusu şecere sahiplerinin gidecekleri bölgelerde tasavvufi de olsa İslami kuralları yerleştirme ve gayri Müslim ahaliyi zahiren de olsa Müslümanlaştırma gibi bir görevi yerine getirme misyonuyla hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat, "Ahmet Yesevi"nin; ne Malatya'daki "Şeyh Hasan" ile ve ne de ki Elazığ Bismil'deki "Şeyh Hasan Zirki" ile uzaktan yakından hiçbir alakasının olmadığı tarihsel verilerle anlaşılmaktadır. Gerek Osmanlı tarihinde ve gerekse 20. yüzyıla kadar; Anadolu tarih yazımında Ahmet Yesevi'nn yeri yoktur. Eldeki bilgi ve belgelerin ışığında, sonuç olarak şunları belirtmekte fayda vardır.

Dersim Réya Heqi itikatında Şıx Hasan ve Şıx Hesanan Aşireti'nin Malatya Onar Köyü'nde mekânı bulunan Şeyh Hasan Onar'la değil de, Baskil'deki Tabanbükü'ndeki (Şeyh Hasan Köyü) Şeyh Hasan Zarafi, Erzaki, Zirki ile ilişkilendirilmesi, mantığa daha yakın olabileceğini düşünmekteyiz. Zira yukarıda da, şecere bağlamında kısaca bahsini ettiğimiz Şeyh Hasan'a, Zeyd/İmam Zeynel Abidin, Zirki Aşireti, Gal Mem-an ve Tacül Arifin Ebu'l Vefâ-i Kürdi bu gerçekliğin en temel referanslarıdır. Yine geçmiş asırlarda Dersim'de yerleşik olan ve kendi adlarına yerleşkeler kuran Zirki Aşireti bunu kanıtlamaktadır. Öte yandan şecerenin yazıldığı 1010 tarihi, Emir Artuk'un (1086), Zirki Aşireti'nin bawı olan Şeyh Hasan'la olan münasebeti, Tabanbükü Köyü'ndeki türbesinde bulunan kitabesinde, Şeyh Hasan'ın 1000'li yıllarda yaşadığına dair verilen bilgilerin örtüştüğü ve benzeri tarihsel periyodun bir uyum içinde seyrettiği kanıtlarıy-

la anlaşılmaktadır. Şimdi de Şıxhesen (Şeyh Hasan) bağlamında Şıxamet (Şeyh Ahmet) ile alakalı olan bazı tarihsel gerçeklikleri irdelemeye çalışalım.

b) Şıxhesen, Şıxemet ve Dersim

Özellikle son yıllarda, Dersim Ocaklar tarihi yazılırken Réya Heqi itikatının, banilerinin, evliyalarının, yol erenlerinin (Bâtınî daileri) isimleri üzerinden hareketle, bazı yazılı velayetnamelerdeki/menakıbnamelerdeki[177] şahsiyetlerle zorlamalı bir şekilde, rabıta ilintisi kurulmaya çalışılmaktadır. Örneğin Hacı Bektaş Veli'nin (1209-1271) hayatının anlatıldığı *Vilayetname*'de adı geçen Seyyid Cemal'e, günümüzde farklı bölgelerde "Cemal" adına nisbet edilmiş tam üç ayrı ocak ve üç ayrı "Seyid Cemal" ezberleriyle ele alınmaktadır. Şu âna kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla, *Vilayetname*'deki "Seyyid Cemal"in kurduğuna inanılan ocaklar şunlardır:

Cemal Abdal Ocağı: Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Delikan (Üçbudak) Köyü'nde kurulu olup, bölgedeki özellikle Şadiyan Aşireti'nin bağlı olduğu bir ocaktır. Seyid Cemal Avdel olarak da bilinen bu yol banisinin oysa sözlü gelenekte, ocak şeceresinde Delikan Köyü'ndeki Şıx Delil-i Berxécân'a ait mekânsal kalıtlarda ve her iki ocak arasındaki icracı Pirlerin ilişkilerinde Şıx Dilo Belincân'la gizemli bir bağının olduğu anlaşılmaktadır (Yalgın, 2013a: s. 177-234).

Derwéş Cemal Ocağı: Dersim'in Hozat ilçesinin, Derwéş Ce-

177. Velayetname: Tarikat ileri gelenlerinin, velilerin, ermişlerin hayatlarını ve konuşmalarını, abartılı doğaüstü bir anlatımla anlatan yazılı kaynaklardır. Özellikle 13. yy.'a ilişkin Menakıbnameler: Din büyüklerinin ya da tarihe geçmiş ünlü şahsiyetlerin yaşamlarını ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili sözlü hikâyeleri, daha sonraki yıllar içinde konu alan yazılı metinler, eserlerdir. Ör.: *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi* (Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli) H. B. Veli'nin hakka yürümesinden sonra 1481-1501 yılları arasında sözlü anlatımlardan derlenerek yazıya aktarılmıştır. Yazarı Firdevsi-i Rumi ya da Uzun Firdevsi (Firdevsi-i Tavil) olduğu sanılmaktadır.

mal Köyü'nde mekân tutup ocak kurmuştur. Başta Hozat bölgesi (Şıxhesanan) olmak üzere Dersim, Erzincan vs havalisinde talip toplulukları vardır.

Seyid Cemal Sultan Ocağı: Kütahya'nın Altıntaş ilçesinin, Çalköy Köyü'nde olan bu Ocağın talipleri, Karakeçili Aşireti'ne mensupturlar. Ayrıca bu ocak talipleri, Eskişehir ve çevresinde da bulunmaktadır. İşte yukarıda da görüldüğü gibi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin en çok sevdiği halifesinden bir olan Seyid Cema'in bu üç Cemal'lı Ocak'tan hangisinin kurucusu ve bu ocak pirlerinin hangisinin soy ya da yol baw'ı olduğu (?) sorusunun cevabı, günümüzde içsel ayrışmalara kapı açan tartışmaları, maalesef önümüzde durmaktadır.

Yukarıda, kısaca sunduğumuz bu örnekten sonra, şimdi tekrar asıl konumuza dönebiliriz. Dersim Ocaklar tarihinde Mazgirt eksenli, Şıxamet Dede Ocağı/Şıxamet Ocağı bulunmaktadır. Mazgirt'de yatırı da olan "Şıxamet dede"nin soy ve yol bağlıları, baw'larını Ocexlama olarak da anarlar. Yakın senelere kadar bu yatırı koruyan Baş ailesi ve diğer yakınları, gerekse talip toplulukları Kurmanci konuşurlar. Ocak bağlıları arasında, konuya hâkim bazı gençlerinin dışında, özellikle ocak pirleri ve büyükleri; ocak banilerinin tarihsel geçmişini, Malatya'nın Arapkir ilçesine bağlı Onar Köyü'nden olan Şeyh Hasan Onar ile birlikte başlatıp, bazı verilerde Şıxamet'in, Şıxhesan'ın bir evladı, bazı verilerde ise onun kardeşi olduğunu, bileşik kavramlarla dile getirirler.

Bu bağlamda Mazgirt'te adına ocak tesis edilen banilerini, Elazığ'ın Baskil ilçesine 60 km uzaklıktaki Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü'ndeki Garipler Mezarlığı'nda metfun olan Şeyh Ahmet'e bağlarlar. Buradaki Şeyh Ahmet, "Şeyh Ahmet Tavil (Uzun)" olarak da bilinmektedir. Mazgirt'deki Şıxamet Ocağı'nın bağlıları dışında Tabanbükü'deki Şeyh Ahmet Ocağı'nı, iki ayrı ocak ve hem de Şeyh Ahmet Yesevi bağlantılarıyla beraber kendilerine bağlı bir "kardeş ocak" olduğunu iddia ederler. Her ne hikmetse, bunların her ikisi de Malatya merkezlidir. Bunlardan birisi; Malatya'nın Arapkir ilçesine bağlı Onarlı'daki "Şeyh Hasan Ocağı" pirleridir.

Bir diğeri ise yine Malatya'ya bağlı Arguvan ilçesinin Kurudere (Mineyik) Köyü'ndeki "İmam Zeynel Abidin/Ebu'l Vefâ Ocağı"nın pirleri. Hatırlatalım! Özellikle Zeynel Abidin/Ebu'l Vefa Ocağı'nın soy silsilesi, bilim çevrelerince Kürtlüğü tescil edilmiş Tacu'l Arifin Ebu'l Vefâ-i Kürdi'ye (925-1017) dayanmaktadır. Yine de bu gerçek bazı çevrelerce görmezden gelinerek, Baskil'e bağlı Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü'ndeki Şıxamet Ocağı'nı, Türkistanlı Türk Ahmet Yesevi kanalıyla kendilerine kardeş olarak algılar ve bu istikamette yazıp anlatmaktadırlar. İşin bir diğer ilginç tarafı; Orta Asya ülkelerinde (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan), Çin'in bir kısmı (Doğu Türkistan, vs) Yesi'deki (Türkistan) Ahmet Yesevi'nin mezarı dışında, Yesevi'nin soyundan olup da, mezarı belli olan bir tek kabire, tarihsel şahsiyete dahi rastlanılmamaktadır. Buna karşın bazı düşüncelere göre Ahmet Yesevi'nin bir oğlu (olmazsa!) ya da bizzat kendisi gelmiş de Memuratülaziz'e (Elazığ) bağlı, Baskil ilçesinin asırlardan beri bir Kürt yerleşkesi (Zirki Aşireti ve Şeyh /Xoş Bilan Aşireti) olan (Şıxhesen) Tabanbükü Köyü'nde mekân tutup, bu köydeki Zirki Aşireti'nin banilerinden olan Şıxhesen'le kendisine kardeş ya da baba oğul ilişkisi kurdurtulup, burada hakka yürütülmektedir. Sonra da Şıxamet, Türkistanlı Ahmet Yesevi olarak Ocaklar arasında paylaşılamaz bir trende yükseltilir!

Doğrusu bu çalışmamızdan da anlaşılacağı gibi; şu âna kadar incelediğimiz yazılı ve derlediğimiz sözlü kaynaklarda bunların hiçbirisinin gerçekle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur[178]. Ta-

---

178. Konu hakkında daha geniş bilgi için bakınız. Veli Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma* Dergisi sayı: 52, 2009, Ayrıca; M. Naci Orhan "Şah Ahmed-i Yesevi", *Cem* Dergisi, yıl: 3, sayı: 27, 1993. İsmail Onarlı, "Şeyh Hasan Ocağı" ve Aşireti" *Hacı Bektaşı Veli Araştırma* Dergisi, 1999. sayı, 12. Aydoğmuş, (1999). Baskil, Tabanbükü Köyü'nde Garipler mezarlığında yatan A. Yesevi ve Şeyh Hasan ile ilgili yukarıda verdiğimiz kaynakların tümü, biribirileriyle ve hem de zıt bir yönde çelişmektedirler. Söz konusu Şeyh Hasan olarak bilinen ve gerçek adı olan Hasan Zerrafi için, 1465 yılında verilen Osmanlı Siyadet Beratı, zaten "Şeyh Hasan" değil de "Hasan Zerrafi" adına verilmiştir. Berat en son 1849 yılında Osmanlılar tarafından yenilenmiştir. Hasan Zerrafi'nin tarikat silsilesinde birçok isim varken, A. Yesevi adına rastlanılmamaktadır. Dersim ekseninde anlatılan Ahmet Yesevi

banbükü Köyü'ndeki Şıxamet'in türbesindeki kitabesinde, hangi tarihlerde yazıldığı belli olmayan ve gerçeği yansıtmayan bazı bilgiler bulunmaktadır. Oysa bilinmektedir ki; İmam Muhammed Hanefiyye (641-700) Ali'nin, Havle bint-i Cafer el-Hanefiyye adlı altıncı eşinden olmuş ve Kerbela yolculuğunda kardeşi olan İmam Hüseyin'i yalnız bırakıp, Türkistan'a gitmiş, orada sakin bir hayat yaşadıktan sonra ve en son Medine'de vefat etmiştir[179].

Dersim bağlantısıyla sıkça dile getirilen ve Malatya Arapkir'e bağlı Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan hakkındaki yanlış ve eksik bilgiler herkesçe bilinmektedir. Şu âna kadar yukarıda dile getirdiğimiz konumuzla bütünsellik arz eden özel mevzuların sadece kısa bir özetini vermekle yetindik. Sonuç olarak bizim kanaatimize göre; Dersim'de Şıxhesenan Aşireti ve ona bağlı olan aşiretlerin Malatya Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan Onar'la tarihsel bir bağının olamayacağı kanısındayız. Eldeki bütün veriler ışığında, yine Mazgirt'teki Şıxamet Ocağı banisi olan Şıx Ahmet'in de, Sünni Yesevi tarikatının Şeyhi olan Türkistanlı Şeyh Ahmet Yesevi ile tarihsel bir bağının olamayacağını düşünmekteyiz.

Çok enterasandır ki; Mazgirt merkezli Şıx Amet Ocağı'nın

---

ile alakalı olarak ayrıca bizim şu makalemize bkz. (E. Yalgın, "Ahmet Yesevi, Hacı Bektaşi Veli, Dersimliler ve Iskalanan Gerçekler" *Munzur* Dergisi 2012, Yıl 12, sayı 37, s. 40-55); http://www.gomanweb.org/index.php/tum-h;ve http://www.rojamunzur.com/haber/233/ahmet-yesevi, 03.03.216. Sözünü ettiğimiz bu makalemizdeki düşüncelere karşı bir görüşü içinde ihtiva eden şu makaleye de ayrıca bkz. Mehmet Yıldırım, "Ahmet Yesevi Mülahazası"/03.03.216. Yine bu konuda bakılması gereken bir diğer çalışma; Doğan Munzuroğlu, "Şecereden Tarihsel Gerçekliğe (Dersimliler, Ahmet Yesevi'nin Torunları mı?)" *Munzur* Dergisi, 2002/2, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 64-72; Ayrıca, Alevilik Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık süreğinde Ahmet Yesevi'nin olmayan yeri için bkz. (Vecihi Timuroğlu, "Alevilik Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık, Üzerine Bir Önçalışma-VI" *Munzur* Dergisi, 2002/2, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 28-42).

179. Ali oğulları bağlamında; İmam Hüseyin, Muhammed Hanefiyye ve Kerbela davasını güden ilk ayaklanmacıların (685-686) başında gelenlerden birisi olan Muhtar es~Sakafi (ö.686) tezahürleri hakkında ayrıca bkz. (Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi* Dergisi, XXXVI, 1997: 79-117 ve Faik Bulut, *Alisiz Alevilik/İslam'da Özgürlük Arayışları*, Berfin Yay. 2007: s. 421, 422; Ayrıca Munzur Muzaffer Gündüzkatı'ın 2013 yılında Köz Yayınları tarafından yayımlanan *Hoca Ahmet Yesevi Şeceresi* adlı çalışmasına bakınız. Bu çalışmada Yesevi'ye atfedilen fikirlerinin, kerametlerinin, sözlerinin ve bir bütün olarak hayatının Réya Heqi itikatı dışında; İslami/Müslüman/Sünni bir eksende nasıl da seyerettiği anlaşılacaktır.

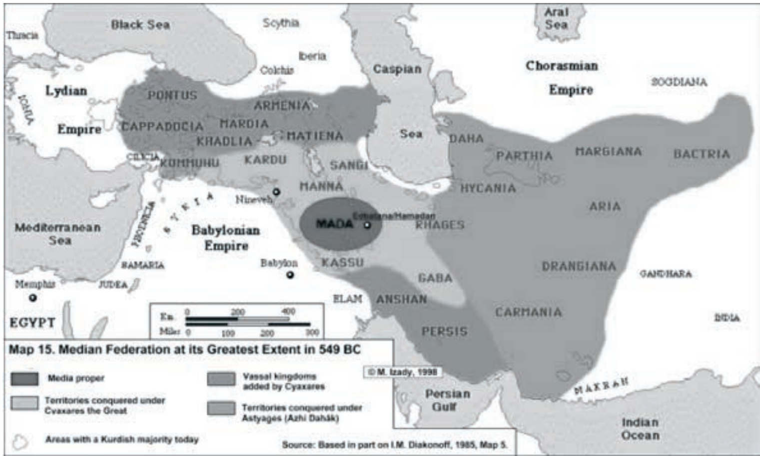
soy/yol silsilesi, tıpkı Şıxhesen'den olduğu gibi yine Ebu'l Vefâ-i Kürdi'ye çıkmaktadır. O halde, Malatya Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan Onar Dede'nin, Ebu'l Vefâ ile bir bağlantısının olmadığı herkesçe malumdur! Bu yüzden, Tabanbükü'ndeki Şıx Hesen'in, Ebu'l Vefâ ile teması olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Şıx Amet'in Malatya Onar Köyü'ndeki Şeyh Hasan Onar'la değil de, Tabanbükü'ndeki Zırki Aşiret liderlerinden olan Şıx Hesen'le bir organik bağının olacağı kuşku götürmemektedir. Meseleye bu açıdan baktığımızda; Sözlü tadisyonda Şıx Amet'in; Şıx Hesen'in bir evladı, kardeşi olduğu hafızalarda kayıtlıdır. Ahmet Yesevi ise bütün bu tarihsel anlatımların gün aşırı ötesindedir. Zira bilindiği üzere Ahmet Yesevi (1103-1163 ya da 1093-1156), daha henüz (birinci tarihe göre) 14 yaşındayken Ebu'l Vefâ (925-1017), öğrencilerini yetiştirmiş, kadınlı erkekli cemler bağlamış, şarap/dem almış dailerini bölgelere yollamış ve hakka yürümüştür. Son olarak, Ahmet Yesevi daha çok 1930'lu yıllarda, resmi raporlarla ve sözlü tazyiklerle Dersim inancına monte edilmiş Türk-İslam sentezci bir figürdür.

Rabiu *(dördüncüsü)* Cemeât'u Bâsâkân

Bağdatlı Arap tarihçisi, coğrafyacı-gezgin al Masudi (896-956), 10. yüzyılda Fars, Kerman, Sicistan (Sistan), Horasan, Cibal, Nihavend, Dinaver, Hamadan, Şahrizur, Darabad, Samafan (Azarbeycan), Bab el-Abvabe (Dardana) Cazire, Şam vs adı geçen bölgelerdeki Kürt aşiretlerinin adlarını verir. Burada "el-Barisyan (veya el-Barsiyan-Barisan) Aşiretlerini de sayar (Poladyan, 1991: s. 91). Kürt aşiretler/klanlar tarihinde "Baz, Bez, Bad, Bar, Bud vs" kök isimli topluluklar sıklıkla göze çarpmaktadır. Aynı kök isimler, Kürt onomastiğinde de kullanılmıştır.

Örneğin, İbni Xurdat, Horasan'daki hükümdarlara ait verdiği isim listesinde, "Horasan prensi Baraz-Bandeh, Herat prensi Buşane ve Badgise" olduğunu ve bunların Barazan unvanı kullandıklarını belirtir (Bayrak, 2013: s. 288). Erzurum, Dersim ve

İran, Irak, Horasan gibi birçok yerlerde hayatını sürdüren bu aşiret adına bazı topografik adlandırmalar da mevcuttur. Örneğin Urfa, Halfeti ve Bozova arasında kalan bir bölgeye Beziki Ovası anlamına gelen Deşta Bezıkan derler. İran Kürtlerinin Beylerini eserinde derç eden Şeref Han, Çemişgezek Aşiretleriyle birlikte Pazuki Aşireti'nden söz eder (Şeref Han, 1990: s. 367). Ayrıca Pazuki Beyliğinin Kiğı, Erçiş, Adilcevaz ve Eleşkirt bölgelerinde hüküm sürdüğünü aktarır.

Med devleti ve antik yerleşim alanları

Tarihi kayıtlarda bu aşiret "Pazuki, Bazuki, Bazki, Bezki, Bezıki, Beski, Bezka" gibi isimlerle de anılmıştır. İran'ın Tebriz yakınlarında bir Pazuki şehiri vardır. 16. yüzyıla kadar Şii inancında olan aşiret, Osmanlıyla tanışmasıyla Sünni olmuş, fakat Dersim bölgesinde yaşayanlar ise Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır. Şeref Han, İran Kürtlerinden saydığı 16. yüzyıldaki Pazuki Beylerini anlatır (Şeref Han, 1990: s. 374-381, 367; Xemgin, 2011: s. 526). İran Kürtleri arasında ayrıca Besanlı Aşireti'nin adı bu konuda ilgi çekicidir. Bazküri (Pazkuri) Aşireti 16. yüzyılda Mardin Sancağı, Diyarbekir Eyaleti ve Rakka'da kayıtlıdır. Aşiret Ekrâd taifesindendir (Türkay, 2005: s. 58). Yazılı kaynaklardaki bazı aktarımlara devam edelim. Bir başka veri, Musrafa

Öztürk incelediği Osmanlı tahrir defterlerine (H. 978/1570-1571) ait kayıtların içinde "Cedid Liva-i Ekrâd Defteridir" başlıklı bir defter bulunmaktadır. Öztürk incelediği bu kayıtlarda Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevresindeki Cemaatlerin "İzzeddin beğ" ve "Baziki" başlığı altında iki taifeye ayrıldığını belirtiyor. 1519 yılında Baziki Ekrâdı'nın da, İzzeddin Bey'e bağlı olduğunu ama daha sonra ayrıldığını hatırlatıyor (Öztürk, 2004: s. XII; 75) ki bazı yazılı ve sözlü kaynaklarda "Okçu İzzedin" olarak da tanınan Kethüda'nın (Aşiretler lideri, muhtarı) ilk çıkış noktasının, Dersim/Mazgirt ve çevresi olduğu da bilinmektedir. Tam da bu noktada, Mazgirt'in şimdiki adıyla Güneşdere Köyü'nün eski adı Basu'dur. Basu adı, 11. yüzyıldaki Bâsâkân adının kök ismidir. İşte burada verilen bilgilere göre Baziki Aşireti'nin bu tarihlerde, varlığını güçlü bir şekilde korumakta olduğu anlaşılmaktadır. 1500'lerde Basu adının; Bâsâkân, Bâsâkân'dan bozulmuş bir hali olan Baziki Aşireti'nin yoğun bir biçimde Urfa, Samsat, Rum Kale, Kahta, Gerger, Suruç, Malatya kazaları ve bağlı köy ve mezralarda yaşamaktadırlar (Öztürk, 2004: s. 107). Adı geçen Osmanlı arşivlerine Süleyman Cemaati/Dumbuli Aşireti, Menan Cemaati ve bizati Baziki/Bâsâkân Aşiretleri birlikte yer almaktadır. Zira 16. yüzyıl Kilis Sancağı ile alakalı Metin Akis'in çalışmasında Cemaatin adı "Basaklu Taifesi" olarak geçmekte ve Cemaatin 16 benanki ve 7 müceredi kayıtlıydı bulunmaktadır (Akis 2004. 24). Yine Akis'in aynı çalışmasında aşiretin adı "Bazeki Taifesi" olarak yazılmış ve 1536 tahririnde Cemaatin 24 bennakı ve 51 mücerredi bulunmaktaydı (Akis, 2004: s. 25). Cemaatin yerleşik olduğu bir diğer bölge ise 15. (1455) ve 16. yüzyıl kayıtlarındaki Canik (Samsun) sancağıdır. Bu kayıtlarda Cemaatin adı, "Bazerganlu"dur (Öz, 1999: s. 200).

Osmanlı kayıtlarında "Biziki-Rişvan Aşireti", Rumkal'a Kazası (Rakka), Samsat kazası (Malatya), Meraş, Ruha (Urfa), Siverek'de Ekrâd Taifesinden olarak geçmektedir (Türkay, 2005: s. 64). Buradaki Biziki Aşireti, Baziki Cemaatiyle aynıdır. Yine 16. yüzyıldaki Osmanlı kayıtlarını inceleyen Cevdet Türkay; Baziki (Baziklü/Bazüklü) adını, bir aşiret olarak da kayıtlara geçmiştir.

Aşireti'nin Rakka, Ruha (Urfa) Kazası (Biret-ül Fırat Sancağı) Erzurum, Kars, Çıldır, Karaman, Sivas Eyaletleri, Samsat Kazası (Malatya Sancağı), Meraş Sancağında yerleşik Ekrat taifesindendir (Türkay, 2005: s. 57-58, 200, 216). Yine 16. yüzyılda Diyarbakır Sancağındaki Mardin Livasına bağlı Savur kazasının kaydında, Basyan Ekrâd 'aşireti cemaati', Pasyan Ekrâd Aşireti bulunmaktadır (BOA, 1998: s. 39).

Aynı zamanda, 16. yüzyılda, Yine Mardin Livasındaki Beyan nahiyesine bağlı Baskan (Maskan) Köyü, Basuk Köyü ve Basika nahiyesi bulunmaktaydı (BOA, 1998: s. 56). Kuréşanlı Seyyid Kekil, kendi çalışmasında; Baziko adındaki bu Kürt aşiretini, Dersim'de toplamda 7 köyde yerleşik olarak gösterir. 1932 yılından önce Erzincan ve Dersim'de yapılan nüfus sayımlarında elde edilen verilerle detaylandırır (Kekil, tarihsiz: s. 259). Güney Kürdistan'da petrol yataklarıyla ünlü, Basiyan bölgesi bulunmaktadır. Bazikan adının kaynağını Nişanyan, "doğanlar" olarak vermektedir (Nişanyan, 2010. 236). Aşiretin bu bölgeden isim aldığı ya da bu bölgede yerleşik olduğundan, buraya isim verdiği düşünülürken, bir diğer yerleşkeleri de Muş'un Varto ilçesinin şimdiki adıyla Kaynarca olan köyün eski bilinen adı Besegan/Basékan'dır (Baziki/Bazikan). Burada Bâsâkân Çayı bulunmaktadır. Mardin'in Savur ilçesine bağlı şimdiki adıyla Kayacıkar Köyü'nün eski yerleşikleri köye adlarını veren Baziki Aşireti'dir zira köyün adı Bazik/Baziki/Bazikan olarak anılmaktadır. Adıyaman'ın Kehta ilçesine bağlı Çaybaşı Köyü'nün ilk yerleşikleri Bâsâkân Aşireti'dir. Köyün adı bilinen kayıtlarda Bazuki, Bazikan olarak geçmektedir. Örneğin Nazmi Sevgen, Barzikani, Baz ve Barizan Aşireti'nden ayrı ayrı söz eder (Sevgen, 1982: s. 16, 76, 135).

Arapça yazılan şecerede Bâsâkân olarak adı zikredilen Aşireti'nin adı, Arap ortaçağ müellifleri tarafından farklı harfi tamlamalara ele alınmıştır. Bazen de Baz, Bas kök isimli aşiretler, birbirileriyle karıştırılmışlardır. Dahası da var, 16. yüzyılda Çemişgezek sancağına bağlı bir Bezekan yerleşkesi ve Cemaati vardır. Bu köyün cemaaati "gayri Müslim" olarak, Osman-

lının tahrirlerine kaydedilmiştir. Gayri Müslim olarak kaydedilen Bezkan Cemaaatinin adı, sadece 1518 yılındaki tahrirlerinde geçmektedir. Bezkan Cemaatinin bu yıllıktaki hane sayısı, 65 ve yetişkin bekârı ise 12'dir (Ünal, 1999: s. 193). Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı, şimdiki adıyla Meydancık olan köyün eski adının Bezkan olduğunu hatırlatalım. Baskil adının ise Bâsâkân adıyla uyumunu sadece hatırlatalım! Bu bağlamda Dersim'in Pertek ilçesine bağlı bazı köylerde Bermaz, Barmaz, Barmazan Müslüman/Sünni Kürt aşiretini de buraya eklememiz gerekmektedir[180]. İslamiyetin kabulü sırasında (7. yüzyıl) Ali yanlısı, Şii akideyi benimseyen Kürt aşiretleri arasında Behirmaz Aşireti de vardı. Behirmaz adı; günümüzde Bermaz/Barmazan Aşireti'nin adının kaynağı ve kökenidir. 16. yüzyıldaki Çemişgezek sancağına bağlı olan Bezekan Köyü'nün ilk sakinleri bu köye adlarını veren Şıx'ın şeceresinde adı geçen Ekrâd-ı Bâsâkân Cemaatidir. Basekan ile Bezekan adları, her iki Arapça yazılan bu belgelerden Türkçeye doğru olarak tercüme edilmişse, bunların hem isim ve hem de isimdeki ses-fonetik uyumu aynı kapıya çıkmaktadır. İbrahim Yılmazçelik'in, Dersim sancağını konu alan eserindeki arşiv belgelerinde ise Bazan Aşireti'nin kaydı bulunmaktadır (Yılmazçelik, 1998: s. 167). Bunlara ek olarak, Dersim aşiretleri kayıtlarında Maskan Aşireti'nin ilk adının, Baskan olabileceği kuşkusu bulunmaktadır. Maskan Aşireti sadece Dersim'de değil, aynı zamanda çevre bölgelerde, örneğin Kiğı ve Muş'da da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Izady'in çalışmasında yine Busagi adında bir aşiret gözükmektedir.

Busagi Aşireti, Caf Konfederasyonuna bağlı olarak, Cewanrud ile Sanandaj arasındaki bölgede yaşarlar. Busagi Aşireti, Orta Kürdistan'da yaşayan büyük Caf Aşireti'nin bir koludurlar (İzady, 2007: s. 165). Bitirmeden evvel bir ekleme daha yapalım. Bilindiği gibi, Fransa ve İspanya sınırlarının her iki yanında Bask ülkesi ve bu ülkenin, çevre halklarının konuştuğu Hint-Avrupa dili dışında, Baskça konuşan Bask halkı yaşamaktadır. Bask hal-

180. Barmaz Aşireti hakkında, daha geniş bilgi için "Dersimin Gizemli Tarihi" adlı seri çalışmalarımızın 2. Kitabı olan *"Dersim Ocakları Örneğinde; Şıx Delil-i Berxécân Ocağı"*na ayrıca bakınız.

kının geçmiş tarihleri, Romalıların bölgeyi istila etmeleriyle birlikte 12. yüzyıla kadar gitmekte ve ötesi hakkında, varolan yazılı neşriyatta fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu Bask halkının, Antik Bâsâkân Kürt Aşireti ile bir akrabalık bağı olabilir mi (?) doğrusu tarafımızca bir merak konusudur!

Hamis *(beşincisi)* Cemeât'u Busekân

Günümüzdeki modern isimleriyle Kürt aşiretlerinin tarihsel köklerinin, antikçağlara kadar uzandığı arkeolojik ve tarih araştırmalarıyla ortaya konmuştur. Örneğin Heredot (MÖ484-425) kendi tarihinde (Histoire d'Heredot cilt: 1, s. 72) bu aşiretlerden söz eder. Onun verdiği bilgiye göre, MÖ 7. yüzyılda, başkent olarak Ecbatan'da (Hamadan), kral Deioses başkanlığı altında (yaklaşık 50 yıldan fazla) birleşerek Med İmparatorluğu'nu kuran altı Med Aşireti şunlardan oluşmaktaydı: "Busae (Bousai/Birse), Paretaseni (Paterasemien), Struchates (Struşat), Arizanti (Arizant), Budiiler (Budien/Boudio) ve Magi (Maj)" (Yıldız, 1989: s. 12; http://tr.wikipedia.org/) 03.03.216.

Heredot Tarihi'nde adı geçen Busae (Bousai) Aşireti'nin 11. yüzyıldaki adının, Busekân olduğu anlaşılmaktadır. Cibal, Huzistan, Luristan ve Fars'ın Kürt Aşiretleri arasında 9. ve 10. yüzyıllarda Şehrizur'da (Süleymaniye) Arap egemen iktidarlarına boyun eğmeyen aşiretler arasında tarihçi Abu Dulaf-Ebu Dülef (10. yüzyıl) "el-Yabsan" adında bir aşireti de sayar. Arşak Poladyan bu aşireti, tarihçi Yakud Mu'cam'ın ise "el-Basiyan" olarak gösterdiğini-yazıldığını" belirtir (Poladyan, 1991: s. 97). Konuyla ilgili yazılı kaynaklara baktığımızda, aşiretin 16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'na bağlı Ovacık nahiyesinde Buzini Köyü bulunmaktaydı (BOA, 1998: s. 172). Busekan adının bir diğer izdüşümü ise Gaziantep'in İslâhiye ilçesine bağlı Akınyolu Köyü'ndeki Eşiré Musikan'dır. Busekan Aşireti'nin bölgedeki ilk yerleşkelerinden birisi Bingöl'ün Hizan ilçesine bağlı şimdiki adıyla Ağılıgöz Köyü'ydü. Köyün eski adı aşiretin adıyla Buse-

kan olarak anılmaktaydı. Anlaşılan odur ki, bu köy, 11. yüzyılda şecerede yazılan Busekan Cemaatinin kendi adıyla anılan bir köyüdür. Sıvas ilinin doğusuna düşen Hafik ilçesine bağlı Ağılönü Köyü'nün eski adı Busekan'dır (Natanyan, 2010. s. 238).

Kürt tarihinde, Süleymani Beyleri'nin anlatıldığı bölümde Şeref Han, Mısır ve Şam'da darmadağın olmuş Mervaniler'in (990-1085) çoğunluğunun, daha sonraları tekrar bir araya geldiklerini ve bunların bir kısmının Şafii mezhebine diğer bir kısmının ise Yezidi tarikatına geçtiğini belirtir. Süleymani-Silvan Beyliği içinde toplamda sekiz aşiret ismini verir (Şeref Han, 1990: s. 294). Bu bölümde adı geçen aşiretlerin içinde ise, "Besyan Aşireti'ni de sayar. Bize göre buradaki Besyan Aşireti şeceredeki Busekan Aşireti'dir. Çünkü 1010 yıllarında şecerede adları geçen bu aşiretlerin, hâlâ Müslüman olmadıkları düşünülmelidir.

Bunların yanı sıra, ayrıca 16. yüzyılda Osmanlı kayıtlarına "Béstan, Béstanlı (Béstanlu) Kürdü" olarak geçen bu aşiret, Diyarbekir ve Erzurum Eyaletlerinde yerleşik olup, Ekrâd taifesinden gözükmektedir (Türkay, 2005: s. 210). Yine "Bostgan" adı, Cevdet Türkay'ın aynı çalışmasında "Oymak" bölümünde kaydedilmiştir. Bostgan Oymağı'nın Meraş Eyaletinde Ekrâd taifesinden olduğu yazılıdır (Türkay, 2005: s. 64). Söz konusu Meraş Eyaletinde 16. yüzyılda kayda geçen Bostgan adı, 11. yüzyılda şecerede yazılan Busekan adıyla aynıdır. Aynı sayfalarda Bariskan, Baski, Batuki, Bazküri Aşiretlerinin adları ayrı ayrı verilerek, bunların Ekrâd taifesinden olduğu kaydedilmiştir (Türkay, 2005: s. 57-58).

Sadis *(altıncısı)* Cemeât'u Dirkan/Tirikan

11. yüzyılda şecereye kaydedilen bu aşiret, farklı adlarla günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde bu ismin değişik yazılım varyantları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları "Dirikan, Dirkan, Türükan, Terkan, Terikan, Tiriki, Teriki, Terkavend, Terkaşvend"dır. Dirkan/Tirkan Aşireti mensupları, geçmişten günümüze

Mezopotamya/Kürdistan sınırları içinde, değişik bölgelerde yerleşik olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

İsmin etimolojik kökenine ilişkin farklı verilerin olduğu da görülmektedir. Örneğin, Kurmanci dilinde Tir: Kovan, yani Okçu anlamına gelmektedir. İsmin bir başka analizinde; Tir Kürtçede "Ok" demektir. Tirigan ise **"**Okçu**"** anlamına gelmektedir. Bu köksel sözcüğün bir diğer türevi olan Tij'den kaynaklı Tir; güneş süzmesi, ısısı, ışını anlamındadır. Dicle Nehri'nin, eski Yunancada (Elamca) "iki nehir arasındaki yer" anlamına gelen Tigira/Tigris'in Tir/Tigr kökü "Ok" anlamında kullanılmıştır (Kerim, 2013: s. 33). Yine yabancı kaynaklardaki referanslarla Ali Hüsein Kerim; Guti (MÖ 3000) kralının adı olan Tigran'ın Tir'i, Kürtçede olduğu gibi bütün İranik dillerdeki karşılığının "Ok" olduğunu bellirterek, Tir/Ok adının Gotlardaki Savaş Tanrısı olan Tor'la aynı olduğunu hatırlatır (Kerim, 2010: s. 140). Tigran/Tikran, Tirikan ve benzeri isimlerle anılan bu topluluğun aynı zamanda Tigris/Dicle bölgesinde yerleşik olduğundan, ismin onomastik ve topografik etkilişimi düşünülebilir[181]. Eldeki bu bilgilere karşın Bazil Nikitin, Dicle'yi anlatırken farklı bir yaklaşım analizinde bulunur.

> *"Babil dilinde Diglat kelimesi aslında "yüksek kıyı" anlamına gelir. Ama Grekler bunun İran dilinde "ok" anlamına gelen "Tigra" bugünkü Farsçada "Tig" kelimesi olduğunu sanıyorlardı"* (Nikitin, 1991: s. 62).

Dahası da var; Tigran ismine Sümer tabletlerinde de rastlanmıştır. En son Guti kralının (MÖ 2120) adı Tırikan, Tirigani'dir (Xemgin, 2011: s. 38; Bender, 1991b: s. 15). Aynı paralelde görüş belirten Ali Hüseyin Kerim, eski Grek yazmalarında Tyrenos ya da Tyriganes adlarının Tirigan adıyla aynı olduğuna dikkatleri çekmektedir (Kerim, 2010: s. 54, 139, 140). Özellikle Tirikanlı/Terkanlı mensubu aydınlar, farklı kaynaklara dayanarak haklı

181. Dijle, Tijlat (Tighlat) sözcüğünün Sanskritçe olduğunu bellirten M. Emin Zeki Bey'in, Tuj (Tiğ) kökünün *Keskin/acı* anlamına geldiğini açıklar. Konu hakkında ayrıca Bkz.(Zeki, 1992: s. 32).

olarak aşiretlerinin kökenini; MÖ 4000-3000 yıllarına kadar indirip, Kürtlerin ataları sayılan Gutilere dayandırırlar (Tirikanlılar, 2007: s. 3-5)[182]. Buna bağlı olarak, Nazmi Sevgen'de Kurt/Kürt/Kürdi adının Guti adından kaynaklandığına ilişkin bazı nazariyelere değinmiştir (Sevgen, 1982: s. 8). Hurriler'deki (MÖ 3000) ait Sar-Tamhari metinlerinde adı geçen bazı krallıklar ve Kürt aşiretlerinin adlarına da tesadüf edilmektedir. İlgili tabletlerde elde edilen bulgular arasında; Turkî adıyla kaydedilen aşiretin günümüzdeki modern adıyla bilinen Tîrki/Tîrîkî/Tîtîkan Torî Kürt aşireti olduğu anlaşılmaktadır (Kerim, 20014: s. 46). Izady'e göre; Tirigan adının antikçağlardaki karşılığı, Tigranavand'dır. Ptolemy'den aktardığına göre, Van Gölü'nün doğusunda bulunan bir ülke için O, Tigranuan adını vermiştir. Burası ise Güney Kürdistan'dır. Dolayısıyla Tigran ve ailesinin mensup olduğu klanının adı bu yer isminden, yani Tigranuan/Tigranavan'dan kaynaklanmıştır (Izady, 2007: s. 182). Yalçın Küçük, M. R. Izady'e atıfta bulunarak kısaca şunları belirtir:

"Sümerleri egemenlikleri altına alarak bir Sümer hanedanı kuruyorlar ve Sümerler bu Qutils Kürtlerinden Tirigan'ın zamanında bir zaferden diğerine koşuyor. Bu "Tirigan" başka iki açıdan da önemli oluyor, İsa'dan iki-üç bin yıl önce tarih sahnesine çıkmakla birlikte, Kürtlüğün klasik dönemindeki "Tirikan" Aşireti olarak devam ediyor, Sümer'lerin Kürt kralı Tirigan'dan gelen bu aşiret bugün de yaşıyor. (...) İkinci olarak burada da kalmayarak, Tigran ya da Digran olarak, Kürtlüğünü saklı tutarak, Ermeniler'e bile kral oluyor ve böylece Kürtlük, çok kısa bir paragrafla, bölgemizdeki bütün devlet ve imparatorlukları yönetmekle kalmıyor, damgasını da vuruyor. Doktor İzady'nin çalışmasının her sayfası, Kürtlük adına böylesine altın halkalarla doludur" (Küçük)[183].

---

182. Aşiretin, tarihsel köklerine ilişkin, günümüzdeki demografik dağılımı ve benzeri detaylı bilgiler için ayrıca bkz. (Terkanlılar Sosyal Yardımlaşma Eğitim ve Kültür derneğinin hazırladığı "*5000 Yıllık Terkan (Tirikan) Tarihi*" özel yayın, 2007).

183. Yalçın Küçük "Kemalizm Üzerine II.http://yalcinkucuk.blogcu.com/kemalizm-uzerine-2/1174013)" diyor. Ayrıca bkz. (Aksoy, 1985: s. 80, 81; Mıhotuli, 1992: s. 189-194).

Aşiretin etnik kökeni hakkında birçok nazariyeler bulunmaktadır. Buna göre aşiret, bir "Türk oymağı, Ermeni, Kürt ve Farısi kökenli" olabileceği iddiaları öteden beri az da olsa yazılıp çizilmiştir. Örneğin, Türk tezine en büyük kanıt olarak aşiretin ismindeki Dirikan adının değişik formlardaki yazımları (Türkan, Türükan, vs) gösterilmiştir. Osmanlı arşivlerinde bütün Kürt aşiretlerinin isimleri, Türkçe çevirilerinin yanlış telaffuzu ile dolu olduğu bilinmektedir. Araştırmacı yazarların bu arşivleri kaynak olarak aldıkları için, aynı yanlışları devam ettirmişlerdir. Örneğin Manastırlı Süleyman Sabri Paşa (1873-1941), 1928 yılında yazdığı *Van Tarihi*'nde bu aşiretten söz ederken; "Siverek ve Karacadağ arasında yaşayan Türkan (Türk-ler)" adını kullanır (Sabri Paşa, 1982: s. 70). Yine Ziya Gökalp (1876-1924), 1921'de hazırladığı Kürt aşiretleri çalışmasında; Diyarbakır Karacadağ'da yaşayan Dirkan/Terkan Aşireti'nin bütün fertlerinin "Oğuz ilinin Beğdilli boyuna mensup halis Türk olduklarını" bildiklerini söylerken, 97. sayfasında ise Diyarbakır'ın şark tarafındaki köylerin isimlerinin Türkçe olduğunu ve buradaki Terkan/Tırkan Aşireti için kesin olmamakla birlikte, "Türk olması lazım gelen bir aşiret mevcuttur" ibaresini kullanır. Ayrıca Mardin/Midyat aşiretlerini işlediği bölümde, aşiretten "Dürikan" olarak söz eder (Gökalp, 1992: s. 89-97).

Oysa bu bölgedeki Tirikan Aşireti mensubu herkes Kurmanç olduğunu ve asırlar öncesine dayanan dövme sanatını günümüze kadar icra ederek getirmişlerdir. Bu vücut dövmelerinde kullandıkları sembollerin ise yine antik Kürt kültürüne ait sanatsal ürünler olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili bütün yazılı ve sözlü kaynaklarda anlaşılmaktadır ki; Tirikan Aşireti'nin köklerinin, Türklüğe dayanmadığı görülmektedir. Zira Osmanlının son demlerinde yazılan bir arızada, şu bilgiler yer almaktadır:

"08.05.1816: Türkanlı (Térkan,Telkanlı,Terikan, Terkan, Tirkan, Tirikan) Aşireti Kürdlerinin gelip geçtiklerinden reayanın mezruatını itlafa ve tüccarın malını gasp ve sirkate cüret ve Bezanlı Aşireti'ni de mukaddema yağma eylediklerinden ve ihkak-ı hakk için bunların muhtelif mahallelerde bulunmasına mebni her

tarafa emirler yazılması icab eylediğine ve kendisinin Karaman infikakı vuku bularak Konya'da emri intizar edilmekte olduğuna ve saireye dair Adana Valisi Celaleddin Paşa'nın tahriratı" http://www.nisanyanmap.com erişim: 03.03.2016.

Kürt dillerinin, bölgelere göre dağılımı

Aşiretin Ermeni kökenli olabileceği tezlerine ise, aşiretin isim kaynağı olan Dirgan/Tigran'ın bir Ermeni kralı olduğu gösterilmektedir. İlgili kroniklerde II. Dikran, Büyük Dikran olarak da adından söz ettiren ve Latincede; Tigranes II. ya da Tigran olan Ermeni kralı (MÖ 140-55), yılları arasında yaşamış ve MÖ 95-55 arasında hüküm sürmüştür. Örneğin MS 4.-5. yy. Ermeni tarihçisi Horenli Movses "Krallarımızın en değerlisi Dikran'dır. Mediya Devleti'ni devirmek için Cyrus'e yardım etti. Uzun süre Yunanları idaresi altında tuttu" (Uras, 1987: s. 34) der. Kaldı ki Ermeni tarihinde Dikran I., II., III. adlarıyla karşılaşmaktadır (Uras, 1987: s. 35-117). Başarıları arasında, MÖ 83 tarihinde Selevkos Krallığı'na son verip başkent Antakya'da krallar kralı olarak karşılanmıştır. Helenistik Çağın önemli mimari yerleşkelerinden olan Tigranakert/Dikranagerd şehrini kurmuş ve çevredeki bir-

çok Kürt aşiretini buraya yerleştirmiştir (Mıhotuli, 1992: s. 189).

Başkent Tigranakert, Diyarbakır iline bağlı ilçe merkezi olan Silvan yakınlarında yer almaktaydı (Umar, 1993: s. 788). Ayrıca Mehrdad R. Izady, Kral Tigran'ın, başkentini Ermenistan'ın iç kısımlarında değil de, Diyarbakır merkezinde inşaa etmesini, Tirgan'ın bir Ermeni olmadığına yorar. Kral Tigran'ın her ne kadar bir Ermeni kralı olsa da Kürt kökenli olduğunu bellirtir. Bu tezine en büyük kanıtlardan birini; MS 490 ile 760 yılları arasında yaşamış olan ortaçağ Ermeni tarihçisi Movses Khorenat'in verdiği bilgilerle sunar. Çünkü Movses (Chorenli Musa), Medya kralı Asi Dahak ile Ermeni kralları ve aristokrat sarayı arasında çok kuvvetli ilişkiler olduğunu, dolayısıyla Ermeni Kralı Tigran'ın atalarının da Asi Dahak ile ilişkileri mevcudiyetini dile getirdiğini, Tigran'ın ailesinin ve klanının anayurdunu Güney Kürdistan olarak gösterdiğini belirtir. Zira ona göre; Pers şairi Firdewsi'nin `*Şahname*'sinde Asi Dahak'ın yurdu, Güney ve Güney-Merkez Kürdistan olarak yeralıyor. Bu da Tigran'ın atalarının da esas yurtlarının orası olduğu anlamına geliyor (Izady, 2007: s. 92-94 ve 181, 182).

Bu antikçağdaki Tigranakert şehir merkezinin kalıntıları, Diyarbakır'ın doğu sınırındaki Silvan/Meyafakrin ilçesinin doğusunda bulunmaktadır. Tigranakert kenti inşaatının 5 yıl (MÖ 83-78) sürdüğü sanılmaktadır. Ermeni kayıtlarında aşiretin isim kaynağı olarak; Ermeni kralı Tigran ve kurduğu bu Tigranakert başkenti olarak gösterilmektedir. Izady'in verdiği bilgiler arasında Ermeni kralı olan Tigran, Zelani Kürt imparatoru büyük Mithriadates'in kızıyla evlendiğini, birlikte Romalılara karşı savaşarak, Ermenileri savunduğunu, bu vesileyle Ermenilere kral olduğunu belirtir. Roma Cumhuriyeti'nin (MÖ 509-27) Yunan tarihçisi, coğrafyacı ve filozof olan Strabon'un (MÖ 64-24) Dikran'ın Kürt sanatçılarına çok değer verdiğini yazar (Zeki, 1992: s. 52).

Ortadoğu uzmanı İngiliz diplomat, asker ve gezgin-yazar olan ve 1916 yılında Sykes-Picot Antlaşması´na adını veren Sir Mark Sykes (1879-1919), 1906-13 yılları arasında, Kürdistan'da ger-

çekleştirdiği yedi gezi sonucunda elde ettiği bilgi notlarına dayanarak hazırladığı *The Caliph's Last Heritage* (London, 1915) adlı kitabında Kürt aşiretleri ve yerleşik oldukları bölgeler hakkında bilgiler vermektedir. Sykes'in, Kürt nüfusunun yoğunlukla yaşadığı bölgeler arasında Dersim ve yakın çevresini de ayrıca belirmektedir (Zeki, 1992: s. 26). Dicle ile Palu arasındaki bu bölgede karşılaştığı Tiriki Aşireti'nden söz eder. Sykes, Diyarbakır'da bulunduğu sırada izlenimlerini şöyle anlatıyor: "Ermeni din adamlarının emin oldukları bir konu vardı: Tirikan Aşireti ile antikçağın Büyük Ermeni Kralı Tigran arasındaki bağlantı. Benim tanıdığım Têrikanlılar kendi aralarında yaşayan birkaç Ermeniye dostça davranıyorlardı. Araştırmacı, oradaki Ermenilerin Tîrîkanlılarla aynı kökenden geldiklerini ifade ederlerken, Ermeni din adamlarının bunun tartışılır olduğu yönünde görüş belirttiğini vurgulamaktadır (Sykes, 1915: s. 360-61).

Bütün bunlara eklememiz gereken bir diğer yerleşke günümüzde Bingöl'ün Kiğı ilçesinde yer almaktadır. 16. yüzyılda Kiğı nahiyesine bağlı Tirk (Tirikan) mezrasıdır (Koç, 2004: s. 150). Yunus Koç'un, Tirk olarak Türkçeye çevirdiği köyü, Sadık Yiğitbaşı 1950 yılında yazdığı *Kiğı* adlı çalışmasının köyler listesinde, "Tirikan" olarak verir (Yiğitbaşı, 1950: Cetvel 5). Hem zaten şimdiki adıyla Demirdöş olan köyün tarihte bilinen tek adı, Tirikan/Tiriki'dir (Nişanyan, 2010: s. 70). Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı şimdiki adıyla Altınoluk Köyü'nün eski adı, Tirikan/Tiriki'dir. Aşiretin bir bölümünün 11. yüzyılda bu bölgede yerleşik olabileceği de düşünülmelidir. Zira bu bölge, Şıx'ın faaliyet alanı dahilindedir. Ayrıca 1970'li yıllarda hazırlanan Kürt aşiretleri raporunda Urfa'da Turkan Aşireti'nin Kürtçe konuştuğu ve Şafi mezhebinden olduğu kaydı düşülmüştür (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 339).

7) Cemeât'u Canikan

Canikan Aşireti mevcut eserlerde "Caniku, Canikan, Canik, Canbek, Canbeği, Cihanbeği, Conbeği" gibi isimlerle kayda geçmiştir. Bilge Umar, Canik/Çanik adının kökenine ilişkin birçok farklı olasılıklardan söz eder. En son olarak Strabon'a (MÖ5 4-MS 24) atfen; ilkçağdaki Can'lar halkının adından türetilmiş yöre adı Sannike'nin bozulmuş biçimi olduğunu bellirtir. Yine bu halkın adının Eusthatios'un (MÖ 12. yy.) yapıtında "Tzani" biçiminde yazıldığını hatırlatır. Canit/Canik adını ilk defa Selçuklu Türklerinin andığını anımsatır (Umar, 1993: s. 180, 181).

İsmin etimolojik verileri kısaca şunlardan ibarettir: -can; PHA: *g^{w}ren-, *g$^{u̯}$ei-, *g$^{u̯}$eiə-, *g$^{u̯}$ī- 'yaşam', *h$_2$enh$_1$-mo- 'nefes' Pehlevice: gyan 'ruh, can', Kürtçede: giyan, can gibi sözcükler, ruh ve can anlamına gelir. Bütün bunların toplamında, "ruh, can"= → gvian → gviyan → gyian → giyan → can. Kurmanci dilinde erkeklere Can; kadınlara, Canik sıfatlarıya seslenilir. Bu anlamda bakıldığında Canikan ismi, kadınlı erkekli Canların –an ekiyle topluluğunu ifade etmektedir. Özellikle Canikan adı, başlı başına Kürtçe bir adlandırma olup, Can kavramının Bâtınî Aleviliği açısında felsefik bir boyutu bulunmaktadır.

Kürdistan'daki Can köklü yerleşkelerin, etimolojik değerleri Kurmanci dilinde aranmalıdır. Kürtçede Canik diye bir sözcüğün olmadığını belirten Gürdal Aksoy, çalışmasında Can, Canik ile alakalı birçok malzemeyi bir araya getirerek sözcüğün etimolojik kökenini ve toponimik verilerini ele almıştır. İlgili bölümde, daha çok Ermenice üzerinde duran Aksoy, çalışmasında; Canikan Aşireti ile alakalı herhangi bir bilgiye maalesef rastlanmamaktadır (Aksoy, 2012: s. 261-271). Kürdistan ve Anadolu'da birçok bölgede Can/Canik kökenli yerleşke bulunmaktadır. Dersim ve çevresindeki Cemaatin, 11. yüzyılda bu bölgede yerleşik olduğu hesaba katıldığında, bölgede kendi adına kurdukları yerleşkelerin olabileceği muhakkaktır.

Bu vesileyle Mazgirt'in şimdiki adıyla anılan Aydınlık Kö-

yü'nün eski adı Canik'tir[184]. Buradaki Canik adının ilk yazıldığı kaynak ise Osmanlının 16. yüzyıldaki Kigı sancağı tahrirleridir. Kigı Aşiretleri tasnifinde Canbegan/Canbeki Aşireti yer almakta (Kemali, 1992) ve bu aşiretin Sivas başta olmak üzere Haymana'ya kadar İç Anadolu'ya uzanan bir göç serüveni bulunmaktadır. Canikan Aşireti; Şanlıurfa ili merkezi başta olmak üzere Hilvan, Bozova, Sivas, Malatya, Konya, Elbistan bölgelerinde tarihsel zaman içinde birçok defa yer değiştirmiş ve bazı dönemlerde sürgün edilmiştir. Kürdistan'ın bütün bölgelerinde Konargöçer bir hayat yaşayan Canbegan, Canikan Aşireti'nin bölgelere göre dinsel inancı Müslüman/Sünni ve Réya Heqi (Bâtınî Alevilik) itikatıdır. Dili Kurmanci ve Kırmancidir. Canbegan/Canbek Aşireti'nin bağlı olduğu ocak, Dersim Pertek Koçpınar Köyü'ndeki İmam Rıza/Hasan Halife Ocağı'dır (Aksüt, 2010: s. 296, 297; Yalgın, Söyleşi: Pir Yaşar Dal http://gomanweb.org/index.php/yazarlar/167, 03.03.216). Cambegli Aşireti'nin adına, Pirbad Ocağı'nın 1611 yılındaki şeceresinde de karşılaşmaktayız (Birdoğan, 1992: s. 231). Ayrıca 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Canbeyli/Canbekliler Aşireti'nin Sivas'ın ve Ağrı'nın birçok köyünde, Kürtçe/Türkçe konuştuğu ve Alevi mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 279, 67).

Başbakanlık Osmanlı Arşivinin 126 numaralı Mufassal Defterine göre; 1553 tarihinde Kiğı sancağında kayıtlı aşiretler ve yerleştikleri köyler çizelgesinde, yine şecerede adı geçen Şadiyan Aşireti'nin bu tarihlerde yerleşik olduğu köylerden birisi de Canik Köyü'dür (Koç, 2004: s. 138). Aynı çizelgede şu an Nazımiye ilçesine bağlı ve şimdiki adıyla Dallıbahçe olan köyün 16. yüzyıldaki adı, Canik'in bozulmuş hali olan, o zamanlar Göçek nahiyesine bağlı Cancirik'dir (Koç, 2004: s. 151). Bu köyde, o zamanlar yine şecerede adı zikredilen Butalibini/Ebutalibi Cemaati yerleşikti (Koç, 2004: s. 138; BOA, 1998: s. 77). Van'ın

---

184. Dersim Mazgirt ilçesine bağlı Canik adının etimolojisi bağlamında Can/Canikli yerleşkelerin kökenine ilişkin genel bir çerçeve çizen Bilal Aksoy'un şu çalışmasına Bkz.(*Bilal Aksoy, "Dersim'de Yer Adlarının Kökeni-III" Dersim* Dergisi*, 2003, Sayı: 3, s. 3 -14).*

merkeze bağlı şimdiki adıyla Gedikbulak Köyü'nün eski isminin de Canik olduğunu belirtelim. Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı şimdiki adıyla Yenisu'nun eski adı, Canuk ve yine Genç ilçesine bağlı şimdiki adıyla bilinen Çanakçı Köyü'nün eski adı da Cansor'dur. 16. yüzyılda Çemişgezek sancağına bağlı Belde nahiyesinin Canikdaş Köyü vardı (BOA, 1998: s. 173). Bu köyü M. Ali Ünal; Çanakdaş olarak kaydetmiştir. Bu yıllarda köy sakinleri gayri Müslimdir (Ünal, 1999: s. 194).

Yine Mazgirt ilçesine bağlı Çanakcı Köyü'nü de burada hatırlatmak gerekir. Bu yakın bölgeden biraz daha uzağa gidecek olursak 16. yüzyılda Diyarbakır Sancağına bağlı Musul livasında bir Canik mezrası bulunduğunu hatırlatmalıyız (BOA, 1998: s. 65). Bunlar dışında özellikle Karadeniz bölgesinde Can köklü birçok yerleşkeler bulunmaktadır. Bunların en başlıcası ise Samsun/Canik gelmektedir. Kısaca bu alana da değinmek gerekir: 1459'li yıllardan beri, 16. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında Canik diye adlandırılan bölge, Samsun ilinin büyük bir kısmıyla, Ordu'nun batı yakasını kapsamaktadır. Bölgenin tarihsel geçmişinde büyük uygarlıklar konup göçmüştür. Canik kelimesinin ilk kez geçtiği Türkçe metin 1244/45'te kaleme alınan *Dânişmendnâme*'dir.

> *"Bu bölge (Canik/Samsun) arkeolojik bulguların gösterdiğine göre, en azından MÖ 5000 yılından beri meskûndur. Bölge, Danişmendlilerin*[185] *teşebbüsüyle başlayan Türk sızmasından evvel, Hititler (MÖ 1650-1200), Pontus Krallığı (MÖ 302-71), Roma İmparatorluğu (MÖ 71-MS 395) ve Bizans (395-1086) gibi eski ve ortaçağ devletlerinin hâkimiyeti altında bulunmuştur"* (Öz, 1999: s. 18).

Yukarıdaki aktarıda da anlaşıldığı üzere; Türklerin 1240'lı yıllarda geldikleri bu bölgenin adı, muhtemelen Canik olarak

185. Danişmendliler Beyliği veya Danişmentliler Beyliği,1080–1178 yılları arasında Sivas merkez olmak üzere Çorum, Tokat, Niksar, Amasya, Malatya, Kayseri şehirleri civarında kurulmuş bir Anadolu beyliğidir Danişmend, Farsça bir deyim olup, "Bilgili adam, Bilgin" manasına gelmektedir. *Dânişmendnâme* ise 12. yy.'da sözlü ve 13. yy.'da yazıya dökülen, beyliğe ait bir destandır. Yine Ermeni topluluklarının Canik'teki tarihsel geçmişleri hakkında bkz. (Natanyan, 2010: 21,23, 128).

anılıyordu. Ya da bölgenin demografik ve topografik yapısından ötürü bu ismi, Türklerin de vermiş olabileceği düşünülmelidir. Zira Osmanlı nüfus kayıtlarında, Defteri liva Canik (1837) arşivinde, Kürtlerin de yaşadığı kaydı bulunmaktadır. Bu arşivlerde; Yörük, Etrâk (Türkmen) ve Ekrâd (Kürt) taifelerinden ayrı ayrı söz edilmiştir (Erler, 2009) Bununla birlikte aynı kayıtlarda Alevilerden de söz edilmiş ve köylerine İmam istemedikleri/verilmediği kaydı düşülmüştür (Erler, 2009: s. 173).[186]

Sonuç olarak 16. yüzyıl Osmanlı döneminde Samsun/Canik sancağı adının kaynağı, Kurmanc Canikan Aşireti'nden kaynaklı olabileceği düşüncesi, dışarıda tutulmamalıdır. Çünkü tarihte Kürt aşiretleri, gidip yerleştikleri her coğrafi bölgede, kendi ayak izlerini bırakmada pek de maharetli sayılırlar. Kaldı ki; İran'ın kuzeydoğusu ve doğusunda, Hazar Denizi kıyısındaki Horasan ve çevresindeki (Mazenderan, Kandahar, Secistan vs) Kürt aşiretleri, Eba Müslim'den (755) sonra ayaklandılar. Başta Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur ve yine Harun el-Reşit (786-809) döneminde bu ayaklanmalar kanla bastırıldı. Geriye kalan bazı aşiret mensupları; Bizans'a karşı bir tampon set oluşturulmak maksadıyla, İç Toroslar ve Samsun/Canik bölgesine zorunlu olarak sürüldüler/yerleştirildiler. Dolayısıyla Canikan adından bozma, Canik kök isminin bu zamanlardan beri bölgeye verilmiş olasılığı muhtemeldir. Samsun/Canik adının kökenine ilişkin bir diğer görüş, Sevan Nişanyan'a aittir. Onun verdiği bilgiler ise şunlardan ibarettir:

"Samsun bölgesine 13. yüzyıldan itibaren Türklerce verilen addır. Gürcüce Çaneti 'Çan Ülkesi' adının Ermenice biçimi olan Canik adından uyarlanmış olması gerektir. Bölgenin antikçağdaki halkı olan çan'lar muhtemelen bir Kafkas kavimidir. Samsun

186. *1837 tarihli Osmanlı Canik Livası arşivinde,* Ünye ve Çevizderesi, Çöreği kazasında "Alevi inanca sahip unsurların İmam'a ihtiyacları yok" kaydı düşülmüş ve bununla bazı köylerin Alevi köyleri olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer husus ise, "Yörük, Etrâk (Türkmen) ve Ekrâd (Kürt) taifelerinden" ayrı ayrı söz edilerek, Ekrâd/Kürt tabiri, bir etnik tanım olarak kullanılmıştır. Konu hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. (M. Yavuz Erler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar* Dergisi The Journal of International Social Research Cilt 2 /8 Summer 2009, s. 171-190).

kentinin uzantısı olan yeni yerleşim 1994'de Canik adıyla belediye, 2008'de ilçe oldu" (Nişanyan, 2010: s. 270).

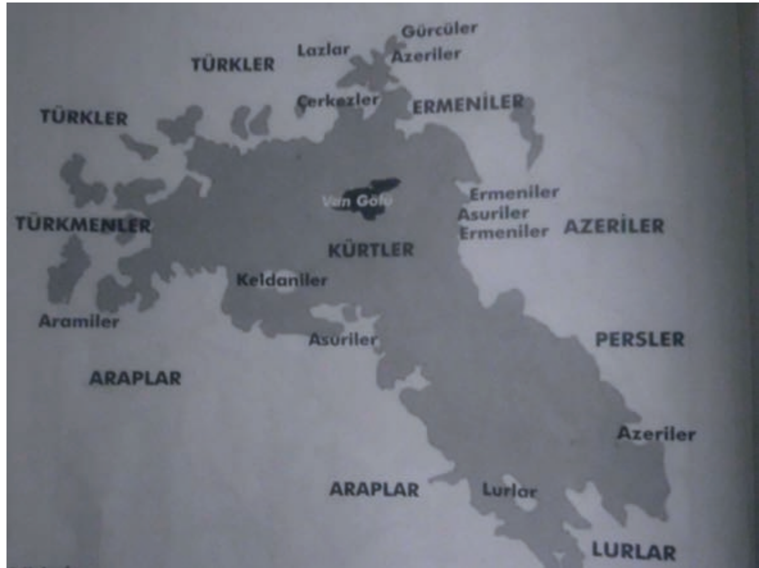
Görüldüğü gibi, Selçukluların da aynı ismi kullandığı belirtilse de, Samsun/Canik adının ilk yazılı kayıtları Danişmendlere ait destanda (1244/45) göze çarpmaktadır. Oysa Şıx'ın 1010 yılında yazılan şeceresinde Canik olarak değil, Kurmanc bir topluluğun adının, Kurmanci yazılış şekliyle, yani Canikan olarak zikredilmiştir. Günümüzde, Dersim'de Canikan Aşireti topluluğu bulunmamaktadır. Yüzyılın başında bu aşiretin, Dersim'den Koçgiri'ye göç ettiği bilinmektedir. Zira Koçgiri (1919-21) isyanının yazılı ve sözlü tarihinde, Canikan Aşireti'nin savunmalarından söz edilmaktadir. Yukarıda da verdiğimiz üzere günümüzdeki Kurmanc Canikan Aşireti'nin; Strabon'un (MÖ 5 4-MS 24) verdiği, ilkçağdaki San halkının adından türetilmiş yöre adı Sannike'nin bakiyeleri olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

San/Can'lar'ın, 11. yüzyılda Mazgirt merkezinde yerleşik oldukları ve Şıx'ın şeceresinde adının Canikan olarak zikredilmesi bunun bir kanıtıdır. Fakat, ilgili çalışmasında Balkan Yarımadasında Medlerin/Kürtlerin izini süren Ali Hüsein Kerim, başta Heredot tarihi olmak üzere, farklı kaynaklarda San/Sannige/Siginnai sinonimleriyle kaydedilen bu topluluğun; medyadan gelen bir koloni olduğunu ve bunların Medlerin ulusal giyimlerini giydiklerini Heredot'tan aktarır. Buna ilaveten San, Sannige, Siginnai topluluğunu, günümüzdeki Kürt aşiretleri tasnifinde yer alan ve Gilan, Deyleman bölgelerinde yaşayan Çigini Aşireti'yle ilişkilendirir (Kerim, 2010: s. 122-129). Çigni Aşireti'nin 11. yüzyıldaki Dersim bölgesinde yaşayan Canikan Aşireti'dir. Yine bu aşiret, aynen Şıx'ın şeceresindeki gibi Canikan olarak kaydedilmiştir.

8) Cemeât'u Miskînîyân/Miskinan/Misyan

Konuya başlarken bir tarihi bilgiyi burada paylaşmak isteriz. Edip Yavuz'un Heredot'a atfen verdiği bilgiye göre; Lidyalılarla

(en parlak dönemleri, MÖ 700-500) akraba olan Hint-Avrupa dili konuşan Kuzeyli Mismilan topluluğundan söz ederek, Mismilan'ın da Misyalılar, Milyalılar (Milan) olduğuna işaret eder. Antik Mis'lerle ilgili Seyfi Cengiz'de, Heredot'tan (MÖ 484-425) yaptığı aktarımlar arasında Ege bölgesinin Mysia (Misya), Lydia (Lidya) ve Caria (Karya) adlı üç ülke tarafından tutulduğunu, bu ülkelerin halklarının aynı zamanda akraba olduklarını, hatta Lidyalılarla Misyalıların ortak komutanın Artaphrenes oğlu Artapherenes olduğunu ve kaynaklarda Türkçe fonetiğe göre Misler, Lidler ve Karlar olarak anıldıklarını belirtir (Cengiz, 2011: s. 31, 44, 45; Kekil, tarihsiz: s. 246). Ayrıca Umar, Milyas olarak verdiği ismin; Luvi dilinde Milwuwa yani, Mil (a)wa, Mila'lık, Mila yurdu adının Helen ağzına uydurulmuş biçimi olduğuna işaret eder (Umar, 1993: s. 572).

Mezopotamya ve Anadolu Halkları, Kaynak. Izady, 2007

"Kürtçe dilbilimsel çalışmaları olan Ali Hüsein Kerim, Siirt'teki Musi Aşireti'nin bir diğer kolunun Balkanlardaki (bugünkü Yunanistan ve Bulgaristan topraklarının bir kısmı) Traklar

içindeki Mysi klanının olduğunu belirtmektedir. Yine Heredot'a atfen, Meosiya denilen bölgenin Med isminin çoğulu olduğunu anımsatmaktadır (Kerim, 2010: s. 198). Bu antik topluluğun, tarihsel süreçler içinde artakalan bakiyelerinin Kürt klanlarıyla birlikte aynı yaşam alanlarını paylaşıp ve ortak bir ruhi şekillenme içinde zamanla Kürtleştikleri kuvvetle muhtemeldir. Tarihte Balkan yarımadasında Kürtlerin izini süren Kerim, bu coğrafyanın ayrıca Medlilere de yurtluk ettiğinden söz eder (Kerim, 2010: s. 120, 121).

Antik Can: San, Sannige, Siginnai topluluğunun günümüzdeki bakiyelerinin Canikan Cemaati/Aşireti, Misya, Misler, Meosiya topluluğunun da Miskînîyân/Miskinan Cemaati/Aşireti olduğu anlaşılmaktadır. Misyalıları incelerken Edip Yavuz, Kiğı, Karakoçan, Maden, Ahlat, Mutki ve daha birçok Kürt bölgelerindeki Misk köklü yerleşkelere dikkat çeker (Yavuz, 1968: s. 80). Ki, bu tarihsel bilginin, Miskînîyân Aşireti'nin kökleriyle yakınen bir ilişkisinin olabileceği ihtimali, yabana atılmamalıdır. Zira ileride de göstereceğimiz gibi, 16. yüzyıl Osmanlı arşivinde bu topluluk, Ekrâd/Kürtler olarak kaydedilmiştir. Çalışmasında Martin van Bruinessen, Miskin Aşireti hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Örneğin Hemewend Kürt Aşireti'nin, egemenliği altında yaşayan ve yerleşik olmayan köylüleri Miskén, yani; "yoksul, hizmetli" diye adlandırıldığını belirtmektedir.

Ayrıca Miskén Aşireti'ni "Toprağa bağlı, toprak ağasına bağımlı topraksız köylüler: Serfiler" olarak tanımlamakla birlikte, Miskén adının Arapça karşılığını ise; "Yoksul, bağımlı, hizmetli. Terim Güney Kürdistan'da bağımlı (aşiretli olmayan) köylülük için kullanılır" (Bruinessen, 1992: s. 116, 132, 152, 160, 376, 386). Bruinessen'in sözünü ettiği ve adını Miskén olarak zikrettiği bu aşiretin 10. 11. yüzyıldaki adının, şecerede, çoğul şekliyle Miskiniyân olarak kaydedilmiştir. İsmin kökü olan Miskin'in dillere göre farklı etimolojik verileri bulunmaktadır. Başta Arapçada; "Kara ve acınacak halde olup, zavallı/çalışmayan fakir" demektir (Özön, 1989: s. 540). Buna ilaveten, kendi kendini idare edemeyen, çalışıp kazanmaktan yoksun, mal ve mülkü hiç

olmayan kimseler. Aslında şeceredeki tek anlamı "İşsiz güçsüz, garip, yersiz yurtsuz, çalışmayan, fakirler"dir.

Sözcük, Kurmanci ve Farsçada da aynı anlamlarda kullanılmaktadır (Kanar, 2010: s. 1475). Miskînîyân ise, sözcüğün çoğul anlamında kullanımıdır. Miskin sözcüğü, bazı Avrupa dillerinde de aynı morfolojik açılımlarıyla yer almıştır. Örneğin Avrupa-Hint dilinin Roman grubuna ait olan İtalyanca'nın, Sicilya diyalektinde Miskin/Miskino: "Fakir, gariban, çaresiz" anlamına gelmektedir. Yine İtalya'da yaşayan Çingenelerin bir koluna Cıngalı derlerken, bir bölümüne de Manuş derler. Manuş adının (MÖ 700-500) antikçağda, Grek yazmalarındaki Mysia (Misya), ortaçağ Arapça yazmalarında ise Miskin/Miskînîyân olduğu anlaşılmaktadır. Misyalıların Avrupalı bir kavim olduklarını ve Avrupa Hint dilini konuştuklarını düşünecek olursak, özellikle İtalyanca'da, Miskin fiilinin kaynağını, bu toplulukla özdeşleştirmek mümkündür.

Ülke ve hatta bölgelere göre Çingenelere farklı isimler verilmiştir. Örneğin bunlardan birisi de Kıpti'dir. Kıptilerin de Mısır kökenli olmalarından dolayı, eski Yunanlar Mısırlı anlamında, Tsinganos kavramını kullanmışlardır. Mısır sözcüğünün, Misya sözcüğüyle etimolojik bir bağının olabileceği de göz önüne alınmalıdır! Erken dönemde, Berxécân'la birlikte Kiğı ve Hınıs bölgesinde birer "Berxécân Ocağı" vücuda gelmişti (Birdoğan, 1990: Video Kaset). Bu bölgelerin Kurmanci konuşan Miskin/ Çingeneleri, gittikleri her köyde, yörede 1980'lere kadar kendilerini, Berxécân Ocağı'nın Müritleri/talipleri olarak tanıtırlardı. Berxécân'ın "kuzuyu dirilten" ve ek olarak onun diğer mitsel kerametlerinden söz ederlerdi. Duaları ve beddualarını, yine Berxécân üzerinden dillendirirlerdi (Yalgın, 2013a: s. 210-112).

Bingöl Kiğı, Darabi ve Karer bölgesinde "Şıx Delili Berxécân Ewlatları" olarak tanınmış Akpınar Köyü'nde kutsal bir hane/ev/ ocak bulunmaktadır. Bölgede bu aileye "Mala Sey Eli" derler. Sey Ali'nin çocukları Séy Cıbrail ve Sey İwram 1960-70'li yıllara kadar sıkça Delikan Köyü'ne, Cemal Avdel Dergâhı'na gelip giderlerdi. Bu geliş gidişlerin, eskiye uzanan bir ikrara, Pirépi-

ranlık rızalığına dayandığı anlatılmaktadır. Kiğı'daki bu pirler, Pilvankan Aşireti içinde de bilinmektedirler. Bu aile, Pilvankan Aşireti içindeki Berxécân Ocağı'nın pirlerinden Dere nahiyesine bağlı Tanz/Tozkoparan Köyü'nden Mala İvi Begé hanesine mensup İbrahim Taşkale (1961) ve sonrasında oğlu olan Doğan Taşkale (doğ.1928) ye Piranlık ikrarı ile bağlıydılar. Fakat Pilvankan Aşireti içindeki Berxécân Ocağı'nın pirleriyle, bunların kandaş bağlarının olduğuna ilişkin en küçük bir emare dahi bulunmamaktadır. Yine bu ailelerin aşiret kökenlerinin bilinmediği, bunların sadece "Ewladé Berxecan" olarak asırlardan beri anıldıkları, Xıran ve Şadiyan Aşiretleri içindeki bazı çekirdek aileler başta olmak üzere, yine çevre aşiretlerden talipler topluluğu bulunduğu, bize verilen malumatlar içinde ön planda tutulmaktadır. Bu ailenin müritler topluluğuna eklenmesi gereken bir diğer özel grup, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bölgede ki Kurmanci konuşan Konargöçer çingenelerdir. Şıx'ın şeceresinde "Cemeât'u Miskînîyân" 8. sırada zikredildiği gibi, şecere içinde ayrıca "Miskinler"e iki ayrı bölümde "yardım edilmesi" için yer verilmiştir (Yalgın, 2013a: s. 210-112).

16. yüzyıl Osmanlı arşivlerinde aşiretin adı, Mesk, Mıski, Meskûni, Mişkini benzeri isimlerle kaydedildiği sanılmaktadır (BOA, 1989: s. 73). Eskiden Mardin'in, Miskin Mahallesi bulunmaktaydı. Derik ilçesine bağlı Bozok Köyü'nün eski adı Meşkinan'dır. Bu köy Miskînîyân Aşireti'nin bölgedeki yerleşkelerindendir. Kızıltepe'ye bağlı Çağlı ve Küçükayrık köylerinin eski adları, Meşkuk, Meşkok ve yine Erdem Köyü'nün eski adı Meşkinan'dır. Yine 1970'li yıllarda hazırlanan Kürt aşiretleri raporunda Mardin'de Mişkin Aşireti'nin Kürtçe ve Arapça konuştuğu ve Şafii mezhebinden olduğu kaydı düşülmüştür (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 243). Yine 16. yüzyılda Kürt Beylikleri içinde yer alan Mirdesi/Buldukani Beyliği lideri/atası sayılan Pir Mansur'un şeceresinde, Meşkini adıyla tercüme edilen bir aşirete rastlanılır (Gördük, 2014: s. 110). Kurmanci dilinde Meşk, tuluk anlamına gelmekte ve çoğul olarak Tulukcular, tulumcular anlamında olduğu düşünülmektedir. Güney Azerbeycan'da geç-

mişte Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerden birisi de Mişkin Şehir'dir (Kiyav). Urfa'nın Suruç ilçesinde Meşkanan Aşireti yaşamaktadır.

Yine 16. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevresinde yerleşik olan Ekrâd Cemaatleri arasında Com'a[187] bağlı Miski Köyü kaydedilmiştir (Öztürk, 2004: s. 112). Bu ve benzeri köy isimlerini, Öztürk, "farklı dillerden olup, Türkçede kullanılan yer adları" listesinde de zikredilir (Öztürk, 2004: s. 119). Öztürk'ün verdiği bir diğer bilgi ise, günümüzde Antakya ve çevresinde hem Miski adında köy ve hem de Miski adıyla anılan bir sülaleden söz eder (Öztürk, 2004: s. 86). Mişkin/Mişkinan Aşireti'nin Mardin'deki bir kolu, Kürmanç, Tebriz-Erdebil arasındakiler, Türkmen sayılırlar.

9) Cemeât'u Eşakûkî/Şakuki

Yazılı ve sözlü kaynaklarda aşiretin farklı adlandırmaları arasında en çok göze çarpanları; "Şihkak, Şukuki, Şakak, Şikak, Şakki, Şıxo, Şıkhak, Şakık, Şavak, Şekağı, Şaqaq, Şeqaq" ve benzeri isimlerdir. Bazı kaynaklarda aşiretin bir Ezidi aşireti olduğu bilgisi de vardır. 1010 yılında aşiretin adı, Şıx'ın şeceresinde Ekrâd/Kürt aşiretleri arasında, adı, Eşakûkî/Şakûkî olarak zikredilmiştir.

Bundandır ki, bölgelere ve bu bölgelerde Kürtçe konuşulan şivelere göre aşiretin adında farklılıklar oluşmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevresinde yerleşik olan Ekrâd Cemaatleri arasında Şikaki/Şukaki/Şakaki olarak kaydedilen konumuza bahis olan bu Cemaatin, başta Van olmak üzere, diğer Kürt bölgelerine; Com nahiyesinde, Ràvandàn ve Birecik nahiyelerinde toplamda 13 kola ayrılarak dağıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu kayıtlarda "Taife-i Ekrâd-ı Şikaki" olarak adlandı-

187. 16. yy.'daki Com nahiyesi, coğrafik olarak günümüzdeki Kilis'in batısına düşmekteydi. Yani, bugünkü Antakya/Hatay bölgesi. 16. yy.'da bu bölgede Ekrâd/Kürt aşiretleri yerleşikti.

rılan Cemaatin nüfus verileri de bulunmaktadır (Öztürk, 2004: s. 26, 36, 67; Akis, 2004: s. 22).

Şeref Han 16. yüzyıldaki Kürt beyliklerini anlattığı Kürt tarihi, *Şerefname*'sinde, Şiqeqi (Şakaki) Aşireti'ni hemen hemen tüm beyliklerin sınırları içinde yerleşik olduğunu ve dolayımlı olarak beyliklerde askeri güç olduklarını belirtilir (Şeref Han, 1990: s. 173-177). Yine 16. yüzyılda Kürt Beylikleri içinde yer alan Mirdesi/Buldukani Beyliği lideri/atası sayılan Pir Mansur'un şeceresinde Şikaki adına rastlanılır (Gördük, 2014: s. 110). *Van Tarihi* yazarı, Süleyman Sabri Paşa, Şikak Aşireti'nin üçte birinin Halidi/Xaldi (Ezidi) ve birisinin de, Türk olduğunu aktarır (Sabri Paşa, 1982: s. 45).

Gürdal Aksoy, Tapper'e atfen verdiği bilgiye göre; Kızılbaş aşiretler içinde adı geçen Şaqaqai Aşireti'ni; Kürt kökenli Türkleşmiş bir aşiret olarak kaydettiğini belirtir. Buna karşın Minorsky'in Şeqaqileri Kürt olarak andığını aktarır (Aksoy, 2012: s. 270). Şakak, Şaşaki, Şakakiyan Aşireti 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlının kayıt defterlerinde geniş bir coğrafyada yaşadıkları gözükmektedir. Bu kayıtlarda Şakakiyan Aşireti Konargöçer Ekrâd taifesindendir. Buna göre aşiret Kilis, Diyarbekir, Erzurum, Musul, Haleb, Çildir, Hısn-ı Keyf Sancağı (Diyarbekir eyaleti), Aksaray Sancağı, Kars, Van Eyaleti, Hakkâri Sancağı, Mardin, Rakka, Ergani (Diyarbekir) gibi geniş bir Kürt coğrafyasında yaşadıkları anlaşılmaktadır (Türkay, 2005: s. 132). Bunun dışında, diğer Kürt aşiretlerinde görüldüğü gibi, Eşakuki/Şakaki/Şavak Aşireti'nin bir Türkmen oymağı olduğuna dair veriler de bulunmaktadır. Örneğin Muhtar Kutlu[188] Dersim Pertek merkezli bu aşiret hakkında yazdığı makalesinde M. Sarıbeyoğlu'na (Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası", İst. 1951: s. 65) atıfta bulunarak şöyle der:

> *"...Nitekim, M. Sarıbeyoğlu bu alanı tasvir ederken buraya yerleştirilmiş bulunan ve çokluğu teşkil eden Yürükler (ki*

---

188. M. Muhtar Kutlu," *Fırat Havzası Yaylacılığında Şavak Aşireti ve Göçer Hayvancılığına Tipolojik Yaklaşım*" 14-14 Nisan 1986 Elazığ, Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu, s. 199-205.

Şavaklıları kastediyor olmalı) eskiden beri alışık oldukları davarcılığı bırakmamışlardır” (Kutlu, 1986: s. 202).

Sir Mark Skyes 1911 yıllardında Kürdistan'ın farklı bölgelerinde yaptığı gezi araştırmaları sonucunde ulaştığı bilgiler arasında Shekak, diye yazdığı bu Kürt Aşireti'nin, Revand ve Ermenistan'da yaşadığını ve 600 aileye sahip olduğunu belirtmiştir (Skyes, 1915: s. 561). Sözlü anlatımlarda Şakak, Şavak Aşireti'nin Yavuz Sultan Selim tarafından (1515'li yıllardan sonra) Dersim bölgesine yerleştirildiğine ve bu demografik yapılanmadaki maksadın, Müslüman/Sünni olan aşiretin, bölgedeki Kızılbaşları asimile etmeyi güttüğünden kaynaklı olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. 16. yüzyıla ait olan bu bilgilerle Şeqakilerle ilgili Dersim'de anlatılan bilgiler arasında belli bir uyum görülmektedir. Fakat biz bu düşünceye ihtiyatla yaklaşmakla birlikte, Şavak Aşireti'nin 16. yüzyıldan da önce, bölgede yerleşik olduğunu düşünmekteyiz. Zira, Kürt tarihinde bu aşiretin, toprağa bağlı olduğu kadar göçebe yaşadığı görülmektedir. Örneğin 11. yüzyılda yazılan belgede, aşiretin adının geçmesi ve bölgedeki diğer aşiretlerle birlikte aynı coğrafik alanları, yerleşkeleri paylaştığı göz önüne alındığında, aşiretin en az 11. yüzyıldan beri bölgede varlığı düşünülebilir. Bir diğer yazılı belge ise Mazgirt kökenli Dewréş Gewr şeceresidir. Alaeddin Keykubat (1232-1237) tarafından verildiği ve bölgedeki aşiretlerin ocağa bağlandığına dair olan bilgiler içinde Şavak/Şakak Aşireti'nin adı geçmektedir (Deniz, 2013: s. 275). Bölgedeki Şakak Aşireti'nin yakın zamanlara kadar Dewréş Gewr Ocağı'nın bağlıları arasında olduğu, sonradan ocaktan koptuğu, farklı kaynaklarca belirtilmektedir. Günümüzde, Dersim'in Pertek ilçesine bağlı bazı köylerinde yerleşik olan aşiretlerin, 11. yüzyılda da aynı köylerinde yerleşik oldukları anlaşılmaktadır. Şecerede adları zikredilen Cemeât'u Kömürrişân, Cemeât'u Kuhbinki, Cemeât'u Çovi/Coravan, Cemeât'u Taksuvâni, Cemeât'u Eşakûkî Aşiretleri günümüzde halen bile aynı bölgede ve yerleşkelerinin biribirine olan yakınlığı göz önüne alındığında, bu aşiretlerin en az 11. yüzyıldan beri, bu bölgede bir arada yaşadıklarını göstermek-

tedir. Bu bölgede konumlanan ve Şükrük adıyla bilinen köyün, Şakaki adından bozma olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

16. yüzyıl Osmanlı arşivlerine bakıldığında, aşiretin birçok bölgede yerleşik olduğu anlaşılmaktadır. Sakaklu Cemaati (BOA, 1998: s. 166) yine M. Ali Ünal, bu aşireti Şakaklu adıyla Çemişgezek sancağında Havik ve Belde Nahiyelerine bağlı toplamda 10 köyde yerleşik, aşiretin yoğun bir nüfusa sahip olduğunu kaydetmektedir (Ünal, 1999: s. 214). Demek ki aşiret bu yıllardan (1518) önce bölgede yerleşik yaşamaktadır. Zaten Şıx'ın 11. yüzyılda bu alandaki faaliyetleri de bunun bir kanıtıdır. Günümüzde Dersim merkeze bağlı şimdiki adıyla Altınyüzük olan köyün eski adı Şekak, Şeki, Şeqaqan'dır. Kuvvetle muhtemelen bu köy Şekak/Eşkuki Aşireti'nin bölgede kurup yerleştikleri ilk yerleşke olsa gerekir. Topluluk üyeleri, yerleşik oldukları bölgelere göre Kurmanci ve Kırmanci dilini konuşurlar.

Kürdistan'ın tüm bölgelerinde geçmiş zamanlarda Konargöçer ve yerleşik olan Şakak/Şavak Aşireti örneğin Dersim, Elazığ, Erzincan, Adıyaman, Mardin, Şırnak, Diyarbakır, Van gibi birçok ilde yaşamaktadır. Bölgelere göre birçok ezbeti içinde barındıran aşiret, 16. yüzyılda Hasankeyf beyliği içinde, askeri bir güç konumundaydı. Kitabında geniş yer veren Edip Yavuz, aşireti farklı isimlerle de anar; Şikaklar, Sikhalar, Şikkak ve benzeri. Yavuz, aşiretin tarihöncesi sosyolojik konumunu ise şöyle belirler:

> *"Şikhalar'ın; Afganistan'da Karluklar, Halaçlar ile birlikte İskender zamanında bile görülen kavimlerdendir. Mesudi'de Halaçları (Kikan, Keykan Aşireti -e.y.) Gurkan (Guran, Gur, Gurbiniyan Aşireti -e.y.) Halaçları şeklinde Musul ile Cudi Dağı arasında; Ksenofon'un (MÖ 401/400, -e.y.) ağzında Karduk şekline girmiş Karlukları bunun kuzeyinde görülürken, doğusunda da Sihalar yani bugünün deyimi ile (k) nisbet eki almış Sikak'ları (ş) ileri (s) konuşanlar arasında görürsek Sihkak-Şikhak olur ki, bu da Şikak demektir"* (Yavuz, 1968: s. 343).

Yavuz, Şikak/Şavak Aşireti'ne bağlı diğer aşiretleri/ezbetleri

şöyle sıralar: "Şikaklara bağlı kabileleri şöyle saymaktadır. Takori, Şevi, Âdeman, Reşikan, Baravi, Şesıki, Mukuri, Livi, Sıçarıki, Mendıki, Balekurdi ve benzerleri" (Yavuz, 1986: s. 342, 345). Edip Yavuz Şikak olarak ele aldığı bu Kurmanç Aşireti'ne on iki tane oymağın bağlı olduğunu ki bunların içinde "Baravi" de vardır. Yavuz, Şiqakileri son tahlilinde "Türk" yapadursun, Şikak sözcüğünün anlamını ise şöyle açıklar:

"Marmaris konuşma dilinde mandal manasındadır. Bu anlam her halde Arapçada Nifak demek olan Şikak sözünden bir oymak adına daha çok yaraşır" (Yavuz, 1968: s. 342) der.

Arapçada Şikak: Uyuşmazlık, Bozuşma (Özon, 1989: s. 789) anlamlarına gelmektedir. Aslında Şiqak Aşireti Kürt tarihinde oldukça geniş bir coğrafyada ve yapısal erklerde etkin bir konumu olduğu yazılı kaynaklarda bulunmaktadır. Belli dönemlerde ve bölgelerde aşiret; Sakak (Şikak-Riwend) Konfederasyonuna bağlıdır. Çoğu kaynaklarda; Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı ile Van Gölü arasında Dustan ve Qotur bölgelerinde. Eski isimleri olan "Şah Kak", onları Orta Kürdistan'daki Kakailer ve Güney Zagroslar'daki Kekuî gibi aşiretlerler ile ilişkilendirilir (Izady, 2007: s. 173). 1800'lü yıllarda kaleme alınan bazı seyahatnamelerde ve Osmanlı raporlarında ise Şekak Aşireti'nin, Diyarbekir menşeli olup, bir kısmının İran'da yaşayıp, Sünni ve Şafii mezhebe mensup olduğu bilgisi vardır. 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda şavak adıyla yazılan aşiretin Dersim'de birçok köyde yerleşik olduğu ve Kürtçe/Zazaca (!) konuştuğu, ayrıca Caferî-Alevi mezhebine mensup olduğu kaydı vardır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 303). 1700lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır menakıbnamesinde Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında "Şakaki Cemaati"nin adı da geçer (Gülten, 2010: s. 102).

10) Cemeât'u Pişnevan/Peşnevan

Varolan kaynaklar arasında, Pişnevan Aşireti hakkında maa-

lesef yeterli bir bilgi elde edemediğimizi üzülerek belirtmek isteriz. Fakat buna karşın Kürt aşiretleri tasnifinde Peş, Piş köklü aşiretlerin varlığıyla karşılaşmaktayız. Örneğin Güney Kürdistan'daki Süleymaniye kentinde Caf konfederasyonu içinde Peştmale ve yine Süleymaniye'nin Babkerağa bölgesinde Müslüman/Sünni Peşder Aşiretleri yaşamaktadır (Zeki, 1992: s. 173). Yine Büyük Loristan'daki Kürt aşiretleri tasnifi içinde Pışkuh Aşireti kendi içinde altı ezbetten oluşmaktayken, Şirvan bölgesinde kendi içinde üç ayrı ezbete sahip olan ve geniş bir nüfusa sahip Piştekuh Aşireti'ni de yeri gelmişken zikredelim (Zeki, 1992: s. 194). Zira 11. yüzyılda adı zikredilen bu aşiretin, zaman içinde diğer aşiretler arasında zayıf kaldığı ve çevre aşiretlere intihak ettiği düşünülebilir. Fakat İran Kürtleri arasında Pişnevend/Pişnevered adında bir aşiretin varlığından söz edilmektedir.

Pişnevan Cemaatinin, yine Pişdadiyan Hanedanlığı içinde çıkmış bir klan olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Nikitin, Kürtler'le ilgili eserinde, Kürt aşiretlerini anlatırken, burada Paşmiri Aşireti'nden söz eder, Paşmir adının etimolojisini ise, "bey'in (mir -e.y.) yerine geçen bir bakıma bey'in vekili" anlamına geldiğini yazar (Nikitin, 1991: s. 232). Paşmiri Aşireti ile Peşnevan Aşireti arasında bir ayniyetin olup olmadığını anlayabilmek için daha farklı donelere ihtiyaç olduğunu bellirtmeliyiz. Süleyman Sabri Paşa ise Ezidilerin menşei hakkında bilgi verirken, Ezidi aşiretleri arasında Halidiye, Dumbuliye, Tasniye, Pespaniye ve Kaşagiye Aşiretlerini sayar (Sabri Paşa, 1982: s. 51). Buradaki Pespaniye Aşireti'nin Pişnevan Aşireti'nin adına bir referans teşkil edebileceği olasıdır!

11) Cemeât'u Pişdadi/Pişmâdî

Kürtlerin kendi antik tarihlerine ilişkin verileri, bütün yazılı kaynaklarda eski İranlıların antik tarihiyle iç içe geçmiş ve tek bir isim altında toplanarak neşredilmiştir. Bu isim daha çok, Eski İranlıları, Parsları, Farsları işaret etmektedir. Bize göre; Paradok-

sal bir yaklaşımla bu türden tarih yazımları, bilimsel ve objektif değildir. Oysa Heredot, Medler ve Persler'den "iki güçlü ulus" olarak söz eder (Cengiz, 2011: s. 13; Mıhotuli, 1992: s. 141-152). Özellikle Kürtler ve Farisilerle ilgili bazı yanlı ve hatta subjektiv, gayri bilimsel kanılar hakkında Cemşid Bender (1927-2008), haklı olarak şunların altını çizmektedir:

> *"Kürt halkının tarihini, kültürünü, dilini, inanç varlığını, edebiyatını ve folklorunu inceleyenler kasıtlı olarak daima İran etkisi üzerinde dururlar. "Kürtler İrani bir kavimdir", "Kürt dili Farsça kökenlidir", "Cemşid, efsanevi İran krallarından biridir", "Zerdüştlük, Ezidilik, Mazdaizm İran dinlerinden olup Kürtlere buradan geçmiştir" gibi sloganlarla karşılaşıp dururuz. Hatta devrimci Kawe ve Dahak Olayı'nı bile İran kültürüne bağlayan şaşkınlıklarla karşılaşmaktayız. (...) Ancak hangisi daha önce vardı? Hangi kültür daha eskiydi? Sorularını yanıtlarken objektif olmak, bilimsel olmak zorundayız. Kürt Guti Devleti'nin başlangıcı, İran tarihinin başlangıcından 2450 yıl daha eskidir..."* (Bender, 1991a: s. 16, 17).

Gerek Kürt tarihi açısında ve gerekse Kürt Réya Heqi itikatı (Bâtınî Kızılbaş Aleviliği) süreği açısından Pişdadiyan klanının tarihsel konumu bu çalışmamızın bütünlüklü sonucunda daha da anlaşılacaktır. Birazdan gösterileceği gibi, Pişdadiyan sülalesinden Şah Tahmuris'in[189] oğlu Çemşid (Cem) Cem, Çemşid, Hurşid, bağlamında anlatılan mitik ve tarihsel gerçekliklerin ana kökeni; antik Kürt aşiretleri listesinde (H. 400/M. 1010) yer alan Pişmadi/Pişdadiyan Cemaatinin adıyla ortaya çıkacaktır. Günümüze kadar yaşatılarak gelen bu antik krallık hanedanının adı,

189. Safevi devleti'nin (1501-1786) hanedanlarından olan Şah İsmail'in (1487-1524) oğlu I. Şah Tahmasp (1514-1576) adının kaynağı, Pişdadiyan klanındaki Çemşid'in babası olan Şah Tahmures/Tahmuris'den kaynaklandığı böylece anlaşılmaktadır. Söylemez'in aktarımına göre; "İbnu'l-Belhi, *Farsname'de* Huşenk'den sonra iktidara gelenTahmures döneminde ise ilk alfabenin bulunduğunu, at ve merkep gibi hayvanların eğitilerek binek ve yük için kullanılmaya başlandığını, keza hayvanların yün ve kıllarından elbiseler yapıldığını, bu amaçla Merv ve İsfahan'da birçok dokuma atölyesinin inşa edildiğini söylemektedir (Söylemez, 2002: s. 491).

yazılı kaynaklarda farklı türevsel formlarla yer almıştır. Bu isimler arasında, Peşdad, Pedadiler, Pişdadiyan, Pişmadiler, Peşmadan Bişdadi ve benzeri versiyonları ilk göze çarpanlardır. İsmin geçtiği ilk yazılı kaynak ise hiç kuşkusuz Spitama Zerdüşt/Zerdeşt'in (Zarathustra, MÖ 628-551) kutsanan *Avesta* kitabıdır. Bu kaynakta Peşdad olarak tanımlanan aşiret/sülale/klan, mitik ve tarihsel bir gerçeklikle sunulan Dağın Kralı namzetiyle de anılan, ilk yaratılmış insan olan Gayomard'ın (Gilşah, Girşah) mensubu ve lideri olduğu aşirettir (*Avesta*, 2012: s. 303). *Avesta*'dan sonra, İran milli efsanesi olarak da anılan ve gerçek adı, Hakim Abul-Qāsim Ferdowsī Tūsī olarak da bilinen Firdevsi'nin (940-1020) Gazneli Mahmut (971-1030) için yazdığı (sonrasından ihtilafa düşüp, zulmünden kaçmıştır) ve 60 bin beyitten oluşan *Şahname*'sinde (1010), Pişdadi hanedanlığı etrafında döngülenen olaylar haklarında birçok malumatlar sıralanır:

"Šāhnāmeh ya da Şehname, tarih öncesi zamanlardan başlayıp Sasani İmparatorluğu sonuna dek tüm eski İran krallarını inceler. Bunlar; Keyûmers (Orta Farsça: Kayômart), Hōşeng, Tahmûrâs, Cemşid, Zahhak, Feridūn, Menûçehr, Key Kubad, Key Kâvus, Key Hüsrev, Bahman, Dārā (III. Darius), Iskandar (Büyük İskender), I. Ardaschir, I. Šāpūr, Hormoz, V. Bahrām, Chosrau, III. Yazdgird gibi krallar, ana tema Zabulistan prensi efsanevi kahramanı Rostam (Rüstem), Esfandiār (Goštāsp'ın oğlu) ve Afrāsiab gibi kahramanları ve suçluları içerir" /03.03.216.

Bir diğer üçüncü eski eser, *Farsname*'dir. Coğrafyacı ve tarihci Ebu'I-Meali el-Belhi**,** *Farsname*'sini hangi tarihte tamamlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1105-1116 yıllarında (bazı kaynaklarda ise 1092 yılında yazıldığı belirtilmektedir) Farsça kaleme almıştır. İlk bölümünde Peşdadiyan hanedanlığıyla ilgili bilgi veren *Farsname* hakkında; Ahmet Eflaki'nin (ö. 1360) "*Ariflerin Menakıbeleri'*ni de (1318) çeviren (1986) Tahsin Yazıcı (doğ. 1922)[190] şunları belirtir.

---

190. Tahsin Yazıcı, "*Diyanet İslam Ansiklopedisi*" 1999 Cilt: 20, s. 529; Ayrıca, Ebu'I-Meali el-Belhi ve onun eseri olan *Farsname*'sinin içeriği hakkında yine M. Mahfuz Söylemez'in "Kitap Tahlili" adlı makalesine bakınız. "

> *"Eserin İslâm öncesi İran tarihiyle Müslüman Araplar'ın Fars'ı fethine kadar olan üçte ikilik bölümü Hamza el-İsfahânî'nin eserine dayanmaktadır. Geri kalan bölümde ise bölgenin özellikleri ve topografyası hakkında coğrafî bilgilerin yanı sıra İslâm'dan önce İran'da hüküm süren* ***Pişdâdî, Keyânî, Eşkânî ve Sâsânî*** *hânedanları ile Hz. Ali devrine (656-661) kadar gerçekleştirilen İslâm fetihleri, bölgede yaşayan kabileler, burada görev yapan kadılar ve emîrler hakkında bilgi verilir"* (Yazıcı, 1999: s. 529).

Avesta'ya göre Gaya, yaşam demektir. Gayomard, Peşdad hanedanın kurucusu aşiret, ilk ölümlü insan (*Avesta*, 2012: s. 476). Bu isim, başta *Farsname*'de olmak üzere birçok kaynakta Keyumers/Keymirs olarak da geçmektedir (Söylemez, 2002: s. 491). Bazı kaynaklarda Gayomard, Zerdüşt'ün *Avesta*'sında Âdem olarak da tasvir edilmiştir.

> *"(... Behli), Pişdadiler'in ilk hükümdarı Keyumers'in, yeryüzünün ilk kralı olduğuna inanıldığını söylemektedir. Hatta bu kralın Hz. Âdem olduğuna inananların dahi bulunduğuna, bazı kimselerin de Keyumers'in Hz. Nuh'tan sonra yaşadığına ve soyunun Ham b. Yafes b. Nuh'a dayandığına inandıklarını belirtmektedir" (Söylemez, 2002: s. 491).*

Seyfi Cengiz, Movses Khorene, Medler'in adını Marats olarak yazar. Horenli'nin Med ve Bactri sözcüklerini bir ve aynı halkın adları gibi kullandığını, son dönem yazarları arasında Bactri, Bahtiyari ve Bohtiler arasında özdeşlik kurallara raslandığını da belirtir (Cengiz, 2011: s. 14). Marats adını, Gayomard'ın Mard adına bir referans olarak kabul etmek de mümkündür. Bütün ilgili lügatlarda Farsça ve Kürtçe bir sözcük olan Peş/Piş: Ön, ön taraf. Başkan, önder manalarına gelmektedir. Pişdad; ilk kanun koyucu, Pişdadi, padişah anlamında da kullanılmakta olup, Padişah kavramının kaynağının Pişdad olduğu da sanılmaktadır. Pişdadi isminin kaynağını, *Farsname*'nin müellifi Behli şöyle açıklamaktadır:

"Keyumers'in ölümü üzerine Huşenk'in kral olduğunu ve uzun bir hayat sürdüğünü, yeryüzünde yargı sistemini ilk kuran kişinin Huşenk olması nedeniyle kendisine Pişdad (ilk kanun koyucu) denildiğini ve kendisinden sonra gelen kralların bu yüzden Pişdadiler olarak adlandırıldığını belirtmektedir" (Söylemez, 2002: s. 491).

Devamında Mahfuz Söylemez, Huşeng'le alakalı olarak şunları da dile getirir: "Selçuklu Dönemi'nde bile bazı aydınların, Huşenk ve kardeşi Veykres'in peygamber olduklarına, yine Huşenk'in demiri ilk bulan ve demirden alet yapan ilk şahıs olduğuna, yaptığı aletler ile ağaç kesip bu ağaçların dallarından ev inşa eden ilk şahıs olduğuna, aynı şekilde ahşap ve demir silahların da ilk kez onun tarafından yapılıp kullanıldığına inandıklarını bununla da kalmayarak, onun zamanında ilk çiftçiliğin yapıldığına, koyun ve sığır gibi bazı küçük ve büyükbaş hayvanların onun tarafından evcilleştirildiğine inandıklarını da kaydetmektedir. Yine Sus ve Babil gibi antik şehirlerin de Huşenk döneminde kurulduğunu söylemektedir" (Söylemez, 2002: s. 491).

İslam öncesi İran'da Pişdadi, Keyani, Aşkani ve Sasani hanedanlarının periyodik gelişimleri içinde cereyan eden, iç içe geçmiş mitik ve tarihsel olguların Kürt tarihindeki gizlenmiş yansımaları henüz yeterince gün yüzüne çıkarılmamıştır. Bazı kaynaklar, yukarıdaki hanedanlık tasnifi içinde yer alan Peşdadiler'in ve Keyaniler'in, İran'ın gerçek tarihinde olmadığını ve dolayısıyla bunları mitolojik sayarken, Aşkanileri Partlarla, Sasanileri de İran bağlamında ele alıp, değerlendirirler[191]. Oysa Şıx'ın şeceresinde (M.1010) Sasaniler hariç, Pişdadiler, Aşkaniler ve Keyaniler (Kikan) Ekrâd/Kürt Cemaati olarak adları zikredilmiştir. Buna karşın şecerede, Sasani hanedanı adının olmayışı ve diğer üç hanedanın adına Ekrâd tasnifinde yer verilmesi, tarih yazımı açısında önemli bir veri olsa gerekir. Zira Farslardan çok, asırlardan beri Kürtler arasında Pişdadiler dolayımlı kaynaklar-

---

191. Yabancı kaynaklardan elde ettiği bilgilerle Pişdadilerle birlikte, eski Medya toplumlarının periyodik süreçlerine ilişkin daha geniş malumat için ayrıca bkz. (Cengiz, 2011: s. 11-13).

da, Çemşid, Dehak, Kawa (MÖ 612), Newroz, Ayin-i Cem ve benzeri (Xemgin, 2011: s. 108; Bender, 1991b: s. 136; Yalgın, 2015: s. 6) anlatılar, bütün mitsel sembollerin temel kurucu figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan Sasan ile ilgili bazı anlatımlar içinde şunlar yer almaktadır. Sasani imparatorluğunun kurucusu I. Ardeşir'in (Behram) (dönemi: 226–241) oğlu ve aynı zamanda bir Magi/Magu, Zerdüşti rahibi olan Sasan, kız kardeşinin kraliçe ilan edilmesi karşısında, bölgeden/evden ayrılır ve Kürtler içinde yaşar. Sonrasında babasının tahtına çıkarak, yönetimindeki topluluklar onun adına atfen Sasan, Sasaniler (MS 226-651) derler ve artık bu isimle anılırlar. Bir diğer anlatımda ise İmparatorluğun adı, I. Ardaşir'in dedesi Sasan'dan kaynaklanmaktadır (Söylemez, 2002: s. 494; Cengiz, 2011: s. 12; Korkmaz, 2011: s. 514; Bulut, 1998a: s. 177). Son Persi/Faris kraliyet hanedanı olam Sasani konusunu sonlandırmadan önce burada farklı bir bilgiyi paylaşalım. Bazı kaynaklarda Sasani hanedanlığının kökeninin, Kürtlere dayandığına ilişkin veriler bulunmaktadır. Örneğin Sasani (MÖ 550-226) döneminde, bir feodal beyin Ardeşir'e gönderdiği mektupta, şunları yazdığı belirtilir: "Sen sefil Kürt, böyle bir saray yaptırmaya nasıl cüret edersin?"[192]

Ermeni tarihçi Moses Khorene[193] Zerdüşt'ü, bir Med kralı

192. Herrzfeld, *The Persian Empire*, s. 255'den aktaran Gürdal Aksoy, *Bir Söylence, Bir Tarih* Newroz, Ankara, Yurt Yay. 1998: s. 178.

193. Mesela, ilk Ermeni tarih yazıcılığının babası olarak da bilinen (ki yazıcılığına karşı çiddi eleştiriler de söz konusudur!) Rahip Horenli Movses (Movses Horenatsi) Muş'un Horn, Horni, Hornuk Köyü'nde, 4. yy.'ın ikinci yarısında doğduğu sanılmaktadır. Söylentiye göre MS 5. yy.'ın başında *Kitab-ı Mukaddes*'i Ermeniceye çevirmek için dil öğrenme amacı ile Suriye, Mısır ve Yunanistan'a gönderilen kimseler arasında yer almıştır. 446 yıllarında Atina'ya ve Bizans'a gitmiş, Yunan dilini ve mitolojisini öğrenmiştir. En sonunda Ermeni tarihini yazmış. İranlılar, Horenli'yi 481 yılında Ermenistan'a Marzban (Vali) tayin etmişler. Bir yıl sonrasında isyan ettiği için öldürülmüştür. Bazı kaynaklara göre Horenli Movses'in asıl yazdıklarını ciddi bir şekilde eleştirenlerde bulunmaktadır. Örneğin onun yazdıkları arasında, Süryani masalları ve mitleri, Metopotamya tradisyonlarıyla birlikte Ermeni masalları yer almaktadır. Bazı kaynaklara göre ise aslında onun ilk yazdıkları, günümüze ulaşamadan kaybolmuştur (Uras, 1987: s. 6, 10, 11, 12, 13, 14).

olarak göstermektedir. Aynı zamanda Pişdadilerin, Medler içinde çıkan bir hanedanlık olduğu bilgisi de vardır (Cengiz, 2011: s. 67; Bulut, 1998a: s. 177). Bir bakıma diyebiliriz ki; Peşdad/Pişdadiyan Aşireti, eski Batı İran'ın Dicle kıyısında bulunan, yedi şehirin başkenti olan ve Arapların Medain dedikleri Medyalı Kürtlerin ilk aşiretidir. Pişdadiyan klanı, MÖ 750 yıllarında Medya bölgesinde hüküm sürmüş bir kraliyet hanedanlığıdır. İslam öncesi Fars dili ve edebiyatı alanında çalışmaları olan Prof. Dr. Nimet Yıldırım; Zerdüşt'ün babasıyla annesinin soyları Pîşdâdîler hanedanının altıncı hükümdarı Ferîdûn'a eriştiğini belirtmektedir. Yıldırım, kaynaklarıyla birlikte Pişdadiler hakkında verdiği bilgiler içinde şu verileri önemsenmelidir:

> *"Pîşdâdîler: İran millî tarihinde İslâm öncesi çağlarda eski İran'da egemen olmuş ilk hanedan, Pîşdâdîyân: Pîşdâdîler adıyla bilinen sülaledir. Keyûmers ile Keykubâd arasındaki dönemde yaşamış ve Îrânşehr'de egemen olmuş hükümdarların bağlı olduğu Pîşdâdîler hanedanın kurucusu, lakabı "Pîşdâd" olan Hûşeng'tir. Pîşdâdîler sülalesinin ilk hükümdarı Keyûmers, ondan sonra hükümdar olanlar ise, Hûşeng, Tehmûrs, Cemşîd, Dahhâk, Ferîdûn, Menûçehr, Nevzer, Efâsyâb, Zû/Zâb ve Gerşâsp'tır"* (Yıldırım, 2009).

Tarihsel süreci içinde; Pişdadi hanedanları sırayla tahta geçerler. İlk ölümcül insan/Âdem olan Gayomart ölünce yerine, ateşi ilk keşfeden ve kutsayan oğlu Huşank geçer. Huşeng'den sonra yerine oğlu Tehmürs, sonra da, Güneş ve ışığın sembolü sıfatını taşıyan Tehmürs'ün oğlu Cemşid hükümdar/kral olur. Çemşid, zalim Dehak tarafından katledilir. Oğlu Feridun, bir halk hareketiyle Kawa ile birlikte (bazı anlatılarda Feridun ile Demirci Kawa aynı kişiliklerdir, bazı kaynaklara göre de, Dehâk tarafından öldürülen Çemşid, Feridun'un babasıdır) Dehak'ın saltanatını yıkar ve onu esir alır (Şeref Han, 1990: s. 17-19). Yine bazı yazılı kaynaklarda MÖ 600'lü yıllarda, Kassitlerin (MÖ 2000-MÖ 100) Zağros bölgesine, "Çemşid Devleti" derlerken, Medler'e ise "Feridun Devleti" adı verilmiştir (Bender, 1991b: s. 136).

Pişdadiyan hanedanlarının üçüncüsü olan ve *Avesta*'daki kutsanan adı, *Çoban Yima* olarak anılan zaat-ı şahane; *Çemşid*'dir. Örneğin *Avesta*'da *Çoban Çemşid'in* adına yeminler, dualar yapılır. Onun, nurdan bir güneş parçası olduğu betimlenir (*Avesta*, 2012: s. 145, 200, 476, 479). Kral Çemşid'in, kök ismi olan *Cem,* Bâtınî Kızılbaş Alevilerdeki *Ayin-i Cem* adına, "aydınlık, nur, ışık, ay" anlamına gelen Şid ise hem Mürşid ve hem de Şid Naci anlatımlarına kaynaklık etmiştir. Klasik Fars, Kürt ve Türk (divan) edebiyatında bir remiz olarak *bezm-i cem* tamlaması sıkça kullanılmıştır. Bundan kasıt, ilk defa içki meclisi kurarak "*bezm"*i, yani *içki meclisini/toplantısını* organize eden Cemşid olduğu için *bezm* ona izafe edilmiş ve buna "*bezm-i Cem"* denilmiştir. *Cemşid'in başkanlık ettiği toplantı, meclisi* anlamıyla birlikte, *şahlar, hükümdarlar, sultanlar meclisi* manasında ifadesini bulmaktadır.

1010 yılında, Şıx'a şeceresi verilirken, aynı yıl Fars şairi Firdevsi (940-1010) tarafından, tamamlanmış *Şahname*'de, Çemşid'e yer verilmiştir. Bir görüşe göre Cemşid yedi yüz, bir düşünceye göre de bin yıl yaşamıştır. *Güneşin doğuşuyla birlikte oturduğu tahtında taç ve kaftanıyla parlayan Cem'e, bağlıları* ışık şahı *anlamına gelen,* Cemşid *adını vermişlerdir*. Bütün bu takdis ruhuyla Cemşid'in*, ışık/nur/güneş'in bir parçası, güneşin oğlu* olduğuna inanılır (Korkmaz, 2011: s. 413, 416, 417). Pîşdâdîler hanedanının beşinci hükümdarı Ferîdûn ise, beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Pişdadilerle alakalı olan bazı mitik efsaneler içinde en dikkat çekenler arasında şunları sıralıyabiliriz.

Pişdadi klanının kahraman hükümdarlarından birisi olan *Zav'dır (Zû/Zâl /Zabzu)*[194]. Zab, İran halkına zulüm eden Turan

194. Zap(b) su; Başta Van'ın doğusunda olmak üzere birçok akarsuyun birleşerek Hakkâri dağlarını yarıp, Çukurca'nın batısından geçerek, Musul'un 40 km kadar güneyindeki Dicle Nehri'ne dökülür. Ayrıca Dicle'nin doğusunda yer alan Küçük Zap Su ile Diyala Nehri arasında kalan bölgenin güneyine ise tarihte "Gut/Gutium" adı verilmişti ki, bu bölge Sümerlerle bağlantılıydı. Dicle'nin büyük kollarından biri olan Zap su nehiri; Ksenophon'un (MÖ 430-355) *Anabasis*'inde (*Onbinlerin Dönüşü* MÖ 401-400) "Zapatas" olarak geçer (Ksenophon, 2010: s. 68, 261). Şeref Han, bu ırmağı Zé olarak verir (Şeref Han, 1990:

hükümdarı Peşeng'in oğlu Efrasiyab'i yener (Korkmaz, 2011: s. 548). Yine Kürtler tarafından da adından sıkça söz edilen Afganistan ile İran toprakları arasında Hindukuş Dağları eteklerinde yer alan (Zabulistan) Zabul vilayeti doğumlu Zaloğlu Rüstem[195] anlatısı da bu bağlamda önemlidir. Şeref Han, Firdevsi'nin onu; "Rüstem-i Kürdi olarak tanıttığını" belirtir (Şeref Han, 1990: s. 23). Efsaneye göre; doğduğunda saçlarının beyazlığından ötürü, " *kocakarı*" anlamına gelen *Zal* adıyla ünlenen bu ünlü kahraman, Sam'ın oğlu ve Rüstem'in de babasıdır. Pişdadi hanedanının sonuncusuna ve devamındaki Keyani hanedanlarına üstün hizmetlerde bulunmuşlardır (Korkmaz, 2011: s. 544). Bugün Güney Kürdistan'daki Süleymaniye (Sımémani) kentine bağlı, Pişdar adında bir ilçesi vardır. Pişdar bölgesi eski bir yerleşim birimi olarak Pişdadiyan Aşireti'nin bazı klanlarının yerleşik olduğu bir bölge olduğundan, kendi adlarıyla anılmıştır. Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinde Ekrâd/Kürt Cemaatlerinin listesinde 11. sırada adı zikredilen Pişdadiyan Cemaatinin tarih öncesi kökleri hakkında kısaca bazı malumatları aktardık. Elde edilen ana öğelerden de anlaşıldığı gibi, şu âna kadar eksik ve yanlış bilinen bazı olgusal gerçeklikleri, bu ön çalışmayla bilince çıkarmayı hedefledik.

12) Cemeât'u Ozmanân/Osmanan

Şecerede Osmanan/Ozmanân Cemaati olarak kaydedilen bu aşiretin ilk verilerine "Şeyh Osmanlu" adıyla; 16. yüzyılda Çemişgezek sancağına bağlı, Belde nahiyesinin toplamda on kö-

s. 126). Kurmanci Zapso, Türkçeleşmiş haliyle Zap Suyu denilen bu ırmağa Süryanice; Zovo'elyo/Zava' Ellya denilmektedir. Bu ırmak, adını Pişdadiyan hanedanlarından olan Zabzu'dan aldığı düşünülebilir. Zapsu'nun etimolojik verilerini bir araya getiren Bilal Aksoy'un bu çalışmasına ayrıca bkz. (Bilal Aksoy, *"Anadolu'da Yer Adlarının Kökeni -II*" *Munzur* Dergisi, 2001/3 sayı: 7, s. 17-23).

195. Dr. Mohammed Mokri'nin, Firdevsi'nin (940-1020) *Şahname*'sine (1010) atıfta bulunarak; "Zaloğlu Rüstem'in Kürt oluşuna" vurgu yapıldığına dair aktarımların bulunduğunu bellirtir (Mokri, 1997: 129, 130).

yünde yerleşik kayıtları bulunmaktadır (Ünal, 1999: s. 213). Yine 16. yüzyıl aynı Osmanlı arşiv kayıtlarında; 998 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyarbekir Defterinde (Amid, Mardin, Musul, Ergani, Çermik, Siverek, Kiğı, Çemişgezek, Harput, Ruha, Siirt), Seyh Osmanlı Aşireti: (BOA; 1998: s. 165) ve Seyh 'Ömerlü Ekrâd'Aşireti (BOA, 1998: s. 168) kaydedilmiştir. 11. yüzyılda, Osman adına bir Ekrâd Cemaatinin oluşu, ilk bakışta günümüzde, Dersim aşiretleri listesinde bu isime rastlanılmayışı kısmen de olsa düşündürücüdür. Lakin Osmanan Aşireti'nin gerek Kürt tarihinde ve gerekse geçmiş yıllarda Dersim tarihinde belli bir yerinin oluşu anlaşılmaktadır. Hatırlatalım, 16. yüzyıl Çemişgezek kayıtlarında Havik nahiyesinde meskûn Şeyh Ömerlü Aşireti'nin adı da zikredilmiştir (Ünal, 1999: s. 216). Görüldüğü gibi geçmiş asırlarda; Osman ve Ömer adlarındaki bazı aşiretlerin Dersim ve çevresinde yerleşik olduğu yadsınmamalıdır. Örneğin Dilşa Deniz, Metin Küçük'ten aktardığına göre, geçmiş yıllarda Mazgirt merkezli Derwéş Gewr Ocağı'nın bağlıları arasında Osmanan Aşireti'nin adını zikreder. Bu bilgiye göre, bölgedeki Osmanan Aşireti'nin tümü, Muş ili Varto ilçesinin merkez köylerinde yerleşik gözükmektedir (Deniz, 2013: s. 273). M. Sadık Yiğitbaş, 1950 yılında hazırladığı *Kiğı* adlı çalışmasında Hösnek nahiyesine bağlı Osmanuşağı Köyü'nün adını verir (Yiğitbaş, 1950: Cetvel 5). Kürt aşiretleri listesinde, Os köklü aşiretlerin bir dizi tasnifini yapan Izady, bu konuda kısaca şu malzemeleri sunmaktadır. Hoaylan konfederasyonu içinde yer alanan Osmanawend; Kirmanşah"ın doğusunda, Sonqor dolaylarında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanîdirler" (Izady, 2007. s. 166). Yine Pehla (Feyli) konfederasyonuna bağlı Osivend Aşireti'ni de buna eklemek gerekiyor (Izady, 2007: s. 168).

Orta İran platosunda, Kaşan-Kum bölgesinde yerleşik olan Ossanlı (Germsar ve Veramin, Laki konuşurlar, Yarisani ve Şiidirler) Aşireti yaşamaktadır (Izady, 2007: s. 164). Laki konuşan ve Yarisani inancına mensup Ossanlı Aşireti'nin, Osivend Aşireti'yle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Izady, 2007: s. 169). Mahabat'ın Güneyinde Osmanbegi Aşireti bulunmaktadır

(Izady, 2007: s. 166). Yukarıda sıraladığımız bütün bu donelerden azade olarak, aşiretin kökü olan Os/Uz/Us kelimesi hakkında Faik Bulut farklı bir etimolojik açılım getirir. *Avesta* kaynaklı "Uz" yerine ibaresinin *gün batımı zamanı, grup zamanı* olduğunu belirtir. "Uz" ön ekinin, aslında *Uza/vuza* diye okunduğunu ve bunun günümüz Kürtçesinde "*kaldırma kuvveti/gücü"* manasına geldiğini aktarır (Bulut, 2006: s. 188). Ola ki aşiretin gerçek adının bu kaynaktan gelmiş olabileceği, zamanla ya da 16 yüzyılda Osmanan adıyla tahvil edilmiştir. Zira Arapça-Türkçe çevirisinde, Uzemenân olarak da okunmaktadır. Kaldık, şecerenin 1997 yılındaki terçümesinde Uzemenâan olarak yazılmıştır. Hem buradaki Uz; kaldırma kuvveti/gücü köküne, Menân son ekinin gelebileceği de düşünülmelidir. Uz ile Menân'ın bileşimiyle aşiretin adının meydana geldiği mantıken olasıdır.

13) Cemeât'u Mânânan/Demenan

Milat öncesine ait yazılı kaynaklarda topluluğun topografik ve onomastik adlandırmaları arasında "*Man, Minni, Manna, Menni, Mena, Mannu, Manner, Manai"* vb türevleri bulunmaktadır. Mânânan adı, Kurmanci'nin toplumsal adlandırmalardaki çoğul eki olan (an) ekiyle şecerede tanımlanmıştır. Antik Hürri, Guti, Kasit, Urartu topluluklarının en son Medler şemsiyesi altında bütünleştikleri ve sonrasında aynı isimlerle günümüze kadar geldikleri, bu çalışmamız sonucunda anlaşılacaktır. Önce antik Manan hakkında kaynaklarda varolan bazı malumatları kısaca aktaralım; Seyfi Cengiz yabancı kaynaklardan edindiği bilgiler ışığında Mana'ları modern tarih sahnemize şöyle taşır:

> *"Manlar adıyla bilinen halk, Urmiye Gölü güneyi ve doğusunda, yani modern İran Kürdistanı'nda yaşadı. Bazı kaynaklar Manna ülkesini Urmiye Gölü ile Küçük Zap kaynakları arasındaki topraklar olarak tarif ederler. Bu bölgede aynı adı taşıyan bir krallık halinde örgütlenmişlerdi. Tevrat'ta bu krallığa Minni adıyla referans verilir.*

Onları daha çok Asur ve Urartu yazıtlarından tanıyoruz. MÖ 856'lardan itibaren Manne'lerden söz edilmektedir. Örneğin III. Ramman Nirari (Adad Nirari: MÖ 805-781), Man ülkesine ve Medler üzerine yaptığı seferini kaydetmiştir. İran platosuna kendi yönetimini dayatmak isteyen Asurlular'a karşı yüzlerce yıl direnmiş olan Mannalar'ın ülkesi (Urmiye Gölü bölgesi), D. M. Lang'ın aktardığı bilgilere göre, MÖ 610-590 yılları arasında Medler tarafından ilhak edilir. Böylece Mannalar'ın tarihi bir noktadan sonra Medler'in tarihi ile karışmaya başlar (Cengiz, 2011: s. 10).

Bütün bunlara ek olarak Ethem Xemgin, konumuzun tarihsel gelişimi hakkında farklı detayları ele almaktadır! Mesela MÖ 2100 yıllarında, bu bölge Hurrilerin bir yerleşkesiydi. Sulak ve verimli toprakların sahibi olan antik Manna ülkesi, Hazar Denizi ve Urmiye Gölü arasındaydı. Manna ülkesi 4 ayrı bölgeden oluşmaktaydı. Manna halkı[196] at ve sürü besiciliğinden ticaretle uğraşmaktaydı. Belki de bundandır ki, Asur kralı III. Salmanassar MÖ 829 yıllarında ilhak etmek için savaş açtı. Bununla birlikte Urartu kralı Maneu'da, aynen Asurlar gibi Mannerlere savaş açtı. Sonra Mannerlerle, Urartular (Kral Maneu'nun oğlu 1. Argişti) birleşerek Asurlara karşı koydular. Bu süreçler, Asur, Mannerler ve Urartular arasında sürekli yaşanan savaşlarla anılmaktadır. En son; MÖ 716 yıllarında Urartular, Mannerler ve bölgedeki Med Kürt aşiretleri Asurlara karşı birleştiler. Kuzey'den gelen İskitler (MÖ 8. yy.), başlangıçta Mennerleri hâkimiyeti altına aldılar. Derken, Asurları yenen birleşik Medan-Kürt aşiretleri bölgedeki İskitleri, Mannerleri ve Urartu aşiretlerini de kendi şemsiyesi altında toplayıp bünyesine kattı (Xemgin, 2011: s. 118, 120). Bir bakıma bölgede bulunan birçok antik klanlar, başkenti Aktabana, dini Zerdüşti olan Med (Midiya) imparatorluğu (MÖ 549-858) bünyesinde Kürt klanları formuyla delişip, modern Kürt aşiretleri isimleriyle günümüze kadar geldiler.

---

196. Bazı kaynaklarda, MÖ 9. yüzyılda Manai ile Medler; Guti tanımı içinde ele alınmıştır (Şavata, 2015: s. 203).

Günümüzdeki Kürt aşiretlerinin antikçağlara ilişkin olan serüvenleri hakkında Izady, tarih yazımımız açısında önemsenmesi gereken çarpıcı veriler sunmaktadır. Çalışmasında, antik dönem olarak adlandırdığı (MÖ 3000-400. yüzyıl) bu zamansal periyotta, Hurriler içinde süzülüp günümüze değin gelen Kürt aşiretlerinin adlarını veren Izady, şunların altını çizer. Kürdistan'daki Hurri devletlerinin MÖ 7. yüzyılda Medler altında birleştiklerini ve Kürt tarihinin 3000 yılık Hurri evresi boyunca sayısız Krallıklar ve Prenslikler oluşturulduğunu belirterek, bunların adlarını sıralar. Bunlar içinde Mana adını da zikreder (Izady, 2007: s. 71). Bütün bunların dışında; tarihöncesi (Prehistorik) çağlara uzanan antik Mana ülkesi ve Mananlılar sadece Urmiye Gölü çevresi değil, Urmiye çevresi dışında, eski Dersim bölgesinde varlıklarını, günümüzde de modern adlarıyla hâlâ sürdürmektedirler, MÖ 856 yıllarında Asur ve Urartu kroniklerinde Dersim bölgesi, "Manna Ülkesi" olarak anılmaktadır. Yerleşik halkının da "Manne-Manna-Manalar" olduğu bilgisi verilmektedir. Buna paralel, Bizans ve Ermeni kayıtlarında bölgenin adı Mananalik, Mamlis olarak da geçmektedir. Peki, tarihsel köklere sahip olan Manan coğrafyası, tarih yazımlarında hangi bölgenin sınırlarıyla ifadesini bulmaktadır?

Bu konuya, Ermeni Rahip Sebeos tarafından, MS 660'larda yazdığı sanılan kroniklerde değinilmiştir. Seyfi Cengiz, bu verilere atıfta bulunan, modern Ermeni tarihçilerinden Nicholas Adontz'dan (1871-1942) aktardığı şu cevabı vermektedir:

> *"Manalik (Man-alik, Mananalı) bu adın ilk kez Sebeos'ta geçtiğine işaret eden Adontz, Manalik Eyaleti'nin antik Derjan'a bitişik olup onunla birlikte bugünkü Tercan kazası sınırları içine girdiğini söylemektedir. (...) Fırat'a dökülen ve adını bu bölgeden alan Mananali Nehri vardı. Mananali Eyaleti'ni suladığı tahmin edilen bu nehir, Adontz'a göre Mamahatun önlerinde birleşen birkaç koldan oluşan modern Tuzla Suyu olmalıdır. Özetle Manalik (Mananalı, Man-ali, Man-ian), Haç (Xaç) Dağı ve bu dağın uzantısı olan Bağır Baba Dağı'ndan kuzey-*

de Tuzla Suyu'na uzanırdı. Tuzla Suyu'nun ana kolu olan güney kolu eski Manalik ve Derjan eyaletlerini birbirinden ayıran sınırdı. Fırat ise (Kötür'e dek), Manalik'i Ekelaç'tan ayıran sınır olmalıydı. Tuzla ötesinde de Derjan toprağı başlardı. Derjan ile Karin (Erzurum) arasındaki sınır noktası Xaldoy-aric kalesiydi ki, burası Aşkale ve Sirçeme Deresi civarındaki modern Büyük Koğdariç'tir. Manalik adının kökü benim görüşüme göre Man-Maman etnik adıdır" (Cengiz, 2011: s. 109).

İşin aslını sorarsanız; yukarıdaki bu yazılı veriler, Mananalik (eski Dersim bölgesi) ülkesinde (Aksoy, 2012: s. 239) yaşayan sadece Mamanlar değil, aynı zamanda Mannalar da yaşamaktadırlar. Mannanalis ülkesi, sadece Mamanlar (Gal Meman/Galmam Ocağı) özdeş tutarak bu topografik adlandırmaya bir sınırlama getirilmemelidir. Zira Şıx'ın şeceresinde, 13. sırada Cameat-u Mânânan'ın adı yazılırken, 34. sırada ise Cemeât-u Galmemân adı da, ayrıca zikredilmiştir. Böylece eski Dersim'in (Mananalis/Mamiké) bu iki antik aşiretinin aynı bölgeyi, günümüze kadar paylaştıklarını görmekteyiz. Heredot (MÖ 490/480-424), Yunan-Pers savaşları (MÖ 492-449) hakkında yazdığı Heredot Tarihi'nde, bazı antik aşiretlerin adını anmıştır. Bunlar arasında Thamenaea adını da zikreder (Seyyid Kekil, tarihsiz: s. 248). Thamenaea adının günümüzdeki modern Demenan adıyla benzerliği aslında dikkate şayandır. Fakat, Tunceli eski valisi (1947-49) Edip Yavuz, bütün Kürt aşiretlerinin adlarını değiştirildiği gibi Demânân Aşireti'nin adını Türkçeleştirerek ve Demenanları "Türk" yapmak için bir hayli uğraşır. Aşiretin gerçek adının kuvvetle muhtemelen Heredor Tarihi'nde verilen Thamenaea isminden esinlenerek bu adı Türkçeleştirip; *"Temen, Temelhoran, Temenan*" ve derken nihayet sözü "Demenan"a getirir (Yavuz, 1968: s. 375, 376). Yavuz, bu antik Kürt Aşireti'nin, *Türk* olduğunu savunur.

Demanan Aşireti'nin, Dersim yazılı ve sözlü tarihinde büyük bir yere sahip olduğu herkesin malumdur. Ekrâd-i Mânânan Cemaati Dersim merkezli olup, günümüzde yaygın Kürt coğrafya-

sında Kurmanci ve Kırmanci dillerini konuşmaktadır. Öte yandan Balkanlardaki (MÖ 1000) Trak toplulukları içinde yer alan Dimensi klanının, günümüzde Silopi'de yerleşik modern adıyla bilinen Demenan Aşireti'nin köksel uzantısıdır (Kerim, 2010: s. 201). Zira Kirman yöresinde Dâmini adında bir aşiretin varlığından ayrıca söz edilmektedir (Aksoy, 2009: s. 169).

Çünkü Kurmanci dilinde -de; "İçinde, dahilinde" anlamını veren bir örnektir. Yani –de, öneki; fiil yapıcıdır. Söz konusu burada ismin, Mânân adının başına kök olarak geldiğinde De-Mânân=Mânân toprakları içinde, dahilinde olan bir topluluğu gösterir. Yine Kürtçedeki Da, iki anlamına gelmektedir. Da önekiyle, ikinci Mânân anlamının türetilmesi de mümkündür. Ayrıca Hititce/Hurca Manae'ra; kelimesinin Türkçedeki karşılığı Mane ile birlikte anlamındadır (Mıhotuli, 1992: s. 100). Menan bölgesinde yaşayan toplulukların genel-çoğul anlamlarını da içermektedir. Buna Kurmanci dilinde "Demenan-an" denir. Zamanla son -an eki düşünce, topluluk günümüzde Demenan diye adlandırılmıştır. Bu isim çoğul haliyle, Menanlıları ifade eder.

Yine Kurmanci dilinde "Demeni" adı da tekil=şahısı tarif eder. Menan'lara, "Demenan" adını Kurmanci konuşan Kürtler tarafından verildiği mümkündür. Çünkü Şıx'ın elindeki belgede (11. yüzyıl) aşiretin adı Kurmanci mensubiyet ekiyle "Mânân-an" olarak yazılmıştır. Bütün bunlara eklenmesi gereken bir diğer olgu daha var. Onomastik açıdan Mana, Manan adının Urartu kralı Menau (MÖ 810-785 arası) ile özdeş bir türeve sahip olduğunu belirtmeliyiz. Zira Urartu hanedanlığı içinde Kral Menau; merkezî idareyi, savunma sistemlerini güçlendirmiş, yeni kentler, kaleler inşa ettirmiş ve ülke genelinde büyük su kanalları sistemi inşa ettirmiştir. Mesela Dersim Mazgirt Pertek, Sağman, Palu, Bagin, Anabar kalelerinin onun döneminde yapıldığı sanılmaktadır (Natanyan, 2010: s. 95, 164). Yine Mazgirt adının anlamı, Menua'nın Kenti anlamına geldiği kaynaklarda yer almaktadır. Seyfi Cengiz ilgili çalışmasında Manau adını, Galmem/Galmeman adının kaynağı olabileceğinden şüphelenir (Cengiz, 2011: s. 98). Biz ise buna ek olarak ve hatta bu görüşten de önce; Me-

nau/Mennas onomastik adını, yine Menan/Menan-alis topografik adıyla birlikte Demenan adının kaynağı olarak düşünmekteyiz.

Tunceli eski valisi Edip Yavuz, Ermeni tarihçisi Çemciyan/Çamiçyan'ın (Mikael Vartabet Çamçiyan; *Ermeniler'in Tarihi* -Venedik, 1881 -e.y.) 665, 717 ve 1394 yıllarının kronolojik olaylarını, aktarımları arasında, Ermenice Kilise tarihinde Mananalı (Doğu Dersim), Taranalı (Divriği) sancaklarından söz eder. 711 yıllarında Abbasi emirlerine dayanarak Hıristiyanlığı hiçe saydıklarından ve Güneş'e Ay'a taptıklarından bu bölgelerde dinsiz sayılan Pavlakiler ve Tondıraklar'a Aré Vortik (Güneş-Ateş oğulları)[197] denildiğini kaydeder (Yavuz, 1968: s. 139, 344; Natanyan, 2010: s. 145; Umar, 1993: s. 541). Görüldüğü gibi Doğu Dersim olarak bilinen bölgenin en geç 1349 yıllarına kadar "Manalı, Menanalı" olarak anıldığı görülmektedir. Şeceredeki "Cemeât'u Mânânan"ın bölgedeki ana merkezi burası olmalıdır. Bu bölgede o tarihlerde yerleşik olan topluluğun günümüzdeki adı, bugünkü Demenan'dır.

Dersim dışında yaklaşık aynı adlara tekabül eden birçok aşiret ve ezbet adları da bulunmaktadır. Pehla (Feylî) Konfederasyonu bünyesinde "Mamasivend, Mami ve Mamus" Aşiretleri vardır. Bunlar; Bağdat'ın kuzeydoğusundaki Bakûba ile Xuzîstan arasında yaşarlar. Laki konuşurlar ve Yarisanî ile Şiiliği benimsemişlerdir (Izady: s. 167-168). Metin Akis, Tahrir Defterlerine göre "16. yüzyılda Kilis Sancağındaki aşiretlerin İdareleri" adlı çalışmasında "Menanlu taifesi" alt başlığı altında aşiretin nüfus verileri bulunmaktadır (Akis, 2004: s. 19). Yine Mustafa Öztürk'ün "16. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemeâtler-Oymaklar" adlı çalışmasında "Ekrâd/Kürt Cemeâtleri" tasnifinde "Taife-I Ekrâd-ı Menenlu" olarak kaldığı köyler, nü-

197. Aré Vortik deyiminin Ermenice olduğu sanılmaktadır. Fakat Pilvankan Aşireti içinde yaptığımız söz derlemelerinde *yaramaz küçük çocuklar* için söylenen "*Ar é Vitto, Vitto*" deyimleriyle karşılaştığımızı, yeri gelmişken burada bellirtmek isteriz. Kurmanci dilinde Ar; *Ateş anlam*ına gelirken, Vitto ise *yaramaz, uyanık* fiillerine karşılık gelmektedir. Emeni Kıdemli Rahip Boğos Natanyan, 1878 yıllarındaki gezi notlarında *Ezidilerin bu Aré Vortik kökenden geldiğini* bellirtir (Natanyan, 2010: s. 145). Ayrıca Ermeni tarihçileri arasında yer alan Çamiçyan hakkında farklı veriler için bkz. (Uras, 1987: s. 13, 25, 26).

fusu ve ilgili bilgileri yer almaktadır (Öztürk, 2004: s. 69). Görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı kayıtlarında; Menan, Menanlu aşiereti Ekrâd/Kürt olarak kaydedilmiştir.

> *"Taife-i Ekrâd-ı Menenlu" başlığı altında verilen bilgileri şöyledir, "Cop'da yaşamaktadırlar (Mirliva-i Ekrâd Rahie sene 959). Adet-i ağnam, resm-i bennak ve mücerred gelirleri: 2.671" (Öztürk s. 69) ayrıca "Bu Cemeât Com'da yaşamaktadır. Bahadır kethüda ve Hasan Divi Cemeâtleri olmak üzere iki koldur. 31 nefer, 25 hane, 12 bennak ve 36 mücerred olup, 1.616 koş koyunları vardır ve yıllık vergileri 1.000 akçedir. Menenlu'nun Com nahiyesinin Batirke Köyü'nde 11 nefer mevcudu vardır"* (Öztürk, 2004: s. 86).

Menan Cemaatinin bir kolu ise Gerger'de yaşamaktadır. Mendan Aşireti ise Milli Aşireti Konfederasyonu içinde yer almaktadır. Ayrıca Kars ve Maraş'ta da yerleşik olduğunu Türkay'ın çalışmasında görmekteyiz. Sadece aradaki fark, Mustafa Öztürk'ün incelediği belgelerde "Ekrâd", Cevdet Türkay'ın çalışmasında ise "Yörükan" olarak geçmektedir. Zaten Öztürk de bu duruma, haklı olarak şaşırmaktadır. Örneğin; Manenli, Manenlu Cemaati Osmanlı kayıtlarına göre Kars-ı Meraş Sancağında (Meraş Eyaleti) Yörükan Taifesinden gözükmektedir (Türkay, 2005: s. 492). Bu paradoksal durum, Osmanlı arşivlerindeki Ekrâd/Kürt gerçekliğinin nasıl da Türkçe çevirileriyle manipüle edildiğine sadece bir örnektir. Yukarıda Türkay'ın verdiği söz konusu Manenli, Menenlu Cemaati, Dersim < Menan bölgesinin bir topluluğudur.

Yine Sir Mark Skyes, 1911 yıllarında bölgede yaptığı gezi araştırmaları sonucunda elde ettiği veriler arasında aşiretin adını, Domana olarak zikreder. Aşiretin aile sayısını da 180 olarak verir (Skyes, 1915: s. 576). Yine Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı ortaçağ köyünün eski adı, Deman'dır. Osmanlı arşiv belgelerinde ve 1800'lü yıllarda yazılan raporlarda, Menanlı Taifesi, Malazgirt ilçesinde kaydedilmiştir. Sevan Nişanyan, Van'ın Yatıksirt Köyü'ndeki Mendan Kürd. Mendik/Mendan Aşireti'nin adını

verir (Nişanyan, 2010: s. 336). Van'ın (Tuşba) Urartuların (MÖ 8.-7. yy.) başkenti olduğu, yine bu bölgedeki Muşkilerin varlığını biliyoruz. Mendan Aşireti'nin de bu bölgenin en eski kalıtlarından sadece biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kuréşanlı Seyyid Kekil'in verdiği bilgiler arasında Güney Kürdistan, Hakkâri bölgelerindeki Demenan Kürt Aşireti'nin Şafii ve Kurmanci konuştuklarını, Dersim'dekilerin ise Kızılbaş/Alevi inancına mensup, Dımılki/Kırmanci konuştuklarını belirtir (Kekil, tarihsiz: s. 248).

14) Cemeât'u A'rabi Kâsitân/Kasiban

Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinde adı geçen, A'rabi Kâsitân/Kesiban Cemaati ile ilgili yazılı kaynaklarda fazla bir malumat bulunmamaktadır. Bu Cemaatin, Arapların içinde kalarak ve sonrasında Araplaşmış Kürtler olabileceği gibi, Kürtler arasında kalıp ve Kürt kültürü içinde erimiş bazı Arap ailelerinden de söz edilmilş olabilir! Örneğin Mısır'daki Fatımi Devleti içinde Ehlibeyt taraftarı olan Arap askerlerinin varlığı bilinmektedir. Fatımi Devleti (909-1171) yıkıldıktan sonra özellikle bu Arap askerler, Suriye ve Kuzey/Rojava Kürdistan'ına yerleşmişlerdi. Bölgeye yerleşen bu Arap asker ve ailelerin zaman içinde Kürtleşmeleri söz konusu olabilir! Bu bağlamda Suriye'nin Lazkiye iline bağlı, Keseb/Kesab Köyü ve coğrafik olarak Keseb bölgesinde yaşayan bir topluluğun da kastedilebileceği ayrıca düşünülebilir. Ya da bu bölgenin bir Arap coğrafyası olduğundan buradaki Kürt klanları bölge adıyla anılmış olabilirler.

Bu sebeple bazı tarihi veriler ışığında konuyu ele alacak olursak, Araplar içinde sıkışıp kalan Kürt ailelerden-Cemaatlerden söz edildiği mümkündür. Çünkü İslam kuvvetleri karşısında, istemeyerek ya da yarı gönüllülük temelinde, bazı bölgelerde İslamiyeti kabul eden Kürtlerin bir bölümü Araplaşmıştır. Bu konuyla alakalı olarak, araştırmacı Arşak Poladyan eserinde, Arap tarihçisi Yakut Mu'cam'ın "Erbil halkının çoğunluğunun Arap-

laşmış Kürtlerden oluştuğunu aktarır" (Poladyan, 1991: s. 93). Aslında bir Arap tarihçisi tarafından dile getirilern bu gerçeklik oldukça önemlidir.

Yine Poladyan konu ile ilgili bir başka olayıın altını daha çizmektedir. 10. yüzyıllara kadar Kürdistan'ın değişik (Diyarbekir, Musul, Rakka) bölgelerinde Kürtler ve Arapların bir arada, aynı yaşam alanlarını paylaşmaları ve birlikte olmaları sonucunda, ister istemez içsel kanlı çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çatışmaların bir son bulması ve ortak olan İslam dini nedeniyle bazı Kürt aşiretlerinin Araplaştıklarını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Poladyan'ın verdiği bilgiler ışığında; Arap kaynaklarında bilinçli ve kasıtlı bir şekilde, ta 7. yüzyıldan başlayarak, Kürt etnosunun kökeni ve oluşumuna değindiklerini belirtir. Böylece çesitli dini materyelleri ve bölgesel mitolojileri dikkate alan Arap yazarların, kasıtlı bir biçimde Kürtlerin; Sami, Arap ve İran kökenli olduklarını rivayet ettiklerini, değişik Arap kaynaklarından aktarır (Poladyan, 1991: s. 95). Arap kaynaklarında; yalnızca Kürtlerin değil aynı zamanda bölgedeki diğer halkların da zamanla Arapça ve *Kuran*'ın da etkisinde kalarak Araplaştığını yazmışlardır (Poladyan, 1991: s. 105).

Bu tablo, özellikle genç Cumhuriyetin sistematik bir şekilde "Kürtlerin Dağlı Türk!" olduklarını yıllardan beri Kürtlere nasıl da şırınga ettiklerini anımsatmaktadır. Böylece Kürtler üzerindeki etnik temelde sözlü ve yazılı asimilenin kökeni, Araplar üzerinden 7. yüzyıllara kadar dayandığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı arşiv kayıtlarında örneğin; "*Kayidi, Kazaklar, Kazancılar, Kazırlı, Keb, Kebirli vs*" (Turkay, 2005: s. 95) Arap aşiretleri zikredilirken Cemeât'u A'rabi Kâsitân adıyla benzeşir bir Arap Cemaat/aşiret adına dahi rastlanılmamaktadır. 16. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde Araban Taifesinin Maraş, Adıyaman bölgelerinde Yörükan taifesine bağlı olduğuna ilişkin kaydı bulunmaktaydı (Taşdemir, 1999: s. 119).

Cemeât'u A'rabi Kâsitân'ın yakın tarihimizde izini sürdüğümüzde; Dersim'de şu anki aşiretler tasnifi listelerinde "Arap" adına rastlanmamaktadır. Fakat 1938 yılından sonra sürgün edi-

len aşiretler listesinde "Arap Aşireti"nin adı geçmektedir. Örneğin Balıkesir Vilayetine-kazasına "Araplı aşiretinden, tam 17 ailenin zorunlu sürgün-iskânı gerçekleştirilmiştir" (Kalman, 1995: s. 193). Demek ki; 1938'e kadar Dersim'de hatırı sayılır "Arabi" bir aşiretin yerleşik olduğu böylece anlaşılmaktadır. Bununla beraber 1970'lerde hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Urfa'da birçok köyde yerleşik olan bir Arap veya Tamallı Aşireti'nin Kürtçe konuştuğu ve Şafii mezhebine mensup olduğu kaydı yer almaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 308).

11. yüzyılda yazılan şeceredeki adları zikredilen 43 Ekrâd=-Kürt Cemaatleri, elbette aradan geçen 1.000 yıllık bir süre içinde buharlaşıp yok olmadılar. Bunlar, muhitlerinde bulundukları büyük aşiretlerin içinde kaynaşıp, yeni aşiret adlarıyla tanımlandılar. Ya da kendi içlerinde yeni adlarla aşiretleştiler. A'rabi Kâsitân Aşireti'nin de böyle bir sosyolojk süreçten geçtiği mantıken düşünülebilir. Bütün bunlara eklenmesi gereken bir diğer gerçeklik yine 16. yüzyılda Osmanlı arşivinde göze çarpmaktadır. "Arab, Arablar, Arablı (Arablu) adıyla kaydedilen aşiret, Sivas, Maraş, Diyarbakır eyaletleri başta olmak üzere birçok sancaklarda yerleşik olduğu anlaşılmaktadır (Turkay, 2005: s. 176).

Kürt Aşiretleri içinde Arapkir/Arapkirlü Aşireti'nin adını da burada zikretmeliyiz. Zira 16. yüzyılda Şeref Han, "İran Kürtlerinin Beyleri Hakkında" başlıklı fasılda saydığı Kürt aşiretleri arasında "Arabkérlü" Aşireti'nin adını da zikretmiştir. "Çemişgezek, Arabkérlu ve Hey Aşiretlerinin eskiden beri beyler ve beyoğulları çıkardığını ve bunların veraset yoluyla hükümdarlık ettiklerini bellirtir" (Şeref Han, 1990: s. 367). Faruk Sümer, Arapgirlü Aşireti'nin kökeni hakkında Şeref Han'ın kaydını aktarır. Şahseven konfederasyonuna bağlı olan aşiretler arasında, Araplu Aşireti de yer almaktadır. Bununla birlikte Gürdal Aksoy'un, Richard Tapper'den aktardığı bir bilgiye göre; Arapkirli Aşireti bir Arap aşiretidir (Aksoy, 2012: s. 270). Oysa tarihsel gerçeklik, bunun aksini idda etmekte zira Şıx'ın şeceresinde bu topluluk Ekrâd/Kürt olarak verilmektedir.

15) Cemeât'u Eşkân/Eşki

Şeref Han, 1107 yılında Suriye'den büyük Lorista'a yaklaşık 29 Kürt aşireti göçünün yaşandığını belirtir. Göç eden aşiretler içinde "Eşki" diye bir aşiretten de söz eder (Şeref Han, 1990: s. 39). Yine Şeref Han, 29 tane Loristan (Küçük Lorlar-asıl Lorlar) aşiretleri içinde Esban Aşireti'ni de sayar. Esban Aşireti Kurmançinin Lor şivesini konuşur. Ek olarak Loristan Aşiretleri, 1156 yılında doğrudan Abbasilerin yönetimi altında olduğunu, ayrı bir beylik teşekkül etmediklerini bildirir. Bu aşiret şeceredeki çoğul adıyla "Cemeât'i Eşkân"dır. Zira, yine 16. yüzyıldaki Osmanlı arşiv kaynaklarında Hısn-ı Keyf sancağı (Diyarbekir Eyaleti), Musul, Diyarbekir Eyaletinde Eşti adıyla ve Konargöçer Ekrâd taifesi (Türkay, 2005: s. 77) olarak kaydedilen Cemaatin gerçek adı, Eşki, Eşkân'dır. Çünkü aynı kayıtlarda, iki ayrı çeviri sonucuyla karşılaşılmaktadır.

16. yüzyıldaki Osmanlının Tahrir Defterlerine göre; Kilis Sancağındaki Aşiretler arasında Taife-ı Ekrâd-ı Eskanlu adı geçmektedir (Akis, 2004: s. 14, 15). Öte yandan Mustafa Öztürk *16. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemeâtler-Oymaklar* adlı araştırmasında, Kanuni (1520-1566) dönemine ait olan tahrirleri incelemiş, söz konusu arşiv çalışmasında Öztürk, Cemaatin adını Eşki olarak vermektedir. Ayrıca bu kayıtlarda, Eşki Cemaatinin yanı sıra bir de, Şeyh Yusuflu Cemaatinin kayıtlarıyla da karşılaşmıştır. Öztürk şöyle demektedir: "Şeyh Yusuflu; Bu Cemaatin bir adı da Eşki'dir. Com nahiyesinde yaşamaktadır. Bir kolu da Birecik'te yaşamaktadır" (Öztürk, 2004: s. 85, 86).

Devamında; 16. yüzyılda Şeyh Yusuflu (Eşki) cenaati bu bölgelerde birçok köyde yerleşik yaşamakta olduğu Osmanlı arşiv kayıtlarında anlaşılmaktadır. Eskan (Eskî adıyla da bilinen) Aşiret Sivas dolaylarında yaşar. Kuzey Kurmancîsi konuşurlar. 16. yüzyılda Malatya'nun Cumaş nahiyesine bağlı Dümerke Köyü'nde Eşkanlu adıyla bilinen Cemaat ve yine aynı bölgede Şeyh Yusuflu Cemaati yerleşikti (Öztürk, 2004: s. 76, 110). Buraya kadar anlaşılan odur ki; farklı yazılı kaynaklarda Cemaatin asıl adı

Eşki, Eşkan, Eskan olarak kaydedilmiştir. Zira zaman içinde Eşkan Cemaatinden bir içsel bölünmenin yaşandığı ve Şeyh Yusuf adı etrafında toplananlara, Şeyh Yusuflu Cemaati adı verilmiştir. Yani Şeyh Yusuflu Cemaati, Eşkan Cemaatinden kopan çekirdek ailelerden müteşekkildir.

a) Eşkân/Eşki Cemaat Bağlamında, Şeceredeki Şeyh Yusuf ve Dersim'deki Yusufan Aşireti

Bu noktadan hareketle şimdi gelelim konunun bir başka tarihsel boyutuna. Mevcut yazılı kaynaklarda, Yusufan Aşireti, Dersim aşiretleri tasnifinde yer almakla birlikte, bazı kaynaklarda ise Yusufan Aşireti'nin Dersim'deki geçmiş serüvenlerinin o kadar da eskiye dayanmadığı (ki biz bu kanıda değiliz!) görüşleri de vardır. Aşiretin sözlü geleneğinde, toplumsal adlarına; Yusuf adındaki atalarının kaynaklık ettiği bilgisi vardır. Lakin bu türden sahiplenme tüm klan topluluklarında doğal olarak sıkça göze çarpmaktadır. Burada asıl önemli olan soy atalığından daha çok, toplumsal birlikteliktir. Yani aynı yaşamsal alanların paylaşılması sonucunda, liderlik, saygınlık vasıflarından ötürü bir şemsiye isimin etrafında toplanılmış olmasıdır. Tunceli eski valisi Edip Yavuz, Yusufan Aşireti'nin bir "Türk aşireti olduğu" iddiasındadır (Yavuz, 1968: s. 394).

Esas itibariyle, Dersim tarihi açısında Yusufan Aşireti ile alakalı olarak, Şıx'ın şeceresinde kodlanmış bazı doneler bulunmaktadır. Burada önemli olan husus, söz konusu eldeki kodlanmış isimler üzerinden hareket ederek gerçeği ya da gerçeğe yakın bir mesafeyi keşfedebilmekteyiz. Şöyle ki; şecerede 15. sırada Eşki/Eşkân Aşireti, şecerenin yazımında şahitlik eden Şeyh Yusuf Dımışki'nin (Dımışki; Çemişgezekli ya da Şamlı) Aşireti'dir. 11. yüzyılda Eşkân/Eşki Cemaati Dersim'de, Hozat-Pertek arası olan bu mıntıkada yerleşikti. Çünkü bu coğrafi bölge aşiretin adıyla, yani Eşkin olarak anılmaktadır (Dersimi, 1992b: s. 8, 14). Bize göre; bu bölgeye adını verenler Eşkan Cemaatinden kopan-

lar, Şeyh Yusuf'un bağlıları, Şeyh Yusuf'a dahil olanlar, hatta bir kısmının onun soyundan gelenler, Yusufan Cemaati olarak anılmışlardır. Öte yandan Dersim'deki Aşuran Aşireti'nin, bir "Asurî Aşireti" olduğuna dair bazı nazariyeler de bulunmaktadır. Elbette bu tür görüşlerin tarihsel dayanaklarının olması da mümkündür! Fakat, söz konusu "Aşuran Aşireti'nin" geçmiş asırlardaki adı, gerek dilbilimsel açıdan ve gerekse halk etimolojisi açısından, yine çalışmamıza konu olan bu Eşki/Eşkan adının olabileceği hesaba katılmalıdır.

Tekrardan Şeyh Yusuf'a dönecek olursak; Şeyh Yusuf'un; mensubu olduğu Eşkan Cemaat içinde ve gerekse çevresinde kendi döneminde (11. yüzyıl) tanınmış bir yol ereni olduğu kuvvetle muhtemeldir. Aksi halde böylesi bir yazılı belgede, adının şahitler arasında zikredilmesi imkânsızdır. Dımışki adının, onun Şam'la bir bağlantısının olduğunu göstermektedir. Sözü edilen bu asırda; Şam'da, Suriye'de Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin okulları ve müritlerinin olduğu düşünülmektedir. Şeyh Yusuf'un bu okullarda eğitim veren bir irfan-i kâmil olabileceği mantığa yakındır. Zira onun etrafında toplananlara artık Eşki/Eşkan Cemaati mensupları denilmeyip, onun adıyla, Şeyh Yusuf-an/Yusuf-u adıyla anıldığı ve bu ismin Dersim bölgesinde, 11. yüzyıldan beri yerleşik olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Bir diğer varsayım ise, Bizans kaynaklarında, Çemişgezek bölgesinin adının Dımışk(i) olduğu yönündeki verilerdir. 963 yılında ölen Çemişgezek bölgesinin Bizans komutanı olan Çemişgezekli İoannes Tsimiskes adındaki Tsimiskes ya da Tsimic'in, *Dımışka-i, Dımışk* olduğuna, bazı kaynaklarda hükmedilir. Dolayısıyla Şeyh Yusuf Dımışki'nin, Çemişgezek/Dersim bölgesinden gidip, Ebu'l Vefâ'nın Bağdat'taki dergâhında eğitim almış olabileceği pek de uzak bir ihtimal olmasa gerekir! Aslında bu son varsayımımızın, Dersim'deki Yusufan Aşireti ile bağlantısı ele alındığında, Şeyh Yusuf'un bu bölgenin tanınmış bir şahsiyeti olduğu akla daha yakın durmaktadır. Kurêşanlı Seyyid Kekil, Yusufan/Wusivo Aşireti hakkında şu bilgileri aktarır: "Yusufanlı Kürt Aşireti ahalisi Erzincan'a bağlı Tercan ilçesinin köyleriyle

Dersim'e bağlı Kiğı ilçesinin köylerinde otururlar" (Kekil, tarihsiz: s. 264) der. Bir diğer gerçeklik ise, Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin halifelerinden birinin adı, Seyh Yusuf Esedî'dir. Ebu'l Vefâ'nın 1371 yılında Arapça yazılan menakıbnamesinde, Seyh Yûsuf Esedî'nin, Irak'ın Küfe merkezindeki Vasıt[198] kentinde oturduğu ve Seyh Yûsuf'un mürîdleriyle Vâsıt'tan çıkıp, Hazret-i Tâcü'l-Ârifîn'in mübârek cemâlin görüp ziyâret eylemeye gittiklerini anlatılmaktadır. Yine menakıbnamesinde, Ebu'l Vefâ-i Kürdi (925-1017) ile sohbetler eden bir diğer Şeyh Yusuf Batàyhi adı daha geçmektedir (Gümüşoğlu, 2006: s. 248). Bundan bin yıl öncesine ait bu özel isimlerin, değişim evreleriyle günümüze geldiğinde, Dersim'de sadece Yusuf/Wusiv-Yusufan olacağı muhakkaktır.

Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin okulunda okumuş, Şıx Dilo Belincân'a şahitlik yapan Şeyh Yusuf'un gerek Ebu'l Vefâ ile ve gerekse, Eşki, Eşkan Aşireti ile bir iç bağlantısının olduğu, eldeki verilere göre kesin gibi durmaktadır. Aynı Şeyh Yusuf'un, Dersim'deki Yusufan Aşireti'nin isim banisi olduğu, aksi kanıtlanmadıkca kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki şecerede bir diğer şahit, Şeyh Hasan'dır. Şeyh Hasan o dönemde, Zirki Aşireti'nin liderlerinden olup, Dersim'deki Şıxhesenan Aşireti ve Ocağı'nın da banisidir. Nitekim, Dersim'deki Şıxhesanan Aşireti'nin çekirdek klanının atası olduğunu, yazılı kaynaklar üzerinden kanıtlamaya çalışmıştık *(Çalışmamızın; Cemaatler bölümündeki, "Salisu (üçüncüsü) Cemeât'u Zirki" başlığına bakınız).* Yusufan Aşireti hakkında elimizde yeterli verilerin olmayışından dolayı, konu hakkında daha derin verisel analizler yapamamaktayız. Lakin bu kapsamlı çalışmamızda az da olsa Yusufan Aşireti'nin tarihsel kökleri hakkında verdiğimiz bazı verilerin, bir önsöz olması babında önemsenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Yine birçok

---

198. Vasıt, Irak'ın Küfe şehri olup, 10. yy.'da *İslam ümmetinin Mecusîleri* olarak tabir edilen Bâtınî Karmatîlerin faaliyet merkezleriydi. Karmatîlerin, burada *Dâ'îler Ocağı* dedikleri *Dar-ul Hicre Ocağı/evi ve Dar-ül Safva (Arınma evleri) Ocaklarını* kurdukları bir coğrafi alandır. Tarihsel geçmişiyle, Mecusî inanclı topluluklara ev sahipliği etmiş bir kentti.

istihbarat raporlarında yer verilen Yusufan Aşireti, 1970'li yıllarda hazırlanan Kürt aşiretleri raporunda, Dersim'de birçok köyde yerleşik oluğu ve Kürtçe/Zazaca konuştuğu, Caferî-Alevi mezhebine mensup olduğu belirtilmektedir.

16) Cemeât'u Kîkân/Keykan

Milat öncesindeki antik aşiretlerin bazıları, farklı ses ve form değişikliğine uğrayıp, günümüzdeki modern adlarıyla Kürt aşiretleri içinde yaşarlarken, bazıları ise aynı isimlerini hâlâ muhafaza edegelmişlerdir. İşte antik adını muhafaza eden bir Kürt aşireti olarak Kikan/Keykan Aşireti, buna en güzel örnek olsa gerekir. Kikan Aşireti, başta Kürdistan'ın bütün bölgesel parçalarında olmak üzere, Kafkasya topraklarında dahi tarihsel izini sürdüren ve zamanla kendi içinde de yine klanlar/aşiretler çıkaran Kürt aşiretleri içinde en köklü aşiretlerden birisidir. 10. yüzyılda Arap tarihçilerinin yazdığı Kikan adı, 11. yüzyılda da yine aynen Kikan olarak şecereye yazılmış olması oldukça manidardır. Ortaçağ Arap yazın dünyasının tanınan simalarından olan el Masudi (896-956) ve İstahri (ö. 951) 10. yüzyılda Fars, Kerman, Sicistan (Sistan), Horasan, Cibal,'de Nihavend Dinaver, Hamadan, Şahrizur, Darabad, Samafan (Azarbeycan), Bab el-Abvabe (Dardana), Cazire, Şam, Musul vs adı geçen bu bölgelerdeki Kürt aşiretlerinin adlarını verirler. Bu aşiretler listesinde, şecerede zikredilen bazı aşiretler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de el-Kikan Aşireti'dir (Yavuz, 1968: s. 271; Poladyan, 1991: s. 93).

Kikan adına, yazılı kaynaklarda ilk defa MÖ 850'li yıllarda Medlerin başına geçen Keykubat Dönemi'nde rastlanmaktadır. Orada, Braxoyi Kürt Aşireti'nin reisi Mir Kikan adı geçmektedir. Bu alana, ileriki satırlarda ayrıca dönülecektir. Kürt aşiretleri tasnifindeki Kikan Aşireti'nin kökeninin bu kaynaktan gelmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Braxoyi Aşireti, günümüzde dahi Belucistan'ın Iyg ve yine Hindistan'ın Sind eyalatinde yaşamaktadırlar. Öte yandan Balkan yarımadasındaki Med toplu-

luklarının izi, son yıllardaki tarih araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu vesileyle Balkanlardaki (MÖ 1000) Trak toplulukları içinde Ciconi adında bir klan vardır. Bu Ciconi klanının günümüzdeki modern adının Kürt aşiretleri içindeki Kikan Aşireti olabileceği düşüncesi de mevcuttur (Kerim, 2010: s. 201).

16. yüzyılda Çemisgezek sancağında Keykanlı Aşireti iki ayrı nahiyede yerleşikti. Bunlardan birisi bugünkü Pertek, Pınarlar nahiyesine bağlı Vasgird Köyü (ki o dönemde bir nahiyedir) bu nahiyenin Keykanlu Köyü'dür. Bir diğeri ise Erzincan-Dersim havalisinde bulunan Havik nahiyesinin Pulnak Köyü'dür. Her iki köyde de yerleşik olan Keykanlı Aşireti'nin Keykan Köyü'nde, 1518'deki hane sayısı 22 ve 2'de yetişkin bekârı vardır. Pulnak Köyü'nde ise 1518'de 13 hane 4 bekârı, 1523'de 5 hane ve 1541 yılında ise 17 hane ve 6 bekârı bulunmaktadır (Ünal, 1999: s. 216). 16. yüzyılda Diyarbakır Sancağına bağlı Ergani ve Çermik livasında Kiki Aşireti, Gigi Aşireti, Kiki Ekrâd Aşireti kayıtlıdır (BOA, 1998: s. 43).

Örneğin; 1967 yılında Musa Anter'in Kürtçeye ait 11.000 sözcüğü içinde topladığı *Ferhanga Khurdi-Tırki/Kürtçe-Türkçe Sözlük*'ünde Suriye'de tarihi bir höyük olan bölgeye, "Khepazêkîka" denildiğini belirtmektedir. Kurmanci dilinde Khpez, höyük=tepe demektir. Bu bölge; Kikan/Keykan Kürt Aşireti'nin bulunduğu yer (Anter, 1967: s. 71) adıyla anılmaktadır. Sir Mark Skyes 1908-11 yıllardında yaptığı gezi araştırmaları sonucunde elde ettiği veriler arasında, aşiretin adını Khalajan olarak yazar ve nüfusunu ise 700 aile olarak verir (Skys, 1915: s. 575). Ayrıca Keykan adını da zikreder ve aile sayısını 700 olarak belirtir (Skyes, 1915: s. 579).

Keykan Aşireti üzerine günümüzde derlenmiş birçok yazılı kaynak bulunmaktadır. Bu neşriyatlar arasında aşiret hakkında en derli toplu çalışmayı, özellikle Kikan Aşireti'nin yerleşik olduğu Mardin'de alan araştırmaları yapan Vahap Uluç'tur[199].

---

199. Vahap Uluç (2012) *"Kikan Aşireti*" www.gelawej.net; www.kiziltepetimes.com ve yine Vahap Uluç'un şu çalışmasına bkz. ("*Kürtler'de Sosyal ve Siyasal örgütlenme: Aşiret*" *Mukaddime*, Sayı 2, 2010: s. 35-

Bölgelere ve Kurmanci'nin farklı lehçelerine göre topluluğun değişik adlandırmaları bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok dillendirilenler şunlardır: Kikan, Kiki, Keykan, Keykani, Keykanu, Geyikan, Kékan ve benzeri adlandırmalardır. Kikan/Keykan Aşireti'nin isim kaynağına ilişkin bazı sözlü veriler bulunmaktadır. Mevcut anlatılar içinde Uluç'un alanda derlediği görüş, kısaca şundan ibarettir:

> *"Kikan Aşireti, bugün iskân ettiği Kızıltepe Ovası'na (Berri) yerleşmeden önce, Musul civarlarında yerleşik iken Aşireti yöneten iki kardeş vardı. Bunlar birbirlerine hitap ederlerken Kürtçede ağabey, birader manasına gelen "kek" ya da "kak" tabirlerini kullanırlardı. İnsanlar onları bu tabir ile yani bir nevi 'biraderler' biçiminde telaffuz etmişler. Sonra bu kelime zamanla Kikan'a dönüşmüştür"* (Uluç, 2012).

Aslında Kürt aşiretlerin adlarının etimolojik kökenleri hakkında maalesef şu âna kadar ciddi, hiçbir çalışmanın yapılmayışı üzücüdür. Zira bu toplumsal isimlerde, Kürt klanlarının gizli kodları bulunmaktadır. Sözlü gelenekte ise topluluk üyelerinin, kelimenin menşeine bakarak verdikleri mitik bilgiler, aslında bir bakıma tahmini öngörüler içermektedir. İşte Keykan Aşireti'nin adındaki o gizemli antik değerleri bu kadar canlı ve ortadayken, Türkçedeki kardeş/abi'nin karşılığı olan, Kürtçedeki (aslında çoğu dillerde) *Kek, kak, keké* ile açıklanamayacak kadar oldukça ciddi bir gerçekliktir. Aşiretler çalışmamızın 11. sırasında yer alan "Cemeât'u Pişdadi/Pişmâdî" bölümünde, antik Keyani/Keykani hanedanlığına kısmen değinmiştik. Yazılı tarihte kaydedilen ismiyle, Ariyan toplulukları içerisinde Milat öncesi varlığında söz edilen dört antik klan ve hanedanlık bulunmaktadır. Bunlar; Pişdadi, Keyani, Aşkani ve Sasani hanedanlıklarıdır. Modern kaynaklarda Key-an adına ilişkin farklı etimolojik bilgiler mevcuttur. Zira İslamiyet öncesi, Kürtlerin Zerdüşti inançlarının kitabı olan *Avesta*'daki dışa vuran tanımı, bu bilgilerin ana

---

52).

damarını oluşturmaktadır:

> *"Keyân kelimesi, Avestâ'da; 'Kavî: Hükümdar, emir ya da komutan' olarak geçerken daha sonraları, 'Keyânî' ve 'Keyânîyân' şekilleriyle bu hanedanın ismi olur. Şâhnâme'de bu kelime daha çok Keyânîler sülalesinden hükümdarlar için kullanılırken, zaman zaman 'hükümdar' ve 'sultan' anlamlarında da görülür"* (Yıldırım, 2011: s. 153).

Örneğin *Avesta*; Yasna 51/16 da, Zerdüşt taraftarı olan Keyani kralı İsfendiyar'ın babası Viştaspa hakkında şöyle bir anlatım bulunmaktadır:

> *"Kavi Viştaspa, kutsal Mazda Ahura'nın doğruyla birlikte tasarlamış olduğu inanç, kardeşliğin egemenliğiyle ve iyi düşüncenin yoluyla ulaştı"* (Avesta, 2012: s. 263).

Avesta'nın bazı yerlerde Key yerine Kavi tanımı kullanılmıştır. Mesela, Ataş Niyayeş (Ateş Duası) bölümünde, "Selam Kavilerin görkemine! Selam Airyanem Vaejah'a (Aryenlerin ülkesine!)" (*Avesta*, 2012. 369) denilmektedir. Key köklü isimler, Aryan toplulukları arasında sıkça kullanılan bir onomastiksel isimdir. Key köklü isimleri, başta Medler olmak üzere Mezopotamya'daki hanedanlıklar/krallıklar kullanmışlardır. Örneğin Keyaksar, Med kralının adıdır. Fakat, Med Devleti'nin yerine geçen İran/Perslere daha sonraları Keyaniler ya da Keyaniyan adı verilmiştir (Aksoy, 1985: s. 72). Ayrıca, Bir Kürt hanedanlığı ve Zerdüşt ile Çemşid'in de aşireti olan Pişdadiler de, Key köklü isimler kullanmışlardır. Bununla birlikte, Farsça saray dilini konuşan Selçuklular; sultanlarına, Key köklü adları vermişlerdir. Mesela Alaeddin Keykubat.

Öyleki kökeni *Avesta* olan Key, Kürtçe ve Farsçada: Şah, büyük padişah, hükümdar. Önder, halis temiz. Sahip hanedan benzeri kavramları içinde ihtiva eden bir unvansal isimdir. Keyàn; Padişahlar, önderler, liderler anlamına gelmektedir. Farsçada Keyàni; Yıldız ve kozmogonik kavramları karşılığında da kul-

lanılır. Şeref Han'ın, Firdevsi'den aktardığına göre, "Rüstem-i Kürdi olarak da bilinen (Şeref Han, 1990: s. 23) Zaloğlu Rüstem; Pişdadi hanedanının sonuncusuna ve devamındaki Keyani hanedanlarına üstün hizmetlerde bulunmuştur (Korkmaz, 2011: s. 544).

Mahfuz Söylemez, *Farsname*'nin yazarı olan İbnu'I-Belhi'den aktardığına göre; Pişdadiler'den sonra Fars krallarının ikinci silsilesi olarak gösterilen *Keyaniler* hakkında verdiği bilgiler içinde, genelde Ortadoğu, özelde ise Mezopotamya tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan Keyani hükümdarları, Keykubad b. Zab ile başladığını belirtir. Keyani hükümdarlarının bir listesini verir. Keyani hanedanının tarih sahnesinden çekilmesinden hemen sonra, Ortadoğu tarihi açısından büyük bir kırılma noktası olan Makedonya Kralı Büyük İskender'in (hükümdarlığı; MÖ 336-323) doğu seferini ve başta Mezopotamya olmak üzere İran'ın tamamını istila edişini aktarır (Söylemez, 2002: s. 492). Bununla birlikte bazı kaynaklarda İran/Fars hanedanı olarak bilinen *Ahamenitlerin/Akamenidlerin* de Keyaniler olduğuna ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Keyani hanedanlığı sona ererken, yerine bu defa da *Aşkani/Eşkaniyan* hanedanlığı gelir. Sonrasında ise (bazı kaynaklarda yine Keyani soyundan gelen) *Sasaniler* dönemi başlamıştır. Kısacası, Pişdadiyan sülalesi/klanı/hanedanlığı sona ererken, yine Pişdadiler içinde sırasıyla *Keyaniler, Eşkaniler ve Sasaniler* hanedanlıkları tarih sahnesine damgasını vurmuşlardı.

> *Keyânîler, Şâhnâme'de Pîşdâdîler'den sonra yönetime gelen, Keykubâd tarafından kurulan ikinci İranlı hanedan olarak geçer. Sırasıyla Keyânî hükümdarları: Keykubâd, Keykâvûs, Keyhusrev, Lohrâsp, Goştâsp, Behmen, Humây ve Dârâ. Bunlardan sonuncusu Dârâ, İskender tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra öldürülmüştür. İran tarihinin ikinci önemli devresi bu hanedanla başlamıştır* (Yıldırım, 2011: s. 153).

Kısaca hatırlatacak olursak; Zerdüşt MÖ 660 yılında Keyânî-

ler döneminde dünyaya gelmiş, 20 yaşında (640) inzivaya çekilmiş, 30 yaşında (630) gatha'larıyla (ilahi) peygamberliğini yaymıştır. Urmiyye gölü kıyılarında Sebelân Dağı'nda, 618 yılında Keyânî hükümdarından Lohrâsp'ın oğlu ve kendisiyle (Zerdüşt) çağdaş olan Goştâsp'ı dinine bağlamıştır. 583 yılında, 77 yaşında Tûranlı Ercâsp'ın saldırıları esnasında, Belh'te bir ateşkeste öldürülmüştür (Yıldırım, 2009).

Kikan Aşireti, Kürdistan aşiretleri tasnifinde "Zil/Ziller" blogunda yer almaktadır. Daha evvelcede belirmiştik: Kikan/Keykan Aşireti zamanla kendi içinde ayrı aşiretlere de bölünmüştür. Bunların tarihsel adlandırmaları; Kikan Çırıkan/Carékan ve Kikan Halacan/Xalacan'dır (Uluç, 2012). Buna ek olarak, bütün *Kürt aşiretlerini* "Türk kavminden" gösteren Edip Yavuz, Kikan Halacan/Xalacan Türklerine, Arap müelliflerinin *Ekrâd/Kürt* dediğini, üzülerek belirtmektedir (Yavuz, 1968: s. 314). Carékan Aşireti, Dersim aşiretler tasnifinde Kikan/Keykan Aşireti'nden ayrı, müstakil bir aşiret olarak yer almaktadır. 16. yüzyılda Çemişgezek sancağında, o zamanlar Tercan'ın Derderiç Köyü kayıtlıdır. Derderiç Köyü Çarekan mensuplarının bir yerleşkesidir (Ünal, 1999: s. 194). Cevdet Türkay çalışmasında (1608-1752) "Oymaklar" bölümünde Çarikanli, Carikanlu oymağı olarak verdiği aşiretin Kiğı Kazası (Diyarbekir) Haleb ve Meraş'da "Konargöçer Ekrâd Taifesinden" olduğunu belirtmektedir (Türkay, 2005: s. 33). Yine Çarukanli (Çarukanlu) Cemaatinin 17. ve 18. yüzyıllarda Erzurum, Helep, Maraş Eyaletleri, Kilis sancağında (Helep Eyaleti) Ekrâd Taifesinden sayılarak, Osmanlının ilgili kayıt defterlerine geçtiğini okumaktayız (Türkay, 2005: s. 250). Yine Osmanlı arşivlerine ait 1530'lu yıllarda Ekrâd-ı Kavi taifesi Hısn-ı Mansur'da yerleşikti (Taşdemir, 1999. s. 114, 119). Elazığ merkeze bağlı şimdiki adıyla Beydoğmuş Köyü'nün eski adı aşiretin ilk yerleşkelerinden olduğu için Keykan/Kekan'dır. Özellikle Carékan Aşireti hakkında, Gökalp'in bazı tespitlerini de yeri gelmişken burada aktaralım.

1921 yılında Sağlık Bakanlığı döneminde Rıza Nur (1878-1942) tarafından "memleket ondan faydalanmalıdır" dediği Kürt

asıllı Ziya Gökalp'i (1876-1924), 18 Kürt ilini kapsayacak şekilde Kürt aşiretleri hakkında bir araştırma yapmak üzere görevlendirmişti. Buna istinaden Ziya Gökalp'in, Kürt aşiretleri üzerinde 18 ili kapsayan bir çalışması vardır. Bu çalışma, Gökalp'in Kürt aşiretleri hakkındaki, *Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimaî Coğrafyası*, Ankara Vilâyeti, Ankara, 1925 adlı serisi olarak da bilinen çalışmasıdır. Gökalp'in bugün elimizde olan (1921) *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı çalışmasında aşiretler hakkında ilginç veriler aktarmaktadır.

Ziya Gökalp, çalışmasının "Mardin Kazası" bölümünde "Kiki (Kikan, Kikanlılar, Kikiler)" Aşireti'nden söz eder. Asıl Kiki Aşireti'nin zamanla "Kiki Çerikan" ve "Kiki Xalacan/Khelecan" olmak üzere iki kola bölündüğünü anlatır. Bunların Mardin, Van ve Diyarbekir bölgelerinde yerleşik olduklarını belirtir. Gökalp, Kiki Aşireti'nin ana gövdesinin "Kiki Çerikan" denen kol olduğunu ve Kikiler'e "öküzü yorulmuş" manasında "Gawesti" adı verildiğini yazar. 2. Abdülhamit (1876-1909) döneminde, Dersim aşiretlerinin lideri konumunda gözüken Şah Hüseyin Bey'in mensubu olduğu Carékan Aşireti (Kemali, 1992: s. 146) için bu anlatım, Dersim sözlü geleneğinde de aynen vardır. Yani Gökalp'in sözünü ettiği Ga westi; *öküzü yorulmuş* tabiri, Dersim'de Çarékanlılar için hep anlatılmaktadır.

Gökalp, ısmarlama aldığı Kürt aşiretlerini araştırma veri sonuçlarını elbette Ankara'nın hoşuna gidebilecek şekilde ele almıştır! Çarékan Aşireti, Osmanlının tüm ilgili arşivlerinde; "Ekrâd=Kürt taifesinden" olduğuna ilişkin kaydı bulunduğu halde, Gökalp; Çerékan ve Keykanları, Türkman Çaruklar ile ilişkilendirir. Çaruklar'ın, Diyarbakır ve Karacadağ'da bulunduklarını ama bunların "Kiki/Keykan" adını alıp sonradan Kürtleştiklerini iddia eder (Gökalp, 1992: s. 51-57). Kürt aşiretleri hakkında bilimsel sosyolojik tetkiklerde bulunan Ziya Gökalp'in bu tespitinin, ne kadar yanlış (gayri ciddi) olduğunu, bu vesileyle yukarıda kanıtlamış bulunmaktayız. Buna karşın Mehmet Emin Zeki Bey'in çalışmasında, Siverek'de yaşayan Keyveran Aşireti'nin, Goran Aşireti bağlantılı olduğu tespitini yapmaktadır

(Zeki, 1992: s. 179).

Söz Gawesti'den açılmışken, Kürt tarihinde Gaw, Gebr köklü Kürt aşiretlerinin, farklı bölgelerdeki tarihsel yaşantısı halen bilinmektedir. Örneğin Kürt Réya Heqi itikatının (Kızılbaş Bâtınî Alevilik) başta olmak üzere, Anadolu Bâtınî Aleviliğinin temel taşı olan Tacu'l Arifin Ebu'l Vefâ-i Kürdi'nin (925-1017) anası Nergis/Nergizan Aşireti mensubuydu. Kürt tarihinde bu aşiretin bir diğer ismi de Gewan Aşireti'dir. Gewan Aşireti'nin Gewasti/Kiki Aşireti'yle organik bağının olabileceği akıllara gelmektedir!

Öte yandan Kürt aşiretleri tasnifinde yer alan Kavi Aşireti, kendi adını, yukarıda *Avesta* bağlamında sözünü ettiğimiz Kavi'den aldığı düşünülmelidir. Zira Kavi adı, Key adının bir farklı sinonimi gibi durmakta olup, antik dönemde aynı toplumsal katmanlara işaret etmektedir. Kavi Aşireti geçmiş asırlarda Dersim ve yakın çevresinde yerleşik olduğu gibi, Rojava Kürdistan'ındaki sınır illerinde de yaşamını sürdürmektedir. Örneğin bu bölgedeki Kavi Aşireti, 16. yüzyılda Şah İsmail ayaklanmasına katılmıştır. Kavi Aşireti bölgelere göre, Ebu'l Vefâ-i Kürdi süreğindeki Axucan ve Şıx Çoban Ocağı'nın bağlıları arasında yer almaktadır. 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Celikan Aşireti'nin Mardin köylerinde yaşadığına, Kürtçe konuşup, Şafii mezhebine bağlı olduklarına ilişkin kayıt bulunmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1989: s. 239).

17) Cemeât'u Kömürrişân/Kirmrişan/Kurméşan

Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın banisi olan Şıx Dilo Belincân'ın 1010 yılında yazılan şeceresinde**;** 17. Sırada adı yazılan Cemeât'u Kömürrişân, Kirmrişan, Kurméşan adlarıyla okunan bu aşiretin Kürt tarihinde ve özelde Dersim tarihinde, dilsel olarak telaffuz edilen adı, daha çok Kürmeş-an, Kurmeş-an'dır. Öte yandan farklı coğrafik bölgelerde söz konusu aynı çağrışımda olan Kumreş, Kirmani, Kimrişan, Kırmışan ve benzeri gibi isimlerde birçok aşiret adları vardır. Yine Sivas merkezli Pirbad Oca-

ğı'na ait, 1611 yılında yazılan bir şeceresinde Körkeşan Aşireti adına rastlanmaktaıdr (Birdoğan, 1992: s. 231). Körkeşan adında bir aşiretin olmadığın, bu ismin Arapçadan Türkçeye yanlış çevrildiği ve doğrusunun Kurmeşan/Kömreşan olduğu düşünülmelidir. Esas itibariyle bu aşiretlerin aynı kökenden olabileceği tartışmaları ayrıca vardır. Bizim taradığımız yazılı ve sözlü kaynaklarda daha çok Kurmeş-an telaffuzuyla karşılaştığımızı belirtmek isteriz.

Günümüzde Dersim'in Pertek ilçesine bağlı Akdemir Avşeker (Şavak) nahiyesinin bir köyü olan Kurmeş (Aşağı ve Yukarı Gülbahçe) köylerinin yerleşik topluluğu, Kurmanci konuşan Kurmanç Kurmeş/Kurmeşan Aşireti'nin mensuplarıdırlar. Kurmeş Köyü, Pertek ilçesine 17, Dersim merkeze 90 km uzaklıktadır. Ermeni, kıdemli Rahip Bogos Natanyan (?-1891) 1878 yıllarını anlattığı anılarında; Kürmeşlilerle, Ermeniler arasında vukuu bulan bazı yerel kavgalardan sözederek, "... Çemişgezek'e bağlı Komraş ise bir Kürt Köyü'dür" (Natanyan, 2010: s. 154) der. Kurmanç Aşiretlerinin ilgili yazılı tasniflerinde Kurreş Aşireti, Milli Aşireti konfederasyonu içinde yer almaktadır.

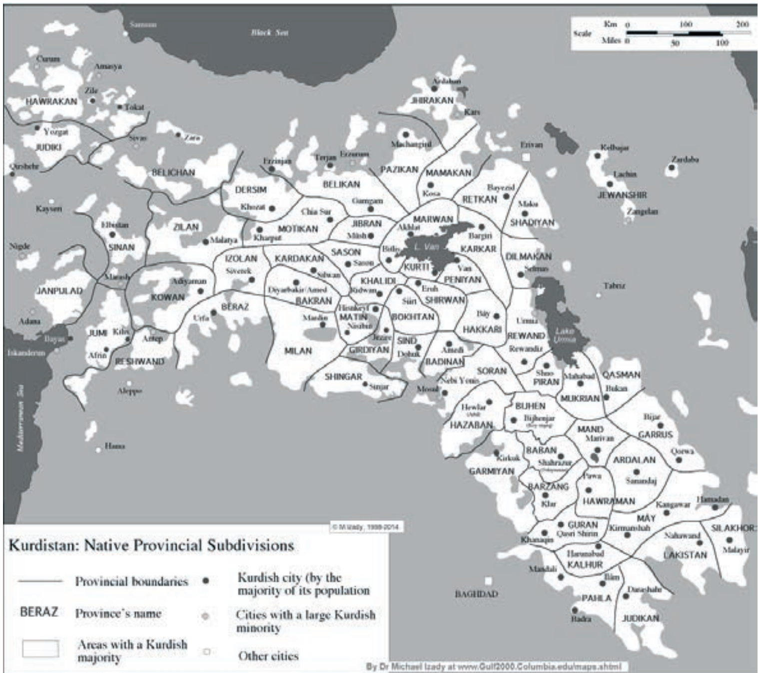
Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında Kurmeş Köyü, bazı kaynaklarda Hozat'a bağlı bir nahiye statüsünde gözükmektedir. Kürmeş Köyü etrafındaki diğer bazı köyler: Baravan, Tıtenik, Celador, Nısırtu, Sınsor, Heman köylerinin yanı sıra Orcan, Şokırik, Koxpinik, Taxsun, Avşeker ve Doxsikan köylerinin adlarını sıralayabiliriz. Adı geçen bu köylerden bazılarında Kızılbaş-Sünni inanç mensubu köylüler karışık yaşamaktadırlar. Geçmiş asırlarda Şıx'ın şeceresini okuyan ocak pirleri, şeceredeki bu adın, aynı coğrafik bölgeyi paylaştıkları Kurmeşan Aşireti olduğunu biliyorlardı. Sadece onlar değil, Kurmeş Aşireti'nin bağlı olduğu Axucan Ocağı'nın pirlerinden olan Séy Aziz'de bundan haberdardı. Örneğin bu konuda, alanda anlatılan yaşanmış bir hikâye de vardır. Şöyle ki: Sivas'ın Koçhisar ilçesinin Yalıncak Köyü'nde ikamet eden Axucan'lı Séy Aziz'in (tahmini doğ. 1870), 1900'ün başlarında sık sık geldiği Dersim Pertek köylerinde, saygıyla karşılandığı anlatılmaktadır. Bu yıllarda Séy

Aziz; Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'na ait, Şıx'ın şeceresini kalabalık bir toplulukta okur. Kendi Ocağına ve dolayısıyla kendisine talip olan *"Cemeât'u Kurmeşân, Cemeât'u Kuhbinki, Cemeât'u Çovi /Coravan, Cemeât'u Taksuvâni, Cemeât'u Eşakûkî/Şakaki/ Şavak Aşiretlerinin*" adlarını belgede okuyunca kızar, sinirlenir! Özellikle de Kurmeşan adına çok kızar! Farklı anlatımlara göre Kurmanci diliyle şöyle der, "... na lo un qe şerm na kin, talıbé né min dest mı da dıgırin! Burada bir küfürlü sözcük çıkarılmıştır. Un şaş bun! Un duxwazin bını Ré da biminin.!=Yav siz hiç utanmıyor musunuz? Benim taliplerimi elimden alıyorsunuz! (...) Siz şaşırmış mısınız? Siz yolun altında mı kalmak istiyorsunuz/Yoldan çıkmak mı istiyorsunuz/Düşkün mü olmak istiyorsunuz?" der ve kalkıp, Cemaati terk edip gitmek ister. Cemaatte bulunan yaşlılar araya girerler.

Cemaattekiler, Séy Aziz'e hayran-kurban olurlar ve böyle bir art niyetlerinin/maksatlarının kesinlikle olmadığını, sadece bunun, şecerede yazıldığını falan anlatmaya çalışırlar. Derken, Séy Aziz tekrar Cemaatte oturur. Sakinleşir! Kurban kesilir ve işi tatlıya bağlarlar. Séy Aziz, Berxécân Ocağı'nın oradaki saygın pirlerine/ileri gelenlerine türlü nasihatlere; "Lawém; Sakın bu belgeyi kimseye göstermeyin, ehli olmayan hiç kimseye de okutmayın! Yoksa başınıza iş açarsınız!" uyarısında da bulunur. Belge o günden sonra, diğer ocak pirlerine ve ilgili araştırmacılara bir daha asla gösterilmez! Hep gizli tutulur!

Bütün bu anlatımlar, Pilvankan yaşlılarının ortak hafızasında halen bile canlılığını korumaktadır. Demek oluyor ki; Şıx'ın şeceresindeki yukarıda adı geçen bu aşiretler, aynı coğrafi bölgede bir arada yerleşik olup, geçmiş yıllarda Axucan Ocağı'nın bağlılarıydılar. Bunlar içinde bölgede yerleşik konumunu koruyan en belirgin aşiretin, Kurmeşan Aşireti olduğu ve Axucan Ocağı'nın en sadık talipleri arasında yer aldıkları zaten bilinmektedir. Yani şecerede adı zikredilen "Cemeât'u Kömürrişân/Kirmrişan/Kurméşan" olarak da okunan aşiretin günümüzdeki en yaygın adıyla bilinen Kurmeş Aşireti olduğu, Séy Aziz'in de yıllar öncesinde bunun fark ettiği kesinlik kazanmıştır.

Tarihçi Heredot (MÖ 490/480-424), Yunan-Pers Savaşları (MÖ 492-449) hakkında yazdığı Heredot Tarihi'nde, bazı antik aşiretlerin adını anmıştır. Bunlar arasında Khrosmia adını da zikretmiştir (Kekil, tarihsiz: s. 248). Antik Khrosmia adının, günümüzdeki modern Kurmeş adıyla bir benzerliğinin olduğu görülmekte ve bu ismin, Kurmeşan Aşireti'nin kökenine işaret ettiği sanılmaktadır. Taradığımız yazılı kaynaklar arasında, bölgedeki Kurmeş-an adının ilk yazıldığı belge; yukarıda da belirttiğimiz gibi, yerelde Şıx Delil-i Berxécân sosyal adıyla bilinen, Şıx Dilo Belincân'ın Hicri 400, M. 1010 yılında yazılan şeceresi, İclas belgesidir, Daha sonraları, Kurmeş adına 16. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde rastlamaktayız. M. Ali Ünal'ın "16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı" adlı Osmanlı arşiv çalışmasında, bu aşiret, Kömreşlü olarak kaydedilmiştir. Kerbüzek ve Mazgirt nahiyelerine bağlı toplamda iki köyde meskûn oldukları belirtilmektedir (Ünal, 1999: s. 215). Örneğin buradaki, yani Osmanlı kayıtlarındaki Kömreş adı, şecerede de aynen okunabilmektedir.

16. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde, “Ekrâd-ı Kömreşlü/ Kurmeşli Kürtler”, 16. yüzyılda Çemisgezek sancağındaki Kerbüzek nahiyesine bağlı olan Kömreşlü Köyü’nün 1518 yılında 23 hanesi ve 4 bekârı vardır. 1523 yıllığında ise 26 hanesi gözükmektedir. Daha sonraları, 1541 yılında; 52 hane ve 21 bekârı mevcuttur (Ünal, 1999: s. 215). Ekrâd-i Kurmeşan’ların nüfusu, aynı tarihlerdeki kayıtlarda Ekrâd-i Pilvenkanların nüfusundan daha fazla bir yoğunluktadır. Örneğin 1518 yıllığında Pilvenkanlar 11 haneye sahiplerken, Kürmeşanlar aynı yılda 23 haneye sahiptirler.

Öte yandan; 1535 yılına ait bir diğer Osmanlı arşiv belgelesinde, Şam vilayetine bağlı Sukuk’s-Sarıca mahallesinde kayıtlı olan Kurmeşiye Medresesi adında bir medrese vardı. Medresenin geliri; 729 olarak gözükmektedir (Sarınay, 2011: s. 41) dikkat edilecek olursa, bu çevirideki Kurmeşiye adı, günümüzde de topluluğa verilen Kurmeş adıyla tıpatıp aynıdır. Ki şecerede Arapça yazılanın da, aynen Kurmeş olarak okunmaktadır. İngiliz diplomat, asker ve gezgin-yazar olan Sir Mark Skyes (1879-1919), 1911 yıllarında yaptığı gezi araştırmaları sonucunda elde ettiği veriler arasında Kumnaresh olarak yazdığı aşiretin hane sayısını, 350 aile olarak verir (Skys, 1915: s. 575). Kurmeş Aşireti’ne temas eden bir diğer yazılı kaynak, Tunceli eski valilerinden Edip Yavuz’a aittir. Eserinde aşiretleri işlediği bölümde; **“**Kormeşli” diye attığı başlık altında Yavuz, kısaca şunlara değinir:

“Kormeşler, Dersim bölgesinde büyük bir oymak değildir. Bugün toplu olarak yalnız Erzincan; Alibey Palangası, Hürrempaşa Palangası, Kırmana ve Mihar köylerinde toplu olarak bulunurlar. Planga adını taşıyan köylerde oturmakta olduklarına göre, başka yerlerden kale muhafızı olarak getirildikleri sanılmaktadır. Bayburt, Şirvan, Baskil’deki Kormas Köyleri ile Kızılcıhamam’da Kormazlar Köyleri de herhalde bu Kormeşlerin izini saklayan köyler olacak” (Yavuz, 1968: s. 357).

Dedikten sonra devamla; *Tarama* Dergisi’nde (1930 da, Türk Dili Tetkik Cemiyeti/Türk Dil Kurumu’nun çıkardığı *Türkçe Söz Karşılıkları* Dergisi -e.y.) “Koramaz” adının “Mağrur ve Müte-

hakkim" anlamına geldiğini ve böylece "Kormaz"ın "Kimaz"a, Kimaz'ın da Körmeş'e ve dolayısıyla Kormeşlilere evrildiğini anlatmaya çalışmaktadır. Ahmet Refik'in *Anadoluda Türk Aşiretleri* kitabında bu Kormaz=Kimaz'ların Rumeli Yörüklerinden olup, bunların daha sonraları şu an yaşadıkları bölgelere yerleşip ve Karaballı Aşireti gibi, Şeyh Hasanan Aşiretleri içinde sayıldıklarını sandığını (!) anlatmaktadır" (Yavuz, 1968: s. 357). Yavuz'un; bu türden etimolojik tespitleri, Dersim'in yerleşik antik Kurmanç Aşiretlerinin tümü için geçerlidir. İşte yukarıda Kurmeşanlar için aktardığımız anlatımları, buna sadece en basitinden bir örnek teşkil etmektedir. Oysa çalışmamızda da görüleceği gibi, Kurmeşan Aşireti'nin tarihsel köklerine ilişkin gerçekler, az da olsa bilimsel verilerle ve analizlerle ortaya çıkarılacaktır. Yazılı ve sözlü kaynaklarda, etimolojik açıdan Kurmeş/Kumreş adının kaynağı hakkında birçok nazariyeler bulunmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması babında, bunlardan birkaçını sıralamakta fayda görmekteyiz! Kurmanci iki bileşik sözcükten oluşan Kumreş ve Kurmeş'in iki ayrı anlamı bulunmaktadır. Topluluğun tanınan mensuplarından biri olan Ali Haydar Gürbüz'ün anlatımlarına göre, Kurmanci dilinde Kurmeş**:** Arı gibi çalışkan, çalışan, üreten, manalarını içinde ihtiva ederken, Kumreş sözcüğü ise *Siyah külah* ve ayrıca *kıskançlık* anlamında kullanılmaktadır (Fakat Türkçedeki *dağ* sözcüğünün, Sümercedeki karşılığının, *Kur* olduğunu yeri gelmişken hatırlatalım!) Bundandır ki, Dersim yerel literatüründe, konu ile ilgili en yaygın olarak anlatılan mitik anlatımları dahi bulunmaktadır. Kurmeşan adının etimolojik değerleri hakkında oldukca yaygın görüşler bulunmaktadır. Dersim yerel literatüründe konu ile ilgili en yaygın olarak anlatılan ve Halil İmak tarafından, Gürdal Aksoy'a kaydedilen efsane şundan ibarettir:

> *"Alaattin Keykubat, ocak pirimiz olan Ağucan'ı sınamak için fırına atar. Ağucan o sırada yanında olan talibini de alır ve fırına girer. Sonuçta fırının ateşi soğur, söner ve Ağucan talibiyle beraber dışarıya çikar. Talibinin başındaki küllahı (Kum-Kim) sadece duman isinden karardığı*

için ona Kum-reş, Kim-reş demişler. Kurmanci dilinde Kum=Küllah, Reş=Siyah: Kara-Siyah Küllahlı. Bu talibin mensup olduğu köye Kumreş, halkına da Kumreşan adı verilmiştir" (Aksoy, 2006: s. 202, 203).

Belli ki bu anlatım, ocak pirleri olan Axucan'la beraber anlatılagelmiş bir bağlılık söylencesine işaret etmektedir. Ki Axucan'ın tarihsel kimliği ve yaşadığı zamansal periyot hakkında oldukça değişik veriler bulunmaktadır. Bunların içinde Axucan'ın yaşadığı en erken tarih, Moğol (13. yüzyıl) istilalarına denk gelmektedir. En son tarih, Abdülmecit (1839-1861) döneminde yaşadığı anlatılmaktadır. Ki kanaatimize göre bu türden tarihsel aktarımlar Axucan için gerçekçi değildir! Oysa Berxécân'ın şeceresinde Kurmraşan Cemaatinin adı, Moğullardan en az iki yüz yıl önce, 1010 yıllarında zikredilmiş ve tarihe yazılmıştır. Demek ki yerel literatürde anlatılagelen "Siyah Küllahlı=Ku(i)mreş" söylencesi, topluluğun tarihsel köklerinden çok ayrı düşmektedir. Hele bir de Arap kaynaklarındaki Kirmani Aşireti'nin varlığı, ta 900'lü yıllara kadar gerilere gider. Bütün bunlara bir de MÖ 400'lü yıllarda kaydedilen antik Khrosmia Aşireti'nin varlığı eklenince, Axucan'la alakalı olan bu mitik tezin hükmü ortadan kalkar.

O halde Kim-Kum-reşan, Kirmaşan, Kimaşan Cemaatinin ana kökleri nerelere kadar uzanmaktadır? Sorusunun cevabı, bu noktadan hareketle önem arz etmektedir. Aslında bu sorunun cevabı, gerek bu Cemaatin asrımızın başına kadar, dış etkileşimlere direnen sosyolojik yapısında ve gerekse adının (Kirmeşan, Kirman, Kirmenşah) içinde gizli olduğu anlaşılmaktadır. Asıl mühim olanı; ortaçağ Arap yazarlardan El Istahri (ö.951), İbn Hawkal (ö.977) ve El Mukaddesi (ö.985), kendi zamanlarında Fars Eyaleti'nde yaşayan otuz üç göçebe "Kürt" Aşireti'nin adlarını verirler ve bunların içine Kirmani, Karmaniya, Kermanşin adları da yer almaktadır (Poladyan, 1991: s. 96,97).

Bugünkü Kirmenşah olarak bilinen İran'ın batısındaki ve Yarésan inancının başşehri olan bu Kürt kentinin Kurmanci dilinde bilinen ilk adı "Kimaşan"dır. Daha sonraları, Sasaniler

(MÖ 224-651) döneminde kentin adı, Kirmanşah olarak değiştirilmiştir. Eskiden Kermanşahan adı da verilen bu kent ve eyalet adı, Kürtler arasında birçok formda telaffuz edilmekle birlikte, daha çok Kermaşan olarak anılmaktadır (Hamzeh'ee, 2008: s. 75). Kurmanci dilinde, günümüze kadar Ki(u)rmanşah olarak aynen geçmiştir. Öte yandan Hamzeh'ee'nin verdiği bilgilere göre; Arapça uyarlanış formları Qermasan ve Qermasin'in Kürtçede "köylüler şehri" anlamına gelen Kermaçan sözcüğünden türetildiğini belirtir (Hamzeh'ee, 2008: s. 76).

Tarihte, Med'ler (MÖ 858-549) tarafından kurulan kentin Kurmanci adının, Kimaşan olduğu bazı kaynaklarda görülmektedir. Bu isim; Sasaniler (224-651) devrinde burada vali olan IV. Behram'ın (388-399) unvanı Kirmanşah ile değiştirilmiştir. Şu an iki milyondan fazla olan nüfüsun çoğunluğunu Kürtler (Lur) oluşturmaktadır. Burada, Kürtçenin Kirmanşahi lehçesi konuşulmaktadır. Kirmanşah/Kirman: İran'ın güneyinde yer alan ve kültür başkenti olarak bilinen eyaletin yönetim merkezi, Şiraz kentidir. Eyalet kuzeyden İsfahan, doğudan Yezd ve Kirman eyaletleri, güneyden Hürmüzgan ve batısından Buşher ile Kohkiluye ve Buyer Ahmed eyaletleriyle çevrelenmiştir. Etrafı Kürt kentleriyle çevrili olduğundan, 10. yüzyıllarda bu bölgenin, yoğunlukla Kürt aşiretlerinin istilası altında olduğu bilinmektedir.

Şıx'ın şeceresinde bu Cemaatin adının "Kimrişan, Kumreşan, Kirmişan" olarak okunması, bu antik Kürt kentiyle olan toponimik ilişkisi oldukça ilginçtir. Çünkü Kirmanşah'ın eski adı olan "Kimaşan" adına şeceredeki yazılışının, daha da yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Medler dönemindeki Kimaşan adıyla, şeceredeki adıyla aynen yazılmış olabileceği düşündürücüdür. Öyle anlaşılıyor ki; Arap yayılmacılarının ilk hedeflerinden biri, Kürdistan'ın bu en eski kentidir. Bu kente defalarca Arap seferleri düzenlenmiştir. Özellikle Ömer döneminde (633-644) bu seferler doruğa çıkmıştır. Ömer'den sonra bu kent başta olmak üzere, diğer Kürt kentlerinden de zaman zaman göçler yaşanmıştır. Eldeki bu doneleri değerlendirdiğimizde eğer Kurmeşan Aşireti'nin tarihinde bir göç varsa; en az 10. ve 11. yüzyılda İran'ın bugünkü

Fars eyaletindeki Kirmani, Karmani Kimeşan, Kirmanşah bölgesinden kalkıp göç ederek, Dersim'e gelip yerleştikleri ve Murat nehiri kıyısındakendi adlarıyla anılan bugünkü Kurmeş Köyü'nü vücuda getirdikleri anlaşılmaktadır. Bize göre de Kurmeşan Aşireti'nin kökleri, şu an İran'ın batısında yer alan antik Kürt kentlerinden biri olan Kirmanşah güzergâhında aranmalıdır.

Gürdal Aksoy, Kirmanşah'tan; Dersim'e bir göçün olup olmadığına ilişkin kuşkularını dile getirir. Zira 1010 yılında kaleme alınan Şıx'ın belgesinde, ortaçağ Arap yazılı kaynaklarda ve batılı gezginlerin notlarında Kömürrişân, Kirmrişan, Kerméşan, Kirmani ve benzeri eşdeğer isimler, modern adıyla anılan Kirmanşah coğrafik alanına işaret etmektedir. Bize göre; böylesi bir göçün yaşandığı kuşkusuzdur. Bunun en güçlü kanıtlarından birisi, Şıx'ın elindeki şecerede yazılı olan Kimreşan Cemaatinin isminde kodlanmış olması ve bugünkü Kurmeşan Aşireti'nin hâlâ bu ismi ve kendilerine has olan Kurmanci dilinin özelliklerini korumuş olmasıdır.

Ayrıca Aksoy yabancı kaynaklardaki görüşleri dikkate alarak Kurmanci, Kırmanci dilinin kaynağının yine Kirmenşah isminde saklı olabileceğini de belirtmektedir. Ek olarak Kırmanşah çevresindeki bazı yerleşke ve bölge adlarının yine Dersim topografisinde yer alan isimlerle olan ortak benzerliklerini de anımsatmaktadır. Örneğin bunlardan birisi Kirmanşah'ta ve Mazgirt'te olan Bagin adıdır (Aksoy, 2006: s. 118-121).

Dersim tarih yazımında 11. yüzyıllara dair fazla bir bilgi yoktur. Berxécanlara ait elimizdeki bu belge, aşiretler üzerinden bu periyodik zaman dilimine bir ışık tutmaktadır. Kurmeşan Aşireti sadece Dersim alanında değli, tarihsel süreçleri içinde, Kürdistan'ın farklı bölgelerinde yaşamışlardır. Örneğin; İç Toroslar bölgesinde bulunan Kayseri Sarız ilçesinin Arıdere ve Ağdere Köylerinin yerleşikleri Kurmeşan Aşireti'nin mensuplarıdırlar. Bunun dışında Sivas, Erzincan gibi Dersim çevre illerinde de yerleşiktirler. Kürdistan'ın farklı bölgelerine dağılan Kirmanî Aşireti, Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarisanidirler (İzady, 2007: s. 164). Ayrıca 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda

Kırmeşeli olarak yazılan Aşireti'nin Sivas'ın birçok Köyü'nde, Kürtçe konuştuğu ve Alevi mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 279). 1700'lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır menakıbnamesinde Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında "Görmüşlü Orum Cemaati"nin adı da geçer (Gülten, 2010: s. 102). Burada Görmüşlü diye tercüme edilmiş ismin, "Kurmeşan" olması kuvvetle muhtemeldir.

18) Cemeât'u Kuhbinki Badu Merhmân (bir kısmı)

Bütün Kürt aşiretlerinde olduğu gibi bu aşiretin adı da, farklı versiyonlarla yazılmış ve seslendirilmiştir. Bunlar arasında, "Kaxpeng, Kukban, Kuxpanikan, Kuhanikan, Kuhbinikan, Kuxi, Qupi" ve benzerleri. Fakat 1010 yılında yazılan Şıx'ın şeceresinde 18. sırada yer alan bu aşiretin adı, Kuhbiniki olarak yazılmış ve söz konusu bu aşiretin tümü değil, sadece bir kısmının Şıx'ın vekaletine verildiği özellikle belirtilmiştir. Bu özel not, sadece bu aşiret için yazılmıştır. Aşiretin neden sadece bir bölümünün Şıx'ın vekaletine verildiği hakkında elimizde yeterli kaynakların olmayışından ötürü, bu konuda kesin bir hükme varmanın zorluğuyla karşı karşıya olduğumuzu ayrıca belirtmeliyiz. Bir kısım kaynaklara göre ismin bazı etimolojik verileri bulunmaktaysa da, örneğin Bilal Aksoy, Kohpinik diye yazdığı ismin altını, kısaca şu bilgilerle doldurmaktadır:

> *"Tunceli'nin Mazgirt ilçesinin bir köyü. Kulübe karşılığında dile getirilen Gürcüce Kohi ve Ermenice Kohpun sözcükleriyle ilgilidir. Kohpinik adı, "kulübe yeri" demektir"* (Aksoy, 2003: s. 11) der.[200]

Mazgirt ilçesinin şimdiki adıyla Gelincik Köyü'nün 16. yüzyıl Çemişgezek sancağındaki bilinen eski ismi Kupik'tir. Kupik Köyü; Xıran, Çarsancak ve Bağin yönüne giden geçişlerin tam

---

200. Bilal Aksoy, ("*Dersim'de Yer Adlarının Kökeni-III" Dersim* Dergisi, 2003, Sayı: 3, s. 3 -14).

kavşağında bulunmaktadır (Deniz, 2013: s. 268). Bu bölgenin yerleşikleri; geçmişten beri Dewréş Gewr Ocağı'nın bağlıları arasında yer almıştır. 1518 kayıtlarında Kupik Köyü'nün Müslüman bir hanesi bulunmaktadır. Daha sonraki tahrirlerde ise 4 hanesi mevcuttur (Ünal, 1999: s. 200). Sevan Nişanyan, yukarıda alıntıladığımız Bilal Aksoy'a karşın Kupik sözcüğünün anlamını, Kürtçe karşılığı olan Küplü olarak vermiştir (Nişanyan, 2010: s. 318). Anlaşılan o ki, aşiretin kök ismiyle bilinen bu köy, bölgedeki Kuhbinik Aşireti'nin ilk yerleşkelerinden olsa gerekir.

Bilinen gerçekliğiyle, bu isimden birçok yerleşke, Kürdistan'ın farklı bölgelerinde göze çarpmaktadır. Örneğin Elazığ'ın Ağın ilçesine bağlı şimdiki adıyla Ayvacık olan köyün eski adı, Kohpinik'dir. Günümüzde Dersim aşiretleri tasnifinde Kuhbinik adına rastlanmamaktadır. Buna karşın, Kohpeng/Kahpeng, Kuhpinik Aşireti, Urfa'nın Siverek yöresinde yaşamaktadır. Örneğin; 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Kofbınik olarak yazılan Aşireti'nin Urfa'nın birçok köyünde, Kürtçe konuştuğu ve Hanefi mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 327).

Bununla birlikte Karacadağ eteklerinde yaşamını sürdüren Kuhbinik Aşireti, geçmiş asırlarda Milli Aşireti konfederasyonuna bağlanmıştır. İran Kürt aşiretleri tasnifinde bu aşiretin adı Kahuni olarak geçmektedir. 16. yüzyıla ait, Başbakanlık Osmanlı Arşivi; "998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyarbekir Defteri (1530)-I (Amid, Mardin, Musul, Ergani, Çermik, Siverek, Kiğı, Çemişgezek, Harput, Ruha, Ana-Hit ve Deyr-Rahbe Livaları ile Hısn-i Keyf ve Siirt kazaları) kayıtlarında aşiretin farklı bölgelerde yerleşik ve bir Kürt Cemaati olduğuna dair veriler bulunmaktadır. Örneğin Diyarbakır Sancağına bağlı Arapkir livasında Abad nahiyesine bağlı bir Kuhbinik Köyü bulunmaktaydı (BOA, 1998: s. 69). Aynı kayıtlarda, Kuhbilü Kürd cemaati (Kuhpiniklü/Tuhbiniklü cemaati), adıyla yer almıştır (BOA, 1998: s. 165,166).

Bu aşireti Mehmet Ali Ünal, aynı arşivlerdeki Arapçadan Türkçeye Kuhpiniklü olarak tercüme etmiştir. Ayrıca Çemişge-

zek sancağında, Belde nahiyesine bağlı toplamda 10 köyde yerleşik olduğunu belirtmektedir (Ünal, 1999: s. 214). Pertek ilçesinin Akdemir nahiyesine bağlı şimdiki adıyla Ballıdut olan bir köyün 11. yüzyıldan beri bilinen adı, aşiretin adından kaynaklı olarak Kuhbinik'ti. Bölgeyi iyi bilen Hıdır Güneri'nin bize verdiği malumatlara göre; 1968'de Keban Barajı suları altında kalan bu köy, Kürmeş/Kömreşan (Aşağıgülbahçe) Köyü'nün batısındaydı. Köyün ilk yerleşik çekirdek ailelerinden yaklaşık on ailesi, başta Elazığ olmak üzere çevre illere göç etmişlerdir.

Sözü edilen bu dar bölgede, şecerede adları zikredilen Cemeât'u Kömürrişân, Cemeât'u Kuhbinki, Cemeât'u Çovi /Coravan, Cemeât'u Taksuvâni, Cemeât'u Eşakûkî Aşiretleri yerleşiktir. Kuhbi-niki adının son ekine istinaden bölgede bir de şimdiki adıyla Ayazpınar olan köyün eski adının Titenik olması hasebiyle, bu köyün ilk yerleşiklerinin de Kuhbinik Aşireti'yle bir bağlantısının olabileceği düşünülmelidir. Kuhpinik Aşireti'ne ilişkin son olarak şunu da aktarmalıyız: 1598'de Dersim yöresinde, Horasan-Özbekistan sınırına, Özbek-Moğol saldırılarına karşı yerleştirilen Çemişgezek Kürt aşiretleri içinde, Kuhpinik Aşireti'nin adı da geçmektedir (Aksüt, 2010: s. 373, 377). Böylece aşiretin, 1598 yıllarında Dersim'den göçertildiği anlaşılmaktadır.

19) Cemeât'u Butalibînî

Söz konusu Cemaat, Şıx'ın şeceresinde Butalibînî adıyla kaydedilmiştr. Bu Cemaatin 16. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarındaki adı farklı isim formlarıyla yazılmıştır. Buna göre, M. Ali Ünal bu aşireti, Cemeât-ı Metaliblü olarak kaydetmiş, Cemişgezek sancağında Gündüz ve Ribat/Rebat Nahiyelerine bağlı toplamda yedi köyde yerleşik olduğunu belirtmiştir (Ünal, 1999. 215). Yunus Koç, ilgili arşiv çalışmasında aşiretin adının EbuTâliblü olarak kaydedildiğini belirtir. Ebu Tâliblü Cemaati, Göcek nahiyesine bağlı toplamda yedi köyde yerleşikti. Yerleşik olduğu köylerde 129 hanesi bulunmaktaydı (Koç, 2004: s. 138, 142). Yine "998

Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyarbekir Defterinde (1530), hem Cemaat ve hem de Aşiret olarak kaydedilmiştir.

Ayrıca Çemişgezek sancağındaki Göçek Nahiyesine bağlı Ebu Taliblü Ekrâd 'aşireti-cema'atinin kaydı bulunmaktadır (BOA, 1998: s. 44). Bununla birlikte; Metalib-lü Ekrâd cema'ati/Metaliblü Ekrâd cema'ati (BOA, 1998: s. 170, 171), olarak yazılmıştır. İncelediğimiz mevcut kaynaklarda bu aşiretin, günümüzdeki modern adının ne olduğuna ilişkin herhengi bir bilgiyle karşılaşamadığımızı belirtmek isteriz. *Şerefname*'de 16. yüzyıl anlatılırken, "Beyt-el Hulta aşireti"nin, bir Ezidi aşireti olduğu yazılıdır. İsimlerin kökü olan But, Beyt adları düşündürücüdür! Secerede (M.1010) Cemeât'u Butalibînî adı. Günümüzdeki "Beyt Uşağı, Beytan, Beytu Aşireti" arasında bir ayniyet olabileceği akıllara gelmektedir. Bu aşiretler, Şıx'ın faaliyet alanı olan Ovacık'ta yerleşiktir. Son olarak Butalibînî, Metaliblü, Ebu Tâliblü adları, İmam Ali'nin; Müslümanlığı kabul etmeyen babası, Abdülmuttalib oğlu Ebu Talip'in (536) adıyla bir isim benzerliğinin oluşu dikkatleri çekmektedir.

20) Cemeât'u Kirizkân/Kirzi

Tetkik ettiğimiz yazılı kaynaklarda, Kürt aşiretlerinin orjinal adlarıyla birlikte farklı varyantlarda türevsel isimlendirmeleri de bulunmaktadır. Bu aşiret, ilgili kaynaklarda değişik yazım formatlarıyla anılmaktadır. Bunlardan bazıları; Kirzo, Karisan, Karisli (Karislü) Kars Karskanlı, Kirzi, Kizir, Kerzikan, Karzikan ve benzerleridir. Yunan tarihçisi Heredot (MÖ 490/480-424), Yunan-Pers savaşları (MÖ 492-449) hakkında yazdığı Heredot Tarihi'nde, bazı antik aşiretlerin adını anmıştır. Bu aşiretler, günümüzdeki modern adlarıyla Kürtler içindeki aşiretler tasnifinde yer almaktadırlar. Heredot, kendi tarihinin üçüncü kitabının 147. sayfasında antik Kissia Aşireti'nden ve hatta Kissia bölgesinden söz eder. Ek olarak, Kissialıları elbiseleri, külahları dışında Perslere benzettiğini belirtir (Kekil, tarihsiz: s. 246, 247). Kürtler

içindeki bu aşiretin gerçek adı Kirzi, Kirizkan Aşireti'dir.

Bilal Aksoy, konu hakkında bazı bilgiler vermiştir. Onun verdiği malumatlar içinde; Joseph Sandalgıan'ın haritasında. Urartular zamanında Urmiye (Rızaiye) Gölü kuzeyinde yer alan Kırzanı diye bir bölge bulunmaktadır. Kırzani bölgesi tarihte Müslümanların Meryemnişin, Ermenilerin Vaspurakan diye adlandırdıkları bir bölge olup, buranın Kars ve Karsan Aşireti'yle de bir bağlantısının bulunduğu, kaynaklarda mevcuttur (Aksoy, 1985: s. 160). Yine Kars adının menşei hakkında farklı verilere ek olarak Millat'tan önce varolan bazı kaynaklarda, örneğin; Batlamyus'da (Ptolema) Khorsa, Strabon'da ise Khorzéne olarak geçmektedir (Aksoy, 1985. s. 160). Fakat bunlara rağmen Aksoy, Kars/Karsan adlarının Kırzani adıyla bir bağının olamayacağına hükmeder. Buna rağmen Kars'ın Susuz ilçesine bağlı eski adı Kizir olan şimdilerde ise Kiziroğlu Köyü dikkatleri çekmektedir. Kizir Köyü, Kirzikan Aşireti'nin bölgedeki ilk yerleşkesidir.

Dahası, Köroğlu'nun (16. yüzyıl) o destansı şiirine konu olan Kizir köylü Mustafa Bey, bu Kürt Aşireti'nin mensubu olup, Aşireti'nin Kiziroğlu adıyla anılır. Köroğlu'yla karşılaşması ve Köroğlu'nun onun karşısında yenik düşmesi sonucu, şu dizeleri dile getirir: "Bir atı var Alapaça, peh peh peh!/Mecel vermez, Kırat kaça, hey hey hey!/Az kaldı ortamdan biçe/Ağam kim, paşam kim?/Nigâr kim, hanım kim?/Kiziroğlu Mustafa Bey/Bir Bey'in oğlu, Zor Bey'in oğlu" Mehmet Bayrak, Kiziroğlu Mustafa Bey'in bir Kürt olduğuna dile getirir. Kiziroğlu'nun, Köroğlu döneminde yaşadığını Malatya yöresinden Alevi-Kürt kökenli ünlü bir halk kahramanı olduğunu belirten Bayrak; Köroğlu'nun da yine "Men'de Kürd'em Köroğluyam/Eziz helef, yurd oğluyam/Köroğlu'nun gurd oğluyam/Gelmişem aparram seni" dizelerine istinaden bir Kürt olduğuna hükmeder (Bayrak, 2004: s. 521). Selim Temo bir makalesinde bizim Kiziroğlu hakkında şunları dile getirir:

> *"Mehmet Bayrak, Haydar Avcı ve Pertev Naili Boratav'ın çalışmalarında Kiziroğlu, Köroğlu'nun en yakın dostlarından biri olarak karşımıza çıkar. Akçadağ (Malatya) beyidir.*

1584'te Sivas ve Malatya'daki 'Ekrâd taifesi'nden (Kürt aşiretlerinden) 250 kişiyle Osmanlıya başkaldırır, kuvvetleri zaman içinde bin kişiye ulaşır. 17. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Tebrizli Arakel de benzer bilgiler aktarıyor. Aynı şekilde Evliya Çelebi, ünlü Seyahatname'sinde Kürt Kiziroğlu Mustafa Bey'le birkaç kez görüştüğünü anlatıyor. Bir Azeri anlatısında ise, 'ona Kürdistan Beyi derler' kaydı vardır. Yani uyarlama her kimin fikriyse, yüce 'devlet partisi'ne düzenlenmiş bir komplo kokusu almamak mümkün değil!" (Temo, 23.08.2015).

Köroğlu ve Kiziroğlu'nun Kars'ın Kizir Köyü'nde kahramanca vuruşmaları ve Köroğlu'nun dilinde dökülen yukarıda verdiğimiz bu destandan da anlaşılacağı üzere, her ikisinin aynı yörenin ve hatta aynı aşiretin birer Kürt kahramanı oldukları düşünülebilir. 1589'da Rakka (Suriye) civarında yakalanarak, İstanbul'a götürülüp kafası kesilerek öldürülen Kiziroğlu Mustafa Bey, hakkında çıkarılan Osmanlı fermanları ise, onun bir Kürt olduğuna şüphe bırakmayacak mahiyettedir.

*"Ferman ola ki: Mukaddema Arapkir Sancağı Ömer Bey'e hüküm ki. Malatya ve Divriği ve Arapkir kadıları südde-i sadettime mektup gönderip zikrolunan sancaklar birbirine muttasıl olup liva-yi Arapkir'de Geziroğlu denmekle ma'ruf Mustafa nam reis-i eşkiya iki yüz elli miktarı kahr Ekrâd taifesini emedip sancak beylerini ve zuema ve erbab-ı yimar tevecccül ettikleri vilayeti hali kılup Diyarbakır ve Erzurum ve Sivas ve Halep ve Maraş uburlarında ebna-yi sebile katl ve erbabın ve emvallerini nahb ü garet reaya berayaya salgun salup ve ehl ü iyallerin bu makule zulm ü teaddidinin nihayeti yoktur..." (*Başbakanlık arşivi Mühimme Defteri no/64 Sıra: 581)" (Temo, 23.08.2015).[201]

---

201. Ayrıca bkz. (Mehmet Gökalp, *"Kiziroğlu türküsü kimin eseridir"* https://www.turkuler.com/yazi/kiziroglu.asp, erişim: 05.03.2016).

Ama şeceredeki Cemeât'u Kirizkân topluluğu, bize öyle geliyor ki; 11. yüzyıldan önce, antik Kissia, Kırzanı, Karsan Aşiretlerinden kopmuş çekirdek ailelerin bir araya gelerek bu isimi almış ya da bu isimle anılmıştır. Günümüzde Kirzi Aşireti'nin bölgelere göre, yine en çok Karsan Aşireti içinde kendisini konumlandırdığı, Karsan adıyla anıldığı tahmin edilmektedir.

Şeref Han, 16. yüzyıldaki Kürt tarihinde "Büyük Lor" diye ün yapan "Fadlavi Hükümdarları"nı konu edindiği bölümde, Küçük Lor vilayeti konusunda verdiği bilgiler dahilinde, bu hükümdarlığın bünyesinde toplanan aşiretler içinde Kerıski Aşireti'nin adını da anar. Buradaki yazılışıyla Kerıski, şecerede adı geçen Kirizkân Aşireti'dir. Örneğin 16. yüzyıllardaki Lor Hükümdarlığı'yla ilişkisi olan aşiretlerden Eşki, Şadi ve Kirizkan Aşiretlerinin adları, 11. yüzyılda Şecerede yer almıştır. Edip Yavuz, Karsan Aşireti ile Şadiyan Aşireti'nin aynı soydan gelip akraba olduklarını, her iki aşiretin Kars (Karsan) ve Divin<Dibin (Şadiyan=Şaddedan) aynı coğrafyada MÖ 2. yüzyıla kadar beraber yaşadıklarına vurgu yapar (Yavuz, 1968: s. 383-386). 16. yüzyıl Kemah sancağı ve Erzincan kazasının arşiv kayıtlarında, günümüzde Erzincan, Ilıç ilçesine bağlı şimdiki adıyla Balkaya Köyü'nün eski adı, Kirzi'dir. Bu kayıtlarda, Kirzi Cemaatinin hane sayısı ile ilgili geniş bilgiler verilmiştir (Miroğlu, 1990: s. 67). Yine bugünkü Baklaya Köyü'nde türbesi bulunan Şeyh Hasan el-Kirzî'ye ait Hicri 555/Miladi 1160 tarihli bir şecereden söz edilmektedir (Yüksel, 2008: s. 149).[202] Burada adı zikredilen Şeyh Hasan el-Kirzî, Kirzikan Aşireti'nin mensubu olup, esasen Ebu'l Vefâ-i Kürdi (925-1017) süreğine bağlıdır. Yine 16. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarında Cemeât'u Kirizkân, günümüzde Mazgirt ilçesinin güneydoğusunda kalan Kirzi (Yazeli) Köyü'nde yerleşik olduğu ve Kirzo Ekrâdı olarak kaydedilmiştir (BOA, 1989: s. 173; Ünal, 1999: s. 215).

Mazgirt'e bağlı Karsan Köyü'nün ilk bilinen ismi Garsiyan'dır. Garsiyan bir Kürt yerleşkesidir (Nişanyan, 2010: s. 319). Bilge Umar'ın çalışmasında Karsan Köyü adını, Luwi dilinin ar-

---

202. Konu hakkında ayrıca bkz. Hasan Yüksel, (2008). "*Kim Bu Dede Garkın*?" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, s. 147-162.

dılı Kappadokia dilindeki Karsana'dan alır. Güzel akarsu ülkesi manasındadır (Umar, 1993: s. 396). Garsiyan adı, 11. yüzyıldaki şecerede yazılan Kirzikan adının az da olsa bozulmuş bir türevi gibi karşımızda durmaktadır. Muş'un Varto ilçesine bağlı şimdiki adıyla Boylu Köyü'nün eski adı, Kirz/Kérs'dir. Kirzikan Cemaatin 11. yüzyıldan önce bu bölgede (Dersim yakın çevresi) yerleşik olduğunu böylece anlamaktayız. Keban nahiyesine bağlı Kiriz Köyü de yine aşiretin yerleşkelerinden birisiydi (BOA. 1989: s. 172; Ünal, 1999: s. 216). Cevdet Türkay; Karisan, Karisli (Karislü) adlı bu aşiretin Eruh Kazası (Siird sancağı) Diyarbekir Vilayetinde yerleşik olarak, Ekrâd Taifesinden gösterilmiştir (Türkay, 2005: s. 94).

Yine Maraş Pazarcık ilçesinin Kizirli (Kiziran) Köyü, Kirzikan Aşireti'nin bu bölgedeki yerleşkelerindendir. Malatya ve Maraş bölgesindeki Kirizkan, Kizir Aşireti, İç Toroslar'daki Atma Aşireti içerisinde, bir ezbet olarak anılmaktadır. Örneğin bu bölgede yaşayan topluluk Alevi/Kızılbaş Kürttürler. Buna karşın başta Kars olmak üzere Osmanlı döneminde 16. yüzyılda İç Anadolu'ya zorunlu göçertilen Kirzikan Aşireti'nin mensupları Türkleşmiş ve Sünnidirler.

21) Cemeât'u Şâdiyân

Dersim yerel litaretüründe genellikle "Şadililer, Şadiyan, Şadan, Şadi, Şadlu" olarak bilinen bu aşiretin, Şıx'ın şeceresinde aynen günümüzde telaffuz edildiği gibi; "Cemeât'u Şâdyan" olarak kaydedilmiştir. Çünkü Kurmanci dilinde "Şadiyan" denilen bu aşiretin adı, şecerede olduğu gibi doğru zikredilmesi, şecereyi yazanların Kürt Cemaatlerini/Aşiretlerini ve Dersim bölgesini çok ama çok iyi bildiklerinin bir ifadesidir. Şadiyan Aşireti'nin Kürdistan'da ve özel de Dersim'deki tarihi kökleri, oldukça eskiye dayanmaktadır. Buna karşın resmi tarih yazıcılarının Şadiyan Aşireti başta olmak üzere, birçok eski ve yerli aşiretin Dersim'deki köklerini daha çok Yavuz'la (16. yüzyıl) başlatırlar.

Resmi tarih tandanslı akademisyen ve araştırmacıların gayri ciddi bulguları kabullendiği ya da bilerek çarpıttığı gibi, Kürt Aşiretleri; 16. yüzyılda Yavuz döneminde Dersim ve çevresine yerleştirilmemiştir. Bu tamamıyla kasıtlı bir saptırma ve bir hayal ürünüdür. Dersim aşiretlerinin birer Türkmen-Yörük aşiretleri olduğuna ilişkin geliştirilen tezler, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu çalışmamızda görüleceği gibi 11. yüzyılın ilk çeyreğinde, Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinde adları zikredilen Kürt aşiretlerinin tarihleri, antikçağlara dayanmaktadır. Lakin 11. yüzyılın bu ilk çeyreğinde ne Anadolu'da ve ne de ki Dersim bölgesinde Türk izine dahi rastlanmamaktadır. Bu tarihi düzeltmeyi yaparak tekrar konumuza, Şadiyan Aşireti'ne dönebiliriz!

Şöyle kısa bir tarih yolculuğuyla, Şadlu-Şadiyan Aşireti'nin şeceresinin bir bölümünü aktaralım! "Şad" sözcüğü, Kurmanci dilinde "nehir kıyısı" olarak bilindiği gibi, aynı zamanda "sevinçli, sevinçli olan veya sevinç veren" anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda Şadiyan: Mutlu olan ve mutluluk veren manalarında telakki edilebilir. Çoğu yazılı kaynaklarda Selahaddin Eyyübi'nin (1171-1193), Ravvadi Aşireti'nin mensubu olduğu, Şadiyan Kürt Aşireti içinde, farklı bölgelerde birçok hanedanlıklar, devlet erkleri bile kurulduğu yazılıdır (Xemgin, 2011: s. 235-276, Minorsky, 2004: s. 70-72). Örneğin Kürt tarihindeki Şedadi devleti bunlardan birisidir. MS 951 yılında Kürt Hadhabánî Aşîreti´nin bir kolu olan Revvadîlerden Muhammet Ibn Şeddad (951-971 dönemi) tarafından Arran'da (Karabağ) kurulan bir Müslüman hanedanlık-devleti olduğu bilinmektedir (Minorsky, 2004: s. 59, 60; Tan, 2010: s. 64).

Adı geçen Şadedi devletin sınırları bir taraftan; Kars-Ani´den başlayarak Erivan yakınlarındaki Duvin-Divin-Dibin (Şimdiki Iğdır ilinin karşısında Ermenistan-Azerbaycan sınırları içindedir) ve oradan da Gence´ye (Batı Azerbaycan) kadar uzanıyordu. Bu bölgenin yerleşik Kürtlerine "Dibin-Divin (Ravad) Revadileri" ve "Ekrâd-i Revvadiye" de denilmekteydi. Bu hanedanlık, diğer Kürt aşiretleriyle birlikte, birçok dış güçlere karşı savaştılar. Ki bunların içinde Deylemliler de (960-971) vardı. En sonunda Sel-

çukluların bölgeye girmelerine yol verdiler. 1072 yılında ikiye bölünen ve gittikçe güç kaybeden (Şadi) Şeddadîler, 1174 yılında ne hazindir ki güç ve yer verdikleri Selçuklulara karşı yenik düştüler (Birdoğan 1995; Aksüt, 2010; Sevgen: s. 1982). Bazı yazılı kaynaklar ve hatta sözlü gelenekte Şaddedi hanedanlığının yıkılmasıyla birlikte, Şadiyan Aşireti mensuplarının Dersim ve çevresine bu tarihlerde (1174'ten sonra) gelip yerleştiklerine dair bilgiler vardır. Oyas Şıx'ın elindeki belgede ise Şadiyan Aşireti'nin varlığı, Dersim ve çevresinde ta 1010 yılından beri anlatılagelen mitik kalıtlarla kanıtlanmıştır.

Şadedi Devleti (M. 951-1174) daha henüz ayaktayken, Şıx Delil-i Berxécân (H. 400, M. 1010) Dersim ve çevresinde faaliyet yürütmekteydi. Bölgedeki Kurmanc Aşiretleri içinde bâtınî örgütsel çalışmalarını sürdürmekteydi. Bu devletin temel taşı olan Şadiyan Aşireti'nin bölgedeki aileleriyle tanışıp diyaloglar geliştirmekteydi. Bu tarihlerde, Dersim ve çevresinde Bizans-Roma ve Arap-İslam egemenliği arasında sıkışan Mecusî-Zerdüşti-Êzdai Kurmanc aşiretlerinin bu periyottaki yeni örgütleyicilerinden birisi de, Şıx'ın kendisinin olarak sahnede gözüktüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan sözlü gelenekte kısmen de olsa Pilvankan Aşireti'nin Şadiyan Aşireti içinden çıkan bir klan yapılanmasınyla, aşirete dönüştüğü bilgisi vardır. Ki bu görüşü Kemal Burkay, anılarını yazdığı eserinde şöyle dile getirir:

"(...) Nüfusunun büyük çoğunluğunu Pilwenk Aşireti'nin oluşturduğu Pertek yöresi de Kurmanci konuşur. Pilwenk de Şadi Aşireti'nin bir koludur" (Bulkay, 2001: c.1: s. 9) der.

Demek ki sözlü anlatıların zaman içerisinde yazılı metinlere de geçirildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu done, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Pilvenk/Pilvankan adı, dört ayrı ezbetin/aşiretin bir üst konfedere adıdır. Dersim genelinde Şadiyan Aşireti'nin bağlı oldukları ocak, Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Delikan/Üçbudak Köyü'ndeki Cemal Abdal/Ewdal Ocağı'dır. Pilvankan Aşireti ile Şadiyan Aşireti'nin bağıntı algısı, Cemal Abdal/Ewdal Ocağı üzerinde yapılmaktadır (Yalgın, 2013a: s. 177-234). Oysa bu Ocağın, büyük ihtimalle yine şecerede adı zikredilen Delikan

Aşireti'yle bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır (Çalışmamızın Cemeât'u Delikan bölümüne bakınız). Konumuz bağlamında Şadiyan Aşireti'ni ele almışken, şunu da hatırlatmamız gerekir! Şadiyan Aşireti'nin kendi içinde bir başka ocağı daha bulunmaktadır. Birdoğan'ın verdiği tafsilatta; Şadiyan Aşiretiinin, Sıvas'ın Kangal bölgesinde (Yenice Köyü -e.y.) Şeyh Şazeli=Şah Şadılı adına kurulu, "Şah Şadılı Ocağı"na bağlı olduğunu belirtmektedir (Birdoğan, 1995: s. 146). Fakat bazı kaynaklarda bu bilgilerin doğruluğu tartışılmaktadır (Aksüt: 219-226). Buna karşın 16. yüzyılda, Harput Sancağı'ndaki Osmanlı tahrir kayıtlarında, Harput'un Sün Köyü'nde Şeyh Şadi adına bir zaviyenin kaydına rastlanmaktadır. Fakat Şadiyan Aşireti'nin bu coğrafyada yerleşik olduğu göz ardı edilmemelidir!

Şeref Han (1597) Küçük Lor vilayeti hakkında verdiği bilgiler dahilinde saydığı aşiretleri içinde Şadıli'lerin burada yerleşik olduklarını, fakat bunların asıl Lor topluluklarından sayılmadıklarını belirtir (Şeref Han, 1990: s. 46). Demek ki 16. yüzyılın sonlarında Şadıli Aşireti'nin Dersim bölgesinde büyük göçlerle karşılaştığı ve zorunlu bir göçe tabi tutulduğu böylece anlaşılmaktadır. Şeref Han, "Dınbıli Beylerini" anlattığı bölümde, eskiden Şah Tahmasp'ın (1514-1576) yanında yer alan Dımıli beyleri ve ileri gelenlerinin Şah tarafından katliama tabi tutulduğunu belirtir. Uzunca geçen olaylar sonucunda Dımbıli Aşireti lideri Sultan Ali Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Nazar Bey; Remlu, Bavt, Çemişgezek ve Şa'dlu Aşireti'nden olan bazı Kızılbaş komutanlarla beraber Osmanlı devletine itaatlerini bildirdiklerini yazar (Şeref Han, 1990: s. 251).

Burada Çemişgezek ve Şadli Aşiretlerinin komutanlarının bazılarının Kızılbaş olduğu anlaşılmaktadır. Şeref Han bu noktada başka bir soruna daha parmak basmaktadır. Çemişgezek aşiretleri zulüm ve zorunlu göç dalgalarını sadece Osmanlıdan değil, aynı zamanda Safevi hükumdarları tarafından da yaşamışlardır. Bu nokta, Dersim inanç sistemi içinde, bize göre ayrıca irdelenmesi gereken özel bir husustur. Şadiyan Aşireti'nin belli ve belirsiz tüm özelliklerini araştırıp bu çalışma içinde sunmanın imkânsız

olduğu malumdur! Çünkü Şadiyan Aşireti'nin tüm özelliklerinin irdelenmesi ve analizlerle ortaya konulması, bu çalışmamızın başlıca konusu değildir. Bizim maksadımız, şeceredeki Şadiyan Aşireti ve Dersim'deki yaşamsal serüveniyle ilgili olarak bazı önemli hususların altını çizmektir.

16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'ndaki, Gökçek nahiyesinde Sadilü, Sahlu Ekrâd aşireti cema'ati yerleşikti (BOA, 1989: s. 157). Bununla birlikte, Şeddadan Aşireti, Şam Eyaletinde yerleşik olup, Ekrâd Taifesinden gösterilmiştir (Türkay, 2005: s. 133). Şadi, Şadili (Şadilü) Şadiler Cemaati Kars-ı Meraş Sancağı (Meraş Eyaleti), Eğin Kazası'nda (Arapgir Sancağı) yerleşik olup Yörükan taifesi'nden gösterildiğini, ayrıca Türkay vermektedir (Türkay, 2005: s. 588). Yine Türkay, Şa'deddinli (Şa'deddinlü) Aşireti'ni Savur Kazasında (Diyarbekir Eyaletin) yerleşik olup ama hangi taifeden olduğunu ise vermemiştir (Türkay, 2005: s. 126). Bizce burada gerçeğin karartılması söz konusudur. Çünkü yukarıda adı geçen bu bölgeler, Kürt coğrafyasına ait olup, halen bu bölgelerde yaşayan Şadililerin Kurmanc=Ekrâd oldukları bilinmektedir. Elazığ'ın Karakoçan ilçesi'nde Şadi Aşireti'ne bağlı köyler bulunmaktadır. Başlıcaları Oxciyan (Oxi, Okçular), Çakan (Akarbaşı), Badran (Çayırgülü), Hemzelyan (Hamzalı) ve Kızılca Köyleridir. 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Şadılı Aşireti'nin Sivas ve Dersim'in birçok köyünde, Kürtçe/Türkçe; Kürtçe/Zazaca konuştuğu ve Caferî/Alevi mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 283, 302). 1700'lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır menakıbnamesinde Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında "Şadıli Aşireti"nin de adı geçer (Gülten, 2010: s. 102).

22) Cemeât'u Hoşbilân/Şeyh Bilan

Tarihsel olarak yazılı kaynaklarda Kürt aşiretlerinin orijin adlarının günümüze kadar aynı hassasiyetle korunduğu elbette söylenemez. 11. yüzyılda Hoş/Xoş Bilan olarak kaydedilen bu

Kürt Aşireti'nin adı, günümüze Şeyh Bilan olarak yazıldığı ve bilindiği anlaşılmaktadır. Aşiretin Türkçeye çevrilen kök ismi olan "Hoş", aslında Kurmanci dilinde "Xoş/Xwş" Farsçada ise "Hış" olup, Türkçeye bu kanaldan geldiği sanılmaktadır. Zira sözcük, Kurmanci ve Farsçada "güzel, iyi, tatlı" manalarına gelmektedir. Fakat Zerdüştlükte varolan Ocak Tanrıçası Hassa, Haşa, Xas, Xassa benzeri sinonimlar kısaca soylu, kutsanmış anlamlarını içinde barındırırlar. Burada ise ortaçağ Arapçası yazımı ve Türkçe çevrimleri sonucunda Şeyh olarak anlamlandırılmış olabileceği düşünüldüğünde, aşiretin ismi Soylu Bilal anlamına dönüşmüş olabilir!

Bununla birlikte Kurmanci dilinde suyun çağlaması, akmasıyla çıkardığı ses Xuş anlamında da kullanılmaktadır. Yine Ermenice Hosun/Hosim'in manası ise Kurmanci'deki Xuş, yani çağlayan su, şelale, akıntı anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin bir diğer benzeşi ise Haşa'dır. Haşa fiilinin karşılığı özellikle Zerdüşti felsefede soylu, Ocak Tanrıçası ve doğruluk anlamlarına gelmektedir. Muhtemelen aşiretin Bilan adı, meskûn olduğu coğrafi alana (Belen) verilen bir isim olsa gerektir. Kurmanci dilinde "Bel" kabartı, çıkıntı, kabarmış yer. "Dağ ve tepe sırtlarında geçit veren çukur, dere" olduğu ayrıca bilinmektedir (Belen için çalışmamızın 1. Bölümüne bakınız). Topografik manada Belen adının, onomastik biçimiyle Kurmanci dilinde Bilan'a dönüşümü mümkündür. Xuş-i Bilan adının, Kurmanci dilindeki yansıması, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, derede çağlayan su, şelale sesi anlamlarını daha da mümkün kılmaktadır. Bu topografik ismin morfolojisinin bir diğer verisi, Nazımiye ilçesinin şimdiki adıyla Güzelpınar olan köyünün eski adının Hosum oluşudur. Hosum adı, Xoşbilan/Xuşbelen adının kaynağı olarak düşünülebilir (Nişanyan, 2010: s. 320)[203]. 11. yüzyıldaki Hoş Bilan adının günümüzdeki karşılığının Şeyh/Şıx Bilan olduğunu ise birazdan göstereceğiz. Aşiret isminin etimolojik verilerini ele alan Vahit Duran, bu konuda şunları belirtmektedir:

---

203. Bilal Aksoy*, "Dersim'de Yer Adlarının Kökeni-III" Dersim* Dergisi, 2003, Sayı: 3, s. 3 -14)

"Aşiretin ismi halk arasında 'Şıxbıl', 'Şıxbıla', 'Şeyh Bılan' biçimleri ile telaffuz edilir... İsmin kelimesel anlamı ve kökeni, bizi kesin yargılara götürebilecek veriler sunmamakla birlikte bazı çıkarsamalar yapmamıza olanak sunmaktadır. Birisi: İsmin iki kelimeden oluşma halinin verdiği anlamdır. Diğeri ise: Aşiretin geçmişte yaşadığı ve kış aylarını geçirdiği (Kışlak) bölge olan 'Belen' ilçesinin asli ismi ile olan ilişkisidir. Bir açıdan baktığımızda aşiret isminin 'Şêx' ve 'Bil' veya 'Bilo' kelimelerinin birleşiminden oluşmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Şêx Türkçede anlaşılacağı gibi Şeyh anlamına gelir. Bil (Bıl) veya Bilo (Bılo) da erkek ismidir. Bilan (Bılan) derken burada an eki türkçedeki 'ler', 'lar' ekine denk gelir ki; 'Şeyh Bılolar' veya 'Şeyh Bılonun Efradı' gibi anlamlar ortaya çıkarılabilir. Buradan yola çıkarak, aşirete adını veren ve aynı zamanda Şêx (Şeyh) olan bir şahsiyetin olduğunu iddia edebiliriz. Nitekim aşiretler tarihinde benzer isim oluşumlarına çokça rastlanılmaktadır" (Duran, 2009/I: s. 48).

Söz konusu aşiretin adına, Belen/Bilan adının kaynaklık ettiği daha güçlü bir olasılıktır. Osmanlı kayıtlarında ise daha çok Bilaluşağı (Bilal oğlu/evladı)[204] adı kullanılmıştır. Zira Duran[205] bu konu hakkında şunları dile getirmektedir:

"Bugün İskenderun'a bağlı bir ilçe olan Belen, Osmanlı döneminde Halep sancağı içerisinde olan on dört kazadan birisiydi. O dönemki ismi Belen değil 'Bilan'dır. Sonradan Belen olarak değiştirilmiştir. İskenderun–Halep şose yolu, Bilan kazasının için-

204. Bu konuda Enver Çakar, *Bialaluşağı* adını, *Bilal* adlı yöneticilerinden aldığını ve Anadolu'da "uşak" kelimesini ihtiva eden birçok yer adı olduğunu bellirterek, Azerbaycan'da da benzer yer adlarının olduğunu hatırlatır (Çakar, 2012: s. 54). Oysa Uşak (oğul/evlat) ekinin topografik yer adlarına, Osmanlıda 16. yy.'dan sonraki tutulan kayıtlarda göze çarptığı bilinmektedir. Öncesinde, özellikle Kürt bölgelerinde "Uşak" adına rastlanılmamaktadır.

205. Şıx Bilan Aşireti'nin Osmanlı kayıtlarında ve günümüzdeki yerleşkeleri hakkında daha detaylı bilgi için Bk. Vahit Duran, "*Mahmutlu Köyü Anatomisi Üzerinden Şêxbilan Aşireti Tarihi*-I.II bîrnebûn hejmar 41, bihar 2009.

den geçer(di). Yüksek dağ üzerinde bulunan iki yamacı birbirinden ayıran yol anlamınada gelebilen Bilan kelimesinin kökünün 'Bil' olduğu, çoğul anlamı dolayısı ile Bilan olarak ifade edildiği tarihi kaynaklarda geçmektedir. Aşiret Bilanlı mıntıkasında yaşayan bir şeyh ile tanımlanarak Şêxbilan veya 'Şeyhbilanlı' ismini almış olabilir" (Duran, 2009/I: s. 49).

Duran'ın verdiği bilgilere ek olarak iliştirmemiz gereken bir hususu belirtelim! Belen/Bilen vb sinonimli isimler, Suriye/Kuzey Kürdistan sınır boylamında antik dönemlerden beri "Bel, Bal, Bil" vs Tanrıçaların varolan tapınaklarına birer işarettir. Zira bu bölgede (Yukarı Mezopotamya) yoğun bir şekilde bu kök isimle birçok antik yerleşkeler ve Kürt aşiret adları günümüze kadar gelmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde Şıx Dilo Belincân'ın "Bel/Belin" adı üzerinde elde ettiğimiz toponimik tarihsel bulgular, aynı bağlamda Hoş/Xoş/Şıx Bilan adı üzerinde de farklı pozitif değerlendirmelerle telakki edilmelidir. Şeyh Bilan-lı Aşireti, 16. yüzyıl kayıtlarında Kuzey Kürdistan Suriye sınır koridorunda yerleşik Rewşan Aşireti'ne bağlı aşiretler içinde yer almaktadır.

Şeref Han, 16. yüzyıldaki Kürt beyliklerinden ve aşiretlerinden söz ederken, Xizan/Hizan Hükümdarları bölümünde, bir bütün olarak konumuz hakkında farklı malzemeler sunmaktadır. Bunlardan birisi de onun telaffuzuyla Bilélan/Bılalan Aşireti'dir. Bu aşiretten Abdal Ağa adındaki birinin, 1570-80'li yıllarda Xizan Beyliği'ne getirildiğini nakleder (Şeref Han, 1990: s. 242). Öte yandan 16. yüzyılda Dersim ve çevresinde yerleşik olarak gözüken aşiretin, örneğin Çemişgezek sancağına ait arşivlerdeki adı; Bilanlu olarak kaydedilmiştir. Bilanlu Cemaatinin 1518'deki hane sayısı 10, 1523'de 9 ve 1541'de 12'dir (Ünal, 1999: s. 193). Bu köy, Mazgirt Akpazar (Çarsancak-Peri) nahiyesine bağlı olup ve güneyine düşen günümüzdeki Özdek (Bılan-Bilan) Köyü'dür.

Yine Mazgirt'in güneydoğusuna düşen ve şimdiki adıyla Karşıkonak Köyü'nün adı, Hoşi/Xoşi'dir. Xoş/Hoş adı, 11. yüzyılda şecerede yazılan Hoş/Xoş Bilan Aşireti'nin isminin köksel adıdır. Bu anlamda, bu her iki köyün adında ve geçmişinde aşiretin bütünsel adının kodları gizlidir. Zira Dersim aşiretleri tasnifin-

de, özellikle batı Dersim/Hozat bölgesinde Hoşan/Xoşan Aşireti'nin adı da zikredilmektedir (Dersim, 1992b: s. 45). Xoş, Hoşan yer adı, aynı zamanda Xoşanlı Bilan/Bilal olarak anılabileceği mümkündür. Aşiretin ilk kurduğu köylerden birisi de Elazığ'ın günümüzdeki Baskil ilçesine bağlı Bilaluşağı Köyü'dür. Köyün 1834-1840 tarihlerindeki hane sayısı 38 idi (Çakar, 2012: s. 84)[206] Baskil'e bağlı şimdiki adıyla Şahindere Köyü'nün eski adı, Bilikan/Bilalan'dır. Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Yolçatı Köyü'nün eski adı, Bilokan'dır. Bu köyün ilk sakinlerinin ve kurucularının Bilan Aşireti olduğu sözlü gelenekte bilinmektedir. 16. yüzyıl Kilis Sancağı kayıtlarındaki adı ise Bilali Taifesi olarak yazılmıştır (Akis, 2004: s. 24). Son olarak şunu da belirtelim! Kürt aşiretleri tarihinde Bil, Bal, Bel, Belen, kök adlarında birçok Kürt aşiret isimleriyle karşılaşılmaktadır.

Örneğin çoğu kaynaklarda Şikak/Şeqak/Şavaq Aşiretleri konfederasyonu içinde gösterilen "Bele Kürdi" Aşireti, bir Êzidi aşiretidir. Ki Şeref Han'da "Belan, Bele Sıturan" aşiretlerinden söz eder. Bu aşiretlerin yaşadıkları bölgede Êzidi aşiretlerinin olduğunu ayrıca vurgular. Bele Kürdi Aşireti'nin bir Ezdai Aşireti olduğunu Süleyman Sabri Paşa'da *Van Tarihi*'nde yazar (Sabri Paşa, 1982: s. 44). Bu konuda, bir diğer kaynak ise Edip Yavuz'dur. O, "Bele Kürdü Oymağı" başlığı altında, gerçeği karartarak şunları sıralar:

> *"Bele, hala çocuğu, itibaren tanım anlamlarına geldiği cihetle Bele Kürdü=Kürt tanınan, Kürt itibar olunan, Kürdün hala çocuğu anlamlarından biri demek olur ki, hangisi de olsa Türkçedir ve Türklere Kürtlerin akrabalıklarını ortaya koyar"* (Yavuz, 1968: s. 344).

Cevdet Türkay'ın çalışmasında Bal'lı birçok aşiret ve Cemaat adına rastlanmaktadır. Bunların hem "Ekrâd" ve hem de "Yörükan" taifesiyle sınıflandırıldıkları gözükmektedir (Türkay, 2005:

---

206. Elazığ/Malatya arasındaki bu coğrafi alanda yerleşik olan Bilal Uşağı Aşireti ve Köyü hakkında daha geniş bilgi için bkz (Çakar, 2012: s. 22, 29, 54, 72, 84, 94, 95, 153, 312).

s. 192-194). Nuri Dersimi, çalışmasının Pülümür aşiretlerinden söz ettiği bölümüne iliştirilen dipnotta, "Millattan dört asır evvel bu aşiretin bulunduğu bu mıntıkaya 'Balabitin' denirdi" bilgisi bulunmaktadır (Dersimi, 1992: s. 52). Bilge Umar, Balabitene bölgesini, Elazığ ile Çapakcur/Bingöl arasındaki Palu coğrafyasını işaret eder (Umar, 1993: s. 149). Sözü edilen bütün bu antik yerleşkeler ve topluluk isimleri günümüzde, Kürtler aşiretleri arasında yaşamakta ve yaşatılmaktadır. 1700'lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır Menakıbnamesi'nde Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında Hoşti Cemaatinin adı da geçer (Gülten, 2010: s. 102). Burada Hoşti diye tercüme edilmiş ismin, Hoş/Xoş Bilan Cemaatinin olması kuvvetle muhtemeldir.

23) Cemeât'u Şeyhmelân

Şecerede Şeyh Melan olarak kaydedilen bu topluluğun yazılı kaynaklarda farklı isimlerdeki verileri bulunmaktadır. Yani; Melekan, Melan, Malan, Melikan, Melyan, Melet, Meldi, Melidu ve benzeri türevsel adları göze çarpmaktadır. Bazı yazılı kaynaklarda Milli Aşireti'nin, Malatya'nın eski ismi olan Melitene ve Milyalılardan kaynaklandığını, dolayısıyla Melikan, Melkan, Melan ve benzeri adlarla karşımıza çıkan Kürt aşiretlerinin aynı köksel ismin türevleri ve aynı topluluğun birer kolları olduğu görüşü vardır (Yavuz, 1968: s. 70-72, 311, 312) (Çalışmamızın Evvelu (birincisi) Cemeât'u Müilkişi bölümüne bakınız). Bu konuda Bilal Aksoy şunların altını çizmektedir:

> *"Malatya'nın adı Melitine/Melid/Malidine'dir. Hititler, Malatya'da kaldılar ve Hititce bal manasına gelen Melit kelimesini bölge adı olarak kullandılar. Sonraları Urartular bu yöreyi Hate ülkesi olarak andılar"* (Aksoy, 1985: s. 53).

Güney Azerbaycan'ın günümüzdeki Türk nüfusu ile meskûn olan belli başlı yerleşim merkezlerinde, geçmiş asırlarda yoğun

bir Kürt nüfüsunun yaşadığı ve buralara kendi adlarıyla damga vurdukları bilinmektedir. Örneğin; bunlar arasında Urumiye, Hoy, Melekan Mişkin Şehir (Kiyav), Zencan, Ardebil, Muğan, Bilesuvar ve benzeri yerleşkeleri sayabiliriz. Bunlar içinde özellikle Melékan ve Mişkin yerleşkelerinin ilk yerleşik aşiretleri şecerede yer almışlardır.

Dersim ve Kürdistan'da Mıl, Milli, Milan ve Melikan adları altında görünen ünlü aşiretin adı da Miletus halkının adıyla tamamen aynıdır. Edip Yavuz, bu ad benzerliğinden hareketle Miletus kentini kuranların ve bu kentin eski sakinlerinin Malatya (Melitene) orijinli olduklarını öne sürmüş, onları Militler ve Mil Aşireti'yle ilişkilendirmiştir. Suriye Kürtleri arasında günümüzde Melikan Aşireti olarak bilinen bu aşiretin 11. yüzyıldaki adı, şecerede Şeyhmelan olarak kaydedilmiştir. Sadık Yiğitbaşı 1950 yılında yazdığı *Kiğı* adlı çalışmasının köyler listesinde, Kiğı merkeze bağlı bugünkü adıyla Mutluca ve Döşengi olarak bilinen köylerin eski adının, Melikan/Melkan/Melan/Melékan olarak kaydetmiştir (Yiğitbaşı, 1950: Cetvel 5). Yine buna eklenmesi gereken Solhan'ın Melekan Köyü (Fırat, 1982: s. 179) Elazığ merkeze bağlı şimdiki adıyla Gözpınar Köyü'nün eski adı, Melikan'dır. Bilge Umar'ın çalışmasında, Melikan; Siirt ili Kozluk ilçesine bağlı Bekirhan bucağının merkezi olan Uzunçayır kasabasının eski adı olarak kaydedilmiştir. İsmin kökeni hakkında Umar; Kürtçe, Mil (=yan, yan taraf), -ikan (halkı) olarak vermiştir (Umar, 1993: s. 572).

Diyarbakır'ın Çermik ilçesine bağlı Yabanardı Köyü'nün eski ismi Meylan'dır. Meylan olarak kaydedilen bu köyün ilk yerleşikleri Şeyh Melan Aşireti'ydi. Çermik'in Tepebaşı Köyü'nün eski adı, Şeyh Melan/Malan'dır. Gaziantep'in İslâhiye ilçesine bağlı Ortaklı Köyü'nün eski adı, Melikan'dır. Burası, Şeyh Melan Aşireti'nin bölgedeki yerleşkesidir. 16. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarında Diyarbekir Eyaleti'nde yer alan Tercil nahiyesine kayıtlı Melek-kendi Köyü vardı (BOA, 1998: s. 52). Çünkü bu kayıtlarda Melikanlı oymağının kaydı bulunmaktadır (BOA, 1998: s. 40). Diyarbakır'ın Dicle ilçesine bağlı Tepebaşı Köyü,

Şeyh Melan Aşireti'nin yerleşkelerinden birisidir. Mardin/Midyat sınırları içinde yaşayan Mehlemi Aşireti'nin, Şeyhmelân Aşireti ile bir bağlantısının da olabileceği düşünülmektedir. Cevdet Türkay'ın incelediği 16. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarında Melikânlu-li, Melikân Aşireti'ni Meraş Sancağı, Zulkadiriye Kazası ve Diyarbakır Eyaleti'nde Yörükan taifesinden göstermektedir (Türkay, 2005: s. 495).

24) Cemeât'u Aşakkinân/Eşkinyan

Aşakkinân-Eşkaniler, MÖ 250-MS 226 yıllarından itibaren yazılı kaynaklarda geçen bir hanedan sülalesi ve hata bir devlet adıdır. Zerdüşti inancı benimseyen Eşkaniler bu dönemlerde hükümdar-krallarını; güneş ve ay'ın kardeşi olarak görmekte ve birtakım "sikkeler üzerinde de güneş ve ay'la birlikte resimleri basılmaktaydı. *Avesta*'nın derlenip toparlanmasında katkılar sunmuşlardır. Eşkani Devletinde; Îzed Mihr/Tanrı Mihr'in, hükümdarın varlığında yer aldığı, onun benliğine girdiği inanışı ön plana çıkar (Yıldırım, 2009). Part Devletini kuran aşiretin adı Arşakes'dir (Erşek/Eşk) Partlar'a tarih yazımında ayrıca "Arşaklar, Eşkaniyan" da denir. "Part" sözcüğünün İskitcedeki karşılığı "Sürhün"dür (Aksoy, 1985: s. 82). MS 148-191 yıllarında Eşkaniyan sülalesinden olan Part hükümdarlarından III. Belaş/Bilaş (bazı kaynaklara göre I. Belaş (MÖ 51-78) *Avesta*'yı, ilk derleyip toplayandır (Bayrak, 1994: s. 368; Yıldırım, 2011: s. 150, Bulut, 1998a: s. 177). Eşkanilerin varolan Zerdüşti inancı hakkında Nimet Yıldırım kısaca şunları belirtir:

> *"Sasanîler (MS 224-652), Eşkanîler'i Zerdüşt dini takipçileri olarak kabul etmiyorlardı. Görünürde de durum bundan farklı değildi. Eşkanî hükümdarlarından biri Avestâ metinlerine önemli hizmetlerde bulunmuştu. Bu dönemde 'muğlar', toplumun dinî liderleri konumunda bulunuyor, Eşkanîler'in iki danışma meclisinden biri olan 'Muğlar meclisi'ne de üye olarak katılıyorlardı"* (Yıldırım, 2009).

Özellikle MÖ 60-34 yılları arasında Eşkaniler ile Roma, Med, Ermeni ve Pers tarihleri hakkında Kürt-Kürdistan tatihçisi Mehmet Emin Zeki (1880-1948) *Kürdistan Tarihi* (1992) adlı çalışmasında Eşkanilerden söz eder. Söz konusu kitap editörünün bu bölümde düştüğü 30. dipnotunda ise şu bilgiler yer almaktadır:

> *"Eşkaniler": Partların (Perslarin) yönetimini uzun zaman ellerinde bulunduran bir Part sülalesi... Kendilerine bağlı bir Ermeniye krallığını himaye etti... MÖ 150 yıllarında egemen olan bu sülale yönetimine bundan dolayı Arşaklı ya da Arşaguni, Arsakid, Eşkaniyan adı verilmiştir. Tarih kitaplarında bu dönem, partlar devri olarak geçilmekteyse de partların yönetimine gelmiş diğerlerinden farklı özellikler taşıdığı için Eşkâni Devleti daha doğru bir kullanımdır"* (Zeki 1992: s. 53).

Eşakaniyanların tarihi kökleri Medlere kadar gitmektedir. Eşkanilerin kökeni ve dilleri hakkında Faik Bulut, kısaca şunları aktarır:

> *"Persler ve Eşkaniler Med kabile konfederasyonunun birer koluydular. Kullandıkları dil de, Medce'den başka bir şey değildi. Bu yüzden eski Farsça denilen şey, Med dilinin bağımsız olmayan bir lehçesiydi..."* (Bulut, 2006: s. 246).

En son Eşkanyan hükümdarı olan Kral V. Ardawan'ı, MS 224 yılında, ilk Sasani imparatorluğunu kuran Artaksart'a yenilmişti. Bazı kaynaklarda Aşkanilerin konuştukları dil, İrani dilleri ailesine ait "Eşkanice lehcesi" olarak tanımlanır. Bir bakıma Eşkanice dilini, *Avesta*'daki Med diline ve dolayısıyla Kürtçeye bağlamışlardır (Bulut, 2006: s. 245-248). Berxécân'ın şeceresinde 24. sırada yazılan "Cemeât'i Aşakkinan"ın, bu yıllarda Dersim ve çevresinde bir "Kürt aşireti" olarak yaşadığı görülmektedir. Yukarıdaki aktarımlarda anlaşıldığı üzere Eşkanlı sülalesi bu yıllarda halen Zerdüşti inancına bağlıydı. Zaten Partlar-Sasaniler[207],

---

207. Pers kökenli olduğu sanılan Sasanilerin Kürt kökenli olmaları hakkında çiddi tarihi-bilimsel tartışmalar vardır. Bu konuda Faik Bulut şunları aktarır: *İran'da çok tanınmış bir etnolog ve çevirmen olan Raşid Yasemi, yoğun araştır-*

Ömer (634-644) dönemine kadar Zerdüşti idiler. Eşkunilerin; Dersim ve çevresindeki yaşamsal tarihleri Partların Dersim'e (MÖ 140. yıllarda) girişleriyle başlamıştır. Örneğin Seyfi Cengiz, muhtelif çalışmalarında Dersim sözlü geleneğinde ve bazı yazılı kaynaklarda edindiği bilgiler ışığında; Dersim halk tabakasını iki bölümde ele alır. O, "Eski Dersimliler" olarak "Kalmem" dediği "Mamakanlar" adı altında topladığı aşiretleri tasnif eder. "Geç Dersimliler" diye değerlendirdiği aşiretler tasnifine ise "Kal Ferat" adını veirir. Kal Ferat adı altında Partları (Arsakiler, Eşkaniler) gösterir. Buradaki Kalmem Aşireti, Şıx'ın şeceresinde adı zikredilen Ekrâd/Kürt aşiretleri içinde ayrıca yer almıştır.

Berxécân'ın şeceresinde Ekrâd Cemaatleri arasında sayılan ve "Cemeât'u Aşakkinân/Eşkinyan" olarak geçmesi, hiç de anlaşılmaz değildir. Çünkü Aşakkinân/Eşkinyan Aşireti'nin bu dönemlerde (M.1010) Dersim ve çevresinde bir Kürt aşireti olarak yaşadığı, 16. yüzyıl kayıtlarında görülmektedir. Yukarıdaki aktarımlarda anlaşıldığı üzere Eşkani sülalesi-devleti Zerdüşti inancına bağlıdır. Bölgedeki Eşkanilerin Zerdüşti inancı vasıtasıyla, Ermenilerle de sıkı bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ermeni tarih yazımında, Eşkaniler hakkında birçok fragmanlar bulunmaktadır:

> *"Çemisgezek'te merkez (Belde) nahiyesine bağlı 2 tane Eşkuni adını taşıyan köy bulunmaktadır. Biribirine çok yakın olan bu köylerden biri Müslim, diğeri Gayri Müslim köyüdür. Bu yüzden Müslim olanına 'Eşkunü Sefine', Gayri Müslim olanına da 'Eşkunü Zımyan' denilmektedir"* (Ünal, 1999: s. 162).

Çemisgezek'te[208] "Eşkunü Zaviyesi Vakfı"nın olduğu ayrıca

---

malar sonucunda ve gizli kaynaklara dayanarak şunu ortaya çıkarmıştır: "Sasaniler büyük bir ihtimalle Kürt kökenlidirler" (Raşid Yasemi, Kurd ve Payvastagi Nejadi, Tehran 1984: s. 165'den aktaran Bulut, 1998a: s. 177).

208. Kişisel bir not; Bu alanda yerleşik olan Antik Kürt aşiretlerinin yerleşkelerini yerinde gözlemlemek için, 13/14.02.2014 tarihlerinde alan araştırmaları yapmak üzere Çemişgezek'de bulunduğumuzu bellirtmek isteriz. Eski adıyla Pulur, yeni ismiyle Sakyol, Hitit metinlerinin kaydettiği Aşuwa/İşuwa ülkesinde Çemişgezek ilçesi merkez bucağına

bu kayıtlarda yer almaktadır. İlgili vakfın gelirleri ise 1518'de 3.000 ve 1523'de ise 1.924 akçe olarak gözükmektedir. Yine Müslim olan Eşkunü Sefine, Şeyh Osmanlı (bu aşiret de, ayrıca şecerede yer almıştır) Aşireti içinde gözükmektadir. Burada aynı bölgede ve birbirlerine yakın köylerde otokton olan Eşkuni Aşiretiinin "Müslim" ve "Gayri Müslim" olarak varlıkları oldukça derin analizler içermektedir. Son olarak şunu da belirtelim: Osmanlıda savaşa katılanlara; "eşkinciler, eşkiniler, eşkinüler" denirdi. Eşkinyan deyiminin anlamı "savaşçı bir güç" olduğu tarihsel gerçekliği içinde anlaşılıp, Osmanlının da bu deyimi, devlet yapısı içinde aynen kullandığı görülmektedir.

25) Cemeât'u Boziyân

10. yüzyıl Arap coğrafyacı ve tarihçi yazarlarından olan el Masudi (896-956) ve İstahri'ye (ö. 951) atıfta bulunan Edip Yavuz, bu tarihçilerin eserlerinde birçok Kürt aşiretleri hakkında bilgiler bulunduğunu aynen aktarır. Yavuz, bu bölümde bazı Kürt aşiretlerinin adlarını da sayar. Bunlar arasında, konumuzla ilgili olan aşiretler, örneğin 1010 yılında adları yazılı olan Kikan ve Bozikan Aşiretleridir (Yavuz, 1968: s. 271).

Antik Dönem/Eski Çağ'a (MÖ 3000 ve MS 4. yüzyıl sonu) ait olan "Bazidyan" adı, el Mesudi'nin 10. yüzyılında kaydettiği "el Buzikan"dır. Şıx'ın şeceresine 11. yüzyılda ise "Boziyan" adı

bağlıydı. Turabi Saltık bu bölgede, üretilen bir buğday türünün adına Aşuwa/İşuwa denildiğini, dolayısıyla bu topluluğa bu isimin verildiğini kaydetmektedir (Saltık, 2012: s. 22). Yazılı kaynaklarda Pulur'ın farklı yazım formları bulunmaktadır. Yani Pılur, P'lur, B'lur ve benzeri sözcüklerinin Türkçe karşılığı Tepe'dir. Elazığ'a 45, Çemişgezek'e 20 km uzaklıkta olan bir köydü. Keban Projesi kapsamında 1968 yıllarında, Keban su barajı altında kalmıştır. Elazığ'dan Çemişgezek ilçesine giderken (sol tarafta) şu anki Keban Gölü'nün ortasında olup, yani suyun Malatya'ya doğru olan bölümünde bulunmaktaydı. Su altında kalmadan önce (1968) Aşağı ve Yukarı Eşküni Köylerine 2 km uzaklıkta olup, bunlarla aynı hizada yer almaktaydı. Coğrafi konumu hakkında ayrıca bkz. (Arslantaş, 2013: s. 59). Yine Eşkuniler'den sonra Dersim bölgesine yerleşen Ermeniler ve Eşkuni Köyü'ndeki Ermeni kilisesi hakkında bkz. (Natanyan, 2010: s. 469, 479).

olarak girmiştir. 959 yılında Şehrizor ile Kirmanşah ve Hemedan bölgelerinde kurulan Hasnaviler (Hasanveyh) devletinin lideri olan Hasanveyh bin Hüseyin, Barzikani Aşireti'ne mensuptu. Örneğin 16. yüzyılda Diyarbakır Sancağı'na bağlı Musul livasında bir Bozan Köyü bulunmaktaydı (BOA, 1998: s. 80).

Tarih sayfalarında bu aşirete, kısaltılmış ismi olarak "Baz" Aşireti de denilmektedir. Bu köklü aşiret hakkında şu âna kadar elbette bilinen birçok detay vardır. Bunlardan birisi de; yoğunluklu bir biçimde Erzurum'un doğusu ile Ağrı'nın kuzeyinde yaşayan Bazeynî Aşireti'nin köklerinin tarihi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, "Baz" Aşireti ile bağlantılıdır. Aşiretin rusıpileri (yaşlıları) sözlü anlatımlarında "Baz"ın "Bazîd", olduğu ve "Bazid"in, aynı zamanda Ağrı Beyazıd olduğu düşüncesi vardır. Çünkü bu geleneğe göre söz konusu aşiret, buralarda yerleşik olup, daha sonraları çevreye dağılmıştır.

Faik Bulut, İbn-el Belhi'nin (doğ. 1107) *Farsname* adlı eserinden aktardığına göre; Antik dönemde Pers bölgesindeki Şabankareh'lerden (Şiwankari: Çobanlık, Çoban) olan beş Kürt Aşireti'nin adını verdiğini ve bunların içinde birinin de "Ram el Bazidyan" olduğunu aktarır (Bulut, 1998b: s. 176). Diğer yandan Mehrdad R. Izady, çalışmasının "Alevilik" bölümünde Mark Sykes'ten (1908) alıntılayarak "Dımıli Aşiretleri" arasında "Bosikan" Aşireti'ni de sayar. Zira Mark Sykes, gezi notları arasında kaydettiği Bozikan Aşireti'ne hatırı sayılır bir yer verir (Skys, 1915: s. 568-569). Şeref Han'ın (1597) "Sılémani Beyliği'ni" yazdığı bölümde, Kürt aşiretlerini sayar ve "Besyan" olarak kaydettiği aşireti de burada anar. Bunların bir bölümünün Yezidi tarikatından olduğunu belirtir (Şeref Han, 1990: s. 294). Êzidi tarikatında olan Besyan Aşireti şeceredeki (11. yüzyıl) Boziyan Aşireti'dir. Yine Şeref Han'ın Behdinan/İmadiye hükümdarlarını analttığı bu bölümde, bir de Baziran Aşireti'nden söz eder (Şeref Han, 1990: s. 126)

Bu Kürt Aşireti'nin bütün tarihsel süreci içindeki, değişik sinonimlerdeki ismi üzerinde elde ettiğimiz somut olgulardan sonra, şimdi Dersim ve çevresine gelebiliriz! Elbetteki Dersim ve

çevresinde de yaşayan Boziyanların günümüze kadar farklı isimler altında geldikleri muhakkaktır. Dersim'de, yine Ovacık merkezli "Boziki, Bozikan, Bosikan, Bozku, Boz(ik)uşağı" olarak bilinen köklü bir Kürt aşireti vardır. Öte yandan Ali Kemali'nin (1932) aktardığına göre "Pülümür, Danzığ Köyü'ndeki Bozikan Aşireti ağalarına Bozukanlı derler. Bunun aslının ise Bozo olduğunu" belirtir (Kemali, 1992: s. 159). Gürdal Aksoy, Bozikan adını, Kürdistan'ın değişik bölgelerinde varolan farklı sinonimlerdeki aşiret adlarıyla karşılaştırır ve geniş bir yelpazede bu aşiretlerin izini sürer (Aksoy, 2012: s. 157-161, 228).

Resmi raporlarda Bozukan Aşireti için "Keçel Uşağı" da denmektedir ki bu isimlendirme, aşiretin tarihsel bağlarını kesmek için uyarlanmış resmi manipüleden başka bir şey değildir. Bozikan Aşireti, bazı kaynaklarda; Dersim'de arkaik bir konfedere adıyla anılan ve şecerede de adı zikredilen G(K)almemân Aşireti bünyesinde, gösterilmektedir (Dersim Raporu, 2010: s. 66). Bozukanlı olarak tabir edilen aşiretin yerleşik olduğu bölgeler Ocavık, Pülümür ve Erzincan'dır. Bozikan Aşireti'nin Hır, Keçel, Abbasuşağı, Pirim ve Bal adında ezbetleri bulunduğu anlatılmaktadır. Buradaki ezbet konumunda olan Bal, bölgedeki Bel, Bil köklü isimlerle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. *Dersimin Gizemli Tarihi* adlı seri çalışmalarımızın 1. Kitabı olan "Dersim Evliyaları" örneğinde, Şeyh Dilo Belincan (Berxécân 10.-11. yy.) adlı çalışmamıza ayrıca bakınız.

Ovacık'a bağlı Çögürlük Köyü vardır. Bu köyün eski adı Bozikuşağı'dır (Nişanyan, 2010: s. 320). Köye adını veren şeceredeki Boziyan, yani; Bozukan/Buziyan Aşireti'dir. Burada önemli olan ismin kökü olan Boz-Buz'dur. Kurmanci'de Boz-Buz'ların coğul olarak ait oldukları topluluğu ifade eden, mensubiyet-aidiyet eki olarak kullanılmaktadır. Bu türden dilsel kullanım, tüm Kürt aşiretleri için Kürtçe telaffuzunda yaygınca kullanılır.

Kürtçede toplumsal isimler, çoğulu ifade eden; -s, –an, -i, -yan, -kan vb sonekler, aslında antikçağlardan beri Kürtlerin ataları sayılan Got/Getler'in dili olan Gotça'dan gelmektedir (Kerim, 2010. 153).

Ovacık ilçesinin yerleşik aşiretlerinden biri olan Bozukan Aşireti'nin Şıx'la bağlantısı, Ovacık-Pilvenk/Pilvank (İç Dersim-Menân) hattının önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Dersim'deki Bozukan-Bozikan, Boziyan Aşireti'nin bir Mecusî/Zerdüşti, Êzdai/Ezidi aşireti olduğu yazılı kaynaklarda göze çarpmaktadır. Bütün bunlarla birlikte; Batman ilinin Sason (Qabilcewz) ilçesinin 25 km kuzeyinde bulunan Kaleyolu (Bozikân) Köyü vardır. Burada, Zeynel Abidin soyundan gelen, Ehlisünnet vel Cemeât/Sünni mensubiyetli bazı Seyyid aileleri yaşamaktadır. Sason Seyyidleri olarak bilinen bu ailenin kökeni Hicri 300/Miladi 912 yıllarından beri Bozikan Köyü'nde olması ilginçtir! 16. yüzyılda Kürdistan beyleri arasında cesaret ve cömertlikleriyle bilinen Sason beylerinin Akkoyunlularla, Kızılbaş Safevilerle ve Osmanlılarla hoşgörüye dayalı bir diplomasi yürüterek iyi geçinmişlerdi (Şeref Han, 1990: s. 217-219).

Bu noktadan itibaren "Boz" sözcüğünün üzerinde de durmamız gerekmektedir. Boz**,** Kürtçede "sarışın" demektir. Kürtlerin bir kısmının Hint-Avrupa ve Baltık sahillerinden göç eden Ari Med kökenli olduklarına ilişkin bazı tezler bulunmaktadır. Kürt bölgelerindeki Kürt fizyonomisine bakıldığında bu tezleri doğrulayacak emareler bulunmaktadır. Örneğin Bothan (Şırnak-Çizre), Tor (Midyat, Nusaybin, Hasankeyf), Hakkâri, Zaxo gibi yerleşim bölgelerinde, Kürtlerin büyük bir kısmı sarışın, mavi ve yeşil gözlü oldukları bilinmektedir. İşte Dersim'deki Bozikan Aşireti'nin mensuplarına verilen bu adın, özellikle tenlerinin sarışın olmalarından kaynaklı olduğu da düşünülmektedir.

Günümüz terminolojisinde, aşiret isimleri listelerinde Şeyh Bızni Aşireti'nin, bilinen ilk "Şeyh Bezeyni" formundaki adının ise 10. yüzyıllardaki gerçek adının el Mesudi'nin verdiği "el Buzikan" Aşireti olduğu düşünülmektedir. Yani günümüzde Şeyh "Bızın-Bızni" Aşireti olarak bildiğimiz bu Kürt Aşireti'nin, 900'lü yıllardaki adının Arap kaynaklarına göre "el Buzikan" olduğu sanılmaktadır. Bugün Kürt tarihi içinde geniş bir coğrafyada "yerleşik" ve "göçebe" olarak yaşayan "Şeyh Bızni" Aşireti, Berxécân'ın şeceresine göre 11. yüzyılın ilk çeyreğine Dersim ve

çevresinde konaklamış olabilir! Daha sonraları Bezeyni aşireti Hewler ile Kerkûk'ün kuzeyinde, Hasa ile Zeh Nehirleri arasında yaşarlar. Bezeynîlerin önemli bir kısmı, 1600'lü yılların ortasında Güney Karadeniz ve Orta Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir.

Bir başka konu ise Şeyh Bızınların Osmanlının tahrir defterlerinde 1608-1752 arası döneme ait kayıtlardaki adı; "Ekrâd-i Şeyh Buzunlu" olarak geçmektedir (Türkay, 2005: s. 596). Tekrar etmek gerekirse; 10. yüzyılda "el-Buzikan", 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Boziyan. "16. yüzyılda, Osmanlıdan günümüze "Şeyh Bezeyni, Bazeyni, Şeyh Bızni, Şix Bızın" gibi isimlerle anılmış olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Bızıni Aşireti 16. yüzyılda Cizre beylerinin hâkimiyeti altında olan Derde kalesinde yerleşikti (Şeref Han, 1990: s. 138). Ama Kürt tarihi içinde değişik tarihsel periyotlarda kendisinden söz ettiren Buzikan, Bozikan, Bezekan, Bızıni, Buzunlu, vb gibi isimlerdeki aşiretlerin asıl kökleri, yukarıda da verdiğimiz gibi antik "Baz Aşiretleri konfederasyonu" içinde de telaki edilir.

26) Cemeât'u Çelikan

Şıx'ın şeceresinde 25. sırada yer alan ve Celikan[209] olarak adı zikredilen bu aşiretin günümüzdeki devamcı klanları farklı isimlerle de anılmaktadırlar. Bunlar arasında en çok göze çarpan ise; "Çelikx(h)an, Çeliki, Çiliki, Çaliki Çelkan, Celku, Çeklikanlı-lu, Celükan, Cilvegan vb" isimlerdir. İsimin etimolojik kökenine ilişkin, tüm Kürt aşiretlerinde olduğu gibi, burada da onomastik ve topografik verilerle birçok önermeler bulunmaktadır. Bilindiği gibi aşiretin adıyla anılan bir ilçe merkezi de bulunmaktadır. Çelikan ilçesi, günümüzde Adıyaman'a[210] bağlı, kuzeyinde yer alan

209. Çelikan Aşireti'nin Kürdistan dışında, Orta Anadolu bölgesindeki yerleşim alanları hakkında özlü bilgiler için ayrıca bkz. (Muzaffer Özgür, "*Celikan Aşireti" Birnabun* Dergisi 3, payız 1997, s. 26-32).
210. Tahminen 17. yy.'dan beri kaydedilen Adıyaman'ın bilinen bir diğer ismi, Hısnımansur/Xısn el-Mansur'dur. Kurmanci dilinde, Semsur adıyla anılmıştır. Samsat-Şehremuz Tepe'deki elde edilen tarihi bulgularda, bölgenin yerleşim konumu MÖ 7000 yıllarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bölge, antikçağlar-

bir ilçedir. Çelikhan, Adıyaman'a 56 km'dir. Malatya-Adıyaman arasında bulunan Güneydoğu Toros'ların devamı olan dağların arasında kurulmuş bir yerleşim birimidir. Öncesinde, Çelikan 1954 yılına kadar Malatya'ya bağlı bir bucak idi. Bu tarihlerde Adıyaman il olunca, nüfusunun yoğunluğundan dolayı Çelikan bucağı da, bir ilçe olarak Adıyaman'a bağlandı. Eski adıyla Çelikan olan ismin daha sonra Çelikhan olarak değiştirildiği de anlaşılmaktadır. İsmin kökenine ilişkin elimizde yazılı kayıtların olmayışı, sadece sözlü gelenekte, bu yerleşimin oldukça eski bir birim olduğu anlatılmakta ve anlaşılmaktadır. Bu yerleşim birimine verilen adın, bu bölgede yoğunlukta yaşayan Çelikan Aşireti'nden aldığına inanılmaktadır. Çelikan adı, aşiretin bir büyüğünün ya da bölgenin fiziki yapısından kaynaklı olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Topografik açıdan bakıldığında, Kurmanci dilinde Çel; Kırk/40'tır. Kanî; Çeşme anlamına geldiğine göre; Çelkanî ya da (–i) kaynaştırma ekiyle Çelikanî; Kırk çeşme, Kırk göze manasını içinde ihtiva etmektedir. Zira Çelikhan ilçesinin kuzeyinde ve 23 km uzaklıkta bulunan her derde deva Çelikhan içmeleri (suları) bulunmaktadır. İlçesinin sulak bir alanda kurulu olduğu görülmektedir.

Çelikan Aşireti'nin yazılı kayıtlarına, 16. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde rastlamaktayız. Bu kayıtlarda aşiretin, geniş bir coğrafyada yerleşik olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda Çaliki Cema'ati, Hısn-ı Mansur ve bölgesinde "Ekrâd taifesi" olarak kaydedilmiştir (BOA, 1998: s. 48, Türkay, 2005: s. 233). Bununla birlikte, her ne hikmetse 1608-1752 yıllarındaki Osmanlı arşiv kayıtlarında aynı aşiret; Maraş ve Malatya sancaklarında Celikânlı/Celikanlu adıyla Türkman taifesinden olarak kaydedilmiştir (Türkay, 2005: s. 68). Ayrıca arşiv kaynaklarında Çelikan Aşireti, Reşvan Aşireti Konfederasyonuna bağlı bir aşiret olarak gözükmektedir[211]. 16. yüzyılda Diyarbakır sancağında-

dan beri birçok uygarlıklara örneğin, Mitaniler'e, Kommagene (MÖ 69-MS 72) krallığına vs evsahipliği yapmıştır.

211. Rivşan/Reşi/Rişvan Aşireti bağlamında Çelikan Aşireti hakkında bazı veriler için bkz. (Faruk Söylemez, "*Rivşan Aşireti'nin Cemeât, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme*" *Sosyal Bilimler Enstitüsü* Dergisi Sayı: 12, Yıl

ki Mardin livasına bağlı Celükan oymağının (Cilvegan oymağı) kaydı Ekrâd taifesinden yazılı kaydı bulunmaktadır (BOA, 1989: s. 39). Yine 16. yüzyılda Diyarbakır Sancağı'na bağlı Musul livasında bir Çilavhan mezrası ve Cekan Köyü bulunmaktaydı (BOA, 1998: s. 65). 1932 yılında Ali Kemali bu aşiretin adını, Dersim aşiretleri tasnifinde, 320 nüfuslu "Çekànlı" olarak kaydetmiştir. Cekanlı Aşireti'ni, Kiğı'da gösterdiği gibi yaşadığı köyü de Cekànlı olarak kaydetmiştir (Kemali, 1992). On bir not olarak, Suriye Kürtleri tasnifinde Çelikan aşireti de yerini almaktadır. 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Celikan Aşireti'nin Maraş köylerinde yaşadığına, Kürtçe konuşup, Şafii mezhebine bağlı olduklarına ilişkin kayıt bulunmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1989: s. 207, 208).

27) Cemeât'u Bühnân/Buhnan/Botan

Kürt aşiretleri tarihi dikkatlice incelendiğinde görülecek ki; özellikle (B) hafiyle başlayan ve hatta "Bu, Ba, Bo, Be, Bi" ve benzeri köksel harflerle türetilmiş birçok Kürt aşireti adıyla karşılaşılmaktadır. Örneğin yalnızca Şıx'ın şeceresindeki toplamda 43 Cemaatin içinde sekiz Cemaatin adı (B) harfiyle başlamaktadır. Bunlar, "Cemeât'u Bâsâkân, Cemeât'u Busekân, Cemeât'u Hoş Bilân, Cemeât'u Boziyân, Cemeât'u Bühnân/Buhnan, Cemeât'u Burân/Boran, Cemeât'u Beraberveyân/Berberuyan, Cemeât'u Beranbiyan Cemaatleri" aşiretleridir.

Arapça-Türkçe okumalarında (t) harfinin (h) olarak okunduğu olasılığı vardır. Birazdan da gösterileceği gibi, bu Cemaatin asıl adı olan Boxt, Bohtan, Boht, Bot-an ve benzeri kök isimlerden oluşan farklı türevleri bulunmaktadır. Şayet şecereye Buhenan olarak yazılmışsa, o halde ismin (t) harfi düşülerek, kısaca Buhnan olarak yazıldığı da varsayılabilir! Maraş şecerenin 1997 yılındaki tercümesinde bu Cemaatin adı, Bohtan/Botan olarak çevirilmişti. Bundan da öte, şeceredeki yazılış şekliyle Buhnan'ın,

2002: s. 39-52).

aynı zamanda Botan/Bohtan'ın bir diğer adı olan Behdinan/Bahdinan adıyla tam bir uyum içinde olduğu görülmektedir. Örneğin; Minorsky, Bokhti Aşireti'nin Çolamérg'in yakınında ve Musul tarafında yaşadığını belirtir (Minorsky, 2004: s. 77).

Öte yandan Balkanlardaki (MÖ 1000) Trak toplulukları içinde yer alan Bittinibotioi adıyla bir klan vardır. Buradaki Bittin ile Botan aynı olup, Botoi ise Boti ile aynı vurgudur. Yani Botan, Botiler anlamına gelmektedir (Kerim, 2010: s. 198). İslam coğrafyacılarının (9. 13. yüzyıl) eserlerinde yer alan Kürtler hakkındaki bilgiler oldukça farklı doneler içermektedir. Bekir Biçer'in çalışmasında konumuzla ilgili bazı malumatlar şunlardan ibarettir. Yakut el-Hamavî, (ölm. 626/1229) *Mûcem'ül-Büldan* adlı eserinde Zevvezan nahiyesindeki bir kalenin Buhtiyye Kürtlerine ait olduğunu belirtir. Cüvzakîl, Zevvezan nahiyesinde bir kaledir. Buhtiyye Kürtlerinin memleketidir ve orası Kürtlerin bir yönetim merkeziydi. İbn-i Arabî'den şöyle nakledildi. "Erzen nahiyesinde Buhtiyye Kürtler'inin Allus kalesi vardır" (Biçer, 2014: s. 179, 180, 182).

Şecerenin 27. Cemaati olan ve Arapçadan Türkçe okuması Cemeât'u Bühnân/Buhnan/Bohenan/Bu(o)htan olarak okunabilen bu Cemaatin günümüzdeki modern adının, Bahadinan, Botan Aşireti'nin adıyla aynıdır. Yine (B) harfiyle başlayan fonetik olarak Botan adıyla uyum içinde oluşan Kürt aşiretleri isimlerini, Botan bölgesinde konup göçtükleri için coğrafik yurtlarına istinaden kendilerine bu farklı isimlerin verildiği kuvvetle muhtemeldir Konuyu biraz daha detaylandıracak olursak, örneğin; Med Aşiretler birliği içinde yer alan bir aşiretin adını farklı tercümeleriyle Heredot (MÖ 484-425), Budiiler (Budien/Boudio) olarak vermektedir (Yıldız, 1989: s. 12). Yine Heredot'un verdiği bilgiler içinde İskitya'ya komşu olan büyük bir aşiretten söz eder ki; bu aşiretin adını Budini olarak yazar. Heredot, Pelasglar toplulukları içinde Booti Aşireti'nin adını da ayrıca verir. Edip Yavuz ise Pacty (Pakti) ile Bohti adını aynı sözcüğün değişik ve benzer iki deyimi olduğunu bellirtir (Yavuz, 1968: s. 26). Hasan Yıldız; "Boht" sözcüğü; Heredot'un anlatımıyla Artahsır-i Papa-

kan'ın öldürdüğü ejdarha kralı Kürt Hafta-Boht'u hatırlattığını belirtmektedir (Yıldız, 1989: s. 11).

Botan bölgesi, Ksenophon'un (MÖ 430-355) *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü* MÖ 401-400) adlı eserinde geçmektedir. Ksenophon, bu antik eserinde "Kentrites Irmağı" çevresinde oturan ve Ermenilere komşu olan Kardulardan (Kürt) söz eder. Coğrafik olarak tanımlanan Kenterites Irmağı'nın bugünkü adı; Bohtan, Botan Irmağı ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır (Ksenophon, 2010: s. 118, 262; Yavuz, 1968: s. 26).

Arap kaynaklarına da dayanarak, Bohtan/Botan bölgesi ve aşiret olarak Bohti Aşireti hakkında 16. yüzyılları anlatırken, birçok detayı Nazmi Sevgen aktarmaktadır (Sevgen, 1982: s. 1, 19, 24, 54, 66, 206). Örneğin Yemen ve Suriye'den başka Irak, Diyar el-Arap bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretlerinin adını zikrederken Bohti aşiretinden de söz eder (Sevgen, 1982: s. 23). Edip Yavuz ise, Urartular zamanından artakalan ve günümüzde Kürtler arasında yaşayan bazı aşiret isimlerini verir. Bu aşiretler arasında "Bohtiler Paktyleri (Bohtanlar ve Bahtiyariler)" zikreder (Yavuz, 1968: s. 345). Şeref Han, *Şerefname*'sinde (Kürt Tarihi/1597) Kürtlerin menşei hakkında verdiği malumatlar arasında; Musul ve Şam bölgelerinde dolaşan aşiretler içerisinde Bohti (bir kısmı) ve Dınbıli gibi Kürt aşiretlerini Ezidilik mezhebine bağlı olduklarını anlatır (Şeref Han, 1990: s. 21). Bu Kürt aşiretleri içinde, Şeref Han'ın diliyle adı zikredilen Bohti Aşireti'nin bir kısmının 16. yüzyılda halen Müslümanlaşmadığı anlaşılmaktadır. Yine eserinin ilerleyen bölümlerinde ise Dınbıli Aşireti'nin Boxtan (Bohtan) vilayetinden geldiğinden ötürü, bunlara Dınbıli Boxt adı verildiğini belirtir (Şeref Han, 1990: s. 345). Sözlü gelenek, Şeref Han'ı doğrulamaktadır. Lakin batan bölgesinin Dumbıli ve Boht kök isim türevli Kürt aşiretler olarak iki tasnifi yapılır. Esas itibariyle bu bölgenin bir diğer adı, "Mezrabotan"dır. Mezrabohtan adı, modern manadaki karşılığı ve kısmi coğrafi konumuyla "Mezopotamya" olduğu anlaşılmaktadır.

Şeref Han, Kürt Tarihi'nin belli bir kesitini ele aldığı *Şerefname*'sinde Bahadinan adıyla verdiği İmadiye hükümdarlarına bağ-

lı olan aşiretlerin listesini de verir. Bunlar arasında örneğin Mızuri, Zêbari (Zibari), Radkan (Bırikani), Perveri, Mahal, Siyabruyi, Tıli, Behlii aşiretlerini sayar. Bahdinan bölgesini, Zahok, Dihok ve çevresi olarak anar. Yazılı kaynaklarda bu bölge aynı zamanda Amadiya olarak da adlandırılır. Sözü edilen aşiretler içinde Behlii Aşireti'nin adı da Bühnan adına referans vermektedir (Şeref Han, 1990: s. 125-135). Bununla birlikte Şeref Han, Cizre hükümdarları başlığı altında Bohtan/Boxtan bölgesinden bahis açar ve bu bölgeyi, Cizre ülkesi olarak da ele alırak, Bohtan Aşiretlerinin tasnifini yapar (Şeref Han, 1990: s. 135-139). 16. yüzyılda Behlül Aşireti Osmanlı kayıtlarında Adilcevaz Sancağı'nda (Van Eyaleti) kayıtlı olup, hangi taifeden olduğu ise yazılmamıştır (Türkay, 2005: s. 58). Hemen bunun üzerinde, Behramki (Behranki) Aşireti Rakka, Mardin, Diyarbekir'de kayıtlı olup, Ekrâd Taifesinde gözükmektedir. Behramki Aşireti'nin de yine şeceredeki Buhenan adıyla uyum ve benzerlik göstermektedir. Şeref Han, İmadiye hükümdarlarını konu edindiği çalışmasında Behlili Aşireti'nin adını zikreder ve Behl kökünün ise, bu aşiretin diyalektinde Vadi anlamına geldiğini de açıklar (Şeref Han, 1990. 126).

Güney Kürdistan'da Bohtan-Botan Aşireti vardır. Bunların yanı sıra Dersim'deki Bütükan/Bodikanlı Aşireti'nin Ovacık'taki Bozukan Aşiretiyle ilintisinin olabileceği mümkündür. Bodikan Aşireti, Dersim dışında, Erzincan ve Kiğı'da yaşamaktadırlar. Dahası da var! Bodkan Aşireti ise Mardin ve çevresinde yerleşiktir (Gökalp, 1992: s. 73). Dersim ve çevresinde yerleşik olan aşiretler tasnifinde Buhenan adıyla karşılaşılmamaktadır. Özellikle "Dersimliler" konfederasyonu içinde gösterilen Kurmançi konuşan Buto/Butan/Butanan Aşireti'nin, şeceredeki Buhenan adının bazulmış ve kısatılmış bir türevi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kureşanlı Seyyid Kekil'in verdiği bilgiler, bu tezimizi doğrular niteliğindedir. Şöyle ki; "Buto (Butan) Bu Kürt aşireti ahalisi Dersim'e bağlı merkez köylerde, Pülümür'e bağlı köylerde otururlar. Buto Kürtlerinin bir kolu da güneydoğuda Botan bölgesindedir (Kekil, tarihsiz: s. 264) der. Öte yandan İzady, Butan

Aşireti için şunları aktarır: Şakak (Şikak–Riwend) Konfederasyonu içinde olan Butan Aşireti'nin, Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı ile Van Gölü arasında Dustan ve Qotur bölgelerinde yerleşik olduğunu belirtir. Eski isimleri olan Şah Kak, onları Orta Kürdistan'daki Kakailer ve Güney Zagroslar'daki Kekuî gibi aşiretler ile ilişkilendirmektedir (İzady, 2007: s. 173) der. İzady, başka bir aşiretten daha söz eder. Bu aşiret adı ve tarihsel geçmişi, Buhenan Aşireti'ne bambaşka bir referans daha sunmaktadır. Bu aşiret, Bohluli Aşireti'dir. Bohluli Aşireti'nin Kayn ile Taybet arasında yaşadıklarını, Lakî konuştuklarını ve Yarisanî olduklarını belirtir (İzady: s. 163).

Bazı kaynaklarda Bohluli, 8. yüzyılın sonlarında yaşayan, 805'te Bağdat'ta hakka yürüyen bir Kürt bilgesi ve Yarisaniliğin (Ehli Heqi) inancının kuramcısı olan Behlül-i Dana/Zana'nın da mensubu olduğu aşiretin adıdır. Aynı zamanda aşirete "Behlûlîyan ve Balûlî" derler. Bu verinin gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Çünkü Behlül-i Dana'nın yaşadığı tarih 8. yüzyıllardır. Bu tarihlerdeki "Bohluli" adının, 11. yüzyılın ilk çeyreğinde "Buhenan" olarak kayda geçmesi de olasıdır. Bununla beraber 1970'lerde hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Van'da birçok köyde yerleşik olan Butan veya Botan adıyla, Bingöl'de ise Boyiyan adıyla kaydedilen aşiretin Kürtçe ve Kürtçe/Zazaca konuştuğu her iki bölgede de aşiretin Şafii mezhebine mensup olduğu kaydı yer almaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 343, 66).

28) Cemeât'u Covi Elfi/Elfibeyti/Coravan

İsmin kökü olan "Covi" Cemaatin izini, birçok yazılı kaynakta sürdük. Bu alanda elde ettiğimiz bazı verileri alt alta sıraladığımızda, ortaya ilginç bir sonucun çıktığına tanık olduk. Hemen belirtmeliyiz ki; Cemaatin Covi kök ismi, "Corevan, Coravan, Corovan" adına bir referanstır. Bunun, günümüzdeki Coravan isminin 11. yüzyıldaki kısaltılmış adı olması kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple Dersim'in Pertek ilçesine bağlı Cora-

van Köyü'nün şu anki sakinlerinin, Dersim'deki geçmiş tarihleri en az 11. yüzyıla kadar gitmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki Coravan topluluğunun, zaman içinde şecerede adı geçen Müil-kişi, Mülki, Mılan Aşireti bünyesinde kendisini konumlandırmış olduğu akıllara gelmektedir. Zira sözlü gelenekte bu yönlü bilgiler de mevcuttur. Sevan Nişanyan, Pertek'te topografik bir isim olan Coravan (Çakırbahçe) Köyü'nün adı için, Ermenice bir isim olduğunu ve "Kurukent" (Nişanyan, 2010: s. 321) anlamına geldiğini belirtir. Zira bölgenin sulak oluşu ve şu anki Keban Barajı suyunun kenarında konumlanışından ötürü, Kurukent tanımının köyün coğrafik yapısıyla örtüşmediğini hatırlatmalıyız! Tam aksine Covi sözcüğünün Kurmanci'deki karşılığı, sulak yer, nehir kenarı olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Erzurum'un Karayazı ilçesine bağlı şimdiki adıyla Çakmaközü olan köyün eski adı, Corova'dır. Bu ismin, Coravan adının bir diğer sinonimidir.

Mustafa Öztürk'ün "16. yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemeâtler-Oymaklar" adlı çalışmasında, 1520 yılına ait Ekrâd Cemaatlerinin tahririnde Cobi/Cöbi Cemaatinden söz eder. Alikanlu nam-ı diğer Halil Taifesine bağlı olan Cemaatlerin listesini verir. Bu listenin 4. sırasında "Cobi, Besaklu/Basiklu'ya bağlıdır" der. Ayrıca bu kayıtlarda, Amik'in Şuaybiye (Mağaracık) Köyü'ndeki Kejanlu Cemaatinin Çobi Aşireti'ne bağlı olduğu belirtilmektedir (Öztürk, 2004: s. 26). Çalışmasının ileriki safhalarında ise Cobi Ekrâdı diye tanımladığı bu Cemaatin, Baziki Cemaatine bağlandığını aktarır. 1540 yılında 29 haneli Çobi Ekrâdı'nın Boz Ulus Türkmen taifesine bağlandığını, Diyarbakır yakınlarında kendi adlarıyla bir köy kurarak ziraatle uğraştığını, bakiyelerinin bir bölümü Diyarbakır'da kalırken, bir bölümünün de Rakka iskânına tabi tutulduğunu belirtilir (Öztürk, 2004: s. 51).

16. yüzyıl Osmanlı arşivlerindeki Çobi adı, 11. yüzyıldaki bu şecerede "Covi" olarak kaydedildiği kesin gibi görülmektedir. Çünkü aynı kaynaklarda Besaklu/Basiklu diye tercüme edilen Cemaat, yine şecerede adı zikredilen Cemeât-i Bâsâkân'dır. 11. yüzyıldaki Covi, 16. yüzyıldaki "Çobi", günümüzdeki modern

adı ise “Coravan”dır. Kaldı ki, 11. yüzyılda aynı şecerede adları geçen bu iki Cemaati, 16. yüzyıl kayıtlarında da yine bir arada yaşadıklarını görmekteyiz. Dersim’in Pertek ilçesine bağlı aynı coğrafi bölgede, şecerede adları zikredilen “Cemeât’u Kömür-rişân/Kurmeşan, Cematu Takıswan, Cemeât’u Kuhbiniki ve Cemeât’u Eşakûkî/Şakaki/Şavak” aşiretleri yerleşiktir. Anlaşılıyor ki bu Cemaatlere 18. sırada “Cemeât’u Covi Elfi (elpi) beyti” eklenmektedir.

Şecerenin 1997 yılındaki tercümesinde Cemaatin adı, “Covi Elfendi” olarak kaydedilmişti. Şecerenin 1997 yılında yapılan tercümesinde ise “Covi Elfneti” olarak okunmuştu. Arapça yazmalarında “Elf”in Türkçedeki karşılığı “1000/bin” demektir. “Beyt” ise “ev” anlamındadır. Bu isimle, Covi Aşireti’nin bin evi anlamı çıkmaktadır. Zira 1010’lu yıllarda, bir aşiretten 1000 evin/hanesinin olabileceğini düşünmek oldukça zordur. Eğer yanlış yazılmadıysa; o dönemin Arapçasında, Elfi beyt/bin ev tanımının, başka bir mecazi anlamının olabileceği düşünülmelidir. Öte yandan diğer Cemaatlerin hane/ev sayısının verilmediği göz önünde bulundurulduğunda, buradaki bin evin manası farklı yorumlanmalıdır. Bütün bunlarla birlikte, şeceredeki yazımıyla “Elfi” kelimesi, “Elpi” olarak da okunabilmektedir. Fakat 16. yüzyılda Mirdesi/Buldukani Kürt beyliğinin lideri/atası olan Pir Mansur’un (doğ. 989) yine Ebu’l Vefâ-i Kürdi üzerinden verilen şeceresinde adları zikredilen aşiretlerden “80 milyon, 90 milyon ev” yani Türkçe tercümesiyle “bin kere bin ev” den söz edilmektedir. Şecereyi tercüme eden Yunus Emre Gördük, bunun yanlış ya da abartılı olduğuna hükmederken, öte yandan “Pir Mansûr’un büyük manevî makamâta sahip velîlerden olduğuna ve mürîdlerinin çokluğuna” yormaktadır (Gördük, 2014: s. 109). Sözünü ettiğimiz bu şecerede adları zikredilen Cemaatlerden birisinin adı, “Cummi ya da Cümeyyi” olarak tercüme edilmiştir (Gördük, 2014: s. 110).

Yeri gelmişken “Elpi” üzerinde de durmakta fayda var. Günümüzdeki Kürt aşiretlerinin antikçağlara ilişkin olan serüvenleri hakkında Izady, tarih yazımımız açısında önemsenmesi gereken

çarpıcı veriler sunmaktadır. Çalışmasında, antik dönem olarak adlandırdığı (MÖ 3000-400. yy.) bu zamansal periyotta, başta Hurriler olmak üzere birçok antik topluluğun içinden süzülüp, günümüze kadar gelen Kürt aşiretlerinin adlarını veren Izady, örneğin şunların altını çizer. Kürdistan'daki Hurri devletlerinin MÖ 7. yüzyılda Medler altında birleştiklerini ve Kürt tarihinin 3.000 yıllık Hurri evresi boyunca sayısız Krallıklar ve Prenslikler oluşturulduğunu belirterek, bunların adları arasında Ellipi adını da zikreder (Izady, 2007: s. 71).

Buradaki "Elpi" adının antik kökeninin Med İmparatorluğu'nun kuruluşunda bulunan "Ellipi Prensliği" ile bir ilişkisinin olabileceğinden kuşku duyulmalıdır. Bundan çıkacak anlam; Covi adının, antik Ellipi evinden bir şahıs olabileceği yakın bir ihtimaldir. Topluluğun ismi, 11. yüzyılda Cemeât'u Covi Elfi (elpi) beyti" olarak anılırken, günümüzde sadece kök ismi üzerinden farklı sinonimler türetildiği anlaşılmaktadır. Mesela; Kurmanci dilinde Corovan Köyü'nün adı, bilhassa mensupları tarafından kelimenin ve sesin boğumlanma hareketine bağlı olarak "Corowi" diye telaffuz edilmektedir. Örneğin özel isimlerde yani köye mensubiyet bildirimlerinde "Delilé Corowi, Xatuné Corowi" tamlaması kullanılır. Buraya kadar topluluğun ismi üzerinde elde ettiğimiz doneleri bir kenera bırakarak şimdi de konumuzu, farklı bir alanda incelemeye devam edelim. Coravan Köyü'nün günümüzdeki topluluğunun kendilerini milli aşireti üzerinden tanımlamaları hakkındaki verileri inceleyelim.

13 ve 14. yüzyılda yazıldığı sanılan, fakat üzerinde 1700'lü yılların onay mühürü bulunan ve Celal Abbas Ocağı'na ait bazı belgelerde, Ocağın talipler topluluğu sıralanırken, "Corovan" adı, Milli/Mılan adıyla ayrı ayrı zikredilir[212]. Adı geçen bu belgede, Corovan adı müstakil, ayrı bir aşiret olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, 11. yüzyılda şecerede Covi aşireti dışında, adı zikredilen Müilkişi Cemaati, modern adıyla bilinen Milli Aşireti

---

212. Konu ile ilgili olarak daha geniş malumat için bkz. (Editörden, "*Bir Ocağın Soy Şeceresi*" *Türk Kültürü ve HBV Araştırma* Dergisi, 2001, Sayı: 19, 05.11.2014).

ya da Milli Aşireti içinde çıkmış bir klan Cemaati olarak, adları ayrı ayrı yazılmıştır. Bu da göstermektedir ki, Covi adı ile Milli/Müilkişi adı ayrı Cemaatlerin adlarıdır. Yerelde anlatılan bir mitik aktarım bulunmaktadır. Buna göre Coravan Köyü'ne gelen bir Şıx ve sonrasında gelişen o bildik doğaüstü olayları peşpeşe aktarılmaktadır.

Bize öyle geliyor ki, bu mitosla anlaşılan; 11. yüzyılda Şıx, bizatihi Coravan Köyü'nde bulunmuş ve şeceresindeki Cemaati Covi ile civat olmuştur. Çünkü burada anlatılan onun kurulum mitinin bir diğer izdüşümü ya da versiyonudur. Eldeki bütün verilerden hareketle, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz! Köyün 11. yüzyıldaki sakinleri, Covi Cemaatinin mensuplarıydılar, Şıx, bu çekirdek ailelerle görüştü. Yani Covi Cemaatiyle birlikte, köydeki Pagé malé'de kesilip yenilen dağkeçisinin, üç geyiğin ya da yine Berx/Kuzunun, kemiklerinden yeniden yaratılması sonucunda, Coravan Cemaati, Şıx'a talip olmuştu[213]. O çekirdek aileler, aynı yerleşkede günümüze kadar kendilerini yaşattılar. Bunlar, günümüzdeki köyün yerleşikleri olan Coravanlı çekirdek ailelerdirler. Ya da Covi Cemaati, 11. yüzyıldan sonra kendi köylerinden göçertildiler. Boşalan bu köye daha sonraki asırlarda Milan Aşireti mensupları yerleştiler. Bir Coravan mensubu olan Nesimi Aday'ın *Coravan'a Üç Geyik* adlı kitabına, rumuz olan şiirinde bu mitik anlatı, şöyle dizelenir:

"Dağdan üç geyik indi/üç nehir geçti cennetten/sevdim ben üç kadın sevdim/fakat gözlerine baktığım her bulut/çalar saatidir şimdi her şiirin. Üç geyik indi Coravan'a dağdan, üç yaralı/indi meaali kavlimizin Pagé Mali'de/gürledi derwiş kükredi aslan, çekildi bıçak/yaşlarını boynuzlarında gizlediler, güzeldiler/semaha dem tutan gecelerin yerenleri geyikler/bütün vurgunlara inat külrengi akşamlarda da yaşadılar/ve de hünerliydiler, vurulup da ölmeyen âşıklar gibiydiler (…) üç geyik hüzünlü bir şiir yazarsa Coravan'da/dağına çekilir fırtına, inancını uçurur simur/

---

213. Gerek mitik anlatımın bir diğer versiyonu için ve gerekse Coravan Aşireti ile Pirvankan Aşireti arasındaki bazı abartılı anlatımlar için ayrıca bkz. (Gültekin, 2010: s. 284, 285; *Yalgın, 2013b: s. 458*).

gizini saklar sandıklarda insan, küflenir giz/ayaklanır sözcükler, ihtimalen incinir mısra (…)[214]

Yine alanda bazı anlatımlarda çıkan sonuç odur ki; "Coravanlılar, 16. yüzyılda Yavuz tarafından bölgeye yerleştirilen Müslüman/Sünni Kürt bir topluluk olup, daha sonra Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın pirleri tarafından Alevileştirilmişlerdir" (Alan notları, 2010-2015).

Daha çok 1967 Tunceli İl Yıllığının verisi üzerinden ezberletilen anlatım, gerçekle sınandığında, bunun doğruluğu tartışmalıdır! Lakin bu ezbere karşın tarihsel olarak şunları sıralıyabiliriz: 1) Asırlardan beri Coravan bağlamında anlatılan Şıx'ın bu mitik aktarısı, Şıx'la birlikte 11. yüzyıldan beri vardı. Yani Coravan Köyü'nün 11. yüzyılda Berxécân'ın faaliyet alanında yer almaktaydı. **2)** Mılan Aşireti içinde bazı çekirdek ailelerin günümüzde dahi, Berxécân Ocağı'nın talipleri arasında bulunmaktadır. **3)** Mılan Aşireti'nin çekirdek aileleri içinde "Jariké Şivan (Keçi çobanı) Ocağı/Evliyası" olarak bilinen bu Ocağın, 11. yüzyılda Berxécân tarafından, Müilkişi/Milki/Mılan Aşireti'nin bir bölümüne ocaklık/pirlik yapması için rızalık verdiği (Erdoğan, 2011: s. 61, 62) ve benzeri gerçeklikler göz ardı edilmemelidir. Yukarıda verdiğimiz, gerek Coravan Aşireti mensupları ve gerekse Pertek'teki Pilvenk/Pilvankan Aşireti'nin yaşlılarının bize anlattığı şudur: Jariké Şivan (Keçi Çobani) Ocağı, geçmiş asırlarda bir kısım Millilerin Ocağı olup, sözlü gelenekte bu ocak, Berxécân Ocağı'nın talibidir. Bu konuda Séyhusen Erdoğan şunları aktarır:

> *"... İlin hemen yanında şimdi İnönü Mahallesi diye adlandırılan bir köy vardır. Milli Köyü. Bu köyde oturanlara Milliler denilir. Bu köyde Jarıké Şivan ve ya Sultan Padişah lakaplı bir zatın köyde ocağı vardır. Halk tarafından ziyaret edilmektedir ve bu zatın evlatları olan Abdullah ailesi halen yöremizde oturmaktalar. Jarıké Şivan ise yöremiz inancına göre dağkeçilerinin sıradan olan çobanıdır. Halen yöremizde birisi dağkeçilerine hakarette bulundu ise halk ona; "Jarıké Şivan senden sorsun/Jarıké*

214. Nesimi Aday, (2005) *Coravan'a Üç Geyik*, Piya kitaplığı, İst.

Şivan le de pırs ke!" derler (Erdoğan, 2009: s. 61, 62).

Bizim, alanda topladığımız sözlü meteryaller sonucunda, edindiğimiz kanı odur ki; Berxécân'ın Pilvank Köyü'nde mekân tuttuğu dönemde (M. 1010) Ocağında/Dergâhında bağlıları arasındaki aşiretlerden birkaç öğrenci yetiştirir. Bu öğrenciler ve daha sonrasındaki öğrencilerin mensup oldukları aileler içinde çıkan ehil yol erenleri, zamanla ocak sahibi olurlar. Milli Aşiretleri içinde Jarıké Şivan denilen yol ereni de Berxécân'ın öğrencileri arasında olup, sonrasında ise kendi adıyla ocaklaşmıştır. Günümüzdeki Coravan topluluğu, Celal Abbas Ocağı'nın mensuplarıdırlar. Celal Abbas Ocağı'nın Dersim'deki tarihsel geçmişleri 1500'lü yıllara dayandığı sanılmaktadır (Munzuroğlu, 2013: s. 130, 131). Dolayısıyla Coravan topluluğu, 1000'li yıllardan 1500'lü yıllara kadar Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın bağlıları arasında yer almışlardır.

Zaten şecerede adları zikredilen 43 Cemaat, 16. yüzyıldan sonra Berxécân Ocağı'nın bağlısı olmaktan çıkmış, yeniden dizayn edilen ocaklar halkası içinde yeni taksimatlara gidilmiştir. Zira Berxécân Ocağı'nın pirleri 1671 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sağman Köyü'ndeki bulunan kadısına, yazdıkları bir şikâyet dilekçesinde, buna vurgu yapmaktadırlar. Bütün bunlara ek olarak, 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda "Cilavi Aşireti"nin Van'ın birçok köyünde, Kürtçe konuştuğu ve Şafii mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 346). Buna ek olarak bir de Urfa kökenli "Cuvan Aşireti" var. Örneğin 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Cuvan Aşireti'nin Urfa'nın birçok köyünde, Kürtçe konuştuğu ve Şafii mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 228).

29) Cemeât'u Burân/Boran/Borucan

Şıx'ın şeceresinde Cemeât'u Burân/Boran olarak kaydedilen

bu Cemaat, Şıx'la birlikte Ocağın bağlıları arasında yer aldığı sanılmaktadır. Zira Boriyan/Boran Aşireti'nin çekirdek aileleri, kısmen de olsa günümüzde halen Şıx Delil-i Berxécân Ocağı'nın ikrarında kalmayı sürdürmüşlerdir. Cemeât'u Burân/Boran; 16. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde, Kürdistan'ın farklı bölgelerinde yerleşik olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; 16. yüzyıl Çemişgezek Sancağına bağlı Gündüz nahiyesinde kışlak/yerleşik Borilü-Ekrâdı (BOA, 1989: s. 170) olarak kaydedilmiştir. Cemaat mensupları, yine aynı kayıtlarda Ovacık nahiyesine bağlı Burnak Köyü'nde yerleşikti (BOA, 1989: s. 172). Osmanlının bu tahrir defterlerinde Burnak Köyü'ndeki Cemaatin hane sayısı ve tarımsal ürünleriyle birlikte verdiği vergi miktarları da yer almaktadır. 16. yüzyılda Çemisgezek Sancağına bağlı olan ve o kayıtlarda "Burnak" olarak geçen köyün Cemaati "Müslim" olarak gözükmektedir. 1518'de 9, 1623'de 8 ve 1541'de 13 hanesi olduğu kaydı bulunmaktadır (Ünal, 1999: s. 192). Bunun dışında yine 16. yüzyıl Halep sancağına bağlı Menbiç nahiyesinde Borân Köyü ve Borân Cemaatinin kaydı bulunmaktadır (Çakar, 2000: s. 91, 92).

Muhtemelen, Borân Cemaatinin bölgedeki ilk yerleşkesi, Dersim Ovacık ilçesine bağlı Yeşilyazı (Zeranik) nahiyesinin bir köyü olan Burnaq Köyü'dür. Burnaq Köyü ile Pilvank Köyü arası 16 km'dir. 1010'lu yıllarda iç Dersim, Şıx'n mekân tuttuğu ve Cemaatler arasında faaliyet yürüttüğü bir alandır.

Öyle anlaşılıyor ki; Borân Cemaatinin bu erken dönemde, Ovacık'taki Burnaq Köyü'nün yanı sıra bir diğer yerleşim biriminin, eskiden, Dersim merkeze bağlı Geyiksu nahiyesinin bir köyü olan şimdiki adıyla (Düzpelit) Bornek Köyü'dür. Özellikle Bornek Köyü'ne Cemaatin adıyla; "Borular, Boruçlar" da denilmektedir. Yine Mazgirt'in (Danaburun) Dalé Buran Köyü, Borân Cemaatinin bir yerleşkesi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlının bu kayıtlarında Burnak'la beraber bir de "Burbulu" Köyü vardır. Bu köyün Cemaati de Müslümandır. Bunlardan ayrı "Burvend" Köyü vardır ki, buranın Cemaati de 16. yüzyılda gayri Müslim olarak kaydedilmiştir. Söz konusu bu saydığımız yerleşim birim-

leri, oldukça çok eski köyler ve bu köylerin eski sahipleri olan Borân Cemaatinin, antikçağlardan günümüze kadar kendisini yaşatan Dersim halkının birer eski halk tabakalarından oldukarına işaret etmektedir.

1010 yılında yazılan Şıx'ın şeceresindeki Borân Cemaatinin adı, bizi daha çok Dersim merkezli olup, Kürdistan illerinin farklı bölgelerinde yerleşik olan ve Boruc, Boruzu, Boriyanü, Borular, Borulu benzeri adlarla telaffuz edilen bu aşretin yörüngesine çekmektedir. Boriyan isminin Kürtçedeki karşılığı, kökündeki "Bor" beyaz anlamına gelir. Yerel litaretürde çoğul olarak Boriyan**:** Beyaz tenliler, beyazlar'ı ifade etmektedir. O halde Boriyanlar üzerinde uzunca durmamız ve bu konuyu irdelememiz gerekmektedir. Çünkü Boriyanlarla Pilvenkanlar arasında, diğer bir deyişle Berxécân Ocağı ile Boriyanlar arasında, sıkı ve gizemli bir bağın olduğunu, derlediğimiz sözlü tarih materyelleri olarak elde etmiş bulunmaktayız.

11. yüzyılın ilk çeyreğinde Çıralı=Bor Köyü'nde yerleşik olan Burân Cemaati, bugün Demenan Aşireti içinde bir ezbet olarak gözükmektedir. 11. yüzyılda Şıx'ın şeceresinde adı geçen bu iki Cemaatten Menân Cemaati büyüyerek günümüzdeki Demenân Aşireti olmuşken, yine şeceredeki Burân Cemaati ise Demenan Aşireti içinde Boruzu, Boriyan, Boruç ezbeti adıyla anılmıştır. Demenan Aşireti bugün Berxécân Ocağı'nın talipleri arasında değildir. Ama Boriyanlı bazı aileler (ki bu ailelerin köklerinin ta 11. yüzyıldan Şıx'ın yaşadığı döneme kadar gittiği tahmin edilmektedir) hâlâ bile, Berxécân Ocağı'nın talipleri arasındadırlar.

Bugün Dersim dışında Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Sivas, Malatya vs gibi bölgelerde yaşayan Buriyan Aşireti'nin mensuplarından en kadim ailelerin Berxécân Ocağı talipleri olduğu bilinmekte ve sözlü gelenekle beraber, pratik yaşamda da bunun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Pilvenkan Aşireti'nin 1800'lerin sonunda, Ağası konumunda olan Hacı Mustafa Ağadır. 38 Alanya sürgünü olan oğlu Süleyman (Köse) Ağa'ya, Erzincanlı Boriyan ailelerinden birinin kızı olan Selvi Xatun'u gelin olarak almıştır. Yine yerel söylentilere bakılırsa Boriyan

Aşireti'nin Horasan'ın Bor Köyü'nden kalkıp Dersim'e geldiği bilgisi vardır. Unutulmamalıdır ki; Horasan'daki "Bor bölgesi", eski bir Kürt-Zerdüşti merkezidir. Horasan'dan çok erken dönemlerden 11. yüzyıldan da önce, Kürt serdarı Eba Müslim'in (718-755) katlinden sonra gelip, Dersim ve çevresine yerleştikleri mümkündür. Fakat Kuzey Suriye, yani Rojava Kürdistan'ında -yukarıda da dile getirdiğimiz gibi-, Burân/Boriyan Aşiret ve yerleşkelerinin olduğuna dair kayıtların 16. yüzyıl Osmanlı arşivlerinde yer almaktadır.

Sivas ilinin İmralı ilçesine 15 km uzaklıkta ve Sivas'ı Şebinkarahisar'a bağlayan yol üzerinde bulunan bugünkü adıyla Borular, asıl adıyla "Boriyan" olan köydür. Sivas'taki Borular Köyü'nün şu anki nüfus dağılımı karışıktır. Ama edindiğimiz sözlü bilgilere göre köyün çoğunluğunu Pilvenk Aşireti mensupları oluşturmaktadır. 1950'li yıllardan beri Sivas'a, Boriyan mensuplarına "Pir ve Zakir" olarak Dersim'den kalkıp giden, Berxécân Ocağı'nın Pirleri ve Zakirleri hâlâ yaşamaktadırlar. Bunlardan Séy Mustafa Erol (doğ. 1933), Séy Hüseyin Erdoğan (doğ. 1935) ve Zakir Hüseyin Bulut (doğ. 1940), Séy Zeynel Çetinkaya (doğ. 1929) ve daha nice Pilvenkli rusıpilerle yaptığımız özel sohbetlerde, Sivas'taki ve gerekse diğer illerdeki Boruçların erken dönemden günümüze kadar Berxécân Ocaklarının talipleri olduğunu ve hâlâ bunun devam ettiğini bellirtmektedirler.

30) Cemeât'u Dirimiârî/Dılımegari/Dımılan

Hicri 400/Miladi 1009-1010 yılında yazılan Şıx Dilo Belincân'ın şeceresinin 30. sırasında adı zikredilen bu aşiretin, Arapça-Türkçe tercümesindeki ismi *Dirimiâri/Dirmixâri* ve *Dılımıgari* olarak da okunabilmektedir. Bu benzeşik iki isim, Kürt tarihinde iki ayrı aşiret olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki aşiret hakkında, ayrı ayrı varolan bazı bilgileri kısaca aktarmaya çalışalım. MÖ 1000'li yıllarda Hint-Avrupa menşeeli olan eski Traklar arasında tesadüf edilen bazı klanların günümüzdeki Kürt

aşiretleri tasnifinde yer aldıkları görülmektedir. Bunlardan birisi de Kurmanc Diri/Dirimiâri/Dirimıxari Aşireti'dir. Bu aşiretin Traklardaki adı ise Tribali'dir (Kerim, 2010: s. 200) Tribali aşireti, Medler İmparatorluğu bünyesinde yer almış köklü bir aşirettir.

Bu köklü Kurmanç Aşireti'nin günümüzdeki izlerine, farklı cografi bölelerde rastlanmaktadır! Tarihi Dılmekân yerleşim alanı; Van Gölü'nün doğusunda, Hazar Denizi'nin kuzeybatısında yer almaktaydı. Kürt Tarihi, *Şerefname*'de belirgin olan Dérmıxari/Dirmığari Aşireti, Sason (Hazro) Aşiretleri listesinde yerini alır (Şeref Han, 1990: s. 218). Dirimegari Aşireti, *Şerefname*'de Hasankeyf Aşiretleri listesinde yer alır. Sason hükümdarları Erzen nahiyesini topraklarına katar. Buralarda yaşayan Hasankeyf Aşiretlerinden olan Dérmıxari (Dirmigari), Haldi ve Azizan Aşiretleri de böylece Soson (Hazro) hükumdarları himayesine girerler (*Şerefname*, 1990: s. 218; Minorsky, 2004: s. 86). İzady'ın aşiretler listesinde Dirimegari Aşireti; Barzani Aşiretler konfederasyonunda, büyük Zap Nehri'nin yukarı yakaları ile Hakkâri arasında "Dolameyrî" aşireti adıyla verilmiştir (İzady, 2007: s. 172). Dikkat edilecek olursa, burada sözü edilen "Dolameyrî" Aşireti ise şecerede diğer okunuşuyla Dılımegari Cemaati adının bir sinonimidir. Bu paralelde bir de Dılxeran Dılhıran Aşireti vardır ki; onuda bu tasnif içinde değerlendirmemiz mümkündür.

Dılxeran/Dılhıran Aşireti, 16. yüzyılda Diyarbakır merkezli Sılemâni Aşireti içinde, yani Silvan (Meyafarqin) Mervani Kürt devleti egemenliği altında yaşayan bir aşirettir. Şeref Han'ın verdiği bilgiye göre bu aşiret, Êzidi inancına mensuptur (Şeref Han, 1990: s. 294, Minorsky, 2004: s. 63-65). Bu noktadan hareketle Dılxeran Aşireti'nin Dınbuli, Dımıli Aşireti'yle bir illiyet bağının olabileceği de düşünülmelidir. Zira Şeref Han, Kürtler arasında Dınbılı Boxti/Bohtan olarak anılan Dınbılî Aşireti'nin, Êzidi inancında olduğunu belirtirken Zaza Aşireti'nden söz etmez (Şeref Han, 1990: s. 345; Minorsky, 2004: s. 91). Bazı kaynaklarda Dumılli/Dümeli adlarının etimolojik anlamları arasında "Milli Aşireti'nin ardından" ya da "Melelerin ardından" gidenler olarak tesfir edilmektedir. Dolayısıyla konuyu, Êzidi bağlamında

ele alaçak olursak, Êzidilerin kendi dini önerleri olan Melelerin ardından yürüdükleri görülmektedir.[215] Sonuç olarak Dımıli sinonimli isimsel tanımlar, Kırmancki değil, Kurmanci kökenlidir. Bir diğer veri ise Dımılilerin yakın asıra kadar Êzidi oldukları ve sonradan Réya/Raa Heqi inancına evrildikleri anlaşılmaktadır. Zira özellikle Dersim bölgesinde Zazaki (Kırmancki, Dımılki), konuşan aşiretler, son yıllara kadar kendilerini "Zaza" tabiri ile telaffuz etmezlerdi. Bunun yerine *"Dımıli, Kırdki, Kırmancki*" tanımlarını kullanırlardı. Dınbıli, Dımıli, Dılıman ve benzeri isimlerden birçok sinonimleri bulunmaktadır (Sabri Paşa, 1982: s. 44, 46, 47, 69). Izady'in verdiği bilgiye göre, Dersiman (Dilaman/Deyleman) Konfederasyonu; Erzincan'dan Dersim ve Elazığ'a kadar uzanan bölgede yer alırlar. Dimilî konuşurlar, Alevidirler (Izady, 2007: s. 174). Yine 942 yıllarında Kürt Dilemiyan (Deylemiyan-Paweyan) devletinin yaklaşık 150 yıllık varlığını yeri gelmişken buraya eklemeliyiz (Tan, 2010: s. 64).

Ayrıca Milan konfederasyonuna bağlı öbekte, Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı, Salmas'tan Koy'a kadar olan bu bölgelerde Alevi Dilmakan, Dimilkan Aşireti'nden söz edilir (Izady, 2007: s. 172). Bununla birlikte Dersim aşiretleri arasında Dımıli, Kırmanci konuşan Kürt aşiretlerinin genel adıdır. Kürdistan'ın farklı bölgelerde, Dıl köklü birçok yer isimlerine de rastlanılmaktadır. Örneğin Diyarbakır'ın Hani ilçesine bağlı Belen Köyü'nün eski adı Dılhi/Dılxi'dir. Yine Kiğı sınırları içinde Dilem adında bir köyün olduğundan söz edilmektedir (Kalman, 1995: s. 24; Sevgen, 2003: s. 141). Bu köyü, Dimlek adıyla; M. Sadık Yiğitbaş'ı 1950 yılında hazırladığı *Kiğı* adlı çalışmasında, Kiğı kazasının Hösnek nahiyesine bağlı bir köy olarak gösterir (Yiğitbaş, 1950: Cetvel, 5). Yine Kıdemli Emeni Rahip Boğos Natanyan, 1878 yıllarında bölgeye yaptığı gezi notlarında Palu köylerini anlatırken; Dilimli (Tekardiç) Köyü'nün adını zikreder. O, Dilimli Köyü'nü, şehrin kuzeydoğu tarafında, altı buçuk saatlik mesafede, sekiz haneden oluşan küçük bir köy olarak nakleder. 1914 yılında

---

215. Dımıli/Zaza aşiretleri ve Kırmanc/Kurmanç hakkında farklı fragmanlar için ayrıca bkz. (Şavata, 2015: 72-99).

bu köydeki Ermenilerin, köyü terk ettiklerini belirtir (Natanyan, 2010: s. 127, 141). Buraya kadar elde ettiğimiz veriler ışığında, bir sonuca gitmemiz mümkündür. Lakin bütün bunlarla; "Dır, Dér, Dıl, Dol" ve benzeri kök isimler, aslında farklı bölgelerde aynı aşirete işaret etmektedir. Hasılı; "Dımıli, Dınbıli, Dumıli" ve benzeri isimlerdeki Kırmanci ve Kurmanci konuşan bu Kürt Aşireti'nin 11. yüzyılda yazılan Şıx'ın şeceresinde Cemeât'u Dirimiârî/Dılımıgari olarak yazılmıştır. Yine 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Dümüllhan veya Dümili Aşireti'nin Mardin'in birçok köyünde, Kürtçe konuştuğu ve Şafii mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 228).

31) Cemeât'u Taksuvânî/Taxsun

11. yüzyılda şecerede Taksuvânî diye yazılan bu aşiret adının, günümüzdeki yazılı ve sözlü kaynaklarda farklı telaffuzları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Tahsu Taxun, Taxsiyan, Takısvan, Taxsıvan, Taxsum ve benzeri adlandırmalardır. 1921-1926 yıllarında Revandiz-Van bölgelerinde komutanlık ve Van vekilliği görevinde bulunan, Süleyman Sabri Paşa (1873-?), 1928 yılında yayınlamış olduğu *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler* adlı eserinde, Êzidilerin menşei hakkında bilgi verir. Burada, Ezidi aşiretleri arasında Halidiye, Dumbuliye, Tasniye, Pespaniye ve Kaşagiye Aşiretlerini sayar (Sabri Paşa, 1982: s. 51). Buradaki Tasniye adı, Takusvani Aşireti'nin adına bir referans teşkil etmektedir. Zira Şeref Han, *Şerefname*'sinde (Kürt Tarihi/1597), Kürtlerin tarihi hakkında verdiği malumatlar dahilinde; Musul ve Şam bölgelerinde dolaşan, Tasni, Xaldi, Besyani, Bohti (bir kısmı), Mahmudi, Dınbıli gibi Kürt aşiretlerin, Yezidilik mezhebine bağlı olduklarını anlatır (Şeref Han, 1990: s. 21). Bu Kürt aşiretleri içinde, Şeref Han'ın diliyle adı zikredilen Tasni Aşireti'nin, 11. yüzyıldaki adının Taksuvani olduğu anlaşılmaktadır. Anlatıma bakılırsa; 16. yüzyılda Tasni Aşireti halen eski inancını terk edip, Müslümanlaşmamıştır.

Tetkik ettiğimiz yazılı kaynaklar içinde şecerede yazıldığı şekliyle, yani Taksuvâni adına bire bir uyan herhangi bir aşiretin izine rastlayamadık. Arapçadan Türkçeye "Taksuvâni/Takısvan" olarak çevrilen bu Cemaatin gerçek adının yazılış ve telaffuzu günümüze değin birçok değişikliğe uğradığı sanılmaktadır. Kurmançi dilinde Taq: Tavan demektir. Yani örtülü bir yerin yukarısını meydana getiren yüzey, dam üstü anlamında da kullanılmaktadır. Van ise, isimden isim türeten ardek; "Onlar", üçüncü çoğul şahıs zamiri. Yani "Berx-van, Neçir-van, Taq-van. Tak(ıs)van: Sade anlamıyla Tavancılar, damcılar" anlamını taşıması mümkün müdür, bilemeyiz!

Şıx'ın elindeki Kürt Cemaatlerine ait bu şecerede 31. sırada adı geçen ve Türkçeye "Taksuvan" olarak tercüme edilen Cemaatin adının Taxsum'dan bozulumuş şekli düşünüldüğünde ise, Taxsum adının soy, ırk anlamına geldiği bilinmektedir. Bu haliyle, Dersim'in Pertek ilçesine bağlı Taxsun ya da Takusvani (Gövdeli) Köyü'nün gerçek adının; Taxsum: Soy, ırk olması, kuvvetle büyük bir olasıdır. Zamanla dilsel söylenişinde son harfi olan m'nin, n'ye dönüşümü mümkündür.

Kurmeş çevre köylerinden birisinin adı (Konaklar) Doxsiyan'dır. Doxsiyan adının Taxsiyan adıyla benzerlik gösterdiği de ortadadır. Tax kökünün zamanla Dox köküne dönüştüğü de mantığa yakındır. Bu iki köyün Cemaatinin Şıx'ın döneminde 11. yüzyıl çeyreğinde aynı kandaş aileler olabileceği, zamanla ayrılıp ayrı köyler kurmuş olabilecekleri düşünülebilir. Doxsiyan Köyü'nün nüfusu şu an Kızılbaş/Alevi-Sünni karışımlıdır. Buna karşın Taxsiyan (Taxsun) Köyü sadece Kızılbaş/Alevidir. Taxsun Köyü ile şeceredeki Takusvan (Taxisvan) adının aynı Cemaate işaret edebileceği düşüncesinin kanıtı, yine sözlü gelenektir. Anlatı şudur: Çalışmamızın diğer bölümlerinde kısmen değinmiştik. Pilvankan yaşlılarıyla yaptığımız görüşmelerde hemen hemen tümünün anlattığı bir olay vardı. Axucanlı Séy Aziz'in, 1920'lerde Berxécanların şeceresini okuduktan sonra sinirlenmiş ve çok kızmıştır. Kızgınlığına gerekçe olarak da şecerede adları yazılı olan ve bölgede yerleşik (bazıları tümden ve bazıları

ise kısmen) kendi bağlıları (talip) arasında yer alan *"Cemeât'u Kömürrişân, Cemeât'u Kuhbinki, Cemeât'u Çovi /Coravan, Cemeât'u Taksuvâni, Cemeât'u Eşakûkî Aşiretlerini*" göstermiştir.

Yani sözün özü; Axucan Ocağı'nın pirlerinden olan Séy Aziz, Şıx Delil-I Berxécân Ocağı'nın pirlerine Kurmanci diliyle kızarak şunları demiştir: "Bunlar benim en sağlam taliplerimdir. Siz şimdi de kalkmış benim bu taliplerimi mi benden almaya çalışıyorsunuz!" Séy Aziz'in şeceredeki bu Cemaatlere özellikle vurgu yapması oldukça ilginçtir. Demek ki Séy Aziz okuduğu şeceredeki bu Cemaatlerin adlarını ve yerlerini hemen bilmiş, bundan farklı bir mesajı almıştı. Çünkü alanda Séy Aziz'in Arapçayı çok güzel okuyup ve kavramları iyi irdelediği anlatılmaktadır.

Bir başka sözlü kaynağımız Kurmeş Köyü'nden Hıdır Güneri'nin konu ile ilgili bize verdiği detaylı bilgilerdir. Erzincan'da "heft taxu" 7 Taxulu diye bilinen tam 7 adet Taxu Köyü'nün varlığından söz etmektedir. Güneri, bu köylerin adlarının şu an değiştiğini de aktarmaktadır. Özellikle 7 köye vurgu yapan Güneri'nin verdiği bu rakamı, Kuréşanlı Seyyid Kekil yükseltmektedir. Zira o, kendi çalışmasında Erzincan'ın Kemah ilçesine bağlı toplamda 10 köyün adlarını, nüfus verileriyle birlikte vermektedir (Kekil, tarihsiz: s. 254). Erzincan köyleri listesinde Taxsun ve benzeri isimleri bulunmamaktadır. Fakat, 17. ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı kayıtlarında, Erzincan civarında Ekrâd taifesinden olan Tahaslı (Tahaslu), Tahıslı (Tahıslu) Cemaatinin yerleşik olduğu görülmektedir (Türkay, 2005: s. 603). Erzincan eski Valisi Ali Kemali, kitabının son bölümünde verdiği aşiretler listesi içinde "Tahsurlu" Aşireti'ni Kemaliye'de toplamda 5 ayrı köyde ve 1.005 nüfuslu olarak göstermektedir.

Taxsu Köyü 16. yüzyıl Çemişgezek Sancağı'nda gözükmemektedir. Ya da başka bir isimle kaydedilmiştir! Ama büyük bir ihtimalle bu kayıtlarda bu bölgedeki bazı Cemaat ve köylerin, Kömreşan-Kömerşlü Cemaati adı altında kaydedildiği ihtimali oldukça yüksektir. Çünkü bu kayıtlarda Körmeşan Cemaatinin nüfusu oldukca kalabalık gözükmektedir. Diğer yandan Kürt aşiretleri listesinde, bu isimle az da olsa benzeşir nitelikler taşıyan

Kürt aşiretlerinin olduğunu da belirtmeliyiz. Bunların bazıları, şu isimlerden oluşmaktadır.

Bölgedeki bazı Kürt illerini gezerek 1949 yılında Mehmet Şerif Fırat (1894-1949), yayınladığı *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* kitabında iki ayrı yerde "Takoriyen" adı geçmektedir. Cumhuriyetin bu ilk yıllarında aşiretin adının Takısvan'dan, Takoriyan'a değişerek dönüşmesi olasıdır. Fırat'a göre Takoriyan Aşireti, Zil/Zilan aşiretleri öbeğinde yer almaktadır (Fırat, 1981: s. 134, 136, 173). Fırat, Takoriyan Aşireti'nin bir Kormanco Aşireti olduğunu belirtmesine karşın, çalışmasında hep onu referans gösteren Edip Yavuz, bu görüşe katılmaz. Yavuz'a göre bu aşiretin isim kökü olan "tak"tan ötürü, aşiretin Kürt değil de, bir Türk oymağı olduğunu belirtir (Yavuz, 1968: s. 341-342). Bu aşiret başta Van merkezli olup Erçiş, Muradiye ve Patnos'da yerleşiktir. Kürt tarihinde; Takusvani adının bazı türevi olan aşiretler de mevcuttur. Örneğin Delo Konfederasyonu'nun bir üyesi olarak Qûş Dağları ile Serkela ve Xaneqin arasında yaşayan Terkawend Aşireti'nin adı geçmektedir (Izady, 2007: s. 170). Terkawend Aşireti, Tirkaşwend Konfederasyonu'na bağlı olarak; Asadabad ile Hemedan ve Tusirkan arasında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanidirler (Izady, 2007: s. 169).

32) Cemeât'u Gurbinyan/Goran

Şeref Han, İran'da Hürmüz bin Nuşirevan'ın (531-579) döneminde ordu komutanı olan ve Türkmenistan ile Horasan'da üstün başarılar sağlayan Behram Cupin'in, bir Kürt olduğunu anlatır. Ayrıca Kurtilerin ve Guri sultanlarının Behram'ın soyundan geldiğini bellirtir. Guri Aşireti'nin de Afganistan bölgesinde yerleşmiş bir kabile olduğu, dipnotuyla hatırlatılır (Şeref Han, 1990: s. 23). Kaynakların "Gürün (Guriania) krallığı" başlığı altında verdiği kısa bilgiler içinde Hitit devletinin çöküşüyle birlikte MÖ 10. yüzyılda, Til Garimmu olarak bilinen bu krallık, Malatya ilinin bugünkü modern Gürün ilçesini, başkent olarak seçtiği

belirtir. Yine Asur kaynaklarında Gürün'ün adının, Guriania olarak geçtiği anlaşılır. Antik Gurgum krallığı ve egemenliğindeki coğrafya hakkında birçok veri bulunmaktadır. Maraş (Gurgum) Krallığı, Suriye Dağ Prensliği'nin bir başkenti olan Gurgum'un, MÖ 9. yüzyılda Maraş ve çevresini kapsadığı, Maraş'ın; Asur ve Hitit yazıtlarındaki adının Marqasi olduğu ve MS 7. yüzyıla kadar, Gurgum adının farklı oluşumlar altında korunduğu bellirtilir (Cengiz, 2011: s. 40, 41, 42; Mıhotuli, 1992: s. 89, 127). Bilge Umar'ın çalışmasında Maraş adının kaynağı hakkında birçok önermeler bulunmaktadır. Bunlar arasında Marasin ve yüce "Ma kenti" anlamına gelen, Ma-u-ra-ssa adları ön plana çıkmaktadır (Umar, 1993: s. 546, 547).

Günümüzdeki Kürt aşiretlerinin antikçağlara ilişkin olan serüvenleri hakkında Izady, tarih yazımımız açısında önemsenmesi gereken çarpıcı detaylar sunmaktadır. Tekrar etmek gerekirse; çalışmasında, antik dönem olarak adlandırdığı (MÖ 3000., MS 400. yüzyıl) bu zamansal periyotta, Hurriler içinde süzülüp günümüze ulaşan Kürt aşiretlerinin adlarını veren Izady, şunların altını çizer. Kürdistan'daki Hurri devletlerinin MÖ 7. yüzyılda Medler altında birleştiklerini ve Kürt tarihinin 3.000 yılık Hurri evresi boyunca sayısız Krallıklar ve Prenslikler oluşturulduğunu belirterek, bunların adlarını sıralar: Bunlar içinde Gurgum adını da zikreder (Izady, 2007: s. 71).

Goran bölgesi, İran'ın Kermanşah eyaletine bağlıdır. Bazil Nikitin'in verdiği bilgiye göre, Goran'ın Farsça ve Kurmanci dilindeki karşılığı, "Gur: mezar, çukur," anlamına gelmektedir. Ayrıca MS 430-440 yılları arasında Sasanilerin kralı olan Behram Gur'un soyu, Guran/Goran Kürtlerine dayanır (Nikitin, 1991: s. 306). Bazil Nikitin'e göre; "Kürt" adının Farsçadaki karşılığı "kahraman" demek olan "Gurt" adından kaynaklanmaktadır (Nikitin, 1991: s. 48). İran'ın batısında Urmiye gölünün Kuzeyindeki Kürt Goran bölgesinin, Goran Aşireti'nin, tarihsel süreği içinde Ehli Haq/Yarisani/Kakai inancına mensuptur (Hamzeh'ee, 2009: s. 88, 89).

Gur, sözcüğünün Türkçedeki karşılığı, büyük ve ulu anlam-

larına gelmektedir. Buna karşın Gur kökünün, Türki etimolojik verileri hakkında Edip Yavuz birçok önermelerde bulunmuştur (Yavuz, 1968: s. 106-120). Koçgiri Aşiretleri tasnifinde Gerniyan Aşireti'nin, Gürbinyan Aşireti'nden bir parça olduğu anlaşılmaktadır. Aşiret, Kurmanci konuşmakta İmranlı, Zara ve Göksun'a bağlı bazı köy ve mezralarda meskûndür. İran Kürtlerinin isimlerinin coğul eki –iye ve –vend'dir.

Örneğin Selmaniye, Celiliye, Hamavend, Irak'daki Güney Kürtlerinin isimlerinin çoğul eki ise, -i'dir. Örmeğin, Barzan-i, Etruş-i, Zaza-i, Gurani. Türkiye'deki Kuzey ve Suriye'deki Batı Kürtlerinin isimlerinin çoğul eki ise, -an, anlı, Pilvankan, Çelikanlı'dır. Buna ilaveten ek bir bilgi olarak; mesela Sümercede Kur<dağ, kent anlamına gelir.. Kurti'nin soneki olan -ti eki ise çoğul anlam ifade eder. Sümerce ve Hurrice kökenli –li, lu, hi ve benzeri eklerle, Türkçede olduğu gibi kök kelimeye çoğul anlam izafe eder. Dolayısıyla genel bir kanı olarak –li, lu çoğul eklerinin Türkçe olduğu sanılırsa da, bu doğru değildir.

Suriye, Irak ve İran Kürdistanı'ndaki Kürtler arasında günümüzde Guran Aşireti olarak bilinen bu topluluk, 11. yüzyıldaki Şıx'ın şeceresinde Gurbinyan olarak kaydedilmiştir. Farklı sinonimli isimler altında Kürdistan'ın bütün bölgelerdinde göze çarpan bu Kürt aşiretlerinin kökeni, kuvvetle muhtemelen Guran, Gurbinyan Aşiretine dayanmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda, Kilis Sancağı'ndaki aşiretlerin nüfusları ve yayılma sahaları arasında Gürkanlu Taifesi vardı (Akis, 2004: s. 15). Dersim aşiretleri tasnifinde yer alan, Ovacık merkezli Beygar/Bezga(u)ri (Topuz uşağı) aşiret adlarının Guran, Gurbinyan adının farklı telaffuzudur. Bu hesapla, tarihsel geçmişi evresinde Goranların, Dersim ve Malatya/Sivas bölgesinde bulundukları anlaşılmaktadır.

Şıx'ın şeceresinde "Cemeât'u Gurbinyan" günümüzdeki yaygın adıyla, Goran/Guran/Gur Kürt Aşireti'nin 11. yüzyılda, şecereyi yazanların literatüründeki adıdır. Şecere bağlamında konuyu ele alacak olursak, şunların altını rahatlıkla çizebiliriz! Gurbinyan/Goran Cemaati, 11. yüzyılda Dersim bölgesinde yerleşikti. Bazı sözlü kaynakların ve yazılı bilgilerin ışığında haraketle,

bunların bize verdiği ipuçları, Pilvank Köyü'nün son mihmanlarının Goranlı (Kelxur) Kekéler olduğu yönündedir. Pilvank topluluğuna katılan çekirdek aile ya da aileler, Dersim ve çevresinde yerleşik olan Gurbinyan/Goran/Kerxuran Aşireti'nden koparak, Pilvank'a gelmişlerdir. Köye gelen Goranlı Kekélerin, yörede popüler olan Keşkek yemeğine olan hazları dikkate alınarak, bunların "Goranlı kardeşler/Kekegoran" ismini, lakaplayarak günümüzde "Keşkexoran"la değiştirmişlerdir. Bu ismin, daha çok 1800'lerde ve özellikle de şakayla karışık latifeli sohbetlerde dile getirildiği, Pilvankan yaşlıları tarafından bize içtenlikle aktarılmıştır. Yine 1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Kuran/Guran Aşireti'nin Urfa'nın birçok köyünde, Kürtçe konuştuğu ve Şafii mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 328).

33) Cemeât'u Kazân/Kozân

Kürdistanın farklı alanlarında Kazân/Kozan sinonimli adlarda birçok topografik bölgeler göze çarpmaktadır. Bunlardan sadece birkaçı üzerinde durmakta fayda vardır. Şöyle ki; Hurrilerden (MÖ 3000) Sar-Tamhari ile Asur-Sargon arasındaki savaşların metinlerinde, bazı Kürt aşiret ve krallıkların adlarına tesadüf edilmektedir. İlgili tabletlerde elde edilen bulgular arasında Gusua Aşiret adı geçmektedir. Bu antik klan'ın günümüzdeki modern adının Xoşiyan Ku(o)san, Kosan/Kozan olduğu (Kerim, 2014: s. 45) anlaşılmaktadır. Bu aşiretin İç Toroslarlar başta olmak üzere Fırat ile Sincar arasında, Bingöl-Diyarbakır bölgelerinde yerleşik ve göçebe olarak yaşadıkları bilinmektedir.

Yine Hurrilerdeki Kürt aşiretlerinin arasında ve Kassani Aşireti yer almaktadır (Kerim, 2014: s. 15). Bilge Umar'ın çalışmasında, Kazan maddesi için, Rum ağzında Kazanes olduğu ve aslının Luwi dilinin ardılı Anadolu dillerinden Kadana/Kazana yani Kuwa-Ada/Aza-wana olup, "Kutlu Ana Tanrıçası" olduğuna dikkat çekilir (Umar, 1993: s. 412). Kozan isminin kökenini yine

Luwi dili ile ilişkilendiren Umar, Türkçe, Ermenice, Helence ve Kürtçede bir karşılığının olmadığını, fakat Ermenicedeki Khozan=anız, yani, tarlada kalan ekin köküyle ilişkilendirir. Umar, Luwi diliyle yazılmış belgelerde geçen Kuza/Kuanza/Kuza adının bir Tanrı adı olduğunu hatırlatır (Umar, 1993: s. 475). Oysa Kurmanci dilinde de Anız'a, nadasa bırakılan tarlaya Xozan derler. Edip Yavuz, Kozan Aşireti'nin Urartular döneminden beri yaşayagelen bir topluluk olduğunu belirtilir (Yavuz, 1968: s. 345). Bir diğer topografik veri ise, Dersim bölgesine aittir. Bilal Aksoy, Urfalı Mateos'dan alıntılayarak, verdiği bilgiye göre, Urartu döneminde Hozat, Huzana kantonu içinde Hazanis Kantonu adıyla geçtiğini belirtir. Bu coğrafi bölgeler, Khozan adıyla da Palakhohorid/Palahorid olark anılmıştır (Aksoy, 1985: s. 24; 2012: s. 260, 261). Buradaki Khozan adının, modern biçimiyle Kozân, Kazân olabileceği üzerinde ayrıca durulmalıdır. Şecerede adları zikredilen Dımışki'nin Çemişgezek'in Bizans Döneminde kalan bir isim olduğunu, Hozat ilçesinin eski isminin ise Khozan=Kozân, Kazân olabileceğini hatırlatalım.

Buna ek olarak yine bu bölgede Türkçe telaffuzuyla "Koç, Koçu, Koçan Aşireti" adının Kürtçedeki orjinal adı Kozu/Qozu Kozan'dır. Yine Dersim aşiretleri tasnifinde, Kozican Aşireti yer almakla beraber, Pülümür ilçesininde eski adı Kozican'dır. Şeceredeki Kozan Aşireti, bu erken dönemde Dersim bölgesinde Qozu/Kozan adıyla anılmakta ve Pertek'in Kazli, Kazılı Köyü'nün bunlarla bir ilgisinin olabileceği ayrıca göz ardı edilmemelidir. Çünkü Üryan Xızır menakıbnamesinde adları zikredilen Cemaatlerden birisi de "Kazalı" olarak kaydedilen "Kazalı/Kazılı oymağı ve müritleri"dir (Gülten, 2010: s. 102).

Öte yandan, Kerkük merkezli olup, Delo Aşireti konfederasyonuna bağlı Kaşkehrizi Aşireti vardır. Aynı konfederasyonun bir diğer üye aşireti ise Kazaniye Aşireti'dir. Bu aşiret, şecerede adı zikredilen Cemeât-ı Kozân, Kazân Aşireti'dir (Zeki, 1992: s. 170). Edip Yavuz ise, Urartular zamanından artakalan ve günümüzde Kürtler arasında yaşayan bazı aşiret isimlerini verir. Bu aşiretler arasında topluluğu, "Gozanlar, Kozan uşağı" olarak zik-

reder (Yavuz, 1968: s. 345). Osmanlı döneminde Kiğı kazasının Hösnek nahiyesine bağlı Kozlu Köyü'nün adı, Kozan Aşireti'nin adından bozmadır (Yiğitbaşı, 1950: Cetvel).

Kasr-ı Şirin, Xenıqin, Quratu, Şexan Dergin (Süleymaniye yakınında), Horin ve Cizani bölgelerinde Gorani konuşan Yaresaniler arasında Kazanlı Aşireti vardır (Izady, 207: s. 166). Kürt aşiretleri tasnifinde Kozân, Kazân aşireti adında bir aşiretin varlığı bilinmektedir**.** Zira bu aşiretin tarihi kaynaklarda Okçu Boyunun, Dede Korkut Oğuz-namelerinde "Okçu–Kozan" olarak geçtiğini Mustafa Öztürk tarafından belirtilmektedir. Öztürk, Okçu-Kozan'ın; Fırat'ın batısında Malatya-Halep arasında meskûn olduğunu, 24 oymaklı Okçu İzzeddinlü boyu, Halep'in Kurudağ-Kürt Dağı bölgesinde kışladığını, bu bölgedeki İzzeddünlü Ekrâdı boylarının Mamık'ın ahfadından olduğunu belirtir (Öztürk, 2004: s. 21-22). Izady'inin tasnifinde Modki ve Çemişgezek Konfederasyonu içinde Kusan adıyla bir aşireti kaydeder (Izady, 2007: s. 175). Öte yandan Kürt aşiretleri konfederasyonuları arasında Keza, ya da Kaza adından bir konfederasyondan söz edilmektedir (Izady, 2007: s. 170).

Osmanlı Tahrir Defterlerine ilk olarak 1519-1540 yılları arasında adı geçen ve Karacaoğlan'ın da (1606-1689) vatanı olan Kozan bölgesi, Kürdistan'ın batı kısmında yer alan Adana'nın 69 km uzaklığında bulunan bir ilçesidir. 1700'lü yılların başından itibaren 1865 yılına kadar bölgede, belirgin bir şekilde bağımsız bir statüyle Kozanoğulları, Kozan Ekrâdı adlarıyla hüküm sürmüşlerdir. Adana ilçe merkezine verilen Kozan adı, Osmanlı kaynaklarında Kozanoğulları adıyla ünlenen Kozan klanının adına istinaden verilmiştir. Kozan klanının asıl yerleşkelerinin ise Gaziantep'in Kozan adlı köyü olduğu sanılmaktadır (Umar, 1993: s. 475).

Osmanlı-Rus savaşlarında büyük silahlı gücüyle, Osmanlıya karşı Rusların yanında yer almıştır. Bu tavırlarından ötürü Osmanlının hışmına uğrayan aşiretin yönetim kadrosu olan Kozanoğulları, Sultan Murad tarafından, 1876 yılında Yunanistan'ın Mora coğrafi bölgesi içinde yer alan (ada) Tripoli kentine sürgün

edilmişlerdir. Kürt Kozanoğulları, bu sürgün dönüşünden sonra oluşturulan Türkiyat çalışmalarında bir Türkmen/Avşar boyu olarak kayda geçirilmiştir. Aslında 16. yüzyıldaki Maraş, Kilis, Adana ve diğer sancakların kayıtlarında Kozan Aşireti, Kozanoğlu ailesi, Yörükân taifesinden sayılmıştır (Türkan, 2005: s. 100, 460). Kozanoğlu Kürt Aşireti'nin, osmanlı ve Türk resmi kayıtlarına Yörükan olarak geçirilmesi işlemi, diğer bazı Kürt aşiretler için de aynen uygulanmıştır.

Bu durum, Kürt etnisitesine karşı uygulanan bir karartma girişimidir. 1936 Erivan doğumlu, Tarihci Celilé Celil'in[216] Rus arşivlerinde Kozanoğlularla ilgili elde ettiği iki belge bulunmaktadır. Bunlardan birisi sürgünde olduğu Yunanistan'ın Tripoli kentinde, 10 Eylül 1888 yılında Rus makamlarına yazdığı bir arz dilekçesinde Kozanoğlu Süleymanzade, kendilerini Kürt olarak tanıtmaktadır. Bir diğer belge ise Rusya Dişişleri Bakanlığı görevlisinin, Rusya'nın İstanbul Konsolosu A.İ. Nelidov'a, Süleymanzade Mehmet Bey Kozanoğlu'nun dilekçesi ile ilgili soruları içermektedir. Bu belgede Kozanoğlu Süleymanzade, Kozan bölgesindeki tarihsel geçmişleriyle alakalı olarak bilgiler vermektedir. Osmanlıdan bağımsız bir şekilde nasıl örgütlü olduklarını, Osmanlı ordusuyla giriştikleri çatışmalar ve sonrasında Ruslarla birlikte Osmanlıya karşı nasıl direndiklerini dile getirir. Nitekim Osmanlı oyunlarıya kandırılıp, zorunlu sürgün hayatı yaşadıklarını ve dolayısıyla Rus makamlarında kendileri için yardım istemektedir. Arz dilekçesinde konumuzla alakalı olarak daha çok şu detaylar ön plana çıkmaktadır. Kozanoğlu Süleymanzade Muhammet Bey mektubun muhtelif bölümlerinde şunları dile getirir:

> *"Kozan ve çevresindeki bölgenin Kürdistan topraklarında yer aldığı ve bu bölgenin 1130 (1710) yılından beri*

---

216. Celilé Celil "*Kozan Kürtleri Tarihi*" *Deng* Dergisi, 1993, Yıl: 7, Sayı: 34, s. 49-54; Ayrıca 1928 yılında bölgede alan araştırması yapan Ali Rıza Yalgın, "*Son Kozanoğlu İsyanı"* başlığı altında Kürtçe ağıtları Türkçeleştirmiştir. Bölgede derlediği farklı öğeler için bkz. (A. Rıza Yalman [Yalgın] *Cenupta Türkmen Oymakları II,* Kültür Bakanlığı, Ank. 1993).

Kürt aşiret liderliğinin, atalarımın egemenliği altında bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir. Atalarım egemenlikleri altında bulundurdukları bölgede, 1870 yılına kadar elde ettiklerini, ekonomik gelişme, barış ve adalet için harcadılar. 400 bin yerleşmeci askerlikten muaftı ve Türkiye hükümetinin yararına vergi ve haraç vermemekteydiler. (...) Yeni anlaşmaya göre Kürdistan beyleri düşmanla yapılan savaşlarda 25 bin Kürd'ü savaş alanlarına göndermeyi tahüd ettiler. (...) Atalarım Türk devleti ile aralarındaki ilişkileri barışçıl bir biçimde... Ancak bizim yiğit Kürt askerlerimiz de savaşın başlangıcından bitimine kadar Rusya'nın çıkarları için çalıştılar..." (Celil, 1993: s. 51).

İş bu arz-ı dilekçe üzerine Rusya Dışişleri Bakanlığı görevlisi, İstanbul'daki Rus konsolosluğuna, Kozanoğlu ailesi hakkında, arşivde bulunan bilgi ve belgelerin kendilerine yollanması istenmekte ve dolayısıyla bazı sorulara cevap aramaktadır. Bu sorular içinde en çarpıcı olanı ise şudur: "(...) Babası ve tüm Kozanoğlu Kürt ailesinin gerçekten devletimize hizmet edip etmediklerini bilmiyoruz! (Celil, 1993: s. 51). Bu verilerden de anlaşıldığı üzere, Kozanoğlu klanı/ailesi, hanedanlığı Kürt mensubiyeti içinde yer almış bir aşirettir. Aşiretin Kozân, Kazân adı, öyle anlaşılmaktadır ki; antikçağlardan beri süzülüp gelmiş bir Kürt klan/aşiretidir.

11. yüzyılda yazılan bu belgede Ekrâd/Kürt olarak, Kozân, Kazân adıyla zikredilmiş olması ve nitekim 19. yüzyıldaki Rus arşivlerinde elde edilen bu belgelerle de, aşiretin bir Türkmen/Avşar obası olmadığı anlaşılmaktadır. Kuvvetle muhtemelen, Osmanlının zulmüyle sürgüne gönderilen ve bu süreçten sonra Kozanoğlu ailesinin dağılmasıyla birlikte, aşiretin tekrar kendi topraklarına geri dönen üyeleri daha sıkı bir şekilde Türkmen/Avşar olarak telakki edilmiştir. Wolfram Eberhard, 1953 yılında yazdığı bir incelemede Maraş ve Adana bölgelerindeki iskân sorunlarını anlatır. Buradaki Kürt yerleşkeleri hakkında bilgi verirken, Kozanoğullarının etnik bakımından Kürt olduklarını ve

Yavuz döneminde buraya sürgün edildiklerini belirtir (Özcan, 2009: s. 126).

Son olarak şunu da ekleyelim! Kozan Aşireti'nin Kürtlüğüne ilişkin verileri Prof. Mehmet Eröz hem de yaptığı alan araştırmalarıyla ele alır. Mehmet Eröz, Kozan Kürtlerinden söz ettiği makalesinde[217], Kozanların Kürt değil de Türkmen olduklarını savunur. Bunu savunurken, Kozanların Kürtlüğünü bir türlü gizleyemez!

> *"Diğer taraftan Osmanlı arşiv vesikalarında ve Cevdet Paşanın ıslâhat hareketi vesilesiyle (Tezâkîr)'inde Lekvanik Kürdü veya Lekvanik Ekrâdı diye bahsedilen Kozan (Lek)lerinin veya Kozan Kürtlerinin, Kürtlükle zerre kadar alâkaları yoktur"* (Eröz, 1964: s. 109).

Yine Eröz, bakınız Kozan Aşireti'nin köylerini sıralarken, onların ortak geleneklerinde yer eden "Horasan Kürtlüğü"nü de deşifre eder.

Kozan'ın Aslanlı, Hayvalı, Hacılar, Üçdut ve Hamam köyleri halkı ha o muhitte (Kozan Kürtleri) deniyor. Kendileri de bunu benimsiyor ve "Biz Horasan Kürdüyük" diyerek ilk dört köyün (Girinti Kürdü), Hamam Köyü halkının ise (Lek Kürdü) olduğunu ifade ediyorlar. Tarihî vesikalarda "Lekvanik Ekrâdı", "Lekvanik ve tevabii Karnıth ve Hacılar nam üç cemaat.... " (A. Refik, a.g.e., sf. 145-146), "Karnitili ve Lek ve Hacılar nâmında üç Kürd aşireti... " (Cevdet Paşa, Tezâkir, Ankara, 1963, sf. 117) ifadeleriyle bu aşiretlerin, bu köy halklarının (Kürtlüğü) adeta isbat olunmaktadır" (Eröz, 1964: s. 116, 117, 119).

Kodan, Kozan arasındaki gizemli ilişki hakkında Kuréşan Ocağı'nın Derviş Pirlerinden Hasan Ulucan'ın bize verdiği geleneksel bir bilgiyi burada vermeliyiz. Kuréşan Ocağı'nın derwéşlerinin ana merkezi olan Kızılbel mezrasının bağlı olduğu Kırdım

---

217. Eröz, Mehmet, (1964) "*Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi" Sosyoloji Konferansları* Dergisi (Istanbul Journal of Sociological Studies) sayı: 5, s. 106-121. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/, Erişim, 03.03.2016.

Köyü'nde kutsanan bir dağ ve bir mera-çayır vardır. Bu dağın adı; Dımılki söylemiyle "Koyé Kosan (Koşan)", dağın altındaki çayır-mera olan bölgeye de "Mergé Kudu" derler.

a) Kazân/Kozan Aşireti bağlamında; Quréşan Ocağı/Aşireti içindeki "Kudan, Kudu Ezbeti/Aşireti"

Bütün bunlardan azade, Hozat<Khozan/Xozan Kozan sinonimleri bağlamında bir başka konuya ilişkin veriyi, yeri gelmişken burada aktarmalıyız! Kuréşan Aşireti/Ocağı içinde ezbet konumunda olup ve Oacaxzade ailelerinin de bulunduğu "Kud, Kudan, Kot(d)an, Kudular" adıyla bilinen bir topluluk mevcuttur. Yerelde, konu hakkındaki anlatımlar muhtelif! Kudan'ın, Kuréş'in bir oğlu olduğunu kabul edenlerin yanı sıra, buna karşı çıkanlar da bulunmaktadır! Oysa elde ettiğimiz doneler sonucunda, bize öyle geliyor ki, Dersim'deki Kudan klanı, antik geçmişe sahip köklü bir aşiret olabilir! Çünkü Ali Hüsein Kerim, *Balkanlardaki Medlerin/Kürtlerin* izini sürerken, bazı topluluklar (MÖ 1000) içinde beliren antik Kürt aşiretlerinin kökenleri hakkında farklı kodekslerle karşılaşmıştır.

Örneğin Balkanlardaki Guti/Got Aşireti'nin günümüzde Kiğı'da bulunan "Gutan aşireti" olduğunu; Balkanlardaki "Cotensi Aşireti'nin" ise Van'da yerleşik olan "Kotan Aşireti" olduğunu ve yine Balkanlardaki Got/Get Aşireti'nin Mazgirt'teki (Dersim) Kudan Aşireti olduğunu tespit etmiştir (Kerim, 2010: s. 199, 203). İlk defa Zağros Dağlarını aşarak Sümer ve Akad egemenliğine son veren Gutiler (bazı kaynaklara göre; MÖ 3100 ya da MÖ 2622, 2550), 120 ya da 150 yıllık bir egemenliğin sonucunda, tekrar Sümerler tarafından yenilgiye uğratıldılar (Bender, 1991b: s. 11-17).

Bir kısım Gutiler, Cudi-Botan üçgenine yerleştiler (Kerim, 2010. 143). Kısmen tarih sahnesinde kaybolmalarının nedeni ise

diğer güçlü aşiretler arasında eridikleri düşünülebilir! Ama yine de kendi antik adlarını, günümüze kadar yaşatma kıskançlığını da göstermişe benziyorlar. 1938 Dersim soykırımı vesilesiyle toplu kıyımların yaşandığı bir coğrafi bölge "*Kutu, Kuti, Guti"* benzeri sinonimlerle anılan bu derenin, vadinin adının (Derey Quti/Kuti, Nala Quti), antik Gutilerden kaldığı sanılmaktadır (Kocadağ, 1992: s. 16). Ayrıca tarihte Gutilere; "Kut-eti" adının verildiği de bilinmektedir. Asıl mühim olanı yerel söylemlerde Kudan, Kudu Aşireti'ne; tıpkı Gutilere verilen buradaki "Kut" tanımı da kullanılmaktadır[218].

Kendisiyle yaptığımız özel görüşmelerde Kerim; Kürdistan'ın farklı bölgelerine dağılmış sözünü ettiğimiz bu yerleşik aşiret/ezbetlerin kökenin, aslında antik Guti/Gotlardan (MÖ 3000), Medlere (MÖ 858-549) ve Medlerin günümüzdeki bakiyeleri olduğunu belirtmişti. Bu paralelde Kodan=Kozan bağlantısıyla Bilge Umar'ın verdiği ek bilgiler, aslında Kerim'i ve bizim tezimizi doğrulamaktadır. Umar; "Kodan/Kozan" adının ortaçağda, Rum ağzında "Kodani" biçimine dönüşmüş olan ilkçağın Kodana'sı Luwiler çağının Kuwa-(A)adanas'sı (Adana bölgesi) yani, "Kutlu-Ana Tanrıça ülkesi" olduğunu düşünmektedir. Bazı antik yazımlarda Kudan=Kozan adlarındaki özellikle (–d) ile (–z) harflerinin biribirilerinin yerine kullanımına sıkça raslandığı bilinmektedir. Coğrafik olarak Dersim'e yakın olan Gümüşhane ilinin Şiran ilçesine bağlı Bağözlü Köyü'nün eski adının "Kozan", Pertek'teki "Kazıli" köyleriyle birlikte ve "Hozat/Khozan" adları, bölgede bir "*Kodani, Kudan, Kozan Tanrıça'sının"* var-

218. Asur krallarından I. Tukulti-Ninurta döneminde (1244–1208) Nairi Ülkesine yapılan bir sefer anlatılırken, Tercan ve cevresiyle ilgili yazıtta şöyle anlatılır: "... Nairi ülkelerinin 43 Kralı, savaşmak için yerlerini aldılar. Onlarla savaştım ve mağlup ettim. Onların kanları ile dağların çayları ve derelerini sel haline getirdim…" (Özden Özdemir, "İlkçağ Tarihinde Tercan ve Yakın Çevresi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005: s. 65). Yine bazı kral yazıtlarında Aşuva (Dersim-Elazığ) bölgesinde Gutilerin kanının derelerde aktıldığı bellirtilmektedir. Daha çok 38'e ilişkin anlatılan Kuti deresinin kanlı anıları, öyle anlaşılıyorki antikçağlardan beslenmektedir. I. Tukulti–Ninurta'dan yüzyıl kadar sonra bu defa da Assur tahtına I. Tiglath–Pileser (MÖ 1115–1077) çıkar. O da ilgili yazıtlarına; yine bu bölgeye savaş seferleri düzenler ve mecazi anlamda akıttığı Muzıri halkının kanıyla derelerin taştığını bellirtir.

lığına işaret etmekle birlikte, antik “Kudan Aşireti’nin”, Kozan Aşireti’yle de tarihsel bir bağının olabileceği düşünülmelidir!

Örneğin 1970’lerde aşiretler üzerinde yapılan istihbari araştırma raporlarında Ağrı aşiretleri tasnifinde Kotan Aşireti kaydedilmiştir (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 42). Bu aşiret, Kurmanci konuşan ve Şafii mezhebine mensuptur. Dersim merkezli Kuréşan Aşireti içinde ezbet statüsünde konumlanmış Ezvatu Kotan/Kudan ise Kırmanci konuşur. Yukarıda da görüldüğü gibi Kürdistan’ın farklı bölgelerinde bir aşiret/ezbet statüsünde olan bu antik Kudan/Kodan Aşireti’nin tarihsel kökleri, Gudi/Kuti ve Kozan Aşiretleri bağlamında yeniden araştırılıp incelenmelidir.

34) Cemeât’u Kalmemân

11. yüzyılın ilk çeyreğine varmadan yazılan bu belgede; Cemeât’u G(K)almemân adı, iki ayrı bileşik sözcükten oluşmaktadır. Bu aşiretin tarihsel geçmişinin analizlerine geçmeden önce, Kalmemân adının etimolojik kökeni hakkında bazı verileri kısaca ele almaya çalışalım. Zira bu iki bileşik isim, özellikle Dersim tarihi bağlamında inancın gizemli kodlarını da günümüze taşımaktadır. Önce ismin kökü olan gal-, kal- sözcügünün kökeni hakkında elde ettiğimiz bazı malumatları verelim!

Buna göre “Gal/Kal/Khal” Kürtçede yalın haliyle; “Yaşlı, büyük, saygın” anlamına gelmekte ve nitekim “soy dedelerine” de “Galo” denilmektedir. Bu sözcüğün tarihsel geçmişi, çağlar öncesine dayanmaktadır. Zira aynı “Galo” sözcüğü, Sümer (MÖ 4000-2000) dilinde “kuvvetli” anlamında kullanılmaktaydı. Dahası Sümercedeki “Kalu” sözcüğü, tıpkı Kürtçedeki “Gal” sözcüğüyle eşdeğer olup, “ağaçtan çalgı/saz eşliğinde ayin-i cem törenleri yapan yaşlılara denilmekteydi (Aksoy, 1985: s. 37). Yani, Sümerlerde Kal; “kutsanmış büyük” demektir. Buna ek olarak “büyük adam” anlamına gelen Sümerlerde kentin üst yöneticisine Lugal (Lo-Le Kal) denilmekteydi (Kutlu, 2005: s. 77). Bu paralelde devam edecek olursak; Kürtçedeki, gewl-sözcüğünün

karşılığı, “söz vermek, kavil-ikarar vermek” manasını içermektedir. Buradaki gewl-sözcüğü, Hurricede kal-/Ku-u-l “söylemek” sözcüğünün karşılığıyken, Proto-Hint-Avrupa dilinde gal- “çağırmak, feryat etmek” anlamına gelmektedir (Kerim, 2013: s. 335). Hint Tanrıçaları arasında “Tahrip ve Ölüm Tanrıçası’nın” adı ise, “Kali”dir (Korkmaz, 2011: s. 23).

Görüldüğü gibi bu kavramsal tanım, itikat süreğinin temel taşlarına işaret etmektedir. Bütün bunlardan hareketle, kadim Galmem Ocağı’nı ve Dersim Ocaxzadelerini çağlar öncesi bu güzergâhta ele almamız gerekiyor.

Bilindiği üzere Dersim’in eski adı, Kalan’dır. Kalan adının morfolojik açılımları, yukarıda elde ettiğimiz bu verilerle birlikte değerlendirilmelidir. “Kal” sözcüğüne, Gotça (Gutiler, Gotiler, Getler MÖ 3000) ve Kurmanci’deki çoğul eki olan –an eki yapıştırıldığında “Kalan” olur. Kalan; “Yaşlılar, İhtiyarlar, Kuvvetli insanlar, dinsel ayinler icra eden ruhani, sözüne güvenilir saygın yaşlılar vs” manalarını da içinde ihtiva eder. Türkçeye “Kale” olarak geçen sözcüğün asıl yuvası, Kurmanci dili olup karşılığı “kela/kele”dir. Kurmanci dilinde Kela, Kele; “doruk, zirve ve en yüksek nokta” anlamına gelen “kelle” kelimesinden türetilmişitr. Türkçedeki “kafa” anlamında kullanılan “Kelle” kelimesinin çıkış noktası da aynıdır. Yani hem “kale” hem de “kelle” kelimelerinin etimolojik kökeni Kürtçedeki “kelle” kelimesidir (Kerim, 2013: s. 32, 139, 141). Yukarıda kale, kele, kelle kavramlarıyla vermeye çalıştığımız bu zincirleme morfolojik açılımların, çevresinin bir kaleyi andıran sıradağlarla çevrili olan Dersim/Kalan’ın toponimik coğrafi yapısıyla ve bir unvansal isim olan Kal/Gal’la yakınen ilgisi bulunmaktadır. Bu bağlamda itikat yolunda bir selamlaşma eylemi olan omuzlardan öpüşme “Kılle kesme=-Kılle bıbırın” şekli de bu çerçevede ele alınmalıdır.

Bunu Dersim Réya Heqi itikatı süreğiyle birlikte değerlendirdiğimizde, Dersim’in köksel tarihinin derinlikli içyapısı, bir o kadar daha anlaşılmakatdır. Bilge Umar, Kalan adının köken ve anlamını saptayamadığını belirtirken (Umar, 1993: s. 365), öte yandan Kalan sözcüğünün Çince bir sözcük olduğu hakkındaki

bilgiler de mevcuttur. Bu görüşe göre; Çince "Kalan" sözcüğünün, bir nevi "vergi" adına takabül ettiği ve dolayısıyla 13. yüzyılda (1247) Moğulların bölgeyi, Kalan=vergiye bağladığından, zamanla bölgenin adı için Kalan ismi kullanıldı (Saltık, 2012: s. 24), benzeri yaklaşımlar yüzeysel ve basittir. Tarihsel pencereden bakıldığında bu savın, gerçeği yansıtmadığı, 1010 yılında yazılan Şıx'ın şeceresindeki Kalmemân Aşireti'nin isminden ve yukarıda sıraladığımız Antik kodekslerden anlaşılmaktadır.

Dersim'in antik tarihinde "Kalan" adında bir coğrafik bölge ve bu alanda yaşayan Kalan adına bir antikçağ aşiretinin olduğu bilinmektedir. Merkezi Dersim'de "Kalmam" adında bazı mevkiler de bulunmaktadır. Örneğin bazı kaynaklarda Kalman olarak da anılan Kalmem/Kalan ile Mercan dereleri arasındaki devasa bir bölgenin adı "Kalan" olarak anılmaktadır. Doğu Dersim'de "Kalmam Aşireti'nin" varlığı bilinmekle birlikte, fakat resmi gayri ciddi Türkiyat çalışmalarında bu aşiretin bir "Türk obası" olduğu da savlanmaktadır!

Yine de bütün resmi, gayri resmi rapor ve araştırma çalışmalarında "Kürt/Kurmanco Kalan Aşiretler konfederasyonu"ndan söz edilir. Bu öbekte farklılıklar arz etmekle birlikte "Bozukan, Bal, Birman, Aşuran" ve benzeri aşiretlerin adı zikredilir (Dersim Raporu, 2010: s. 40, 48, 66). Bazı sözlü gelenekte ise "Domane Galmemi=Galmem'in çocukları" olarak adlandırılan "Kalan/Mameki Aşiretleri Konfederasyonu" adı altında, "Demenan, Alan, Şıxmamed, Lolan, Areyli/Arezi, Karsan, Haydaran" ve diğer birkaç aşiretin adı anılmaktadır. Bu temel öğelerle, söz konusu aşiretlerin büyük bawı olarak "Kalmem, Kalmam" adı, öne çıkarılır. Bunlar arasında adı geçen "Şıxmemedan Aşireti", bizim kanaatimize göre; Dersim'in en kadim aşireti Galmemân, Mameki Aşireti'nin günümüze kadar gelen ana damarlarından sadece birisidir.

Dersim merkezinin eski adının Kalan olduğu bilinmekte ve bu gerçeklik birçok kaynakta yer almaktadır. Kalan Aşiretleri konfederasyonuna bağlı aşiretlerin Dersim'in erken dönem klan yığınlarına işaret ettiği sanılmaktadır. Yani şeceredeki aşire-

tin kökü olan Gal/Kal adı, bir anlamda "Kalan" adıyla örtüşüp, başlı başına bir aşiret ve bölge adı olarak karşımızda durmaktadır. Şimdi de aşiretin, ikinci ismi olan "Memân" adı üzerinde duralım! Memân sözcüğünün kökü olan "Mem", aynı zamanda "Mam" olarak da telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla Dersim'in arkaik adı; "Kalan" ve "Maméki/Mameké" olarak anılmaktadır.

Yazılı kaynaklarda Mem-ân köklü birçok isim türetilmiş ve bunların gerek etnik-etimolojik ve gerekse topografik açılımları yapılmıştır. Bu yazılı kaynakların başında, eski Ermeni tarih yazmaları gelmektedir. Fakat şecereden edindiğimiz izlenime göre; ismin son eki olan Memân sözcüğü yine Gal/Kal ile bağlantılı olup, daha çok bir coğrafik alana ve etnik-onomastik tanıma işaret etmektedir. Dersim tarihine ait dip kültürel kalıtlar, henüz yeterince maalesef gün yüzüne çıkarılmamıştır. Fakat buna karşın, ortak hafızalarda oluşan sözlü bir geleneğin varlığı ayrıca bilinmektedir. Son yıllarda bu sözlü tradisyonel temaların, bazı versiyonları yazılı kayıt altına alınmıştır. Örneğin Dersim'in kadim kültürel tabakasını kodlandıran "Mamik ve Konak kardeşler" miti sıkca yazılıp, anlatılmaktadır. Aynı anlatım, Muş ve yakın çevresi için de sıkca dile getirilmektedir. Mustafa Öztürk; "Miladi 287 yılından beri Muş bölgesinde Mamık ve Konak kardeşlerin varlığı da bilinmektedir" belirlemesinde bulunur. Okçu Boyunun, Dede Korkut Oğuz-namelerinde "Okçu–Kozan" olarak geçtiğini belirten Öztürk, Okçu-Kozan'ın Fırat'ın batısında Malatya-Halep arasında meskûn olduğunu, bu bölgedeki İzzeddünlü Ekrâdı boylarının Mamık'ın ahfadından olduğunu belirtir (Öztürk, 2004: s. 21-22).

Hayatı boyunca, Kürtlerin/Kurmançların Türk olduğunu ispatlamak için bir hayli mesai sarf eden resmi tarih yazıcısı Fahrettin Kirzioğlu (1917-2005), 1995 yılında hazırladığı *Kürtlerin Türklüğü* adlı çalışmasının muhtelif bölümlerinde "Mamiklu, Mamikonlu-Mameki Aşireti'nin" Karakoyunlu Türkmenlerini Doğu Türkistan'dan, Anadolu'ya getiren ailenin "Mamik ve Konak" adlı iki şahzedenin varlığından söz etmektedir (Kırzioğlu, 1995). Aynı paraleldeki benzer bir veriyi, "Tarihte Ermeniler ve

Ermeni Meselesi" adlı eserini yazan Esat Uras da aktarır. Uras, Sasaniler döneminde (M. 224-651) İran valileri tarafından yönetilen Ermeni bölgesine, Çin'den gelen Manuk adında bir prensin yerleştiğini ve sonrasında bunun soyundan gelenlerin ise "Mamikonyan" adıyla anıldıklarını belirtir. Yine Uras, Bizans kilisesi ile Ermeni kilisesinin birleşme teşebbüslerini anlattığı bölümde, 6. yüzyılın sonunda Muşeg Mamikonyan'ın İstanbul'a gidip, oradaki ilgili toplantılara katıldığını anlatır (Uras, 1987: s. 59, 127). Bilal Aksoy, "Mameki" adının, Mmamikonlardan kaynaklı olduğunu, 772 yılında Dersim'de Abbasilere karşı Mamikonlar ayaklanmasının başladığını anımsatır. Bu ayaklanmada ayrıca Ardzruni ve Bagratlı kabilelerinin de varlığını dile getirerek, bunların Ermeni olduğunu anlatılır (Aksoy, 1985: s. 107). Ermeni Kıdemli papazı, 1878 yılında, Palu-Harput gezi notları arasında; Kürtlerin büyük çoğunluğunun eski Mar topluluğundan geldiğini, geri kalan bir kısmının ise Ermeni klanlardan teşekül ettiğini belirtir. Saydığı klanlar arasında; "Mımıklılar ve Manıklılar"ın adını verir (Natanyan, 2010: s. 59; Aksoy, 2012: s. 38-41).

Edip Yavuz, Ermenilerin kilise tarihinde, doğu Dersim bölgesine "Mamananlı (Maman-eli) denildiğini ve burada bir "Maman" yerleşkesinin ve Aşireti'nin olduğunu bellirtir (Yavuz, 1968: s. 20). Sevan Nişanyan, Dersim adının kaynağı için, bilinen o gerçeği yazıya dökerek; "Tunceli (1937) İl. Mamiki (Kürd. Mamiki/Mamikan aş.)..."(Nişanyan, 2010: s. 315) adını verir. Bütün bunlarla birlikte, Dersim bölgesi için "Mananalı, Mamanalı" diye söz edilir. Zaten bundandır ki; Dersim'in en eski isimlerinden birisinin "Mameki" olduğu bilinir. Tarih kitaplarında Dersim Ovacık bölgesinin "Mamlis" coğrafyası alanına girdiğini biliyoruz. Çalışmamızda da görüleceği gibi, bu bölgeler 11. yüzyılda Şıx'ın faaliyet alanı dahilindeydi.

Söz Mamlis'e gelmişken, MÖ 5500 ile 3000 arasında yaşanmış tarihöncesi, taş ve bakır dönemini kapsayan Kalkolitik Çağda, Anadolu ve Kürdistan'da Madencilikle ilgili buluntuların bir diğer adresi; Keban Barajı Gölü alanında kalan (Mazgirt) Tepecik'tir. Elazığ-Malatya bölgesindeki hammadde ve madeni eser

üretimi için getirilen bu hammadeler, Mazgirt, Ovacık-Dersim bölgesi, Çöplerköy, Mamlis, Keydak ve Karabek maden ocaklarından temin edilmişti (Arslantaş, 2008: s. 36). Yine eskiden Mazgirt'e bağlı Mamıkan/Mameki adlı bir köy vardı (Aksoy, 2012: s. 36).

Nazımiye ilçesine bağlı Günlüce Köyü'nün eski adı, Kalmem idi. Dersimin antik tarihi, bu yeraltı buluntularıyla beraber, en az 7.000 yıllık bir geçmişe sahip olup, yukarıdaki veriler ışığında bölgenin "Mamlis" adıyla da anıldığı görülmektedir. Elbette tarihsel değişimlerle birlikte halklar, etni-siteler arasında isim benzerlikleri olabilir!

Tek kalemden çıkmış bütün bu verilere ihtiyatlı yaklaşmak kaydıyla, şimdilik "Mımık ve Manık, Mamikon" ve benzer sinonimli isimlerinin bölgenin etnonim adı olan "Maman, Menan, Mameki" ismine kaynaklık etmediğini düşünmekteyiz! Dersim bölgesindeki antik Memân, Mamik, Mamlis adlarının kökeni, yukarıda kısmen değindiğimiz gibi; Ermeni tarih yazımında sıklıkla vurgu yapılan "Mem, Mam" köklü isimlerden ve dahi Çin metaforundan kaynaklanmadığı açıkça görülmektedir. Bu sonuca bölgelerin Memân, Mamik, Mamiké adlarının, milat öncesi antikçağlara dayanmış olmasından varmaktayız.

Bilge Umar, **"**Ma" kök ismini, Luwiler'deki (MÖ 2000-1400) Ana Tanrıça'yla açıklarken, Makedonya maddesindeki "Ma" kökünü ise, "yeri ve ülke" olarak vermektedir (Umar, 1993: s. 529, 537). Ayrıca Avrupa-Hint dilini kullanan birçok Avrupa ülkelerinde Ana'ya, "Ma" denilmektedir. Örneğin pratikte bildiğimiz İtalyanlar ve İspanyollar "Ana, Anne" ye "Ma" diye seslenirler. Yine Kırmanci konuşan Dersimli aşiretler de Ana'ya "Ma" derler. Luwi dilindeki "Ma" Tanrıçası'nın, günümüzde Avrupa-Hint dili ailesinde aynı değerlerle bir karşılık bulması dikkate şayandır. Öte yandan Mezopotamya'daki Sümero-Babil Zanaatkâr Tanrısı'nın adı, "Mumu"dur (Korkmaz, 2011, s. 15). Dikkat edilecek olursa, buradaki "Mamu" adının Zanaatkâr Tanrısı'yla anılması, tıplı Sümerlerdeki ağaçtan çalgı/saz eşliğinde ayin-i cem törenleri yapan yaşlı Kal/Gal'lerin konumuyla sanatsal eşdeğerdedir.

Dahası "Mamu Zanatkâr Tanrısı" ile "Ma Tanrıçası" Mameki adı içinde bütünleşmiş iki karşı cinsin bir arada oluşlarını ifade etmektedirler. Konuya bu pencereden bakıldığında, toponimi Mameki kavramı, Batini Aleviliğinin (Réya Heqi İtikatının) modern sıfatları arasında "Pir" ile eşi olan "Ana"nın antik kökenine işaret etmektedir. Bu değerlerin tümü, Antik Dersim topraklarının dip kültürel kalıtları arasında değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, modern çağımızda bile bu tarihsel gerçekler hep ıskalanacaktır.

Kürdistan'ın birçok bölgesinde Kurmanci ve Kırmanci diliyle konuşan Mem, Mam adıyla birçok Kürt aşireti bulunmaktadır. Örneğin 16. yüzyıl Osmanlı arşivinde Muş Sancağı'na bağlı Bulanık nahiyesinde "Mameki taifesinin" kaydı bulunmaktadır. "El Istahri (ölm. 951), İbn Hawkal (ölm. 977) ve El Mukaddesi (ölm. 985), kendi zamanlarında Fars Eyaleti'nde yaşayan 33 göçebe Kürt aşiretleri arasında "Mamalı" adını da verirler. Ne var ki; Osmanlı İmparatorluğu, bazı siyasi-politik süreçlerinde Anadolu'nun belli bölgelerine zorunlu iskân ettirdiği sözü edilen Kürt Mamalı Aşireti'ni, yine Osmanlı arşivlerine "Türkman/Yörükan Aşireti" olarak kaydetmiştir. Bu kayıtlarda "Maman Aşireti", Diyarbekir Eyaletinde Konargöçer, "Ulus-Ekrâd" taifesinde gösterilirken, daha çok Anadolu'nun farklı sancaklarında "Mamalı/Mamalu, Mamalılı/Mamalılu, Mamalı oğlu aşiretleri", Konargöçer Türkmen, Yörükan taifesinden gösterilmiştir (Türkay, 2005: s. 105). Oysa bu köklü antik aşiretinin ana gövdesi, Dersim merkezli olup, 1010 yılında bir Kürt aşireti olarak kaydedilmiştir.

Şeref Han eserinde, Büyük Luristan aşiretlerini sayarken "Memakoy" Aşireti'nin adını da aktarır (Şeref Han, 1990: s. 38). Siwarameyrî Konfederasyonu içinde Mamekân Aşireti de yer almaktadır. Mamekân Aşireti Xeneqîn, Sehreban ve Ebu Cisra. Lakî ve Güney Kurmancisi konuşur. Yarisanidirler (Izady, 2007: s. 169). Milan Konfederasyonu içinde Mamekân (Mamagan) Aşireti vardır. Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı, Salmas'tan Koy'a kadar olan bölgede yaşarlar. Batı Kürdistan'daki eski Milan ya da Milli Konfederasyonu'nun farklı bir koludur. Mamekânlar burada da Alevidirler (Izady, 2007: s. 172). Dersim sözlü gelene-

ğinde aşiretler hakkında sıklıkla anlatılan bir kurulum miti vardır. Buna göre Şıxhesen ve Kalmem/Galmemsor/-sır arasındaki o arkaik ilişkiden ve aşiretlerin bu kanalla çoğalıp günümüze değin geldiğinden söz edilir. Şıx Dilo Belincân'ın elindeki yazılı belgesinde üçüncü sırada adı geçen "Cemeât'u Zirki" ve şeçkin şahitler arasında bulunan Şeyh Hasan ile ilgili bölümde kısmen bu konuya değinmiştik. Tekrara düşmemek açısında şu hususlara dikkat çekmekte fayda olduğu kanısındayız.

Galmem, Dersim'in yerlisidir. Şıxhesen ise sonradan (1010'dan sonra) bölgeye yerleşmiş ve Galmem'in kızı Kırcasur (kırmızı/kızıl elbiseli) ile evlenmiş, bölgede klanlaşarak, aşiretleşmiştir *(Elinizdeki bu çalışmamızın "Salisu (üçüncüsü) Cemeât'u Zirki" bölümüne tekrar bakınız).*

1970'li yıllarda hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Kalanuşağı Aşireti'nin Dersim'in birçok köyünde, Kürtçe (Zazaca) konuştuğu ve Caferî-Alevi mezhebine bağlı olduğu yazılmaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 293).

Bununla beraber aynı *Aşiretler Raporu*'nda Adıyaman, Mardin illerinde birçok köyde yerleşik olan bir Meman ve Meman/Memokan Aşireti'nin Kürtçe/Zazaca ve Kürtçe konuştuğu, Adıyaman'dakilerin Henefi, Mardin'dekilerin ise Şafii mezhebine mensup olduğu kaydı yer almaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 18, 242). 1700'lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır menakıbnamesinde, Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında "Mamalı Cemaati"nin adı da geçmektedir (Gülten, 2010: s. 102).

35) Cemeât'u Muşkiniyan/Muşki

11. yüzyılda yazılan şecerede topluluğun adı, Müşkiniyan olarak kaydedilmiştir. –yan çoğul eki, daha çok İran Kürdistanı'ndaki, Kürt aşiretlerinde göze çarpmaktadır. Aşiretin kök adı, Muşki'dir. Yazılı kaynaklarda daha çok "Müşki, Muşku, Mişki" ve benzeri isimlerde sinonimleri bulunmaktadır. Selahaddin

Mıhotuli *Arya Uygarlıklarından Kürtlere* adlı çalışmasının muhtelif sayfalarında sıraladığı Arya boyları arasında Muşki adını da zikreder. Günümüzdeki Kürtlerin bu boyların torunları olduğunu belirtilir (Mıhotuli, 1992: s. 21, 23, 27, 88, 119). Heredot, Yunan-Pers Savaşlarını (MÖ 492-449) kaleme aldığı Heredot Tarihi'nde, "Moskhilerin" adını anar. Dersim'in Nazımiye (Örneğin, Herdif ile Zıvrak Köyleri) ve Bingöl'ün Kiğı ilçelerine bağlı bazı köylerde, yerel tanımıyla bu topluluk; "Mosiko" adıyla anılırlar (Kekil, tarihsiz: s. 247, 248, 263; Yiğitbaş, 1950: Cetvel).

Aynı yönde gelişen Kürt aşiretlerinin antikçağlara ilişkin olan serüvenleri hakkında Izady, tarih yazımımız açısından önemsenmesi gereken çarpıcı öğeler sunmaktadır. Çalışmasında, "antik dönem" olarak adlandırdığı (MÖ 3000-400. yüzyıl) periyotta, Hurriler içinde süzülüp günümüze değin gelen Kürt aşiretlerinin adlarını veren Izady, şunların altını çizer. Kürdistan'daki Hurri Devletlerinin MÖ 7. yüzyılda Medler altında birleştiklerini ve Kürt tarihinin 3.000 yılık Hurri evresi boyunca sayısız Krallıklar ve Prenslikler oluşturulduğunu belirterek, bunların adlarını sıralar. Bunlar içinde Muşki adını da zikrederek şunları belirtir:

> *"Bunlar günümüzde öncelikle Mezopotamyalı isimler aracılığıyla bilinmektedir, yerli isimleri ise henüz keşfedilmemiştir. Öte yandan bunlardan bazılarının, isimlerine modern Kürt yerleşim yerleri ve/veya klan isimlerinde de rastlanılmaktadır. Örneğin bunlardan Muşku adı, günümüzde Kuzeybatı Kürdistan'daki Muş şehiri ve bölgesi olarak varlığını sürdürmektedir"* (Izady, 2007: s. 71).

Topluluğun tarihsel geçmişine ve adına ilişkin birçok etimolojik analizler bulunmaktadır. Mesela Bilge Umar, MÖ 8-9. yüzyıllardan kalma bazı (Asur) belgelerinde adına rastlanan Muşkilerin, Orta Anadolu'ya yayılmış bir halk olduğu düşüncesindedir. Muşkilerin beyi olan Mita'nın, Geç Hitit devletçikleriyle birleşerek Asur'a karşı savaştığını aktarırken, "Muşki" adının kökeni ve anlamının bilinmediğini kaydeder (Umar, 1993: s. 589). Edip Yavuz, aşiretin "Muş" kök isminden dolayı yaptığı analizlerin

son tahlilinde, “Muş iline ait bir topluluk olduğuna” hükmeder. Muşki adına, ilk defa Asur kaynaklarında rastlandığı hatırlatılır. Muşkuların, Dicle ve Yukarıbalık dolaylarındaki Hurrileri boyunduruk altına almayı başardıklarından söz edilir (Yavuz, 1968: s. 71; Sabri Paşa, 1982: s. 11).

Kaynaklarımız arasında da bulunan birçok yazılı eserde, bu kök isimden kaynaklı birçok Kürt aşireti bulunmaktadır. Bunlardan bazıları “Muşki, Mişkan, Müşkan, Muskan, Muşkular, Musullular, Muşlular” vs (Yavuz, 1968: s. 345). Aşiretin dağılım coğrafyası, yine bir bütün olarak Kürdistan’ın her parçasında göze çarpmaktadır (Yavuz, 1968: s. 346, 147). Edip Yavuz, Urartular zamanından artakalan ve günümüzde Kürtler arasında yaşayan bazı aşiret isimlerini verir. Bu aşiretler arasında “Muşkan, Mişkan oymağı” adını zikreder. Devamında der ki; “Muşkanların, Muşkulardan arda kalan bir oymak olduğunda şüphe yoktur” (Yavuz, 1968: s. 345). Kadri Cemil Paşa eserinde Gutiler hakkında bilgi verirken, içinde barındırdığı dört kabilesini “Subari, Hurri, Lolo ve Kasi” olarak verir. Bunların içindeki “Subarilerin” değişik bölgelerde çesitli hükümetler kurduklarını ve bu kurulan hükümetler arasında “Mitan, Neyri, Halti ve Muski” adlarını sayarak, bunların aynı isimlerde halen Kürdistan’da mevcut-bulunduklarını yazar (Silopi, 1991: s. 12).

Bu tarihsel gerçekliklere karşın Gürdal Aksoy, bazı yabancı kaynaklarda Çemişgezek’in Bizans dönemindeki “Tumişki” adının soneki olan **–ki** ile “Muşki” adının son eki **–ki** eklerinin Ermenicedeki çoğul eki olduğunu belirterek, ikisi arasında bir Proto-Ermeni kökeni bağına işaret edilmiştir (Aksoy, 2012: s. 248-250; Aksoy, 2009: s. 76, 77). Muşkiler, Hurri Aşiretlerinden olup, MÖ 1100 yıllarında Kuzeybatı Kürdistan’ı hâkimiyeti altına almış ve bir şehir krallığı oluşturmuşlardır. Örneğin Muş şehri adını, bu krallıktan almıştır. MÖ 1100’lü yıllarda Asur kralı Tiglat Pilaser, bu bölgeye saldırmıştır. Uzunca mücadelelerle nitekim en sonunda Muşkiler, MÖ 770’li yıllarda Urartularla birleşip, Asurlara karşı direnmişlerdir. Muşkiler MÖ 500’lü yıllarda, Urartu Krallığıyla birlikte Med İmparatorluğu bünyesinde

birleşmişlerdir (Xemgin, 2011: s. 80). Asur tabletlerinde yer alan Pilaser'in bu yazıtı, kısaca şöyledir:

> *"Saltanatımın başlangıcında Muşki ülkesinin 20.000 insanı ve 5 kralı, ki Alzi, (Elazığ bölgesi) ve Prulumzi ülkesini 50 yıldan beri ellerinde tutmaktaydılar ki; bu ülkeler de önceki yıllar Asur'a haraç ve vergi verirlerdi. Bu insanları bir savaşta yendim. O insanlar (Muşkiler) güçlerine güvenerek aşağılara doğru geldiler (güneye) ve Kutbuhi ülkesini (Kammepene, Adıyaman) ellerine geçirdiler (Muşkiler yavaş yavaş Asur'a yaklaşıyor). Tanrım Asur'un yardımıyla ordumu ve savaş arabalarımı topladım, arkama hiç bakmadım (tedirgin değildim). Çok zor bir coğrafya içinde olan Kaşiari Dağlarını aştım (Toroslar). Bu 20.000 savaşçı ve onların 5 kralıyla savaştım ve onları mağlup ettim. O insanların kanlarını akıttım (dağların yüksek yerleri ve ovalarına). Kentlerinin dışında kafalarını keserek buğday yığınları gibi üst üste koydum. Sahip olduğum her şeyin tümünü Asur'a taşıdım. Ordusundan geri kalan 6.000 insanı Asur'a taşıdım. Bazıları kaçmıştı, bazıları ayaklarıma kapanmıştı. Ben hepsini kendi insanlarım saydım."*[219]

Dersim merkeze bağlı Eğriyamaç Köyü'nün eski adı Müşkürek'tir. Bu köy 16. yüzyılda Çemişgezek sancağına bağlı "Mişillü Köyü" ve "Cemaati" olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda Mişillü Köyü'nün 1518 tahrirlerindeki hane sayısı 24, yetişkin bekârı ise 10'dur. 1523 yılındaki kayıtlarında 20 hanesi ve 1541 de 30 hanesi, 1566 tarihlerinde ise 57 hanesi 36 yetişkin bekârı bulunmaktadır. Müşki, Müşkiler Cemaati, Diyarbekir, Rakka Eyaletinde Karaulus Aşireti'nden olup, Konargöçer Ekrâd taifesindendir (Türkay, 2005: s. 511) Muş Varto'da aynı kökten iki ayrı köy vardır. "Yayıklı; Müzuran, (Kürd Misurki/Misuran aş" (Nişanyan, 2010: s. 251). Bir diğeri ise yine Varto'ya bağlı "Beşikkaya Köyü, Muskan. Kürd Müşo/Musikan-Musalar Aşireti"

---

219. Umut Devrim Eryarar, Ege Üniversitesi-Önasya Arkeolojisi ABD, *"MÖ 2. Binyılın 2. Yarısında Asur'un Anadolu'ya Yayılımı Seminer Notları – 1,*" 2000, http://mezopotamya.tripod.com/tiglat.html, 22.10.2014.

(Nişanyan, 2010: s. 250). Burada Nişanyan, aşiret adını yanlış yazmış olsa gerek çünkü doğrusu "Muskan" Aşireti'dir (Fırat, 1981: s. 19; 231; Yavuz, 1968: s. 345). Boğos Natanyan, 1878 yıllarındaki gezi notlarında Çapakçur Eyaleti hakkında bilgi verirken Muşik Köyü'nün adından söz eder (Natanyan, 2010. 156).

36) Cemeât'u Şakuki Dimişkî/Şavakan Dımışki

Taradığımız bütün yazılı kaynaklardan edindiğimiz sonuç itibariyle; Bu Cemaatin "Şakuki" isminden hareket edecek olursak, nüanslarla iki ayrı bölgede aynı aşiretin varlığıyla karşılaşmaktayız. Konumuza başlamadan önce, Cemaatin toponimik adına ilişkin bazı doneleri aktaralım. Yani önce "Dımışki" adı üzerinde duralım. Birinci analizimizi Suriye, Şam üzerinden ele alalım, şöyle ki; Dımışk sözcüğünün: Arapça kökenli bir kelime olduğu sanılmaktadır. Suriye'nin başkenti, yani "Şam"ın Arapça karşılığıdır. "Dımışk" ile bağlantı kurularak Şam halkına "Dımışki" adı verildiği çoğu kaynaklarda belirtilir. Daha öncesinde Dımışk adı "damascus"tan türetilmiştir. Avrupalılar, MÖ 900 yıllarında Suriye'de bulunan bir çelik madenine Damascus adını vermişlerdir. Dımışk, Ömer'in halifeliği (634-644) sırasında Halid bin Velid (592-642) ve Ebû Ubeyde bin Cerrah idaresindeki İslam orduları tarafından fethedildi. Şam (Dımaşk) şehri, böylece Suriye'nin merkezi oldu. Bu yıllardan sonra Araplar tarafından Dımışki denilince, Suriye'nin tümü akla gelirdi.

Dımışk isminin bir diğer kaynağı, Dersim, İşuwa (MÖ 2000'li yıllar), yani Çemişgezek bölgesine aittir. Şimdi bu ikinci analizi de Dersim, Çemişgezek üzerinden yürütmeye çalışalım! Çünkü; Çemişgezek bölgesi, Urartular (MÖ 7.-8. yy.) döneminde Tumışkis olarak anılırdı (Aksoy, 1985: s. 24). Öte yandan Çemişgezek ve yakın çevresi, Hattilerle birlikte "Zuhma" olarak geçmekteydi (Aksoy, 1985: s. 47). Bizans İmparatorlarından II. Romanos (939-963) ölünce, eşi yerine geçer. Çocukları küçük olduğundan, Bizans komutanı İoannes Tsimiskes 963 yılında, Çemişgezek

bölgesindeydi. Aslen Çemişgezekli Kürt olan (Kerim, 2010: s. 363) İoan Tsimiskes, 969 yılında tahta çıktı ve 976'da öldü.

Bu dönemde bölgeye, Zerdüşti Dersimli klan aşiretler hâkimdi. Ermeni kaynaklarında, Tsimiskes'in, bir Ermeni olduğu yazılıdır. Çemişgezek'in adı, "Tsimiskes" ya da "Tsimica/Çimişkes" idi (Aksoy, 1985: s. 96, 97; Aksoy, 2012. 256, 257). Çımışgadzak, Çımişgik gibi isimlerin etimolojik açıklamaları da yapılır (Aksoy, 1985: s. 98). Buradaki Tsimiskes ya da "Tsimic"ın; Dımışka-i, Dımışk olduğuna hükmedilir."Şakuki, Şekaki" isimleri, aslında Şekak, Şakaki, Şavak Aşireti'nin adının bir diğer telaffuz biçimidir. Daha evvelde hakkında bilgi verdiğimiz bu aşiret, şecerenin 8. sırada "Cemeât'u Eşakûkî" olarak adı geçen Şavak Aşireti'dir. Dersim bölgesinde bu aşiretin ilk yerleşkelerinden birisi, yine kendi adlarıyla anılan yerleşkedir. Bu köy, Dersim'in Geyiksuyu nahiyesine bağlı Altınözü Köyü'nün eski adı "Şekak, Şikak, Şakak" Köyü'dür.

Dikkat edilecek olursa, Bizans İmparatorluğu'nun Çemişgezek bölgesindeki hükümran komutanı olan İoannes Tsimiskes, 963 yılında ölür. Şecere ise bu tarihten tam 17 yıl sonra, 1010 yılında kaleme alınır. Şecerenin yazıldığı bu tarihe müteakip yıllarda, Şıx Dilo Belincân'ın bölgede aşiretler arasında bir ön çalışma yaptığı, yine kendi şeceresinde anlaşılmaktadır. Muhtemelen Şıx, bölgede yaptığı etüt çalışmaları sırasında Çemişgezek'in adının, "Tsimiskes" ya da "Tsimic" olarak anıldığına bizzat tanık olmuştur! Nitekim şecerede "Cemeât'u Şakuki Dimişkî" adıyla, anılan bu Cemaatin, Bizans kaynaklarında Çemişgezek adının kaynağı olan "Tsimiskes, Tsimic=Dımışk bölgesinin Şakuki, Şakaki, Şavak"larını anlatmak istemektedir. Bu durum aynı paralelde Şam<Dımışk için de aynen geçerlidir.

Yani Şamlı, Şam'daki Şakaki Aşireti kastedilmektedir. Cevdet Türkay'ın çalışmasında Konargöçer Ekrâd taifesinden olan "Şakak, Şakagi, Şakaki, Şakaklı, Şakaklu, Şakakiyan" adlarıyla kaydettiği aşiretin 16. yüzyıldaki yerleşkeleri hakkında şu merkezleri vermektedir. Hısn-ı Keyf, Kilis, Diyarbekir, Erzurum, Musul, Halep, Rakka, Van, Çıldır, Kars, Sivas, Hakkâri, Mardin

Kazası (Diyarbekir Eyâleti) (Türkay, 2005: s. 589).

Osmanlı tahrir arşivlerinde aşiretin ismi bazen farklı isimlerle de kaydedilmişdir. Buna göre İcmal defterlerinde "Bakrasa Cemaati" başlığı altında şöyle devam edilmektedir:

"Diğer adı Dımışklu'dur. Hasan Kethüda veled-i Ali'nin uhdesindendir. Urfa ve Rum Kale çevresindeki mezralarda yaşamaktadırlar. 465 nefer, 279 hane, 77 bennak ve 186 mücerreddir. 35.686 baş koyun mevcutları vardır ki, bu da önemli bir rakamdır" (Öztürk, 2004: s. 102).

Cevdet Türkay'ın çalışmasında Dımışklı, Dımışki Cemaatinin Hısnı-ı Mansur kazası, Malatya sancağı, Kilis sancağı ve Hüdavendigar sancağında yerleşik, Konargöçer Ekrâd Taifesinden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Dımışklı Cemaatinin Rişvan Aşireti'ndendir ibaresi yer almaktadır (Türkay, 2005: s. 284).

37) Cemeât'u Beraberveyân/Berberüyan

Bu Cemaatin şeceredeki Türkçe okumasıyla "Beraberveyân/Berberüyan" adıyla iki ayrı tercüme sonucu elde etmek mümkündür. Bu isimler üzerinden hareket ederek iki ayrı olasılığı değerlendirebiliriz. Bunlardan birisi, Kuzey Afrika Berberileridir. Tarihsel başlangıcından beri Müslümanlığı kabul etmemiş ya da çok az bir kısmı Müslümanlaşmış Berberiler hakkında, çok çeşitli kodeksler bulunmaktadır. Genel kanı odur ki, Berberiler özellikle Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı da içine alan bölgelerde varlık göstermiş, Kuzey Afrika'nın bilinen en eski yerli halkıdır. Kuzey Afrika'daki Cezayir bölgesinde, "Berberistan" halkından veya bu halkın soyundan olan ve aynı zamanda Arap oldukları düşünülse de, kendi adlandırmalarını "Berberi =Mağribi" olarak kabul etmektedirler. Örneğin Fas'taki Berberilerin içinde "Seyyid-Şerif soyluları" olduğu ve bunların kimliklerinde bunun açıkça yazıldığı, bu zevattan insanlara devlet daireleri başta olmak üzere sokaktaki insanların saygı duyarak, önlerinde

eğildiğini tarih okumalarımızda anlamaktayız.

Bunların kendilerine özgü dilleri ve tarihsel kültürleri vardır. Örneğin Avrupa'da tanıştığımız Faslı arkadaşımız kendilerini "Berberiyan" olarak değil de, sadece "Berberi=Beraber" olarak adlandırdıklarını ve ırksal isimlendirmelerini de aynen böyle telaffuz ettiklerini bize aktarmışlardır.

O halde miladi 1010 yılında Arapça yazılan Şıx'ın şeceresinde topluluğun adının, "Beraberveyan, Berberiyan" olarak yazıldığına göre, acaba bu isimle Kürt içinde kalarak Kürtleşen Megaribe topluluğu mu kastedilmektedir? Zira günümüzdeki Kürt aşiretleri listelerinde, bu isime tesadüf edilmemektedir. 11. yüzyılda bu aşiretin küçük bir topluluk olduğu ve zamanla çevresindeki diğer Kürt aşiretleriyle kaynaşıp eridiği ilk akla gelendir. 11. yüzyıldan önce, Arap istilaları sonucu bulundukları bölgeleri terk edip, dağlık Kürdistan'a (Dersim ve yakın bölgeleri) sığınmışlardır. Örneğin yerleştikleri Dersim bölgesinde Kürt Cemaatleri içinde kalarak 11. yüzyılda şecerenin yazıldığı bu dönemde tamamiyle Kürtleşmişlerdir. Bu vesileyle Şıx'ın şeceresinde Ekrâd/Kürt Cemaati olarak adları, diğer Kürt Cemaatleriyle beraber anılmıştır. Zaman içinde, çevredeki aşiretlere karışmış ya da bölgeyi terk etmişlerdir.

Ya da 11. yüzyılda Kürt aşiretleri içinde, bu adla anılan bir Kürt aşireti vardı. Çünkü Osmanlının 16. yüzyıl kayıtlarına "Berberi (Berberlü)" olarak geçen Cemaat, Bozok Eyaletinde "Türkman Taifesinde" gözükmektedir. Aynı kayıtlarda ek olarak "Berberli Cemaatinin", Mamalu Aşireti'nden olduğu ibaresi vardır. Çarpıtılmış haliyle yazılan Mamalu Türkmen Aşireti ise, ayrıca Bozulus Aşireti'nde olduğu kaydedilmiştir (Türkay: s. 208-105). Anlaşılan o ki bütün bu veriler, Osmanlı defterlerine bilerek bilmeyerek yanlış kaydedilmiştir.

Zira Mamalu adıyla kaydedilen bu Cemaat, yukarıda da açımlamaya çalıştığımız gibi, bir Kürt Cemaatidir. Çünkü El Mukaddesi (ölm. 985), kendi zamanlarında Fars Eyaleti'nde yaşayan 33 göçebe "Kürt aşiretleri arasında "Mamalı" adını da verir *(Eliniz-*

deki bu çalışmamızın "Gal Memâan" bölümüne bakınız!). Bunlarla birlikte Osmanlı arşivlerinde "Babeyn Köyü", Mardin kazasına bağlıdır (BOA, 1998: s. 55). Babeyn köy adı, Berabervyân/Berberuyan adının bir izdüşümü gibidir. Öte yandan, 16. yüzyıl Çemişgezek sancağında kayıtlı olan "Ekrâdı Burbulu", Gündüz nahiyesine bağlı "Burbulu Köyü'nde" yerleşikti (Ünal, 1999: s. 215). Şeceredeki Berberiyan Cemaatinin 16. yüzyıldaki Dersim'deki "Burbulu" ya da Mardin'deki "Babeyn" yerleşkesinin ilk sahipleri oldukları yakın bir ihtimaldir.

38) Cemeât'u Nebidan/Nebati

Tarihi kaynaklarda adından "dağlara şehir yapanlar" olarak da bahsettiren bir diğer topluluk ise Nebatilerdir. Bunların kısa bir panoramasını verecek olursak Nebatiler hakkında kesin olmamakla birlikte birçok tanıtım kodeksleri aktarmak mümkündür. Umumi düşüncelerle Onların, MÖ 2. yüzyıl ve MS 2. yüzyıl arasında, ya da MÖ 400 ile MS 106 yıllarında ortaya çıkmış bir topluluk oldukları belirtilmektedir. Ürdün merkezli gösterilen bu topluluğun başkenti, aşılması zor, yüksek dağlar şehri olan Ürdün'deki bu günkü Petra şehriydi. Kaynaklarda, onların "Hıristiyanlığı kabul ettiklerine" ilişkin veriler aktarılmaktadır. Buna karşın bazı kaynaklarda ise Nebatilerin, Irak'ta "Acem Fellahları (Acem/Fars Çiftçileri)" denilen bir kavim olduğu ve Harran merkezli "Sabiî dinine mensup olup", yıldızlara taptıkları belirtilmektedir. Ayrıca Nebatilerin; kadim topluluklardan "ay'a, güneş'e ve yıldız'lara tapan Geldanilerle bağlantılı" olduklarına ilişkin bilgiler de bulunmaktadır.

Sasani hükümdarlarından 1. Erdeşir kendi döneminde (226–241), hükümranlığı altındaki Nebat topluluklarını, Horasan'a savaşa yollamıştır. Nebatilerin çok akıllı olduğundan ötürü, olaki devleti ele geçirmelerinden korkan Erdeşir, bunların bir bölümünü Merv bölgesinde zorunlu iskâna tabi tutarak birliklerini bozmayı hedeflemiştir.

Nitekim eski çağlarda Asurîler, Medler, Persler ve Makedonya krallarıyla ilişki kuran Nebatiler, daha çok çobanlık ve ticaretle uğraşan göçebe bir topluluktu. Bazı kutsal metinlerde, dağlardan şehir yapabilecek güce sahip olduklarını fakat daha sonra Allah'a şirk koştukları için yok oldukları belirtilmektedir. İslamiyetin yayılmasıyla (6.-8. yüzyıl) birlikte Arap milliyetçiliği karşısında Nebati etnik unsurunun, Arap kökenlilerden daha üstün olduğunu, dolayısıyla hilafetin bu kökenden insanlara verilmesi gerektiği, Kelamcılar arasında dahi tartışılmıştır. Abbasi (750-1258) despotizmine karşı örgütlenen Mevali halkların bayraktarlığını yapan Bâtınî Karmatîlerin siyasal insan toplulukları arasında "Nabatilerin ülkesi" manasına gelen, "Sevad-ı Irak'da (Küfe)" yaşayan Nebatiler de yer almaktaydı. Nebatilerin, özellikle MS 10. yüzyıldan sonra tarih sahnesinden çekildikleri anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra büyük ihtimalle Kürdistan'ın bazı bölgelerinde Kürtler arasında eridikleri varsayılmaktadır. Kürtlerle aynı coğrafik alanları paylaştıklarından ötürü, "Hırıstiyan" ya da "Yahudi Kürtler" olarak anıldıkları akla yakındır.

Zira Marco Polo, 1272 yılında Musul'un dağlık bölgelerinde karşılaştığı Kürtlerin Hırıstiyan olduğunu bunların bazılarının Nasturi ve Yakup mezhebine bağlı olduklarını belirtir (Özcan, 2009: s. 66). Örneğin; günümüzde, İsrail'de hatırı sayılır bir "Yahudi Kürt nüfusundan" söz edilmektedir. 11. yüzyılda yazılan şecerede bir Ekrâd/Kürt Cemaati olarak adından söz edilen bu topluluğun adının, Cemeât'u Nebidan/Nebédan olarak kaydedildiği görülmektedir. Öte yandan Cevdet Türkay'ın çalışmasında "Nebiler, Nebili (Nebilü, Nebi)" adlarıyla kaydedilen Cemaatin, "Ekrâd Yörükanı taifesinden" olarak Tarsus, Kars-ı Meraş sancağında, Diyarbekir, Adana ve Meraş eyaletinde yerleşik olduğu belirtilir (Türkay, 2005: s. 515).

Bütün bunlardan azade, Nebatilerle alakalı olarak şimdi Kürt tarihi içinde kısa bir gezintiye çıkabiliriz! 16. yüzyılda Kürt tarihinin yazarı Şeref Han, *Şerefname*'sinde Xizan beylerini anlattığı bölümde; Xizan şehrini kuran ve tüm yerleşik halkının "Nemiran Aşireti'nden" müteşekkil olduğundan söz eder. Bu beyliğin hü-

kümdarlarının çok akıllı ve siyaseti iyi bildiğini aktarır (Şeref Han, 1990: s. 236-238). Nemıran adının kaynağını ise sıradan bir mitik aktarıyla açıklamaya çalışır. Fakat eserin Arapça çevirmeni Muhammed Ali Avni, 262. dipnotunda; Bu aşiretin, Kürdistan'ın, MÖ Yakındoğu'nun siyasi tarihinde rol oynamış halklarından olan "Nemıran'ların torunları" olduğunu belirtir (Şeref Han, 1990. 239). Nemiran, şu an Hizan ilçesinde bir nahiyedir. Yukarıda da kısmen aktardığımız üzere, Geldanilerin meliklerine Nemrud derlerdi.

Bu paralelde; Harranlı Azeroğlu İbrahim peygamberi ateşe atan Nemrud'u da hatırlatmalıyız! Nemran Kürt Aşireti, Nemrud ve Nebati topluluğu arasında gizemli bir bağ var mı bilinmez ama konu derinlemesine araştırılıp incelendiğinde bu ilişkinin en azından Kürt aşiretler tarihi açısından bir tarihsel geçmişinin olabileceği anlaşılmaktadır. Söz Nemiranlardan açılmışken, tarihsel olgular içinde, Kürdistan coğrafyasında bu isme tekabül eden birçok topluluğun olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin Kuzey Suriye'de, yani Rojava Kürdistan'ında 10. yüzyılda yerleşik olan "Numayriler" yaşamaktaydı. Bu topluluğun, Halep başkentli Mirdasiler (1023-1079) ile Mervani Kürt Devletiyle (990-1079) iyi ilişkileri vardı.

Numeyriler adının, günümüzdeki "Nusayriler" ile bir illiyet bağının olabileceği uzak bir ihtimal olmasa gerektir! Zira Yusuf Ziya Yörükan (1887-1954) *Müslümanlıkta Dini Tefrika* adlı çalışmasında, konu hakkında bazı malzemeler sunmaktadır. Ona göre Laskiye, Trablus ve Halep çevresinde yaşayan günümüz Nusayrilerinin isim kaynağı, 10. yüzyılda Muhammed ibn-i Nusayr en-Nemiri'nin çıkardığı mezhebin adı, Nemiri/Nemiriyye olduğunu belirtir. Daha sonraları ise "Nemiriyye" adının, "Nusayriyye" adına dönüştüğünü aktarır (Yörükan, 2009: s. 178). Bütün bu antik isimlerin, M. 300'lü yıllardan sonra Beyliklerinin yıkılmasıyla birlikte, Yukarı Mezopotamya bölgelerine ve özellikle de Suriye'nin güneyinde kendi hallerinde yaşayan Nebat/Nebatilerle[220] bir bağının olabileceği ayrıca düşünülmelidir.

220. Nebatlarla ilgili olarak şu kaynağa bkz. (Erol Sever, *İslam'ın Kaynakları*

39) Cemeât'u Nuruzan/Norozan/Norre

Bu Cemaatin adından yola çıkacak olursak, Kürt tarihinde daha çok "Newroz" adıyla karşılaşmaktayız. Dolayısıyla Kürt tarihinde geçmiş asırlarda, Newroz adında bir Cemaatin varlığından söz edilmektedir. Belki günümüzde bu isimle bire bir örtüşen bir aşiret yoktur ama bu isimlerin sinonimleriyle birçok Kürt aşiretleri ve adlarına kurulan yerleşkeleri mevcuttur. Kürt aşiretleri tasnifinde, şu an "Nuşiyan, Nuçîyan" adıyla da bilinen bir aşiret, Hakkâri'de yerleşiktir. Burada her iki aşiret adının kökünde Nu: Yani, "yeni" vardır. 11. yüzyılda aşiretin adının yazılış ve okunuş şeklinin "Nuruzan" olması ve şimdilerde ise "Nuşiyan, Nuçiyan" olarak yeni bir forma kavuşması olasıdır. Mehradat R. Izady'inin verdiği bilgilere göre; "Nasıran (Nasırlı) Aşireti", Bala kasabası dolaylarında yaşarlar (Izady, 2007: s. 177). Ayrıca "Nurî Aşireti", Nur şehri civannda yaşamaktadır (Izady, 2007: s. 163). Yine Izady'ının, Caf Konfederasyonu içinde kaydettiği bir diğer Kürt aşireti, "Nawroli Aşireti"dir (Izady, 2007: s. 170). Karakoçan'ın "Navri", Karlıova'daki "Navro" Köyleri dikkat çekmektedir. 16. yüzyılda Kigı livasına bağlı bir "Nusrun Köyü" vardı (BOA, 1989: s. 78). Yine 16. yüzyılda, Mardin livasında, Mardin kazasına bağlı "Nurani mezrası" kayıtlıydı (BOA, 1989: s. 60). Öte yandan Sir Mark Sykers 1911 yılındaki alan araştırmalarında, "Nirva Aşireti'nden" söz eder (Skyes, 1915: s. 561).

M. Ali Ünal'ın çalışmasında, 16. yüzyıl Çemişgezek Sancağı'nda yerleşik olan "Norşun-i Süfya (Yukarı)" ve "Norşun-ı Ulya (aşağı)" adında Müslüman bir topluluğun olduğu kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda "Nuruşi" olarak, Müslüman bir topluluğun kaydına ayrıca rastlanmaktadır (Ünal, 1999: s. 202). Bu topluluğun geçmişte gayri Müslim olan "Nurşin"lerle, "Norşin" adlı toplulukla bir bağlantısının olduğu olasıdır. En son olarak

---

*I. Çok Tanrıcılık Hıristiyanlık ve Kâbe***,** Berfin Yay. 2014: 39-41). Yine Nusayriler ve Nusayri tanımları hakkında şu çalışmaya bkz. İlker Kiremit, *Nusayriler (Arap Alevileri) üzerine Bir değerlendirme: Kimlik ve Öteki Olma* Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik, 2015: 269-395, İletişim Yay. İstanbul., Hazırlayanlar: Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş.

Nuruzan, Norozan adının, Şeref Han'ın sözünü ettiği Acemistan kralı Hürmüz bin Nuşirevan'ın soyundan gelenleri ya da onun bağlılarını işaret edebileceği olasılığı üzerinde de durulmalıdır (Şeref Han, 1990: s. 23). Öte yandan İran menşeli olan Şahseverler içinde ismin Türkçeleştirilmiş haliyle bir Novruz Alibeglu Aşireti'nin varlığı da ayrıca bilinmektedir (Aksoy, 2012: s. 268).

40) Cemeât'u Beranbiyan

"Beranbiyan" sözcüğünün Kürtçe karşılığı; "koyun, kuzu, keçilerin bir gölgelikte toplanıp sulandırılması, sağılması, dinlendirilmesi"dir. Bir diğer anlamıyla bunu gerçekleştirenler, yani sürünün çobanları, çalışanları ve dolayısıyla hayvancılıkla uğraşanların genel ismidir. Buna göre Beranbiyan kavramı, başlı başına bir çobanlar ya da tarım-hayvancılık işiyle uğraşanları anlatmaktadır.

Böylesi bir Cemaatin 11. yüzyılın ilk çeyreğinde, Dersim ve yakın çevresinde göçebe-yarı göçebe olarak yaşadıklarına ve hayvancılık yaptıklarına yorumlanabilir. Bundandır ki; Beranbiyan Cemaati adında şu âna kadar gelmiş müstakil bir aşiretle karşılaşılmamaktadır. Bunun elbette belli sosyolojik sebepleri vardır. Bunların göçebe oluşları zaman içinde yerleşik hayata geçerek, diğer büyük aşiretler içinde eridikleri böylece anlaşılmaktadır. Beranbiyan Aşireti'nin Suriye merkezli göçebe bericiliği yapan bir Kürt Cemaati olduğu da düşünülmelidir. 1700'lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır menakıbnamesinde Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında "Baran Cemaati"nin adı da geçer (Gülten, 2010: s. 102). Burada Baran diye yazılan ya da böyle tercüme edilmiş ismin, "Beranbiyan" olması kuvvetle muhtemeldir.

41) Cemeât'u Zerzani/Zarzani

Şeceredeki bu isimin Arapça-Türkçe çevirileri arasında farklı türevlerdeki okunuşları söz konusudur. Bunlar arasında "*Zorzani, Zarzani, Zurzani, Zozani"* formundaki yazılışlarıyla birlikte, diyebiliriz ki; en son tahlilde "Zerzani/Zarzani" adı, aşiretin gerçek adını ifade etmektedir. Şecerenin 1997 yılındaki tercümesinde Cemaatin adı "Zorzânî/Zurzani" olarak okunmuştu. Şimdi topografik<coğrafi alanda Zerzani adına ilişkin yazılı kaynaklarda varolan bazı ana öğelere değinelim! Zerzani adına temel bir veri olarak, Hititlerin Çemişgezek'e verdikleri "Zuhma" adıyla bağlantılı olabileceği düşüncesi vardır. Tarih yazımaları içinde farklı isimlerle günümüze kadar ulaşan bir antik isim; "*Zerzani, Zurzani, Zerzai, Zozan, Zuza, Susa*[221], *Zorzani, Zazana*[222]*"* ve dahası "*Zaza"*ya bir referans olabilir düşüncesi hep tartışılmaktadır! Örneğin Yunus Emre Gördük'ün "*Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi*" adlı çalışmasında; 16. yüzyıldaki Mirdesi/Buldukani Kürt beyliğinin lideri/atası Pir Mansur'a ait olan Ebu'l Vefâ-i Kürdi üzerinde terkip edilen şecere hakkında malumatlar verir. 11. yüzyılın sonlarındaki bölgeyi anlatırken, şunlara temas eder:

> *"Mervânîlerin hüküm sürdüğü dönemde (984-1085) Kürt unsurlara mensup Humeydiye, Beşneviye, Zuzaniye (Zaza) ve Hakkâriye kabilelerinin muhtelif kolları bölgenin her tarafına yayılmaya başlamış ve yörenin tamamında etnik*

---

221. Susa; antikçağlarda Sümerlere komşu ve günümüzdeki İran'ın güneybatısında bulunan Huzistan eyaletinin bir antik kentidir. Tarihöncesi dönemde Şuşa/Susiana adıylada anılan şehir, Elam (MÖ 3000-640) devletinin başkentiydi. Basra Körfezi yanındaki Hürmüzcan ovasında Susyana bölgesi bulunmaktadır. Medler (MÖ 858-549) döneminde, Güney Aryanom/Aryen/Arya sınırları içinde anılmıştır.

222. I. Dara'nın (Darius) Behistun Yazıtlarında sözünü ettiği; *"(...) Fırat nehiri kenarında Zāzāna yakınında bir muharebe yapıldı, ben (I. Dara, MÖ 549-485)…"* diye bellirttiği Zazana bölgesi, Antik Sussa şehrinden Babil'e doğru giderken ve Babail'in güneydoğusunda yer alır. Fakat bazı kaynaklarda bu bölgenin yeri tam olarak tespit edilemediği gibi, son asırlardaki demoğrafik yapı göz önüne alındığında buralarda da, Arami ve Sami toplulukların yaşadığı, görüldüğü tezi ileri sürülmüştür. https://tr.wikipedia.org/wiki/Zazana, erişim, 03.03.2016; Şavata, 2015: s. 82, 83).

bir değişim yaşanmıştır" (Gördük, 2014: s. 90).

Bununla birlikte özellikle son yıllarda dilsel eksende, "*Zaza aşireti"* ile alakalı olarak, Zaza Aşireti'nin "Kürt" etnisitesinden ayırt edici birçok analiz nazariyeleri üretilmiştir. Bunlara birkaç örnek verecek olursak; "Türk/Oğuz, Ermeni, İskit, Saka, Part-Sasani, Tacik, Harzem, Horasan-Deylem ve benzeri tezler", söz konusudur. Fakat 17. yüzyılda bölgeyi (Palu, Bingöl) gezerek anlatan Evliya Çelebi[223]; Zaza topluluğundan bir "Kürt aşireti" olarak söz eder. Öncelikle Zaza Ekradından başlayarak; Haliti, Çekvani, Lolu, İzoli, Yezidi/Êzidi, Şiqaki, Kiki, Zebari Aşiretlerinin adlarını ve toplam nüfusunun iki yüz bin Kürt olduğunu yazar.

Aşağı Mezopotamya'daki antik yerleşim yerleri

Medya'ya yönelerek büyük Magu katliamları gerçekleştiren Pers[224] Kralı Darius; Behstun'daki (Bagistan) ünlü kaya yazıt-

223. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı 305 n. yazma, 3. Kitap, vrk. 85-b. Aktaran (Şavata, 2015: s. 78).
224. Medler gibi İrani olup bugünkü İran'ın güneybatısını kapsayan eski Persis bölgesine adını veren halk. Araplarda "P" sesinin/harfinin olmayışından ötürü "Pers" yerine "Fars/Fers" olarak anılan bu topluluğun tarihsel kaynaklarda

larında (MÖ 515), Medler bağlamında Kürtlerden/Aryalardan söz etmiştir[225]. Bu yazıtlarda; Kürtleri ve Kürdistan'ı tanımlayan *Kurd, Kurti, Guti, Kardaka* benzeri adlar yer almaktadır. Bununla birlikte aynı yazıtlarda Zuza coğrafyası[226] olarak bugünkü "Zozan ve Cizre bölgelerini" işaret ettiğini değişik tarih kitaplarında da okumaktayız (Dersimi 1992b: s. 72).

Darius ile ilişkili olan bazı kaynaklarda ise Fırat Nehri'nin kenarında "Zazana" adında bir kasabanın varlığından söz edilmektedir. Ksenophon (MÖ 430-355) *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü* MÖ 401-400) adlı eserinde bölgeyi anlatmaktadır. Ksenophon'un verdiği bilgiler içinde; paralı Yunan ordularının, Pers ordusunda yakaladıkları tutsakların; güneydeki bölgelerin Babil ülkesine ve Media'ya (Asur ülkesi olarak tanımlıyor) giden yol üstünde olduğunu, doğuda yolun Susa'ya ve Kral'ın yazları geçirdiği söylenen Ektabana'ya ulaştığını anlatır. Söz konusu burada adı geçen "Susa"nın, Dicle'nin doğusunda yer alan "Susiana"nın başkenti olduğunu belirtir. Yine Ektabana'nın, asıl Media'nın başkenti olduğunu, Susiana'nın sınırında ve Hazar denizinin güneyinde yer aldığı" belirtilmektedir (Ksenophon, 2010: s. 108, 262).

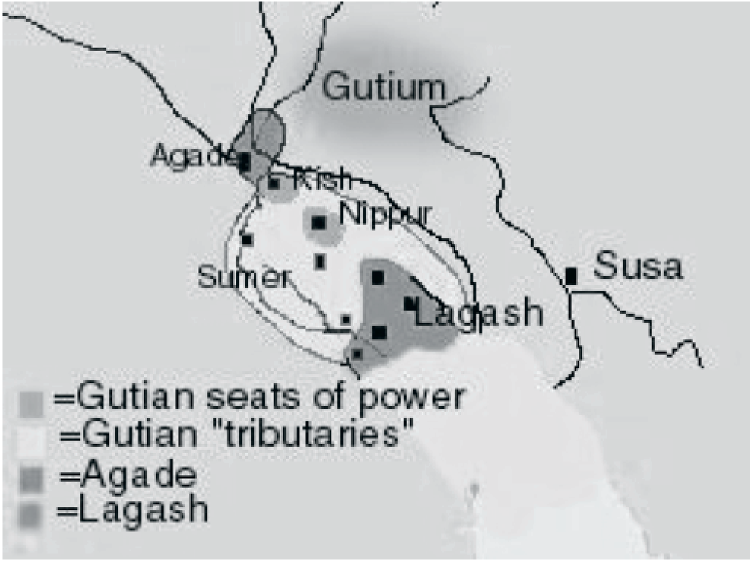
Bu bağlamda, 1270'lerde bölgeyi gezen İtalya/Venedikli Marco Polo (1254-1324 -e.y.), "*Zorzani bölgesi"* olarak "Erzincan, Erzurum ve Musul üçgeni içinde kalan bölgeyi" anlatmaktadır. Yunan kaynaklarına dayanarak aktardığı bilgiler içinde Polo, bu

MÖ 10. yüzyılda, Kuzey'den gelerek MÖ 7. yüzyılda bölgeye yerleşen göçebe Hint-Avrupalı Parsalar, Parsualar olduğu sanılmaktadır.

225. Minorsky, Darius'un yazıtlarındaki bir gizeme vurgu yaparak şunları dikkatlere sunar: "Darius devrindeyse (Bihistun yazıtları 2, 90) başkentleri Asur düzlüğündeki Arbela'daydı. Darius, Sagartiyalıların önderi Citrantakhma'yı burada idam ettirmiştir. Citrantakhma'nın Bisutun Kayalıklarına oyulu portresi Kürt özellikleri göstermektedir" (Minorsky, 2004: s. 45) demektedir.

226. Coğrafi bakımdan Zuza hakkında farklı veriler için ayrıca bkz. (Hagop Şahbazyan, *"Kürt Tarihinin Romanı ve Ermeniler İle Kürtlerin Yerleşimi" Munzur* Dergisi, 2005/1, sayı. 21, s. 36-46). Ayrıca Diyarbakır Silvan'a bağlı Yolaç Köyü'nün eski adının, Susa/Süsa olduğunu hatırlatalım. Bu bağlamda, kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre, Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Demirölçek Köyü'nün eski adı, Zerzewan olup, köydeki kaleye de *Kaleyé Zerzewan/Zerzewan Kalesi* derler. Yine 16. yüzyılda Mardin Liavasında Zerzañi Aşireti'nin kayıtları mevcuttur (BOA, 1998: s. 41). Yine Kürdistan'ın birçok yerinde *Sus* köklü bölge yerleşkeleri bulunmaktadır (Yavuz, 1968).

bölgede, Hıristiyan nüfusun yaşadığını, Büyük İskender'in (MÖ 356-323 -e.y.) bölgeye (MÖ 334 -e.y.) girmek istediğini, fakat bölgenin dağlık oluşundan bundan vazgeçtiğini belirtmektedir. Polo'dan bu özet bilgileri aktaran Hasan Yıldız, bu bölgede özellikle 6. ve 7. yüzyıldan beri "*Zaza Kürtlerinin"* yaşadığını belirtir (Yıldız, 1989: s. 20). Çalışmasının devamında Yıldız, yine Marco Polo'ya atfen, Pers krallıklarının adlarını verirken, Kürdistan ve Zerazi krallıklarından da söz eder (Yıldız, 1989: s. 22). Bir diğer görüşe göre; Erbil-Rıwanduz bölgelerinde olan "*Zerza vilayetinden"* adını alan bu Kürt Aşireti'nin, 1010 yıllarındaki adı yine aynen Zerzani'dir. Bu bölgenin ise Dersim ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan ilk elden yazılı olan Arap-İslam kaynakları, Kürtlerin yaşadığı bu coğrafyadan "*Cezire, el-Cibal ve el-Zavzan"* olarak bahseder. Diğer yandan "Zozan"ın Arapça literetüründe karşılığı; "el-Zavzan" olduğu da bilinmektedir. Hurrilerin (MÖ 3000) tarihi itibariyle bu coğrafyalar, antik Kürt klanlarının yerleşim merkezleridir. Antik "el-Zavzan/Zevzan bölgesi", coğrafya kaynaklarında "Orta Kürdistan" olarak da bilinmektedir. MÖ

3000'li yıllarına ait, aşağı Mezopotamya'daki Mari'de bulunan Sümer tapınaklarının adlarından birinin "*Ninni-Zaza"* olduğu tespiti bulunmaktadır. Bazı Arap coğrafyacıları "Bohtan/Botan" ismi yerine, "Zawzan" adını kullanmışlardır. Lakin Zawzan bölgesini, Ermeni Dağları ile Azerbaycan, Diyarbakır ve Musul arasında çok güzel bir bölge olarak anlatmışlardır (Köhler, 1989: s. 20). Buna eklenmesi gereken bir diğer veri ise Hagop Şahbazyan'ın (doğ.1865), yabancı kaynaklardaki aktarımında yer almaktadır. 1911 yılında yazdığı "*Kürt-Ermeni Tarihi"* adlı eserinde; "Zuza Kürt-Zozandı ve coğrafyacılar Dicle'nin kıyısındaki bir kasabayı işaret ederler" (Şahbazyan, 2005: s. 25) demektedir.

Bu noktadan hareketle tekrar tarihi donelere dönecek olursak; 16. yüzyılları anlatan Şeref Han, *Şerefname*'de "Sohran hükümdarlarını (1580)" anlattığı bölümde "Zerza vilayetinden, kalesinden ve aşiretinden" söz eder. Şeref Han'ın verdiği bilgilere göre bu tarihlerde "Zerza Aşireti", iç kıyımlarla uğraşarak, zor dönemler yaşamaktadır (Şeref Han, 1990: s. 311; Xemgin, 2011: s. 496-498). Ayrıca Nazmi Sevgen *Doğu ve Güneydoğu Anadoluda Türk Beylikleri* adlı eserinde, aslında anlattığı "Kürt Beylikleri" bağlamında, Zavzan'daki Kürtlerden söz eder. Sevgen'de çalışmasında, Hakkâri ve Zevzanya Kalesindeki Kürtleri anlatır (Sevgen, 1982: s. 19, 138, 139). Ayrıca, Yemen ve Suriye'den başka Irak, Diyar el-Arap bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretlerinin adını zikrederken yine aynen "Zarzari Aşireti'nden" de söz eder (Sevgen, 1982: s. 23). Aynı Sevgen, 1950 yılında "*Türk Dünyası* Dergisi"nde yazı dizisi olarak neşrettiği *"Kızılbaş–Aleviliğin Gizli Felsefesi"* üst başlığı altında "Yaşayışları şimdiye kadar gizli kalmış bir aşiret; Zazalar" alt başlığıyla, Zaza aşiretini, Orta Asya'dan gelen bir Türk aşireti/zümresi olarak ele alır. İngiliz gezgin Sir Mark Skyes, 1911 yıllarında yaptığı gezi araştırmaları sonucunda Kürt aşiretleriyle alakalı olarak elde ettiği veriler arasında; "Zerwan Aşireti'nden" söz eder ve "Zewzan Aşireti'nin" hane sayısını 500 olarak verir (Skyes, 1915: s. 979). Ayrıca bütün bunlarla birlikte ortaçağ Arap coğrafyacı tarihcileri Zewezan nahiyesi Kürtlerinin hakkında birçok malzeme sunmaktadırlar

(Biçer, 2014: s. 179, 180).

Şeref Han'ın anlattığı 16. yüzyıldaki Kürt "Zerza Beyliği ve Aşireti", İran Kürdistan'ında (Doğu/Rojhilat é Kürdistan) köklü bir aşiret izlenimini vermektedir. Onun eserinin yedinci bölümünde "*Zerza Beyleri Hakkında*" başlığı, maalesef boş bırakılmıştır (Şeref Han, 1990: s. 353). Bazil Nikitin, çalışmasında Agavati Zerzan/Zerzan ağalarını anlatır. Zerzan Aşireti'nin iki kolu olduğunu, bunlardan birisinin İran'daki Uşna'da, bir diğerinin de Şemdinan'da oturmakta olduğunu kaydeder (Nikitin, 1991. 231; Kocadağ, 1992: s. 174).

Kaynak: N. Sevgen, *Türk Dünyası* Dergisi, 1/7, İst. 1950, s. 465

Eldeki bu verilere ek olarak Minorsky; Memluk (1250-1517) Sultanları döneminde Kürt Aşiretlerini sıralarken 11. sırada "Zerzari Aşireti'ni zikreder. Ayrıca 20. sırada ise Dinbili Aşireti'nden söz eder. Zarzari'nin kavramsal manasını "altının çocukları" olarak açıkladıktan sonra, Zerzarilerin, Sohrilerin komşuları olduğunu ve Malazgirt (Rubar-i Barazgird) ve Rustak'ın da

(Şemdinan'ın güney kısmı) onlara ait olduğuna vurgu yaparlar. Yine 13. sırada verdiği Markawan (Margawar okunur) yöresinde yaşayan Kürtlerin, Culamérg ve Zarzarilerin müttefiki olduğunu belirtir (Minorsky, 2004: s. 77, 78). Öte yandan bir başka yazılı kaynakta, Zerzani=Zaza Aşireti için tarihe bakınız neler not düşülmüştür. Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri çalışmasında; Muhsin Muhammed Hüseyin'in (el-Ceyşu'l-Eyyubi fi Ahdi Salahaddin", Birinci Baskı, Beyrut 1986, s. 72-81) adlı eserinden aktardığı paragrafı olduğu gibi burada vermeyi uygun gördük:

"(…) Kalkaşandi'nin (1418 -e.y.) Kürtleri Fatımi askerleri içinde saymasına rağmen, Kürtlerin bu konuda önemli faaliyetlerde bulunduklarına dair elde yeterli bilgiler bulunmadığını söyleyen Muhsin Muhammed, Kürtlerin Fatımi devletinde önemli görevlere yükseldiğini, bu meyanda Ekrâdın Zarzariye kabilesinden [227] Adil İbn-i Salar Seyfeddin Ebu'l-Hasan Ali'nin, halife ez-Zafir'in zamanında 1148 (H. 543) yılında vezirliğe yükseldiğini söylemektedir" (Öztürk, 2004: s. 9).

Bu aktarımda da görüldüğü gibi, "Zerzariye kabilesi"; 12. yüzyılda Ekrâd=Kürt hanesinde değerlendirilen ve geniş manada ise bir Kürt aşireti/topluluğu/kabilesi olarak telakki edilmektedir. Bu bağlamda; Ekrâd-ı Zerza Aşireti'nin bir üyesinin, 1148 yılında Mısır-Fatımi devletinde vezirliğe yükseldiği anlatılmaktaıdr. Burada adı geçen Zarzariye kabilesinin, 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Şıx'ın şeceresindeki adı, Ekrâd Cemaatleri içinde de sayılan "*Zerzani Cemaati*"dir. Şecerede Ekrat Cemaatleri arasında yer verilen Cemeât'u Zerzani**,** müstakil bir aşiret olarak zikredilmiştir. Elde ettiğimiz bütün bu ipuçlarını bir araya getirdiğimizde, öyle anlaşılıyor ki; Şeceredeki Zerzani Cemaati, Zazaca-Kırmancki-Dımılki konuşan bir Kürt aşiretine işaret ettiği görülmektedir. Böylece Dersim'de aynı dili (Kırmancki, Dımılki, So-bé), konuşan aşiretler içinde Zerzani=Zaza aşireti, ayrı bir Kürt aşireti olarak ele alınmıştır. Bu hesaba göre, 11. yüzyıllarda

227. Kabile: Birlikte yaşayan, konup göçen, bir sülaleden türemiş insanlar. Aynı soydan olan ya da aynı soydan gelen geniş insan topluluğu.

Zerzani olarak anılan bu müstakil aşiretin günümüzdeki "Zaza" adı, Dersim'de Kırmancki konuşan bütün aşiretlerin bir üst konfedere adına işaret etmediği de düşünülebilir!

Diğer yandan, Dersim ve çevresinde Kırmancki konuşan Kürt aşiretlerinin tarihsel gerçeklikleri, öyle bilindiği ve sıkça dile getirildiği üzere 12. ve 13. yüzyılı, Horasan hikâyeleriyle başlamamaktadır. Oysa tarihsel gerçeklikler, bu türden faraziyeleri doğrulamamaktadır! Bugün Kırmancki konuşan Dersimli Kürt aşiretlerinin çoğu, Dersim'in yerli çekirdek klanlarıyla/aileleriyle günümüze kadar ulaşmıştır. Sözü edilen aşiretlerin, 1010 yılında yazılan bu belgede "Kürt-Ekrâd" olarak kaydedilmesi, Dersim tarih yazımının yeniden gözden geçirilmesini, zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla yukarıda Evliya Çelebi'den aktardığımız veriler, burada tekrar hatırlanmalıdır.

Zerza, Zaza Aşireti'nin Kürt topluluğu içinde farklı coğrafik alanlarda, kendi adlarıyla müstakil bir aşiret statüsünde yaşadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Zerza Aşireti, Sihnû dolaylarında yerleşiktirler. Kısmen Dimili konuşurlar ve Sünni inançları Aleviliğe yakındır (Izady, 2007: s. 173). Arap tarihçilerinden İbn el-Asır (1160-?) "Zaza Aşireti'ni", "Zavazan" olarak adlandırmıştır. Yine 16. yüzyıldaki (1608-1752) Osmanlı kayıtlarında Zaza Aşireti, Diyarbekir Eyaletinde yerleşik olup, Ekrâd taifesinden sayılmışlardır (Türkay, 2005: s. 146). Aynı kayıtlarda Zerza (Zirza) Aşireti'nin Diyarbekir Eyaletinde yerleşik olmakla birlikte, hangi etnik taifeden olduğunu ise Türkay göstermemiştir (Türkay, 2005: s. 147). Aynı aşiret, Botan'da da varlığını sürdürmektedir. Tarihte Zerzan Aşireti'nin iki büyük kolu bulunmaktadır. Adıyaman, Gerger ilçesinde Hanefi mezhepli "Ziran Aşireti'nin" Zerza kökenli olduğu savı da vardır. Edip Yavuz, "Kürt dili ve ayrılış nedenlerini" açıklamaya çalıştığı eserinin sonunda "Kürt Zezan" tanımını kullanır ve şöyle bir belirlemede bulunur:

> *"İran Kürtleri dili bakımından iki büyük kısıma ayrılmaktadır. Lur Zeban (Lurca konuşurlar) Kürt Zezan (Kürtçe konuşurlar)"* (Yavuz, 1968: s. 422).

Bununla beraber 1970'lerde hazırlanan *Aşiretler Raporu*'nda Hakkâri'de birçok köyde yerleşik olan bir Zerzan veya Şemzinan Aşireti'nin Kürtçe konuştuğu ve Şafii mezhebine mensup olduğu kaydı yer almaktadır (*Aşiretler Raporu*, 1998: s. 160).

42) Cemeât'u Delikân[228]

Şecerede adları zikredilen aşiretlerin en sonuncusu, 42. sıradaki Cemeât'u Delikân'dır. Delikân Cemaati ve Delikan Köyü, Dersim'deki Pilvankan (Pilvenk) Aşireti içinde Şıx Dilo Belincân adına teşekkül edilen Şıx Delil-i Berxécân Ocağı tarafından yakınen bilinmektedir. Cemal Avdel Ocağı'nın kurulduğu yer, Delikan Köyü'dür. Berxécân'ın 3 metrelik şeceresinin 79. satırından sonra, Cemaat adları yazılmaya başlanmıştır. Bu fasıl, tam 14 satırda tamamlanmıştır. Sıralanan aşiretler içinde 21. sırada "Cemat u Şadiyan" bulunmaktadır. En son olan 42. Cemaat, Delikan Cemaatidir. "Delikan" adı, mevcut şecerenin 93. ve 94. satırı arasında yer almaktadır (Yalgın, 2013a: s. 184; Yar-Yalgın, 2014).

Delikan Köyü, Karakoçan ilçesine 14, Elazığ iline 118 km uzaklıktadır. Delikan Köyü, Karakoçan (Oxi) ilçesinin Kuzeybatısında yer alır (Yalgın, 2013a: s. 180). Köyün bilinen ilk adı "Delikan"dır. Şimdiki adı "Üçbudak" Köyü'dür. Sevan Nişanyan, çalışmasında Delikan Köyü'nü, bir Kürt Köyü ve Deliki/Delikan Aşireti olarak vermektedir. "Deliki/Delikan Aşireti" ayrıcalığını, köy adıyla ilintili olarak ekliyor (Nişanyan, 2010: s. 119). Şimdi yazılı kaynaklardaki Delikan Köyü ile ilgili bazı bulguları kısmen ele alalım. Kürt tarihi *Şerefname* ve 16. yüzyıla ait Osmanlı arşivleri bir yana, yakın tarihimizin aşiretler kronolojisi çalışmalarında ilklere imza atan Sir Mark Sykes (1879-1919) gelmektedir. O, 1915 yılında yayınladığı eserinde aşiretin adını,

---

228. Delikan Aşireti ve Cemal Abdal Ocağı hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. (Yalgın, 2013a: 177-233; Yar-Yalgın, 2014).

"Deli kan" olarak, iki ayrışık sözcükle vermektedir. Aşiretin, bir Kürt klanı olduğunu belirten Sykes; Delikan Aşireti'nin, Maraş bölgesinde yaşadığını ve nüfusunun 200 aile/haneden oluştuğunu belirtir. Yaz aylarında Toros Dağlarına çıkıp, Kilis bölgesine kadar dağıldıklarını da aktarır (Sykes, 1915: s. 586). Delikan Aşireti'nin yazılı kaynaklarda, diğer Kürt aşiretlerinde görüldüğü gibi, farklı isimleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, "Dilikan, Diliki, Deliki, Deluki, Delillü, Delilan, Delalin, Delilci, Dalyan, Dalli" gibi telffuz edilir. Delikan adının etimolojik değerleri, şu âna kadar ortaya çıkarılmamıştır.

Yeri gelmişken burada küçük bir hatırlatma yapmakta fayda vardır. Şöyle ki; Kürtçede ve diğer İrani dillerde topografik/ yer adları, genellikle kelimenin kökündeki seslere bağlı olarak "-stan" la biter. Bununla birlikte daha küçük yerleşim yerleri ile bir aşiret adı, aidiyeti gösterme bağlamında yine kelimenin sondaki sesine göre, yani eğer sonda bir vokal varsa (a, e, i, u, o) gibi "-yan" değilse "-an" la biter. Delikan adını, bu bağlamda Delik-an diye ayırmak mümkün olduğu gibi "Deli-k-an", (buradaki "k" kaynaştırma/birleştirme eki olarak kullanılabilir) ya da ismi, "Del-i-kan" diye de ayırmak mümkündür. Sykes, çalışmasında "Delli kan" yazım formunu kullanmıştır.

M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi* adlı çalışmasının son bölümünde yabancı gezginlerin araştırmalarından faydalanarak "Kürt aşiretleri"nin bir özet listesini verir. Bu çalışmada Delikan Aşireti'nin de içinde olduğu birçok aşiretin Diyarbekir, Urfa ve Van'da olduklarını aktarır. Bu bilgi Delikan Aşireti'nin, daha çok Diyarbekir merkezli olabileceğini bize düşündürür. Bu listede, Delikan Aşireti'nin tasnifi kısaca 300 aileye varan bir göçebe aşiret olduğu ve Maraş çevresinde yaşadıkları yönündedir. Yazın ise Toros Dağlarına çıktıklarını aktarır (Zeki, 1992: s. 187) Mehrdad R. İzady, Delikan Aşireti'nin bazı dökümlerini kısıtlı da olsa verir. Onun listesinde Delikan Aşireti yaşadığı coğrafyaya göre, bir bölümü "Alevi", bir bölümü de "Sünni" inanca mensuptur. Bunlar, Zencan–Xalxal Bölgesinde yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler. Aynı çalışmasında Izady, Delikan

Aşireti'nin hiçbir konfedere içinde yer almadığını, Halep'in kuzeybatısı ve batısında yaşadıklarını, kısmen Alevi olduklarını aktarmaktadır (Izady, 2007: s. 164 ve 176).

M. Nuri Dersimi, 1952 yılında yazdığı *Hatıratım'*da Delikan Aşiretini, Elazığ ilinin başlıca aşiretleri arasında zikreder (Dersimi, 1992a: s. 55). 1700'lü yıllarda yazıldığı sanılan Üryan Xızır menakıbnamesinde, Üryan Xızır Ocağı'na bağlı olan talipleri arasında "Derikanlu Cemaati"nin adı da geçer (Gülten, 2010: s. 102). Burada Derikanlu diye yazılan ya da böyle tercüme edilmiş ismin aslı, "Delikan"dır (Gülten, 2010: s. 102). Bazı sözlü ve yazılı kaynaklara göre bu aşiretin bir kısmı, 1800'lü yılların başında kendi içlerindeki bir husumetten dolayı aşiretten ayrılmış ve Kuzeybatı Kürdistan'a (Revandız-Duhok) göç etmiştir. Gittikleri yörelerde Xalxal, Xellexelan ve Dellê adıyla da bilinirler. Örneğin, Mardin'in Derik ilçesinde, Delikan Aşireti varlığını, Kurmanç ve Sünni olarak hâlâ korumaktadır. 16. yüzyıldan beri Kilis Musabeyli bucağı ve Halep çevresi Ekrâd<Kürt Delikan Aşireti'nin merkezlerinden biriydi. Kürdistan'ın farklı bölgelerinde yerleşik olan Delikan Aşireti, en son olarak 1846 yılında Osmanlı tarafından Kilis ve çevresindeki bölgelere yerleştirildi. Örneğin Kilis ve çevresindeki Deliosman, Bulamaçlı, Gözkaya ve benzeri birçok köyün şimdiki sakinleri, Diliki/Delikan Aşireti mensuplarıdır.

16. yüzyılda ve 1608-1752'deki Osmanlı kayıtlarında Delikan, Delikanlı (Delikanlu…) Cemaati; Diyarbekir Eyaleti, İslâhiye (Gaziantep ilçesi) Kazası, (Adana Eyaleti), Meraş Eyaleti, Haleb Eyaleti, Arapgir Sancağı (Sıvas Eyaleti), Rakka ve Erzurum Eyaletlerinde yerleşiktiler. Cemaat, Osmanlının bu kayıtlarına "Ekrâd Taifesi"nden olarak kaydedilmişdir. Bu kayıtlarda, Delikanlı Cemaatinin Milli Aşireti'nden olduğu notu ayrıca düşülmüştür (Türkay, 2005: s. 271). Bununla birlikte aşiretin küçük bir kısmı, yaşadıkları bölgelere göre Türkleşmiştir. Osmanlıya ait arşivlerin 998 Numaralı ve 1530 tarihli, Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekir defterinde "Amid kazası"na bağlı Delikan Köyü, "Delükanlı Cemaati" olarak kaydedilmiştir (BOA.1998: s. 37).

Ayrıca 16. yüzyıla ait Osmanlının yazılı arşiv kaynaklarında Delikan Köyü'nün kaydı bulunmaktadır. Konumuza bahis olan Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Delikan Köyü, Kurmanci/Kırdasi (here were) konuşan sakinleriyle, Kürt Deliki/Delikan Aşireti'nin bir yerleşkesidir. Tarih yazımında, bazı kaynaklarda Kürt aşiretlerinin sınıflandırılması "Ziller ve Miller/Zilan ve Milan" tasnifiyle ele alınmaktadır. Delikan Aşireti, bu bloklaşma içinde Zilan/Ziller grubunda sınıflandırılmıştır (Yavuz, 1968: s. 334; Kocadağ, 1992: s. 199). Ocak banisi Cemal Avdel, aşiretin adıyla anılan Karakoçan/Delikan Köyü'nde mekân tutmuştur. Delikan Köyü, tarih araştırmacılarının da belirttiği gibi, Kurmanç Diliki/Delikan Aşireti'nin kendi adlarıyla bu bölgede kurdukları ilk köyüdür (Nişanyan, 2010: s. 119; Aksüt, 2010: s. 212). Bize göre de akla en yakın olan tespit, aynen budur. Delikan Aşireti'nin bölgedeki bir diğer yerleşkesi, Muş'un Bulanık ilçesine bağlı şimdiki adıyla "Aşağıbükülü" Köyü'nün en eski bilinen adı "Delikan, Kürd Delkan, Deliki/Delikan Aşireti"dir (Nişanyan, 2010: s. 246).

Yine 16. yüzyılda (1608-1752) Osmanlı kayıtlarında Delikan, Delikanlı (Delikanlu…) Cemaati, Diyarbekir Eyaleti, İslahiye Kazası (Adana Eyaleti), Meraş Eyaleti, Haleb Eyaleti, Arapgir Sancağı (Sıvas Eyaleti), Rakka ve Erzurum Eyaletlerinde yerleşik olup, Ekrâd Taifesinden olarak kaydedilmişlerdir. Ayrıca Delikanlı Cemaatinin Milli Aşireti'nden olduğu notu düşülmüştür (Türkay, 2005: s. 271). Diyarbekir Eyaletine bağlı olan Delikan Aşireti, Karakoçan Delikan Köyü'nün sakinlerinden başkası değildir. Çünkü bu yıllarda bölge Diyarbekir eyaletine bağlıdır. Peki öyle ise Şıx'ı, Delikan Köyü'ne götüren gizemli nedenler var mıdır? Varsa bunlar nelerdir?

Elimizdeki tarihsel hakikat şudur: Şeceredeki Cemaatler bölümünde "Cemeât'u Delikan" ile "Cemeât'u Şadiyan" ayrı ayrı zikredilmiştir. 11. yüzyılın ilk çeyreğinde, Delikan Köyü'nde, Berxécân'la tanışıp cem-i civat olan, bize göre hiç şüphe yok ki Delikan Cemaatidir. Köyde yaşanan bu tarihsel teolojik menkıbe içinde, Şeyh Cemal'in de olduğu gizil bir nişanesi olabileceği

düşünülmelidir. Bütün anlatımlarda; Delikan Köyü, Cemal Avdel ve Berxécn ile birlikte mitik meteforlarla takdis edilmektedirler. 1600'lü yıllarda Cemal Abadal Ocağı'nın pirlerinden olan Şeyh Mahmud'un şeceresi, Şeyh Cemal'in üzerinden Şeyh Dilo Belincân'a bağlanmakta ve dolayısıyla, Ebu'l Vefâ-i Kürdi (925-1017) üzerinden Zeyd'e kadar çıkmaktadır.

Bu konuda umumi görüş odur ki; Berxécân'ın Delikan Köyü'nü ziyaret ettiği, oradaki Cemaatle "cem-i civat" olduğu sözlü gelenekte anlatılmaktadır. Buna kanıt, Delikan Köyü'nde bir "Berxécân Çeşmesi, Kaniya Berxécân ve bu çeşmenin başında bir koca "Benaw/Dişbudak ağacı, Dar a Berxécân" bulunmaktadır. Kürt tarihinde Delikan şireti, Kürdistan coğrafyasında yerleşik ve göçebe bir aşiret olarak varlığını sürdüregelmiştir. Aşiretin dini inancı Alevi/Kızılbaş, Réya Heqi itikatı halkasında olduğu gibi, Müslüman/Sünni inancı benimseyen katmanları da bulunmaktadır. Kurmanç Delikan aşireti ile ilgili yazılı kaynaklarda yetersiz de olsa bazı bilgiler elbette bulunmaktadır. 1970'li yıllarda tutulan *Aşiretler Raporu*'nda Delikan Aşireti'nin, Gaziantep ve Mardin ilinin birçok köyünde yerleşik olup, Kürtçe konuştuğu Hanefi ve Şafii mezhebine bağlı olduğu belirtilmiştir (Aşiret Raporu, 1998: s. 143, 225).

Sonuç Yerine

Modern çağımızdaki "Aşiret" algısı, her insanın aklında "Feodal bir yapı"nın köklerine işaret ettiği bilinmektedir. 1960 yıllara kadar, belli coğrafi alanlarda iç içe yaşayan bireyler, kendilerini aşiretleri, ezbetleri ve büyük aileleri üzerinden ifade ederlerdi. Bireyler arasında güçlenen ve değişen siyasal eğilimlerle aşiret olgusu, zamanla etkisini yitirdi. Bütün bunlar bir yana aşiret olgusu, Kürtler arasında halen canlılığını koruyan toplumsal bir yaşamın çekirdek formudur. Kürtlerin toplumsal yapısının temelinde aşiret/aşiretler olgusunun büyük bir yer tuttuğu da inkâr edilemez bir gerçekliktir. Çünkü Kürtlerdeki aşiretsel yapıların

kökeni antikçağlara dayanmaktadır.

Bu kapsamlı çalışmamızda, Kürt aşiretlerinin antik tarihten (en azından MÖ 3000), 1000'li yıllara (ortaçağa kadar) ve 1000'li yıllardan modern günümüze kadar köksel değerleriyle kendilerini nasıl yaşattıklarına tanık olduk. Kürt aşiretleri, yakın zamanlarda oluşturulmuş sıradan toplumsal formlar değildir. Kürt aşiretleri, yaşadıkları dar coğrafyalarda kendi içlerinde, yönetsel erklerini geliştirmiş birer küçük devletcikler gibi çalışmış, örgütlenmiş toplumsal yapılardır. Konunun uzmanlarından Mehrdad R. Izady, "Kürt klanlarının pek çoğu birkaç bin yıl boyunca aynı isimle veya aynı ismin çeşitli varyasyonlarıyla, varlıklarını sürdürmüşlerdir" (Izday 2004: s. 157). Belirlemesini yaparken, doğru bir tespitte bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda Kürt aşiretlerinin antik ve tarihsel kökenini, adlarını, dillerini, yaşadıkları bölgeleri, zamansal periyodlar içinde geçirdikleri evinimi, içlerinde çıkardıkları küçük aşiret/ezbetlerini, kurdukları yönettikleri penslik, krallık, beylik ve devletleri araştırıp inceledik. Sözlü ve yazılı kaynaklarda elde ettiğimiz bütün meteryalleri titizlikle inceleyerek kısadan hisseler babında ele aldık.

Çalışmamızda da anlaşılacağı gibi Kürt aşiretlerinin kökeni; en az MÖ 3000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla 5.000 yıllık bir yaşamsal serüvenleri bulunan bu aşiretlerin, modern günümüze gelene kadar en çok da isimlerinin değişime uğradığı görülmektedir. Buna ek olarak bazı aşiretler, ilk defa gidip yerleştikleri bölgelerdeki güçlü aşiretler arasında erimiş ya da onların isimleriyle anılmışlardır. Dolayısıyla bölgelere göre aşiret isimleri, zaman zaman iç içe geçmiş aynılaşmış ya da isimler üzerinde dilsel değişimlerle oynanmıştır.

Kürt aşiretlerindeki ikinci bir değişim, sıklıkla konup göçtükleri yerleşim alanlarıyla ilgilidir. Bu çalışmamızda ön plana çıkan, aşiretlerin sürekli yerleşim alanlarını değiştirdikleri ya da zorunlu sürgün edilmelerinden ötürü edindikleri yeni yaşam tarzlarıdır. Burada da kullandıkları Kürtçenin lehçeleri ve dinsel-i-

nançsal eğilimlerinin farklılaşmış olmasıdır.

Üzerinde çaılştığımız tüm aşiretlere bir örnek olması nedeniyle, Bâsâkân Aşireti'ni ele aldık. 11. yüzyılda Bâsâkân adıyla kaydedilen bu köklü aşiretin, tarihteki isimleri ve konup göçtükleri bölgelerin bir tasnifi grafikleştirilerek aşağıda verilmiştir. Bu vesileyle; Kürt aşiretlerinin isimlerinde ve konup göçtükleri geniş coğrafya hakkında daha net bir bilgi aktarımı sağlanmıştır.

Tarih	İsim
10. Yüzyıl	"el-Barisyan (veya el-Barsiyan-Barisan)
11. Yüzyıl	Bâsâkân
1500	Basu
1519	Baziki

Aşiret/ klan Adı	Tarih	Bölge	Aşiretin yerleşim yeri	Yer adları	Alter-natif isimleri	Bağ-lantılı olduğu sanılan isimler	Kaynak/ Belge
"el-Baris-yan (veya el-Barsi-yan-Bari-san)	10. yy.		Fars, Kerman, Sicistan (Sistan) Horasan, Cibal, Ni-havend, Dinaver, Hama-dan, Şahrizur, Darabad, Samafan (Azarbey-can) Ba-bal-Ab-vabe (Darda-na) Cazi-re, Şam vs			1.	"Baz, Bez, Bad, Bar, Bud vs"
2.Bara-zan							

3.Deşta Bezıkan							
4.Pazuki	Bağdatlı Arap tarihçisi, coğrafya-cı-gezgin el Masudi (896-956), (Polad-yan, 1991: s. 91).						
"el-Baris-yan (veya el-Barsi-yan-Bari-san)	???		Erzurum, Dersim ve İran, Irak, Horasan				
???				Urfa, Halfeti ve Bozova arasında Deşta Bezıkan			
Pazuki	16. yy.	İran Kürtleri	Çemiş-gezek Aşiret-leriyle birlikte Pazuki Aşireti;				

Pazuki Beyliği Kiğı, Erçiş, Adilcevaz ve Eleşkirt	İran'ın Tebriz yakınlarında Pazuki şehiri	Pazuki, Bazuki, Bazki, Bezki, Bezıki, Beski, Bezkar		(Şeref Han, 1990: s. 367),			
(Şeref Han, 1990: s. 374-381, 367; Xemgin, 2011: s. 526)							
Besanlı Aşireti							
Bazküri (Pazkuri) Aşireti	16. yy.		Mardin Sancağı, Diyarbekir Eyaleti ve Rakka				(Türkay, 2005: s. 58)
"İzzeddin beğ" ve "Baziki"	1519		Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresi				(Öztürk, 2004: s. XII; 75)
Osmanlı arşivleri							
İzzeddin beğ							

"Okçu İzzedin"	Basu 11. yy.'daki Bâsâkân adının kök isimidir.		Dersim/ Mazgirt ve çevresi	Maz-girt'in Güneş-dere Köyü'nün eski adı Basu			
Basu	1500		Urfa, Samsat, Rum Kale, Kahta, Gerger, Suruc, Malatya kazaları ve bağlı köy ve mezralar			Baziki< Bâsâkân	(Öztürk, 2004: s. 107)
Osmanlı arşivleri							
"Basaklu Taifesi"	16. yy.		Kilis Sancağı				(Akis 2004. 24)
Osmanlı arşivleri							
"Bazeki Taifesi"	1536						(Akis, 2004: s. 25)
Osmanlı arşivleri							
"Bazer-ganlu"	15. (1455) ve 16. yy		Canik (Samsun) sancağı-dır.				(Öz, 1999: s. 200)

Osmanlı arşivleri							
"Bizi-ki-Rişvan Aşireti" (Biziki Aşireti, Baziki cemaati ile aynı olduğu düşünü-lebilir)			Rumkal'a Kazası (Rakka), Samsad kazası (Ma-latya), Meraş, Ruha (Urfa), Siverek				(Türkay, 2005: s. 64)
Baziki (Baziklü/ Bazüklü)	16. yy.		Rakka, Ruha (Urfa) Kazası (Biret-ül Fırat Sancağı), Erzurum, Kars, Çıldır, Karaman, Sivas Eyaletleri, Samsad Kazası (Malatya Sancağı) Meraş Sancağı				(Türkay, 2005: s. 57-58, 200, 216).

Basyan Ekrâd Aşireti cemaati, Pasyan Ekrâd Aşireti	16. yy.		Diyarbakır Sancağı'ndaki Mardin Livası'na bağlı Savur kazası	Mardin Livası'ndaki Beyan nahiyesine bağlı Baskan (Maskan) Köyü, Basuk Köyü ve Basika nahiyesi (BOA, 1998: s. 56).	ileriki satırlarda geçen yer adları: *Mardin'in Savur ilçesi Kayacıkar Köyü'nü Bazik/ Baziki/ Bazikan *Adıyaman'ın Kahta ilçesine bağlı Çaybaşı Köyü'nün kayıtlardaki adı Bazuki, Bazikan	İleriki satırlarda:	

"… aşiretin 16. yy.'da Çemiş-gezek sancağı-na bağlı Ovacık nahiye-sinde Buzini Köyü bulun-maktaydı (BOA, 1998: s. 172)."	*(BOA, 1998: s. 39)						
*Bazikan adının kaynağını Nişanyan, "do-ğanlar" olarak vermek-tedir (Ni-şanyan, 2010. 236).							
Baziko Kürt Aşireti			Dersim'de 7 köyde yerleşik.				

1932 yılından önce Erzincan ve Dersim'de yapılan nüfus sayımlarında elde edilen verilerle detaylandırır				(Kekil, tarihsiz: s. 259)			
Kuréşanlı Seyyid Kekil							
		Güney Kürdistan		Basiyan bölgesi			
				*Muş'un Varto ilçesinin Kaynarca Köyü'nün eski adı Besegan/ Basékan (Baziki/ Bazikan). *Bâsâkân Çayı			
Barzikani,Baz ve Barizan Aşiretleri							(Sevgen, 1982: s. 16, 76, 135)
Nazmi Sevgen							

Grafik Çizimi: Cemile Çelebi

Ek: Şecere *Resimleri*

Şecere: 1

Şecere: 3

Şecere: 5

Şecere: 7

Şecere: 18

Şecere: 25

Şecere: 26

Maraş şeceresinin Resimleri

Maraş Şeceresi: 1

سلطان علاء الدين بن عدي هذه النسبة الشريفة الجليلة على الشيخ

الشيوخ الشيخ [illegible] وملعون ابن ملعون من غيّر

هذه النسبة الشريفة علامة حكم خان بن عدي

من غيّر هذه النسبة الشريفة [illegible] الغضب

عليه ولا دينت له وملعون ابن ملعون من ينكر هذه النسبة الشريفة

الحمد لله الذي بحكمته كابد البحر ومنشا [illegible]

الجبال ومرسل السحاب الثقال ومدبر الأمور

ومقلب الأحوال ومقدر الأرزاق والآجال المفضل

عند الحلول والانتقال لا إله إلا الله الكبير المتعال

ليس له شريك ولا مثال وأشهد أن محمدا عبده ورسوله

نبيا صادقا في القول [illegible] أبو بكر الصديق وعمر الفاروق وعثمان ذي النورين

وعلي المرتضى والمهاجرين والأنصار وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه

وسلم وحسبنا الله ونعم الوكيل أما بعد

فإن شارح الشيخ الزاهد العابد الورع الشيخ الشيوخ ولي

Maraş Şeceresi: 2

Maraş Şeceresi: 3

لبس من جبرائيل وجبرائيل عليه السلام لبس من القلم والقلم لبس
من اللوح واللوح لبس من الكرسي والكرسي لبس من لوح المحفوظ
واللوح المحفوظ لبس من رب العالمين بعثة الخرقة الشريفة العالية
المشايخة واذن الشيخ عماد الدين امك الشيخ دلو بلجان ووكل وكالة
الاخوان والمريدين في حفظ حقوقهم ويرفع الاذى عنهم ويحسن الادب
فيهم وفقه الله تعالى لما يحب ويرضى ومن تاب على يده فقد تاب
على يدي الشيخ امك وانه يامر بالمعروف وينهى عن المنكر وينصح
للمسلمين ويتوب لله تعالى ورسوله عليه للمسلمين فانه مستوجب ولي
من كرمه وارضاه ومن تاب على يده وقد تاب على يدي ومن اكرمه فقد
اكرمني والواجب على الشيخ دلو بلجان وفقه الله تعالى الخوف من
الله تعالى ويستحيي من الله الكريم حق الحيا ويحفظ حق الله عز وجل
ويرضى الرب عنه ويقيموا الصلوة الخمس باوقاتها في الليل والنهار ويحسن
بين الخلق تعالى ملكته وبينه وبين الله عز وجل الله ولي
التوفيق ووكل الشيخ عماد الدين الشيخ دلو بلجان على جماعة الاكراد
ويامر عليهم ما امر الله تعالى ورسوله وياخذ منهم ما فرض الله تعالى
من الزكوة والعشر والصدقة والفطر والاضحى من القليل والكثير

Maraş Şeceresi: 4

و يقبض من ايديهم و يصرف على الفقراء والمساكين وابناء السبيل
وعلى كل من يحتاج اليه من الصدقة وهو وكيل وناظر على موضوع
اخوانه انه يامر بالمعروف وينهى عن المنكر وجماعة الاكراد لا يسمعوا
كلامهم شيخ دلو ابو الحسان ويطيعوا على امره ومصلحته وعن امره لا يخرجوا
ولا يقصروا وينصح للمسلمين والمسلمات والمؤمنين والمؤمنات وصلى الله
على سيدنا محمد واله وصحبه وسلم وشيخ المذكور اعلاه مستوجب
ان يكرمه و يحترمه وكل من يكون يكرمه و يحترمه فاوجبه الله تعالى ثواب
الجنة ان شاء الله تعالى الذي يعلم به جماعة الاكراد من الف بيت من جملة
سليماني و يعلم به او يعتمد على خط اللهم اعلاه اسلام و يكون
عليهم حجة شرعية ومن خالفهم فقد وجب عليهم نار جهنم ولها له املاك حر في
بلاد دلبر قرية كيجي صوان قرية نفح بوس قرية ازكوتلا غرز مال
عشرين فدان خمس فدان
وهذه المذكور املاكه ملك حر من الابوان والمشتري من عبد الرحمن السعيد
خليفة ابن مامون رحمهم الله وكل من يغير هذه النسبة من قبلي
و بعدي ملعون ابن ملعون الى يوم القيامة والحمد لله وحده شهد
عليه بذلك ابراهيم بكي شهد عليه بذلك الشيخ يوسف الدمشقي

Maraş Şeceresi: 5

يشهد عليه بذلك الشيخ حسن واشترط الشيخ عماد الدين امك مع
الشيخ دلو بليجان ان لا يغير قويي ولا سمى هذه الشرط يكون بيني و
بينك الى يوم القيمة وملعون ابن ملعون من يغير هذه الاذن الذى
اذنت للمشايخ عمر رحمه الله وحسن التوفيق

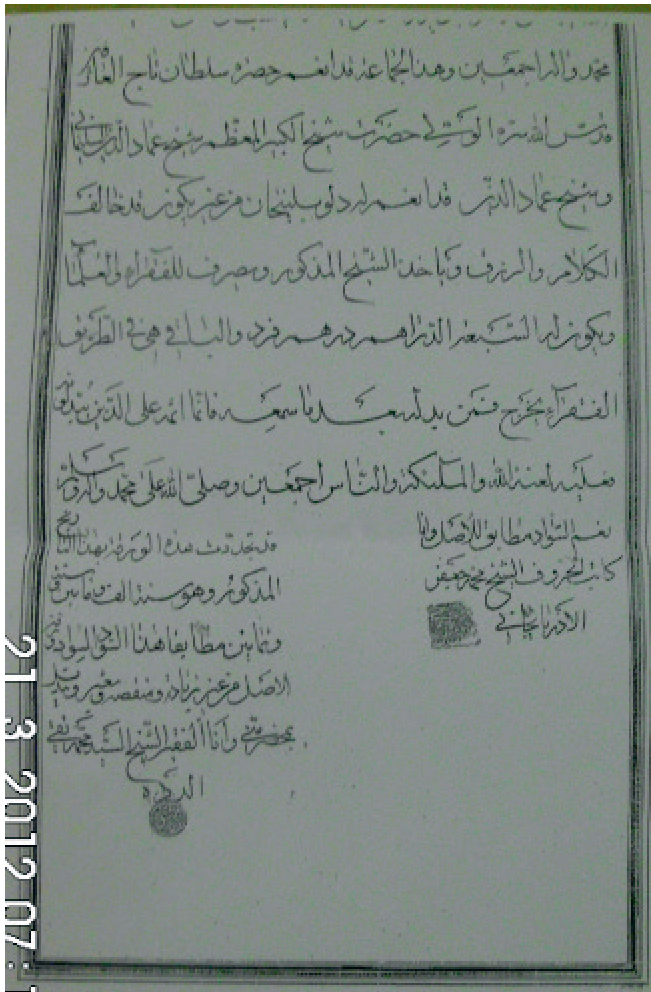
ويستخرج النقيب الحجر وكل سنة كذا اهم درهم فرد ويصرف بانفه للفقراء
والمساكين وابناء السبيل ويعلم منها فعبدو على الخط اللهم اعلا وصلى
الله على سيدنا محمد واله وسلم

بسم الله الرحمن الرحيم

هذه وصيتي على جماعة اكراد ان لا يخالفون الكلام ومن خالف فقد
عصا ومن عصا دخل النار فما اولهم جميعهم وبئس المصير هذه عددهم
اول جماعة ملكش ثاني جماعة اوكدلان ثالث جماعة الترفي
الرابع جماعة باساكان الخامس جماعة بوساكان السادس
جماعة بزكان جماعة خانكان جماعة مسكينيان

Maraş Şeceresi: 6

Maraş Şeceresi: 7

محمد وآله أجمعين وهذا الجماعة قد انعم حضرة سلطان تاج العارفين
قدس الله سره الوالي لحضرة شيخ الكبير المعظم شيخ عماد الدين [illegible]
وشيخ عماد الدين قد انعم لهم [illegible] من غير يكون قد خالف
الكلام و[illegible] وياخذ الشيخ المذكور ويصرف للفقراء والعلماء
ويكون له السبع الدراهم درهم فرد والباقي هو في الطريق
الفقراء [illegible] فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه
فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين وصلى الله على محمد وآله وسلم

نعم السواد مطابق للأصل وانا
كاتب الحروف الشيخ محمد [illegible]
[illegible]

وقد تجددت هذه الورقة بهذا التاريخ
المذكور وهو سنة الف [illegible]
[illegible] مطابقا هذا السواد لسواد
الأصل من غير زيادة ونقصان وتغيير وتبديل
بحضرتي وانا الفقير الشيخ السيد محمد [illegible]
[illegible]

Maraş Şeceresi: 8

Kaynak Kişiler

Alan Araştırmalarımda Görüştüğüm Bazı Kaynak Kişilerin İsim Listesi

Bu çalışmam sırasında; 1990 yılından beri sözlü tarih araştırmaları yaptığım farklı bölgelerden birçok kaynak kişilerle görüştüm. Bu zamana kadar, görüştüğüm sözlü tarih anlatıcılarının bazıları, hakka yürüdüler. Bunların devirlerinin daim ve nur içinde olmalarını hakk'tan niyaz ederim. Öte yandan görüştüğüm bazı kaynak kişiler, adlarının verilmesini istemedikleri için, onları bu listeye eklemedim. Bundan dolayı sadece isimlerinin açıklanmasında bir sakınca görmeyen-görmediğim kaynak kişilerin adlarını aşağıda verdim. Bu çalışmamada bana, bildikleriyle yardımcı olan tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Zakir Hüseyin Bulut (1940), Pertek/Elazığ
İbrahim Yalgın (1942-2015), Emk. Öğr., Pertek
Hasan Erdoğan, Emk. Öğr., Pertek
Hüseyin İskin, Emk. Öğr., Pertek
Ana Zeycân Doğan, Pertek
Pir Ahmet Doğan (1968), Pertek
Pir Ali Bali, Hagen/Almanya
Pir Veli Kutlu, Paris
Ana Gülistan Kutlu, Paris
Pir Hasan Ulucan, Paris
Réber Yusuf Çetintaş (1957), Pertek
Pir M. Ali Haydaroğlu, Zweibrücken
Pir Rıza Beyazıt, Homburg
Pir Behzat Doğan, Stuttgart
Pir Ahmet Doğan (1968), Pertek

Pir Ali Ekber Doğan (1927), Emk. Öğr., Dersim
Pir Hüseyin Doğan (1942), Almanya
Pir Hüseyin Erdoğan (1935), Pertek
Pir Mustafa Erol (1934), Elazığ
Pir İsmail Doğan (1957), İzmir
Pir Ali Doğan München/Almanya
Pir Mustafa Mısırlı, Almanya
Pir Polat Tekin Bruchsal/Almanya
Pir Metin Bay, Stuttgard/Almanya
Pir Cemal Dedeoğlu, Elazığ/Karakoçan
Pir Ezeli Doğanay, Araştırmacı yazar, Almanya
Pir Yaşar Dal (1946), Koçpınar/Almanya
Pir Mehmet Erdoğan, Köln
Pir Mustafa Arslan, Dortmund
Pir Bava Rıza Arca (1934), Antalya
Mehmet Ballı (Melle Şafii), Almanya
Süryani Pederi Moşe Dağı, Elazığ
Süryani Pederi Gebro, Pederbon/Almanya
Zeynel Kasun, İzmir
Kazım Güntaş, Ankara
Hasan Taşkale, Almanya
Haşim Beyazıt, Paris
Şahin Polat, Paris
Ferize Sevim, Musaderiç
Hüseyin Yıldız (2012), Pertek
Vedat Şimşek, Elazığ
Ahmet Öztaş, Ştuttgard/Almanya
Cemal Akın (1949), Sivas/İstanbul
Kenan Oğuz (doğ. 1961), Duisburg
Hüseyin Can (1945) Dersim/İzmir
Kenan Ağ (1954) Dersim/İzmir
Muzaffer Demir (1946) Dersim/İzmir
Mehmet Taşkale, Almanya
Nadire Güntaş Aldatmaz, Ankara
Hıdır Torcu, Almanya
Ferit Demir, Dersim

Kâzım Sevim (2012) Pertek/Musaderiç
Rıza Sayıt, Pertek/Dalik Köyü
Ergüder Öner, Pertek
Levent Hozatlı, Almanya
Erdal Öncül, Almanya
Süleyman Gündoğdu (1921) Pertek
Séy Hüseyin Katurman (1932), Almanya
Zeynel Çetinkaya (1929-2014), Pertek
Hüseyin Gezici, Pertek
Kamer Güntaş, Pilvenk
Bedri Demir, Ankara
Ali Ekbar Aslaner, Almanya
Hıdır Kasun, Pilvenk
Güneş Aydoğdu, Pilvenk
Bekir Aydoğdu, Pilvenk
Hüseyin Yıldız, Pilvenk
İmam İvedi (1971), Bingöl/Almanya
Yaşar Töle, Fransa
Önder Kasun, İstanbul
Yazgül Erdoğan, Dortmund/Almanya
Haşim Sevim, Almanya
Sinan Katurman, Almanya
Kayten Sevim, Almanya
Hasan Kutlu, Maraş/Fransa
Hüseyin Kasun, Dersim
Cesur Şahin, Almanya
Séy Rıza Katurman, Duisburg/Almanya
Erkan Yar (Prof. Dr. İlahiyatcı), Elazığ
Enver Çakar (Prof. Dr. Tarihçi), Elazığ
Erdal Gezik (Akademisyen/Tarihçi), Almanya
Hüseyin Çakmak, Araştırmacı Yazar
Selim Tero (Doç. Dr. Dilbilimci), Mardin
Yalçın Çakmak (Akademisyen, Tarihçi)
Haşim Kutlu (Araştırmacı Yazar), Almanya
İbrahim Tosun, Doç. Dr. Dersim
Ethem Xemgin, Araştırmacı yazar, Köln

Ünsal Öztürk, Araştırmacı yazar/yayıncı
Ali Hüsein Kerim, Araştırmacı yazar, Dilbilimci, Almanya
Ali Aaydar Avcı, Araştırmacı yazar, Achen/Almanya
Mesut Özcân (Araştırmacı, yayıncı), Ankara
Ayhan Aydın, Gazeteci, Köln
Firaz Baran, Gazeteci, Köln
Rojda Yıldırım, Araştırmacı, Almanya
Halil Dalkılıç, Gazeteci, Köln
Nasim Doğan, Almanya
Haşim Sevim, Almanya
M. Emin Akdeniz, Almanya
Veli Köse, İstanbul
Ali Kamer Bul, İzmir
Hüseyin İmak, Almanya
Erdoğan Yeşil, Almanya
Nadir Ünlü, Pertek
Mahir Kara, Almanya
Hüseyin Kutlu, Fransa
Şeyhmus Bayoğlu, Ankara
Hüseyin Yeşil, Maraş/İzmir
Cafer Kaya, Elazığ
Aziz Akın, Sıvas/İstanbul
Hüseyin Aydın, Gümüşhane/Almanya
Celal Aydın, Gümüşhane/İsveç
Ali Kaplan, Almanya
Hasan Gezici, Pertek
Veysel Kaplan, Almanya
Bedri Tülük, Almanya
Aydın Gürbüz, Almanya
Hüseyin Zamangör, Almanya
Ergün Aslan (Ozan), Almanya
Zülfüzar Çarpucu, İsviçre
Hıdır Güneri, İstanbul/Almanya
Hıdır Kılıç, İzmir
Fırat Gezici, Pertek
Ali Makal, Antalya

Gülşen Doğan, Fransa
Aydın Can, Pertek
Feyzi Ülgen, Pertek
Süleyman Sevim, Pertek
Zeynel Çarké, Pertek
Ekrem Beyazşahin, Pertek
Cihan Kaya (1968), Elazığ
Mustafa Erdoğan (1942), Şıx Bilécân Köyü/Gaziantep
Ali Polat (1929), Şıx Bilécân Köyü/Gazinatep
Mustafa Demir (1968) Şıx Bilécân Köyü/Gaziantep
Ahmet Dağcı, Gaziantep
Vural Alçıntaş, Erzincan/Diştaş Köyü
Doğan Alçıntaş (1939), Erzincan/Diştaş Köyü
Doğan Alcınkaya(1949), Erzincan, Refahiye/Diştaş
Betül Katurman, İstanbul
Hasan Kotan, Köln
Fatma İmak Turan, Kurmeş
Miran Pigriç Gültekin, Dersim
Hüsniye Keşkek, Dersim
Serdar Erdoğan, Dersim
Abidin Varol, Bingöl/Kiğı
Ali Rıza Kılınç, Gazeteci, Musaderiç Köyü/Almanya
Hakan Aday, Gazeteci, Corovan Köyü/Pertek
Erdoğan Zambur, Gazeteci, İstanbul
Suna Tosun, Ankara
Hıdır İmak, Almanya
Süleyman Durmuş, İstanbul
Alida Pesayan, Fransa
Berna Doğan, Elazığ
Yunus Güneş, İstanbul

Kaynakça/Bibliografya

Avesta /Zerdüşt (2012) Avesta Yay., İstanbul.

Akurgal, Ekrem (2007) *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yay., İstanbul.

Aksoy, Bilal (1985) *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, Cilt: I, Yorum Yay., Ankara

Aksoy, Gürdal (2006) *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi. Raa Haq'da Dinsel Figürler*, Komal Basım-Yayım, İstanbul.

Aksoy, Gürdal (2009) *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş*, Dipnot Yay., Ankara.

Aksoy, Gürdal (2012) *Dersim. Alevilik, Ermenilik, Kürtlük,* Dipnot Yay., Ankara.

Akis, Metin (2004) "*Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Kilis Sancağındaki Aşiretlerin İdareleri, Nüfuzları ve Yaşam Tarzları*" Ankara Üniv. *DTCF Tarih Araştırmaları* Dergisi XXII/35, Ankara, yayın. No: 25, 5. Uluslararası Ortadoğu Seminerleri, Bildiriler. s. 9-30.

Aksüt, Hamza (2010) *Aleviler Türkiye, İran, Irak, Suriye, Bulgaristan*, Yurt Kitap Yay., İstanbul

Anter, Musa (1967) *Ferhanga Khurdi-Tırki/Kürtçe -Türkçe Sözlük*, Yeni Matbaa, İstanbul.

Aslantaş, Yüksel (2013) *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Aşiretler Raporu (1998) Kaynak Yay., İstanbul.

Aydoğmuş, Günerkan (1999) *Harput Kültüründe Din Alimleri,* Elazığ.

Bayrak, Mehmet, (2004) *Ortaçağ'dan Modern Çağ'a Alevilik*, Öz-ge Yay., Ankara.

Bayrak, Mehmet (2006) *İçtoroslarda Alevi-Kürt Aşiretleri*, Öz-ge Yay., Ankara.

Bayrak, Mehmet (2013) *Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan*, Öz-ge Yay., Ankara.

BOA: (1998) "*998 Num. Muhasebe-i Vilayet-i Diyarbakır..I-II. Cilt*" Ankara.

http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi erişim tarihi: 03.03.2016.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: (2010) "*397 Num. Haleb Livası Mufassal Tahrir Defteri Cilt I.II.*" Ankara www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/.../109-Halep.pdf, erişim tarihi: 03.03.2016.

Bender, Cemşid (1991a) *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yay., İstanbul.

Bender, Cemşid (1991b) *Kürt tarihi ve Uygarlığı*, Kaynak Yay., İstanbul.

Biçer, Bekir (2014) *"İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9. yüzyıl-13. yüzyıl) " Tarih Okulu* Dergisi (TOD), Yıl 7, Sayı XVII, ss. 165-187.

Birdoğan, Nejat (1992) *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi,* Mozaik Yay., İstanbul.

Bruinessen, Martin Von (1992) *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlemesi*, Öz-ge Yay., Ankara.

Bulut, Faik (2006) *Kürt Dilinin tarihçesi*, Berfin Yay., İstanbul.

Bulut, Faik (1998a) *İslam Komüncüleri -2*, Berfin Yay., İstanbul.

Bulut, Faik (1998b) *Horasan Kimin Yurdu*, Berfin Yay., Istanbul.

Burkay, Kemal (2001) *Anılar, Belgeler, Cilt: 1*, Roja Nü Yay., Stokholm.

Cizîrî, Şerefxan (1992) *Tarih ve Uygarlık 2.*, Weşanên Rewşen, Stockholm.

Çakmak, Yalçın *(1013) Tunceli-Dersim'de Sarı Saltık Kültü ve Ocağı*, *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Yayına Haz. Erdal Gezik ve Mesut Özcan, Kalan Yay., Ankara.

Çakar, Enver (2000) *Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları*, *OTAM*, 11, s. 83-107, Ankara.

Çakar, Enver (2012) *Elazığ, Baskil Yöresi Aşiretleri*, İhtiyaç Yay., Ankara.

Cengiz, Seyfi (2011) "*Dersim ve Zaza Tarihi*" http://mamekiye.de/08/11 erişim tarihi: 03.03.2016.

Dağlı, Faysal (2013) *Kutsal Kitaplar ve Mitolokide Kürtler*, Aram Yay., İstanbul.

Dersim Raporu (1932) *Jandarma Umum Komutanlığı Raporu*, Kaynak Yay., Ankara.

Dersimi, M. Nuri (1992b) *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Dilan Yay., Ankara.

Dersimi, M. Nuri (1992a) *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatiratim*, Haz. Mehmet Bayrak. Ankara, Öz-ge Yay., Ankara.

Deniz, Dilşah (2012) *Yol/Ré: Dersim İnanç Sembolizmi-Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yay., İstanbul.

Erdoğan, Hüseyin (2009) *Tunceli Gerçeği,* Ayrıkotu Yay., İstanbul.

Fırat, M. Şerif (1981) *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Estü. Ankara.

Gördük, Y. Emre (2014) *"Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi*" *OTAM*, 35/Bahar, s. 89-120

Gökalp, Ziya (1992*) Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Yayına Haz. Ş. Beysanoğlu , Sosyal Yay., İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1997) *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İnkilap Kitabevi, İstanbul,

Gölpınarlı, Abdülbaki (1995) *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli – Velâyetnâme*, İnkılap Kitabevi, İstanbul

Gümüşoğlu, Dursun (2006) *Tâcü'l Arifîn es-Seyyid Ebu'l Vefâ Menakıbnamesi-Yaşamı ve Tasavvufi Görüşleri,* Can Yay., İstanbul

Gülten, Sadullah (2010) *"Üryan Hızır Menakıbnamesi*", *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları* Dergisi, III, s. 84-103

Güvenç, Bozkurt (1991) *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hamzeh'ee, M. Reza (2009) *Yaresan (Ehl-i Hak)* Avesta Yay., İstanbul.

Hançerlioğlu, Orhan (1994) *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul

Izady, Mehrdad R (2007) *Bir El Kitabı, Kürtler,* Doz Yay., İstanbul

Kalman, M. (1995) *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Nujen Yay., İstanbul.

Kaplan, Doğan (2010) *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik,* Ankara, TDVY. İstanbul.

Kemali, Ali (1992) *Erzincan*, Kaynak, İstanbul.

Kerim, Ali Hüsein (2010) *Balkan Yarımadasında Kürtler*, Descriea CIP a Bibliotecii Nationale a României.

Kerim, Ali Hüsein (2014) "*Hurriler, Khurritler, Kürtler*" Kürt Bilim ve Araştırmalar Enstitüsü Hagen/Almanya.

Kerim, Ali Hüsein (2013) *Kürtçe Etimolojik Sözlüğü/Karşılaştırmalı*, Institûya Kurdi, Almanya.

Kirzioğlu, Fahreddin (1995) *Kürtlerin Türklüğü*, Hamle Yay., İstanbul, erişim tarihi: 03.03.2016

Ksenophon (2010) *Anabasis/Onbinlerin Dönüşü*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yay., İstanbul.

Korkmaz, Mehmet (2011) Mitoloji Sözlüğü, Alter Yay., Ankara.

Kocadağ, Burhan (1992) *Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Ant Yay., İstanbul.

Koç, Yunus (2004) "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı" *Türkiyat Araştırmaları* Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, Sayı: 16, Güz, s. 129-156) (http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s16/koc.pdf) erişim tarihi: 03.03.2016.

Köhler, Wilhelm (1989) *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, Çev. Haydar Işık, Alan Yay., İstanbul.

Kurt, Mehmet *"Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*" *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Araştırma ve Uygulama Merkezi* Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, Ekim 2009, s. 1-13.

Kutlu, Haşim (2005) *Kızılbaş Kadın*, Alev Yay., İstanbul.

Mıhotuli, Selahaddin (1992) *Arya Uygarlıklarında Kürtler*, Koral Yay., İstanbul

Miroğlu, İsmet (1990) *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566*), TTK Basımevi, Ankara

Minorsky, Vladimir (2004) *Kürtler ve Kürdistan*, Th. Bois, D. N. Mc Kenzie, İngilizce'den Çev. Kamuran Fıratlı, Doz Yay., İstanbul.

Mokri, Mohammed (1997) *Kürt Bâtınîliği*, *Alevilik ve Kürtler*, Yayına Haz. Mehmet Bayrak Özge Yay., Wupertal.

Munzuroğlu, Doğan (2013) *Celal Abbas Ocağı, Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Yayına Haz. Erdal Gezik ve Mesut Özcan, Kalan Yay., Ankara.

Natanyan, Boğos (2010) *Palu-Harput 1878*, *Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, Yayına

Haz. A. Yarman, Belge Yay., İstanbul.

Nikitin, Bazil (1991) *Kürtler/Sosoyolojik ve Tarihi İnceleme*, Deng Yay., İstanbul.

Nişanyan, Sevan (2010) *Adını Unutan Ülke*, Everest Yay., İst. Ve http://www.nisanyanmap.com) erişim tarihi: 03.03.2016

Onarlı, İsmail *(2001) Şeyh Hasan Aşireti/Anayurt'tan Anadolu'ya*, Aydüşü Yay., İstanbul;

Onarlı, İsmail (2001) *Türkmen İnanç Önderleri: Şeyh Hasan (Sultan Onar, Ocakları ve Aşiretleri*, http://www.alevibektasi.org/ismail_onarli6.htm erişim tarihi: 03.03.2016

Öz, Mehmet (1999) *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara

Özcan, H. Süleyman (2009) *Kürt Tarihi/Aşiretler ve İsyanlar*, Akis Kitap, İstanbul.

Özön, M. Nihat (1989) *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi İstanbul.

Öztürk, Mustafa (2004) *16. yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yay., Elazığ.

Poladyan, Arşak (1991) *VII.-X. Yüzyılda Kürtler*, Özge Yay., Ankara.

Rivşanoğlu, Mahmut (1992) *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yay., İstanbul.

Sabri Paşa, Süleyman (1982) *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, TKAE.

Saltık, Veli (2011) *İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları*, Kuloğlu Matb. Ankara

Saltık, Veli (2009) *"Tunceli'de Alevi Ocakları" Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma* Dergisi, XV/52, Kış, s. 145-176

Saltık, Turabi (2012*) Zamanın Döngüsünde Dersim*, Fam Yay., İstanbul.

Sarıkaya, M. Saffet (1997) "*Anadolu Aleviliğin Oluşumu*" *Evkaf Akademi* Dergisi c.1, sayı: 1

Sarınay, Yusuf (2011) *401 Numaralı şam Livası Mufassal Tahriri defteri (942/1535)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Ankara.

Sevgen, Nazmi (1982) *Türk Beylikleri*, TKAE, Ankara.

Sevgen, Nazmi (2003) *Zazalar ve Kızılbaşlar. Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni*, Kalan Yay., Ankara.

Sevgen, Nazmi (1951) "*Efsaneden Hakikate*" *Tarih Dünyası,* 111/21, 882-886, İstanbul.

Sevim, Ali (1988) *Anadolu'nun Fetihi/Selçuklular Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara

Silopi Zinar (Cemil Paşa, Kadri), (1991) *Doza Kurdistan/Kürdistan Davası*, Özge Yay., Ankara.

Sitchin, Zecharia (2004) *Gökyüzüne Merdiven*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul

Sitchin, Zecharia (2006) *Kozmik Şifre*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul.

Sitchin, Zecharia (2007) *İlahi Karşılaşmalar*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul

Sitchin, Zecharia (2008) *12. Gezegen*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul

Sitchin, Zecharia (2008a) *Enki'nin Kayıp Kitabı*, Ruh ve Madde Yay. İstanbul

Seyyid Kekil, Kuréşanlı (Tarih yok) "*Peygamberler ile Seyyidlerin Şecerleri ve Aşiretlerin Tarih*i", Köln.

Söylemez, Mahfuz (2002) *Kitap Tarihi*, AFD Cilt:XL/LL Sayı:2 s. 489-496 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/725/9174.

pdf: Erişim tarihi: 03.03.2016.

Sykes, S. Mark (1915) *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire – New*, Sprache: Englisch, London.

Şavata, Bahoz (2015) *Kürtlerin Tarihi-I.,* İsmail Beşikçi Vakfı Yay., İstanbul.

Şahbazyan, Hagop (2005) *Kürt-Ermeni Tarihi*, Çev. F. M. Yüksel, Kalan Yay., Ankara.

Şeref Han (1990) "*Şerefname/Kürt Tarihi"* Çev. M. Emin Bozarslan. Hasat Yay., İstanbul.

Şişman, Bekir – Kuzubaş, Muhammet (2007) "*Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri"* Ötüken Yay., İstanbul.

Tan, Altan (2010) *Kürt Sorunu/Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik*, Timaş Yay., İstanbul.

Taşdemir, Mehmet (1999) *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, TTK Yay., Ankara.

Temo, Selim "*Davutoğlu Kürdistan beyimi?*" *Evrensel* gazetesi, 23.08.2015.

Türkay, Cevdet (2005) *BAB, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yay., İstanbul

Umar, Bilge (1993)"*Türkiye'deki Tarihsel Adlar*" İnkılap Yay., İstanbul.

Uras, Esat (1987) *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul.

Ünal, Mehmet Ali (1999) *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yayınları Ankara.

Ünal, Mehmet Ali (1991) *"XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek, Sağman Sancakbeyileri -Pir Hüseyin Bey Oğullari*" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* Dergisi (OTAM), Ankara

Xani, Ehmedé (1990) *Mem û Zin*, Hasat Yay., İstanbul. Yayına Haz: M. Emin Bozarslan

Xemgin, Ethem (2011) *Kürdistan Tarihi*, Doz Yay., İstanbul.

Erkan Yar-Erdoğan Yalgın *"Şeyh Dilo Belincân* بلنجان دلو الشيخ *ın Şeceresi/İclas Belgesi*" *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler* Dergisi Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2014, S. 7-32,

Yalgın, Erdoğan (1013a) Cemal Abdal Ocağı/Ocaxé Cemal Avdel, *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Yayına Haz. Erdal Gezik ve Mesut Özcan, Kalan Yay., Ankara.

Yalgın, Erdoğan (2013b) *Şıx Dilo Belincan Aşirê Pilvankan u Ocaxê Şıx Delil*

Berxêcan, *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Haz. Erdal Gezik ve Mesut Özcan, Kalan Yay., Ankara.

Yalgın, Erdoğan (2014a) "Yol Erenlerine Ait Yazılı Belgelerde Geçen, Kürt Ve Kürdistan Tanımları" *Dersim* gazetesi, Ağustos, Yıl: 4; Sayı. 43; s. 8.

Yalgın, Erdoğan, "Bâtınî Aleviligin Kökeni: Newroz" *Özgür Politika* Gazetesi/Art Politika, 21 Mart 2015 Cumartesi, Sayı: 161, s. 6

Yavuz, Edip (1968) *Tarih Toyunca Türk Kavimleri*, Kurtuluş, Ankara

Yeritsyan, Antranik (2012) *Dersim/Seyahatname,* Aras Yay., İstanbul.

Yıldırım, Nimet *"Zerdüşt'ün Kutsal Kitabı Avesta*" *Şarkiyat* Mecmuası, 2011, Sayı 18, s. 147-170

Yıldırım, Nimet (2009) "*Zerdüşt ve Öğretisi*"/erişim tarihi: 03.03.2016.

Yiğitbaş, M. Sadık (1950) *Kigı*, Cemal Azmi Matbaası İstanbul

Yılmazçelik, İbrahim (1998) *XlX. Yüzyılda Dersim Sancağı*, Elazığ.

Yıldız, Hasan (1989) *Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler*, Héviya Gel Yay., Stocholm.

Yörükan Zira Yusuf (2009) *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, Ötüken Yay., İstanbul.

Zeki, M. Emin (1998) *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri,* Öz-ge Yay., Yayına Haz. Mehmet Bayrak

Arapça çeviriler

Şıx Dilo Belincân'ın (Berxécân) (H. 400/1009/10) şeceresi, görevlendirme < İclas belgesi. Arapçadan çeviren: Prof. Dr. Erkan Yar.

Berxécân Ocağı Pirlerinden Mele/Molla Veli'ye (1893) ait, Maraş/Küçük (H. 1286/1869-70) şeceresi. Arapçadan çeviren: Prof. Dr. Erkan Yar.

Berxécân Ocağı Pirlerinin 1671 yılında, Sağman Kadısına yazdıkları şikâyet mektubu ve Osmanlı Padişahlarından olan "Avcı" lakaplı IV. Mehmet'in (1648-1687) Tuğrasını taşıyan cevabı Fermanı. Arapçadan Çeviren: Prof. Dr. Erkan Yar.

Dizin

Ç

D

E

İ

K

M

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

DERSİM'İN GİZEMLİ TARİHİ - 1

Şeyh Dilo Belincan'ın (Berxécan) Şeceresi ve Kürt Aşiretleri

ERDOĞAN YALGIN

Bin yıl önce hazırlanan ve Ocak mensupları tarafından özenle saklanarak günümüze kadar korunan *Pilvankan Aşireti* ve bu aşiretin bileşkesi olan *Şıx Delil-i Berxécan Ocağı*'nın şeceresi dikkate alınarak, yazılı ve sözlü kaynakların özenle araştırılması ile hazırlanan bu kitap, Dersim tarihinin önemli bir kesitini açığa kavuşturmuştur.

İlk olarak *Şıx Delil-i Berxécan*/Şıx Dilo Belincan'ın ismi, unvanı, kendisine izafe edilen mitleşmiş kerametleri, -yaşadığı dönem, mensubu olduğu aşiret, aldığı eğitim, tarikat, yol ve soy silsilesi; ardıllarına bıraktığı şeceresi, kendisine bağlanan Kürt aşiretleri, faaliyet alanları, kendisinden sonra adına düzenlenen şecereleri, halifeleri, tarihteki ayak izleri, köyü ve ebedi istirahatgâhı hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

İkinci olarak Kürtlerin sosyal ve siyasal tarihinde köklü bir geçmişi olan aşiretler hakkında bazı temel veriler gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu Kürt aşiretleri, miladi 1010 yılında yazılan *Şıx Delil-i Berxécan*/Şıx Dilo Belincan'ın şeceresinde adları geçen Kürt aşiretleridir. Bu aşiretlerin tarihteki izleri sürülmüş ve günümüze kadar gelen gerçeklikleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Dersim'in Gizemli Tarihi-1 isimli bu çalışma, bazı ezberlerin bozulmasına, bilgi eksikliğinin giderilmesine ve bazı bilgi kirliliklerinin görülmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

fam YAYINLARI

ISBN 978-605529341-3